

SZABÓ IMRE ÜNNEPI KÖTET

Ching

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

FORVM Acta Juridica et Politica

XI. évfolyam
3. szám

ÜNNEPI KÖTET

DR. SZABÓ IMRE
EGYETEMI TANÁR

70. SZÜLETÉSNAPJÁRA

SZEGED
2021

Redigunt

TAMÁS ANTAL, ZSUZSANNA JUHÁSZ, KRISZTINA RÚZS MOLNÁR, ZSOLT
SZOMORA, NORBERT VARGA

Collegium scientiae actorum:

ATTILA BADÓ, MÁRTA DEZSŐ, ZSUZSANNA FEJES, KLÁRA GELLÉN,
ATTILA HARMATHY, JÓZSEF LICHTENSTEIN, BARNA MEZEY,
LÁSZLÓ NÁNÁSI, GÁBOR ROKOLYA, ARNDT SINN, BÉLA SZABÓ,
ISTVÁN SZABÓ, GERHARD THÜR

Editors:

CSABA FARKAS, MÁRTA GÖRÖG, ANDREA HEGEDŰS, ZSÓFIA KAPRINAY,
ZITA PÁKOZDI, IMRE VARGA

Redigit

MÁRIA HOMOKI-NAGY

Nota

FORVM Szeged

Szerkesztőbizottság:

ANTAL TAMÁS, JUHÁSZ ZSUZSANNA, RÚZS MOLNÁR KRISZTINA,
SZOMORA ZSOLT, VARGA NORBERT

A folyóirat tudományos testülete:

BADÓ ATTILA, DEZSŐ MÁRTA, FEJES ZSUZSANNA, GELLÉN KLÁRA,
HARMATHY ATTILA, LICHTENSTEIN JÓZSEF, MEZEY BARNA,
NÁNÁSI LÁSZLÓ, ROKOLYA GÁBOR, SINN ARNDT, SZABÓ BÉLA,
SZABÓ ISTVÁN, THÜR GERHARD

Szerkesztők:

FARKAS CSABA, GÖRÖG MÁRTA, HEGEDŰS ANDREA, KAPRINAY ZSÓFIA,
PÁKOZDI ZITA, VARGA IMRE

Főszerkesztő

HOMOKI-NAGY MÁRIA

Műszaki szerkesztő

MARVANEK JUDIT

Kiadja

GÖRÖG MÁRTA

dékán

Kiadványunk rövidítése

FORVM Szeged

ISSN 0324-6523 Acta Universitatis Szegediensis

ISSN 2063-2525 FORVM Acta Juridica et Politica

*Jelen kötetben megjelent tanulmányok az egyes szerzők szellemi alkotó tevékenységének eredményei,
az azokban megfogalmazott gondolatok, tudományos vélemények a szerzők saját álláspontját tükrözik.*

TARTALOMJEGYZÉK

<i>ELŐSZÓ</i>	11
BAKOS-KOVÁCS KITTI A magánjogról – történetiségében és a modern jogfejlődés tükrében.....	13
BALOGH ELEMÉR A középkori kánoni per.....	25
BARTA JUDIT A Teljesítésigazolási Szakértői Szerv szakvéleményére alapított per és a szakvéleményekkel kapcsolatos gyakorlati kérdések.....	31
BERKI GABRIELLA Mi fán terem a telemedicina? – a távorvoslás fogalma és kialakulása.....	39
BLUTMAN LÁSZLÓ Az előzetes döntéshozatal kezdeményezésének elutasítása: az igényérvényesítés lehetőségei.....	47
BOBVOS PÁL A földre vonatkozó vételi jog a közjog fogságában.....	55
BOÓCZ ÁDÁM A Kkt. és a Bt. régi – új öröksége. Észrevételek az egyszemélyessé váló kkt-k és bt-k ipso iure megszűnésének szabályaihoz.....	63
DÚL JÁNOS Törredékek a vagyonkezelői jog szabályozásának változásaiából.....	71
FANTOLY ZSANETT A hatékony védelemhez való jog az Amerikai Egyesült Államok büntető igazságszolgáltatásában.....	79
FARKAS CSABA Gondolatok a saját üzletrésről.....	87
FARKAS CSAMANGÓ ERIKA Gondolatok az idegenhonos és inváziós halfajok terjedésének kezeléséről természetjogi aspektusból.....	93

GÁL ANDOR – SZOMORA ZSOLT A drónnal történő megfigyelés kriminalizálása mint a büntetőjogi magánszféravédelem kiterjesztése.....	101
GOMBOS KATALIN A többrétegű szabályok és a koherencia-elv érvényesülése határon átnyúló eljárások során.....	109
GÖRÖG MÁRTA A Bécsi Vételi Egyezmény 39. Cikkében foglalt „észszerű idő” megítélése a nemzetközi jogalkalmazási gyakorlatban.....	115
GYÉMÁNT RICHÁRD A Holland Kelet-indiai Társaság vázlatos gazdaságtörténete (1602–1799).....	121
HAJDÚ JÓZSEF A transznacionális munkavégzés szabályozásának lehetősége a BRI rendszerében, különös tekintettel a GATS Egyezmény 4. módoszatára.....	131
HARKAI ISTVÁN – MEZEI PÉTER Szerzői jogi flexibilitások végfelhasználó szerződések fényében.....	137
HARMATHY ATTILA A polgári jog szemléleti kérdéseiről történelmi alapon.....	147
HARSÁGI VIKTÓRIA Gondolattörések a társult perek új rendszeréhez.....	155
HORVÁTH E. ÍRISZ A kis értékű követelések európai eljárásának története.....	161
JAKAB ÉVA Róma és a tartományok: Igazságszolgáltatás és politika.....	169
JUHÁSZ ZSUZSANNA Telemedicina és büntetés-végrehajtás.....	177
KAPRINAY ZSÓFIA Gyakorlatban felmerülő újabb probléma termőföldek adásvételével összefüggésben.....	183
KARSAI KRISZTINA A mesterséges intelligencia szabályozásának európai tervezete, avagy algoritmusok térnyerésének előjelei a (büntető) igazságszolgáltatásban.....	189
KATONA TAMÁS – KATONÁNÉ PEHR ERIKA Az örökbefogadás társadalompolitikai és jogi összefüggései.....	197

LÁSZLÓ KECSKÉS Some Ethical Problems of Arbitration.....	211
KISFALUDI ANDRÁS Érvénytelenségi kifogás az engedménnyessel szemben.....	219
KISS BARNABÁS Csak a változás állandó – A különleges jogrend alkotmányi-alaptörvényi szabályozásának alakulása Magyarországon.....	227
KÖBLÖS ADÉL Mikor szükséges tárgyalást tartani polgári ügyekben?.....	237
LÖFFLER TIBOR Miről „szól” a népszavazás?.....	243
LUKÁCS ADRIENN Karantén office: az otthoni munkavégzés és magánélethez való jog a Covid19 pandémia idején.....	249
MÁRKI DÁVID Nyilvánosság az Emberi Jogok Európai Bíróságának esetjogában.....	255
MEZEY BARNA Cella, kamra, zárka – Jogtörténeti töredékek a börtönrezsím szóhasználatához az 1843. évi börtönügyi javaslat kidolgozása során.....	263
MOLNÁR JUDIT A fizetési meghagyással szemben előterjesztett ellentmondás nem akadály a bírósági meghagyás kibocsátásának.....	271
NAGY ADRIENN Az I. Pp. Novella hatása a polgári perbeli bizonyítás szabályaira.....	279
NAGY CSONGOR ISTVÁN Kartellkár mint joghatósági ok.....	287
NOCHTA TIBOR Sérelemdíj és kártérítés a személyiségi jogok szerződésszegéssel történő megsértéséért.....	293
NYILAS ANNA A mesterséges intelligencia hatása a bírói döntéshozatalra.....	303
PAPP ZSUZSANNA Gondolatok a kifogások jelentőségéről egy polgári eljárásjogász szemszögéből.....	313

POZSONYI NORBERT	
A <i>vadimonium</i> alapvonalai a formuláris eljárásban.....	331
PRIBULA LÁSZLÓ	
A peres felek személyében bekövetkező változások gyakorlati problémái – a formális és az érdemi vizsgálat határán.....	339
RÉVÉSZ BÉLA	
Anomáliák a hálózati személyek nyilvántartása körül.....	349
RÚZS MOLNÁR KRISZTINA	
Mekkora a hasadék és hogyan lehet betölteni? – gondolatok a jogvitákról, az érdekvitákról és a hozzájuk kapcsolódó képzettségről.....	357
SÁNDOR ISTVÁN	
Az alapítvány egyes <i>common law</i> jogrendszerű országokban.....	363
SCHADL GYÖRGY	
Gondolatok a végrehajtási jogok harmonizálásáról.....	369
SIKET JUDIT	
Lehet-e „hintázni” a köz- és magánjogi jogviszonyok között?.....	377
SOÓS EDIT	
Az európai területi együttműködési csoportosulások (EGTC) az EU határrégióiban.....	385
SURI NOÉMI	
Gondolatok az ideiglenes számlazárolást elrendelő európai végzésről, a követelésbehajtás legújabb alternatív eszközéről.....	395
SZAKÁCS ILDIKÓ RÉKA	
Politikusok két kampány között – különös tekintettel a női szerepekre.....	401
SZAKÁLY ZSUZSA	
Az igazságügyi szakértő a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában.....	409
SZALAI PÉTER	
Tűnődés az osztott perszerkezetről szerzett tapasztalatokról.....	417
SZIVÓS KRISTÓF	
A felek eljárástámogatási kötelezettsége a jogösszehasonlítás szemszögéből.....	427
TAKÁCS ALBERT	
Alkotmány és antropológia.....	433
TŐKEY BALÁZS	
Váratlan (?) fordulat a kollektív defamációs ügyek kúriai gyakorlatában.....	441

UDVARY SÁNDOR	
A mesterséges intelligencia, mint potenciális adatvédelmi jogsértő.....	451
VARGA IMRE	
Kollektív igényérvényesítési eljárások Hollandiában.....	457
VÉKÁS LAJOS	
Újabb mozaikok az elővásárlási jog gyakorlásával létrejövő szerződés kérdéseihez.....	463
VISONTAI-SZABÓ KATALIN	
A gyermek kapcsolattartáshoz való jogának érvényesülése világjárvány idején.....	469
WOPERA ZSUZSA	
A dogmatika vagy a gyakorlat elsőbbsége?.....	477
<i>Köszöntők</i>	
CZIFRA JÁNOS	
<i>Professzor a barátom</i>	487
GÉCZI JÓZSEF ALAJOS	
<i>Szabó Imrét köszöntöm</i>	489
TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ	
<i>Szabó Imre köszöntése</i>	491
TABULA GRATULATORIA.....	493

ELŐSZÓ

Vannak, akik életútja nem csak összefolyik a közösséggel, hanem meg is határozza egy közösség életét. A szegedi jogi kar életében a most hetven éves születésnapját ünneplő Szabó Imre professzor kétségtelenül ezen kollegák közé tartozik. Az akkor még József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karát befejezve előbb gyakornokként, majd a ranglétrán egyre feljebb és feljebb haladva látta el 2001-től a magánjog legszélesebb spektrumát felölelő és a kar legnagyobb oktatási egységét képező Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék vezetését.

Az egyetemi közegben végzett munka többes szerepkört teremt, s egy nagyon sokszínű attitűdöt kíván meg: az ember rendelkezzen mindazzal a magasan jegyzett szakmai tudással, melyet átadhat a hallgatónak, tegye ezt jó előadóként, olyanként, akire a hallgatók katalógus nélkül is odafigyelnek, s ötvöződjék személyében az elmélyült kutató egyénisége. Nehéz szerepkör a miénk. Egyrésztől feltételezi egy nagyfokú belső csendre törekvés attitűdjét, mely lehetővé teszi a meghatározóan egyéni kutatást, ugyanakkor kötelez bennünket arra is, hogy ebből a helyzetből kilépve a katedra színpadán adjuk elő jogi meggyőződésünk által vezérelt, zárt logikai rendszerben felépített nézetünket az egyes jogintézményekről.

Mindannyian elköteleztünk vagyunk a tudás, a hallgatók, az egész kari közösség iránt. Ez a karunk egyik meghatározó, jellemző jegye. Szabó Imre nem csak a tanszéki, hanem a kari közösségnek is vezető egyénisége. És ezt nem csak az általa dékánként betöltött három ciklus bizonyítja. Dékánsága alatt került kialakításra és bevezetésre a modul rendszer, ekkor jelentek meg képzési portfólióinkban az idegen nyelvű képzések, s vált a kar szerves részévé a ma Nemzetközi Regionális Tanulmányok Intézete nevet viselő szervezeti egységünk. Szabó Imre vezényelte le a kar harmadik emeletének beépítését, a kari homlokzat rekonstrukcióját jelentő felújítást is. Látható nyomai vannak/voltak dékáni aktivitásának.

De nemcsak a kar jelenének formálója, hosszú éveken keresztül meghatározó szereplője volt az egyetem vezetésének. Előbb kancellárként, majd főtitkárként irányította az egyetem gazdasági, jogi, humánpolitikai folyamatait.

Az ő nevéhez fűződik az Igazságügyi Minisztérium Igazságügyi Hivatal Igazságügyi Szolgálatok Jogakadémiája felépítése is. Széles körű közéleti tevékenysége mellett szakmaiságát, elhivatottságát számos díj, elismerés, köztük a Magyar Érdemrend Középkeresztje, a Pro Universitate és Pro Urbe díjak, a kar tudományos teljesítményt elismerő legmagasabb rangú díja a Menyhárt Gáspár díj, az egyetem Klebersberg Kúnó díja, valamint a kimagasló színvonalon végzett szakmai munkája elismeréseként az igazságügyminiszter által adományozott Deák Ferenc díj reprezentálja.

Szabó Imre mindemellett a perjog elismert művelője, értője, s a perjogi kodifikációban betöltött kiemelkedő szerepe okán a szemléletében megváltozott jelenkori perjogi szabályok formálójá is. Előadásain, gyakorlatain, jogász nemzedékek nőttek fel. Habitusából fakadóan nem csupán a perjogi szabályozási tartalom statikus előadója, melyhez kétségtelenül hozzájárult ügyvédként, illetve választottbíróként szerzett tapasztalata is. Tanításra született. A szó valamennyi értelmében. Nem csupán a katedrán, hanem azon kívül is. Megannyian hallgattuk a megértést támogató történeteivel színesített előadásait, s megannyian tanultunk tőle cselekedetei által. Így vált észrevétlenül is tanítómesterünké.

Kollegái, hallgatói tisztelik és szeretik higgadt és megfontolt bölcsességéért, tudásáért, célközpontú felfogásáért. Példaképül szolgál mindannyiunk számára. Jómagam hosszú éveken keresztül figyelhettem. Sokat tanultam tőle. És ez a folyamat a mai napig tart. Szeretem a gondolkodásmódját, hozzáállását, problémamegoldó és nem -generáló felfogását. Sokan, sok helyen tartozunk neki köszönettel. A sokat tapasztalt ember bölcsességét tükröző javaslatai mai napig kapaszkodót jelentenek számomra – szükség esetén.

Jelen kötet az ünnepelt előtti tisztelgés kötete, melyben szinte valamennyi jogterület, a hivatásrendek képviselői, kollegák fejezik ki tiszteletüket professzor úr iránt tanulmány, köszöntő, illetve gratuláció formájában.

Tisztelettel és szeretettel nyújtom át e születésnapra kötetet Szabó Imre professzor úrnak, a szerzőknek, valamint ezen tartalmas, hetven évet ünneplő szakmai közönségnek!

Isten éltesse Főnököm!

Szeged, 2021. július

Görög Márta
dékán, intézetvezető egyetemi tanár

BAKOS-KOVÁCS KITTI*

A magánjogról – történetiségében és a modern jogfejlődés tükrében

*„A jog a valóságban csak az emberekben
lezajló érzésfolyamat: a jogtudomány az
emberi lélektan egyik része.”¹*

I. Bevezetés

Korábbi kutatásaim során szerzett tapasztalatok alapján, valamint *Menyhárd Attila* nyomán az Európai Unió magánjogi jogalkotásának fragmentált rendszeréhez való illeszkedés megteremtése érdekében is szükséges a magánjog fejlődésének jelenkori sajátosságainak elmélyült, ugyanakkor a gyökereket is feltáró, a magánjogi jogfejlődést történetiségében is szemlélő, jogelméleti alapokra kitekintő vizsgálat, megközelítés.²

Jelen tanulmány azt a célt tűzte ki, hogy modern kori alapokra helyezve összegyűjtse, néhol felelevenítse a korábbi magyar magánjogi jogirodalom gondolati, eddigiekben talán kisebb hangsúlyt kapott vezérmotívumait, amely kutatás a későbbiekben az uniós és a nemzeti jogok alkalmazása során a magánjogi jogértelmezés alapjainak lefektetését szolgálni kívánja. A technológiai és innovációs fejlődés következtében, valamint a jogértelmezés szempontjából is különös jelentősége van annak a vizsgálódásnak, amely a közjog és magánjog elhatárolásának, valamint a jog jogági tagozódásának újraértelmezésére új aspektusok felszínre hozásával hivatott.

Jelen korunk modern kihívásai között is igaznak kell lennie annak a megállapításnak, hogy a magánjog fejlődésének történeti múltja meghatározza a magánjog normatani, rendszertani sajátosságait, megteremtve annak időtálló alapjait. Ebből fakadóan a jog gazdasági elemzésén túlmenően ki kell emelni a magánjog társadalmi együttélést szabályozó lélektani szerepét.

* adjunktus, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Civilisztikai Tudományok Intézete

¹ SZÁSZY-SCHWARZ GUSZTÁV: *Parerga – Vegyes jogi dolgozatok*. Athenaeum. Budapest, 1912. 6. p.

² MENYHÁRD ATTILA: *A polgári jog tudománya Magyarországon*. In: Jakab András – Menyhárd Attila (szerk.): *A jog tudománya – Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*. hvgorac. Budapest, 2015. 246. p.

A felhasznált szakirodalom a magánjogtörténet, a polgári jogi jogirodalom, valamint a jogelméleti és normatani tudományterület alpműveire támaszkodik a téma célkitűzése által behatárolt mélységben, hiszen jelen tanulmány elsődleges célja egy olyan, történetiségében húzódó gondolati ív megrajzolása, amely „*az öntudatba hozza*” az eddigiekben talán kevésbé kiemelt, de a jogban, és ezen belül a magánjogban munkálkodó belső, lapangó erőket és összefüggéseket.³ Ezen felvetések hozzájárulhatnak a XXI. századi modern kori jogfejlődés keretei között kialakult új jogi területek és a közös európai uniós jogi vívmányok magánjog rendszerébe történő becsatornázódásához, valamint segítséget nyújthatnak a felgyorsult világban, a kazuisztikussá vált jogalkotási termékekben, továbbá a változó társadalmi és gazdasági jelenségek jogi helyzetének adaptálására irányuló kísérletek közötti dogmatikai tisztaság megteremtéséhez.

A tanulmány nyelvezetében a szerző igyekszik hidat teremteni az archaikusabb hangvételű, a régi latin jogászai műveltségben gyökerező jogi nyelv és jelenkorunk kihívásaihoz idomult jogászai szaknyelv között. Ezen feladatnak a szerző, a régi korok nyelvezete iránt érzett elfogultsága okán sem tud mindig következetesen eleget tenni, de elődeink nyomán járva törekszik a modern szakkifejezések transzformálására. Máskor a szerző szándékkal hagyja meg a régi korok meghatározásait, amelyből kibontani és levezetni véli a jelen kor magánjogának fejlődési tendenciáit.

II. Felvetések a jogról

„*A jog célra irányuló (teleologikus) normatív rend.*”⁴ A jogrend célja a biztonság megteremtése, melynek tartós védőhálóját támpontot nyújt az egyén és a társadalom számára; egyben kifejezője az ember állandóságra és stabilitásra törekvő igényének.⁵

„*A jogrend nem más, mint a béke rendje.*” A békére való törekvés a jog sajátja, amely elhatárolja más társadalmi normáktól. A jog előírásainak a külső magatartás felel meg; „*békéjét nem a szándék, hanem az erőszakos cselekedet töri meg*”.⁶

A jog a társas együttélés meghatározója, amely társadalmi-gazdasági viszonyokból építkezik egy sajátos és komplex belső összefüggésrendszer körül szerveződve. Általános és kötelező jelleggel ható absztrakciók révén értékeli, kiemeli az érdekkonfliktusok és emberi magatartások azon körét, amelyek jogpolitikai tételezések mentén is támogatottak és végső soron az állam kényszereszközeivel kerülnek feloldásra.⁷ „*A jog látszólagos társadalmi érzéketlensége a társadalmi érzékenység belső megnyilvánulása.*” Meg-

³ SZÁSZY – SCHWARZ 1912, 90–91. pp.

⁴ LACSÁN ISTVÁN: *Előadások jogi alapgörmakról. Magyar jogi alapismeretek.* In: Badó Attila (szerk.): *A jogrendszerek világa – Jogi alapismeretek.* Pro Talenti Universitatis Alapítvány. Szeged, 2020. 142–147. pp.

⁵ COING, HELMUT: *A jogfilozófia alapjai.* Osiris. Budapest, 1996. 136–138. pp.

⁶ *Jog.* In: Márkus Dezső (szerk.): *Magyar jogi lexikon.* IV. kötet. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1903. 430. p. COING 1996, 133–136. pp.

⁷ KAUSER LIPÓT: *Definitio a magánjogban.* A Magyar Jogászegylet kiadása. Budapest, 1935. 23. p.; EÖRSI GYULA: *Jog – gazdaság – jogrendszer – tagozódás.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1977. 7–8. pp.; POKOL BÉLA: *Jogi alaptan.* Rejtjel Kiadó. Budapest, 2000. 41–42. pp.

alkotott normái révén elvárásokat közvetít a társadalom szereplői felé, visszahat a társadalmi működés alapjaira, hiszen befolyásolja az emberi magatartásokat, így hat az egyéni és kollektív pszichikumra is.⁸

Mindez azt is jelenti, hogy a jog társadalmi szükséglet eredményeképpen jön létre, amely a történeti korokon átívelve a társadalmi és gazdasági viszonyok fejlődése következtében minőségi változásokon ment és napjainkban is megy keresztül.⁹ A dinamikusan változó fejlődés immáron immanens velejárója a modern kori jogfejlődésnek. A jog szilárdságát ebben a változó világban annak történetisége és hagyományokhoz való kötődése adja, ugyanakkor azonban a „megkövülés” veszélyének elkerülése érdekében rugalmasan, de a tartósságot megőrizve kell reagálnia a társadalmi változásokra.¹⁰ Kiss Mór szavait idézve „a haladás mindenütt a jog szabályozó hatalmának folytonos kiterjesztésével jár”, ami azt takarja, hogy egyre növekszik azon életviszonyok száma, ami a jogi szabályozás hatóköre alá kerül.¹¹

Az emberi együttélés jogi rendje és szabályozási igénye napjainkban egyben egyetemes kulturális jelenség azzal, hogy a különféle jogrendek az egyes államok és kultúrák belső törvényszerűségei és folyamatai szerint egyedileg és különbözőképpen fejlődtek. A kölcsönös befolyásolás és egymás mellett élés azonban mindenképpen jelen van és a nemzetközi jog fejlődése révén egy egységes jogi világkultúra megteremtése felé nyit utat.¹²

A jog nemzeti jellege az egyes nemzeteket és népeket sajátosan jellemző érzületre, gondolkodásmódra, újkori fogalmak szerint attitűdre, felfogásra vezethető vissza, amely a közös nyelvben is kifejeződik. A nemzeti jelleg tehát az egyes nemzetek különös lelki tulajdonságoknak az együtthatója, amely a jogot teremtő nemzeti akaratból is kisugárzik. Concha nyomán Kiss Mór már a XIX-XX. század fordulóján pontos képet ad az univerzális és nemzeti karakter kölcsönhatásáról és érvényesüléséről. A nemzetek egymástól való elszigeteltségén túlmenően a szükséglet-kielégítés okán az egyetemes világszerveződések és jogi keretek között az egyes nemzeti vonások elhalványulnak, szűkebb térre szorulnak. Meghatározott mértékig tehát a nemzeti jellegben teret kapnak az egyetemes jogi eszmék, amelyek terjedésének gátját és határát éppen a nemzetben rejlő belső erő jelenti. Az egyetemes jogeszmék így behatolnak a jog nemzeti jellegébe, de nem képesek arra, hogy annak nemzeti vonását kiszorítsák, sőt inkább jellemző az a tendencia, hogy az egyetemes jogeszmék ehelyütt nemzeti színezetet öltenek magukra.¹³

A modern jog további jellemzője, hogy előírásai rögzített (szövegezett) formában jelennek meg nyelvi keretek között (a jog nyelv által objektivált),¹⁴ illetve tételei tudományos és szakmai viták keretei között fejlődnek és bontakoznak ki. Ennek következtében

⁸ EÖRSI 1977, 9-10., 15-16., 23., 35., 45., 91. pp.; LACSÁN 2020, 136., 140. pp.; MENYHÁRD 2015, 22. p.

⁹ SZILÁGYI PÉTER: *Jogi alaptan*. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest, 2011. 248-249. pp., 251. pp.

¹⁰ COING 1996, 138-139. pp.; ASZTALOS LÁSZLÓ: *Polgári jog. I. Általános rész. II. Személyek*. Tankönyvkiadó. Budapest, 1982. 26. p.

¹¹ KISS MÓR: *A tárgyi jog lénye, keletkezése és tartalmának kifejtése*. In: Fodor Ármin (szerk.): *Magyar Magánjog. Általános rész. Személyjog*. Singer és Wolfner kiadása. Budapest, 1899-1905. 16. p. (1899-1905a)

¹² COING 1996, 124-125. pp.

¹³ KISS MÓR: *Közjog és magánjog*. In: Fodor Ármin (szerk.): *Magyar Magánjog. Általános rész. Személyjog*. Singer és Wolfner kiadása. Budapest, 1899-1905. 32-35. pp. (1899-1905b)

¹⁴ KAUSER 1935, 5. p.

rendelkezései kikristályosodott racionális meggondolásokra épülnek.¹⁵ Az állam rendelkezik azzal a legitim hatalommal, hogy az állampolgárait nézve ezen kötelező szabályokat megalkossa¹⁶ a jogalkotói jog kizárólagosságára vonatkozó törekvés mellett.¹⁷ Ehhez kapcsolódóan *Helmut Coing* a szokásjogot egy, a társadalom korábbi fejlettségi szintjéhez igazodó jogtípusnak tekinti.¹⁸ A jog keletkezéséhez mindeképpen szükséges olyan felhatalmazó rendelkezés, amely alapján és amilyen formában a jogalkotás megvalósulhat.¹⁹

A jogszabály, ha funkcióját hatékonyan be kívánja tölteni, az életviszonyokban rejlő természetes követelmények, a társadalomban élő jogérzet, jogi meggyőződés lenyomata.²⁰ Látenszen így a jog belső néplélektani megalapozottsága benne rejlik a jogalkotásra irányuló folyamatokban és meg kell, hogy jelenjen a politikai vezetés által uralt jogalkotás keretei között, hiszen enélkül a jogi előírás nem működhet hatékonyan és nem töltheti be funkcióját.²¹

A jogképzés középpontjában az ember áll. Az ember születése, fejlődése, a gyermek védelmi szükségletei, a nemek elkülönülése, az ember vágyai és szenvedélyei, szellemi életének szervezetei és tartalma, az emberi környezet adottságai, az ember dolgokhoz és gépekhez való kapcsolata, valamint a gazdasági élet törvényszerűségei, mind-mind – belső erőként is munkálkodva – jelentőséggel bírnak a jog számára, különös tekintettel annak tartalmának kialakítása, meghatározása során.²² Az emberi lét szituációi egyediségük ellenére tipikus és visszatérő jelenségeket hordoznak magukon, amelyek alapját képezik a társadalom absztrakt, általános, átfogó rendjének.²³ A jogi fogalmak így az egyedi jelenségeken alapulnak és a logikába átmenő pszichológiai folyamatok útján megvalósuló és ahhoz kapcsolódó általánosítás révén keletkeznek.²⁴

Az egyének vonatkozásában a jog valamely, a tárgyi jog által meghatározott jogosultságot, hatalmat jelent más személy irányában. Köznapi értelemben a jog az egyént vagy a közösséget megillető szabadság, melynek keretei között az egyén szabadon dönthet egy adott kérdésben, valamely magatartás tanúsítása tekintetében.²⁵ A másik oldalról ugyanakkor, amikor az egyén közösségbe lép, akkor cselekedeteinek idomulnia kell a közösség céljához, és az ennek manifesztálódásaként megjelenő társadalmi normákban foglalt és értékelt magatartásokhoz.²⁶

A jog összetett jelenség. Egyrészt kapcsolódik más jogon kívüli, de társadalmi szabályzó normarendszerekhez. „*A jog szó a magyar nyelvben a <<jó>> szóra vezet vissza. Népünk észjárása szerint <<jogos>> az a cselekmény, magatartás, állapot, amely etikai*

¹⁵ COING 1996, 129. p.; TÓTH LAJOS: *Magyar magánjog. Általános tanok*. Hegedüs és Sándor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság Könyvkiadóvállalata. Debreczen, 1923. 79. p.

¹⁶ LACSÁN 2020, 136. p.

¹⁷ SZILÁGYI 2011, 279. p.

¹⁸ COING 1996, 130. p.

¹⁹ TÓTH 1923, 3., 72–73. pp.

²⁰ *Jog*. 429. p.; TÓTH 1923, 63–64., 79., 95. pp.

²¹ Vö. COING 1996, 132. p.

²² COING 1996, 168., 179. pp.

²³ COING 1996, 85. p.

²⁴ KAUSER 1935, 12. p.

²⁵ BÍRÓ GYÖRGY – LENKOVICS BARNABÁS: *Általános tanok*. In: Bíró György (szerk.): *Új Magyar Polgári Jog Tankönyv (I–VIII.) I. kötet. Általános tanok és személyek joga*. Novotni Alapítvány. Miskolc, 2014. 21. p.

²⁶ *Jog*. 427. p.

érzésünk szerint <<jól van>>, azaz amit helyeslünk ; nem <<jogos>>, amit etikai érzésünk nem helyesel.”²⁷ Más, jogon kívüli normarendszerek között kap helyet például az erkölcs. Az erkölcs az ember magatartását belsőleg irányítja, hogy az ember gondolkodásmódjában, felfogásában, érzéseiben és akarat-nyilvánításában összhangban álljon. Az erkölcs az egyén tekintetében megalapozza az önbecsülését, gondolatainak és szavainak tisztaságát, érzéke ösztönei feletti uralkodást, személyiségének kibontakoztatását és fejlődésének lehetőségét. Ezen követelmények egyúttal az egyen embertársaival való kapcsolatát is determinálják és korlátozzák. Az erkölcs életrendjét az egyén belső világából kiindulva építi fel a külvilág cselekedeti felé, amely életrend az egyesek lelkiismeretétől függ és fakad.²⁸ Másrészt nem csupán a jogszabályokat foglalja magában, hanem a jogi dogmatika fogalmi rendszerét, a hatósági döntéseket, a bírósági ítélezést, de akár a jog megvalósulását is a társadalom tagjainak jogkövető magatartásában. A fenti eredők közötti összhang különösen a társadalmi és gazdasági változások időszakában törhet meg, hiszen a jog egyes részterületei eltérő módon, időben és tempóban reagálnak ezekre a változásokra.²⁹

A jog gondolatközlési folyamat, amely a joggal szemben a pontosság és a szabatoság kritériumait támasztja.³⁰ A jog meghatározásai ugyanakkor immanens bizonytalanságot hordoznak; bár első látásra világosnak és határozottnak tűnnek, amely követelmény is a jog nyelvi objektívációjával, illetve külvilág felé történő megnyilvánulásával szemben, azonban alkalmazásuk sokszor további értelmezést igényel.³¹ Ehhez kapcsolódóan emelném ki a bírói jogfejlesztés jelentőségét. A bíró jogalkalmazói tevékenysége során valamely konkrét, megvalósult esetre és élethelyzetre alkalmazza az absztrakt jogszabályt. A bíró a fennálló magánjogi rendelkezések értelmezése során fejt ki és hozza felszínre azt a jogi rendelkezésben egyébként önmagában benne rejlő tételt, amelyet a jogszabály kifejezetten nem tartalmaz, de amelyet annak jelentése, lényegi tartalma szükségképpen magában foglal. Ehelyütt a bíró keletkeztetője a jognak, amely a bíróság által adott és így felfejtett elvi tétel és megállapítás lefektetését jelenti. A jogértelmezés ennek keretei között jogivá válik, megszilárdul és követendő lesz.³²

III. Néhány gondolat a köz- és magánjogról, valamint a jogágakról.

A köz- és magánjog közötti különbségtétel – Ulpianus és római jogi hagyományok nyomán – visszavezethető a szabályozott jogviszony által védett akaratra, érdekre, azaz a jogszabály közérdek vagy magánérdek védelmére, biztosítására hivatott-e.³³ *Werbőczy Hármaskönyvében* akként tesz különbséget, hogy a jog kétféle: az egyik a közjog, a másik

²⁷ Jog. 427. p.

²⁸ Az erkölcs és a jog kapcsolatára vonatkozóan lásd részletesen: Jog. 430. p.

²⁹ BÍRÓ – LENKOVICS 2014, 49. p.

³⁰ KAUSER 1935, 5. p.

³¹ HEBELT EDE: *Tanulmányok a jogügyletről. I. Módszertani bevezetés.* Franklin Társulat. Budapest, 1912. 73. p.

³² TÓTH 1923, 37. p.; KOLOSVÁRY BÁLINT: *Magánjog – Vezérfonal a magyar magánjogból tartott egyetemi előadásokhoz.* Studium. Budapest, 1938. 16. p.

³³ KOLOSVÁRY 1938, 3. p.

a magánjog. A közjog az uralkodásra és az országok igazgatására hivatott jog, amely valamely „közhaszonra czéloz”. A magánjog ettől eltér, „az egyes emberek hasznára néz”.³⁴ A köz- és magánjog elhatárolásának *differentia specificája* hagyományosan tehát azon alapszik, hogy a jogi rendelkezés kinek az érdekét szolgálja, teremti meg és védi, amely a XIX. század végi és XX. századi magyar magánjogtörténeti írásokban is ekként jelenik meg. Már Szász-Schwarz Gusztáv és Kolosváry Bálint is rámutat arra, hogy minden jogszabály kisebb-nagyobb mértékben mindkét érdekét érinti, hiszen az állam csak úgy működhet minél teljesebben, ha polgárainak élete és vagyona megfelelő védelemben részesül. Egy-egy életviszony szabályozásánál a köz- és magánjogi jellemzők tehát összefonódnak az alapul szolgáló életviszonyok sajátos természete alapján.³⁵

Ezen alapvető distinkcióra épülnek rá olyan további csoportosítási ismérvek, amelyek a szabályozott jogviszony alanyait, illetve fő jellemzőit vagy a jogérvényesítés tipikus eszközeit emelik ki. A közjogi szabályok, mint az államcélú védő jogszabályok, az állam fennállásának és eredményes működésének feltételeit teremtik meg, a „nemzet közéletét” rendezik, illetve meghatározzák az állam és állampolgárai közötti, a közhatalom által áthatott viszonyokat. Ezzel szemben a magánjogi szabályok minden további, az állam által elismert magáncélok biztosítására hivatottak az egyesek között.³⁶

A jogviszony keletkezését és forrását tekintve a közjogi jogviszony „tényálladékát” vagy a „közéleti viszonyokat” az állam teremti meg, a magánjogi jogviszony „tényálladékát” a felek hozzák létre és alakítják ki. A közjogi jogviszony – annak közérdekbe való ágyazottsága okán – kötelezi az állampolgárt, míg a „magánéleti viszony” létrehozataláról a felek döntenek, magánérdekük nyomvonalán. A feleknek ezen szabadsága a jogviszony tartalmának a megállapítására, az írott jog rendelkezéseitől való eltérés lehetőségére is kiterjed.³⁷ Modernkori összefoglalásban megállapítható, hogy a közjog az állami és társadalomszervező funkciók ellátására hivatott, addig a magánjog az autonóm cselekvés tereit szabja meg.³⁸

Jelleinek nyomán alakul ki a közjog és magánjog azon elhatároló ismérve, amely szerint a közjog az alá- és fölérendeltség módszerével rendezi az állam és az állampolgár egyes viszonyait, míg a magánjog a mellérendeltség talaján állva teremti meg a felek egyenjogúságát.³⁹

Annak megítélésénél, hogy egy jogszabály a közjog vagy magánjog területére esik-e, Szász-Schwarz Gusztáv szerint annak is van jelentősége, hogy kire bizza a jog az érdekvédelem megvalósítását. A jogérvényesítés – korábbi magánjogtörténetünk szakkifejezéseivel élve – a biztosító jogviszonyban való cselekvés lehetősége, amellyel a megsértett vagy veszélyeztetett alapviszony célú ér, megvalósul és érvényesül. Amikor állami jogérvényesítés és hatósági eszközök állnak rendelkezésre a jogsértés orvoslására, akkor közjogi jelleggel

³⁴ Werbőczy István Hármaskönyve. Előbeszéd 2. cím. 3. §. Franklin Társulat. Budapest, 1897.

³⁵ Kiss 1899-1905b, 24. p.; SZÁSZ-SCHWARZ 1912, 34–37. pp.

³⁶ Közjog. In: Márkus Dezső (szerk.): Magyar jogi lexikon. V. kötet. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1904. 95. p.; SZÁSZ – SCHWARZ 1912, 34–37. pp.; KOLOSVÁRY 1938, 3. p.

³⁷ TÓTH 1923, 301-302. pp.; EÖRSI 1977, 55–56. pp., 110. pp.

³⁸ LENKOVICS BARNABÁS – KESERŰ BARNÁ ARNOLD – KÓHIDI ÁKOS: Magyar polgári jog – Polgári jogi alapok. Eötvös József Könyvkiadó. Budapest, 2017. 13-14. pp.; BÍRÓ – LENKOVICS 2014, 26. p.; LACSÁN 2020, 161–162. pp.

³⁹ Idézi LÁBÁDY TAMÁS: A magánjog általános tana. Szent István Társulat. Budapest, 2013. 20–24. pp.

bír a jogviszony, amelyre a közjog szabályait kell alkalmazni. Amikor az egyén akaratelhatározásán múlik a jogérvényesítés, akkor magánjogi jogérvényesítésről beszélünk; ez esetben a jogvédelem – döntő többségében – bírósági eljárás keretei között zajlik.⁴⁰

A közjog és a magánjog határvonala történelmi távlatokban koronként változik; a kettő közötti különbségtétel viszonylagos.⁴¹ A közjog és magánjog dichotómiájának immáron természetes jelensége, hogy valamely jogintézményt fókuszba helyezve – társadalmi-gazdasági okból – azt mind a közjog, mind a magánjog védelme áthatja. Ez a folyamat különösen felerősödött a rohamos műszaki-tudományos fejlődéssel, a specializáció, a tömegtermelés és –fogyasztás, valamint az egyre bonyolultabb gazdasági és szerződéses kapcsolatok térnyerésével, amely szükségképpen eredményezi a hagyományos jogintézmények új típusú integrációját.⁴²

A közjog és a magánjog ezen együttthatásának elemzésével összefüggésben szükséges kitérni a jogrendszer jogágainak és további tagozódásának elméleti alapjaira. A jog jogágakban helyez el társadalmilag, gazdaságilag, ebből fakadóan tárgyában, valamint a szabályozás módszertanában erősen összefüggő, viszonylagosan homogén szabályokat, amely a jogrendszer primer vagy elsődleges tagolását jelenti megteremtve ezáltal annak alappilléreit. A jogágakról elmondható, hogy alapvetően vegytisztán bírnak köz- vagy magánjogi sajátosságokkal. Erre a klasszikus felosztásra további, valamilyen csoportosító ismérv kiemelésével jól körülhatárolható új jogi területek épülnek rá a társadalmi és gazdasági pluralizálódás következtében.⁴³ Korábbi magánjogtörténeti és jelenkori jogelméleti tudományos álláspontok feldolgozását és összevetését követően álláspontom szerint megállapítható, hogy a köz- és magánjog áthatásából született, ugyanakkor egyben a hagyományos jogágakból is táplálkozó új jogi területek minősítése heterogén és differenciált abból a szempontból, hogy miként és hogyan érvényesülnek és dominálnak a köz-, illetve a magánjog jellegzetességei. Ebből fakadóan álláspontom szerint különbséget kell tenni 1) olyan szakjogágak között, ahol a közjogi és magánjogi distinkciók egyaránt jelen vannak, azonban egymástól elválaszthatatlanul hordozzák a köz-, illetve magánjogi jellemzőket. Ilyen például a munkajog területe. 2) Eörsi Gyula „kvázi-jogágazatok”-nak nevezi azokat az új jogi területeket, amelyek akár politikai vagy gyakorlati szempontból, akár valamely gazdasági célkitűzés által vezérelve egységet alkotnak, és a jogágakból táplálkozva jogilag egyébként heterogén jogintézményeket szerveznek egy körülhatárolt gazdasági-társadalmi cél köré, ezáltal teremtve meg homogenitást. Ebből fakadóan a jog hagyományos kialakult rendszerére jogalanyok vagy jogtárgyak szerint meghatározva további másodlagos vagy szekunder „kvázi-jogágazatok” épülnek rá anélkül, hogy eredeti kapcsolatukat elveszítenék közjogi és magánjogi alapjaikkal, ugyanakkor azonban elzárkóznak a védendő cél vagy érdek által nem érintett közjogi és magánjogi területektől.⁴⁴

⁴⁰ SZÁSZY-SCHWARZ 1912, 34–37. pp.; TÓTH 1923, 413–416. pp.; LACSÁN 2020, 160–161. pp.

⁴¹ SZÁSZY-SCHWARZ 1912, 34–37. pp.

⁴² EÖRSI 1977, 65. p., 73. pp.; LÁBADY 2013, 20–24. pp.

⁴³ EÖRSI 1977, 100. p., 103. p., 110–111. pp., 116–117. pp.; VISEGRÁDY ANTAL: *Jog- és állambölcsélet*. Dialóg Campus. Budapest – Pécs, 2013. 111–112. pp.; H. SZILÁGYI ISTVÁN – LOSS SÁNDOR: *A jogrendszer*. In: Szabó Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog- és államtudományokba*. Prudentia Iuris. Miskolc, 2001. 75–77. pp.; LACSÁN 2020, 163–164. pp.

⁴⁴ EÖRSI 1977, 100. p., 103. p., 110–111. pp., 116–117. pp.

Ahhoz, hogy valamely új jogi terület egyben „kvázi-jogágazat”-nak minősüljön, fontosnak tartom azt a megkülönböztető ismérveit kiemelni, hogy a „kvázi-jogágazat” által érintett közjogi vagy magánjogi jogintézmények, illetve a védendő cél vagy érdek nyomán megalkotott speciális előírások között a jogot jellemző belső kohéziós erő teremte meg, de ezt kodifikáltság nélkül teszi meg. Ebből fakadóan kifejezőbbnek és cizelláltabbnak vélem Eörsi Gyula „kvázi-jogágazat” fogalmi meghatározását a modernkori „vegyes jogágak vagy jogterületek” szóhasználatával szemben, hiszen egyrészt kifejezi azt a belső összetartó erőt és fogalmi hálót, amely valamely kiemelt cél érdekében összefűzi a köz- és magánjog vonatkozó jogintézményeit és bizonyos szempontból megteremti a szabályozott életviszonyok egységét. Másrészt lehetőséget teremt arra a szemléletmódra is, amely nem szakítja ki „kvázi-jogágazat”-okhoz kapcsolódó a büntetőjogi tényállásokat a büntetőjogból vagy a speciális kártérítési felelősség előírásait a polgári jog köréből,⁴⁵ hanem biztosítja és nem szegregálja az egyes jogintézmények alapjogágakkal fennálló szerves kapcsolatát, amelyekből a védendő cél köré szerveződő „kvázi-jogágazat” táplálkozik. Ez utóbbinak fokozott jelentőséget kell tulajdonítani, hiszen csak így biztosítható a jogágak stabilitása, logikai egysége és dogmatikai tisztasága.⁴⁶ Ebből fakadóan „kvázi-jogágazat”-nak tekinthető álláspontom szerint például a környezetvédelmi vagy a fogyasztóvédelmi jog, de nem tekinthető „kvázi-jogágazat”-nak a gazdasági jog, hiszen ez utóbbi esetében hiányzik a jogalkotó által kiemelt közös védendő érdek vagy cél, mint szervező erő, illetve nem beszélhetünk az egyes jogintézményeket összetartó belső kohéziós erő és közös fogalmi háló jelenlétéről sem. 3) Jogterületek között mind a jogágakon, mind pedig a „kvázi-jogágazatok”-on belül különbség tehető valamely csoportképző ismerv vagy a szabályozott jogintézmények viszonylagos homogén jellege alapján. Ilyen például az értékpapírjog területén belül a tőzsdei jog.

IV. A magánjog distinkcióiról.

Ha a magyar magánjog történetét a XIX. századtól vezetjük végig, akkor fejlődésére jelentős hatást gyakorolt az 1848-as forradalom és szabadságharc, amelynek keretei között eltörlésre került a királyi adományrendszer, az ősiség, valamint az úrbérrendszer a polgári jogegyenlőséget és a szabad tulajdont előíranyozva.⁴⁷ Mindez az alapul szolgáló társadalmi viszonyokban is jelentős változás kezdetét jelentette; a magánjogra az alkalmazkodás terén sokkal inkább jellemző az egyes időszakokba való hosszas átmenet.⁴⁸

Hazai magánjogunk fejlődése korábban is épített és nyitott volt külföldi behatásokra, így például a kiegyezés után az osztrák polgári törvénykönyv, valamint a későbbiekben a német kereskedelmi jogi szabályozás nyomvonala érvényesült, de a két világháború között megfigyelhető a svájci befolyás hatása is.⁴⁹

⁴⁵ EÖRSI 1977, 111. p.

⁴⁶ H. SZILÁGYI – LOSS 2001, 81. p.

⁴⁷ VILLÁNYI LÁSZLÓ: *A magyar magánjog rövid tankönyve*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata. Budapest, 1941. 8. p.

⁴⁸ MENYHÁRD 2015, 226. p.

⁴⁹ MENYHÁRD 2015, 229–230. pp.

A magyar magánjogtudományban már a XIX-XX. század fordulóján is erős volt a törekvés és az igényesség a kreativitásra és az innovációra, amely egyben a magánjogi gondolkodás nyitottságát is feltételezi.⁵⁰

A XX. század történelmi viharai következtében a tulajdoni rend átalakítása, valamint helyreállítása végigkísérte és meghatározta magánjogunk XX. századi fejlődésének ívét és feladatát. A latin műveltség egyre inkább háttérbe szorult, a római jogfejlesztő hatása megszűnt. Ugyanakkor elmondható, hogy az állami irányításon alapuló társadalmi és gazdasági környezetben a korábbi magánjogi hagyományokon szocializálódott jogászok megőrizték a magánjog hazai tradicionális jogi gondolkodásmódjának alappilléreit a kontinuitás fenntartása érdekében biztosítva ezáltal annak töretlenségét. Később ez lehetővé tette és megkönnyítette az európai jogi kultúrához történő visszacsatlakozást is.⁵¹

A magánjog a társadalmi és gazdasági szereplők nagyon változatos viszonyrendszerét és kapcsolatait szövi át, szabályai sokfélék és sokszínűek, bármely szempontból is szemléljük őket. A magánjog a magán-életviszonyok jogi rendjét képezi, amely a társadalomban élő egyeseknek egymás közötti, érdekazonosságon és érdekkülönbségen alapuló kapcsolatait rendezi. A magánjog szabályai – lényegi sajátosságnak tekintve – az egyeseket, régebbi kifejezéssel élve a magánosokat jogosítják és kötelezik. A közérdek bizonyos fokú érvényesülése mellett igen tág teret kap az egyesek autonóm rendelkezése, az önkéntes együttműködés és ebből eredő önkorlátozás.⁵²

A magánjog immanens, lényegi és elválaszthatatlan magja, hogy a személy életén végigívelve a magánautonómia talaján állva határozza meg és oltalmazza azok sokszínű társadalmi kapcsolatainak kereteit, individuális és közösségi vonatkozásait, társadalmi szervezkedéseit. Szervező szerepe révén kijelöli az egyéni és szervezeti autonómia határait, amely egyben a magánélet viszonyait befolyásoló, szervező és védelmező jogi rend megteremtését is jelenti.⁵³

A magánautonómia elve a magánjog átfogó alapját képezi, amely nem más, mint a védelem tárgyával való viszonylagosan teljes rendelkezés; annak elismerése, hogy az egyén önállóan, saját akaratán alapulva alakíthassa ki személyi és vagyoni viszonyait. Ehhez a magánjog részletesen kidolgozott lehetőségeket biztosít, ugyanakkor az egyén szabadságát csak korlátozott mértékben határolja be.⁵⁴ Feladata, hogy az egyéni akarat szabad érvényesülésének és kifejeződésének határait adja meg, melyen belül az egyéni akarat és érdekérvényesítés szabadon mozoghat és kibontakozhat, de amely határokat át nem léphet. A védelem határai magukban foglalják az egyén más embertársakkal való kapcsolatát is.⁵⁵

A magánjog modern kori szabályai döntő többségében és alapjaiban az állam jogalkotásának keretei között teremtnék meg.⁵⁶ A legújabb kori társadalmi és gazdasági fej-

⁵⁰ MENYHÁRD 2015, 237–242. pp., 248. p.; ASZTALOS 1982, 8. p., 13. pp.

⁵¹ MENYHÁRD 2015, 234–236. pp., 245. p.

⁵² VILLÁNYI 1941, 1–2. pp.; ASZTALOS 1982, 21–22. pp.

⁵³ LÁBADY 2013, 19–20. pp.

⁵⁴ COING 1996, 179–180. pp.

⁵⁵ *Magánjog*. In: Márkus Dezső (szerk.) Magyar jogi lexikon. V. kötet. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1904. 307–308. pp.

⁵⁶ KISS 1899-1905a, 14. p., 21-22. pp., 30. pp.

lődés következtében, valamint a jogtörténeti fejlődés eredményeképpen a szokásjogot felváltva az állami jogalkotásból eredeztethető kútfők képezik a magánjog modern kori jogforrásainak fő vázát és struktúráját.

A magánautonómia érvényesülése, valamint az állami szerepvállalás megjelenése a magánjogi rendelkezések figyelembe vétele és alkalmazása során is szerepet kap. Ahol a felek nem rendelkeznek jogviszonyaik belső tartalmáról, valamint annak alakításáról, ott a jogviszony rendezése az írott jogalkotás eredményeinek, tehát a jogszabályi előírás feladata, amely ennél fogva a magánakarattal hízagait tölti ki. Ez az írott szabály tehát akkor alkalmazandó, ha a fél ettől eltérő akaratát nem nyilvánította ki (*ius dispositivum*). Ugyanakkor vannak olyan magánjogi szabályok is, ahol a magánakarattal szemben a magasabb érdek védelme indokolt, és ehelyütt csak a jogszabály érvényesülhet. Az egyéni akarat az ilyen rendelkezésekkel szemben tehetetlen, azaz a felek egyező akarral sem tehetik félre ezen jogi előírásokat (*ius cogens*).⁵⁷

*A magánjog zsinórmértéket állít az egyén életkörüre, emberi magatartásaira nézve.*⁵⁸

A magánautonómia primátusa áthatja a magánjogi jogérvényesítést is. Ennek során a magánjogi jogviszony alanya maga, a saját cselekményével érvényesíti megsértett vagy veszélyeztetett jogát és él egyben a magánjogi biztosító jogviszony adta lehetőségekkel. Ide tartozhat a biztosítéki célú és funkciójú anyagi jogi jogintézményeken kívül a bírósági eljárás igénybe vételének a lehetősége és a végrehajtás, amelyek kereteit az állam biztosítja és teremti meg azokat a – végső soron közjogi alapokon nyugvó – állami szerveket és eljárásjogi szabályokat, amelyek a magánjogi jogérvényesítés során felhívhatóak. Garanciális szabály, hogy a magánjogi jogviszonyokban az eljárás megindítása ehelyütt is csak a jogosult kérelmére történhet, melynek további polgári eljárásjogi leképeződései is vannak.⁵⁹

V. A polgári jog mibenlétéről

A szerzőt önmaga kíváncsisága vezette arra, hogy a polgári jog területe attribútumaiban, sajátosságaiban mennyiben más, mint a magánjog, vagy pusztán elnevezésbeli különbség mutatható ki közöttük. Ezen elhatárolásra irányuló igény nem alaptalan, hiszen a magánjogot és a polgári jog elnevezést szinonim fogalmakként is használták vagy jogtudósaink hallgattak írásaikban világosabb distinkciók megadásáról.⁶⁰

Werböczi Hármaskönyvében a jog hármas felosztásában a természeti jog és a nemzetek joga mellett jelenik meg a polgári jog, amelyet minden nép vagy polgári társadalom isteni és emberi okból saját jogként alkotott. A polgári jognak ehelyütt domborodik ki azon, a későbbiekben a magánjog kereteit is átható azon ismérve, hogy az az állami szerepvállalással megvalósuló jogalkotás révén legitim hatalomtól keletkezik és jön létre.⁶¹

⁵⁷ Kiss 1899-1905a, 22. p., 27. p.; Tóth 1923, 88–92. pp.

⁵⁸ Kiss 1899-1905a, 28–29. pp.

⁵⁹ Tóth 1923, 417. p., 433. p., 441–442. pp.

⁶⁰ *Magánjog*. 307. p.; Lábady 2013, 24–25. pp.; Az alaki polgári jogra vonatkozó elméletek kívül esnek a vizsgálódás tárgyán.

⁶¹ *Werböczi István Hármaskönyve. Előbeszéd 3. cím. 1. §.*

A polgári jog a magánjog modern kori alapjait kodifikált jogként lefektető és átható jogága. Ebből fakadóan a polgári jog a magánjog alapját jelenti,⁶² így hordozza magán mindazon attribútumokat, amely egyébként a magánjogot jellemzi. A magánjog ugyanakkor tágabb értelemben minden magánérdeket szabályozó joganyagot magában foglal a jogrendszeren belül, a polgári jog azonban csak a szűkebb értelemben vett, többségében diszpozitív jellegű személyi és vagyoni viszonyokat rendező közös jogi előírásokat tömöríti kodifikált formában.⁶³

A polgári jog működését a magánautonómia primátusán túlmenően a felvilágosodás eszméitől eredeztetve alapvetően vezérli a polgárok szabadsága és egyenlősége. A privátautonómia alapvető jogi kereteinek megteremtésén túlmenően *Asztalos László* idézve „*a polgári jog az egyenjogú jogalanyok közötti autonóm strukturájú társadalmi viszonyok egyes – a jogalkotó által fontosnak ítélt – vagyoni vonatkozásainak (...), továbbá a polgári jogi eszközöknek a személyiség védelmére felhasználható körét szabályozza.*”⁶⁴ A szabályozott jogviszonyok tárgyi hatályát tekintve kisebb részben személyi és döntő többségében vagyoni viszonyok rendezésére kerül sor. A polgári jog a magánjoghoz képest mélyebben kötődik az áruforgalomhoz, a termelés és a szükséglet-kielégítés szervezéséhez.⁶⁵ A személyi viszonyok létjogosultsága és előtérbe helyezése okán indokolt arra visszatekinteni, hogy jog alapvető ismérve, hogy az embert helyezi a középpontba és aköré szerveződik. Az ember jogalanyiságát és cselekvőképességét meghatározó alaptételek, valamint a személyiségvédelem a polgári jog alapvetően vagyoni viszonyokra épülő struktúrájához csak részben illeszthető, de történetiségében a magánjogban gyökerező és nélkülözhetetlen. Így a jog és a társadalom nem mondhat le ezen garanciális előírások magánjogi rendbe, ezen belül a polgári jogban történő ágyazásáról, valamint az emberi méltóság védelmének polgári jogi eszközökkel történő hatékony biztosításáról.⁶⁶

A szabályozás módszerét vizsgálva megállapítható, hogy a polgári jog a személyi és vagyoni viszonyokat az egyenjogúság és mellérendeltség módszerével szabályozza.⁶⁷ A polgári jog a magánjogból kinőve mutat egy magasabb fejlettségi szinten szervezett jogág felé, amely a magánjogon belül, illetve ahhoz képest kiegészül a mellérendeltség és az egyenjogúság törvényi elismerésével, ezen speciális szabályozási módszer meghatározásával. Álláspontom szerint a polgári jog sajátja, hogy a polgári jogi jogviszonyokat nem csupán a jog eszközeivel tereli normatív mederbe, hanem a jóhiszeműség és tisztesség követelményének törvényi rendbe történő iktatásával teret enged az erkölcsi kategóriáknak is.

Ma a kodifikációs folyamatok következtében a magánjog egységének megteremtése érdekében törvénykönyvek, valamint ezen kívül a jogalkotással felruházott államhatalmi szervek jogi aktusai adják a polgári jogi rendelkezések vázát.⁶⁸

„A generálklauzulák formájában normatívan megfogalmazott, az általános társadalmi értékelésre a magánjog zárt logikai rendszerét megnyitó rendelkezések a kodifikált polgári

⁶² CSEHI ZOLTÁN: *Diké kísértése. Magánjogi és kultúrtörténeti tanulmányok.* Gondolat. Budapest, 2005. Idézi LÁBADY 2013, 25. p.

⁶³ ZLINSZKY JÁNOS: *Ius privatum.* Szent István Társulat. Budapest, 2014. 16. p.; LACSÁN 2020, 163–164. pp.

⁶⁴ ASZTALOS 1982, 12. p.

⁶⁵ ASZTALOS 1982, 23. p.

⁶⁶ MENYHÁRD 2015, 236. p.

⁶⁷ ASZTALOS 1982, 21. p.; LENKOVICS – KESERŐ – KÖHIDI 2014, 15–18. pp.; BÍRÓ – LENKOVICS 2014, 29. p.

⁶⁸ Vö. KOLOSVÁRY 1938, 4. p.

jog szükségszerű velejárói.”⁶⁹ A polgári jog tehát kodifikált normaanyag, amelynek következménye, hogy a magánjog zsinórmércéit generálklauzulák formájában rögzíti és értékeli.

A polgári jog sosem volt teljesen tiszta és mentes idegen elemektől; modern korunk új jelenségei pedig csak növelik a magánjogtól vagy a polgári jogtól idegen jogintézmények vagy külföldi hatások becsatornázódását a polgári jog területére.⁷⁰ Ezzel a polgári jog csatlakozik a magánjog innováción, kreativitáson és nyitottságon alapuló befogadókészségéhez.

Kedves Tanár Úr!

Hálás köszönettel tartozom a megtisztelő bizalomért, hogy a magánjog tudományának művelője lehetek és részt vehetek a jövő jogászai nemzedékének magánjogi oktatásának sokszínűségében.

Kitti

⁶⁹ MENYHÁRD 2015, 259. p.

⁷⁰ EÖRSI 1977, 116. p.

BALOGH ELEMÉR*

A középkori kánoni per

A középkori egyházi bíraskodás Európában a tudós jogot (*gelehrtes Recht*) alkalmazó fórumrendszer képében valódi alternatív jogszolgáltatást jelentett a világi bíróságok mellett. Eljárásjogában a későantik császári per intézményei elevenedtek fel, természetesen számtalan módosítás formájában. Az alábbiakban a klasszikus kanonisztika korában kiformálódott kánoni peres eljárás legfontosabb intézményeit tömören összefoglaló, bajorföldi források konkrét adataival illusztráló tanulmánnyal tisztelgek egykori tanárom, majd kedves kollégám, a polgári perrendtartás világába bevezető Szabó Imre professzor 70. születésnapján.

I. A perkezdés előtti cselekmények

A középkori egyházi bíraskodás által alkalmazott anyagi és eljárási jog kora magasan fejlett jogi kultúrájára támaszkodott, de a nagyfokú elméleti kidolgozottság és megfontoltság gyakori velejárója volt a perek rendkívüli időigényessége is. Mivel a perek gyakori elhúzódtásának leginkább az volt az oka, hogy a felek nem voltak megelégedve az eljáró bírakkal (főleg a pápai küldött bírák esetén fordult ez elő), és a perhúzásra rengeteg lehetőség nyílt, a pápai *Curia* oklevélkibocsátói – és maguk a pápai küldött bírák (*iudices delegati*) – mondhatni kezdettől ajánlották a feleknek, hogy jogvitájukat (akár a per folyamán is) egyezséggel rendezzék vagy maguk által választott bírák elé vigyék.¹

A római kúriai gyakorlat érhető tetten abban a püspöki joggyakorlatban, hogy a delegált bírák számára készült *rescriptum* kiállításakor teljesen a panaszos által előadottakra hagyatkozott a püspöki kancellária, az ellenérdekű félnek hagyva álláspontjának, sőt általában a tényállás hitelességének bizonyítását. Ez a hozzáállás pontosan megfelelt a döntőbíró szerepkörének. A nagyszámú eset elemzéséből világosan látható, hogy a szentszéki eljárás voltaképpen két szakaszból állt: egy döntőbíróági szakaszból, s egy

* egyetemi tanár, tanszékvezető, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Európai Jogtörténeti Tanszék

¹ *A garsten-i apát és a wartberg-i plébános (egy passau-i főesperes) közt folyó tizedperben az előbbi nyert, és bevezették a pertárgy birtokába, majd: „[...] finem vero litibus cupientes imponere, partibus diem peremptorium [...] prefiximus, gratum et acceptum habentes, si medio tempore partes in amicabilem poterunt compositionem convenire; alioquin nos in ipso negotio, quantum de iure poterimus, extunc procedemus.”* Urkunden-Buch des Landes ob der Enns (UBLOE) 2 623 Nr. 422 (ca. 1220).

ennek eredménytelensége esetén következő rendes kánoni perből. Úgy is tekinthetjük ezt, mint a régi germán eljárásjogi szemlélet és intézmények továbbélését, hiszen a bonyolult, hosszadalmas és drága, ráadásul a végrehajthatóságot tekintve teljesen bizonytalan kimenetelű kánoni pernél egyszerűbb volt és megnyugtatóbb eredménnyel kecsgetett a régi, kompozíciós elvre épülő jogi megoldás alkalmazása.

II. A rendes kánoni per

A szabályosan lefolytatott kánoni perek általában igen hosszan elhúzódtak, amiben főleg a római-kánoni eljárásjog a 'ludas'. A benyújtott keresetre az alperes először kifogásokat (*exceptiones*) jelenthetett be. Ezek még nem az ügy érdemét érintették, gyakran kifejezetten a perhúzás volt a céljuk. A felfüggesztő, jogvesztő hatályú kifogás,² ha a bíróság elfogadta, a további eljárást mindjárt meg is akasztotta. Ez történt, ha az alperes igazolta, hogy a kereset tárgya ítélt dolog (*res iudicata*) vagy például már létrejött az egyezség. A halasztó hatályú kifogások a felperes, a bíró vagy a delegáló pápai parancs ellen irányultak; céljuk rendszerint az volt, hogy a nevezett személyek perképtelenségét bizonyítsák.

Ha a bíróság a kifogásokra közbenső ítélettel (*sententia interlocutoria*) reagált, azt rendszeren meg lehetett fellebbezni; ha viszont helyt adott a kifogásnak, úgy a felperesen volt a sor, hogy feleljen (*replica*), amit aztán a másik fél ismét támadhatott (*triplica*) etc. A kifogás elutasítása után benyújtott fellebbezést a bíróság rendszeren el szokta utasítani. Gyakran azonban nem maradt ennyiben a dolog, mert a *Curia* az ügyet *littera revocatoria* magához vonta, ami annyit jelentett, hogy a per további vezetésével új bírakat bízott meg. Ezzel gyakran kezdődött minden előlről... Általában az szolgálta az ügy gyorsabb elintézését, ha a bírák helyt adtak a kifogásnak és lemondtak az azonnali ítélethozatalról.

1. Idézés és perkezdés

A kánoni perjog szabályai szerinti idézés első receptorai a bajor egyházmegyékben a pápai küldött bírák voltak. Az általuk kibocsátott, rendszerint haladéktalan idézést tartalmazó oklevelek a 13. század legelejéről valók. Jellegzetes vonásuk, hogy az idézés jogvesztő hatályú volt, meg nem jelenés esetén tehát szabály szerint a bíró mindjárt makacssági ítéletet hozhatott az alperes terhére.³

² A passai püspök a suben-i prépostnak: „[...] committimus firmiter et mandamus, quatenus partes ipsas ad nostram peremptoriam, ut suis parcat laboribus et expensis, cites presenciam [etc.]” UBLOE 8 668 Nr. 666 (1373).

³ A jogvesztő idézés első példája a ranshofen-i apátság és a passai főesperes 1211-ben indult peréből való: „[...] dictus archidiaconus peremptorie a nobis citatus nec venit nec cause sue defensorem misit.” UBLOE 2 533 Nr. 373. További példák: HAGENEDER, OTHMAR: *Die geistliche Gerichtsbarkeit in Ober- und Niederösterreich. Von den Anfängen bis zum Beginn des 15. Jahrhunderts (Forschungen zur Geschichte Oberösterreichs 10)*. Graz – Wien – Köln, 1967. 109. p.; MITTEIS, HEINRICH: *Studien zur Geschichte des Versäumnisurteils, besonders im französischen Recht*. In: ZRG Germ. Abt. 42 (1921) 137–239., 212. p.; MOLITOR, WILHELM: *Ueber kanonisches Gerichtsverfahren gegen Kleriker*. Mainz, 1856. 141. p.

Az idézésben foglalt megkereséseket rendszerint a megidézett lakóhelye szerint illetékes papnak címezték, bár arra is volt példa, hogy az idézésben foglalt bírói parancsot a dómdékán területi illetékességéhez⁴ tartozó valamennyi paphoz intézték.⁵ A kézhez vett idézést az illetékes pap (ez természetesen az utóbbi esetben is csak egyetlen személy volt) foganatosította, tehát eljuttatta az érintetthez, és meg is magyarázta neki a tartalmát, majd a plébános neve feltüntetésével záradékolta (*rescriptio*) az idéző parancsot. A dómdékán ugyanis megkívánta a címzettektől, hogy a kézbesítés megtörténtéről értesítsék őt (*nos legitime certificari curetis*). Ez a záradék tartalmazta a kihirdetés megtörténtének tényét és idejét, napját.⁶

Az idézésben a szóban forgó per tárgyat gyakran csak általánosságban említették, mint például: „*de et super federe matrimonii et eius occasione*”. A jogvesztő hatályú idézésben mindig pontosan megjelölték a bíróság előtti megjelenés határnapját, de relatív értelemben, azaz nem naptári napként, hanem a kihirdetés napjától számítva. Az alperest távolmaradása esetén ’elmakacsolták’, ilyenkor távollétében folytatták le a pert. Az erre való, általában formulaszerű utalás többféle megfogalmazásban is szerepelhetett, mint például: „*Alioquin ipsius absencia aut contumacia non obstante ad ulteriora procedemus iusticia mediante*.”⁷

A bíróság színe előtti eljárás a keresetlevél benyújtásával indult, hiszen a kánoni per már az írásbeliségre épült, bár a perbeli cselekményeket (a mai modern gyakorlathoz hasonlóan) szóval is ismertetni kellett. Az AG feljegyzéseinek bizonyossága szerint is a keresetbenyújtás (*oblatio libelli*) alatt a felperesnek a perben szóban előadott cselekménye értendő.⁸

A bíróság az ügy érdemi eldöntése nélkül, a felmerült nehézségek okán gyakran hozott ún. közbenső ítéletet. Az AG-ból vett közbenső ítélet (*sententia interlocutoria*) a keresetre adandó válasszal késlekedő alperessel szemben így fogalmazott: „[...] *viso libello actoris et exceptionibus contra eundem libellum ex parte rei exhibitis diligenter inspectis interloquendo pronuntiamus reum libello actoris respondere debere, non obstantibus exceptionibus ipsius ad id fore compellendum per nos ecclesiasticam per censuram [etc.]*” (77, 3.)

⁴ A passauai dómdékának házassági ügyekben való bíraskodási jogosultságát 1284-ben említik először, amely a 15. század derekán a passauai püspökségnek az Ennstől nyugatra fekvő területére korlátozódott. Cf. HAGENEDER 1967. 254., 275. p.; ZINNOBLER, RUDOLF: *Geistliche Gerichtsbarkeit und organisatorischer Aufbau im ehemaligen Großbistum Passau*. In: Theologisch-praktische Quartalschrift, Linz/Donau 117 (1969) 152–155., 154. p.

⁵ Cf. HAGENEDER, OTHMAR: *Zur Ehegerichtsbarkeit des Domdekans von Passau im 15. Jahrhundert*. In: Festschrift für Franz Loidl. III. 46–54. Wien, 1971. 47. p.

⁶ A *rescriptio* további példája: SCHMIDT, VALENTIN: *Formelbuch des Bischofs Leonhard von Passau* (Verhandlungen des historischen Vereins für Niederbayern 33). 1897. Nr. 46.

⁷ SCHMIDT 1897, 27. p. Nr. 40.

⁸ Az *oblatio libelli* perbeli szerepéről élénk vita folyt a legisták és a kanonisták között, amelyről Maschke ezt írja: „Schon Pillius war im Anschluß an Johannes Bassianus zwar für den obligatorischen *libellus* eingetreten, für den er die Individualisierung des Anspruchs, bei obligatorischen Klagen die Angabe der *causa* verlangt, so daß der Vortrag des Libells die *litiscontestatio* des Klägers, der Widerspruch des Beklagten die seinige im Sinne eines einheitlichen Formalakts begründet, aber auch er hatte der Praxis folgend für den kanonischen Delegationsprozeß, weitaus den Regelfall des kurialen Prozeßrechts, die Weglassung der Klageschrift zugelassen, weil hier deren Zweck, die Individualisierung des Anspruchs schon durch das Delegationsrescript, das dem Beklagten ohnehin mitzuteilen war, erreicht wurde.” MASCHKE, RICHARD: *Aus dem Urteilsbuch des geistlichen Gerichts Augsburg*, in: Festgabe der Kieler Juristen-Fakultät zu Albert Hänel's fünfzigjährigem Doktor-Jubiläum. Kiel – Leipzig, 1907. 229. p.

Az antik római jogból ismert, megközelítően annak eredeti funkcióját is tükröző *litis contestatio*, tehát az érdemi jogvita megindulása sarkalatos része volt a kánoni pernek is. Az AG bejegyzései mindig említik a *litis contestationem*, ha az alperes érdemi feleletet adott a keresetre (*animo litem contestandi*), s vélelmezték a makacsság esetén is (*habita pro quasi contestata propter contumaciam rei*).

2. A bizonyítás

A szentszéki joggyakorlatban a perbeli állítások alátámasztására szolgáló bizonyítási eszközök sorában első helyen állt a tanúbizonyítás. A perben kihallgatott személyek előadására épült leggyakrabban a bíróság ítélete. Az igazmondásra megeskettett tanúk kihallgatása titokban történt, és a feljegyzett vallomást később olvasták fel (*publicatio*) a bíróság előtt.⁹ Mindkét fél kapott a leírt vallomásokból egy-egy példányt, ami alapján megtehették további kifogásaikat.

Az augsburgi szentszék eljárásjogát a 12. századra kialakult kánoni perjog szabályaihoz való ragaszkodás jellemezte. Az AG e tekintetben szükséztű bejegyzései a 13. század közepi állapotokba viszonylag csekély betekintést engednek. Ide sorolható az alperes beismerő vallomása is, amellyel kapcsolatban azonban nem tudjuk, hogy a bíróság (Augsburg) milyen mélységben vizsgálta a bizonyítottságot egyéb módon. Az oklevélbizonyítás ritkább volt, de nem kivétel nélküli. Két jogesetet is tartalmaz az AG, amelyben a vádlott olyan oklevelet mutatott fel, amely az elkövetett lopás megbocsátásáról szólt, a felperes azonban tagadta annak eredetiségét (94,2., 102, 3.).

Az eskü önálló bizonyítási eszközként a 14. századi augsburgi joggyakorlatban egyértelműen kimutathatóan már nem szerepelt, de az igazmondást garantáló (*iuramentum de veritate dicenda*) és a csalárdság elkerülését célzó bírósági eskü szinte egyik ítéletből sem hiányzott, formulaszerűen: „[...] *lite igitur legitime coram nobis contestata prestitoque a partibus calumpnie seu veritatis dicende iuramento [etc.]*”

3. Az ítélet

Szoros perjogi értelemben vett ítéletnek azt a bírósági határozatot nevezzük, amelyet az eljáró bíróság a felek egyezségének hiányában a jogvita érdemi eldöntése alapján hoz. Nem tartozik tehát ide a fentebb említett közbenső ítélet, amelyet mai szóhasználattal (az esetek nagyobbik hányadában) pervezető végzésnek mondanánk. A középkori szentszéki

⁹ Tancred tanítása szerint zajlott a tanúvallomások kivétele: „*Recepto supradicto iuramento a testibus coram partibus praestito, iudex cum uno solo teste ab aliis separato secedat in aliquem locum, ita quod nullus eos audiat, et singula dicta testis per ordinem redigat in scriptis vel redigi faciat per manum tabellionis vel alterius sapientis specialiter ad hoc deputati etc.*” In: BERGMANN, FRIEDRICH (ed.): *Pilla, Tancredi, Gratiae libri de iudiciorum ordine*. Göttingen, 1842. 237. Pars 3. tit. 9., 2. §. Egy konkrét jogesetben (1237): „[...] *in secreto audivimus, examinavimus testes ab eo [ti. a Heiligenkreuz-i apáttól] productos.*” *Fontes Rerum Austriacarum* (a továbbiakban: FRA) II. 11 304, Nr. 5. A göttweig-i és a rott-i kolostor perében (1235) írják a bírók: „*processum examinavimus et testes vestros [...] audivimus et eorum adtestationibus publicatis, quicquid post appellationem legitime ex parte vestra interpositam adtemptatum fuerat, in irritum revocavimus [etc.]*” FRA II 51 125, Nr. 115.

joggyakorlatban az ítélet (*sententia*) nevű határozat is több jelentésárnyalatot hordozott, mert gyakori volt például, hogy a rendes egyházi bíróság a felek között bíróságon kívül spontán vagy döntőbírói (választott bírói) segédlettel létrejött egyezséget hagyta jóvá, erősítette meg ilyen elnevezésű végzésével.

Ha az alperes a kereseti kérelemmel szembeni véleményét akként juttatta kifejezésre, hogy az idézés(ek) ellenére¹⁰ tüntetően távol maradt a tárgyalásokról, de a bíróság kezében elegendő bizonyíték halmozódott fel az érdemi döntéshozatalhoz, akkor ún. makacssági ítélet született.¹¹ Az alperes perbeli makacssága (*contumacia*) gyakori jelenség volt. A kúriai eljárás a *missio in possessionem rei* vagy *pro debiti quantitate* elvéhez tartotta magát, az idő előrehaladtával mind gyakrabban alkalmazott kiközösítés kilátásba helyezésével kiegészítve. Ez a római jog szellemével ugyan ellenkezett, de pontosan megfelelt a germán jogfelfogásnak, így a bajor szentszéki joggyakorlat is szélkében alkalmazta.¹²

A bizonyítási eljárás lezárását követően hozta meg a szentszék ügydöntő határozatát, a végítéletet (*sententia definitiva*): ezekben a kánonjogi előírásoknak megfelelően¹³ a jogeset hosszabb-rövidebb, a felperesi keresetben megfogalmazott összefoglalását olvassuk, majd rövid utalást arra, hogy a bíróság elfogadta-e a felperes bizonyítékait, végül magát a határozatot. Gyakran lakonikus jellege ellenére ez az ítéletforma már nagybanegészen megfelel a modern perjog által az ítélet tartalmával szemben támasztott kívánalmaknak is. Az ítéletek súlyos hiányossága, hogy nem adnak hírt a bíróság döntésének közelebbi okairól, feltételeiről, csupán azt közlik, hogy a bíróság kielégítően bizonyított-nak találta a felperesi követelést, valahogy így: „[...] *quia invenimus, extorsionem usure predicate sufficienter esse probatam [etc.]*”

Az ítéletekben gyakran olvasható fordulat a felperesi kereset elutasítása esetén az örök hallgatásra való kötelezés (*impositio silentii*).

4. A fellebbezés

Az már a *Decretum Gratiani* rendelkezéseiből világosan kitűnik, hogy a perorvoslat lehetőségét a kánoni jog magától értetődőnek tekintette.¹⁴ Kezdetől bizonyos rugalmasság

¹⁰ Egy püspöki idézésben olvasható (1373): „*Alioquin [ti. az alperes meg nem jelenése esetén] in causa huiusmodi, prout iustum fuerit, utique procedemus, cuiuscunque absencia seu contumacia non obstante.*” UBLOE 8 668, Nr. 666.

¹¹ A garsten-i apát és egy passau-i kanonista a freisingi püspök küldött bíróiként hoztak ilyen ítéletet (1267) a Hernstein plébániája fölötti kegyúri perben, mivel az alperes Euphemia von Pottendorf egyetlen tárgyaláson sem jelent meg: „[...] *sententiam diffinitivam parte adversa plus debito expectata protulimus in hec verba.*” FRA II 31 286, Nr. 265. Ugyancsak a garsten-i apát makacsolta el a sindelburg-i plébánost, aki a seitenstetten-i kolostorral folytatott tizedpert. Makacssági ítéletet hozott (1273) szintén egy tizedperben a kilb-i dékán is Rudolf von Pielach terhére (felperes: St. Pölten apátsága).

¹² Vö. MASCHKE 1907, 231. p.

¹³ Gratianus megkívánta a jogeset történeti tényállásának az ítéletben való rögzítését: „[...] *totum negotium per ordinem recitare et totum factum summam repilogare.*” (3, 1.) FRIEDBERG, AEMILIUS (ed.): *Corpus Iuris Canonici, I (Pars prior. Decretum magistri Gratiani)*. Graz, 1995 (photomechanischer Nachdruck der 1879 in Leipzig erschienen Ausgabe, a továbbiakban: *Decretum Gratiani*).

¹⁴ *Decretum Gratiani*, C. 2q 6cc. 5–7, 9, 11, 28. Vö. KOBER F.: *Rechtsmittel* (Stichwort). In: Wetzer und Welte's Kirchenlexikon oder Enzyklopädie der katholischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften. X. Freiburg im Breisgau, 1897. 869. p.

jellemezte a rendszert, hiszen az (akár közvetlenül az) Apostoli Szentszékhez való fordulás lehetőségét soha nem vitatták el, másfelől a fellebbezésnek csak az iránya volt megszabva, az egyes fokozatok betartása nem volt kötelező. Bármelyik fórum eljárhatott elsőfokon, kivéve azokat az ügyeket, amelyek a püspöki székeknek voltak fenntartva. A bajor egyházmegyék középkori fórumrendszere és a perorvoslat iránya általánosságban a következő volt: föesperes → püspök → érsek → Róma.

Az egykorú kánoni jog szerint a fellebbezést az ítélet kihirdetésétől számított tíz napon belül kellett bejelenteni, a bírónak pedig harminc nap állt rendelkezésre az ún. *apostoli* kiállítására és az ügyiratoknak a fellebbező részére való átadására.¹⁵ Nemcsak a végítélet, hanem bármely sérelmezett bírósági határozat megtámadható volt. Ez a lehetőség a perhúzásnak is kedvezett, ami ellen a *Curia* korán fellépett. III. Sándor pápa (1159–1181), majd a klasszikus kanonisztika alapvető szabályokat rögzítettek, amelyek igyekeztek az indokolatlanul gyakori, meggondolatlan fellebbezéseket partok közé szorítani.¹⁶

A (passauai) püspöki fórumtól való fellebbezés nagyon gyakran nem Rómába ment, hanem a salzburgi érseki székhöz, ami nagyon praktikus volt, hiszen így megvolt az esély arra, hogy rögtön érdemi új döntés születik: a kúriai gyakorlat ui. az volt, hogy újabb bírakat delegáltak, s gyakran kezdődött a per előlről. Gyakori volt, hogy a felek már a bíróság által elutasított kifogások után fellebbezést nyújtottak be a pápához.

A *Tridentinum* a fellebbezés rendszerében, és általában a fórumrendszer egyértelművé tételében is igyekezett rendet teremteni. Ennek értelmében félreérthetetlenül megállapította a püspöki szék elsőfolyamodású fórum-jellegét, megvonva ezzel lényegében a dékáni, föesperesi székek, főként a házassági és büntetőperekben gyakorolt joghatóságát. Sem pápai *legatusok*, sem más egyházi méltóságok nem avatkozhattak bele a püspöki jogszolgáltatásba.

A fellebbezés tekintetében is alapvető kérdéseket tisztázott a trentói zsinat.¹⁷ A zsinat kifejezetten előírta, hogy az alapper bírāja (*iudex a quo*) egy hónapon belül át kell, hogy adjon minden szükséges okiratot a fellebbezőnek, hogy az időben benyújthassa folyamodását a fellebbviteli fórum bírójának (*iudex ad quem*). A *metropolita* általános fellebbviteli pozícióját is megerősítette a zsinat: „*A sententia episcopi, vel ipsius vicarii generalis, in criminalibus appellationis causa, ubi appellationi locus fuerit, si apostolica auctoritate in partibus eam committi contigerit, metropolitano, seu illius etiam vicario in spiritualibus generali [etc.]*” (C 3 VI. 2, 15; Sessio 13 c. 2 de ref.)

¹⁵ Vö. SCHMITZ, HERIBERT: *Appellatio extrajudicialis* (Münchner Theologische Studien III/29). München, 1970. 4. p.

¹⁶ BUDISCHIN, HANS JÖRG: *Der gelehrte Zivilprozeß in der Praxis geistlicher Gerichte des 13. und 14. Jahrhunderts im deutschen Raum* (Bonner Rechtswissenschaftliche Abhandlungen 103). Bonn, 1974. 18. p.

¹⁷ Cf. STRIGL, RICHARD ADOLF: *Das Funktionsverhältnis zwischen kirchlicher Strafgewalt und Öffentlichkeit* (Münchener Theologische Studien III/21). München, 1965. 128. p.

BARTA JUDIT*

A Teljesítésigazolási Szakértői Szerv szakvéleményére alapított per és a szakvéleményekkel kapcsolatos gyakorlati kérdések

Néhány pillanata ünnepeltük *Prof. Dr. Szabó Imre* egyetemi tanár 65. születésnapját, és íme, újra ünnepelünk, a 70. születésnapot. Öt év telt el észrevétlenül, legalábbis, ami professzor úr örökifjú és energikus megjelenését illeti.

2016-ban a téma a Teljesítésigazolási Szakértői Szerv szakvéleményére alapított kiemelt jelentőségű per, illetve az akkor folyamatban lévő kodifikáció miatti változások voltak, ezt a szílat megragadva, a jelen tanulmány a szakvéleményre alapított per és a szakvéleményekkel kapcsolatosan azóta felmerült gyakorlati tapasztalatokkal kíván foglalkozni.

Az Ünnepeltnek e tanulmány megírásával szeretnék jó egészséget, mindenben sikereket és BOLDOG HETVENKEDÉST kívánni!

I. A Teljesítésigazolási Szakértői Szerv szerepe

A Teljesítésigazolási Szakértői Szerv (a továbbiakban: TSZSZ) működését a 2013. évi XXXIV. törvény, az építmények tervezésével és kivitelezésével kapcsolatos egyes viták rendezésében közreműködő szervezetről, és egyes törvényeknek az építésügyi lánc tartozások megakadályozásával, valamint a késedelmes fizetésekkel összefüggő módosításáról szabályozza (a továbbiakban: Tszszt.), míg a TSZSZ eljárását a 236/2013. (VI. 30.) Korm. rendelet rendezi részleteiben. A Tszszt. rögzíti, hogy a TSZSZ eljárása a Magyarországon történő építési beruházásokra terjed ki. A TSZSZ két vállalkozási szerződés al-típus, közelebbről az építészeti-műszaki tervezési, és a kivitelezési szerződés teljesítéséből eredő, a Tszszt.-ben meghatározott kérdésekben, a *megrendelő*, a *tervező*, a *kivitelező* vagy az *alvállalkozó* (a továbbiakban együtt: fél) megbízására szakértői véleményt ad, ha

* egyetemi tanár, tanszékvezető, ME ÁJK CTI Kereskedelmi Jogi Tanszék; egyetemi docens, NKE ÁNTK Civilisztikai Tanszék

a teljesítésigazolás kiadása nem történt meg, a kiadása vitás, vagy a teljesítésigazolás kiadásra került, de a kifizetés nem történt meg.¹

E különleges szakértői szerv létrehozásának alapvető oka az építőiparban elharapózott körbetartozások² elleni küzdelem volt, azzal, hogy a szerződésből eredő teljesítések után járó ellenszolgáltatás polgári jogi eszközökkel történő kikényszerítését gyorsítsa meg.

A TSZSZ felállításának célja volt az is, hogy a szakvélemény, „tisztába téve a jogvitát”, egyezsége ösztönözzön, csökkentve ezáltal a pereket (*permegelőző hatás*).

A TSZSZ magánszemélyek és vállalkozások közötti vitás kérdések rendezésében is eljárhat. A kérelmező magánszemélyek túlnyomó többsége Csalási Otthonteremtési Kedvezmény (a továbbiakban: CSOK) keretében, vagy azon kívüli lakáskölcsönből valószínűleg meg a családi házat, így ha vitás helyzet alakul ki a tervezővel, vagy a kivitelezővel, akár a kölcsön folyósítása is veszélybe kerülhet. A TSZSZ-hez benyújtott kérelmek számának utóbbi időben történő növekedése jelentős részben a CSOK-os elszámolási vitákra vezethető vissza.³ A magánszemélyek családi házas építkezésénél, ha az ún. egyszerű bejelentéshez kötött építési tevékenység, 2019. októbertől nem kötelező építési naplót vezetni, nem kötelező tervezői művezető, valamint a tervezői és kivitelezői felelősségbiztosítás⁴, amely kötelezettségek eltörlése kedvez a kivitelezési hibák és elszámolási viták kialakulásának.

A fentiek okán, indokolt áttekinteni a TSZSZ-re irányadó, módosult szabályokat, és megvizsgálni, hogyan alakul a TSZSZ kompetenciája, valamint a TSZSZ szakvéleményt érintő bírói gyakorlat.

II. A TSZSZ szakvéleményre alapított per sajátosságai

A jogalkotó a per tárgyát illetően lazított a törvény szigorán, 2018. december 21-ig a Tszszt 8/A. §-a azt tartalmazta, hogy a TSZSZ szakvéleményére alapított per *a szerződés teljesítéséből eredő díjkövetelés érvényesítése iránt indított per* [...], 2018. december 21-től ez a szűkítés elmaradt, a hatályos szöveg szerint:

„A Teljesítésigazolási Szakértői Szerv szakvéleményére alapított perben felperes az érvényesíteni kívánt jog alapjául a Teljesítésigazolási Szakértői Szerv szakvéleményére hivatkozik.”

A törvénymódosítás Indokolása szerint, egyre szélesebb körben indítanak pert a TSZSZ szakvéleményére alapítva, a felmerülő problémák hangsúlya azonban eltolódott és nem kizárólag a teljesítésből eredő díjkövetelésre korlátozódik. Ugyanakkor jelenlegi jogszabályszöveg a pertárgy szűk értelmezését teszi lehetővé a bíróságok számára. A jogalkotói cél a TSZSZ törvény 8/A. §-ában jelzett különleges pertípus alkalmazhatósága építmények tervezésével és kivitelezésével kapcsolatos egyes viták rendezése során. A

¹ Tszszt. 1. § (1) bekezdés.

² Lásd erről BARTA JUDIT: *A kivitelezési és tervezési szerződések új magánjogi szabályozásának társadalmi gazdasági hatásai*. In: Szalma József (szerk.): *A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken 2013. Vajdasági Magyar Tudományos Társaság*. Újvidék, 2014. 184–207. pp. http://real.mtak.hu/51307/1/184_206_Barta_A.pdf (Letöltés ideje: 2021. 05. 28.)

³ Tájékoztató a Teljesítésigazolási Szakértői Szerv 2019. évi működéséről.

⁴ Lásd: a lakóépület építésének egyszerű bejelentéséről szóló 155/2016. (VI. 13.) Korm. rendelet 4. § (3) bekezdését.

módosítás lehetővé teszi, hogy felperes az érvényesíteni kívánt jog alapjául a TSZSZ szakvéleményére hivatkozzék a tervezési, kivitelezési szerződés teljesítéséhez kapcsolódóan (ide értve a hibás teljesítést és egyéb eseteket is).

A per tárgyának illetően rugalmas kezelését azonban korlátok közé szorítja a későbbiekben hivatkozott, a szakvélemény tárgyát meghatározó másik törvényi szabály.

A kisebb értékű jogvitákban való igénybevételt segíti a Tszszt. 8/C. § (1) bekezdése, amely lehetővé teszi, hogyha a pertárgyérték a hárommillió forintot nem haladja meg, e körülmény nem akadályozza annak, hogy a felperes igényét - *a fizetési meghagyásos eljárás mellőzésével* - közvetlenül perben érvényesítse.

A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény hatálybalépésétől a TSZSZ szakvéleményre alapított per már *nem minősül kiemelt pernek*, azonban a Tszszt. tartalmaz néhány speciális szabályt a TSZSZ szakvéleményre alapított per polgári eljárásrendjéről.

E különleges peres eljárás határozott előnye, hogy a per lefolyását számos előírás gyorsítja, elősegítve ezzel a felek közötti jogvita mielőbbi rendezését:

- a szakvélemény kézhezvételétől számított 60 napon belül kell a keresetet benyújtani,
- a bíróság a perben soron kívül jár el,
- az írásbeli ellenkérelem, illetve a viszontkereset előterjesztésére tizenöt nap áll rendelkezésre, csak kivételesen legfeljebb tizenöt nappal hosszabbítható,
- a perfelvétel során további írásbeli perfelvétel elrendelésének nincs helye,
- a tárgyalási időköz nyolc nap,
- a tárgyalás kitűzésére vonatkozó határidő kettő hónap.

A jogi képviselőt viszont kötelező a peres eljárás során. Az ítéletet fellebbezésre tekintet nélkül végrehajthatónak kell nyilvánítani a szerződés teljesítéséből eredő díjkövetelés megfizetésére kötelező részében, ha a TSZSZ szakvéleményében meghatározott összeget (részben vagy egészben) mint pénzbeli marasztalást tartalmazza.

A Tszszt. 8/D. § (1) bekezdése biztosítja, hogy a bíróság ideiglenes intézkedéssel elrendeli az erre irányuló kérelemben foglalt azon összeg bírósági elnöki letétbe helyezését, amely a TSZSZ szakvéleménye szerint *teljes bizonyossággal megállapíthatóan teljesített munkák szerződés szerinti értéke*.⁵ Ennek célja, hogy a fél ahhoz az összeghez ideiglenes intézkedés keretében mindenképpen hozzájusson, amelynek megfelelő munkákat teljes bizonyossággal teljesítette.

⁵ A kérelem elbírálása során, a bíróság kizárólag a Tszszt.-ben meghatározott feltételek fennállását vizsgálhatja, azok fennállása esetén pedig - mérlegelés nélkül - kötelezően el kell rendelnie az ideiglenes intézkedést. Az eljárás során az alperes kifogásolta az ideiglenes intézkedés elrendelését, mert a TSZSZ szakvéleménye nem tartalmazott kifejezett utalást a „teljes bizonyossággal megállapíthatóan teljesített” szolgáltatás értékére. Az Ítélet tábla szerint, a szakvélemény alapján - függetlenül attól, hogy az „a teljes bizonyossággal megállapíthatóan” kifejezést nem tartalmazta - az ideiglenes intézkedés jogszerűen elrendelhető volt (BDT2020 4218.). Megjegyezzük, hogy a 236/2013. (VI. 30.) Korm. rendelet 3. számú melléklet III/A pont b) alpontja alapján a „Teljes bizonyossággal megállapíthatóan teljesített munkákat” illetve az e) alpont alapján az elvégzett munkák értékét a szakvéleménynek tartalmaznia kell, hozzátéve ehhez azt is, hogy figyelemtelenségből mégis előfordulhat e kifejezés elmaradása, de ez a megalapozott tartalom érdemben nem változtat.

A szakvéleményt illetően fontos hangsúlyozni, hogy a Tszszt. 8/E. § (1) bekezdése szerint a perben felmerülő szakkérdésben a TSZSZ szakvélemény *ugyanolyan bizonyítéknak minősül, mintha a szakvéleményt a perben kirendelt szakértő terjesztette volna elő.*

A felperes az érvényesíteni kívánt jog alapjául a TSZSZ szakvéleményére hivatkozik,⁶ fontos tehát, hogy a szakvélemény kompetens és megalapozott legyen. Ennek az elvárásnak a teljesülése segíti továbbá a permegelőző célt is.

A fél által a peres iratokhoz csatolt TSZSZ szakvélemény rendeltetése tehát, hogy a perben felmerülő szakkérdésben már rendelkezésre álljon egy olyan szakvélemény, amelyre a bíróság ítéletét alapíthatja, azonban ha az aggályos, akkor a szabad bizonyítás elve szerint, a bíróság a felek előadása és indítványai alapján további bizonyítást vehet fel, így többek között, *más szakértői bizonyítást is elrendelhet.*

III. A TSZSZ szakvéleményének tárgya és a szakvéleménnyel kapcsolatos egyes gyakorlati kérdések

Tszszt. 6. § (1) bekezdése kifejezetten rögzíti, hogy a TSZSZ a szerződés teljesítését vizsgálja, közelebbről azt, hogy a szerződés teljesítése megtörtént-e, vagy nem a szerződésnek megfelelő módon történt meg, és a teljesítésért járó ellenérték megfizetése – adott esetben a szerződést biztosító mellékkötelezettség érvényesítése – milyen összegben indokolt.

A Tszszt. 1. § (2) bekezdés alapján a TSZSZ véleménye *a szerződést biztosító mellékkötelezettségek* érvényesíthetőségéhez is kérhető, amennyiben az érvényesítés kérdése vitás a szerződő felek között. A (4) bekezdés a) alpontja határozza meg, hogy a szakvélemény pontosan mely szerződést biztosító mellékkötelezettségeket érinthet, ez a garancia, zálogjog és kezesség. Egyéb szerződést biztosító mellékkötelezettség érvényesíthetősége (pl. az ún. jóteljesítési garancia, kötbér) kérdésében viszont nem adhat szakvéleményt.

A 6. § (2) bekezdése pontosítja, hogy a szerződés teljesítésével kapcsolatban mely tárgykörökben készülhet a szakvélemény, ezek az alábbiak:

- a) *a szerződés műszaki tartalma szerint* a vállalkozót (alvállalkozót) terhelő *munkák leírása,*
- b) *az a) pont szerinti munkák közül* a teljes bizonyossággal megállapíthatóan *teljesített* munkák mennyiségének és minőségének meghatározása,
- c) *az a) pont szerinti munkák közül* a teljes bizonyossággal megállapíthatóan *el nem végzett* munkák meghatározása, és
- d) *a b) és c) pont szerinti munkáknak* a szerződés szerinti költségvetési tételek, vagy az átalánydíj arányos részének alapulvételével meghatározott *értéke.*

A szakvélemény kifejezetten csak annak megállapításra irányulhat, hogy a szerződés szerint milyen munkát kellett végezni, ehhez képest hogyan alakul a teljesített munkák mennyisége és minősége, megállapíthatja az el nem végzett munkákat, továbbá a teljesített, illetve el nem végzett munkák értékét.

⁶ Tszszt. 8/A. §.

A 236/2013. (VI. 30.) Korm. rendelet 2. számú mellékletét képező szakvélemény formanyomtatvány is ezekhez a kikötésekhez igazodik, azzal, hogy IV. pontja lehetővé teszi a véleménykifejtést.

A szakvélemény egyértelműen nem terjedhet ki annak vizsgálatára és az ezzel kapcsolatos egyéb kérdésekre, hogy történt-e a vállalkozó részéről késedelem.⁷

Bár a jogalkotó igyekezett rögzíteni a szakvélemény tárgykörét, annak keretszerűsége és gyakorlatban felmerülő problémák miatt, az újra és újra értelmezésre kerül, feszegetve a határokat. Nagyon gyakoriak például a hiányos, hibás teljesítések, amelyek vonatkozásban, elviekben adható szakvélemény, mert a munkák mennyisége és minősége, az el nem végzett munkák meghatározása lehet a szakvélemény tárgya, azonban a hibás teljesítés, mint jogi kategória, ennél szélesebb kört ölel fel.

Minél nagyobb, vagy összetettebb egy építési beruházás, annál kevésbé lehet jól felmérni a szükséges munkákat, ezzel összefüggésben egyre többet merül fel a pótmunka és többletmunka elszámolási problémája a teljesítés körében. Ez pedig felveti annak a kérdését, hogy a TSZSZ szakvéleménye kiterjedhet-e a pótmunka, illetve többletmunka, akár az előre nem látható többletmunka elvégzésének megállapítására, elhatárolására, figyelemmel arra is, hogy ezek jog által definiált munkák.

Azt rögzíthetjük, hogy a 6. § (2) bekezdésének felsorolása és a Tszszt. más rendelkezése sem utal nyilvánvalóan ennek lehetőségére. A Tszszt. 6. § (2) bekezdés a) és b) pontja alapján a szakvélemény megállapíthatja a szerződés műszaki tartalmának megfelelően elvégzendő munkákat és a ténylegesen teljesített munkákat, illetve azt, hogy utóbbiak meghaladják-e a szerződés szerint elvégzendő munkákat (pl. mennyiségben, tartalomban), de arra, hogy ezekre miért és hogyan került sor, azaz jogi értelemben pótmunkáról, előre nem látható többletmunkáról, vagy többletmunkáról van szó, már nem. Tehát e munkák közelebbi megítélésére, illetve jogi minősítésére a szakvélemény nem terjedhet ki. A szakvélemény alapvetően nem terjeszkedhet túl a törvényi korlátokon, így a TSZSZ szakvéleményt igénylő fél elviekben nem kérhet kifejezetten pl. pótmunka, előre nem látható többletmunka, mint jogilag minősített plusz munkák megállapítására szakvéleményt. A TSZSZ szakvélemények készítői, építész és mérnök szakemberek e jogi finomságokra, érthető okokból nem figyelnek, a bíróságok pedig különbözőképp viszonyulnak a heterogén tartalmú szakvéleményekhez:

A Fővárosi Ítéltábla Pf. 21.029/2019/5. számú ügyben hozott ítéletében az alábbi megállapításokat tette:

Az Ítéltábla szerint, „[...] a polgári peres eljárásban a TSZSZ szakvéleményét a Tszszt.-nek megfelelő felhasználás esetén a szakértői bizonyítás keretében kizárólag a 6. § (2) bekezdésében rögzített tárgyban lehet figyelembe venni, így bizonyítékként értékelni. A felperes által érvényesített pótmunkaigénnyel összefüggésben [...] Téves a felperesnek arra való hivatkozása, hogy a TSZSZ hatáskörébe tartozik annak megállapítása,

⁷ Fővárosi Ítéltábla Pf. 21.029/2019/5. számú ítélete: TSZSZ törvénynek megfelelő felhasználás esetén a szakértői bizonyítás keretében kizárólag a 6. § (2) bekezdésében rögzített tárgyban lehet figyelembe venni, így bizonyítékként értékelni. Ahogyan arra az alperes a fellebbezési ellenkérelmében hivatkozott, a TSZSZ szakvéleményének nem lehet tárgya a késedelem vizsgálata a fent megjelölt jogszabály szerint, ezért a perben a felperes erre a szakértői bizonyítás keretében nem is hivatkozhat, [...].

hogy felperes végzett-e pótmunkát. A Szaktv.⁸ 47. § (6) bekezdése szerint a *szakvéleményben jogkérdésben nem lehet állást foglalni*, így abban sem, hogy a felperes által elvégzett munkák pótmunkának minősülnek-e vagy sem.⁹ A Tszsz. 6. § (2) bekezdése értelmében a fent kifejtettek szerint a TSZSZ kizárólag abban dönthet, hogy a felperes által megjelölt munkák a perbeli szerződés műszaki tartalmának részét képezik-e, amennyiben igen, azt a felperes teljesítette-e és milyen minőségben, továbbá ezen munkák értékét határozhatja meg. A felperes által csatolt TSZSZ szakvélemény tehát csak annyiban irányadó, amennyiben az elvégzett munkák vonatkozásában rögzíti, hogy azok a perbeli szerződés műszaki tartalmának részét képezik-e vagy sem, illetőleg ezen megállapításból kiindulva a 6. § (2) bekezdésében foglaltak szerint tartalmazhat megállapításokat. *Az ezt meghaladó szakértői megállapítások a Tszsz. 6. § (2) bekezdésébe ütköznek, azaz a TSZSZ szakvélemény a felperes pótmunkaigényével összefüggésben a Pp. 316. § (1) bekezdés d) pontja szerint aggályos, a szakértői tanács elnökének meghallgatására figyelemmel is.*

A Fővárosi Ítélőtábla Pf. 20.229/2019/7.¹⁰ számú ügyben a TSZSZ szakvéleményt két okból sem fogadta el. Az egyik ok az volt, hogy az elvégzett többletteljesítések, pótmunkák tekintetében a TSZSZ jogkérdésben foglalt állást, amely ellentétes a Szaktv. 47. § (6) bekezdésében foglaltakkal. Az Ítélőtábla szerint, a szakértői szerv jogkérdésben is állást foglalt akkor, amikor azt rögzítette, hogy az elvégzett többletteljesítések, pótmunkák a kérelmező (felperes) terhére nem róhatók.

A másik ok az volt, hogy a TSZSZ által megállapított és kifizetendő vállalkozói díj nem volt kellően megalapozott. Az elsőfokú bíróság indítványra megkereste a szakértői szervet az elkészült szakvélemény alapjául szolgáló dokumentációk megküldése, valamint annak közlése érdekében, hogy készült-e tételes számítás a megállapított vállalkozói díj kimunkálására. A szakértői szerv úgy nyilatkozott, hogy külön tételes számítás nem készült, a felek által beadott valamennyi dokumentumot megvizsgálták, ezért a szakértői tanács tagjainak megidézésétől sem volt várható, hogy az írásban benyújtott szakvéleményen túl, szóban tételes elszámolást adjanak a felperes által elvégzett munkákról.¹¹

⁸ Az igazságügyi szakértőkről szóló 2016. évi XXIX. törvény.

⁹ Szeretnénk megjegyezni, hogy egyet értünk a Nógrád Megyei Bíróság Pf. 20.358/2010/8. számú döntésében kifejtett azon állásponttal, hogy egy szakértői véleményben történt jogi véleménynyilvánítás önmagában nem indokolná a szakvélemény kirekesztését a bizonyítékok közül: „Kétségtelen, hogy a szakértő szakvéleményében jogkérdésekben is véleményt nyilvánított, azonban kizárólag erre figyelemmel a szakvéleménynek a bizonyítékok köréből történő kirekesztése nem indokolt, tekintettel arra, hogy amennyiben a szakértő jogkérdésben foglal állást, az csupán azzal a következménnyel járhat, hogy ezen megállapítást a bíróság a döntése meghozatalánál figyelmen kívül hagyja, amennyiben az nem helytálló és a per egyéb adataival is ellentétes, de ez nem eredményezheti az egész szakvélemény mellőzését, ha az egyéb vonatkozásokban, mint ahogyan a jelen esetben is, megalapozott.” A Legfelsőbb Bíróság az esetet továbbvizsgálva, arra a megállapításra jutott, hogy az ügy tárgyából adódóan elkerülhetetlen volt, hogy a szakértők a polgári jogi fogalmakat meghatározzák a szakvéleményükben, ez azonban nem jelenti azt, hogy jogkérdésekben foglaltak volna állást (Legfelsőbb Bíróság Pf.20.760/2011/5.).

¹⁰ BDT2019. 4047.

¹¹ A szakvélemény tehát nem támasztotta alá azt a vállalkozói díjat, amelyre megállapítást tett. A Tszsz. 6. § (2) bekezdés d) pontja alapján a TSZSZ megállapíthatja az elvégzett munkák értékét, azonban azt a szerződés szerinti költségvetési tételek, vagy az átalánydíj arányos részének alapulvételével kell meghatároznia, azaz azt alá kell támasztania.

Az Ítéletábra rögzítette, hogy a TSZSZ szakvélemény ugyanolyan bizonyítéknak minősül, mintha a szakvéleményt a perben kirendelt szakértő terjesztette volna elő, irányadóak rá a Pp. 316. és 317. §-ában foglaltak is. Az elsőfokú bíróság pervezetése helytálló volt abban a körben, hogy felhívta a bizonyító fél figyelmét a Pp. 317. § d) pontja alapján arra, hogy a szakértő véleménye aggályos. A felperes alaptalanul hivatkozott a fellebbezésében arra, hogy az elsőfokú bíróságnak hivatalból kellett volna szakértői bizonyítást lefolytatnia. A Pp. 315. § (1) bekezdése alapján új szakértő kirendelésére csak indítványra kerülhetett volna sor, arról az elsőfokú bíróság hivatalból nem rendelkezhetett.

A felperesnek tehát a TSZSZ szakvélemény aggályossága okán, indítványoznia kellett volna új szakértő kirendelését.

Érdekes módon, a Fővárosi Törvényszék G.40.453/2017/53. számú eseti döntésében elfogadta azt, hogy a TSZSZ pótmunkát illetően adott szakvéleményt. A felek között távvezeték kivitelezési szerződés jött létre. A perbeli esetben a vállalkozói díjra a teljesítésigazolás kiadása megtörtént, de a kifizetés elmaradt. A pótmunkára vonatkozóan viszont a teljesítésigazolás kiadása vitás volt. A bíróság szerint, a Tszszt. 1. § (1) és (2) bekezdése, valamint a (4) bekezdés a) pontja alapján megállapítható, hogy a szakértői testület a ki nem fizetett vállalkozói díj és a pótmunka vonatkozásában adhat szakvéleményt, a kötbérgény érvényesíthetőségét viszont nem teheti vizsgálat tárgyává. Ugyanakkor a TSZSZ szakvéleményt hiányosnak ítélte és további bizonyítást látott szükségesnek.¹² A Fővárosi Ítéletábra a fellebbezést követően már nem foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy a TSZSZ adhat-e szakvéleményt a pótmunkára, mert már az első fokú bíróság is megállapította, hogy a TSZSZ szakvélemény hiányos, nem alkalmas bizonyításra.¹³

A Fővárosi Ítéletábra Gf. 40.185/2018/5. számú ítéletében figyelembe vette a TSZSZ szakvéleményt, annak ellenére, hogy az jogi minősítést is tartalmazott:

A TSZSZ szakvélemény a felperes által elvégzett munkák műszaki tartalmára, annak értékére vonatkozik. Bár kétségtől a szakértő valamennyi tétel vonatkozásában az elvégzett munkák tekintetében azok pótmunka jellegéről is nyilatkozott, azaz a munkákat minősítette, ugyanakkor ennek megítélése a rendelkezésre álló valamennyi bizonyíték (így a szakértői vélemény) alapján is a bíróság feladata.

A szakértő a kompetenciájába tartozó kérdésekre (is) a választ megadta és megjelölte azokat a dokumentumokat, iratokat, amelyre a véleményét alapította, erre figyelemmel önmagában a fenti körülmények nem teszik indokolttá a szakvélemény mellőzését.

A TSZSZ szakvéleménnyel kapcsolatban felmerült az a kérdés is, hogy hogyan kell azt értékelni, ha nem a TSZSZ szakvéleményre alapított perben hivatkoznak arra? A TSZSZ szakvéleményére alapított perben az ugyanolyan bizonyítási eszköz, mint a bíróság által kirendelt szakértő véleménye. A Fővárosi Ítéletábra egyik eseti döntésében foglalkozott a kérdéssel, és arra a következtetésre jutott, hogy nem a TSZSZ szakvéleményére alapított perben a TSZSZ szakvéleménye nem esik azonos megítélés alá a kirendelt szakértő véleményével, azzal nem egyenrangú bizonyítási eszköz. „Ez egyben azt is jelenti, hogy jelen perben a TSZSZ szakvéleménye nem minősül igazságügyi szakvéle-

¹² Fővárosi Törvényszék G.40.453/2017/53. számú ítélete <https://eakta.birosag.hu/anonimizalt-hatarozatok> (Letöltés ideje: 2021. 06. 02.)

¹³ Fővárosi Ítéletábra Pf. 20.111/2019/4. számú ítélete.

ménynek, azt a perben egyszerű okiratként a régi Pp. 199. §-a szerint, vagy magánszakvéleményként lehet értékelni.” Rámutatott a Fővárosi Ítéltábla arra is, hogy a csatolt magánszakvéleménynek minősülő TSZSZ vélemény nem egyszerűen a felek szakmai kérdésben tett előadása, az egyedi, a Pp.-ben nem nevesített sui generis bizonyítási eszköz, amelyet a bíróság a szabad bizonyítás keretében értékelni köteles (BH2012.175.).¹⁴ Ennek megfelelően a kirendelt igazságügyi szakértőt meg kell nyilatkoztatni az alperesek által előterjesztett magánszakvéleményre, és a továbbiakban szükséges az esetleges ellentmondások feloldásának megkísérlése.¹⁵

IV. Összegzés

A lánctartozások jelensége szép lassan megszűnni látszik, az építési beruházások kapcsán kialakuló jogviták hangsúlya a szerződésszegés, pótmunka, többletmunka, előre nem látható többletmunka (különösen a közbeszerzések terén) területére helyeződik át.

Megnövekedett az ügyek száma¹⁶ ezzel együtt az igény a megjelölt tartalmú szakvélemények készítése iránt.

A Tszszt. 8/A. §-a igyekszik is a TSZSZ szakvéleményeken alapuló perek tárgykörét bővíteni, de ezzel párhuzamosan a TSZSZ szakvélemény tárgya megmaradt a szűkebb keretek között.

A jelenlegi szabályozás mellett, többször fordul elő, hogy a TSZSZ szakvélemény aggályos lesz, vagy azért mert olyan tárgykörre vonatkozik, ami nem tartozik a TSZSZ kompetenciájába, vagy azért mer, óhatatlanul jogi minősítést tartalmaz. Utóbbiak tekintetében azt a – törvény céljával is harmonizáló – bírói gyakorlatot látjuk helyesebbnek, amely pusztán csak emiatt, nem utasítja el az egyébként megalapozott TSZSZ szakvéleményt.

Figyelmet érdemel, hogy amennyiben a bíróság aggályosnak tartja a TSZSZ szakvéleményt, a bizonyító félnek kell kérnie, hogy a bíróság rendeljen ki újabb szakértőt, a bíróságnak hivatalból ez nem feladata.

A TSZSZ hatáskörét érintő bizonytalanság okából, a felek kérhetik közjegyzőtől igazságügyi szakértő kirendelését a vitatott kérdések bizonyítására, azonban ekkor nem indíthatnak a TSZSZ szakvéleményére alapított, gyorsított pert.

A most felvázolt problémák orvosolhatóak a gyakorlat igényeinek megfelelő és koherens jogi szabályozás megteremtésével, illetve értő és rugalmas bírói gyakorlattal.

¹⁴ BH2012. 175. A fél által beszerzett igazságügyi szakértői véleményt a bíróság a szabad bizonyítás keretén belül értékelni köteles. A magánszakértői vélemény megállapításai alkalmasak lehetnek a perszakértői vélemény aggályossá tételére, bizonyító erejének lerontására, ezért ha az ellentétben áll a bíróság által kirendelt szakértő véleményével, nem mellőzhető azok ütköztetésével az ellentmondások feloldásának megkísérlése, ennek eredménytelensége esetén pedig – a fél kérelme alapján – ebben a körben további bizonyítási eljárás lefolytatása.

¹⁵ Fővárosi Ítéltábla Pf. 20.738/2020/5. számú ítélete.

¹⁶ Tájékoztató a Teljesítésigazolási Szakértői Szerv 2019. évi működéséről.

BERKI GABRIELLA*

Mi fán terem a telemedicina? – a távorvoslás fogalma és kialakulása**

Az életünk, a munkánk, az egészséghez és az egészségügyi ellátórendszerhez való viszonyunk nagyban átrendeződött a koronavírus-járvány európai kitörése óta. A mindennapjaink meghatározóivá váltak a táv-, digitális, elektronikus, online szavak, amelyek az infokommunikációs forradalom újabb korszakát hozták. Kétség sem fér ugyanis ahhoz, hogy bár távmunka, távoktatás és távegészségügy is létezett már korábban, de a járványhelyzet okozta körülmények között ezek tömegessé válása sosem tapasztalt problémákat – és megoldásokat – hívott életre.

A telemedicina, – bár a 2010-es évektől léteztek hozzá kapcsolható elemek, már működő szolgáltatások és új szolgáltatások kiépítésére vonatkozó kezdeményezések a magyar egészségügyi ellátórendszerben –, 2020. tavaszáig nem számított általánosan bevett gyakorlatnak a magyar egészségügyi szolgáltatók körében.¹ A koronavírus-járvány előretörése azonban merőben új helyzetet generált és az egészségügyi működés újragondolását tette szükségessé. Ennek egyik eredményeként jelent meg az infokommunikációs technológia használatának fokozása, így például az e-receptekre vonatkozó könnyítések és a telemedicinális szolgáltatások szabályozása.²

Egy szélesebb körű telemedicina-kutatás részeként e tanulmányban elsősorban arra a kérdésre keresek választ, hogy mi tartozik a telemedicina fogalmi körébe, melyek a hozzá szorosan kapcsolódó koncepciók és melyek voltak ezek fejlődésének nagyobb lépcsőfokai.

I. A telemedicina fogalma

A telemedicina (az angol *telemedicine* kifejezésből) szó a görög *telos*, távolság szó és a latin *medicina*, orvoslás szó (eredetije *medicus*, orvos) összetételéből ered, és jelentése távolból végzett orvoslás, tükörfordításként a magyar szakirodalomban a *távorvoslás* vagy a *távgyógyászat* is a telemedicina szinonimájaként használható. A telemedicinának

* adjunktus, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék

** A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00008 azonosítójú, EU társfinanszírozású projekt támogatta.

¹ „Egészséges Magyarország 2014-2020” Egészségügyi Ágazati Stratégia, 59. p.

² Tájékoztató az EESZT működését érintő, a veszélyhelyzetben hatályba lépett jogszabályváltozásokról, <https://e-egeszsegugy.gov.hu/veszelyhelyzetben-eletbe-lepo-jogszabalyok> (megtekintve: 2020. 09. 25.)

nincs egységesen elfogadott, jogi vagy szakirodalmi fogalma. Egy 2007-es tanulmány mintegy 107 különböző szakirodalmi definíciót talált.³

Álláspontom szerint, legtágabb értelemben a telemedicina mindazoknak a gyógyászati célú szolgáltatásoknak az összefoglaló neve, melyek orvos és orvos,⁴ avagy orvos és beteg között, azok egyidejű fizikai jelenléte nélkül valósulnak meg. Az ilyen szolgáltatás létrejötte valamilyen információs és kommunikációs technológia, illetve távoli adatátviteli rendszer alkalmazását feltételezi a résztvevők között.⁵

Más definíciók a fenti fogalomhoz képest valamilyen irányban szűkítik a jelentéstartalmát, a Semmelweis Egyetem Általános Orvostudományi Karának Biofizikai és Sugárbiológiai Intézete által kiadott oktatási anyag szerint például „a telemedicina egy olyan informatikai és kommunikációs eszközökkel támogatott diagnosztikus vagy terápiás eljárás, amelyben az egészségügyi szakszemélyzet szükségzerű beteg melletti jelenlétét online elektronikus kapcsolaton keresztül távolról pótolják.”⁶ Az Állami Egészségügyi Ellátó Központ egészségtudományi fogalomtára ezzel szinte azonos definíciót tartalmaz.⁷ Véleményem szerint – bár napjainkban valóban az online kapcsolat használata a leggyakoribb – ezek a meghatározások indokolatlanul zárják ki a telemedicina köréből az offline eszközök (pl. telefon) használatát egészségügyi szolgáltatás nyújtása céljából, amelyeknek a telemedicina fejlődése szempontjából elvitathatatlan jelentőségük volt, és egyes betegcsoportok (pl. idősek) szempontjából a mai napig is különösen fontosak.

A telemedicinának számos részterülete különböztethető meg attól függően, hogy az infokommunikációs technológiát milyen egészségügyi szolgáltatás nyújtására használják fel. Ide tartozik a *távkonzultáció*, amely orvos és beteg közötti távoli egyeztetést tesz lehetővé, *távkonzíliaum*, amely az egészségügyi szakemberek (pl. orvos-orvos, orvos-ápoló, orvos-gyógyszerész) közötti eszmecsere-t szolgálja; a *távdiagnosztika*, amely szintén egészségügyi szakemberek között jön létre, de kifejezetten egy diagnózis felállítása céljából, tehát a diagnózis alapját adó vizsgálat végzője és a diagnózis felállítója fizikailag nem találkoznak egymással; a *távmanipuláció* távolról vezérelt vizsgálatot vagy beavatkozást jelent, melynek során az eljáró orvos távérzékelők segítségével támaszkodik; a *távfelügyelet* (telemonitoring) pedig a beteg távolból történő megfigyelését teszi lehetővé különböző adatoknak az egészségügyi dolgozók számára történő továbbítása útján. Ez utóbbi különösen jelentős területté válhat az előregedő társadalmakban.⁸

³ A WHO riportja (WHO, *Telemedicine, Opportunities and developments in Member States Report on the second global survey on eHealth, Global Observatory for eHealth series – Volume 2*, 2010, https://www.who.int/goe/publications/goe_telemedicine_2010.pdf, idézi SOOD, SANJAY P. et al.: *Differences in public and private sector adoption of telemedicine: Indian case study for sectoral adoption*. Studies in Health Technology and Informatics 2007, 130. évf. 257–268. pp.

⁴ Tekintettel arra, hogy a gyógyászati célú szolgáltatások nyújtásában nem kizárólag orvosok, hanem egyéb, egészségügyi végzettséggel rendelkező szakemberek is részt vesznek (pl. ápolók, gyógyszerészek), így a dolgozatban az orvos kifejezés alatt ezek a személyek is értendők.

⁵ HIGGINS, CHRIS – DUNN, EARL – CONRATH, DAVID: *Telemedicine: a historical perspective*. Telecommunications Policy 1984, 8. évf. 4. sz. 307–308. pp. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/0308596184900442> (megtekintve: 2020. 09. 02.)

⁶ Oktatási segédlet (jegyzet) a Telemedicina gyakorlathoz, <http://biofiz.semmelweis.hu/index.php?p=oktatas&mid=2&a=tantargy&id=252> (megtekintve: 2020. 07. 21.)

⁷ Állami Egészségügyi Ellátó Központ, Egészségtudományi Fogalomtár, <https://fogalomtar.aek.hu/index.php/Telemedicina> (megtekintve: 2020. 07. 21.)

⁸ SZABÓ CSABA ATTILA – JÁVOR ANDRÁS: *Távgyógyászati alkalmazások*. Híradástechnika 2008, 63. évf. 2. sz. 13. p.

A távgyógyászat a különböző orvosi szakterületeken különböző módokon és mértékben, különböző eszközök igénybevétele és fejlesztése útján alakult, így ma már külön szakirodalma és gyakorlata van például a teleradiológiának,⁹ a teleneurológiának,¹⁰ a telekardiológiának,¹¹ a távnőgyógyászatnak,¹² a telepszichiátriának,¹³ a telepatológiának,¹⁴ a távbőrgyógyászatnak (teledermatológia)¹⁵ vagy épp a távsebészetnek.¹⁶

Műszaki oldalról a telemedicina számos megoldást használ, ilyen (1) az élő audiovizuális kommunikáció (videóhívás), amely valós idejű és interaktív, ennek során a résztvevők egyidejűleg vesznek részt a szolgáltatásban; (2) a store & forward típusú,¹⁷ bizonyos adatok tárolásával és továbbításával járó kommunikáció (például e-mailben elküldött képek), amelyek esetében a résztvevők tipikusan nem egyidőben vesznek részt; illetve (3) a folyamatos távmegfigyelés esetén folyamatos vagy időszakos adattovábbítás.¹⁸

II. A telemedicinához kapcsolódó fogalmak és ezek viszonya

A telemedicina csupán egyetlen szegmense az infokommunikációs technológiák egészségügyi alkalmazásának. A telemedicina mellett olyan jelenségek bukkantak fel az elmúlt évtizedek során, mint a *telehealth*, az *e-health* vagy az *m-health*. Habár ezek kapcsolódnak a telemedicinához, mégis fontos megjegyezni a közöttük lévő különbségeket és elhatároló ismérveket.

1. Telehealth

A telemedicinához fogalmilag a *telehealth* vagy *távegészségügy* áll a legközelebb. Ez a távgyógyászatnál annyiban tágabb fogalom, hogy itt nem csupán a gyógyászati célú szol-

⁹ Például THRALL, JAMES H.: *Teleradiology Part I. History and Clinical Applications*. Radiology 2007, 243. évf. 3. sz., <https://pubs.rsna.org/doi/abs/10.1148/radiol.2433070350?journalCode=radiology> (megtekintve: 2020. 07. 24.)

¹⁰ Például DORSEY, E. RAY *et al.*: *Teleneurology and mobile technologies: the future of neurological care*. Nature Reviews Neurology 2018, 14. évf., <https://www.nature.com/articles/nrneurol.2018.31> (megtekintve: 2020. 07. 24.)

¹¹ Például SØRENSEN, JACOB THORSTED – CLEMMENSEN, PETER – SEJERSTEN, MARIA: *Telecardiology: Past, Present and Future*. Revista Española de Cardiología 2013, 66. évf. 3. sz. <https://www.revescardiol.org/en/telecardiology-past-present-future-articulo-S1885585713000029> (megtekintve: 2020. 07. 24.)

¹² TÖRÖK MIKLÓS *et al.*: *A szülészet-nőgyógyászati távgyógyászat (telemedicina) múltja, jelene és jövője (?) Magyarországon*. Nőgyógyászati és Szülészeti Továbbképző Szemle 2007, 9. évf. 4. sz. 154. p. http://otszonline.hu/cikk/a_szuleszet_nogyogyaszati_tavgogyaszat_telemedicina_multja_jelene_es_jovoje_-_magyarorszagon (megtekintve: 2020. 07. 22.)

¹³ American Psychiatric Association: *What is Telepsychiatry?* <https://www.psychiatry.org/patients-families/what-is-telepsychiatry> (megtekintve: 2020. 08. 25.)

¹⁴ Például GOMBAS PÉTER – SZENDE BÉLA – STOTZ GYULA: *Digitális patológia – A telepatológia alapjai*. Lege Artis Medicinae, 10. évf. 11–12. sz.

¹⁵ Például DANIS JUDIT – FORCZEK ERZSÉBET – BARI FERENC.: *A telemedicina alkalmazása a bőrgyógyászatban: a teledermatológia*. Orvosi Hetilap 2016, 157. évf. 10. sz.

¹⁶ Például KUMAR, SAJEESH – MARESCAUX, JACQUES (szerk.): *Telesurgery*, Springer 2008.

¹⁷ A store & forward technika „az orvosdiagnosztikai berendezések által begyűjtött információ tárolását, illetve a távközlési hálózatokon vagy összeköttetéseken át történő továbbítását jelenti.” SZABÓ – JÁVOR 2008, 9. p.

¹⁸ DARAGÓ LÁSZLÓ *et al.*: *A telemedicina előnyei és hátrányai*. Orvosi Hetilap 2013, 154. évf. 30. sz. p. 1168.

gáltatások tartoznak a hatókörébe, hanem mindenféle egészségügyi szolgáltatás. A távgyógyászat mellett beletartozik például a *telecare* vagy *távgondoskodás*, amely elsősorban az idősek és a fogyatékkal élők számára nyújtott gondozás távolról megvalósítható elemeit foglalja magába. A távegészségügy körébe tartozónak tekintik továbbá az egészségügyi oktatás és az egészségügyi adminisztráció telekommunikáció útján megvalósuló aktusait is.¹⁹ Az elhatárolás a telemedicina és a telehealth között mégsem egyértelmű, és bár az világosnak tűnik, hogy a telehealth a telemedicinát magában foglaló tágabb kategória, az egyes részterületek (pl. az egészségügyi távoktatás és -képzés) helye tekintetében megoszlanak a vélemények.²⁰ Én a többségi álláspontot osztom, miszerint a távgyógyítás körébe a szűkebben vett, kifejezetten a gyógykezeléshez kapcsolódó szolgáltatások tartoznak, míg minden egyéb távegészségügyi szolgáltatás a telehealth tágabb fogalmi körében kap helyet. Így például a megelőző és egészségmegőrző szolgáltatások is, amelyeket egyébként a WHO a telemedicina fogalmába tartozóként értelmez.²¹

2. E-health

Az *e-health* elnevezés – amely valójában nem is orvosoktól, hanem marketing szakemberektől ered²² – az internet egészségügyi szektorba való betörésével vált használatossá, és az interneten keresztül nyújtható egészségügyi ellátásokat tömöríti. 2001-ben, nem sokkal a fogalom orvosi szakirodalomba történt átszivárgását követően EYSENBACH, egy neves orvosi szaklap szerkesztője a következőképpen definiálta: „*az e-health egy olyan feltörekvő terület, amely az egészségügyi informatika, a közegészségügy és az üzleti élet metszéspontja, magába foglalja mindazokat a szolgáltatásokat és információkat, amelyeket az interneten vagy hasonló technológián keresztül nyújtanak vagy fejlesztenek tovább. Tágabb értelemben ez a kifejezés nem csupán a műszaki fejlődésre utal, hanem egy lelkiállapotra, gondolkodásmódra, hozzáállásra és elköteleződésre amellet a globális gondolkodás mellett, melynek célja az egészségügy fejlesztése lokálisan, regionálisan és világszerte az infokommunikációs eszközök segítségével.*”²³

¹⁹ *What is telehealth? How is telehealth different from telemedicine?* Official Website of The Office of the National Coordinator for Health Information Technology, <https://www.healthit.gov/faq/what-telehealth-how-telehealth-different-telemedicine> (megtekintve: 2020. 07. 21.). Lásd még HIGGINS – DUNN – CONRATH 1984, 308. p.

²⁰ A többségi véleménnyel szemben van olyan szerző, aki szerint a távdiagnosztika és a távolból történő kezelés mellett bizony az egészségügyi távoktatás is a telemedicina körébe tartozik. FERRER-ROCA, OLGA – SOSA-IUDICISSA, MARCELO (szerk.): *Handbook of Telemedicine*, IOS Press 1998, 1. p. és SZABÓ – JÁVOR 2008, 9. p.

²¹ WHO 2010.

²² EYSENBACH, GUNTHER: *What is e-health?* Journal of Medical Internet Research 2001, 3. évf. 2. sz. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1761894/> (megtekintve: 2020. 07. 21.)

²³ Ibid.

Bár a 2000-es évek elején, az e-health megjelenésével egyes szakértők a telemedicina végét jövendölték,²⁴ most, húsz évvel később megállapítható, hogy mindkét fogalom jelen van a szakirodalomban, az egészségpolitikában és a jogalkotásban egyaránt. Mindazonáltal érdemes tisztázni a közöttük lévő kapcsolat mibenlétét.

Nem értek egyet azokkal, akik szerint az e-health a telehealth-et és a telemedicinát egyaránt magába foglaló felettes kategória. Ehelyett azt gondolom, hogy az e-health az egészségügyi szolgáltatások nyújtásának egy speciális platformját adja, ugyanakkor céljaiban a távgyógyászattal (gyógyászati célú) és a távegészségüggyel (egyéb egészségügyi célú szolgáltatások) konkurál. Ezáltal pedig nem egy tágabb kategória, hanem olyan független fogalom, amelynek van metszete mindkét korábban tárgyalt fogalommal.

3. M-health

Az m-health, vagy mobil egészségügy, az e-egészségügy és az okostelefon-technológia összeházasítása lévén jött létre és kifejezetten az elmaradott térségek egészségügyi problémáinak enyhítését célozta,²⁵ ugyanakkor a fejlett világ országaiban is rendkívül széles körben elterjedtek és használatosak az egyes egészségügyi alkalmazások okosórákon, okostelefonokon és táblagépeken. SZABÓ és JÁVOR szerint „az m-health, a mobil telemedicina a korszerű vezetéknélküli és mobil kommunikációs eszközök alkalmazásán alapuló rendszertechnikákat jelenti.”²⁶ Az m-health tehát azt jelenti, hogy okos mobilkészülékek különböző érzékelők és biometrikus rendszerek segítségével képesek egészségügyi adatokhoz kapcsolódó jeleket mérni, elemezni és továbbítani.²⁷ Véleményem szerint akár csak az e-health, az m-health esetén is a terület specialitása a kommunikációs formából – ez esetben az okoseszközök beépített érzékelőinek felhasználásából – adódik, így lehetnek olyan alkalmazási területei, amelyek a telemedicina körében értelmezhetőek (pl. távdiagnosztikához felhasználható információk), míg más aspektusai kívül esnek a telemedicina fogalmi körén (pl. egészségnevelés, egészséges életmód, megelőzés).

III. A telemedicina kialakulása és fejlődése

A telemedicina történeti előzményei olyan helyzetekhez voltak köthetőek, amikor a nagy távolság, a közlekedés nehézségei, a mobilitás hiánya, vagy épp az egészségügyi szakér-

²⁴ MITCHELL, JOHN: *From telehealth to e-health: the unstoppable rise of e-health*, National Office for the Information Technology, Canberra 1999. és DELLA MAE, VINCENZO: *What is e-health (2): The death of telemedicine?* Journal of Medical Internet Research 2001, 3. évf. 2. sz. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1761900/> (megtekintve: 2020. 07. 22.)

²⁵ Vital Wave Consulting, *mHealth for Development – The Opportunity of Mobile Technology for Healthcare in the Developing World*, 2012, <https://web.archive.org/web/20121203014521/http://vitalwaveconsulting.com/pdf/2011/mHealth.pdf> (megtekintve: 2020. 07. 24.)

²⁶ SZABÓ – JÁVOR 2008, 13. p.

²⁷ ADIBI, SASAN (szerk.): *Mobile Health – A Technology Road Map*. Springer 2015, 2. p.

telem hiánya okán távoli segítség igénybevétele vált indokolttá. A telemedicina történetének kutatása kapcsán három fejlődési lépcsőfok képe körvonalazódik: eleinte az egészséghez kapcsolódó információkat még elektronikus távközlési eszközök nélkül, változatos kommunikációs csatornák igénybevételével juttatták el az érintettek egymásnak, majd megjelentek az elektronikus off-line távközlési eszközök, és végül az Internet térhódítása lehetővé tette az online eszközök betörését és elterjedését az egészségügyi szférában.

1. Pre-elektronikus korszak

Az egészségügyi információk nagyobb távolságra történő eljuttatásának szükségessége egyidős a civilizációval. Egyes szerzők arról számolnak be, hogy például járványok kitörésekor heliográf (tükrökkel felfogott napsugarak útján működő jelzőkészülék)²⁸ vagy akár füstjelek segítségével²⁹ figyelmeztették egymást távolabb élő csoportok. Már az 1700-as évekből találunk adatot arra nézve is, hogy londoni családorvosok postán küldött vizeletminták alapján állítottak fel diagnózist és írtak fel orvosságot.³⁰

2. Elektronikus, off-line eszközök kora

A XIX. század elhozta a távközlés forradalmát: az 1860-as években az amerikai polgárháborúban már használták a távírót orvosi eszközök rendelésére, az 1900-as évektől bevett gyakorlatnak számított a telefon, 1930-tól pedig a rádiókapcsolat használata.³¹

Egy anekdota szerint a telefonos egészségügyi adattovábbítás első példáját 1876. március 10-ére datálják és ahhoz az Alexander Graham Bellhez kötik, aki a telefont szabadalmaztatta. A történet szerint munka közben véletlenül savas, maró anyag került Bell lábára, aki a szomszédos szobában dolgozó kollégájától, Thomas Augustus Watsontól kért segítséget, aki ezt a telefonkészüléken keresztül hallotta meg, melyen épp dolgoztak.³² Ennél sokkal céltudatosabb volt a holland orvos, Willem Einthoven telefon-használata, aki 1905-ben EKG-jeleket továbbított telefonhálózaton keresztül a helyi kórházból a laborjába.³³ Einthoven a rendszerét telekardiogramnak nevezte,³⁴ ma pedig elektrokardiogramként (EKG) ismerjük. Munkásságáért 1924-ben fiziológiai és orvostudományi Nobel-díjat kapott.

²⁸ ZUNDEL, KAREN M.: *Telemedicine: history, applications, and impact on librarianship*. Bulletin of the Medical Library Association 1996, 84. évf. 1. sz., 72. p. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC226126/pdf/mlab00098-0087.pdf> (megtekintve: 2020. 07. 22.)

²⁹ NAKAJIMA, ICHIRO *et al.*: *The Asia Pacific telecommunity's telemedicine activities*. HEALTHCOM 2006 8th International Conference on e-Health Networking, Applications and Services 2006, 280. p. <https://ieeexplore.ieee.org/document/1717870> (megtekintve: 2020. 07. 22.)

³⁰ TÖRÖK *et al.* 2007.

³¹ ZUNDEL 1996.

³² GENES, NICHOLAS: *Alexander Graham Bell and the Birth of Telemedicine*, <http://www.telemedmag.com/article/alexander-graham-bell-and-the-birth-of-telemedicine/> (megtekintve: 2020. 07. 21.)

³³ BASHSHUR, RASHID L. *et al.*: *Sustaining and Realizing the Promise of Telemedicine*. Telemedicine Journal and E-Health 2013, 19. évf. 5. sz., <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3632093/> (megtekintve: 2020. 07. 23.)

³⁴ HIGGINS – DUNN – CONRATH 1984, 308. p.

Nagy lendületet adott a fejlődésnek a technológiai forradalom és a második világháború. Az amerikaiak a háború alatt olyan rádió telemetrikus hálózatot építettek ki, melynek segítségével a frontvonalon lévők kommunikálni tudtak az orvosokkal a betegek és sebesültek ellátását illetően.³⁵ Ugyanakkor egészségügyi rádiós kommunikáció már jóval korábban is létezett, 1912-ből fennmaradt olyan szabályozás, mely szerint minden, ötven fönél több utast vagy legénységet szállító hajón lennie kellett rádiónak és az egészségügyi, vagy egyéb vészhelyzetek kezelésére képzett rádiós operátornak.³⁶

A mai értelemben vett telemedicina alapját a NASA tette le³⁷ az 1960-as években azzal, hogy az asztronauták számára olyan eszközöket fejlesztettek, amelyek – többek között a szkafanderbe építve – alkalmasak voltak az űrhajósok fiziológiai jellemzőinek a Földről való nyomon követésére. Meg kellett teremteni annak lehetőségét, hogy az űrutazás során fellépő egészségügyi helyzeteket a földi orvosok távolról diagnosztizálni és kezelni tudják.³⁸ Ha jobban belegondolunk, ez a helyzet könnyedén párhuzamba állítható azzal, amikor az orvos a több száz kilométerre lévő, utazásban akadályoztatott (vagy akár járványügyi karanténban lévő) beteget látja el.

3. Az online eszközök kora

Habár a rádiókommunikáció (pl. hajókon) és a telefon használata a mai napig fontos eszköze a telemedicinának, a távgyógyászati szolgáltatások legfőbb eszköze ma már kétségtelenül a világháló. Ennek megfelelően az 1990-es évektől beszélhetünk a modern telemedicina virágzásáról,³⁹ hiszen az Internet olyan új eszköztárat adott orvos és beteg kezébe egyaránt, amelyhez hasonlóra korábban nem volt példa.⁴⁰ Ugyanakkor az Internet és az online adatközlés egy új(szerű) problémahalmazt is létrehozott, különösen az adatvédelem és adatbiztonság terén, amelyre technológiai és jogi oldalról egyaránt reagálni kell(ett).

Mindezzel együtt elmondható, hogy a telemedicina a modern infokommunikációs technológia és orvostudomány olyan egymásra találása, amely hosszú távon számtalan lehetőséget kínál a betegellátás és ezen túl a globális egészségügyi helyzet javítására. Ahhoz azonban, hogy az ebben rejlő potenciált sikeresen kamatoztassuk a hasznunkra, tisztában kell lennünk a távgyógyászat előnyeivel és annak gyenge pontjaival egyaránt.

Záró gondolatok

A telemedicina egy évtizedek óta tartó, organikus fejlődés eredménye, amely az infokommunikációs technológiák rohamos fejlődéséhez igazodva folyamatosan megújul, és új

³⁵ TÖRÖK *et al.* 2007.

³⁶ HIGGINS – DUNN – CONRATH 1984, 308. p.

³⁷ Szintén meghatározó fejlődési irány volt a zárt-láncú televízió- és videókommunikáció használata az 1950-es évektől. ZUNDEL 1996.

³⁸ TÖRÖK *et al.* 2007.

³⁹ EYSENBACH 2001.

⁴⁰ GOMBAS – SZENDE – STOTZ 2000.

egészségügyi megoldásokkal járul hozzá a XXI. századi túlterhelt egészségügyi ellátórendszerek fenntartásához, a fokozódó igények és szükségletek kiszolgálásához.

Jogi szempontból e rohamos fejlődés rendkívüli kihívást jelent, ugyanakkor bármilyen normatív keretrendszer megalkotásának origója az elméleti alapvetések lefektetése, a definíciók tiszta körülhatárolása. A távgyógyászatban rejlő lehetőségek akkor aknázhatóak ki sikeresen, ha nem csupán technológiai, de jogi oldalról is kellően világos, ugyanakkor a fejlődéshez rugalmasan igazodó elvek kerülnek lefektetésre.

BLUTMAN LÁSZLÓ*

Az előzetes döntéshozatal kezdeményezésének elutasítása: az igényérvényesítés lehetőségei

Magyarország uniós csatlakozásának környékén, Szabó Imre professzor úr írt egy tanulmányt a polgári eljárásjogban is megjelenő új, közbenső eljárásról, az előzetes döntéshozatalról, előre számot vetve néhány problémával.¹ Azóta polgári perekben is sokszor dilemma, hogy az esetlegesen felmerülő uniós jogkérdések tekintetében kell-e, érdemes-e az Európai Unió Bíróságához (EUB) fordulni. A professzor úr tiszteletére készülő ünnepi kötetbe szánt rövid tanulmányomban a téma egy szűk szeletével foglalkozom: ha az eljáró bíróság az előzetes döntéshozatal kezdeményezésére irányuló kérelmet elutasítja, az indítványozó félnek milyen eljárási lehetőségei nyílnak arra, hogy az elutasítás megalapozottságát kétségbe vonja.

A polgári peres ügyekben is gyakran felmerülhet egy-egy *uniós jogszabály értelmezése, kivételesen akár érvényességének kérdése*. Az előzetes döntéshozatali eljárásban a bíróság a problémás ügyeket felterjesztheti az uniós bírósághoz, kérdéseket fogalmaz meg és választ vár azokra. Ennek a közbenső eljárásnak vannak feltételei. E feltételeket alapvetően az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) 267. cikke szabályozza. Fontos feltétel, hogy a felmerülő uniós jogkérdés megválaszolása *szükséges legyen* az alapügyben a határozathozatalhoz. A szükségességnek kettős jelentése van. Egyrészt, az uniós jogkérdés megválaszolása és az alapügy eldöntése között legyen összefüggés, relevancia. Másrészt, az előterjesztő bíróságnak legyen szüksége az EUB döntésére, mert maga nem tud biztonsággal dönteni az uniós jogkérdésben. Az EUB a nevezetes *CILFIT*-ítéletben írta körül, hogy a szükségesség feltétele mikor nem áll fenn, tehát az eljárás mikor mellőzhető.²

Az előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezése nemcsak joga egy tagállami bíróságnak, hanem kötelezettsége is, ha például a határozata ellen nincs jogorvoslati lehetőség (végső fokon eljáró bíróság). A félnek is érdekében állhat, hogy előzetes döntéshozatali eljárás induljon az ügyben, és kérheti az előzetes döntéshozatal kezdeményezését. A döntés az eljáró bíróságé, a fél az előzetes döntéshozatal kezdeményezését nem kényszerítheti ki.

* egyetemi tanár, tanszékvezető, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi és Európa-jogi Tanszék

¹ L. még SZABÓ IMRE: *Az Európai Bíróság előzetes döntéshozatali eljárása – a magyarországi bírósági rendszerrel szemben támasztott követelmények*. Európai Műhelytanulmányok (95.) 2004. 53–57. pp.

² 283/81 CILFIT és tsa v Ministero della Sanità, ECLI:EU:C:1982:335, par. 21.

A bíróságok az ilyen indítványok legnagyobb részét visszautasítják, különböző indokok alapján.³

A jelenlegi eljárási környezetben a félnek alapvetően öt lehetősége adódik, hogy az előzetes döntéshozatal kezdeményezését elutasító végzést kifogásolja. Ezek nagyrészt egymásra épülnek.

I. Perorvoslati eljárás keretében

Az előzetes döntéshozatal kezdeményezését elutasító végzés ellen a külön fellebbezés kizárt, de a döntés kifogásolható az eljárást befejező határozat elleni fellebbezésben [Pp. 365. § (3) bekezdés] vagy a felülvizsgálati kérelemben. Ebben a helyzetben, azonban az elutasító végzés érdemben csak igen kivételesen minősíthető jogsértőnek. Ennek egyszerű oka van. A perorvoslat lehetősége miatt, az előzetes döntés kezdeményezését elutasító döntést nem a végső fokon eljáró bíróság hozta, tehát nincs előterjesztési kötelezettsége, csak jogosultsága.⁴ Erre tekintettel, akkor sem köteles előzetes döntést kezdeményezni, ha annak fennáll az összes előfeltétele.

Nehéz a felülvizsgálathoz a mércét azonosítani: mikor jogellenes az, ha egy bíróság nem él az előzetes döntés kezdeményezésének *jogával*? A perorvoslat során a felsőbb bíróság alapvetően eljárási szabálysértést vizsgálhat az elutasítással összefüggésben (pl. van-e indoklás). Érdemben aligha kifogásolhatja, ha az alsóbb bíróság nem kezdeményezett előzetes döntéshozatalt. Ezt megteheti viszont saját jogon a perorvoslati eljárásban. Ebből adódik, hogy a fél, amikor az alsóbb bíróság elutasító végzését kifogásolja, jellemzően azon indítványát alapozhatja meg, melyet már a másodfokú eljárásban vagy a felülvizsgálati kérelemben kíván előterjeszteni előzetes döntés kezdeményezése iránt.

II. Kártérítési per keretében

Az előzetes döntéshozatal kezdeményezését elutasító végzés érdemi felülvizsgálatára sor kerülhet *kártérítési eljárásban*, amennyiben a fél az elutasítással összefüggő kárigényét kíván érvényesíteni. Itt olyan bíróság elutasító végzése jön szóba, melynek az eljárásban kötelezettsége is fennállhatott az előzetes döntéshozatal kezdeményezésére, de a fél indítványa ellenére sem kezdeményezte azt.⁵ A magyar gyakorlatban az ilyen kártérítési pereket egy elvi és egy gyakorlati probléma hatja át.

³ A Pp. 130. § (3) bekezdése alapján a bíróság az elutasításról végzéssel határoz, melyet legkésőbb az ítéletben meg kell indokolnia.

⁴ Ez alól szűk kivétel, ha az alsóbb bíróság egy uniós jogi aktus érvénytelenségét meg kívánja állapítani, l. 314/85 Foto-Frost v Hauptzollamt Lübeck-Ost, EU:C:1987:452, 15. pont.

⁵ Ilyen helyzet volt a hivatkozott *Köbler*-ügyben; a magyar joggyakorlatban l. Fővárosi Ítéltábla 6.Pf.20.091/2013/4. vagy Győri Ítéltábla Pf.III.20.109/2017/5/I.

Az elvi dilemma abban áll, hogy ekkor az uniós jog kártérítési feltételeit kell-e alkalmazni (l. *Köbler*-ügy)⁶ vagy a Ptk. alapján a magyar kártérítési jogban alkalmazandó feltételeket. Mivel itt jellemzően az alapügyben a végső fokon eljáró bíróságot perli a fél, és nem a magyar államot, így a kártérítési perben eljáró bíróság jellemzően a magyar jog alapján vizsgálja a kártérítési felelősséget. Azért csak elvi problémáról van szó, mert a magyar bíróságok álláspontja szerint a kártérítési felelősségnek enyhébb feltételei vannak a magyar jogban, mint az uniós jogban, így az a félre egyébként is kedvezőbb.⁷ Ahol a magyar szabályok kedvezőbbek, mint az uniós jogszabályok, az utóbbi érvényesítése megkérdőjelezhető.

A gyakorlati probléma a kötelezettségszegés (jogsértés) bizonyítása. Az előzetes döntéshozatal *szükségességre vonatkozó feltétele* meglehetősen képlékeny, így érdemben kötelezettségszegést igen nehéz bizonyítani. (Miképpen bizonyítható, hogy a bíróságnak szüksége lett volna az EUB előzetes döntésére, amit a bíróság egyébként indokolásában tagad?) Meglátásom szerint a kötelezettségszegés bizonyítására elsősorban a következő esetekben van esély. (i) Egy ügydöntő jogkérdésben korábban ellentmondásos magyar bírósági joggyakorlat alakult ki, és ezen ellentmondások tisztázásához az EUB előzetes döntése hozzájárulna. (ii) Az uniós jogot alkalmazni kell az ügy eldöntése során, de azt a bíróság a kialakult luxemburgi joggyakorlat ellenében értelmezi vagy alkalmazza. (iii) Az uniós jogot alkalmazni kellene az ügydöntő jogkérdés eldöntése során, de az eljáró bíróság azt mégis mellőzi. Annak bizonyítása, hogy ezen esetek valamelyike fennáll az adott ügyben, viszont már a felen, illetve jogi képviselőjén múlik.

III. Az Európai Unió Bírósága előtt

Az előzetes döntéshozatal kezdeményezésére irányuló indítvány elutasításának kérdésében az uniós bíróságnak nincs közvetlen szerepe, hiszen éppen e döntés miatt, az alapügyben nem kerülhet elé a probléma. Más eljárásban mégis elé kerülhet az elutasító döntés.

Úgy látom, három (viszonylag ritka) esettípust érdemes említeni. (i) A kártérítési perben eljáró bíróság kezdeményez előzetes döntéshozatalt azzal a céllal, hogy megállapíthassa, az alapeljárásban a kezdeményezést elutasító végzés sérthette-e az uniós jogot (ez a helyzet alakult ki a *Köbler*-ügyben). (ii) A Bizottság által indított, kötelezettségszegés megállapítása iránti eljárás azért indul, mert a tagállam bírósága nem volt hajlandó előzetes döntést kezdeményezni bizonyos jogkérdésben, noha a kötelezettsége erre fennállt (ez a helyzet alakult ki a *Forrásadó-visszatérítés* ügyében).⁸ (iii) Egy magánfél a tagállam ellen indít annak bírósága előtt kártérítési pert, mert jogszabályok az uniós jogot sértve

⁶ 224/01 Gerhard Köbler v Ausztria, ECLI:EU:C:2003:513.

⁷ Kúria, Pfv.III.22.500/2017/7. [35] pont.

⁸ A kötelezettségszegés megállapítása iránti perben az merült fel, hogy Franciaország - többek között - azért sértette meg az uniós jogot, mert a *Conseil d'État* (Államtanács) a forrásadó-visszatérítés részletszabályainak megállapításakor nem tett eleget előterjesztési kötelezettségének. A Bíróság a kötelezettségszegést ebben a tekintetben megállapította. A vonatkozó uniós jogi rendelkezések értelmezése nem volt ugyanis annyira nyilvánvaló, hogy kizárjon minden ésszerű kétséget (vö. *CILFIT*-feltételek), C-416/17 Bizottság v Franciaország (*Forrásadó-visszatérítés*), EU:C:2018:811, 105–114. pont.

korlátozzák, hogy kártérítési igényt érvényesítsen bíróságokkal szemben, beleértve az előzetes döntéshozatal kezdeményezésére irányuló indítvány elutasítása miatti igényeket (ez a helyzet alakult ki a *Ferreira da Silva*-ügyben).⁹

IV. Az Alkotmánybíróság előtt

Az elutasító döntések felülvizsgálatára elvileg sor kerülhet *alkotmánybíróági eljárásban*, amennyiben alkotmányossági kérdést vet fel az előzetes döntéshozatal mellőzése. Az Alkotmánybíróság elé az igény az eljárást befejező bírói határozat elleni alkotmányjogi panasz formájában kerülhet, az Abtv. 27. §-a alapján. A panaszt valamilyen alapjogsérelemre lehet alapozni. Az eddigi alkotmánybíróági gyakorlatban, az előzetes döntés kezdeményezésére irányuló indítvány elutasításával összefüggésben, két alapjog sérelmének lehetősége merült fel. Az egyik a törvény előtti egyenlőség [Alaptörvény XV. cikk (1) bekezdés]. A másik a tisztességes eljáráshoz való jog [Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdés], melynek két részjogosítványa is szóba jön: a törvényes bíróhoz való jog és az indokolt bírói döntéshez való jog.

(1) A jelen téma összefüggéseiben a *törvény előtti egyenlőség* olyan esetekben merülhet fel, amikor a bíróság nem alkalmaz valamely uniós jogi normát az előzetes döntéshozatal kezdeményezésének elutasításakor, vagy kirívóan tévesen értelmez valamely uniós jogszabályt (*jogalkalmazási jogegyenlőtlenség*).¹⁰ A magyar alkotmánybíróági gyakorlatban, viszont a törvény előtti egyenlőség jellemzően nem ilyen összefüggésekben merült fel.¹¹ Ahol mégis, ott az Alkotmánybíróság különböző indokokkal elkerülte az érdemi vizsgálatot, és nem hozta működésbe ezt az alkotmányi elvet.¹² Jelenleg a gyakorlatból azt a következtetést lehet levonni, hogy a jogalkalmazási jogegyenlőtlenség említett esetei nem annyira a törvény előtti egyenlőség elvét sértik, hanem inkább a jogbiztonság elvét.¹³ Ezzel viszont a jogalkalmazási jogegyenlőtlenségre alapítható igények kiszorulnak az alkotmányjogi panaszokból.

(2) A tisztességes eljáráshoz való jog egyik részjogosítványa a *törvényes bíróhoz való jog*. Amennyiben az EUB törvényes bírónak minősül, az előzetes döntés kezdeményezésének megtagadása már alkotmányossági kérdést is felvet, hiszen a fél ezen alkotmányos jogát az elutasítás eshetőlegesen megsértheti. Magyarország uniós csatlakozása után hosszú ideig függőben volt a kérdés, hogy a magyar alkotmányi szabályozás alapján az

⁹ C-160/14 *Ferreira da Silva és tsai v Estado portugues*, EU:C:2015:565, 47–60. pont.

¹⁰ L. e tekintetben a kövesse a német szövetségi alkotmánybíróóság „*Willkürverbot*” doktrínáját (az önkényes jogalkalmazás tilalma), amelynél a nyilvánvalóan téves ítéletek problémája alkotmányossági kérdéssé vált; pl. 2 BvR 1820/14., BVerfG (Beschluss vom 20. November 2014) para. 23.

¹¹ Pl. 32/2015. (XI. 19.) AB határozat (követeléskezelő alap), ABH 2015, 837, [80].

¹² Pl. 3065/2014. (III. 26.) AB határozat (választási plakát), ABH 2014, 1519, vagy 26/2020. (XII.2.) AB határozat (előzetes döntéshozatal), ABH 2020, 800.

¹³ 11/2020. (VI.3.) AB határozat (használati jogok törlése), ABK 2020/15. 1118. Ugyanakkor az előbb idézett 3065/2014. AB határozatban az ellentétes bírói határozatok felvetették a XV. cikk alkalmazhatóságát,

EUB az előzetes döntéshozatal összefüggéseiben tekinthető-e törvényes bírónak.¹⁴ A felek alkotmánybírói eljárásokban ilyen összefüggésekben is felvetették a törvényes bíróhoz való jogot. Az Alkotmánybíróság azonban korábban nem volt hajlandó elismerni az uniós bíróságot törvényes bírónak.¹⁵

A fordulópontot az előbb idézett 26/2020. AB határozat jelentette, melyben az Alkotmánybíróság elismerte az uniós bíróságot törvényes bírónak az Alaptörvény XXVIII. cikkének értelmében. A testület azonban tett rögtön egy megszorítást is. A határozat arra utal, hogy az EUB törvényes bíróvá akkor válik, amikor a magyar bíróság előzetes döntéshozatalt kezdeményez előtte. Abban az esetben, ha az eljáró bíróság elutasítja az előzetes döntéshozatal kezdeményezését, a fél nem hivatkozhat a törvényes bíróhoz való jogra, mert nincs alanyi joga az előzetes döntéshozatali eljárás megindításához.¹⁶ Az eljárás a bíróságok intézményes együttműködését szolgálja, tehát formailag és célját tekintve nem jogérvényesítési eszköz. Mindebből az következik, hogy az EUB törvényes bíróként való elismerése, nem javítja a fél jogi helyzetét az alkotmányjogi panasz elbírálása során, ha az előzetes döntés kezdeményezésére irányuló indítványának elutasítását sérelmezi.

(3) A tisztességes eljáráshoz való jog egy másik részjogosítványa az *indokolt bírói döntéshez való jog*. Ennek alapján alkotmányos kötelezettsége a bíróságnak, hogy megfelelően indokolja az előzetes döntéshozatal kezdeményezését elutasító végzését. Itt elsősorban az a kérdés, hogy az Alkotmánybíróság az alkotmányos kötelezettség teljesítéséhez mit tart megfelelő indokolásnak, és hajlandó-e érdemben is vizsgálni az elutasítás indokait. Az eddigi gyakorlatból kiderül, hogy az Alkotmánybíróság az ilyen döntések indokolása tekintetében meglehetősen enyhe és formális mércét alkalmaz. Szakjogi kérdésnek tekinti például, hogy a szükségesség feltétele érdemben fennállt-e, és így azt ki is szorította a felülvizsgálható kérdések köréből.

Az alkotmánybírói álláspontot e tekintetben – számos elutasító végzés mellett – az irányadónak tekinthető 26/2015. AB határozat tükrözi. A fontosabb megállapítások a következőképpen összegezhetők. (i) Az eljáró bíróság diszkrecionális joga, hogy előzetes döntéshozatalt kezdeményez-e vagy azt mellőzi, így arra nem irányulhat alkotmányossági vizsgálat. Különösen nem vizsgálható a döntés tartalma és az uniós jogban foglalt feltételek érvényesülése. (ii) Az Alkotmánybíróságnak általában nincs hatásköre az előzetes döntéshozatal kezdeményezését mellőző döntés felülvizsgálatára alkotmányjogi panasz alapján, mert az ilyen döntések esetében nem alkotmányos jelentőségű eljárási szabály alkalmazásáról van szó, illetve nem olyan alaptörvény-ellenesség merül fel, mely a bírói döntést érdemben befolyásolja (Abtv. 29. §). (iii) Kivételképpen, alkotmányos jelentőségű eljárási szabályként az előzetes döntéshozatal kezdeményezésének elutasításánál is szóba jöhet, hogy a bíróság a fél indítványáról döntött-e és teljesítette-e általános indo-

¹⁴ PI. OSZTOVITS ANDRÁS: *A törvényes bíróhoz való jog a német szövetségi és az osztrák Alkotmánybíróságok joggyakorlatában*. Jogtudományi Közlöny 2005/10. 420–429. pp.

¹⁵ Az Alkotmánybíróság gyakorlatát e kérdésben részletesen elemzi NASZLADI GEORGINA: *A törvényes bíróhoz való jog értelmezése az Európai Unió Bíróságával összefüggésben*. In: Tilk Péter (szerk.): *Az uniós jog és a magyar jogrendszer viszonya*. PTE ÁJK, Pécs, 2016. 165–179. pp.

¹⁶ 26/2020. (XII.2.) AB határozat (előzetes döntéshozatal), ABH 2020, 800, [27].

kolási kötelezettségét. (iv) Az általános indokolási kötelezettség akkor teljesül, ha a bíróság érdemben és kellő részletességgel indokolta döntését, figyelembe véve az EUB által megállapított ún. *CILFIT*-kritériumokat is.¹⁷

Mindez két általános, formális szempont érvényesülését jelenti (az indítványra szülessen döntés és azt megfelelően indokolják), kiegészítve azzal, hogy az indokolásnak érdemben utalni kell a *CILFIT*-ítéletben meghatározott, a szükségesség hiányára vonatkozó valamely feltételre.¹⁸ Az elutasító döntés alkotmányossági felülvizsgálatának ez a jelenlegi mércéje.

V. Az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt

Az Emberi Jogok Európai Egyezményének 6(1) cikke tartalmazza a tisztességes eljárás-hoz való jogot. Erre tekintettel, az előzetes döntéshozatal kezdeményezését elutasító döntések felülvizsgálatára sor kerülhet az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) előtt. A strasbourgi bíróság meg is fogalmazott bizonyos követelményeket az előzetes döntéshozatal kezdeményezését elutasító határozatokkal szemben.

A kiindulópont, hogy az ilyen elutasító döntés *nem lehet önkényes vagy nyilvánvalóan ésszerűtlen*, mert ellenkező esetben sértené a tisztességes eljárás-hoz való jogot. A legalapvetőbb követelmény, hogy a döntés tartalmazzon indokolást. A *Dhahbi*-ügyben éppen azért született meg az első, jogsértést megállapító határozat ebben a kérdésben, mert a kérelmező fél előzetes döntéshozatal kezdeményezésére irányuló indítványának elutasítását nem indokolta az olasz bíróság.¹⁹ Nem volt viszont önkényes az elutasító döntés, amikor az eljáró bíróság az elutasítás során figyelembe vette a kérelmező érveit, és arra megfelelően válaszolt a határozatában, noha az uniós joggyakorlatra kifejezetten nem hivatkozott.²⁰ A bíróság akkor is eleget tesz a tisztességes eljárás követelményeinek, ha az elutasító döntés arra tekintettel születik meg, hogy az uniós jog nem releváns az ügyben. Ez ugyanis az egyik, a szükségességet kizáró *CILFIT*-kritérium.²¹ Az önkényesség és ésszerűség általános feltételei konkrétabb követelményekben is megnyilvánulhatnak. Az *Ullens de Schooten / Rezabek*-ítéletben a Bíróság kiemelte, hogy az előterjesztésre vonatkozó indítványok elutasításánál az eljáró bíróság „köteles az elutasítást az Európai Bíróság esetjogában kialakított kivételek fényében indokolni.”²² Ez azt jelenti, hogy a *CILFIT*-feltételek egyikét (mint kivételt) kifejezetten vagy érdemben tartalmaznia kell az indokolásnak.

¹⁷ Ezen érvelés elemei megjelennek pl. 26/2015. (VII. 21.) AB határozat (parkolási pótdíj), ABH 2015, 651, [63]; 3110/2014. (IV. 17.) AB végzés, ABH 2014, 1751, [24]; vagy 3142/2019. (VI.13.) AB végzés, ABH 2019, 692, [15]–[16].

¹⁸ Az európai gyakorlatban ennél intenzívebb alkotmányossági felülvizsgálat is létezik, l. pl. VALUTYŤE, REGINA: *Legal Consequences for the Infringement of the Obligation to Make a Reference for a Preliminary Ruling under Constitutional Law*. Jurisprudence 2012/3. 1173–1181. pp.

¹⁹ *Dhahbi v Italy* (No.17120/09) Judgment of 8 April 2014, 31. pont.

²⁰ *Predil Anstalt S.A. contre l'Italie* (No. 31993/96), Judgment of 8 June 1999.

²¹ *Dotta contre l'Italie* (No. 38399/97), Judgment of 7 September 1999.

²² *Ullens de Schooten and Rezabek v Belgium* (Nos. 3989/07 et 38353/07) Judgment of 20 September 2011, 62. pont.

Az EJEB vonatkozó gyakorlatát meghatározó elvek jelenleg a következőképpen foglathatók össze. (i) A tisztességes eljáráshoz való jogot sérti, ha az elutasító döntés önkényes vagy nyilvánvalóan ésszerűtlen. (ii) Önkényes az elutasító döntés, ha nem tartalmaz indokolást. A bíróságnak a döntését akkor is indokolnia kell, ha nem áll fenn kötelezettsége az előzetes döntéshozatal kezdeményezésére. (iii) Az előzetes döntéshozatal kezdeményezésének elutasítását minden olyan bíróság köteles az EUB által kialakított kivételekre tekintettel indokolni, amelynél megnyílhat az előzetes döntéshozatal kezdeményezésének kötelezettsége. (iv) Ami a felülvizsgálat intenzitását illeti, az EJEB nem vizsgálja az esetleges tévedéseket az indokolásban az alkalmazandó jog értelmezésével kapcsolatban.²³

VI. Következtetések

Összességében az látszik, hogy az igényérvényesítési lehetőségek közül az EUB csak kivételesen, jellemzően a féltől függetlenül kaphat szerepet, míg az Alkotmánybíróság és az Emberi Jogok Európai Bírósága által végzett felülvizsgálatnak igen alacsony, alapvetően formális mércéje van. Az előzetes döntéshozatal mellőzését érdemben csak perorvoslat során (ha van), és önálló kártérítési perben lehet vitatni. Viszont a perorvoslat során annyiban van értelme az alsóbb bíróság elutasító határozatát kifogásolni, amennyiben a felsőbb bíróság irányában a fél újból indítványozza az előzetes döntéshozatal kezdeményezését. A kártérítési perben a jogsértés (uniós jogi mérce szerint kellően súlyos jogsértés) igen nehezen bizonyítható, különös tekintettel a szükségesség feltételének bizonytalan tartalmára.

²³ L. erre Ullens de Schooten and Rezabek v Belgium (Nos. 3989/07 et 38353/07) Judgment of 20 September 2011, 62. pont; Dhahbi v Italy (No.17120/09) Judgment of 8 April 2014, 31. pont; Baydar v. the Netherlands (No. 55385/14) Judgment of 24 April 2018, 44. pont; Repcevirág Szövetkezet v Hungary (No.75750/14) Judgment of 30 April 2019, 50. pont. Az utóbbi, magyar vonatkozású ügyben az előzetes döntés kezdeményezésének elutasítása és az indoklás nem volt önkényes vagy nyilvánvalóan ésszerűtlen, így megfelelt a tisztességes eljárás elvének (*Repcevirág*-ítélet, 62. pont).

BOBVOS PÁL*

A földre vonatkozó vételi jog a közjog fogságában

Az adásvételi szerződés, mint a tulajdonjog átruházására irányuló legáltalánosabb jogügylet, permanensen a polgári jog egyik sarkalatos része, ennek megfelelően a Polgári Törvénykönyvben [továbbiakban: Ptk] az egyes szerződések élén áll.¹ A hatályos Ptk. az adásvételi szerződés szabályozásánál nem törekedett átfogó kodifikációs megoldásra, az intézmény legtipikusabb elemeit foglalja össze, a tipikustól eltérő szabályok a magánjog részét képező más törvényekben jelennek meg.² Ebből adódik, hogy a magánjog köre tágabb polgári törvénykönyvben szabályozott jogviszonyoknál. Ugyanakkor az egyes magánjogi törvények visszautaló szabályt tartalmaznak a Ptk. rendelkezéseire, ebből következik, hogy mindazokban a kérdésekben, amelyekben a szabályozást a Ptk. szférájába vonta, a Ptk-nak elsőbbséget kell(ene) élveznie minden más, az adott területre vonatkozó jogszabállyal szemben.

A Ptk. értelmezési alapelve ad eligazítást a Ptk. és az egyéb magánjogi jogszabályok egymáshoz való viszonyáról. Az alapelv a következőképpen rendelkezik: „a polgári jogi viszonyokra vonatkozó jogszabályokat e törvénnyel összhangban kell értelmezni.”³

Ez a szabály *Lábady Tamás* szavaival „királyi paragrafus”, [...] „uralkodói rendelkezés”, [...] amelyet a jogalkotó a québeci új polgári törvénykönyvből vett át és ezzel a polgári jogi jogviszonyokat szabályozó törvények sorában a Ptk-t „trónra ültette”.⁴

Az értelmezési alapelv - a Ptk. kommentárja szerint - részben a jogalkalmazás számára ad fontos útmutatást, de bizonyos értelemben kihat a jogalkotás jogdogmatikai módszereire is. Ha ugyanis a jogalkotó a Ptk-ban is szabályozott valamely viszonyról kíván rendelkezést hozni, úgy tekintettel kell lennie a Ptk. intézményrendszerére, fogalmi apparátusára, rendelkezéseinek tartalmára és értelmére, ha pedig azt mégsem teszi, az eltérést indokolnia kell.⁵

Ebből következik, hogy a Ptk.-n kívüli magánjogi viszonyokat rendező különös törvény és egyéb jogszabály – elvileg – nem kerülhet kollízióba a kódexszel.

* c. egyetemi tanár, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Üzleti Jogi Intézet

¹ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről (továbbiakban: Ptk.)

² 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről kommentárja (továbbiakban Ptk. kommentárja). Főszerkesztő: Csehi Zoltán Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2021. 1701. p.

³ Ptk. 1:2. § (2) bekezdés.

⁴ LÁBADY TAMÁS: *A magánjog általános tana*. 4. Kiadás (változatlan utánnymás). Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója Budapest 2017. 115. p.

⁵ Ptk. kommentárja, 42–46. pp.

I. A közjog-magánjog kettősségének elmosódása

A tárgyi kollízió olyan jogterületeken jelenhet meg, amelyeknek az a sajátossága, hogy a Ptk. az adott területen csak kereteket szabályoz, a részletek külön jogszabályban, többnyire törvényben találhatóak. A részlet szabályok gyakran közjoggal átitatottak. A „közjogi” jelző Menyhárd Attila szerint jogszabályi felhatalmazás a különböző magánjogi jogalanyoknak, hatóságoknak, állami szervezeteknek és szervezeteknek a magán-tulajdonba való olyan mértékű és természetű beavatkozásra, amely a Ptk. szerint nem illelné meg őket.⁶

Ebbe a körbe tartozik a földtulajdon szabályozása is. A földre vonatkozó eltérő szabályozás indokoltsága a földtulajdon sajátos természeti és vagyoni jellemzőivel függ össze. Nevezetesen a föld nélkülözhetetlen és véges jószág, kiemelendő megújuló képessége, különleges kockázatérzékenysége és alacsony nyereséghezama. Mindezek a tulajdonságok a földtulajdon különös szociális kötöttségét testesítik meg.

A magánjogi viszonyok nehezen tűnnek olyan elemeket, mint a közérdek, közjó vagy szociális kötöttség. Ezek az elemek szétfeszítik a privát autonómia kereteit, érintik a rendelkezési jogot, a „köz” érdekében történő korlátozó tevékenység az állam közreműködését involválja. Ezért az állam egyre nagyobb szerepet vállal a földpiac befolyásolásában, egyre gyakrabban avatkozik a privátautonómia viszonyaiba.

Általában is elmondható, hogy a magánjogi szabályok szövetébe beszívargott a közjog, de elindult a közjog magánjogiasodása is. Ma már elfogadott az a nézet, hogy a közjog és magánjog konvergenciája megkerülhetetlen. A magánjog-közjog dualitásban való gondolkodás ezért kérdésessé vált.

Ezt hangsúlyozva Menyhárd Attila megállapítja, hogy bár a polgári jogi gondolkodást meghatározó uralkodó szemlélet egyik alapvető vonása ma is közjog-magánjog kettősségében való gondolkodás, mindazonáltal ezen elhatárolás didaktikai értékén felül, tartalmi következtetés levonására már nem adhat alapot.⁷

Jakab András még tovább megy, kifejtve, hogy a közjog és a magánjog kettősségében való gondolkodás korlátját képezi a helyes jogi gondolkodásnak, és következetesen nemcsak nem tartható, de valójában alátámasztani sem lehet.⁸

II. Az Alaptörvény közvetett alkalmazása a magánjogban

A közjog- magánjog egymáshoz való viszonyára a legnagyobb hatással a magánjog egyre erőteljesebbé váló „alkotmányjogiasodása” van⁹, egyre szélesedik az alkotmányos jogoknak az egyes magánjogi jogviszonyokban való megjelenítése és alkalmazása. Nem túlzás állítani, hogy az Alaptörvény indirekt módon forrásává vált a magánjognak főként a tulajdonjog és a szerződési jog területén.

⁶ MENYHÁRD ATTILA: *Dologi jog*. Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 179–180. pp.

⁷ MENYHÁRD ATTILA: *A polgári jog tudománya Magyarországon*. In: Jakab András – Menyhárd Attila (Szerk.) *A jog tudománya*. HVG-ORAC Lap és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2015. 218–261. pp.

⁸ JAKAB ANDRÁS: *A jogrendszer horizontális tagozódása*. In: Jura. 2005/2. sz. 91. p.

⁹ LÁBADY 2017, 22–23. pp.

De – ahogy azt *Sajó András* megjegyzi – az „alkotmányosodás” természetét tekintve más, mint a „közjogiasodás”, ugyanis értékválasztási szempontból az alkotmányjogi ígények iránt a magánjog befogadó készsége nagyobb, mint a közjogi korlátozások iránt.¹⁰

Alaptörvény T) cikkének (3) szakasza rögzíti, hogy „jogszabály nem lehet ellentétes az Alaptörvénnyel”, továbbá az Alaptörvény R) cikk (2) bekezdése értelmében „az Alaptörvény és a jogszabályok mindenkire kötelezőek”. Nyelvtani értelmezés alapján ebből az következik, az alaptörvény a polgári jogviszonyokban sem hagyható figyelmen kívül.

Ennek megfelelően a Polgári Törvénykönyv értelmezési alapelve normatív érvénnyel rögzíti, hogy „E törvény rendelkezéseit Magyarország alkotmányos rendjével összhangban kell értelmezni.” Az Alaptörvény és a polgári jog viszonyában alapvető követelmény tehát, hogy a Ptk.-nak összhangban kell lennie az Alaptörvénnyel.¹¹

A kérdés nem az, hogy érvényesülhetnek-e a magánjogban az alkotmány rendelkezései, hanem az, hogy miként érvényesüljenek az alkotmányos közjogi követelmények a magánautonómiára épülő polgári jogi jogviszonyokban.

Vékás Lajos amellet érvel, hogy az alkotmányos jogok érvényesüléséhez a magánjog megfelelő eszköztárral rendelkezik, az alkotmányos alapjogok és a magánjogi szerződések között magánjogi normák közvetítése útján teremthető meg az összhang.¹²

Ezzel szemben *Menyhárd Attila* azt veti fel, hogy Alaptörvény közvetlen magánjogi hatása különösen problematikus a szerződési jog területén, ahol az alkotmányos követelmények nem szükségszerűen vetíthetők a magánjogi viszonyokra, mert az azonosan védendő magánérdekek összevetésével nem igazolható a szerződési szabadság korlátozása, a szerződéses magánjogi viszonyokba való közvetlen alkotmányos beavatkozás.¹³

Az Alkotmánybíróság – a tulajdonjog megszerzésével összefüggésben – kifejtette, hogy a szerződési szabadság nem tekinthető alkotmányos alapjognak – hanem csupán alkotmányos jognak –, ezért annak lényeges tartalma is korlátozható, amennyiben fennállnak a korlátozás az alkotmányos indokai.¹⁴

A szerződési szabadság korlátozása legmarkánsabban a tulajdonjog területén indult meg, mert a tulajdonjog sohasem válik el az alkotmányjogtól, az alkotmányjognak rendelkeznie kell a tulajdonjog alapvető kérdéseiről.

A 64/1993.(XII.22.) AB határozatban fogalmazódott meg először és azóta az alkotmánybíróság állandó gyakorlatává vált, hogy az alkotmány tulajdonfogalmát meg kell különböztetni a polgári jogi tulajdonétól,¹⁵ azaz különbséget kell tenni a tulajdonjog polgári jogi intézménye és a tulajdonhoz való alkotmányos alapjog alkotmányjogi intézménye között.

A megkülönböztetés azonban nem eredményezi a tulajdonjog részjogosítványai alkotmányos védelmének teljes körű hiányát. A tulajdonhoz való jog – azon belül a tulajdonjog részjogosítványainak – korlátozása akkor alaptörvény-ellenes, ha az kényszerítő ok

¹⁰ SAJÓ ANDRÁS: *Alkotmányosság a magánjogban*. In: Sajó András (szerk.) CompLex. Budapest, 2006. 7. p.

¹¹ 2013. évi V. törvény. Első Könyv Bevezető rendelkezések 1:2. §.

¹² VÉKÁS LAJOS: *Új irányok a magánjogban*. In: Magyar Tudomány. 2007/12. sz. 1563. p.

¹³ Menyhárd Attila: *Az emberi jogok magánjogi érvényesülése*. In: Liber Amico-rum, Studia L. Vékás Dedicata. ELTE Állam és Jogtudományi Kar. Budapest, 2009. 235. p.

¹⁴ 13/1990.(VI.18.) AB határozat, ABH 1990, 54, 55.

¹⁵ SÓLYOM LÁSZLÓ: *Polgári jogi kérdések az Alkotmánybíróság gyakorlatában*. Jogtudományi Közlöny. 1994. 3. szám 101–102. pp.

nélkül történik, továbbá, ha a korlátozás súlya a korlátozással elérni kívánt célhoz képest aránytalan.

Rövidre fogva: a törvényhozónak ugyan biztosítani kell a tulajdon garanciáját, de ez nem jelenti a konkrét tulajdonjog érinthetetlenségének tilalmát, az egyéni tulajdonviszonyok átalakíthatóak mindaddig, amíg a tulajdon egyéni biztosítékainak legalább minimális szintje fennmarad.¹⁶

Az Alkotmánybíróság a tulajdonjogot érintően a korlátozásoknak három csoportját különítette el.

A legsúlyosabb beavatkozás a tulajdon elvétele (államosítás, kisajátítás), mert ez a tulajdon minden részjogosítványát teljes egészében megszünteti.

A második csoportba a tulajdon használatát szabályozó rendelkezések tartoznak.

A harmadik csoportot azok az állami beavatkozások képezik, melyek nem szüntetik meg teljes mértékben a tulajdonosnak a dologhoz fűződő jogosítványait, de mégis lényeges – akár a kisajátításhoz mérhető – módon érintik a tulajdon tárgyát, korlátozzák a tulajdonos jogait.

III. A tulajdonjog korlátozása jogszabályon alapuló vételi joggal

A vételi jog törvénnyel való alapítása a harmadik csoportba tartozik, rendkívül súlyos megterhelése a kötelezett tulajdonának, hiszen, ha a jogosult él vételi jogával, a tulajdon átszáll rá.

A polgári jogi tulajdonjog – ahogyan azt Vörös Imre alkotmánybíró a 24/1991 (VI.3.) AB határozathoz fűzött különvéleményében kifejtette – nem tűri a dologi jogi jogviszony abszolút szerkezetének és negatív tartalmának megbontását, a tulajdonos akarati autonómiájának jogszabállyal történő kiiktatását. A tulajdonos akarati autonómiájának diszkvalifikálása nem egyszerűen a tulajdonjog korlátozása. A tulajdonjog megterheléséről vagy korlátozásról csak addig beszélhetünk, amíg „valami” a korlátozás mellett is marad belőle.

Márpedig a vételi jog a tulajdonjog rendelkezési részjogosítványát nem „csak” korlátozza, hanem megszünteti, a tulajdonos elveszíti a tulajdonosi pozícióját, egyetlen, a korábbi tulajdonosi státusza alapján őt megillető jogosítványával sem élhet többé, ezáltal fellazul tulajdonjog és a tulajdonvédelem egész dogmatikai rendszere, ezért ilyen intézmény a polgári jogban még törvénnyel sem létesíthető.

Ezzel szemben a többségi véleményt tükröző határozat szerint a vételi jog – akár szerződésen, akár törvényen alapul – nem tulajdonelvonás, hanem a tulajdonjog megterhelése, vagyis korlátozása.¹⁷ A tulajdonelvonástól, így pl. a kisajátítástól a vételi jog abban különbözik, hogy a tulajdonváltás nem ab ovo áll be, hanem attól függ, hogy a vételi jog jogosultja gyakorolja-e ezt a jogát vagy nem.¹⁸

Garanciális hiányosság, hogy a jogosult törvényen alapuló egyoldalú aktusa ellen, amellyel a tulajdonátszállásról rendelkezik, nincs bírói felülvizsgálati lehetőség. A vételi jog gyakorlásának jogszerűsége – szemben a kisajátítással – bíróság előtt nem vitatható, a

¹⁶ SÓLYOM 1994, 103. p.

¹⁷ 16/1991. (IV. 20.) AB határozat, ABH 1991, 58, 62.

¹⁸ 20/2014. (VII. 3.) AB határozat, ABK 2014, 916. [229].

tulajdon védelmére szolgáló bírói utat csak a vételi jog törvényi alapításának alkotmánybírósági vizsgálata pótolhatja.¹⁹

Amennyiben – mintegy az Alkotmánybíróság helyére lépve – elvégezzük a földtulajdonra vételi jogot alapító 2013. évi törvény 67/A § vizsgálatát, úgy az a megállapítás tehető, hogy a vételi joghoz vezető út végig közjogi korlátozásokkal kikövezett.²⁰

A mező- és erdőgazdasági föld esetén a vételi jog kötelezettjének adásvétellel történő szerzése:

- állampolgársághoz -, szakképzettséghez - és művelési kötelezettség vállalásához kötött,²¹
- törvény rögzíti a megszerezhető és birtokban tartható területnagyság felső határát,²²
- a tulajdonszerzést a mezőgazdasági igazgatási szervnek jóvá kell hagynia.²³

A földtulajdonjognak az ingatlan-nyilvántartásba történő bejegyzését követően:

- hatóság jogosult ellenőrizni azt, hogy a tulajdonos betartja-e a földszerzéshez feltételként előírt vagy a szerződésben vállalt kötelezettségeket,
- jogszabálysértés esetén határidő megállapításával írásban felszólítja a tulajdonost a jogszerű állapot helyreállítására.²⁴
- amennyiben a kötelezett határidőben nem tesz eleget a felszólításnak, a hatóság mulasztási bírságot szab ki,²⁵
- ha a bírság kiszabása ellenére a földtulajdonos 6 hónap elteltével sem állítja helyre a jogszerű állapotot úgy a törvényben meghatározott személyek részére, az ott meghatározott sorrendben megnyílik a vételi jog gyakorlásának a lehetősége.²⁶

A vételi jog kapcsán az alkotmánybíróság kifejtette, hogy a tulajdonhoz való jogba történő beavatkozás akkor minősülhet az Alaptörvény értelemben igazoltnak, ha (i) a beavatkozást törvény írja elő, (ii) közérdekű célból történik, valamint (iii) a közösség érdekeinek biztosítása és az egyén alapvető jogainak védelme között egyensúlyi helyzetet teremti.²⁷

A vizsgált földforgalmi törvényben az első két feltétel teljesül, mert a vételi jog törvényben jelenik meg, továbbá az Alaptörvényben rögzített közérdeket véd. Az Alaptörvény a XIII. cikkében biztosítja a tulajdonhoz való jogot, amelyet a termőföld tekintetében a P) cikk tesz korlátozhatóvá. A cikk (1) bekezdése kimondja, hogy a természeti erő-

¹⁹ 64/1993. (XII. 22.) AB határozat, ABH 1993, 373, 387.

²⁰ A mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvény (továbbiakban: Fftv.)

²¹ Fftv.) 5. § 7. pont és 13. § (1) bek.

²² Fftv. 10. § (2) bek.

²³ Fftv. 23. § (1) bek.

²⁴ Fftv. 62. §.

²⁵ Fftv. 63. § A bírság megfizetése alól felmentés nem adható, illetve fizetési kedvezmény nem nyújtható. A bírság a föld szerzés kori aranykorona-értéke húszszoros szorzatának megfelelő forint összeg. A bírság ismételtén kiszabható a jogsértő állapot fennállásáig.

²⁶ Az Fftv. 67/A. § (1) bekezdése szerint a jegyzékben szereplő és a helyi földbizottság által támogatott személyt az akkor fennálló elővásárlási ranghelyük alapján, majd ezt követően az államot vételi jog illeti meg.

²⁷ 24/2017 (X.10) AB határozat, ABK 2017, 1489, [28].

források, különösen a termőföld [...] a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége.

A kérdés az, hogy egyensúlyban van-e a közösség érdekének biztosítása az egyén jogainak védelmével?

Álláspontunk szerint a korlátozás arányossága legalább három okból megkérdőjelezhető.

Első ok: a P) cikk a korlátozás határait nem jelöli meg, ezért azt csak az I. cikk (3) bekezdésének alkalmazásával lehet megállapítani, e szerint: „alapvető jog más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható.”²⁸

A vételi jog gyakorolhatósága a tulajdonos által szerződésben vállalt kötelezettségszegéshez kapcsolódik. A vételi jog nyugvó állapotában csak potenciális lehetőség, ha a közérdek sérül, bekövetkezhet a jogsértés szankciója, a jogosult egyoldalú jognyilatkozattal és a jogszabályban meghatározott tartalommal létrehozhatja az adásvételi szerződést.

A vételi jog hatályosulásával vételi joggal érintett ingatlan tulajdonjoga átszáll harmadik személyre. A jogosultság gyakorlása a védett cél „képviselőjének” akaratára van bízva, a vételi jog érvényesítése a jogosult konkrét döntésétől függ. A vele korrelatív pozícióban lévő alávetett tulajdonos, olyan értelemben alávetett, hogy nem tudja jogi eszközökkel elhárítani a joghatás beálltát.

Az Alkotmánybíróság a törvényi úton történő tulajdonelvonás jogszerűségét az érdekegyensúlyhoz köti.²⁹

Az érdekegyensúlyt az értékgarancia biztosítja. A vételi jog csakis az értékgarancia érvényesítése mellett lehet alkotmányos. Miután a vételi jog és a kisajátítás közötti elmosódónak a határok, ezért a kártalanításnak – összhangban az Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlatával is – közel kell állnia a klasszikus kisajátításhoz alkotmányosan megkövetelt teljes kártalanításhoz.³⁰

Jelen esetben a korábbi földtulajdonost a vételi jog jelentette „korlátozás” következtében, a korábbi tulajdonjogával kapcsolatban a törvényben előírt összegű kártalanítás illeti meg. A törvény úgy rendelkezik, hogy a vételi jog a jogosultja az eredeti adásvételi szerződésben meghatározott vételáron gyakorolhatja vételi jogát.³¹

Figyelemmel arra, hogy a földár az elmúlt öt évben országosan évente 10%-os növekményt mutat,³² így az eredeti áron való vételi jog gyakorlás nem felel meg az aktuális forgalmi értéknek. A jogalkotó az értékgarancia követelményének figyelmen kívül hagyásával járt el a szabályozás során, a földtulajdonos vagyonában csökkenés következik be. Mindezek alapján a tulajdonkorlátozás arányossága megkérdőjelezhető, ezért a jogalkotónak a törvény módosításával biztosítani kell a valorizált értéken történő vételi jog gyakorlást, mert csak így szavatolható az Alaptörvénynek való megfelelés.

²⁸ 17/2015 (VI.5.) AB határozat, ABK 2015, 773, [69].

²⁹ 25/2015 (VII.21.) AB határozat, ABK 2015, 1070, [67].

³⁰ 64/1993. (XII. 22.) AB határozat, ABH 1993, 373, 387.

³¹ Fftv. 67/A§(1) bekezdés.

³² Központi Statisztikai Hivatal adata.

Második ok: a vételi jog gyakorlásának előfeltétele a közigazgatási szankció (bírság) kiszabása. A földforgalmi törvény akként rendelkezik, hogy nem alkalmazható közigazgatási szankció, ha a cselekmény elkövetésétől számított 5 év eltelt.³³ A tulajdonjog ilyen súlyos korlátozással 5 évig tartó megterhelése túlságosan hosszú idő. Az Alkotmánybíróság korábbi határozatában felhívta a jogalkotó figyelmét, hogy amennyiben a vételi jog, mint súlyos teher túlságosan hosszú, esetleg bizonytalan időtartamban terheli a tulajdont, a korlátozás arányossága megkérdőjelezhető.³⁴

Harmadik ok: a tulajdonelvonás lehetősége a jogszabály követését biztosító eszközként került a Földforgalmi törvénybe arra az esetre, ha a termőföld a törvény hatályos rendelkezéseit megszegve kerülne a vevő tulajdonába, illetve a tulajdonos nem tenne eleget a szerződésben vállalt kötelezettségeinek.

Az Alkotmánybíróság a kisajátítással összefüggésben kifejtette, hogy a tulajdonelvonás nem szolgálhat a jogszabályi rendelkezések követésének biztosítékául abban az esetben, ha a jogalkotónak lehetősége van arra, hogy a normakövetést egyéb szankciók kilátásba helyezésével érje el.³⁵

Az egyéb szankció alkalmazásának lehetősége a földforgalmi törvényben adott: az jogszabálysértés esetén a hatóság - a már említett bírságolás mellett - kényszerhasznosítást is elrendelhet,³⁶ a korlátozás arányossága ezért is megkérdőjelezhető.

Összegezve: a földforgalmi törvény módosítás során a jogalkotó nem végezte el a módosító szakasz alkotmányossági próbáját, így nem tette magáévá mindazokat a szempontokat, amelyeket az Alkotmánybíróság a tulajdonjog korlátozhatóságával összefüggésében már kimunkált.

Ezért indokolt a mulasztás pótlása és annak eredményeként a földtulajdonra vonatkozó jogszabályon alapuló vételi jogot biztosító paragrafus hatályon kívül helyezése vagy módosítása.

³³ Fftv. 67/B. §.

³⁴ 64/1993. (XII. 22.) AB határozat, ABH 1993, 373, 387.

³⁵ 7/2006 (II.22) AB határozat, ABH, 2006, 181, 194.

³⁶ Fftv. 64. §-66. §.

BOÓC ÁDÁM*

A Kkt. és a Bt. régi – új öröksége. Észrevételek az egyszemélyessé váló kkt-k és bt-k ipso iure megszűnésének szabályaihoz

Szabó Imre Professor Urat 2008 óta ismerem, amióta a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán oktatok. Számos kari rendezvényen, oktatási eseményen, szakmai-tudományos tanácskozáson találkozhattunk, vehettünk részt közösen, és talán nem túlzás azt állítani, hogy több, mint egy évtizedes szakmai kapcsolatunk immáron barátsággá nemesült. Professor Úr személyében az elmélet és a gyakorlat tökéletes ötvözte testesül meg, a polgári eljárásjog elméleti művelése mellett jelentős mértékben folytatott ügyvédi gyakorlatot, ezért munkássága az anyagi jog és az eljárásjog szintézisének is tekinthető. Ezért kutatási területemről olyan anyagi jogi, de jelentős eljárásjogi következményekkel is járó témát választottam, mely a Jubiláns érdeklődésére is méltán számot tarthat. Boldog Születésnapot és további hosszú, aktív alkotómunkával teli éveket kívánok az Ünnepeletnek! Ad multos annos!

I.

Jelen írásunkban egy igen lényeges kérdéssel, az egyik tag (természetes személy) elhalálozása okán egyszemélyessé váló közkereseti társaságok és betéti társaságok *ipso iure* megszűnésének szabályaival foglalkozunk. A jelenleg hatályos Ptk., a 2013. évi V. törvény 3:152. §-a ezzel kapcsolatban az alábbi szabályokat tartalmazza:

3:152. § [A társaság jogutód nélküli megszűnése]

(1) A jogi személy jogutód nélküli megszűnésének általános esetein túl a közkereseti társaság jogutód nélkül megszűnik abban az esetben is, ha tagjainak száma egy főre csökken, és az ettől számított hat hónapos jogvesztő határidőn belül a társaság nem jelenti be a nyilvántartó bíróságnál újabb tagnak a társaságba való belépését.

* habilitált egyetemi docens, tanszékvezető, KRE Állam- és Jogtudományi Kar Polgári Jogi és Római Jogi Tanszék

A magyar társasági jogban immáron több mint három évtizedes múlttal rendelkező szabály néhány lényeges vonását kívánjuk röviden, és nem titkoltan kritikai élel elemezni.¹ A fenti szabály – bármennyire is, esetleges megfogalmazását tekintve modernnek tekinthető – csak kevés különbséget tartalmaz az első társasági törvény, az 1988. évi VI. törvény vonatkozó rendelkezéseivel képest. Ugyanakkor e szabálynak gazdasági szerepe és hatása jelentős lehet.

Az 1988-as Gt. ezt a kérdéskört az alábbiak szerint szabályozza:

46. § (1) A társaság megszűnik, ha

- a) a társasági szerződésben (alapszabályban) meghatározott időtartam eltelt, vagy más megszűnési feltétel megvalósult;*
- b) elhatározza jogutód nélküli megszűnését;*
- c) más társasággal egyesül, abba beolvad, szétválak, vagy más társasági formába átalakul;*
- d) tagjainak száma - a korlátolt felelősségű társaságot és a részvénytársaságot kivéve - egy főre csökken, és hat hónapon belül nem jelentenek be a cégbíróságnál új tagot;*
- e) a cégbíróság megszűntnek nyilvánítja;*
- f) a bíróság felszámolási eljárás során megszünteti;*
- g) e törvénynek az egyes társasági formákra vonatkozó szabályai azt előírják.*

A második Gt-ben, az 1997. évi CXLIV. törvényben az alábbiak olvashatóak:

98. § (1) Ha tagsági jogviszony megszűnése folytán a társaság tagjainak száma egy főre csökken, a társaság csak akkor szűnik meg, ha három hónapos jogvesztő határidőn belül nem jelentenek be a cégbíróságnál új tagot.

Eljárási jellegű, de nagyon lényeges különbség az, hogy a második Gt-ben nem hat hónapos, hanem három hónapos határidő szerepel.

A jelen Ptk-t megelőző szabályozás, a 2006. évi IV. törvény (harmadik Gt.) pedig az alábbiak szerint rendelkezik:

105. § (1) Ha tagsági jogviszony megszűnése folytán a társaság tagjainak száma egy főre csökken, a társaság csak akkor szűnik meg, ha hat hónapos jogvesztő határidőn belül nem jelentenek be a cégbíróságnál új tagot.

(2) Az új tag belépéséig, illetve a végelszámoló cégbíróság által történő kirendeléséig az egyedüli tagot akkor is a társaság üzletvezetésére és képviselésére jogosultnak kell tekinteni, ha korábban nem minősült annak.

¹ A kkt. és a bt. szabályaihoz a jelenleg hatályos Ptk. előkészítése vonatkozásában lásd: WELLMANN GYÖRGY: *A közkereseti és a betéti társaság szabályozása az új Polgári Törvénykönyvben*. Gazdaság és Jog 2011/7-8. 10–13. pp.

A szabályozás lényege tehát nem változik, a szabálynak az adott társasági törvényen belüli elhelyezkedésében, illetve néhány részletében (pl. határidők) lelünk fel némi eltérést. A három társasági törvényből és az új Ptk-ból is kiolvasható, hogy közkereseti társaságok és betéti társaságok esetében, ha és amennyiben – lényegében bármilyen okból kifolyóan – a tagok száma egy főre csökken, és meghatározott időn belül új tagot nem jelentenek be a Cégbíróságnál, azaz a társaság ismételtelen nem lesz többszörös, akkor a társaság *ipso iure* meg fog szűnni. Miként a későbbiekben részletezésre kerül, az egy főre csökkenés oka a legtöbb esetben a természetes személy elhalálozása.

A kkt. – és értelemszerűen a bt. – és az öröklés kapcsán általánosságban az érdekesség kedvéért érdemes utalni az 1875. évi XXVII. törvénycikk, a Kereskedelmi törvény (Kt.) alábbi rendelkezéseire is:

98. § A közkereseti társaság feloszlik:

2. ha valamelyik tagja meghal, a mennyiben szerződésileg ki nem köttetett, hogy a társaság az elhunyt tag örököseivel folytattassék.

A Kt. szabályai tehát kifejezetten lehetővé tették azt, hogy a felek a társasági szerződésben megállapodjanak arról, hogy a társasági működés folytatásra kerüljön valamelyik tag halála esetén annak örököseivel, és ne kerüljön a kkt. megszűnésre. A jelenleg hatályos Ptk. 3:149. §-a ezzel szemben azt tartalmazza, hogy a meghalt tag örököse, illetve jogi személy esetében a megszűnt tag jogutódja a társaság többi tagjával való megegyezés alapján a társaságba beléphet.

Az alábbiakban azt kívánjuk megvizsgálni, hogy mi, a fentiekben bemutatott *ipso iure* megszűnési szabály jogpolitikai indoka és milyen gyakorlati, illetve egyéb problémák merülhetnek fel alkalmazása során.²

II.

A közkereseti társaság és a betéti társaság is, hasonlóan más európai jogrendszerekhez – mint ismeretes – a személyegyesítő társaságok alaptípusa.³ Kétségtelen tény, hogy Magyarországon a két társasági forma közül a betéti társaság a népszerűbb. A Központi Statisztikai Hivatal nyilvántartása szerint 2018. 12. 31. napján 122.126 db betéti társaság és 3096 db közkereseti társaság működött regisztrált társaságként, 2018-ban 2171 betéti társaság és 13 közkereseti társaság került megalapításra.⁴ Arra tekintettel ugyanakkor, hogy

² A társasági jog fejlődéséről a korábbi társasági törvényekben és a Ptk. kapcsolatáról lásd különösen: SÁNDOR ISTVÁN: *A társasági jog fejlődése az első Gt-től a Ptk-ba való integrálásáig*. Gazdaság és Jog 2019/2. 13–18. pp. A társasági jog és a Ptk. kapcsolatáról áttekintően lásd: SÁRKÖZY TAMÁS: *Társasági jog a Polgári Törvénykönyvben. Előnyök, hátrányok, vitás kérdések*. XXI. Század Tudományos Közlemények 2012/27. http://epa.oszk.hu/02000/02051/00027/pdf/EPA02051_Tudomanyos_Kozlemenyek_27_2012_aprilis_017-023.pdf (Letöltés ideje: 2021. 05. 26.)

³ A német, osztrák jogban e társasági formák az *offene Handelsgesellschaft*, illetve a *Kommanditgesellschaft*, az angol-szász jogrendszerek pedig *partnership*, illetve *general partnership* alatt szabályozzák. Részletesebben lásd: SÁNDOR ISTVÁN: *A társasági jog története Nyugat-Európában*. KJK–Kerszöv Kiadó. Budapest, 2005. 200–203. pp. és 241–250. pp.

⁴ Lásd: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/gaz/gaz1812.pdf> (Letöltés ideje: 2021.05.26.)

a Ptk. a közkereseti társaság számos szabályának alkalmazását rendeli a betéti társaságok tekintetében, lényeges a kkt vonatkozó rendelkezéseinek elemzése is.

A bt. és a kkt. esetében történeti okokra is visszavezethetően, illetve a társaságok működése lényegéből adódó módon alapvető jelentősége van a tagok személyes közreműködésének, személyes szerepvállalásának is. Ez értelemszerűen a felelősségvállalásban is jelentkezik, hiszen míg a közkereseti társaság esetében az összes tag egyetemlegesen felel a társaság kötelezettségeiért saját vagyonával, amennyiben a társaság vagyona nem elegendő a tartozás rendezésére, addig mindez betéti társaságok esetében csak a beltagokra igaz.⁵ A BH 2013. 130. sz. eseti döntés mondja ki például azt, hogy a közkereseti társaság tagja a tagsági jogviszonya megszűnéséig esedékessé vált társasági tartozásokért helytállni tartozik.⁶

A fentiekben idézett szabályozást vizsgálva látható, hogy valamennyi határidő jogvesztő, amelyek elmulasztása a társaság megszűnését eredményezi, ez pedig egy kényszer-törlési eljárásban, törvényességi felügyeleti eljárás keretei között zajlik le. A szabályozás jogpolitikai indokait a forgalombiztonságban és a hitelezővédelemben lelhetjük fel.

Lényeges kiemelni, hogy Magyarországon kkt. és bt. formájában jellemzően magánszemélyek által tulajdonolt és magánszemélyek személyes közreműködésével üzemelő kisvállalkozások működnek, habár számos gazdasági projektberuházás gyakran valósul meg közkereseti társasági formában, akként, hogy a közkereseti társaság tagjai között igen gyakorta jogi személyeket is fellelünk. A közkereseti társaságoknak a fenti célra – azaz egy projektberuházás megvalósulása – történő alkalmazása esetén, a közkereseti társaságnak a tagok személyes közreműködése mint jellemző háttérbe szorul. Egyértelmű, hogy a tagok korlátlan vagyoni felelősségvállalása az, ami meghatározó a közkereseti társaságnak ezen újszerű alkalmazása esetén.

A kkt. és a bt. egyszemélyessé válására fentiek alapján a legtöbb esetben valamely természetes személy tag halála folytán kerül sor. A szabályokat elemezve azt láthatjuk, hogy a tagok valamelyikének halála esetében egy jogszabályi kollízió jön létre. A tag halálával ugyanis megkezdődik a hat hónapos jogvesztő határidő. A magyar jog ugyan az *ipso iure* öröklés elvén nyugszik, azonban ez a gyakorlatban számos nehézséget vet fel. Az örökhagyó halálát követően egy hosszú – akár, adott esetben egy éves időtartamot is túllépő – hagyatéki eljárást kell lefolytatni, elképzelhető, hogy egy kkt-ban vagy bt-ben fennálló részesedést az eljáró közjegyző nem is kívánja a hagyaték részévé tenni, mivel álláspontja szerint az nem képezheti a hagyaték részét, és azt a hagyatéktól független módon kell kezelni.

Amennyiben a felek, az örökösök vagy várományosok között akarategység áll fenn, akkor ez nem is jelent problémát. A hat hónapos jogvesztő határidő kiküszöbölésének technikai megoldása ebben az esetben az, hogy valamennyi örököstárs beleegyezésével új tagot jelentenek be. Probléma akkor merül fel, amennyiben az örökösök között nincsen akarategyzség és a hagyatéki eljárás során kísérlik meg az egyezség megkötését. A hat hónapos jogvesztő határidő fenyegetése adott esetben – akár a felek eredeti akarata ellenére is –

⁵ A társasági jogban fellelhető egyes felelősségi alakzatok kapcsán lásd: SÁNDOR ISTVÁN: *Észrevételek a társasági jogban a felelősségi alakzatokról*. Jogtudományi Közlöny (65)2010, 147–152. pp.

⁶ Lásd ezzel kapcsolatban: OSZTOVITS ANDRÁS (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja. I.* Opten Kiadó. Budapest, 2014. 553. p.

kikényszerítheti a felek közötti megegyezést. Ha az örökösök nem tudnak ugyanis egymással megegyezni, akkor az egyébként nem túl terjedelmes hat hónapos határidő és annak jogvesztő jellege olyan megállapodások létrejöttét is eredményezheti, melyet a felek egyébként nem kötöttek volna meg, hiszen ez az örökösök számára az egyéb hagyatéki vagyontárgyakkal való elszámolás kérdésében – lényegében a jog kógens előírása folytán – visszaélésekre is alkalmas tárgyalási helyzeteket kreálhat. Megítélésünk szerint erre a helyzetre a megoldást esetlegesen az jelenthetné, ha és amennyiben a fenti határidő nem hat hónapos lenne, hanem az a hagyatéki eljárás jogerős befejezéséig tartana.⁷

Előállhat azon eset is, hogy a társaságnak csak egy tagja marad, aki egyébként nem vezető tisztségviselő a társaságban. Ilyen esetben is a társasági szerződés módosításáig, vagy a szerződés módosításának hiányában a jogutód nélküli megszűnésig, vagy a felszámoló kirendeléséig gondoskodni szükséges a vezető tisztségviselő kirendeléséről. A Ptk. rendelkezése szerint ebben az esetben az a tag minősül vezető tisztségviselőnek, aki megfelel a vezető tisztségviselőkre vonatkozó törvényi előírásoknak. Ebben az esetben a társaság kültagja is lehet vezető tisztségviselő. Itt találunk egy lényeges kivételt a Ptk. 3:156. §-hoz képest, mely éppen azt mondja ki, hogy a kültag nem lehet a társaság vezető tisztségviselője.

A korábbi esetjog is ismeri a fentiekben említett lehetőséget. A BH 2007.82 sz. eseti döntés szerint a felszámolási eljárás elrendelését követően a betéti társaság üzletvezetésre jogosult beltagja a felszámolás körébe eső teendők ellátására kültagot is megbízhat.

III.

Habár a betéti társaság különös okból történő megszűnését eljárási oldalról közelíti meg, a gyakorlat szempontjából fontosnak bizonyulhat a Fővárosi Ítéltábla 14.Cgtf. 44.579/2009/2. sz. határozata. Ez a határozat kimondja, hogy a törvényi okból megszűnni kényszerülő betéti társaság esetében a megszűnési feltétel bekövetkeztét és a megszűnés időpontját speciális törvényességi felügyeleti eljárásban állapítja meg a cégbíróság. Ha a megszűnési feltétel bekövetkezéséről saját eljárása során értesül a bíróság, hivatalból eljárva hozza meg határozatát.

Lényeges utalni továbbá a Debreceni Ítéltábla Cgtf.III.30.394/2017/2. sz. határozatára, amely a cég megszűnését tekintve szintén fontos a gyakorlat szempontjából. A határozat alapján a Cégbírószági felügyeleti illeték megfizetésére kötelezheti azt a céget, amelynek törvénysértő működését a cégbíróság megállapítja a törvényességi felügyeleti eljárásban. Amikor a törvényességi felügyeleti eljárás egyetlen célja a törvény értelmében jogutód nélkül megszűnt cég megszűnésének a megállapítása és a kényszersztörlési eljárás megindításának az elrendelése, nincs helye az eljárás alá vont cég cégbírószági felügyeleti illeték megfizetésére kötelezésének.

A szakirodalomban felmerült az a kérdés, hogy a Ptk 3:158. §-a esetlegesen diszpozitív rendelkezésnek tekinthető-e. *Dzsula Marianna* ezzel kapcsolatban az alábbiakat emeli ki: „A Debreceni Ítéltábla a Cgf.III.05-06000023/2. számú határozata szerint a Ptk.

⁷ Lásd ezzel kapcsolatban: BOÓC ÁDÁM: *Új Polgári Törvénykönyv, változó polgári perrendtartás: régi-új kérdések és régi-új válaszok*. In: Szakál Róbert (szerk.): *Jogi Tájékoztató Füzetek*. MKIK. Budapest, 2016. 85–91. pp.

3:158. § (1) bekezdésében * rögzített 6 hónapos jogvesztő határidőtől a felek nem térhetnek el. A Ptk. 3:158. § (1) bekezdésében szabályozott kérdés nem tekinthető a tagok döntési autonómiájába tartozó szervezeti és működési kérdésnek, illetve a tagok egymáshoz, vagy a jogi személyhez fűződő viszonyára vonatkozó szabálynak. A Ptk. 3:158. § (1) bekezdésében csakúgy, mint a fellebbezésben hivatkozott Ptk. 3:152. § (1) bekezdésében szabályozott kérdés a nyilvántartó hatósághoz intézett nyilatkozat megtételére vonatkozik, ún. „külső szabályozási kérdés”, tehát az erre meghatározott törvényi határidő módosítására a tagoknak a Ptk. 3:4. § (2) bekezdése szerinti döntési autonómiája nem terjed ki. Ettől a határidőtől tehát a tagok a társasági szerződésben nem térhetnek el, a Ptk.-nak ez a lényegében a cég státuszát érintő szabályozása kógens rendelkezésnek minősül.”⁸

A Debreceni Ítéltábla fent idézett – és Dzsula Marianna által részletesen elemzett – döntése értelmében a Ptk. 3:158. §-a kifejezetten kógens, melytől az eltérés nem lehetséges. Érdekes ezzel kapcsolatban Vékás Lajos akadémikus véleményére utalni, aki kifejtette, hogy a Ptk. társasági jogi részeiben a kötelmi jog szabályaihoz képest több a kógens rendelkezés: „A Ptk. ugyanakkor – érthetően – a kötelmi jogi szerződésekhez képest szélesebb körben látta szükségesnek kógens normákban megfogalmazott korlátokat állítani a szerződési szabadságot ily módon biztosító diszpozitív jellegű kiinduló elv érvényesülésének.”⁹

Az újabb bírói gyakorlatból érdemes utalni a BDT2018. 3887. sz. eseti döntésre. E határozat kimondja, hogy az a körülmény, hogy az örökös a hagyatékot az örökhagyó halálával *ipso iure* megszerzi, nem jelenti azt, hogy a meghalt tag örököse automatikusan a betéti társaság tagjává válik. A tagsági jogviszony nem a hagyaték tárgya, annak létrejöttéhez az örökös és a többi tag megállapodása és a társasági szerződés módosítása szükséges. Önmagában az örökös minőség igazolásának hiánya nem akadály a megállapodásnak és a társasági szerződés módosításának. Rögzíti továbbá a határozat, hogy a beltág és a kültág léte a betéti társaság fogalmi ismérve, bármelyik tagi pozíció megszűnése a betéti társaság törvény erejénél fogva történő megszűnését eredményezi. E jogkövetkezmény nem áll be, ha a tagok hat hónapon belül a társasági szerződést megfelelően módosítják és azt a cégbírósághoz bejelentik. Kitér a határozat arra is, hogy a betéti társaságként való működés feltételei helyreállításának bejelentésére előírt hat hónapos határidő jogvesztő.

Ugyanebben a körben feltétlenül említést érdemel egy viszonylag új alkotmánybíró-sági döntés, az alkotmányjogi panasz visszautasításáról szóló 3366/2020 (X. 22.) AB végzés.¹⁰ Az alkotmányjogi panasz indítványozója a Ptk. 3:158. § alaptörvény-ellenességének megállapítását és megsemmisítését kérte, mivel az – álláspontja szerint – ellentétes az Alaptörvény II. cikkével és XIII. cikk (1) bekezdésével. Az indítványozó álláspontja szerint a Ptk. 3:158. § (1) bekezdése azért sérti az Alaptörvény II. cikkét, mert méltatlan az az eljárás, hogy az örökös belépése a társaságba ad absurdum egy idegen személlyel való megegyezésen múlik.

⁸ Lásd: DZSULA MARIANNA: *A gazdasági társaságok szervezeti és működési kereteit meghatározó diszpozitív és kógens szabályok*. Polgári Jog 2017/10. Lásd továbbá: DZSULA MARIANNA: *Miért kógens a diszpozitív?* Céghírnök 2014/2. 3-5. pp. Összefoglaló jelleggel lásd: AUER ÁDÁM: *Gondolatok a Ptk. III. könyvének diszpozitív szabályozásáról*. Opuscula Civilia 2016/3. https://antk.uni-nke.hu/document/akk-uni-nke-hu/2016_-evi-3_-szam_opuscula-civilia.original.pdf (Letöltés ideje: 2021. 05. 26.)

⁹ VÉKÁS LAJOS: *A diszpozitív szabályozás elve és az elv kérdőjelei a gyakorlatban*. Magyar Jog 2018/7-8. 388. p.

¹⁰ A végzés teljes szövegét lásd: [http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/ca4f24822207e57cc125853c005c9530/\\$FILE/3366_2020%20AB%20v%C3%A9gz%C3%A9s.pdf](http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/ca4f24822207e57cc125853c005c9530/$FILE/3366_2020%20AB%20v%C3%A9gz%C3%A9s.pdf) (Letöltés ideje: 2021. 05. 25.)

Az Alkotmánybíróság az indítványt elutasította. Végzésében hivatkozott egy korábbi, bírói kezdeményezés elutasításáról szóló, 3222/2019. (X.11.) AB határozatra, mely ugyanezzel a problémával foglalkozott. Az Alkotmánybíróság kiemelte, hogy ugyanazon jogszabályra, illetve jogszabályi rendelkezésre és ugyanazon Alaptörvényben biztosított jogra, valamint azonos alkotmányjogi összefüggésre hivatkozással a körülmények alapvető megváltozása hiányában nincs helye az alaptörvény-ellenesség megállapítására irányuló alkotmányjogi panasznak, illetve bírói kezdeményezés alaptörvény-ellenesség megállapítására irányuló vizsgálatának. Az Alkotmánybíróság a kérdés érdemi részét tekintve az alábbiak szerint foglalt állást: „Az Alkotmánybíróság a XIII. cikkre vonatkozó gyakorlatát az alábbiak szerint határozta meg: »A tulajdon jogi fogalmát és tartalmát általában nem közvetlenül az Alaptörvény, hanem más jogi normák határozzák meg. Az Alaptörvény által védett jogok körét és tartalmát ugyanakkor az Alaptörvény alapján kell megállapítani. ... Az indítványozó a betéti társaság tagjává váló személy (az elhunyt tag örököse, illetve az örökösön kívüli más személy) szempontjából vélte a Ptk. 3:158. § (1) bekezdését a tulajdonhoz való jogba ütközőnek. Az Alkotmánybíróság ugyanakkor már a fentiekben rámutatott arra, hogy új tag, így különösen a meghalt tag örököse - az indítványban foglaltaktól eltérően - a Ptk. 3:155. §-a szerint a betéti társaságra is megfelelően irányadó Ptk. 3:149. §-a értelmében mindig a társaság többi tagjával való megegyezés alapján léphet be tagként a társaságba. A tag halálával társasági részesedése így nem száll át automatikusan a törvény erejénél fogva az örökösre. Mivel az örökös nem szerzi meg automatikusan a társasági részesedést, a Ptk. 3:158. § (1) bekezdéséből sem következhet, hogy e rendelkezés az örökös megszerzett tulajdonát (társasági részesedését), s ezáltal az alkotmányos értelemben vett tulajdonhoz való jogot korlátozná. Az örökösön kívül más személy esetén sem jelenti a támadott szabály a már megszerzett tulajdon, s így a tulajdonhoz való jog korlátozását.” (Abh. [19]-[20])”. Ennek megfelelően az Alkotmánybíróság a Ptk. 3:158. § vonatkozásában az emberi méltóság, illetve a tulajdon alkotmányos védelmének megsértését az indítvány vonatkozásában – mely jelen tanulmány témájával egybevág – nem látta megállapíthatónak.

Összefoglaló jelleggel megállapítható, hogy a jelen rövid írásban tárgyalt problémakör nemcsak jelentős nehézséget okozhat egy konkrét jogi helyzet megoldása során, egy kkt. vagy egy bt. egyszemélyessé válásakor valamelyik természetes személy tag halála miatt, hanem komoly elméleti kérdéseket is felvet.

Mindennek jelen sorok írásakor igen jelentős aktualitást kölcsönöz a magyar Országgyűlés részére T/16207. sz. alatt benyújtott, a Polgári Törvénykönyvet módosító törvényjavaslat. A törvényjavaslat a Ptk. 3:152. §-át az alábbiak szerint kívánja módosítani:

3:152. § [A társaság tagjai számának egy főre csökkenése] (1) Ha a közkereseti társaság tagjainak száma egy főre csökken, az ettől számított hat hónapos határidőn belül a társaságnak a nyilvántartó bíróságnál új tagnak a társaságba való belépését kell bejelentenie, vagy a társaság átalakulását, egyesülését, jogutód nélküli megszüntetését kell elhatároznia.¹¹

¹¹ Lásd: <https://www.parlament.hu/irom41/16207/16207.pdf> (Letöltés ideje: 2021. 06. 17.)

A javaslat fentiek szerint megszünteti a közkereseti társaságnak és a betéti társaságnak – a minimális tagság hiányából fakadó – törvény erejénél fogva történő megszűnését. A törvényjavaslat általános vitájára az Országgyűlés 2021. 05. 26. napján tartott ülésnapján került sor. Amennyiben a törvényjavaslat elfogadásra és törvényként kihirdetésre kerül, úgy komoly esély mutatkozik a jelen írásban vázolt, igen hosszú múltra visszatekintő és – miként ezt bemutattuk – adott esetben komoly problémát gerjesztetni képes kérdéskör megnyugtató rendezésére.

DÚL JÁNOS*

Töredékek a vagyonkezelői jog szabályozásának változásaiból

I. Bevezetés

Szabó Imre professzor úr 70. születésnapjára készülő ünnepi kötetbe szánt tanulmányomban egy sajátos jogintézménnyel, a magánjogi és közjogi elemekkel egyaránt átszőtt vagyonkezelői jog szabályozásával és változásaival foglalkozok.

Rögzíteni kell azt, hogy a hatályos szabályok szerinti vagyonkezelői jog hosszú folyamat eredményeként jött létre, amelynek eredőjét az „egységes és oszthatatlan” állami tulajdonon fennálló kezelői jogban kell keresni. A rendszerváltozást követően a korábbi kezelői jog is átalakult, hogy a piacgazdaság követelményeihez lehessen igazítani az állami tulajdonnal kapcsolatos szabályozást. A létrejövő vagyonkezelői jog a köz tulajdonának eltérő szegmenseiben eltérő időpontban „bukkant fel”, és nem is volt mindig azonos tartalmú.

II. A vagyonkezelői jog és a vagyonkezelési szerződés fogalma

A vagyonkezelési szerződésnek nincsen teljesen egzakt fogalma, a nemzeti vagyonról szóló 2011. évi CXCVI. törvény (Nvt.) 11. § (8) bekezdése határozza meg a vagyonkezelő fontosabb jogait és kötelezettségeit. Erre alapozva meglátásom alapján a vagyonkezelési szerződés esetében egy olyan jogviszonyról van szó, amelynek keretében a tulajdonosi joggyakorló az állam, illetve a helyi önkormányzat tulajdonába tartozó vagyont bízta rá a Nvt. szerinti vagyonkezelőre a szerződésben meghatározott időre vagy feltétel bekövetkezéséig, azaz a tulajdonosi jogok gyakorlását és a tulajdonosi kötelezettségek teljesítését engedi át, amelynél fogva a vagyonkezelőt megilletik a tulajdonos jogai, illetve terhelik a tulajdonos kötelezettségei, amennyiben jogszabály vagy a vagyonkezelési szerződés eltérően nem rendelkezik, azonban a rendelkezés joga a Nvt. szerinti korlátozott mértékben illeti meg. A vagyonkezelő köteles a vagyontárgy állagának megóvásáról, jó karbantartásáról, működtetéséről gondoskodni, jogszabályban és szerződésben előírt más kötelezettségét teljesíteni, valamint a vagyontárgyat a Nvt.-ben és a szerződésben meghatározott célnak megfelelően használni, a vagyonkezelési szerződés megszűnése

* tudományos segédmunkatárs, NKE Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Civilisztikai Tanszék

esetén pedig a vagyonkezelésbe vett/kapott tárgyat visszaszolgáltatni, valamint azzal elszámolni.¹ A vagyonkezelői jog pedig a nemzeti vagyonnal összefüggő vagyonkezelési szerződésen vagy törvényi kijelölésen alapuló korlátolt dologi jog.

III. A vagyonkezelői jog minősítéséről

A vagyonkezelői jog rendkívül erős közjogi és magánjogi gyökerekkel bír, a vagyonkezelői jogot létrehozó vagyonkezelési szerződés vegyes jogági szerződésnek tekinthető,² ugyanakkor nem mondható el az, hogy vagy a magánjog, vagy a közjog dominálna e jogintézménynél: amennyiben bármely magánjogi elemét elveszjük, a közjogi rész már már értelmezhetetlen; ha a közjogi elemet távolítjuk el, akkor pedig a vagyonkezelési szerződés ebbéli formájában elveszíti a létjogosultságát, és egy, a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényben (Ptk.) nem szabályozott, sajátos jogviszonnyá válna.

A lényeges polgári jogi vonások közül kiemelendő az, miszerint önmagában a vagyonkezelés megbízási jelleggel bír, ezt kívánja érzékeltetni a fogalomban szereplő „rábízás”; ez az elem a megbízási szerződés Ptk.-beli fogalmában is megjelenik.³ Ezt a jelleget a BDT2004. 1052. eset is alátámasztja, ám a kifejezések kétséget nem kizáró használata miatt az önkormányzat tulajdonában álló helyiséget kezelő gazdálkodó szervezet és az önkormányzat közötti, a tényállásban kifejtett jogviszonyt nem lehet pontosan megítélni: a döntés elvi tartalmát megragadó mondatban⁴ megbízási szerződés szerepel (a helyzet összetettebbé válik azzal, hogy még a kezelés szót is említi), míg a tényállás ismertetése során az szerepel, miszerint „[j]elen esetben az önkormányzat vagyonának kezelésére megbízási típusú szerződés jött létre”. A megbízási szerződés és a megbízási típusú kezelési szerződés közé⁵ azonban nem lehet egyenlőségjelet tenni.

A polgári jogi szempontú megközelítési lehetőség a jogirodalomban is megjelent, így például a Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény (Mötv.) egyik kommentárjában. Így többek között a vagyonkezelő felelőssége az önkormányzattal szemben annak megfelelően alakul, hogy a szerződés visszerthes vagy ingyenes volt-e: a vagyonkezelő a kötelezettségeinek megszegéséért a szerződésszegésért való

¹ A vagyonkezelési szerződéssel kapcsolatos fogalmi megközelítéseket részletesen lásd: DÚL JÁNOS: *A vagyonkezelési szerződés fogalmáról*. Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás 2019/4. 46–79. pp.

² A szerződések osztályozása során Papp Tekla rendszerét veszem alapul, lásd: PAPP TEKLA: *Atipikus szerződések*. HVG-ORAC. Budapest, 2019. 33–51. pp.

³ Ptk. 6:272. § [Megbízási szerződés] Megbízási szerződés alapján a megbízott a megbízó által rábízott feladat ellátására, a megbízó a megbízási díj megfizetésére köteles. (Kiemelés a szerzótől.)

⁴ BDT 2004. 1052. Az önkormányzat tulajdonában álló helyiség bérlőjével szemben a helyiséget megbízási szerződés alapján kezelő gazdálkodó szervezet a helyiség kiürítése iránt nem jogosult perindításra.

⁵ Lásd például a Ptk. Hatodik Könyvének XVI. Címét, amely a megbízási típusú szerződéseket szabályozza, annak alaptípusaként a megbízási szerződést, ezt követi a bizományi szerződés, a közvetítői szerződés, a szállítmányozási szerződés és a bizalmi vagyonkezelési szerződés.

kártérítési felelősség általános szabályai szerint felel a tulajdonossal szemben; ha a vagyongazdálkodási feladatát ellenszolgáltatás nélkül látja el, felelősségére az ingyenes szerződések megszegéséért való kártérítési felelősség szabályait kell alkalmazni.⁶

IV. A vagyongazdálkodási jog változásai

1. A kezelői jog és a vagyongazdálkodási jog

A kezelő gyakorolta a tulajdonost a polgári jogi kapcsolatokban megillető jogokat, és teljesítette a tulajdonos ilyen kötelezettségeit. A kezelő állami szerv a polgári jogi kapcsolatokban tulajdonosi minőséget nyert, de a tulajdonjog tárgyain irányító hatalmat gyakorló államhoz fűződő kapcsolata folytán „irányított tulajdonos” volt.⁷ Havassy Sándor gondolatai szerint: „A kezelői jog tartalma évtizedről évtizedre átalakult, terjedelme pedig az egyszerű birtokjogtól a „majdnem igazi” tulajdonjogig terjedt.”⁸ Az idézet jól megragadja azt a folyamatos változást, amit a kezelői joggal kapcsolatos 17/1992. (III. 30.) AB határozat is megfogalmazott: a „kezelői jog” kategóriája a korábbi magyar jogrendszer terméke. A rendszerváltást megelőző jogrendben a tulajdoni felfogás tekintetében, bár különböző időszakokban eltérő módon, de mégis a társadalmi tulajdon a meghatározó, ezen belül pedig az állami tulajdon szerepe volt (...).⁹

A kezelői jog sajátos átmenetét észlelhetjük az önkormányzatok tulajdonszerzésével összefüggésben. A korábbi önkormányzati törvény, az 1990. évi LXV. törvény (Ötv.) hatálybalépésével az ex lege tulajdonszerzés egyik esete volt az, amikor a tanács kezelésében lévő ingatlan tulajdonjogát az önkormányzat megszerezte. Egy eseti döntés is rögzítette: a tanács állami szerv volt, ingatlan tulajdonjogát nem szerezhette meg, csupán állami tulajdon kezelője lehetett, ehhez képest a jogutód önkormányzatnak az állami tulajdonban lévő vagyontárgyat lehet a vonatkozó törvényi rendelkezések szerint tulajdonába adni.¹⁰ A törvény erejénél fogva a korábban a tulajdonosi jogok gyakorlására feljogosító és kötelezettségek teljesítésére kötelező kezelői jog helyébe a tulajdonjog került.

Petrik Ferenc a hatályos vagyongazdálkodási jog időállapotát közvetlenül megelőző időszak szabályozásának tükrében (ez a későbbiekben jelentőséggel fog bírni) írt arról, miszerint a kezelésbe, a vagyongazdálkodásba adás a dolog feletti tulajdonosi jogosítványok szinte teljes körének átengedését jelentette. A kezelői jog ugyan a régi Ptk.-ból, az 1959.

⁶ VÉRTES LÁSZLÓ: *A helyi önkormányzatok gazdasági alapjai*. In: Magyarázat a Magyarország helyi önkormányzatairól szóló törvényhez. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó. Budapest, 2015. 34. p. https://www.researchgate.net/publication/333001083_A_helyi_onkormanyzatok_gazdasagi_alapjai_Motv_VI_fejezet_-_The_economic_foundations_of_local_governments (Letöltés dátuma: 2021. 06. 28.)

⁷ GELLÉRT GYÖRGY (szerk.): *Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvényhez (archív)*. Harmadik Rész A tulajdonjog <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/312/id/A08Y2649.KK/> (Letöltés dátuma: 2021. 06. 28.)

⁸ HAVASSY SÁNDOR: *A nemzeti vagyonról szóló törvény alkalmazásának gyakorlati kérdései*. Új Magyar Közigazgatás 2012/11. 50. p.

⁹ 17/1992. (III. 30.) AB hat., ABH 1992, 104, 105.

¹⁰ KGD 1995. 134. E kérdéskörrel összefüggésben lásd még: IMRE MIKLÓS: *Önkormányzati tulajdonszerzés a rendszerváltás után*. In: Patyi András – Lapsánszky András (szerk.): *Rendszerváltás, demokrácia és államreform az elmúlt 25 évben*. Ünnepi kötet Verebélyi Imre 70. születésnapja tiszteletére. Wolters Kluwer Kft. Budapest, 2014. 246–247. pp.

évi IV. törvényből kiiktatásra került (lásd még a következő pontot), de más törvényekben (például a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről szóló 1991. évi XXXII. törvényben) tovább él, illetőleg – álláspontját folytatva – az intézmény pótlására több, tisztázatlan tartalmú, de hasonló jogintézmény bevezetésére került sor. Ilyen volt a régi Ptk.-ban szabályozott állami tulajdon „megbízásos használata” (rég. Ptk. 174. §; lásd a 2. pontot). *Petrik* szerint nem nehéz felismerni, hogy itt a kezelői (vagyonkezelői) jog intézményének megfelelő használatról van szó.¹¹

A 2000-es években több olyan bírósági eset volt, amelyeknek a tárgya a kezelői jog és a vagyonkezelői jog volt. Ezekben az ügyekben az ingatlan-nyilvántartásban a felperes fel szerette volna tüntetni az ingatlanon fennálló vagyonkezelői jogát, más személy azonban már be volt jegyezve kezelőként. A Legfelsőbb Bíróság meglátása rendre az volt, miszerint a töröltetni kívánt kezelői jog és a vagyonkezelői jog egymással jelentősen megegyeznek, a bejegyzett kezelői jog a hasonló tartalmú vagyonkezelői jog egyidejű bejegyzését kizárja (ezekben az ügyekben nem is volt lehetőség arra, hogy a kezelőt töröljék a nyilvántartásból).¹²

A kezelői joggal összefüggő kérdések nem veszítettek sokat aktualitásukból: sporadikusan különféle helyeken még napjainkban is felbukkan ez a jogintézmény, ennek alátámasztására érdemes idézni azt a közterület használati hozzájárulással összefüggő ítéletet, amely szerint a perbeli ingatlanon kezelőként még a X. Ker. Tanács VB. Műszaki Osztálya volt bejegyezve;¹³ vagy a termelőszövetkezeti földhasználati jog alatt álló földrészletek tulajdonjogának rendezéséről és egyes földügyi tárgyú törvények módosításáról szóló 2020. évi XL. törvény 2. §-át, amely alapján az állam tulajdonát képező földrészleten az ingatlan-nyilvántartásban volt állami gazdaság javára bejegyzett kezelői jog e törvény erejénél fogva szűnik meg, ezzel együtt mintegy a korábbi ideológiai időszak végleges lezárását jelenti egy bizonyos kontextusban.

2. A régi Ptk. 1991. évi módosítása és a privatizáció egy aspektusa

A Polgári Törvénykönyv módosításáról szóló 1991. évi XIV. törvény igazította korábbi magánjogi kódexünket a rendszerváltást követő időszakhoz azon jogszabályi rendelkezések (kifejezések, szakaszok) megváltoztatásával, amelyek egyértelműen „át voltak itatva” a rendszerváltás előtt irányadó ideológiával. Ennek következtében módosították a téma szempontjából releváns fejezet „Az állami szocialista tulajdon kezelése” címét „Gazdálkodás az állami tulajdonnal” címre, a régi Ptk. 174-175. §-a pedig az alábbiakra változott: a kizárólag állami tulajdonban álló dolog birtokát, használatát, hasznai szedésének jogát az állam – törvényben szabályozott módon – másnak átengedheti. Az állam az egyes vagyontárgyait másra bízhatja, ebben az esetben – a jogszabályok rendelkezéseinek megfelelően – ez utóbbi gyakorolja a tulajdonost a polgári jogi kapcsolatokban megillető jogokat, és teljesíti a tulajdonos ilyen kötelezettségeit.¹⁴ A korábbi fejezet 176. §-át úgy

¹¹ PETRIK FERENC: *Tulajdonjogunk ma. A dologi jog mai érvényében*. HVG-ORAC. Budapest, 2007. 42–43. pp.

¹² BH 2008. 55., KGD 2008. 16., KGD 2008. 42., KGD 2008. 133. A tartós földhasználati joggal kapcsolatban lásd még: BH 2005. 38.

¹³ Kúria Kfv. 37.840/2019/8. sz. (forrás: www.birosag.hu).

¹⁴ A régi Ptk. 174-175. §-ainak 1991. június 9-től 2014. március 14-ig hatályos időállapota.

helyezték hatályon kívül, hogy új rendelkezést nem építettek helyébe. A már említett megbízási jelleg abban is tetten érhető, hogy a korábbi kezelésbe adás helyett maga a régi Ptk. is a rábízás kifejezést használta („másra bízhatja”). A Ptk. ilyen jellegű és tartalmú szabályt nem tartalmaz.

Ahogy azt a Kúria is megjegyezte az EBH 2012. P.13. számú határozatban, a kezelői jog intézményét az 1959. évi IV. törvény 1991. évi XIV. törvény 12. §-ának rendelkezésével és 15. § (3) bekezdésével történt módosítása nem szüntette meg. A kezelői jog megszűnése (és átalakulása vagyonkezelői joggá) ágazonként eltérő időpontban, egy folyamat eredményeként történt meg. Habár a régi Ptk. e módosítása az állami vagyonnal való szabadabb gazdálkodást lehetővé tette, nem rendelte el a kezelői jog intézményének megszüntetését.

Összefoglalva elmondható, miszerint a régi Ptk.-nak a kezelői jogra vonatkozó rendelkezéseit hatályon kívül helyezték, más törvényekben és a gyakorlatban az intézmény azonban tovább élt. Hosszú várakozás – és az ezt kísérő jogbizonytalanság – után 1996-ban született meg a kincstári vagyonra vonatkozó törvényi szabályozás, ami az állami tulajdon kezelői jogát váltotta fel.¹⁵

A régi Ptk.-hoz írt Nagykommentár alapján a „másra bízás” intézményének fogalmilag megfelel az a hasznosítási forma is, amelyet az állam tulajdonában lévő vállalkozói vagyon értékesítéséről szóló, többször módosított 1995. évi XXXIX. törvény szabályoz.¹⁶ Eszerint – a vagyon időleges hasznosítása végett – az Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Rt. (ÁPV Rt.) jogosult vagyonkezelési szerződést kötni, amiben az ÁPV Rt. az őt megillető tulajdonosi jogok egy részét vagy egészét átruházhatja a vagyonkezelőre.¹⁷ Ez a szerződésfajta azonban nem egységes jellegű, egyesek (pl. a megbízási jellegűek) nem hoznak létre dologi jogviszonyt, mások a vagyonkezelőt kvázi tulajdonosi pozícióba helyezik.¹⁸

3. A 2005. évi XCII. törvény újításai

A régi Ptk. és a kapcsolódó jogszabályok azonban kizárólag az állam vonatkozásában szabályozták a vagyonkezelést; csak a 2005. évi XCII. törvénnyel, az Ötv., az akkor hatályos államháztartásról szóló 1992. évi XXXVIII. törvény (rég. Áht.) és az ingatlan-nyilvántartásról szóló 1997. évi CXLI. törvény (Inytv.) módosításával lehetett létrehozni az önkormányzati vagyonnal összefüggésben.¹⁹ A vagyonkezelési szerződést mint szerződéstípust már korábban is használta az önkormányzati szféra, mivel azonban nem volt jogszabályban meghatározva, az egyes szerződések tartalma rendkívül eltérő volt.²⁰

¹⁵ GELLÉRT. Lásd még: SALAMONNÉ SOLYMOSI IBOLYA: *Hogyan lesz az ingatlan kezelői jogából társasági tulajdon?* Magyar Jog 1992/4. 212–216. pp.

¹⁶ A törvénnyel kapcsolatos egyes problémákat mutat be Zombori Zoltán. Lásd: ZOMBORI ZOLTÁN: *A privatizációs törvény néhány ellentmondása*. Gazdaság és Jog 1996/1. 9–11. pp.

¹⁷ Vö. különösen 1995. évi XXXIX. törvény 62–66. §§.

¹⁸ GELLÉRT. Bővebben lásd: SÁRKÖZY TAMÁS: *A korai privatizációtól a késői vagyontörvényig. Az állam tulajdoni jogának fejlődése*. HVG-ORAC. Budapest, 2009. 151–183. pp.

¹⁹ Az Ötv.-beli és régi Áht.-beli, valamint a Mötv. szabályozásának összehasonlítására vagyonkezelési szempontból lásd még: MOGYORÓSI SÁNDOR: *A vagyonkezelői jog a helyi önkormányzatok életében*. Jegyző és Közigazgatás 2014/4. 16–18. pp.

²⁰ A 2005. évi módosítások összefoglalására lásd még: *Önkormányzati füzetek 39. Az önkormányzati vagyongazdálkodás időszéri kérdései*. SALDO Pénzügyi Tanácsadó és Informatikai Rt. Budapest, 2006.

A 2005. évi XCII. törvény következtében részletesen szabályozták az önkormányzati vagyonnal kapcsolatban a vagyonkezelési szerződést, illetve a vagyonkezelői jogot, részletesebben, mint azt a hatályos törvények rendezik. Az Ötv. és a régi Áht. adta a vagyonkezelés alapjait, míg az Inyvtv. módosításával az vált lehetővé, hogy a tulajdoni lap II. részére az önkormányzati vagyon körébe eső ingatlan vagyonkezelőjét bejegyezzék, addig ugyanis az ingatlan-nyilvántartásba – miután jogszabályi szinten csak az állam tulajdonában álló dolgokkal kapcsolatban létezett vagyonkezelői jog – az állami ingatlanok vagyonkezelőjét lehetett bejegyezni.

E módosító törvény indokolása kiemelte, miszerint az önkormányzati tulajdon védelmének érdekében az önkormányzatok részére indokolt lehetővé tenni – a régi Áht. kincstári vagyongazdálkodásra vonatkozó szabályaihoz hasonlóan – a vagyonkezelői jog intézményének alkalmazását. A vagyonkezelői jog azt biztosítja, hogy az önkormányzat a tárgyi eszközök tulajdonát megtartva, a közfeladat ellátását önkormányzati szektoron kívüli más gazdálkodó szervezetre, azaz a vagyonkezelőre oly módon bízza, hogy az a vagyonkezelési szerződés alapján a vagyont birtokolhatja, használhatja és hasznosíthatja. Ezzel megvalósul az önkormányzati vagyon védelme.

Az indokolás alapján ez a jogintézmény az általános polgári jogi normák közé tagolódik be, kötetmi jogi szerződésként kívánja szabályozni azzal a különbséggel, hogy nem a polgári jogi kódexben helyezte el a részletszabályokat. Ezt az az indokolásbeli állítás támasztja alá, miszerint a módosítással a régi Áht. 105/B. §-ában a vagyonkezelői jog megteremtésének alapját képező vagyonkezelési szerződésnek minden lényeges előírását tartalmazza, melyet a *polgári jogi szerződés általános tartalmi kellékein* túlmenően a vagyonkezelői szerződés megkötésénél figyelembe kell venni.

V. A vagyonkezelői jog szabályozásának hatályos rendszere

A vagyonkezelői jog a hatályos jogszabályi környezetben a nemzeti vagyonon állhat fenn, amely magába foglalja az állami és a helyi önkormányzati vagyont. A Nvt. 11. §-a adja meg a közös szabályokat, majd a többi releváns jogszabály a két vagyoni körre eltérő rendelkezéseket állapít meg.

Az állam vagyonával és annak vagyonkezelésével összefüggésben az állami vagyonról szóló 2007. évi CVI. törvényen túl annak végrehajtási rendelete, az állami vagyonnal való gazdálkodásról szóló 254/2007. (X. 4.) Korm. rendelet több részletes rendelkezést állapít meg, alapvetően a vagyonkezelő jogait és kötelezettségeit taglalják e rendelkezések.

A Mötv. 109. §-a szabályozza az önkormányzati vagyonnal összefüggő vagyonkezelői jogot és vagyonkezelési szerződést, viszonylag részletesen, tizenkét bekezdésben, emellett önkormányzati rendeletet is kell alkotni. A rendeletalkotási kötelezettség a Mötv. 143. § (4) bekezdéséből fakad, ugyanis felhatalmazást kapott a helyi önkormányzat képviselő-testülete, hogy rendeletben határozza meg azon vagyonelemeket, amelyekre a helyi önkormányzat vagyonkezelői jogot létesíthet, továbbá a vagyonkezelői jog megszerzésének, gyakorlásának, valamint a vagyonkezelés ellenőrzésének szabályait.²¹

²¹ Mötv. 143. § (4) bek. i) pontja.

Mindezek mellett nem szabad elfeledkezni a Ptk.-ról sem, ugyanis több olyan rendelkezés található meg az említett jogszabályokban, amelyek a Ptk. tükrében fognak megfelelő értelmezést nyerni.

A vagyonkezelői joggal kapcsolatos hatályos jelentősebb, általános jellegű jogszabályokat ábrázolja az 1. sz. táblázat.

1. sz. táblázat

A vagyonkezelői jogra irányadó főbb jogszabályok

<i>Állami vagyon</i>	<i>Helyi önkormányzat vagyona</i>
A nemzeti vagyonról szóló 2011. évi CXCVI. törvény	
Az állami vagyonról szóló 2007. évi CVI. törvény	Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény
A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény	
Az állami vagyonnal való gazdálkodásról szóló 254/2007. (X. 4.) Korm. rendelet	A helyi önkormányzatok (vagyon)rendeletei

Forrás: saját szerkesztés

VI. Összefoglaló gondolatok

A vagyonkezelői jog komplexitását nemcsak önmagában a jogszabályokban foglalt rendelkezések összetettsége, hanem az irányadó jogszabályok száma is alátámasztja, és arról sem szabad megfeledkezni, hogy a tanulmányban vázoltakon túl egyes vagyontárgyak vagyonkezelésével kapcsolatban még további, speciális szabályok is léteznek, amelyek vagy eltérítik az általános rendelkezéseket, vagy azokat kiegészítik.

A kezelői jog elemzése önmagában további tanulmányok témáját is tudja szolgáltatni; vagyonkezelői joggá lassú, időnként szervesetlen transzformálódásának aktualitása vitathatatlan, holott az alapul fekvő rendelkezések jogrendszerünkben való kiiktatása már az 1990-es években megkezdődött. Búvópatakként leginkább az ingatlan-nyilvántartásban tűnik fel, és az átlátható, a valós állapotokat tükröző, a közhitelességet megfelelően szolgáló ingatlan-nyilvántartás rendezése szempontjából mindenféleképpen érdemes időről időre e jogintézménnyel foglalkozni, annak valós jogi természetét az időközben bekövetkezett változásaival együtt feltérképezni, hogy a szükséges módosításokat el lehessen végezni.

FANTOLY ZSANETT*

A hatékony védelemhez való jog az Amerikai Egyesült Államok büntető igazságszolgáltatásában

I. Bevezetés

A 2018. július 1. napjától hatályos 2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról [a továbbiakban: Be.] bevezette a terhelt *hatékony* védelemhez való jogát. Jelen tanulmány az amerikai (szövetségi) büntetőeljárásokban a hatékony védelem követelménye kapcsán érvényesített elvek mentén keres megoldást a védelem hatékonyságával összefüggésben hazánkban is esetlegesen felmerülő vitás kérdésekre.

1. A védelemhez való jog fejlődéstörténete az Amerikai Egyesült Államokban

Az USA Alkotmányának hatodik kiegészítése rendelkezik arról, hogy „Minden büntető-eljárásban a vádlottat megilleti a jog, hogy [...] védő segítségét vegye igénybe.”¹ Az USA tizennegyedik alkotmány-kiegészítésében rögzített tisztességes/törvényes eljárás-hoz való jogból levezethető kötelezettség az államok felé, hogy biztosítsák a terhelt számára a meghatalmazott védő igénybevételének lehetőségét.² Egyes források szerint a szövetségi büntetőeljárások 80%-ában nincs lehetősége a terheltnek saját anyagi forrásai alapján védőt meghatalmazni, és ez az arány hasonlóan becsülhető az állami büntetőeljárások esetében is.³

A védőhöz való jog problematikája a *Powell v. Alabama* ügyben⁴ (1932) jelent meg először a Legfelsőbb Bíróság precedensei között, még 1932-ben. Hosszas esküdtszéki tárgyalást követően nyolc afrikai-amerikai terheltre – akik életkora 12 és 19 év közötti volt – szabott ki halálbüntetést a bíróság. A terheltek fellebbezésüket arra alapozták, hogy

* egyetemi docens, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Büntügyi Tudományok Intézete

¹ The Constitution United States of America. www.govinfo.gov 1615. p. [Letöltés ideje: 2021. május 24.]

² The Constitution United States of America. www.govinfo.gov 1825. p. [Letöltés ideje: 2021. május 24.]

³ ANDREW D. LEIPOLD: *Criminal Procedure: Adjudication*. Foundation Press. St. Paul, 2017. 14. p.; RICHARD KLEIN: *The Role of Defence Counsel Ensuring a Fair Justice System*. www.nacdl.org/Article/June2012/theRoleofDefenceCounselEnsuringaFairJusticeSystem [Letöltés ideje: 2021. június 27.]

⁴ 287 U.S. (1932).

sérült a tizennegyedik alkotmány-kiegészítésben foglalt tisztességes eljáráshoz való joguk. A Legfelsőbb Bíróság osztotta a terheltek álláspontját és kimondta, hogy a halálbüntetéssel (is) büntethető bűncselekmények esetén a terheltek írástudatlansága, gyengeelméjűsége, szellemi és mentális kapacitásának alacsony szintje indokoltá teszi, hogy védő nélkül ne kerüljön sor a büntetőjogi felelősség kérdésében való döntéshozatalra.⁵ A hatodik alkotmány-kiegészítésben foglalt védelem jogára a *Johnson v. Zerbst* ügyben⁶ (1938) hivatkozott a Legfelsőbb Bíróság, amikor már nem csupán a tisztességes eljárás részjogosítványaként tekintett a *szövetségi bűncselekmények (felony)* miatt indult eljárásokban a hatékony védelem jogára, amennyiben a terhelt anyagi lehetőségei nem teszik lehetővé számára a meghatalmazott védő megbízását. Pár évvel később azonban a *Betts v. Brady* ügyben⁷ (1942) szintén a tizennegyedik alkotmány-kiegészítésre alapozta az álláspontját a Legfelsőbb Bíróság amikor kimondta, hogy a tisztességes eljáráshoz való jog nem minden esetben sérül automatikusan, ha az anyagilag rászoruló terhelt érdekében nem jár el védő az állami büntetőeljárások során.⁸

Ezen, vagyis az állami büntetőeljárásokban való védői képviselő problémájának megítélésén változtatott gyökeresen a *Gideon v. Wainwright* ügyben⁹ (1963) hozott döntés, amely szintén a vonatkozó esetjog mérföld-kövét jelenti. A hatodik alkotmány-kiegészítésből levezetve a Legfelsőbb Bíróság az államok felé állapított meg kötelezettséget arra, hogy nagyobb tárgyi súlyú bűncselekmények esetén biztosítsák a hatékony védelem jogát az anyagilag korlátozott, szegény sorsú terheltek számára, azaz ezek a személyek ne csupán szövetségi bűncselekmények elkövetése esetén kapják meg az ingyenes védői segítséget. A *Gideon*-ügy áttörést jelentett az 1960-as években, hiszen azt megelőzően már az is jelentős előrelépést jelentett, hogy a Legfelsőbb Bíróság arra az álláspontra helyezkedett: ha egy állam jogorvoslatot enged a vádlott számára a bűnösséget megállapító ítélet ellen, az nem köthető ahhoz a feltételhez, hogy a vádlott képes legyen a fellebbezés előkészítéséhez és benyújtásához szükséges fellebbezési költségek megfizetésére. Ez a fajta anyagi megszorítás ugyanis sérti a tisztességes eljárás és az egyenlő bánásmód követelményét.¹⁰ A *Griffin v. Illinois* ügyben (1956) került először kinyilvánításra, hogy anyagi helyzetre, vallási- vagy faji hovatartozásra, illetve bőrszínre tekintet nélkül, mindenki egyenlő a büntetőügyekben eljáró bíróságok előtt („Griffith-precedens jogegyenlőségi elve”).¹¹

A kirendelt védőhöz való jognak az *elsőfokú ítélet elleni fellebbezés benyújtása*, illetve a másodfokú eljárásban való részvétele tekintetében a *Douglas v. California* ügy¹² (1963) hozott áttörést. A Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy minden állam köteles biztosítani a vádlott részére a védőt, amennyiben az adott államban a fellebbezés biztosított.

⁵ JEROLD H. ISRAEL – WAYNE R. LAFAYE: *Criminal Procedure Constitutional Limitations in a Nutshell*. 8th Edition. West Academic Publishing. St. Paul, 2006. 349–350 pp.

⁶ 304 U.S. 458 (1938).

⁷ 316 U.S. 455 (1942).

⁸ ISRAEL – LAFAYE 2006, 350. p.

⁹ 372 U.S. 335 (1963) Részletesen lásd: DAVID COLE: *Gideon v. Wainwright and Strickland v. Washington: Broken Promises*. In: Carol S. Steiker (ed.): *Criminal Procedure Stories*. Foundation Press. New York, 2006. 101–129. pp.

¹⁰ LEIPOLD 2017, 15. p.

¹¹ 351 U.S. 12 (1956).

¹² 372 U.S. 353 (1963).

Ha az adott államban a jogorvoslat benyújtására lehetőség van, az a szegény és a gazdag vádlottat egyaránt megilleti, így – amennyiben a terhelt anyagi korlátaira tekintettel akadályozott a jog gyakorlásában – az állam viseli a kirendelt védő munkadíját és költségeit. Ez a jogosultság azonban nem a hatodik alkotmány-kiegészítésből ered, hiszen ilyen esetekben a vád tárgyában már történt érdemi döntés, megszületett az ügydöntő határozat, hanem a tisztességes eljárás követelményét deklaráló tizennegyedik alkotmány-kiegészítésből. A *Ross v. Moffit* ügyben¹³ (1974) viszont arra az álláspontra jutott a Legfelsőbb Bíróság, hogy a kirendelt védőhöz való jog már nem illeti meg a vádlottat a másodfellebbezés kapcsán, illetve a Legfelsőbb Bíróság előtti eljárás kezdeményezésére. A *Pennsylvania v. Finley* ügyben¹⁴ (1987) pedig egészen odáig ment a Legfelsőbb Bíróság, hogy a kóros elmeállapotú terhelt számára sem kezelte alanyi jogként a kirendelt védőhöz való jogot az elítélést követő kegyelmi eljárás kezdeményezésére.

Összegezve az eddigieket: a hatodik alkotmány-kiegészítés alapján az államok kötelesek kirendelt védőt biztosítani a terhelt számára az elsőfokú eljárásban, a tizennegyedik alkotmány-kiegészítés pedig ezt a kötelezettséget kiterjeszti az elsőfokú ítélet ellen bejelentett fellebbezés benyújtására és a másodfokú eljárásra. Ezen túl azonban az államnak nincs alkotmányos kötelezettsége a terhelt számára a kirendelt védő biztosítására.

A kérdés csupán az marad: mikortól nyílik meg a terhelt védőhöz való joga? A szövetségi eljárási törvény alapján ez a jog a büntetőeljárás kezdetétől megilleti a terheltet.¹⁵ Az állami büntetőeljárásokban azonban nem egyértelmű a helyzet. A hatodik alkotmány-kiegészítés a „vádlott” („*accused*”) és a „vádemeletés” („*criminal prosecution*”) fogalmakkal operál,¹⁶ amelyből az következne, hogy csupán a bírósági elő-meghallgatását követően illeti meg a terheltet a védelemhez való jog, amely előtt azonban már sor kerülhetett az őrizetbe vételre, azaz a terhelt személyi szabadságának elvonására is.¹⁷ A híres *Miranda v. Arizona* ügyben¹⁸ (1966) a Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy a *rendőrségi kihallgatás* során, mielőtt a fogvatartásban lévő terhelt vallomást tenne, köteles megkapni a hatóságtól a figyelmeztetést arra nézve, hogy megilleti a hallgatás joga és a kihallgatása során kérheti védő kirendelését. A rendőrség tehát nem hallgathatja ki a védő nélküli terheltet csak akkor, ha a terhelt lemondott a védőhöz való jogáról.¹⁹

Kisebb tárgyi súlyú bűncselekmények („*minor crimes*”) esetén pedig az *Argensinger v. Hamlin* ügyben²⁰ (1972) arra az álláspontra jutott a Legfelsőbb Bíróság, hogy csupán akkor illeti meg a terheltet a kirendelt védőhöz való jog, ha az ügyben szankcióként szabadságvesztés került kiszabásra, vagyis a bíróság csak akkor szabhat ki szabadságvesztés büntetés, ha a vádlott védői képviselte az eljárásban biztosított volt. Önmagában az adott

¹³ 417 U.S. 600 (1974).

¹⁴ 481 U.S. 551 (1987).

¹⁵ Federal Rule of Criminal Procedural 44(a).

¹⁶ ISRAEL – LAFAYE 2006, 354. p.

¹⁷ Az amerikai szövetségi büntetőeljárások menetének részletes szabályairól lásd: FANTOLY ZSANETT: *Az amerikai büntetőeljárás*. www.ecta.bibl.u-szeged.hu/69119/1/polay_064_046-061.pdf [Letöltés ideje: 2021. május 30.]

¹⁸ 383 U.S. 436 (1966) Részletesen lásd: STEPHEN SCHULLHOFFER: *Miranda v. Arizona: A Modest But Important Legacy*. In: Carol S. Steiker (ed.): *Criminal Procedure Stories*. Foundation Press. New York, 2006. 155–181. pp.

¹⁹ PAUL MARCUS – MELANIE D. WILSON: *Criminal Procedure*. Thomson/West. USA, 2011. XV. p.

²⁰ 407 U.S. 25 (1972).

bűncselekmény szabadságvesztéssel való fenyegetettsége még nem alapozza meg a védőhöz való jogot, erre mutatott rá a Legfelsőbb Bíróság a *Scott v. Illinois* (1979) ügyben; azaz nem sérül a hatodik alkotmánykiegészítésben foglalt jog, ha – bár lehetőség lenne rá –, de a terheltet végül nem szabadságvesztésre, csupán pénzbüntetésre ítéli a bíróság.²¹ A felfüggesztett szabadságvesztés kiszabásának problematikája – amely esetén fennáll az esélye a végrehajtás későbbi elrendelésének – és a védőhöz való jog kapcsolata az *Alabama v. Shelton* (2002) ügyben jelentkezett.²²

A terhelt *le is mondhat a védőhöz való jogáról*, ebben az esetben magát képviseli (*per se* eljárás).²³ A gyakorlatban az ügyek 8-10 %-ában fordul elő ez a megoldás.²⁴ A *Faretta v. California*²⁵ ügyben (1975) a Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy a hatodik alkotmánykiegészítés alapján a vádlott maga dönt arról, hogy védelmét személyesen látja-e el, és a bíróság nem kényszerítheti őt a kirendelt védő igénybevételére. A bíróság azonban köteles arról meggyőződni, hogy a terhelt a védőről való lemondást önkéntesen, befolyásmentesen és beszámítási képességének birtokában tette meg, illetve arról is, hogy a terhelt képes a védelem személyes ellátására. Alkalmanként a bíróság rendelkezik arról, hogy az önmaga védelmét ellátó terheltnek szükség esetén rendelkezésére álljon védői segítség. A készenlétben lévő ügyvédől a terhelt bármikor segítséget kérhet és az eljárás előre haladtával dönthet úgy is, hogy mégis állandó védői segítségre szorul, azaz kérheti a készenlétben lévő védő átminősítését kirendelt védővé. Általános szabály azonban, hogy a (kirendelt) védőről lemondott terhelt később a hatóságok előtt eredményesen nem hivatkozhat arra, hogy büntetőjogi felelősségének megállapítására azért került sor, mert sérült a védelemhez való joga.²⁶

2. A hatékony védelem ellátásának kérdései az USA esetjogában

A hatodik alkotmánykiegészítésben foglalt védelemhez való jog – figyelemmel az USA vonatkozó esetjogára – valójában a *hatékony* védelemhez való jogot jelenti.²⁷ A hatékonyság vizsgálatára sor kerülhet a meghatalmazott és a kirendelt védő vonatkozásában egyaránt.²⁸ Az alkotmányos alapokat vizsgálva érdemben először az *U.S. v. Cronin* ügyben (1984) merült fel a védelem hatékonyságának kérdése.²⁹ A büntetőügyekben tárgyalási gyakorlattal nem rendelkező védőnek mindössze 25 napot engedélyezett a bíróság a tárgyalásra való felkészülésre egy olyan ügyben, ahol majdnem ötévi nyomozást követően több ezer

²¹ 440 U.S. 367 (1979).

²² 535 U.S. 654 (2002).

²³ MARCUS – WILSON 2011, XXV. p.

²⁴ LEIPOLD 2017, 20. p.

²⁵ 422. U.S. 806 (1975).

²⁶ JULIAN A. COOK III. – ALAN A. COOK: *Inside Adjudicative Criminal Procedure – What Matters and Why*. Wolters Kluwer. New York, 2016. 56. p.

²⁷ COOK III. – COOK 2016, 55. p.; MARCUS – WILSON 2011, XXVI. p.

²⁸ STEPHEN A. SALTZBURG – DANIEL J. CAPRA – ANGELA J. DAVIS: *Basic Criminal Procedure*. Seventh Edition. West Academic Publishing. St. Paul, 2017. 475. p.

²⁹ 466 U.S. 648 (1984).

oldal ügyirat keletkezett. A vádlottat a bíróság 25 év szabadságvesztésre ítélte, és a Legfelsőbb Bíróság megállapította, hogy a védő nem követett el szakmai hibát a tárgyalás során, így a vádlottnak nem sérül a hatodik alkotmány-kiegészítésben biztosított joga.

A kialakított bírói gyakorlat alapján megállapítható, hogy az USA-ban három esetkör van, amikor sérül a védelem hatékonysága. A terhelt eredményesen hivatkozhat a hatékony védelem jogának sérülésére, ha a védő tevékenysége számára az eljárás során hátrányos eredménnyel járt (1); illetve, ha a védő és a terhelt között érdekellentét állt fenn (2). További esetkör a hatékony védelemhez való jog elvonásának, ha a hatóságok olyan mértékben korlátozták a védelem ellátása során a védő jogosítványait, hogy nem tudta eredményesen ellátni feladatait (3).³⁰

2. 1. Inkompetens védői feladatgyakorlás

Évente több ezer elítélt él kérelemmel ügyének felülvizsgálata iránt arra hivatkozva, hogy a védő szakmai inkompetenciája okozta a büntetőjogi felelősségének – egyébként téves – megállapítását. A Legfelsőbb Bíróság megállapította, hogy a védő személyes jelenléte, ugyanakkor passzív magatartása nem elégséges a *hatékony* védelem jogának biztosításához.³¹

A *hatékony* fogalmának értelmezése esetfüggő. A kiindulópont az, hogy a védőnek megfelelő szakmai kompetenciával kell rendelkeznie az ügy ellátáshoz és védői jogosítványait gyakorolnia is kell. Ugyanakkor a kirendelt védő vonatkozásában a terheltnek nincs választási joga arra hivatkozással sem, hogy az általa indítványozott védő minden bizonnyal eredményesebben látná el a feladatait.³² A *Strickland v. Washington* ügyben³³ (1984) a Legfelsőbb Bíróság felállított egy kettős tesztet annak megítélésére, hogy a vádlott elítélésére, büntetőjogi felelősségének megállapítására valóban a hatékony védelem elmaradása miatt került-e sor. Eszerint a vádlott akkor hivatkozhat eredményesen a hatékony védelemhez való jogának sérelmére és erre hivatkozással akkor indítványozhat új eljárást („*Strickland*-kérelem”), ha két feltétel együttes fennállását igazolja. Egyrészt azt kell bizonyítania, hogy a védő a hatodik alkotmány-kiegészítésben szereplő védői minőséggel összeegyeztethetetlen módon vétett az uralkodó szakmai szabályok ellen; akár tevőlegesen, akár mulasztásával súlyos szakmai hibát követett el, gyakorlatilag nem funkcionált védőként.³⁴ Másrészt azt kell az elítéltnak valószínűsítene, hogy a védő megfelelő tevékenysége teljesen más ítéletet eredményezett volna, azaz nem került volna sor a büntetőjogi felelősség megállapítására vagy lényegesen enyhébb szankció került volna kiszabásra.³⁵

A Legfelsőbb Bíróság a *United States v. Cronin* ügyben³⁶ (1984) arra az álláspontra helyezkedett, hogy esetenként kell azt megvizsgálni, vajon az adott ügyben hogyan, milyen módon eredményezte a védő szakmai tudásának hiánya, a védő tapasztalatlansága,

³⁰ LEIPOLD 2017, 23. p.

³¹ LEIPOLD 2017, 23. p.

³² MARCUS – WILSON 2011, XXVI. p.

³³ 466 U.S. 668 (1984).

³⁴ SALTZBURG – CAPRA – DAVIS 2017, 476. p.

³⁵ ISRAEL – LAFAYE 2006, 402. p.; MARCUS – WILSON 2011, XXVI. p.

³⁶ 486 U.S. 648 (1984).

vagy hanyagsága a vádlott számára kedvezőtlen ügydöntő határozatot. A *Lafter v. Cooper* ügyben³⁷ (2012) például a védő által adott téves jogi tanács, tehát a védő jogi tévedése eredményezte a hatékony védelem jogának sérülését. A védő mulasztása irányulhat továbbá határidő figyelmen kívül hagyására (például bizonyítási indítvány vagy fellebbezési határidő elmulasztása), illetve érdemi tények közlésének elmulasztására (például nem tájékoztatja az ügyfelét arról, hogy az ügyesszég vádalku lehetőségét helyezte kilátásba). Ugyancsak a védő jogi tudásának hiánya jelentkezett felülvizsgálati alapként a *Cave v. Singletary* ügyben³⁸ (1992), ahol a Legfelsőbb Bíróság álláspontja szerint a védői inkompetenciára volt visszavezethető a lefolytatott büntetőeljárás eredményeként kiszabott (halál)büntetés, azaz a *Strickland*-teszt lefolytatása a hatodik alkotmány-kiegészítésben foglalt jog sérelmének megállapítását eredményezte.

A *Strickland*-precedensből következő másik feltétele annak, hogy a terhelt eredményesen alapozhassa meg jogorvoslati kérelmét a hatékony védelem hiánya miatt az, hogy bizonyítani tudja annak észszerű valószínűségét, hogy a védő megfelelő eljárása esetén nem került volna sor a vádlott számára kedvezőtlen ügydöntő határozatra.³⁹ Ha a védői hibás feladatellátás a vádlott bűnösségének megállapítását eredményezte, a terheltnek azt kell bizonyítania, hogy a megfelelő védői feladatgyakorlás a felmentésre vagy bűnösségének enyhébb bűncselekményben történő megállapítására vezetett volna. Ilyenkor a bíróság megvizsgálja a büntetőjogi felelősség megállapításához vezető bizonyítékok láncolatát abból a szempontból, hogy melyik lett volna támadható vagy kizárható eredményes védői közreműködés által. Ha a védői kompetencia-hiány a kiszabott büntetést érinti, a bíróság az előzőekhez hasonlóan jár el: azt igyekszik meghatározni, milyen védői magatartás vezetett volna enyhébb szankció kiszabásához. A *Roe v. Flores Ortega* ügyben⁴⁰ (2000) a Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy ha a fellebbezésre nyitva álló határidő elmulasztása a védő hanyagságára vezethető vissza, ez az eset egyértelműen a hatodik alkotmány-kiegészítésben foglalt védelem elvének sérelmét jelenti.

Az Amerikai Egyesült Államokban a büntetőügyek többsége (a szövetségi szintű büntetőeljárásoknak évente mintegy 97 %-a, az állami szintű büntetőeljárásoknak pedig évente mintegy 94 %-a) az ún. *plea bargain* eljárás (vádalku) során létrejött megállapodással zárul.⁴¹ A nem megfelelői védői feladatgyakorlás a vádalku kialakítása során is előfordulhat. A *Hill v. Lockhart* ügyben⁴² (1985) a Legfelsőbb Bíróság megállapította, hogy – ahogyan a büntetőeljárás tárgyalási szakaszában –, úgy a vádalku-tárgyalások folyamata közben is megilleti a terheltet a hatékony védelemhez való jog. Az, hogy a vádalku kialakítása során, az előzetes eljárási cselekmények közben a védő esetleg nem a szakmája írott vagy íratlan szabályai alapján járt el, ugyancsak vizsgálható a *Strickland*-teszt kettős követelmény-rendszerével.

³⁷ 132 S. Ct. 1376 (2012).

³⁸ 971 F2d 1513 (11th Cir. 1992).

³⁹ SALTZBURG – CAPRA – DAVIS 2017, 476. p.

⁴⁰ 528 U.S. 470 (2000).

⁴¹ Lásd a National Association of Criminal defence Lawyers jelentését: <https://innocenceproject.org/guilty-pleas-on-the-rise-criminal-trials-on-the-decline/> [Letöltés ideje: 2021. május 30.]. Ugyanezt az arányt idézi Klein is: KLEIN 2012.

⁴² 477 U.S. 52 (1985).

2. 2. Érdekellentét

A hatékony védelemhez való jog megsértésnek másik esete, ha érdekösszeütközés áll fenn a védő és a terhelt között. Az érdekellentét a gyakorlatban leginkább abban nyilvánul meg, ha a védő ugyanabban az ügyben egyidejűleg több terhelt védelmét látja el, amelyek közül egyikük bűnösnek vallja magát, míg a másik ártatlannak, és egymásra nézve terhelő vallomást tesznek. Olyan is előfordulhat, hogy az ügyészség az egyik terhelt vonatkozásában felajánlott kedvező tartalmú vádalku feltételévé teszi a másik terhelten történő terhelő vallomás megtételét. Az *egykezes védelem* ennek ellenére megengedett az USA-ban⁴³, ám a bíróságnak kioktatási kötelezettsége van a terheltek vonatkozásában arra, hogy milyen kockázatot vállalnak a közös védővel, illetve arra is, hogy az önálló védőhöz való joguk az eljárás folyamán végig fennáll. Az 1978-as *Holloway v. Arkansas* ügyben⁴⁴ (1978) a Legfelsőbb Bíróság megállapította, hogy a bíróságnak kötelessége esetenként megvizsgálni annak lehetőségét, hogy az érdekellentét veszélyezteti-e a terheltek hatékony védelemhez való jogát. Fő szabály szerint tehát az egykezes védelem vonatkozásában a döntés terhe a terhelteken van, de a bíróság köteles lefolytatni a szükséges vizsgálatot, ha feltételezhető a terheltek közötti érdekellentét, ami kizárja a közös védő igénybevételeének lehetőségét. Tíz évvel a *Holloway*-precedens után a *Wheat v. United States* ügyben⁴⁵ (1988) a Legfelsőbb Bíróság ismét arra az álláspontra helyezkedett az ügyben, hogy a bíróságoknak kötelessége figyelemmel lenni az eljárás során a terheltek között esetlegesen később felmerülő érdekösszeütközés veszélyére, és ki kell azt küszöbölni. Ezzel nem sérül a terhelt hatékony védelemhez való joga, viszont elejét lehet venni annak, hogy a terhelt később érdekösszeütközésre hivatkozással támadja a bíróság döntését.

Az általános gyakorlat szerint a terheltenek a tárgyalás előtt kell jeleznie a bíróság felé, ha a védője vonatkozásában érdekösszeütközést észlel. A *Mickens v. Taylor* ügyben⁴⁶ (2002) végül a Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy a terhelt az elítélését követően – tehát utólag – akkor kérhet új eljárást a védő tekintetében fennálló érdekösszeütközésre hivatkozással, ha az egyértelműen befolyásolta a védőt a szakmai feladatai ellátásában.

2. 3. Jogellenes hatósági beavatkozás a védelem jogának gyakorlásába

A harmadik esetkör, amikor sérülhet a hatékony védelem joga, ha az ügyészség vagy a bíróság túllépi a hatáskörét és olyan ráhatást gyakorol a védőre, amely akadályozza őt a szakszerű eljárásában. Ténylegesen arról van szó, hogy a védőt – eljárási szabálysértés keretében – korlátozza az eljáró hatóság a jogainak gyakorlásában. Ilyen eset például, ha a terhelt kérése ellenére nem biztosítják számára a védőt vagy tudatosan olyan időpontban kerül sor a védő kirendelésére, amikor már érdemi eljárási cselekményen nem tud részt venni. A *Brooks v. Tenesse* ügyben⁴⁷ (1972) megállapítást nyert, hogy a terhelt – védője tanácsára – maga dönthet arról, hogy saját ügyében kíván-e (tanú)vallomást tenni, illetve

⁴³ Federal Rule 44 (c); MARCUS – WILSON 2011, XXV. p.

⁴⁴ 435 U.S. 475 (1978).

⁴⁵ 486 U.S. 153 (1988).

⁴⁶ 535 U.S. 132 (2002).

⁴⁷ 406 U.S.605 (1972).

mikor. (*Tennessee* állam azon törvénye, amely alapján, ha a vádlott vallomást kíván tenni, azt a védelem tanúi közül elsőként teheti csak meg, sérti a hatodik alkotmány-kiegészítésben foglalt védelemhez való jogot.) Szintén a hatodik alkotmánykiegészítés megsértéseként értékelte a Legfelsőbb Bíróság a *Herring v. New York* ügyben⁴⁸ (1975) azt az esetet, amikor a bíróság nem engedte a védőnek a záró védőbeszédét megtartani. A *Geders v. U.S.* ügyben⁴⁹ (1976) pedig arra az álláspontra helyezkedett a Legfelsőbb Bíróság, hogy a perbíróság nem korlátozhatja a terhelt és a védő konzultációs jogát akkor sem, ha túlzott „védői ráhatás”-tól tart.⁵⁰ A védővel való konzultáció egyebekben – az eljárás rendjének zavarása nélkül – a tárgyaláson és a tárgyalási szünetben (kb. 15 perc időtartamban) megengedett, de a vallomástétel alatt, illetve 15 percet meghaladó tárgyalási időközökben már nem.⁵¹

II. Összegzés

Jelenleg az Amerikai Egyesült Államok területén folyó akár szövetségi, akár állami büntetőeljárások elképzelhetetlenek hatékony ügyvédi közreműködés nélkül. A védők aktív résztvevői az akkuzatórius büntetőpereknek és a vádalku kereteit kialakító egyeztetéseknek egyaránt. S bár hazánkban a büntetőeljárásokban történő védői részvétel korántsem tekinthető még mindig általánosnak, az USA-ban jelenleg inkább az irányba igyekeznek előrelépést felmutatni, hogy a sértettek megfelelő jogi képviselője is általánosan biztosított legyen a büntetőeljárásokban.

A hatékony védelemhez való jog az USA-ban alapvetően két módon sérülhet. Egyrészt, ha az állam nem biztosítja a terhelt számára a büntetőeljárás során a védőt, holott ez a vonatkozó jogforrások alapján kötelezettsége lenne. Másrészt, ha a védő feladatának ellátása közben nem fejt ki kellő gondosságot, azaz – például túlzott leterheltség okán – elmulasztja a kellő segítséget megadni a védencének; illetve nem tesz meg minden tőle elvárhatót az ügyfele érdekében, és ezzel hozza hátrányos helyzetbe a védencét a büntetőeljárásban.⁵² Ahogyan ezt az USA Legfelsőbb Bírósága megfogalmazta: „A hatodik alkotmány-kiegészítésben foglalt védőhöz való jog szükséges az alapvető emberi jogok, az élet és a szabadság biztosításához.”⁵³

⁴⁸ 422 U.S. 853 (1975).

⁴⁹ 425 U.S. 80 (1976).

⁵⁰ 488 U.S. 272 (1989).

⁵¹ MARCUS – WILSON 2011, XXVI. p.

⁵² A túlzott esetszám megfosztja a rászorulókat a védők hatékony segítségétől. Mivel a kirendelt védő óradíja alacsony és a költségeire elszámolható összeg is limitált, az ügyvéd kénytelen „túlvállalni magát.” In: KLEIN 2012.

⁵³ *Gideon v. Wainwright*, 372 U.S. 335, 344 (1962).

FARKAS CSABA*

Gondolatok a saját üzletrésről

Prof. Dr. Szabó Imre egyetemi tanár oktatói pályám meghatározó személyisége. Az eddigi szakmai eredményeimet alapvetően Szabó Imre és Besenyei Lajos Professzor Uraknak köszönhetem.

Számos tudományos rendezvényen, oktatási eseményen, konferencián találkoztunk. Volt olyan, hogy Ő hallgatott engem, de inkább úgy volt, hogy én hallgattam Őt. Előadásaiban mindig éreztem a felkészülést, a szakmaiságot, az elmélet és a gyakorlat harmonikus egységét, és a tapasztalat „átadni akarásának” az igényét.

Sokat tanultam Tőled: szakmaiságot, előadásmódot, igényességet, és talán a legfontosabbat, Emberséget. Csak köszönettel tartozom.

Tudom a gazdasági társaságok joga közel áll Hozzád, ezért választottam a saját üzletrész intézményének a rövid bemutatását.

Boldog Születésnapot, erőt, egészséget és további hosszú, aktív alkotómunkával teli éveket kívánok!

Mentorom, Tanárom, Barátom! A jó Isten éltesse nagyon sokáig.

I.

A Polgári Törvénykönyv – továbbiakban Ptk. – rendelkezései szerint lehetőség van arra, hogy a korlátolt felelősségű társaság saját üzletrészt szerezzen. Ez egy sajátos és – főszabály szerint – átmeneti időszak, amikor a társaság rendelkezik a saját szervezetére és vagyonára vonatkozó tagsági jogokat és kötelezettségeket magába foglaló üzletrésszel. A társaság az alapítás során saját üzletrészt nem szerezhet. Ennek oka egyrészt abban rejlik, hogy a társaság alapításkor – cégnyilvántartási bejegyzés hiányában – jogképességgel nem rendelkezik másrészt, hogy a saját üzletrész is egyfajta üzletrész, melyről csak a társaság cégnyilvántartásba történő bejegyzéstől kezdve beszélhetünk. Ebből következően a társaság saját üzletrészt, csak működése során szerezhet.

* egyetemi docens, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Civilisztikai Tudományok Intézete

II.

A saját üzletrész megszerzésének tipikus esete, amikor valamelyik tag az üzletrészét pénzzszolgáltatás ellenében kívülálló személy részére értékesíteni kívánja. Ebben az esetben az üzletrész megszerzésére a többi tag, a társaság, illetve a taggyűlés által megjelölt személy – ebben a sorrendben – az elővásárlásra vonatkozó rendelkezések megfelelő alkalmazásával másokat megelőzően jogosult.¹

Az elővásárlási jog gyakorlása és ezáltal az üzletrész társaság általi megszerzése átgondolt, alapos döntés eredménye, amely a gazdasági társaság jövőbeni működésére jelentősen kihathat. Alapvető cél lehet, hogy a társaság ilyen módon igyekszik megakadályozni kívülálló harmadik személy taggá válását. Természetesen az is elképzelhető, hogy a tag üzletrészét értékesíteni kívánja, de harmadik személyt nem talál, és a tagok sem akarják, vagy nem tudják az üzletrész ellenértékét megfizetni. Ekkor a társaság az üzletrészt megvásárolhatja. Az elővásárlási jog gyakorlásáról és az üzletrész társaság általi megszerzéséről a legfőbb szerv dönt. Ebben az esetben a saját üzletrész megszerzése az elővásárlási jogra épül, azon alapul. Erre a két döntésre egy taggyűlésen kerül sor. Álláspontunk szerint a döntés alapvető üzleti-stratégiai jelentőségére is figyelemmel a jogkör delegálására nincs lehetőség. A határozat jogszerűségéhez a legfőbb szerv szabályszerű összehívása, és a napirendi pontokban való érvényes szavazás szükséges. Ezzel összefüggésben felhívjuk a figyelmet arra, hogy az üzletrészét átruházó tag a szavazásból a törvény erejénél fogva ki van zárva. A határozat meghozatalakor ugyanis nem szavazhat az a tag, akivel a határozat szerint szerződést kell kötni.² A tag érdekelt, így a szavazata torzíthatja a társaság döntését, tőle elfogulatlan, a gazdasági társaság érdekeinek elsődlegességét szem előtt tartó szavazat nem várható. A határozat – a Ptk. tiltó rendelkezése hiányában – akár egyszerű szótöbbséggel is meghozható, de a létesítő okirat természetesen ennél szigorúbb rendelkezéseket is megállapíthat.

III.

A társasági jog egyik alappillére, hogy a vállalkozás- és társulás szabadsága minden esetben csak a hitelezővédelem fokozott védelme mellett érvényesülhet. Ez az alapgondolat a saját üzletrész megszerzése esetén is érvényesül.

Abban az esetben, ha a társaság a saját üzletrészét ellenérték fejében szerzi meg, akkor ennek feltétele az is, hogy a társaságnak legyen törzstőkén felüli vagyona. Viszont a társaság a saját üzletrészét nem szerezheti meg ellenérték fejében akkor, ha osztalék fizetéséről sem határozhatna. A társaság csak olyan forrást használhat fel a saját üzletrészért fizetendő ellenértékként, amely egyébként osztalékfizetésre is feljogosítaná. Ennek a korlátozásnak az a lényege, hogy a hitelezők számára közömbös, hogy a tagoknak kifizethető összeget milyen jogcímen fizeti ki a társaság a tagoknak. Abban az esetben azonban, amennyiben a társaságnak nincs olyan vagyona, amiből osztalékot tudna fizetni, akkor a

¹ Ptk.3:167.§ (2) bekezdés.

² Ptk. 3:19.§ (2) bekezdés b) pont.

saját üzletrész megvásárlásával csökkentené annak a társasági vagyonnak a mértékét, amely a hitelezői követelések kielégítésére kell, hogy fedezetet nyújtson. Az ellenérték jogszerű meglétét igazolni kell: ezt az éves beszámoló, vagy a közbenső mérleg adataival kell alátámasztani. A kft. ezeknek a számviteli dokumentumoknak az adatait legfeljebb a fordulónapjukat követő hat hónapig használhatja fel jogszerűen a saját üzletrész megvásárlásához szükséges fedezet igazolásához.

A saját üzletrész megszerzését illetően a jogalkotó további korlátozó rendelkezéseket iktatott be: ugyanis a saját üzletrész megszerzését csak a törzstőkére vetített ötven százalékos mértékéig engedi meg. Álláspontunk szerint ez a szabály diszpozitív, azaz a társaság tagjai konszenzussal a létesítő okiratban ettől eltérhetnek, és ennél magasabb arányt is jogszerűen meghatározhatnak. Úgy gondoljuk, hogy a saját üzletrész megszerzésének felső korlátját illetően a tagoknak csak a törzsbetétek legkisebb mértékére vonatkozó rendelkezést kell tiszteletben tartani: amennyiben egy kétszemélyes korlátolt felelősségű társaság törzstőkéje hárommillió forint, és a kettőmillió-kilencszázezer forint törzsbetéten alapuló üzletrésztulajdonos értékesíteni kívánja az üzletrészt, akkor egyéb törvényi tényállási elemek megvalósulása esetén a társaság az üzletrészt jogszerűen szerezheti meg. Nem sért jogszabályt az a társasági konstrukció, amely szerint a kéttagú társaságban az egyik tag százezer forint mértékű törzsbetéttel rendelkezik, és emellett a kft. tag törzsbetéte kettőmillió-kilencszázezer forint összegű, és ehhez a törzsbetéthez igazodik a tag üzletrésze, illetve a kft. tag saját üzletrésze.

A társaság ilyen arányú saját üzletrész megszerzése mellett is működőképes marad, hiszen a saját üzletrészekkel nem gyakorolhat tagsági jogokat, ezért nem tartjuk kizártnak, hogy a társasági szerződés a törvényben előírt ötven százaléknál nagyobb arányú részesedés megszerzését is megengedje. Az eltérés nem érinti a kisebbségi jogok gyakorlását, nem sérti a hitelezői érdekeket, a munkavállalók jogainak a gyakorlására nem hat ki, a törvényes működés ellenőrzését nem gátolja, és a Ptk. normaszövege sem tiltja.

IV.

Amennyiben a tag az üzletrészt kívülálló személy részére kívánja átruházni, akkor ennek előfeltétele, hogy a tag a törzsbetétjét teljes egészében a társaság rendelkezésére bocsássa. Amikor a tag egy másik tagra ruházza át a törzsbetétjét, akkor ilyen megszorító rendelkezéssel nem találkozunk. A hitelezők érdekeinek a fokozott védelme miatt a saját üzletrész megszerzésénél feltétel az, hogy a társaság csak olyan saját üzletrészt vásárolhat meg, amelyre a vagyoni hozzájárulásokat már teljes egészében szolgáltatották. A saját üzletrész megszerzésénél tehát ugyanazok a szigorú szabályok lesznek az irányadóak, mint amikor a tag kívülálló személy részére értékesíti az üzletrészt: az üzletrész megszerzését illetően a kívülálló személy és a kft. vonatkozásában a jogalkotó azonos feltételeket határoz meg. Korlátozó rendelkezés hiányában ugyanis sérülne a törzstőke valódiságának az elve, hiszen a társaság, megszerezve az üzletrészt, magára kellene, hogy vállalja a még nem teljesített törzsbetét szolgáltatását is. Ez azonban azzal a következménnyel járna, hogy végső soron nem jutna hozzá azokhoz a vagyoni hozzájárulásokhoz, amit a tagok az alapításkor létesítő okiratban vállaltak.

V.

A saját üzletrész jellemzője, hogy csak korlátozottan biztosítja a tagsági jog gyakorlását a tulajdonosa, azaz a társaság számára.

Az üzletrész – főszabály szerint a törzsbetéthez igazodó – jogok és kötelezettségek összessége, immateriális joghalmaz.

A tagot az üzletrésze alapján – többek között – megilleti a szavazati jog. A tag ezt a jogát személyesen, vagy meghatalmazott útján gyakorolhatja. A szavazati jog gyakorlásával összefüggésben két kérdés merül fel:

1. A saját üzletrész tulajdonosát is megilleti a szavazati jog?
2. Ki lesz a szavazati jog gyakorlására jogosult személy?

A második kérdés megválaszolásával az első kérdés okafogyottá válik. Amennyiben a saját üzletrész lényegét ragadjuk meg, akkor nem találunk olyan alanyt, aki a saját üzletrész felett jogszerűen gyakorolhatná a szavazati jogot. Nincs olyan pártatlan személy, aki a gazdasági társaság, mint tulajdonos nevében a gazdasági társaság érdekének megszeméltetése előtt tartásával adná le a voksát. Amennyiben valamelyik tagot jogosítanánk fel a szavazati jog gyakorlására, akkor a tag a saját érdekeit is figyelembe venné a döntés meghozatakor. Az ügyvezető feljogosítása esetén is – függetlenül, hogy tag, vagy kívülálló személy – torzulna/torzulhatna a szavazás eredménye.

A fenti okok miatt is a társaság a megszerzett saját üzletrész alapján tagsági jogokat nem gyakorolhat. Szavazati jog nem illeti meg a társaságot a megszerzett saját üzletrész után. A társaság nem vehet részt a taggyűlésen, így részére meghívót sem kell küldeni. A társaság tulajdonában álló üzletrészeket a legfőbb szerv határozatképességének megállapításánál sem kell figyelembe venni.

A vagyoni jogokat illetően is hasonló a rendelkezés: amennyiben az eredményes gazdálkodás eredményeként a társaságban felosztható nyereség keletkezik, arra maga a társaság nem tarthat igényt. A nyereséget a többi tag között – törzsbetét arányosan, vagy a létesítő okirat rendelkezései szerint – lehet felosztani. A tagok természetesen úgy is határozhatnak, hogy a felosztható nyereséget, vagy annak egy részét nem osztják fel, hanem azt a társaságnál hagyják eredménytartálékként. A társaság saját magának tehát osztalékot nem fizethet.

A saját üzletrész tulajdonosa a társaság, az nem képezi a tagok közös tulajdonát. Éppen ezért a felek közötti megváltásba nem vonható be, figyelemmel arra is, hogy a saját üzletrész jogi sorsa bizonytalan: a társaság – későbbi – döntésétől függ, hogy a törvényben meghatározott, vagy a létesítő okiratban rögzített határidő lejárta követően mit kezd vele.³

³ Pécsi Ítéletábla Gf. 40.044/2016/37.

VI.

A Ptk. előírja, hogy a saját üzletrészt a szerzéstől számított egy éven belül meg kell szüntetni. Felhívjuk a figyelmet arra, hogy ez csak akkor terheli a társaságot, ha a saját üzletrészt ellenérték fejében szerezte meg. A saját üzletrész megszüntetésének lehetséges módjai:

- a) a társaság a saját üzletrészt értékesíti
- b) a társaság az üzletrészt bevonja
- c) a társaság az üzletrészt a többi tag részére átadja

ad a) az üzletrész értékesítése:

A társaság korlátozó rendelkezés nélkül értékesítheti a saját üzletrészt. A Ptk. elővásárlási jogot, az elővásárlási jog gyakorlására határidőt, sorrendiséget, kötelező minimim vételárat nem állapít meg. A társaság tehát teljesen szabad kezét kap, és a piaci viszonyok között jogosult a saját üzletrész értékesítésére. Az átruházás során a társaság törzstőkéje nem csökken, az értékesítés a törzstőkét nem érinti, így a társaság esetleges hitelezőinek érdeke nem sérül.

ad b) az üzletrész bevonása⁴

Az üzletrész bevonása esetén az üzletrészben foglalt tagsági jogok és kötelezettségek összessége megszűnik. A bevonás eredményeként a társaság vagyona csökken, ugyanis a kft. a törzstőkét kötelezően leszállítja. Ebből következik, hogy a bevonás mellett a törzstőke-leszállítás szabályait is megfelelően alkalmazni kell. A bevonás adott esetben a hitelezői érdekek sérelmét jelentheti, hiszen csökken a hitelezők kielégítésnek az alapja.

ad c) az üzletrész tagok részére történő átadása

A társaság úgy is dönthet, hogy a saját üzletrészt nem adja el, azt nem vonja be, hanem a tagok részére átadja. A tagok az üzletrészt ellenszolgáltatás nélkül, ingyen kapják meg, törzsbetétek arányában. Ez azt jelenti, hogy a gazdasági társaságban addig meglévő állapot változatlanul fennmarad. Minden tagnak nő a törzsbetéte, de minden tagnak arányosan, a törzsbetétiéhez igazodóan. Egyik tag sem kerül előnyösebb, vagy hátrányosabb helyzetbe, a gazdasági társaságban addig kialakult állapot változatlanul fennmarad.

A kft. a saját üzletrészeinek megszüntetési módjai közül főszabály szerint szabadon választ. Az egyes intézmények között nincs sorrendiség, de a jogalkotói előírás szerint a vásárlástól számított egy éven belül valamelyik megoldást alkalmazni kell.

Úgy gondoljuk, hogy az egyéves határidő diszpozitív jellegű jogi norma, melytől a felek egyező akarattal a létesítő okiratban eltérhetnek. Abban az esetben, ha egy évnél hosszabb határidő kerül elfogadásra, akkor a gazdasági társaság „kivár”, és esetleg keresi azt a kívülálló személyt, akit a társaság tagjai szívesen látnának a soraik között. Ebben az esetben a kft. „személyegyesítő” jellege kerül előtérbe. Amennyiben a létesítő okirat egy évnél rövidebb határidőt állapít meg, akkor a cél az, hogy a társaság minél előbb megváljon a saját üzletrésztől, és ebben az esetben a társaság „tőkeegyesítő jellege” a markánsabb.

⁴ Ptk. 3:176. §.

FARKAS CSAMANGÓ ERIKA*

Gondolatok az idegenhonos és inváziós halfajok terjedésének kezeléséről természetjogi aspektusból

I. Idegenhonos inváziós fajok (Invasive Alien Species – IAS)

Az inváziós, vagy más néven özönfajok¹ térhódítását a természetes és természet közeli élőhelyeket veszélyeztető legjelentősebb tényezők között tartják számon. Számos növény- és állatfaj őshazájától távol, szándékos telepítés vagy véletlen behurcolás következtében, gyors elszaporodás révén a honos növény- és állatközösségek sokféleségét, a biodiverzitást csökkenti, az élőhelyek elszegényedését okozza.

Az invázió szó jelentésében benne van a behatolás, benyomulás és a tömeges megjelenés egyaránt, amelyet ezek a fajok inváziós tulajdonságaik révén – elsősorban gyors terjedő- és szaporodó képességük miatt – érnek el. Önmagában az idegenhonosság vagy a megtelepedési képesség nem feltétlenül jelentik, hogy egy faj invázióssá válik. A faj a sikeres megtelepedést követően csak akkor válik invázióssá, ha valamely tulajdonsága erre alkalmassá teszi. Ilyen lehet például a gyors szaporodóképesség, a környezeti feltételekkel szembeni tág tolerancia, vagy a jó versenyképesség.

Azokat az élőlényeket, melyek megtelepedésüket követően nagyon sikeresek, azaz – *a betelepítésüket, behurcolásukat követően* már mindenfajta emberi segítség nélkül – *gyorsan, nagy számban elszaporodnak*, és ezáltal sok, eredetileg ott élő szervezet fennmaradására veszélyt jelentenek, *invazív fajoknak nevezzük*. Más kontinensekről, leggyakrabban Észak-Amerika és Ázsia mérsékelt övi területeiről származnak.

Szinte valamennyi kontinensen küzdenek különböző betelepített és behurcolt fajokkal. A biológiai invázió megelőzése, valamint az özönfajok elleni védekezés az egész világon, így Európában is kiemelt fontosságú természetmegőrzési, gazdálkodási feladat.

* adjunktus, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Üzleti Jogi Intézet

¹ Általános megközelítésben özönfajon olyan fajokat értünk, melyek természetes előfordulási területükön kívülre történő véletlen behurcolásukat, vagy szándékos betelepítésüket követően képesek ott megtelepedni és tért hódítani, veszélyeztetve ezáltal az őshonos életközösségek ökológiai egyensúlyát.

Az idegenhonos inváziós fajok elleni nemzetközi küzdelem első mérföldköve az 1979-ben elfogadott, *az európai, vadon élő élővilág és a természetes élőhelyek védelméről szóló, ún. berni egyezmény*² volt. Az első olyan nemzetközi megállapodás, amelyben megjelennek a nem (ös)honos fajok betelepülésének, telepítésének szigorú ellenőrzésére vonatkozó rendelkezések.

II. Európai Unió szabályozás

Az Európai Parlament és a Tanács az idegenhonos inváziós fajok betelepítésének vagy behurcolásának és terjedésének megelőzéséről és kezeléséről alkotott 1143/2014/EU rendeletét 2014. október 22-én fogadták el³. A rendelet célja, hogy a tagállamok hatékonyabban tudjanak fellépni az inváziósan terjedő, nem őshonos állat- és növényfajok ellen.

A rendelet a Preambulumban a célokat és alapelveket határozza meg. Ezt követően hat fejezetre tagolódik. Az első fejezet az általános rendelkezéseket tartalmazza, mint tárgyi hatály, fogalmak, az EU számára veszélyes IAS jegyzék meghatározása. Az idegenhonos inváziós fajok fogalma a rendelet alapján: olyan idegenhonos faj, amelyről megállapítást nyert, hogy betelepítése vagy behurcolása, illetve terjedése veszélyezteti, vagy káros hatást gyakorol a biológiai sokféleségre és a kapcsolódó ökoszisztéma-szolgáltatásokra.

A második fejezet a megelőzésről szól (Korlátozások, engedélyek, vészhelyzeti intézkedések, útvonalak megjelölése). A harmadik fejezet a korai észlelés és gyors kiirtás érdekében felügyeleti rendszer, hatósági ellenőrzés alkalmazását, gyors bejelentést és kiirtást ír elő. A negyedik fejezet szól a széles körben elterjedt IAS kezeléséről, a sérült ökológiai rendszerek helyreállításáról. Az ötödik fejezet horizontális rendelkezéseket tartalmaz, mint költségmegtérülés, együttműködés és koordináció. A hatodik, záró rendelkezésekben szerepelnek a jelentések, szankciók, nyilvánosság és a hatálybalépés.

A rendelet végrehajtási jogszabálya az Unió számára veszélyt jelentő idegenhonos inváziós fajok jegyzékét tartalmazza. A jegyzéken szereplő fajokra az általános szabályozáson túl szigorú korlátozások vonatkoznak, mint például behozatal, tartás, tenyésztés, környezetbe történő kibocsátás, szállítás stb. A jegyzéket folyamatosan aktualizálják. Az Európai Bizottság 2016. július 13-án fogadta el az Unió számára veszélyt jelentő idegenhonos inváziós fajok 1143/2014 EU rendelet szerinti jegyzékének elfogadásáról szóló 2016/1141/EU rendeletét⁴, melyet a Bizottság 2017/1263/EU végrehajtási rendelete⁵ 12 fajjal, majd a 2019/1262/EU végrehajtási rendelete⁶ további 17 fajjal bővített.

² Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats – Bern Convention. 1982 óta hatályos. Az 1979. szeptember 19-én, Bernben elfogadott egyezmény célja, hogy a vadon élő növények és állatok, illetve természetes élőhelyeik, valamint a veszélyeztetett vonuló-vándorló fajok védelme érdekében előmozdítsa az aláíró országok közötti együttműködést. A Tanács 82/72/EGK határozata (1981. december 3.) az Európai vadon élő növények, állatok és természetes élőhelyeik védelméről szóló egyezmény megkötéséről (Berni Egyezmény) (HL L 38., 1982.2.10., 1–2. pp.).

³ Az Európai Unió Hivatalos Lapja, L 317, 2014. november 4. Ez a rendelet 2015. január 1-jén lépett hatályba.

⁴ Az Európai Unió Hivatalos Lapja, L 189, 2016. július 14. A Bizottság (EU) 2016/1141 végrehajtási rendelete (2016. július 13.) az Unió számára veszélyt jelentő idegenhonos inváziós fajok 1143/2014/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet szerinti jegyzékének elfogadásáról

⁵ 2017. július 12-én fogadott el, augusztus 2-án lépett hatályba.

⁶ 2019. július 25-én, augusztus 15-i hatálybalépéssel.

Mivel az inváziós fajok ellen a megelőzés a leghatékonyabb eszköz, ezért nagy arányban szerepelnek a jegyzéken azok a fajok, amelyek még nincsenek jelen az EU-ban, vagy terjedésük kezdeti szakaszában vannak. A jelen lévő fajok esetében pedig azok kerültek fel a jegyzékre, amelyek jelentős károkat okoznak.

A rendelet tagállami és regionális szinten felhatalmazást ad további jegyzékek készítésére.

III. Korlátozások az Unió IAS jegyzék fajaira

A 7. cikk (1) bek. szerint az Unió számára veszélyt jelentő idegenhonos inváziós fajokat tilos szándékosan:

- a) az Unió területére behozni, beleértve a vámfelügyelet alatti átszállítást is;
- b) tartani, a zárt tartást is ideértve;
- c) tenyészteni, a zárt tartást is ideértve;
- d) az Unióba, az Unióból vagy az Unión belül szállítani, kivéve a faj kiirtása céljából használt létesítményekbe történő szállítást;
- e) forgalomba hozni;
- f) felhasználni vagy azokkal kereskedni;
- g) szaporítás, nevelés vagy termesztés céljára engedélyezni, a zárt tartást is ideértve;
- h) vagy a környezetbe kibocsátani.

A tagállamok minden szükséges intézkedést megtesznek az Unió számára veszélyt jelentő idegenhonos inváziós fajok nem szándékos behurcolásának vagy terjedésének – beleértve adott esetben a súlyos gondatlanságból eredő nem szándékos behurcolás vagy terjedést is – megelőzése érdekében. [7. cikk (2) bek.]

Az inváziós fajok ellen hozott intézkedésekről és az inváziós fajok helyzetéről hat-évente országjelentést kell készítenie a tagállamoknak.

IV. Hazai jogszabályi vonatkozások

A hazai jogszabályok is tartalmazzák előírásokat az idegenhonos inváziós fajokról. Néha a támogatások feltételeként írják elő az inváziós fajok terjedésének megakadályozását. Ilyen például a természetvédelmi szabályozásban a nem őshonos halfajok betelepítésére vonatkozó tilalom, és az ilyen halfajok természetes vizekbe történő kibocsátásának tilalma is⁷.

A hazai jogharmonizációs folyamat első lépéseként 2017. január 1-jén lépett hatályba a témában érintett egyes törvényeket módosító jogszabály⁸. Az egyes törvények az idegenho-

⁷ 1996. évi LIII. törvény a természet védelméről 14. § Tilos a nem őshonos halfajok természetes vagy természetközeli vizekbe telepítése, továbbá halgazdasági célú halastavakból az ilyen halfajok más élővizekbe való juttatása.

⁸ 2016. évi CXXXVII. törvény, egyes törvényeknek az idegenhonos inváziós fajok betelepítésének vagy behurcolásának és terjedésének megelőzésének és kezelésének összefüggésben történő módosításokról.

nos inváziós fajokra vonatkozóan egészültek ki rendelkezésekkel. Az egyes szakterületi jogszabályokba (természetvédelem, vadgazdálkodás, halgazdálkodás, mezőgazdaság, erdészet stb.) beépültek az uniós inváziós rendelet alkalmazására vonatkozó felhatalmazások. Megalkotásra került a konkrét feladatok meghatározásáról és hatóságok közötti megosztásáról egy kormányrendelet.⁹ Az idegenhonos inváziós fajok betelepítésének vagy behurcolásának és terjedésének megelőzéséről és kezeléséről szóló kormányrendeletben megtörtént a megfelelő hatóságok kijelölése is. A 408/2016 (XII. 13.) Korm. rendelet 1-9.§-i tartalmazzák az egyes hatóságok feladatait. Tartalmazza továbbá a rendelet az inváziós bírság mértékét is, amely jelentős mértékű kárt okozó jogsértés esetén 20 000 000 Ft-ig is terjedhet. Alapvető a szennyező fizet elv érvényesítése. Az uniós rendelet idegenhonos inváziós fajok jegyzékén szereplő kedvtelésből tartott állatokat kötelesek a tulajdonosok bejelenteni.

V. Invazív halfajok

A hazai halfauna is számos idegenhonos fajjal rendelkezik. Vizeinkben rendszeresen előforduló idegenhonos halfajok közül inváziós halfajok az ezüstkárász, busa, törpeharcsa, fekete törpeharcsa, naphal, amurgéb. Ezek a halfajok egyrésztől meggondolatlan betelepítések során, másrésztől véletlen behurcolás, illetve természetes terjeszkedés révén kerültek az országba. A gazdaságok számára legnagyobb problémát a fentiekből három halfaj jelenti: az ezüstkárász (*Carassius auratus*), a törpeharcsa (*Ameiurus spp.*) és kínai razbóra (*Pseudorasbora parva*).¹⁰

Magyarországon megtelepedett idegenhonos halfajok bekerülési módja 61 százalékban a betelepítés. Közvetve behurcolt további 28 százalékuk, míg a maradék 11 százalékuk közvetlenül behurcolt.

A halgazdálkodáson belül a téma szempontjából kiemelten fontos az akvakultúra, valamint a horgászat és halászat. A vízi életközösségek érzékenyek az ember által végzett beavatkozásokra¹¹. A halak a leginkább érintettek a szándékos áttelepítésekben a világon. A hazai halfauna egyharmadát idegenhonos fajok alkotják, melynek oka a korábbi telepítésekben keresendő¹². A halgazdálkodási tevékenység során külön kell választani a bekerülés és az inváziós fajjá válás folyamatát. Így meg kell különböztetni a véletlenül bekerült, nem hasznosított – például a kínai razbóra¹³ – valamint halgazdálkodási szempont-

⁹ 408/2016 (XII. 13.) Korm. rendelet az idegenhonos inváziós fajok betelepítésének és behurcolásának és terjedésének megelőzéséről és kezeléséről.

¹⁰ Lásd még: CSORBAI BALÁZS – KOVÁCS ÉVA – HORVÁTH LÁSZLÓ: *Az invazív halfajok állományának helyzete a magyar halastavi haltermelésben*. XXX. Halászati Tudományos Tanácskozás. Szarvas, 2006. poszter

¹¹ WEIPERTH A. – STASZNY Á. – FERINCZ Á.: *Idegenhonos halfajok megjelenése és terjedése a Duna magyarországi szakaszán. Történeti áttekintés*. Pisces Hungarici (7)2013, 103–112. pp.

¹² VARGA ILDIKÓ – DEDÁK DALMA – BARANYAI-NAGY ANIKÓ – KISNÉ FODOR LÍVIA (szerk.): *Hódítás úton, útfélen. Idegenhonos inváziós fajok bekerülési és terjedési útvonalai*. Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság. Debrecen, 2018.

¹³ Razbóra (*Pseudorasbora parva*) A hatvanas években a telepítésre szánt amur- és busaivadékok közé keveredve jutott el Európába. Tömeges jelenléte miatt a hazai pontyfélék ivadékaiknak komoly táplálék-konkurrens. A faj az oldalán futó sötét csíkról és felsőállású szájáról könnyen felismerhető.

ból kezdetben hasznosnak tartott, szándékosan betelepített, de később invázióssá váló fajokat – például törpeharcsa fajok- azoktól az idegenhonos halfajoktól, melyek jelenleg is hasznosítás alatt állnak, mint például a busa fajok¹⁴.

Az ember elkezdte tenyészteni a halakat. Ehhez sok esetben idegenhonos halfajokat is használ, mivel ezek a fajok az eredeti élőhelyükön jó gazdasági teljesítményt mutatnak (busa, amur), vagy a horgászoknak kíváncsú zsákmányt jelentenek (szivárványos pisztráng, pisztrángsügér). Idegenhonos halaink több, mint 60 százaléka szándékos telepítéssel került be hazánkba. Tipikusan ilyenek a törpeharcsa fajok, amelyek mindenhol jelen vannak. Sokszor azonban őshazájukon kívül az idegenhonos halfajok nem váltják be a hozzájuk fűzött gazdasági elvárásokat, és több gondot okoznak, mint amennyi hasznot adnak. Például a törpeharcsák eredeti élőhelyükön sokkal nagyobbra nőnek és nem olyan tömegesek, mint nálunk.

A Balatonban is élnek idegenhonos és invazív halfajok. A hatvanas években gazdasági célból telepítettek a Balatonba növény- és planktonvő pontyféléket, így a busát is, amivel nagy problémát okoztak. De akváriumi hal is van a Balatonban, például a naphal, amely az 1900-as évek elején akvarisztikai céllal került Európába. Nem őshonos halfaj a Balatonban a horgászok kedvelt csali-hala, a razbóra sem.

A külföldről importált élőhal szállítmányok is problémát okozhatnak, példa erre a kínai razbóra, amely halszállítmányokban megbújva érkezett Európába, és onnan terjedve került a természetes vizekbe. Az egyik legnagyobb veszélyt jelentő inváziós fajjává vált. Más vízi állatok is érkeztek ilyen szennyezéssel, például a cifrarák és az amuri kagyló.

Az óceánokban felhalmozódott műanyag hulladékokon utazva például hatalmas távolságokat tesznek meg a betolakodó fajok. A műanyag hulladékok felszínén utazva új területekre érkező idegen fajok kiszoríthatják természetes élőhelyeikről az őshonos fajokat, betegségeket hordozhatnak (a mikroalgák különösen nagy fenyegetést jelentenek), újabb terheket róva a már most a túlhalászat és a szennyezés sújtotta ökoszisztémákra. A tengeren zajló invázió egyik elsődleges útvonala a Szelei-csatornán át vezet a Vörös-tengertől a Földközi-tengerbe. A tengeri műanyag hulladékok mennyiségének elmúlt két évtizedben tapasztalt drasztikus megnövekedése miatt ma már több tízezer faj képes bárholnan bárhová eljutni, napok vagy évtizedek alatt.

Jellemző a vizekben a spontán terjedés is, például a folyóvizekben aktív helyváltoztatással hosszában, vagy állóvizekben a madarak lábára, szárnyára tapadva terjedhetnek. Erre példa az ezüstkárász¹⁵.

Az afrikai harcsát nem tekintjük inváziós fajnak, mivel nem vészeli át a kemény telet, de az éghajlatváltozás miatti melegedéssel problémát fog okozni a jövőben.

¹⁴ Busafajok (*Hypophthalmichthys* spp.) Az első busákat 1963-ban importálták Kelet-Ázsiából, mivel úgy gondolták, hogy ezen planktonvő halak jó hatással lesznek vizeink minőségére, és közben értékes halhús is termelődik. Utóbbi természetes vizekben a nehézkes visszafogás miatt nem kihasználható, ugyanakkor a halak közvetve a hazai fauna táplálékbázisát csökkentik. Sajnos a fajok planktonfogyasztásukkal csak meggyorsítják az algák szaporodását, ezért az eutrofizációt nem lassítják. A hazai természetes vizekben is megfigyelték szaporodásukat, különösen a Tisza felső szakaszán.

¹⁵ Ezüstkárász (*Carassius gibelio*) Európába kerülésének körülményei, illetve eredeti elterjedése ma még nem teljesen tisztázott. Az mindenesetre tény, hogy mára – tömeges elszaporodásával – számos pontyfélével komoly táplálék-konkurrens lett. Az őshonos széles kárász eltűnésében különösen nagy szerepe van, mert a fajjal (sőt más fajokkal is) kereszteződve hibrideket alkot. A széles kárásztól eltérően bognártüskéje csak fele hosszában fogazott. Forrás: http://www.termeszetvedelem.hu/_user/browser/File/%C3%96z%C3%B6fajokkal%20kapcsolatos%20kiadv%C3%A1nyok/Nemszeretem_halak.pdf (Letöltés dátuma: 2021. 06. 14.)

Az akvarisztikai tevékenységhez köthető fajok bekerülése az elmúlt évtizedekben megnőtt¹⁶. Az akváriumi halak többsége melegkedvelő, de bizonyos fajok jól alkalmazkodnak. Például ilyen az amurgéb¹⁷. Sokan felelőtlenül a megunt akvárium teljes tartalmát, a növényekkel, halakkal, csigákkal együtt egyszerűen a csatornába öntik.

VI. A védekezés szintjei

1) Megelőzés:

Az idegenhonos inváziós fajok terjedésének kezelésében az elővigyázatosság elvét követve, elsősorban a megelőzésre kell fektetni a hangsúlyt. Fontos a fajok azonosítása, a megjelenés korai észlelése. A széles körben elterjedtek esetében a kiirtás már nem is lehet reális cél, itt a terjedés ütemének lassítása, a területek megtisztítása érhető el. A hazai jogszabályokban számos rendelkezést találunk a megelőzésre, valamint a kezelésre. Például a halgazdálkodási törvény végrehajtási rendelete kimondja, hogy idegenhonos inváziós halfaj kifogott egyedét visszaengedni tilos.

Sok esetben szándékos betelepítésről van szó. Tipikus példája ennek a horgászat, vagy vadászati célból szabadon bocsátott egyedek megtelepedése és nem kívánt mértékű elszaporodása (fekete/szürke/fehér lista, fekete listás szabályozás, fehér listás szabályozás). A véletlen behurcolás megakadályozása szempontjából fontos a kiemelt útvonalak beazonosítása, ezekre cselekvési terveket kell készíteni.

2) Korai felismerés és beavatkozás, azaz az újonnan megtelepedett (vagy megtelepített, ám veszélyessé vált), még kisméretű populációk felismerése és lehetőség szerinti kiirtása:

Ha a teljes kiirtás nem lehetséges, vagy nem költséghatékony, akkor a cél az elszigetelés és az állományszabályozás. Kockázatelemzés alapján lehet eldönteni, mi ellen kell/érdemes fellépni. Rendszeres felmérések szükségesek a korai felismeréshez. Az irtás hatékonyságát utólag monitorozni kell.

3) Már előzőnlőtt, vagy előzőnlés veszélyének folyamatosan kitett élőhelyek kezelése:

Vannak olyan fajok, amelyek már hosszabb ideje jelen vannak hazánkban, és nagy területeket hódítottak meg. Ezek a szélesen elterjedt fajok jelentik a legnagyobb problémát, hiszen nagy területi kiterjedésben alakulnak ki a faj egyöntetű állományai. Az elterjedt inváziós állatfajok okozta problémák szintén jelentősek, azonban észlelésük és az

¹⁶ 2020 nyarán a Hévízi-tó kifolyó vizében, a Gyöngyös-patakon fogott furcsa halat kukorica-gilisza csalival egy horgász. Mivel nem ismerte fel, milyen fajról van szó segítséget kért a Magyar Haltani Társaságtól. A horgász egy Közép-Amerikából származó díszhalat, a tűzfejű tarkasügért illetve hibridjének egy sötétebb színezetű hím példányát foghatta ki. A Hévízi-tó kifolyójától egy-két kilométeren át meleg a víz, és felelőtlen akvaristák telerajkák olyan halakkal, melyeket akváriumi céllal tartanak az országban. Elengedik, tenyésztetik, ha úgy döntenek, kiszedik.

¹⁷ Amurgéb (*Perccottus glenii*): E távol-keleti származású halfaj eredetileg akváriumi halként került Európába. A természetes vizekbe kikerülve terjedni kezdett, az elmúlt évtizedben megjelent hazánk vizeiben is. Kisebb állóvizekben a megtelepedett amurgébek szinte minden apró halat, halivadékot elfogyasztanak, ezért idővel kizárólag e faj alkotja az ottani halfaunát. A hozzá leginkább hasonlító – és fokozottan védett – lápi póctól egyértelműen megkülönbözteti két részből álló hátúszója. http://www.termeszetvedelem.hu/_user/browser/File/%C3%96z%C3%B6nfajokkal%20kapcsolatos%20kiadv%C3%A1nyok/Nemszeretem_halak.pdf (Letöltés dátuma: 2021.06.14.)

ellenük való védekezés is sokkal nehezebb, mint a növények esetében. Különösen igaz ez a vízi életmódú fajoknál. Vízi környezetben az irtáshoz használatos vegyszerek célzott kijuttatása nem valósítható meg, és az is gond, hogy nem csak a célfajra hatnak. A különböző befogó eszközök sem szelektívek. Az állatfajok esetében még a kíméletes elpusztítás kérdése is külön problémát jelent. Szinte minden rendszertani csoportban találunk elterjedt állatfajt, a rovarok közül a harlekinkaticát, a vízi gerincteleneknél a cifrarákot (*Orconectes limosus*), az amurkagylót (*Synanodonta woodiana*¹⁸).

Egyes, a jegyzékben felsorolt fajok már megtelepedtek az Unió területén, sőt, egyes tagállamokban akár széles körben elterjedtek, és bizonyos esetekben előfordulhat, hogy nincs lehetőség költséghatékony kiirtásukra. Ugyanakkor a szóban forgó fajokat célszerű felvenni az uniós jegyzékbe, mert esetükben is fennáll egyéb költséghatékony intézkedések lehetősége: az új területre történő behurcolásnak, illetve az Unió területén való további elterjedésének megelőzése.

VII. Záró megjegyzések

Miként segíthetnek a horgászok az invazív halfajok további elszaporodásának, illetve újabb vizekbe történő bejutásának megakadályozásában?

- A horgászvizek halasításakor a horgász egyesületek ilyen halakat ne vásároljanak, illetve ne telepítsenek.
- Amennyiben ilyen hal akad a horgukra, azt lehetőség szerint ne engedjék vissza.
- Amennyiben a fenti fajok példányát csaliként használják horgászat során, a megmaradt egyedet ne engedjék a vízbe.

Összegezve megállapítható, hogy:

1. A szándékosan betelepített idegen fajok száma megfelelő átfogó szabályozás nélkül növekszik.
2. A véletlenül behurcolt idegen fajok száma megfelelő átfogó szabályozás nélkül növekszik.
3. Az idegen fajok meghonosodását és invázióját elősegítő tényezők növekednek.
4. A legtöbb invázió visszafordíthatatlan.
5. Számos, szándékosan vagy véletlenül bekerült idegen faj károkat okoz.
6. Az idegen fajokból származó haszon és kár egyenlőtlenül oszlik el és eltérő megítélésű régiók, társadalmi rétegek, szektorok és generációk között.
7. Az idegen fajok által okozott károk természete és az azokért viselendő felelősség sem társadalmilag, sem jogilag nincs a köztudatban.

¹⁸ http://www.termeszetvedelem.hu/_user/browser/File/IAS/Invazios_Webre_2016.pdf 19.p. (Letöltés dátuma: 2021. 06. 14.)

Ha egy faj már megérkezett, a védekezés elkészt és meglehetősen esélytelen. Védekezni a megelőzéssel és felelős gondolkodással lehet. A kutatók egyetértenek abban, hogy a természet pusztulásában az élőhelyek eltűnése, a klímaváltozás és a szennyezések mellett az invazív fajok elterjedése játssza a legnagyobb szerepet.

Fontos, hogy tanuljunk e halfajok hazai megtelepedéséből, elterjedéséből és káros ökológiai szerepéből.

GÁL ANDOR – SZOMORA ZSOLT*

A drónnal történő megfigyelés kriminalizálása mint a büntetőjogi magánszféra védelem kiterjesztése

I. Bevezetés

A pilóta nélküli légi járművek (drónok) állami (katonai, nemzetbiztonsági, katasztrófavédelmi stb.), kereskedelmi és magáncélú használata általánossá vált. A drónoknak az említett célokat szolgáló mobilitási igények kielégítésére történő széleskörű igénybevétele során ugyanakkor számos magánszférát, illetve az információs önrendelkezési jogot érintő kérdés merül fel, amelyek okán a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság (NAIH) már 2014-ben kiadott ajánlásában sürgette a drónhasználat jogi kereteinek meghatározását.¹

Ezt a szabályozási űrt kívánja a 2021. január 1-jén hatályba lépett „dróntörvény” (a pilóta nélküli légijárművek üzemelésével összefüggő egyes törvények módosításáról szóló 2020. évi CLXXIX. törvény, a továbbiakban: Novella) betölteni azáltal, hogy a pilóta nélküli légi járművek jogosulatlan használatát érintően a vonatkozó légiközlekedési igazgatási szabályok megteremtésén, módosításán túlmenően új szabálysértési és büntetőtényállásokat is alkotott.

* Gál Andor adjunktus, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Büntügyi Tudományok Intézete – Szomora Zsolt egyetemi tanár, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Büntügyi Tudományok Intézete

¹ A Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság ajánlása a drónokkal megvalósított adatkezelésekről. Közzétéve: 2014. november 14. 6. p. Elérhető az archív ajánlások között: https://naih.hu/files/ajanlas_dronok_vegleges_www1.pdf (letöltés ideje: 2021. június 26.). Ezt az álláspontját a NAIH később a 2020. június 10-én kelt, NAIH/2020/4228. számú határozatában megerősítette (12. p.). Ennek indoka a NAIH szerint az, hogy a drón, ha nincs rá irányadó szabályozás, követhetetlen, képes arra, hogy mozgó személyeket, tárgyakat kövessen, anélkül, hogy erre az érintettek felfigyelnének. Ezen új technológia segítségével az adatkezelő könnyen képessé válhat rejtett megfigyelésre, hiszen a megfigyelést lehetővé tévő szállító eszköz (a drón) egészen kis méretű is lehet, nehezen, vagy egyáltalán nem észlelhető és gyors, sok esetben észrevétlen helyváltoztatásra képes. Ezzel egyező jogirodalmi álláspontra lásd BOÓC ÁDÁM: *Robotautókkal, közösségi taxikkal és kereskedelmi drónokkal kapcsolatos felelősségi kérdések*. In: Tóth András (szerk.): *Technológiai jog. Új globális technológiák jogi kihívásai*. KRE-ÁJK. Budapest, 2016. 219. p.; SZABÓ ENDRE GYÖZÖ: *Új technológiák adatvédelmi jogi elemzése*. In: Klein Tamás – Tóth András (szerk.): *Technológia jog - Robotjog – Cyberjog* (E-book – 7. pont A pilóta nélküli légi járművek, a drónok és az adatvédelem kapcsolata). Wolters Kluwer. Budapest, 2018. A nemzetközi szabályozási trendek ismertetésére lásd ROTTLER VIOLETTA: *A drónhasználat jogi szabályozásának nemzetközi trendjei és hazai helyzete*. Magyar Rendészet. 2018/4. 157–171. pp.

A felelősségi szabályok tekintetében a Novellának – az oltalmazni kívánt jogtárgyak mentén – két különböző szabályozási iránya mutatható ki.

A szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény (a továbbiakban: Szabs. tv.) 229. §-ába, a közlekedéssel kapcsolatos egyéb szabálysértések közé iktatott „Pilóta nélküli légi járművel végzett jogosulatlan tevékenység” alcímet viselő szabálysértés² kifejezetten *igazgatási jellegű* normaszegést szankcionál azáltal, hogy önmagában a pilóta nélküli légi jármű lakott terület feletti jogosulatlan használatához társít felelősséget. E szabálysértési tényállás voltaképpen azon közigazgatási szabályok betartatására irányul, amelyek meghatározzák a jogszerű drónhasználat kritériumait.³

Ehhez képest a Novellából kiolvasható másik szabályozási koncepció a magánszféravédelem kiterjesztését célozza azáltal, hogy a magánlakásértés szabálysértési [Szabs. tv. 166. § (1a) bekezdés], és a tiltott adatszerzés [a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) 422/A. §] bűncselekményi tényállását új, a jogosulatlan drónhasználattal összefüggő alakzatokkal egészíti ki.

Jelen tanulmány célja kizárólag utóbbi jogalkotási termékek elemzése, vagyis a jogosulatlan drónhasználatban kialakuló magánszférasértésekkel szembeni büntetőjogi, és azzal összefüggésben álló szabálysértési jogi eszközrendszer áttekintése.

II. A magánszféravédelem kiterjesztésének indokairól

Az Alkotmánybíróság értelmezésében az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdésében biztosított magánszférához való jog és az Alaptörvény II. cikke által garantált emberi méltósághoz való jog között különösen szoros a kapcsolat. Az Alaptörvény II. cikke megalapozza a magánszféra érinthetetlen területének védelmét, ami teljesen ki van zárva minden állami beavatkozás alól, mivel ez az emberi méltóság alapja. Az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdése alapján – a régi Alkotmány 59. § (1) bekezdésében foglaltakkal ellentétben – a magánszféra védelme nem szűkül le az Alaptörvény II. cikke által is védett belső vagy intimszférára, hanem kiterjed a tágabb értelemben vett magánszférára (kapcsolattartás), illetve arra a térbeli szférára is, amelyben a magán- és családi élet kibontakozik (otthon). Ezen túlmenően önálló védelmet élvez az egyén életéről alkotott kép is (jó hírnévhez való jog).⁴

A magánszféra előzőekben részletezett, kiemelt alaptörvényi védelmének a biztosítása az egyes jogterületeken ún. tilalmi, a kívülállók tartózkodására kötelező normák

² Szabs. tv. 229. § (1) Aki lakott terület felett pilóta nélküli légi járművet jogosulatlanul használ, szabálysértést követ el. (2) Az (1) bekezdésben meghatározott szabálysértés miatt a hivatásos katasztrófavédelmi szerv erre felhatalmazott ügyintézője is szabhat ki helyszíni bírságot.

³ Így például a légiközlekedésről szóló 1995. évi XCVII. törvény (a továbbiakban: Lt.) 17. § (2) bekezdése szerint a pilóta nélküli légi jármű-rendszer – a pilóta nélküli játék légi jármű kivételével – akkor veheti igénybe a magyar légteret, ha a légiközlekedési hatóság nyilvántartásba vette. Ezen túlmenően az Lt. a pilóta nélküli légi járművel légiközlekedési tevékenység végzését a légiközlekedési hatósághoz előzetesen benyújtott bejelentéshez köti [22. § (3) bekezdés]. A légtérhasználat részletszabályait pedig a magyar légtér igénybeviteléről szóló 4/1998. (I. 16.) Korm. rendelet (a továbbiakban: Lhr.) határozza meg. Részletesen lásd IV.2. pont.

⁴ 32/2013. (XI. 22.) AB határozat [84]. ABH 2013, 924., 943.

meghatározásával történik. Ennek megfelelően az általános személyiségi jog egyes aspektusainak jogrendbeli védelme komplex képet mutat, hiszen azokat a polgári jog,⁵ a szabálysértési jog⁶ és a büntetőjog⁷ egyaránt oltalmazza.

A drónok nyújtotta technikai lehetőség ugyanakkor olyan mértékben változtatta meg a magánszféra megismerésének lehetőségét,⁸ amelyre figyelemmel a magánterület, a magánlakás, a magánszféra védelme hétköznapi eszközökkel már nem biztosítható. Ennek megfelelően – a jogalkotó álláspontja szerint – indokoltta vált a magánszférát sértő, jogosulatlan drónhasználatához kapcsolódó speciális felelősség jogalapjának megteremtése.⁹

III. Az új szabályozási szerkezet összefoglalása

A fenti indokok alapján megalkotott Novella hatályba lépését követően a jogszerű és a jogosulatlan drónhasználatához kapcsolt felelősségi szabályok szerkezete a következőképpen alakul.

A jogosulatlan drónhasználatához kapcsolódó felelősségi struktúra:

- 1) Lakott terület felett a jogosulatlan használat már önmagában szabálysértést valósít meg [Szabs. tv. 229. § (1) bekezdés].
- 2) Aki a jogosulatlan drónhasználat során más lakásáról, egyéb helyiségéről, vagy ezekhez tartozó bekerített helyről jogosulatlanul hang- vagy képfelvételt készít, elzárással is büntethető szabálysértést követ el [Szabs. tv. 166. § (1a) bekezdés].
- 3) Ha az előző szabálysértési tényálláshoz képest huzamosabb ideig tartó megfigyelés és felvételrögzítés történik, akkor az új bűncselekményi tényállás valósul meg. Ennek minősített esetét jelenti a felvételek nagy nyilvánosság számára történő hozzáférhetővé tétel (Btk. 422/A. §). Hangsúlyozandó, hogy ez esetben nem titkos, hanem nyílt megfigyelésről van szó.
- 4) Ha a megfigyelés vagy rögzítés titokban történik, akkor pedig a tiltott adatszerzés – már korábban is létező – súlyosabb bűncselekményi alakzata valósul meg [Btk. 422. § (1) bekezdés b) pont].

⁵ Így például a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (továbbiakban: Ptk.) 2:42. § (2) bekezdése szerint az emberi méltóságot és az abból fakadó személyiségi jogokat mindenki köteles tiszteletben tartani. A személyiségi jogok e törvény védelme alatt állnak.

⁶ Lásd Szabs. tv. 166. §.

⁷ Lásd Btk. 219. §, 221. §, 422-422/A. §.

⁸ Kis méretük, távoli irányíthatóságuk, kiváló manőverezési adottságaik, halk működésük és kamerákkal, illetve egyéb szenzorokkal való egyszerű felszerelhetőségük ezen eszközöket messzemenőig alkalmassá teszi személyes adatok gyűjtésére. SZABÓ 2018, 7. pont.

⁹ Vö. a Novella végső előterjesztői (általános) indokolása. Ezzel szemben a közelmúlt jogirodalmában Csák Zsolt még arra az álláspontra helyezkedett, hogy a jogellenes drónhasználat egyes következményeivel szembeni fellépést érintően a büntető törvény módosítása nem indokolt. CSÁK ZSOLT: *A drónok használata kapcsán felvethető fontosabb büntetőjogi kérdések*. Magyar Jog 2016/7-8. 385. pp.

A jogoszerű drónhasználatához kapcsolódó felelősségi struktúra:

- 1) Amennyiben nem titkos, hanem nyílt megfigyelés vagy felvételfrögzítés történik, akkor a személyiségi jogok sérelmének polgári jogi szankciói alkalmazhatók. Ha pedig e jogosulatlan adatkezelés – eredményként – jelentős érdeksérelmet okoz, akkor a Btk. 219. § (1) bekezdése szerinti személyes adattal visszaélés vétsége állapítható meg.
- 2) A titkos megfigyelésre – egyébként jogoszerű drónhasználat esetén is – a tiltott adatszerzés fent említett átfogó tényállása alkalmazandó [Btk. 422. § (1) bekezdés b) pont].

IV. A bűncselekményi tényállás (Btk. 422/A. §) egyes elemeiről

A pilóta nélküli légi jármű jogosulatlan használatával megvalósított, Btk. 422/A. § (1) bekezdése szerinti adatszerző tevékenység¹⁰ a tiltott adatszerzés önálló, negyedik alapeseteként fogható fel.¹¹ A bűncselekmény *elkövetési tárgya* megegyezik a magánlaksértésnél (221. §) és a tiltott adatszerzésnél [Btk. 422. § (1) bekezdés a) és b) pont] írt fogalmakkal, így azok elemzésére ehelyütt nem térünk ki. A megfigyeléssel érintett személy sértettnek tekintendő, akinek magánindítványa az elkövető büntethetőségének feltétele [vö. Btk. 422/A. § (3) bekezdés]. A tényállási elemek közül a továbbiakban elsősorban azokkal foglalkozunk, amelyek a tiltott adatszerzés klasszikus alapesetében nem jelennek meg: így az elkövetés eszközével, a pilóta nélküli légi járművel, valamint a tényállásban rögzített eszközcselekménnyel, azaz az pilóta nélküli légi jármű jogosulatlan használatával. E két tényállási elem a mögöttes légi igazgatási szabályozás nélkül nem értelmezhető, így az új bűncselekményi tényállás a kerettényállások divergáló dogmatikai felfogásai mellett is abba a körbe esik, amit minden nézőpont szerint kerettényállásnak kell tekintünk: az elkövetési magatartása csak a háttérszabályozás alapján határozható meg.¹²

1. Az elkövetés eszköze

A bűncselekmény *elkövetésének eszköze a pilóta nélküli légi jármű* (röviden: *UA = unmanned aircraft*), amelynek fogalma az Lt. 71. § 35. pontja alapján az (EU) 2019/945 felhatalmazáson alapuló bizottsági rendelet (a továbbiakban: Rendelet) 3. cikk 1. pontja

¹⁰ A Btk. 422/A. § (1) bekezdése szerint: Aki pilóta nélküli légi jármű jogosulatlan használatával más lakását, egyéb helyiségét, vagy ezekhez tartozó bekerített helyet megfigyeli és az ott történeteket rögzíti, ha más bűncselekmény nem valósul meg, vétség miatt elzárással büntetendő.

¹¹ E változat nem értékelhető a tiltott adatszerzés első alapesete privilegizált változataként, mivel a 422/A. § (1) bekezdésében foglalt bűncselekmény szabályozása attól – a célzat hiányára tekintettel – lényegesen eltér. Erre lásd KARSAI KRISZTINA: *XLIII. Fejezet – A tiltott adatszerzés és az információs rendszer ellen elkövetett bűncselekmények. 422/A. §-hoz fűzött magyarázat*. In: Karsai Krisztina (szerk.): *Nagykommentár a Büntető Törvénykönyvhöz. Jogtár kommentár*. Wolters Kluwer. Budapest, 2021.

¹² A kerettényállásokkal kapcsolatos német és hazai dogmatikai felfogások részletes elemzéséhez és kategorizálásához lásd HOLLÁN MIKLÓS: *A kerettényállás fogalmáról*. In: Hollán Miklós – Mezei Kitti (szerk.): *A büntetőjog hazai rendszere megújításának koncepcionális céljai és hatásai*. Társadalomtudományi Kutatóközpont. Jogtudományi Intézet. Budapest, 2020. 147–152. pp.

szerint határozható meg. Így pilóta nélküli légi jármű bármely olyan légi jármű, amely a fedélzetén tartózkodó pilóta nélkül üzemel vagy amelyet ilyen üzemmódra terveztek, és amely önálló vagy távirányítással történő üzemelésre képes. Azaz a pilóta nélküli légi jármű fogalma nemcsak a távirányítással működtethető, hanem az autonóm üzemelésre képes járművek körét is magában foglalja.

A légi jármű ismérve tekintetében pedig irányadónak tekinthetjük az Lt. 71. § 5. pontjában megfogalmazottakat, vagyis légi jármű bármely szerkezet, amelynek légkörben maradása a levegővel való olyan kölcsönhatásból ered, amely más, mint a földfelszínre ható légerők hatása.

Ha a háttérjogszabályban meghatározott különböző UA kategóriákat szemügyre vesszük, fel kell tenni a kérdést, hogy az Lt.-ben szabályozott *speciális pilóta nélküli járművek* a büntetőtényállás elkövetési tárgya alá szubsumálhatók-e, azaz azok használatával el lehet-e követni a bűncselekményt. E speciális UA kategóriák közé tartozik például a pilóta nélkül állami légi jármű és az ún. játékdron. A *pilóta nélküli állami légi jármű* (Lt. 71. § 42. pont) kategóriáját az irányadó légi közlekedési szabályok külön kezelik arra tekintettel, hogy üzemeltetésük honvédelmi, vámhatósági és rendvédelmi feladatot ellátó szervek céljaira szolgál.¹³ A keretkitöltő norma szigorú értelmezése alapján megfogalmazható lenne egy olyan nézet, amely szerint az ilyen drónnal történő megfigyelés – a speciális, a Btk.-beli tényállás által le nem fedett járműtípusra tekintettel – nem minősülhet a Btk. 422/A. §-a szerinti bűncselekménynek. Álláspontunk ettől azonban eltér. Egyrészt figyelembe kell venni, hogy a Btk.-ban használt generális elkövetési eszköz, a pilóta nélküli légi jármű háttérnorma szerinti fogalmi elemei alá az állami jármű is minden további nélkül szubsumálható, szűk értelemben vett legalitási problémáról tehát nem beszélhetünk. Ezt a megközelítést támasztja továbbá alá a teleologikus értelmezés helyes alkalmazása is. E tekintetben ugyanis a büntetőjogi szabályozási cél nem helyettesíthető, nem ekvivalens a légigazgatási norma szabályozási céljaival, és a Btk. szempontjából az értelmezéshez a saját, autonóm ratio legisét kell figyelembe venni.¹⁴ Míg a speciális igazgatási szabályokat a pilóta nélkül állami légi járművek speciális felhasználási céljaira tekintettel alkották meg, addig a büntetőnorma célja a magánszféravédelem, amely szempontjából az állami járművek semmilyen specialitást sem mutatnak, így minden további nélkül az UA generális fogalma alá illeszthetők, használatukkal e bűncselekmény elkövethető.

Az Lt. 71. § 50. pontja szerint a „játékdron” a 20 g maximális felszálló tömeget nem éri el és adatrögzítő eszközzel nincs felszerelve, és amely a távoli pilótától 100 méternél nagyobb távolságra eltávolodni nem képes. Játékdronra e cselekményt ezért akkor lehet elkövetni, ha esetleg utólag szerelték fel felvételre alkalmas eszközzel.¹⁵

¹³ Ezzel összhangban működtetésükről önálló jogszabály, a pilóta nélküli állami légi járművek repüléséről szóló 38/2021. (II. 2.) Korm. rendelet rendelkezik, és a repülési tevékenységükkel összefüggő hatósági feladatokat a katonai légügyi hatóság látja el [a katonai légügyi hatóság kijelöléséről szóló 392/2016. (XII. 5.) Korm. rendelet 2. § b) pont].

¹⁴ Módszertani szempontból hasonló szabályozási helyzetben, műemlékvédelmi ügyben az igazgatási és a büntetőjogi norma céljának téves összemérését elemzi SZOMORA ZSOLT: *Alkotmány és anyagi büntetőjog. A büntetőjog-alkalmazás alkotmányosságának egyes kérdései*. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged, 2015. 104–105. pp.

¹⁵ KARSAI 2021, 422/A. §-hoz.

2. Az elkövetési magatartás eszközselekménye

A bűncselekmény elkövetési magatartása két részselekményből tevődik össze. *Eszközselekményként* értendő a pilóta nélküli légi jármű jogosulatlan használata, míg az ennek során kifejtett megfigyelés és rögzítés a bűncselekmény *célselekményeként* minősül. Részletesen az eszközselekménnyel foglalkozunk, ennek szakirodalmi feldolgozása még nem jelent meg.¹⁶ Kiemelendő, hogy az eszközselekmény nem csak a Btk. tényállásának, de a Szabs. tv. 229. § (1) bekezdés és 166. § (1a) bekezdései szerinti szabálysértések elkövetési magatartását is képezi (lásd III. pont), így *az itt írtak a szabálysértési alakzatokra is irányadók*.

A drónhasználat jogosulatlan jellege tekintetében a tényállás keretjellegű, hiszen a „reptetés” jogszerűsége kérdésében csak a légügyi közlekedésigazgatási szabályok alapulvételével lehet állást foglalni. Az Lhr. 9/A. § (1) bekezdése szerint jogosulatlanul veszi igénybe a magyar légtér az az UA, amely a légtér igénybevételére az UA üzemeltetésére, használatára vonatkozó jogszabályi előírásokat nem tartja meg. Önmagában a drónhasználat jogszerűtlenségét eredményezi – egyéb esetek mellett –, ha az a légiközlekedés és a pilóta nélküli légijármű üzemeltetésére vonatkozó jogszabályokat sérti és ezzel a légiközlekedés biztonságát vagy a magánélet sérthetetlenségét veszélyezteti, illetve ha annak célja egyébként jogellenes. Ezekben az esetekben a pilóta nélküli légi jármű feltartóztatható (elfogható), azonosítható, működése elektronikai úton zavarható, leszállásra felszólítható, valamint elektronikai vagy mechanikai úton földre kényszeríthető [Lhr. 9/A. § (2) bekezdés a) és c) pont].

E jogtalansági generálklauzulán túlmenően a jogszerű UA használat szempontjából a következőket kell figyelembe venni. Az UA használata főszabály szerint nem engedélyköteles, az Lt. 22. § (3) bekezdése alapján a légiközlekedési hatósághoz tett, az Lhr. szerinti előzetes *bejelentést* követően folytatható. Bejelentési kötelezettség ugyanakkor nem áll fenn, ha az UA használata sport- vagy más magáncélból történik [Lt. 71. § 10. pont e) pont)]. Ez a szabály ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a magáncélú használat semmilyen, a magánszféra védelmét szolgáló igazgatási korlátozásnak ne lenne alávetve. Ugyanis az Lt. 5. § (3) bekezdése szerint az UA használatával végrehajtott művelethez *lakott terület felett eseti légtér kijelölése* szükséges. Eseti légtér az a légtér, amely eseti jelleggel, meghatározott időtartamra, közigazgatási hatósági eljárás során történő kijelölés útján jön létre. Az ezzel kapcsolatos feladatokat a Hungarocontrol Zrt. végzi, amelynek törvényileg szabott feladata a pilóta nélküli légijárművek használatát támogató, az aktuális légtér információkat és egyéb korlátozásokat tartalmazó honlap és mobilalkalmazás üzemeltetése.¹⁷ Ha az eseti légtér kijelölése megtörtént, akkor annak a konkrét igénybevételére is külön bejelentési folyamat vonatkozik (az Lhr. 5/A. § szerint).

A Btk. 422/A. § alkalmazása szempontjából – egyes más, területi okokból itt most nem tárgyalt esetek mellett – kiemelkedő gyakorlati jelentősége lehet a lakott terület felüli

¹⁶ A célselekményhez lásd KARSAI 2021, 422. és 422/A. §-hoz.

¹⁷ A honlap elérhetősége: www.mydronespace.hu

UA reptetésnek.¹⁸ Ha az eseti légtér kijelölése, majd az igénybevétel bejelentése nélkül történik, akkor az UA használata jogellenes, így a szabálysértési alakzatok és – a célselekmény fennállása esetén – a bűncselekmény megvalósulhat. Az objektív jogtalan használat mellett a büntetőjogi felelősség szempontjából jelentősége van a jogtalanságra kiterjedő szándékosságnak, illetve a tévedésnek.¹⁹ Felfogásunk szerint a használatban való tévedés a Btk. 20. § (2) bekezdése szerinti társadalomra veszélyességben való tévedés lehet, ha a tévedésre az alapos ok megállapítható.²⁰ A jogban való tévedésre alapos okot megalapozó körülmény viszont aligha képzelhető el. Ebből a szempontból kiemelendő, hogy a magán-célú drónhasználat jelentős igazgatási támogatást kap a már említett mydronespace.hu weboldalon és a telefonos applikáción keresztül. A honlap megnyitásakor pop-up üzenet figyelmeztet az eseti légtér igénylésének szükségességére. A honlapon minden információ kérdés-válasz formájában elérhető. Az eseti légtér kijelölésére vonatkozó kérelemnek pedig tartalmaznia kell az UA műveletre igényelt légtér esetén a *légtérigénylő nyilatkozatát arról, hogy a magánélet védelmével kapcsolatos jogszabályi rendelkezéseket ismeri, és azokat a légtérhasználat során betartja* [Lhr. 5. § (1) bekezdés].

A drónhasználóknak tehát nem a Magyar Közlönyt kell olvasgatniuk, hanem részletes segítséget kapnak ahhoz, hogy tevékenységüket jogszerű keretek között fejthessék ki. A légtérhasználat erős szuverenitási kötöttsége és a jogszerű használatot támogató technikai környezet mellett nehezen tarjuk elképzelhetőnek azt, hogy a szabályok nem ismeretére a drónhasználó alapos okot tudjon felvonultatni. A tévedésnek gyakorlati relevanciája nincs.

3. Szubszidiaritás

A Btk. 422/A. § szerinti tényállás szubszidiaritási klauzulát tartalmaz, csak akkor követhető el, ha alaki halmazatban *más bűncselekmény nem valósul meg*. Ebből a szempontból kiemelendő a tiltott adatszerzés Btk. 422. § (1) bekezdés b) pontjától való elhatárolás. A bűncselekmény kodifikálását megelőzően a mások – a magánlakás zavartalanságához fűződő jogban testet öltő – magánszférájának sérelme, személyes adatainak, magántitkainak, üzleti és gazdasági titkainak pilóta nélküli légi járművel történő megfigyelése vagy rögzítése ezen általános és átfogó tényállás alapján akkor volt büntethető, ha az személyes adat, magántitok, gazdasági titok vagy üzleti titok jogosulatlan megismerése céljából és egyúttal titokban történt. E tényállási elemek – a speciális célzat és titkos megfigyelés – megvalósulása esetén az új, 422/A. § szerinti tényállás helyett de lege lata továbbra is a régi, súlyosabb bűncselekményt, a 422. § (1) bekezdése szerinti büntettet kell megállapítani. Önmagában a specialitás elve szerinti elhatárolás bizonytalan lenne (422. §: speciális célzat és használat titkossága; 422/A. § speciális elkövetési eszköz), e problémát a törvény a szubszidiaritási záradékkal oldja meg.

¹⁸ A fenti igazgatási szabályok összevetéséből megállapítható, hogy pl. egy erdő vagy mezőgazdasági terület feletti használatához nem szükséges a bejelentés.

¹⁹ A jogtalanság tényállási elemeként való megjelenésének általános dogmatikai kérdéseire lásd MOLNÁR ERZSÉBET: *Jogellenesség mint tényállási elem. Gondolatok a jogtalanság fogalom tényállásban betöltött funkciójáról*. Kézirat. Megjelenés alatt 2021.

²⁰ Ezzel ellentétesen ténybeli tévedésnek tekinti Karsai 2021, 422/A. §-hoz.

A záradék is tükrözi a szabályozás mögöttes értelmét. Ugyanis a drónok reptetése – természeténél fogva – nem feltétlenül leplezett magatartás, nyílt drónreptetés esetén – a sértett észlelésétől függetlenül – a művelet leplezésére irányuló törekvéstről sem lehet beszélni. Ezért volt szükséges a tiltott adatszerzés tényállásába az új tényállási alakzat beiktatása, ami azonban nem jelenti a leplezett elkövetés esetére már korábban is előírt felelősség privilegizálását.

GOMBOS KATALIN*

A többbrétegű szabályok és a koherencia-elv érvényesülése határon átnyúló eljárások során

A 2016. évi CXXX. törvény (a továbbiakban: Pp. vagy kódex) – megreformálva a magyar polgári eljárásjogi szabályokat – megalkotta a polgári perrendtartásról szóló új kódexünket. A Pp. megalkotásában oroszánrészt vállalt a most 70. születésnapját ünneplő Prof. Dr. Szabó Imre, aki a kodifikációs munkabizottságok anyagaira¹ is támaszkodva az Igazságügyi Minisztériumban irányította annak a Szerkesztőbizottságnak a munkáját, amely véglegesítette a kormány elé kerülő törvényjavaslat szövegét.

I. Többbrétegű szabályok

Az új kódex Kilencedik részében nemzetközi polgári eljárásjogi szabályokat iktatott be a magyar eljárásjogba, amelyek egyrészt a külföldi elem esetén alkalmazandó általános (XLIV. fejezet), másrészt különös rendelkezéseket (XLV. fejezet) tartalmaznak. E törvényhely indokolása szerint ezen szabályok megalkotására azért került sor, hogy a kódex tartalmazza a polgári per egyes, nemzetközi vonatkozású kapcsolódásait szabályozó rendelkezéseket. A jogalkotói szándék szerint csak a polgári perben alkalmazandó nemzetközi polgári eljárásjogi szabályok jelennek meg itt, és azok az egyéb, döntően nemzetközi polgári jogsegély típusú szabályok, amelyek mind polgári peres, mind pedig polgári nemperes ügyekben eljáró hatóságok² számára is megfogalmaznak eljárási szabályokat, a bíróságokon kívül az egyéb hatóságokra is kötelező hatályú nemzetközi magánjogról szóló 2017. évi XXVIII. törvényben (a továbbiakban: Nmjtvt.) található meg. A kódex e része – hasonlóan az Nmjtvt.-hez³ – kezelni kívánja a többbrétegű⁴ nemzetközi polgári eljárásjogi

* egyetemi docens, NKE Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Európai Köz- és Magánjogi Tanszék

¹ A munkabizottságok anyagait összefoglalóan mutatja be: a Németh János lektorálása mellett készült alábbi kötet: VARGA ISTVÁN – ÉLESS TAMÁS (szerk.): *Szakértői javaslat az új polgári perrendtartás kodifikációjára*. HVG-ORAC. Budapest, 2016.

² L: GOMBOS KATALIN – SIMON KÁROLY LÁSZLÓ (szerk.): *Hatóságok közötti határon átnyúló együttműködés polgári ügyekben*. Dialóg Campus. Budapest, 2020.

³ L: SOMSSICH RÉKA: *Az új nemzetközi magánjogi törvény és a magánjogi tárgyú európai uniós rendeletek viszonya, kapcsolódási pontjai*. Közjegyzők Közlönye, 2018/3. sz., 29–43. pp. BURIÁN LÁSZLÓ: *A jogrendszerek versenye és a nemzetközi magánjog*. Iustum Aequum Salutare, 2016/3. 51–62. pp.

⁴ VÉKÁS LAJOS: *Az új nemzetközi magánjogi törvényről*. Jogtudományi Közöny 2018/10. 414–415. pp.

szabályok és a belső jog kapcsolatát. Ezért e rész rendelkezései szubszidiárius hatályúak, ami alatt azt kell érteni, hogy csak akkor kell alkalmazni e rendelkezéseket, ha nemzetközi szerződés vagy az Európai Unió kötelező jogi aktusa eltérően nem rendelkezik. A nemzetközi szerződések, illetve uniós aktusok normái ennek megfelelően elsőbbséget élveznek a belső jog nemzetközi vonatkozású eljárási szabályaival szemben.⁵

E szabályozási technika következménye, hogy a jogalkalmazónak a helyes eljárási szabály megtalálásához figyelemmel kell lenni az *európai uniós jogban, a nemzetközi szerződésekben és a Pp.-ben* meghatározott nemzetközi eljárásjogi szabályokra is, amelyek között az eligazodás nem könnyű. A többretegű szabályokból következik, hogy a Pp. egyes szabályai főként csak *háttérjogszabályként* alkalmazandók, illetve *elsődleges jelleggel* ott, ahol az uniós rendeletek, illetve nemzetközi szerződések által nem szabályozott kérdésekről van szó, továbbá egyes normák a rendeletek *végrehajtási szabályaiként* is figyelembe jöhetnek. Maguknak a belső jogi *reziduális hatáskörben* hagyott kérdéseknek is több típusa lehet, van, ahol egyes konkrét normák esetén *egyedi utaló szabály* segíti a tájékozódást (pl. bizonyos jogok tartalmának meghatározását utalja belső eljárásjogi szabályok körébe), de vannak olyan területek, amelyekre az uniós vagy nemzetközi norma semmilyen rendelkezést nem tartalmaz, ilyenkor az „*üresen hagyott*” teljes szabályozási kérdésben maradvány hatáskörben nyílik lehetőség a belső eljárásjogi szabályozásra. Ez utóbbi esetben a „hallgatásból” következhet az adott jogterület szabályozatlansága, vagy ezeket a helyzeteket kifejezett *generális felhatalmazó utalással* is ki lehet fejezni (pl. az adott kérdést a belső jog szabályozza).

A Pp. Kilencedik részében a *külföldön kiállított okiratok bizonyító erejével*⁶ (152. cím), a *perköltség-biztosítékokkal*⁷ és *költségkedvezményekkel* kapcsolatos szabályok⁸ (153. cím), valamint a *kis értékű követelések európai eljárása* (154. cím) és az *európai fizetési meghagyásos eljárás* (155. cím) szabályai kerültek elhelyezésre. A kis értékű követelések európai eljárása⁹ és az európai fizetési meghagyásos eljárás¹⁰ *alternatív sui generis európai eljárások*, alapvető szabályaikat két uniós rendelet¹¹ adja, az ezekhez kapcsolódó eljárási szabályok kifejezetten e rendeletek alkalmazásának segítését célzó vég-

⁵ Törvényi indokolás a Pp. 592. §-hoz.

⁶ Itt elsősorban kétoldalú jogsegélyszerződések és a konzuli védelemről szóló 2001. évi XLVI. törvény mellett kell a Pp. szabályait alkalmazni.

⁷ A perköltségbiztosítékok tekintetében erőteljes értelmező hatása van az Európai Unió Bírósága joggyakorlatának.

⁸ Itt elsősorban a határon átnyúló vonatkozású jogviták esetén az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés megkönnyítése érdekében az ilyen ügyekben alkalmazandó költségmentességre vonatkozó közös minimumszabályok megállapításáról szóló 2003/8/EK tanácsi irányelveknek van jelentősége, a szabályok túlnyomó részben e jogforrás tagállami implementációjának tekinthetők, míg a nem uniós egyéb külföldi felek esetén a személyes költségmentesség vagy személyes költségfeljegyzési jog nemzetközi szerződés alapján engedélyezhető.

⁹ L: SIMON KÁROLY LÁSZLÓ: *A kis értékű követelések európai eljárása*. In: VARGA ISTVÁN (szerk.): *A polgári perrendtartás és a kapcsolódó jogszabályok kommentárja*. III/III. HVG-ORAC. Budapest, 2018. 2808–2849. pp.

¹⁰ L: NAGY ADRIENN: *Kézikönyv az európai fizetéseképtelenségi eljáráshoz*. HVG-ORAC. Budapest, 2013.

¹¹ Az Európai Parlament és a Tanács 2007. július 11-i 861/2007/EK rendelete a kis értékű követelések európai eljárásának bevezetéséről, valamint az Európai Parlament és a Tanács 2006. december 12-i 1896/2006/EK rendelete az európai fizetési meghagyásos eljárás létrehozásáról. E szabályokat korszerűsítette az Európai Parlament és a Tanács 2015. december 16-i (EU) 2015/2421 rendelete a kis értékű követelések európai eljárásának bevezetéséről szóló 861/2007/EK rendelet, valamint az európai fizetési meghagyásos eljárás létrehozásáról szóló 1896/2006/EK rendelet módosításáról.

rehajtási jellegű normák, illetve a tagállami hatáskörbe utalt maradványhatáskörben hozott normák közé sorolhatók Előbbi esetben a 861/2007/EK rendeletet és a Pp. szabályait együtt kell alkalmazni a magyar jogalkalmazóknak.¹² Az európai fizetési meghagyásos eljárásban alkalmazandó eljárási szabályok alkalmazását még bonyolítja az is, hogy a Pp.-n kívül a fizetési meghagyásos eljárásról szóló 2009. évi L. törvény 59. §-ában is tartalmaz arra rendelkezéseket. A Pp. kifejezetten a perré alakult eljárási fázisra tartalmaz olyan különös eljárási szabályokat, amelyre a felhatalmazást a rendelet egyedi klauzulái¹³ és általános felhatalmazást adó 26. cikke jelenti, amely szerint minden olyan eljárási kérdésben, amelyről a rendelet nem rendelkezik, a nemzeti jogot kell alkalmazni.

1. Az európai eljárásjogból adódó jogalkalmazási sajátosságok

Fel kell hívni a figyelmet az uniós jogon belüli további, az alkalmazási kötelezettséget árnyaló joggyakorlati kérdésekre is. Ezek közé tartozik az *opt-out*, *opt-in fenntartások* kezelése, valamint a polgári igazságügyi együttműködés területén is beindult *megerősített együttműködés* problémái. Az Egyesült Királyság és Írország¹⁴ kiegészítő jegyzőkönyvet csatolt az Amszterdami majd a Lisszaboni Szerződéshez, melyben a szabadság, a biztonság, és a jog érvényesülése térségére hozandó intézkedések hatálya alól kizárták magukat. Az Egyesült Királyság Európai Unióból való kilépését követően ennek ma már csak Írország viszonylatában van jelentősége, az Egyesült Királyságot a polgári igazságügyi együttműködés területén harmadik országnak kell tekinteni.

Az említett távolmaradási klauzulák közül Írország optinálása folytán jelenleg az elfogadott uniós normáktól való távolmaradás nem releváns, azonban a jövőben Írország vonatkozásában szükséges követni az uniós jogalkotás fejleményeit, amennyiben ugyanis olyan eljárásjogi jogforrás születik, amelytől a hivatkozott jegyzőkönyv megteremti az eseti alapon történő kimaradás és adott esetben az utóbbi történő csatlakozás lehetőségét (*opt-in*), úgy külön vizsgálatot igényel, hogy habár van uniós jogforrás, az Írországra irányadó-e. A Dánia¹⁵ által csatolt kiegészítő jegyzőkönyv kimaradási lehetőséget (*opt-out*) tesz lehetővé, ez alapján viszont azt szükséges tisztázni, hogy párhuzamos megállapodással irányadóvá tett szabály-e az uniós rendelet. Hasonlóan figyelmet igénylő kérdés a megerősített együttműködés, különösen azért is, mert a polgári igazságügyi együttműködés területén bizonyos megerősített együttműködés keretében létrejött jogforráshoz

¹² 861/2007/EK rendelet 19. cikk.

¹³ Ilyenek a 17. cikk (2) bekezdése, amely az ellentmondást követő eljárási lépésekre rendelkezik a tagállami jogról; a 18. cikk (2) bekezdése a végrehajtási eljárás kapcsán kifejezetten a tagállami jog vonatkozó rendelkezéseit hívja fel

¹⁴ (21.) Jegyzőkönyv az Egyesült Királyságnak és Írországnak a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség tekintetében fennálló helyzetéről.

¹⁵ (22.) Jegyzőkönyv Dánia helyzetéről.

Magyarország csatlakozott,¹⁶ míg más jogforrások esetén a megerősített együttműködésben Magyarország nem vesz részt.¹⁷

A bemutatott *szabályozási sajátosságok* miatt gyakran kerül a jogalkalmazó abba a helyzetbe, hogy egy polgári peres eljárás első eljárásjogi lépései között a *Pp.*-n kívül az *Nmjt.*, illetve a többbértégtű szabályok közül a konkrét ügyre irányadó eljárási szabályokat tartalmazó *uniós rendelet* vagy *nemzetközi szerződés* alapján kell meghatározni a *határon átnyúló jogviszonyokban* irányadó polgári peres eljárási szabályokat. A határon átnyúló tényállású jogviták esetén az átlagosnál jóval gyakoribb, hogy több állam bírósága előtt is indulnak eljárások a felek között, vagy hasonló igényérvényesítések történnek különböző államokban. Az ilyen helyzetekre *az azonos vagy összefüggő eljárásokkal kapcsolatos szabályok* alkalmazása nyújthat segítséget. Ebben a körben elsősorban *speciálisan értelmezett joghatósági szabályokkal*, a *perfüggőségre, összefüggő eljárások* kezelésére vonatkozó eljárási szabályokkal találkozhatunk. Ezeknek a szabályoknak a helyes alkalmazásához alakította ki a Bíróság a *koherencia-elv* alkalmazását. Maga az elv több jelentéstartamú, egyrészt az egyes uniós jogforrások közötti *koherens fogalomhasználatra* utal, másrészt a *koherens ítélkezési gyakorlat* elvét is magában foglalja. A sajátosan tagolt magyar eljárásjogi szabályozás miatt a Bíróság által megfogalmazott *koherencia-elv adaptálható* a magyar polgári eljárásjog nemzetközi jellegű szabályaira is, különös figyelemmel arra, hogy az eljárásjogi szabályok egy része a nemzetközi magánjogi szabályozásban került elhelyezésre. A koherencia-elvnek a magyar osztott szabályozásra jól adaptálható magva az európai gyakorlati példákon keresztül mutatható be.

II. Koherencia-elv

A polgári igazságügyi együttműködés területére eső dinamikus jogfejlődés miatt igen sok olyan másodlagos jogforrás született, amely tekintettel van egy másik, ugyanezen tárgykörbe tartozó jogforrás rendelkezéseire. Ez többek között megnyilvánulhat abban is, hogy a *fogalmak értelmezésénél a koherencia* biztosításának követelménye is fontos szempont. Ennek jó példája a C-343/19. ügyben hozott ítélet.¹⁸ A Bíróságnak a *Brüsszel Ia. rendelet* különös joghatósági szabályát kell értelmeznie az ügyben. Az alapeljárásban a VKI, amelynek alapszabályban meghatározott céljai közé tartozik a fogyasztók perlés céljából rá engedményezett jogainak bíróság előtti érvényesítése, 2018. szeptember 6-án keresetet indított a Landesgericht Klagenfurt előtt a Volkswagen 3.611.806 euró és járulékaik megfizetésére való kötelezése, valamint a Volkswagent a még nem

¹⁶ A Tanács 1259/2010/EU rendelete (2010. december 20.) a házasság felbontására és a különválásra alkalmazandó jog területén létrehozandó megerősített együttműködés végrehajtásáról.

¹⁷ A Tanács (EU) 2016/1103 rendelete (2016. június 24.) a házassági vagyoni jogi rendszerekkel kapcsolatos ügyekben a joghatóság, az alkalmazandó jog, valamint a határozatok elismerése és végrehajtása területén létrehozandó megerősített együttműködés végrehajtásáról; valamint a Tanács (EU) 2016/1104 rendelete (2016. június 24.) a bejegyzett élettársi kapcsolatok vagyoni jogi hatásaival kapcsolatos ügyekben a joghatóság, az alkalmazandó jog, valamint a határozatok elismerése és végrehajtása területén létrehozandó megerősített együttműködés végrehajtásáról.

¹⁸ C-343/19. Verein für Konsumenteninformation v Volkswagen AG, ECLI:EU:C:2020:534.

számszerűsíthető és/vagy a jövőben bekövetkező károkért terhelő felelősség megállapítása iránt. A kereset jogalapjaként a Volkswagen jogellenes károkozására vagy azzal egy tekintet alá eső cselekményére hivatkozott, előadva, hogy 574 fogyasztó, akik az alapügyben a VKI-re engedményezték a perindítás jogát, EA 189 motorral felszerelt új vagy használt gépjárműveket vettek Ausztriában, mielőtt 2015. szeptember 18-án ismertté vált a nyilvánosság előtt, hogy a Volkswagen manipulálta az e gépjárművek kipufogógáz-kibocsátási értékeire vonatkozó adatokat. A VKI szerint a járműtulajdonosok kára abban áll, hogy amennyiben tudtak volna e manipulációról, a járműveket vagy egyáltalán nem, vagy csak legalább 30%-kal alacsonyabb áron vásárolták volna meg. Az érintett járművek kezdettől fogva kellékhibásak voltak, így a piaci értékük és ezért az árak is jóval alacsonyabbak voltak a ténylegesen megfizetett vételárnál. Az eljáró bíróság joghatóságát a *Brüsszel Ia. rendelet 7. cikk 2. pontjára* alapította, mert az adásvételi szerződés megkötésére, a vételár megfizetésére és a járművek átadására vagy leszállítására minden esetben e bíróság illetékességi területén került sor. A Volkswagen a VKI keresetének elutasítását kérte, és vitatta az eljáró bíróság joghatóságát.

Ebben az ügyben az eljáró osztrák bíróság által kezdeményezett előzetes döntéshozatali eljárásban a Bíróság a *Brüsszel Ia. rendelet 7. cikk 2. pontját értelmezve* megállapította, hogy nem tisztán vagyoni kárról lehet beszélni, hanem inkább minden egyes jármű értékének csökkenéséből eredő olyan kárról van szó, amely azon a tényen alapul, hogy a kipufogógáz-kibocsátási értékekre vonatkozó adatokat manipuláló szoftver telepítésének ismertté válásával az ilyen jármű megszerzéséért fizetett vételárnak kellékhibás és ezért csökkent értékű jármű az ellenszolgáltatása. Ebből pedig az következik, hogy kipufogógáz-kibocsátási értékekre vonatkozó adatokat manipuláló szoftverrel működő járművek forgalomba hozatala esetén a végső vevőt érő *kár se nem közvetett, se nem tisztán vagyoni kár*, és e kár az ilyen járműnek harmadik személytől történő megszerzésekor következik be. Ez az értelmezés az, amely egyrészt tiszteletben tartja a *joghatósági szabályok előreláthatóságára* vonatkozó, a *Brüsszel Ia. rendelet (15) preambulumbekzdésében* írt célkitűzést,¹⁹ másrészt ez az értelmezés felel meg *Brüsszel Ia. rendelet (16) preambulumbekzdésében* írt, *közeli és megfelelő igazságszolgáltatásra* vonatkozó célkitűzéseknek is, mivel a keletkezett kár összegének meghatározásához a nemzeti bíróságnak esetleg értékelnie kell azon tagállam piaci feltételeit, amelynek területén e járművet megvették. Márpedig az ezen értékelés elvégzéséhez szükséges bizonyítékokhoz e tagállam bíróságai férhetnek hozzá a legegyszerűbben.²⁰ Csak ez az értelmezés felel meg továbbá a *Róma II. rendelet (7) preambulumbekzdésében* szereplő, *koherenciára* vonatkozó követelményeknek, mivel a *Róma II. rendelet 6. cikkének (1) bekezdése* szerint a tisztességtelen versenyt megvalósító cselekmény miatti ügyben a kár bekövetkezésének helye az a hely, ahol e cselekmény „a versenyviszonyokat vagy a fogyasztók kollektív érdekeit sérti vagy sértheti”. Az alapügy tárgyát képező cselekmény sértheti a fogyasztók, mint csoport kollektív érdekeit, így *tisztességtelen versenyt megvalósító cselekménynek* minősül,²¹ és ezen

¹⁹ A tagállamok egyikében működő gépjárműgyártónak, amely más tagállamokban forgalomba hozandó járműveken végez tiltott manipulációkat, észszerűen számíthat arra, hogy ezen államok bíróságai előtt indulnak ellene keresetek (C-375/13. Harald Kolassa v Barclays Bank plc ECLI:EU:C:2015:37, 56. pont; C-304/17. Helga Löber v Barclays Bank PLC ECLI:EU:C:2018:701, 35. pont).

²⁰ C-451/18. Tibor-Trans Fuvarozó és Kereskedelmi Kft. v DAF TRUCKS N.V. ECLI:EU:C:2019:635, 34. pont.

²¹ C-191/15. Verein für Konsumenteninformation v Amazon EU Sàrl, ECLI:EU:C:2016:612, 42. pont.

érdekeket minden olyan tagállamban sértheti, amelynek területén a fogyasztók a kellékhibás terméket megveszik. Ezért a Róma II. rendelet szerint a kár bekövetkezésének helye az a hely, ahol az ilyen terméket megvették.²² Mindezek alapján a Bíróság többek között a *jogforrások közötti koherencia* biztosítása érdekében az előzetes döntéshozatalra előterjesztett kérdésre azt a választ adta, hogy a Brüsszel Ia. rendelet 7. cikk 2. pontját akként kell értelmezni, hogy amennyiben járművekbe valamely tagállamban a gyártójuk a kipufogógáz-kibocsátási értékekre vonatkozó adatokat manipuláló szoftvert jogellenesen telepített a járművek harmadik személy által másik tagállamban történt megszerzése előtt, úgy a kár bekövetkezésének helye ez utóbbi tagállamban van.

A *koherencia elve* más területen is követelményként érvényesül. A *Profit Investment SIM ügyben*²³ a Bíróság egy tagállamban letelepedett bank kötvények kibocsátására irányuló programjára vonatkozó tájékoztató füzetbe illesztett *joghatósági kikötésekkel* kapcsolatban hozott határozatot. A tájékoztató füzetet a kötvény kibocsátója egyoldalúan állította össze, a program pedig az ezen értékpapírok jegyzéséről szóló szerződésekkel teljesült. A kötvényt megvásárló egyik, Olaszországban letelepedett olyan vevő, aki másodlagos értékesítés során szerzett kötvényt, pert indított a kötvény kibocsátójával és más társaságokkal szemben az olasz bíróságok előtt, ahol az alperesek joghatósági kifogásra hivatkoztak. Az ügyben az olasz semmítőszék fordult a Bírósághoz. A Bíróság megállapította, hogy az ügyben fennálló körülmények között a joghatósági kikötésnek a *Brüsszel I. rendelet 23. cikk (1) bekezdés a) pontjában* előírt írásbeli formájára vonatkozó követelmény nem teljesült. A felek által aláírt szerződés nem rendelkezett e kikötés elfogadásáról, és kifejezett utalást sem tartalmazott a tájékoztató füzetre. Így kifejezett *hozzájárulás hiányában a kikötés nem alapoz meg joghatóságot* az értékpapírok későbbi vevőjére nézve. A Bíróság vizsgálta, hogy ha az ilyen joghatósági kikötés, amely nem felel meg az írásbeli formával kapcsolatos feltételnek, az *Brüsszel I. rendelet 23. cikk (1) bekezdés c) pontja* szerinti, a *nemzetközi kereskedelem*ben szokásos gyakorlatban megengedett formaként megalapozhat-e joghatósági kikötést. A Bíróság szerint a nemzetközi kereskedelemben szokásos gyakorlat fennállása akkor állapítható meg, ha igazolható, hogy az ilyen magatartást *általánosan és rendszeresen követik az érintett ágazat gazdasági szereplői* az ilyen típusú szerződések megkötésekor, és erről a konkrét ügyben érintett feleknek is tudniuk kellett. Ilyen gyakorlat a felek általi tényleges vagy vélelmezett ismerete megállapítható annak bizonyításával, hogy a felek korábban maguk között vagy az érintett ágazatban működő más felekkel *kereskedelmi kapcsolatokat létesítettek*, vagy ilyen magatartás megfelelően ismert ahhoz, hogy azt megszilárdult gyakorlatnak lehessen tekinteni.

A *koherens ítélkezéshez fűződő érdekeket* mérlegelve a Bíróság a *Brüsszel I. rendelet 6. cikk 1. pontjának*²⁴ a konkrét ügyben való alkalmazásával kapcsolatosan megállapította, hogy *több olyan kereset, amelyek tárgya és jogcíme eltér egymástól*, és amelyek nincsenek alárendeltségi vagy összeférhetlenségi kapcsolatban, *nem alapozza meg az együttes perléshez szükséges joghatóságot*. Az egymásnak ellentmondó határozatok veszélyének fennállásához nem elegendő, hogy az egyik kérelem megalapozottságának esetleges elismerése potenciálisan hatással legyen a másik kérelemben szereplő jog terjedelmére.

²² C-451/18. Tibor-Trans Fuvarozó és Kereskedelmi Kft. v DAF TRUCKS N.V. ECLI:EU:C:2019:635, 35. pont.

²³ C-366/13. Profit Investment SIM SpA v Stefano Ossi és társai, ECLI:EU:C:2016:282.

²⁴ Ez ad lehetőséget arra, hogy több személyt együttesen lehessen perelni bármely alperes lakóhelyének bírósága előtt.

GÖRÖG MÁRTA*

A Bécsi Vételi Egyezmény 39. Cikkében foglalt „észszerű idő” megítélése a nemzetközi jogalkalmazási gyakorlatban

A szerződési jog nyújtja a magánjog dinamikáját. A piacgazdaság működésének elengedhetetlen szabályozási keretrendszere. A szerződési jog vizsgálata, értelmezése és gyakorlata során megkerülhetetlen a Bécsi Vételi Egyezmény. Az Egyezmény, illetve maga a szerződésszegés számtalan kérdést vet fel, melyek nem csupán elméleti, hanem jogalkalmazási gyakorlati síkon is megjelennek. Így Király Miklós vizsgálta például a bitcoin értelmezhetőségét a CISG alapján.¹ A helyes, vagy helyesnek vélt válaszok pedig függenek az aktuális piaci pozíciótól, a piacgazdaság jelenlegi állásától, a bennünket körülölelő gazdasági-társadalmi környezettől.

Kétségtelen, a Bécsi Vételi Egyezmény az egyik legsikeresebb nemzetközi egyezmény a részes államok száma és ehhez mérten ezen államokban az áruval kapcsolatos export/import ügyletek azonos szabály szerinti lebonyolódása alapján. Az Egyezmény minta-, modelljellegű. Ezen egyezményhez kapcsolt attitűdök eredményezik – többek között – azt is, hogy megannyi bírósági ítélet értelmezi a CISG passzusait, lehetőséget teremtve a jogtudományi álláspontok mellett más országok bírósági gyakorlatából levonható tapasztalatok lehetőségére. Az Egyezmény kiemelt, minta szerepet tölt be a jogalkotásban, melyet a szakirodalomban számosan az Egyezmény „Austrahlungswirkung”-jának neveznek. A magyar magánjogra, magánjogi gondolkodásunkra kettős hatással van: a Ptk. kodifikációja okán indirekt,² a nemzetközi ügyletekhez kötődő praktikumban pedig direkt hatással. Ez az indirekt hatás jelenik meg – többek között – a 2002-es német kötelmi jogi reformban, az UNIDROIT Alapelvek (1994, 2004), az Európai Szerződési Jog Alapelvei, valamint az Európai Adásvételi Jog Alapelvei vonatkozásában is.

* egyetemi tanár, intézetvezető, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Civilisztikai Tudományok Intézete

¹ KIRÁLY MIKLÓS: *A Bécsi Vételi Egyezmény és a Bitcoin*. In: *Studia in honorem Lajos Vékás*. HVG-ORAC. Budapest, 2019. 154–161. pp.

² VÉKÁS LAJOS: *Bevezetés*. In: Vékás Lajos – Gárdos Péter (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft. Budapest, 2013. 20. p., VÉKÁS LAJOS: *Bevezetés*. In: Vékás Lajos – Gárdos Péter (szerk.): *Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz*. 1. kötet. Wolters Kluwer Kft. Budapest, 2014. 33. p.

A szerződési jog gondolkodásmódja erősen szolgáltatás-centrikus, a szerződés gerince alapvetően maga a szolgáltatás. A szolgáltatás jellege sok mindent determinál, így például az egyedi és fajlagos szolgáltatás közötti különbségtétel mintegy irányt mutat a kellékszavatossági eszköztár alkalmazhatósága kérdésében. A nem szerződésszerű áru szolgáltatás miatti, Egyezményen alapuló vevői igényérvényesítés a 38., 39., 40. és 44. Cikkben szoros kapcsolatán nyugszik. A 38. Cikkben rögzített megvizsgálási kötelezettség és az ahhoz kapcsolt időkeret célja egy olyan időtartam megállapítása, amelyen belül a vevőnek a 39. Cikk szerint „fel kellett volna fedeznie” a hibát. A 39. Cikk az áru fizikai fogyatékoságával kapcsolatos vevői reklamációt szabályozza. Ha e két cikk „életútját” vizsgáljuk, úgy e „páros” az egyik legtöbbször hivatkozott egyezményes rendelkezések között található. Ennek az okát az adja, hogy e két cikkben foglalt kötelezettség vevői elmulasztása az áru szerződésszerűségének hiányára vonatkozó vevői hivatkozási jog elenyészését, megszűnését eredményezi. Egyik oldalról tehát vevői kötelezettség, másik oldalról pedig elmaradása az élő jogban sokszor hivatkozott „eszköz” az eladói oldalon. Kivétel csak akkor engedhető alóla, ha az értesítés határideje elmulasztására a vevőnek ésszerű mentsége van, ugyanis ebben a helyzetben a 44. Cikk biztosítja „bizonyos (pénzbeli reparációt nyújtó) jogok”, így árcsökkentés, tényleges károk megtérítése gyakorlását. A 40. Cikk pedig mentesíti a vevőt a határidők elmulasztásának következményei alól, amennyiben a szerződésszerűség hibáját az eladó ismerte, vagy nem lehetett előtte ismeretlen, és azt mégsem tárta fel a vevőnek.

A 38. Cikk megvizsgálási kötelezettséget, a 39. Cikk pedig értesítési kötelezettséget keletkeztet a vevő oldalán. Ez a megkülönböztetés lehetővé teszi azt, hogy el lehessen különíteni egymástól az átadáskor meglévő és a később jelentkező hibákat. Ez az eladó számára garanciális szabályt teremt. Bár elkülönítést igényel a 38. és a 39. Cikkben rendelt határidő, ugyanakkor „össze is csúszhat”. Nyílt hiba esetében a 38. Cikkben foglalt megvizsgálási kötelezettség teljesítését követően, nyomban kell értesíteni az eladót. Ez esetben e két határidő összeeszik. Rejtett hiba esetében az értesítési kötelezettség határidejének kezdő időpontja az az aktus, amikor a vevő a hibát ténylegesen felfedezte. Ekkor a megvizsgálási kötelezettség és az értesítési kötelezettség határideje elválik egymástól, a vevő a szabályozási keretrendszernek megfelelő megvizsgálási kötelezettsége teljesítése ellenére sem felismerhető a hiba.³

A kérdés fontosságát az is jelzi, hogy az Egyezmény 46. Cikk (2) és (3) bek. alapján a vevő csak akkor követelheti a nem szerződésszerű áru kicserélését, ha a fogyatékoság alapvető szerződésszegésnek minősül és az áru kicserélése iránti igényét a 39. Cikkben meghatározott értesítéssel egy időben, vagy azt követően ésszerű határidőn belül közli. Ha az áru nem szerződésszerű, a vevő igényelheti, hogy az eladó az áru kijavításával orvosolja annak fogyatékoságát, ha ez az összes körülmény figyelembevételével nem ésszerűtlen. A kijavítás iránti igényt a 39. Cikkben meghatározott értesítéssel egy időben, vagy azt követően ésszerű határidőn belül kell közölni.

A szerződésszegés az áru teljesítési időpontjabeli fogyatékoságát állítja fókuszba. Az Egyezmény nem ad támpontot az „ésszerű idő” klauzula értelmezéséhez. Érdemes megvizsgálni a 39. cikkben foglalt időtartam nemzeti jogokban való megjelenését. A német ke-

³ SÁNDOR TAMÁS – VÉKÁS LAJOS: *Nemzetközi Adásvétel*. HVG-ORAC. Budapest, 2005. 238–239. pp.

reszkedelmi törvény (Handelsgesetzbuch) az eladó általi azonnali megvizsgálási kötelezettséget és a hiba nyilvánvalóvá válását követően azonnali értesítési kötelezettséget ír elő.⁴ Az osztrák Unternehmengesetzbuch alapján a vevőnek ésszerű határidőn belül kell értesítenie az eladót.⁵ Az 1959-es Ptk. „lehető legrövidebb időn belül”,⁶ a hatályos Ptk. „késedelem nélküli”⁷ az Egyezmény kihirdetéséről szóló 1987. évi 20. törvényerejű rendelet „ésszerű időn belül” értesítési kötelezettséget írt elő a vevő számára. A CISG is ezt a fordulatot tartalmazza „reasonable time” kifejezést alkalmazva.⁸ Az „ésszerű idő” kritériumainak felállításakor az egyedi tényállás egyedi körülményei a meghatározóak, ahol a szerződés közvetett tárgyának minősítése (romlandó / szezonális természetű / tartós használatra rendelt), a kereskedelmi ügylethez kapcsolt kereskedelmi szokás és a szerződő felek üzleti szokása mérvado. Az Egyezmény egyik kiváló kommentátora, Ingeborg Schwenzer mind kommentárjában, mind pedig más publikációiban rámutatott arra, hogy míg a német jogrendszer hagyományosan korlátozó volt a vonatkozó értesítési idő kapcsán, addig mások, mint például Franciaország és az Egyesült Államok sokkal liberálisabb, akár több hónapig vagy akár évig is eljutott az értesítési időtartam meghatározásában.⁹ A szakirodalomban elsőként Ingeborg Schwenzer tett javaslatot és fogalmazott meg véleményt összehasonlító kutatása eredményeként a „reasonable time” tényleges standardjére egy egy hónapos időtartammal.¹⁰ Ahogy Schwenzer fogalmazott: „Will man allzu großen Auslegungsdivergenzen vorbeugen, erscheint eine Annäherung der Standpunkte unabdingbar. Als grobem Mittelwert sollte man deshalb wenigstens von ca. einem Monat ausgehen.”¹¹

A szakirodalomban is többször idézett, tankönyvi jellegű legismertebb ügy, az új-zélandi kagyló-ügy alapvető jelentőségű ebben a kérdésben is, amely magán viseli Schwenzer hatását. A német legfőbb bírói fórum, a Bundesgerichtshof (BGH) 1995-ben, ebben a döntésében foglalkozott először a CISG 39. Cikk 1 bekezdésének értelmezésével a CISG német jogba való átültetése után. A bíróság – többek között – kimondta, az alperes nem hivatkozhat a hibás teljesítésre, illetve az ebből eredő elállásra a sérült csomagolás miatt, mivel az alperes több mint egy hónapot, hat hetet várt, mielőtt értesítette volna a felperest a csomagolás hiányossága miatti hibás teljesítésért és ezáltal a CISG 39 Cikk (1) bekezdése által megkövetelt ésszerű időn belül nem cselekedett.¹² A bíróság dictum formájában

⁴ § 377. bs. 1. Ist der Kauf für beide Teile ein Handelsgeschäft, so hat der Käufer die Ware unverzüglich nach der Ablieferung durch den Verkäufer, soweit dies nach ordnungsmäßigem Geschäftsgange tunlich ist, zu untersuchen und, wenn sich ein Mangel zeigt, dem Verkäufer unverzüglich Anzeige zu machen.

⁵ § 377. Abs. 1. (1) Ist der Kauf für beide Teile ein unternehmensbezogenes Geschäft, so hat der Käufer dem Verkäufer Mängel der Ware, die er bei ordnungsgemäßem Geschäftsgang nach Ablieferung durch Untersuchung festgestellt hat oder feststellen hätte müssen, binnen angemessener Frist anzuzeigen.

⁶ 1959. évi IV. törvény 307. § (1) bek.

⁷ 2013. évi V. törvény 6:162. § (1) bek.

⁸ United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (1980) Article 39.

⁹ SCHWENZER, INGEBORG: *The Noble Month (Arts. 38, 39 CISG) - The Story Behind the Scenery*. 7 Eur. J.L. Reform 353 (2005), 354. p.

¹⁰ CAEMMERER, ERNST VON – SCHLECHTRIEM, PETER: *Kommentar zum Einheitlichen UN-Kaufrecht. Das Übereinkommen der Vereinten Nationen über Verträge über den internationalen Warenkauf - CISG-Kommentar*. C. H. Beck. 2. kiadás. München, 1995. 362. p.

¹¹ SCHLECHTRIEM, PETER – SCHWENZER, INGEBORG: *Commentary on the UN Convention on the International Sale of Goods (CISG)*. Oxford University Press. Oxford, 2010. 632. p.

¹² CLOUT case No. 123. (Germany, 8 March 1995, Bundesgerichtshof – New Zealand mussels case) II. (2) „Selbst wenn man insoweit nach Auffassung des erkennenden Senats sehr großzügig wegen der

azt is megállapította, hogy a fogyatékoság felfedezése után egy hónappal megküldött felmondás „ésszerű időnek” tekinthető az egymástól eltérő nemzeti jogi hagyományok figyelembe vétele mellett.¹³ Négy évvel később, 1999-ben a német BGH-nak ismét lehetősége nyílt arra, hogy a CISG 39. Cikke kapcsán kifejezze véleményét egy félkészpapír gyártó svájci eladó és egy német papírfeldolgozó cég közötti ügyben.¹⁴ A bíróság ismét dictum formájában, ugyanakkor már „rule”-nak, szabálynak nevezve a „regelmäßige einmonatige Rügefrist” standardot alkalmazta,¹⁵ (mintha az mindig is így lett volna). Bár a „regelmäßige einmonatige Rügefrist” irányadó jelleget öltött a német legfelsőbb bírósági gyakorlatban, ugyanakkor nem feltétlenül nyert mindig követést. Így van olyan német bírósági ítélet, mely két hetes időtartam mellett foglal állást.¹⁶

A német bírósági döntések éreztették hatásukat a svájci jogalkalmazásban is, így az Obergericht des Kantons Luzern 1997-es ítéletében az értesítési kötelezettséghez kapcsolt „reasonable time” értelmezésére vállalkozott.¹⁷ Az ítéleti tényállás középpontjában egy gyógyászati eszközöket gyártó olasz eladó és egy, a terméket kórházak számára továbbértékesítő svájci kis cég, mint vevő közötti szerződés állt. A tényállás szerint a gyógyászati segédeszköz szolgáltatása nem volt szerződészerű. A bíróság a német doktrínához kapcsolódó valamennyi véleményt megvitatta és a „regelmäßige einmonatige Rügefrist” standardjának átvételét fogadta el. Néhány évvel később, 2003-ban ugyanezen Bíróságnak egy másik ügyben újra döntenie kellett ebben a kérdésben, amikor is megerősítette hat évvel korábbi véleményét, ez esetben kifejezetten Schwenzerre is hivatkozva.¹⁸

unterschiedlichen nationalen Rechts Traditionen von einem "groben Mittelwert" von etwa einem Monat ausgehen wollte (so Schwenzer aaO Art. 39 Rdnr. 17 m.w.Nachw.; strenger demgegenüber z.B. Herber/Czerwenka aaO Art. 39 Rdnr. 9; Piltz aaO § 5 Rdnr. 59; Reinhart, UN-Kaufrecht, 1991, Art. 39 Rdnr. 5), war die Rügefrist vor dem 3. März 1992 abgelaufen.”

¹³ CLOUT Case No. 123, supra note 12, § II(2). “Even if this Court were to apply a very generous ‘rough average’ of about one month, taking into account different national legal traditions, the time limit for the notice of the lack of conformity with the contract had expired. ...”

¹⁴ CLOUT Case No. 319 [Bundesgerichtshof, Germany, 3 Nov. 1999], http://www.uncitral.org/clout/clout/data/deu/clout_case_319_leg-1542.html

¹⁵ CLOUT Case No. 319 [Bundesgerichtshof, Germany, 3 Nov. 1999], II(2)(bb) „Selbst wenn die T. Papierfabrik AG einen möglichen Bedienungsfehler durch innerbetriebliche Feststellungen und ohne Einholung eines Sachverständigengutachtens kurzfristig hätte ausräumen können, war ihr für die Entscheidung über das weitere Vorgehen und die Einleitung der erforderlichen Maßnahmen - etwa die Auswahl und Beauftragung des Sachverständigen - jedenfalls ein gewisser Zeitraum von rund einer Woche zuzubilligen, woran sich die vom Berufungsgericht angenommene zweiwöchige Dauer einer gutachterlichen Untersuchung sowie danach die – regelmäßige – einmonatige Rügefrist nach Art. 39 Abs. 1 CISG (vgl. BGHZ 129, 75, 85 f) anschloß.”

¹⁶ CLOUT 773. sz. ügy Bundesgerichtshof Németország, 2004. június 30., VIII ZR 321/03.

¹⁷ CLOUT Case No. 192 [Obergericht des Kantons Luzern, Switzerland, 8 Jan. 1997].

¹⁸ Obergericht Luzern, Switzerland, 12 May 2003 „Bei der Bestimmung der angemessenen Rügefrist gemäss Art. 39 Abs. CISG ist auf die Umstände des Einzelfalles abzustellen. Wie indessen die Frist bei dauerhaften Gütern im Normalfall, d.h. ohne besondere Umstände die für eine Verkürzung oder für eine Verlängerung sprechen, zu bemessen ist, erscheint unsicher. Schwenzer (Komm. zum einheitlichen UN-Kaufrecht [Hrsg. von Caemmerer/Schlechtriem], 2. Aufl. N 17 zu Art. 39) weist darauf hin, dass deutsche Autoren tendenziell einen Zeitraum von acht Tagen zugrunde legen wollen, dass jedoch namentlich im US-amerikanischen Recht auch eine Rüge erst mehrere Monate nach Entdeckung des Mangels als noch innerhalb angemessener Frist erhoben gilt. Wollte man allzu grossen Auslegungsdivergenzen vorbeugen, erscheine eine Annäherung der Standpunkte unabdingbar. Als groben Mittelwert solle man deshalb wenigstens von ca. einem Monat ausgehen. Honsell/Magnus (a.a.O., N 21 zu Art. 39 CISG) als deutsche Autoren geben als groben Orientierungswert eine Anzeigefrist von einer Woche als angemessen an und weisen auch auf die abweichende

Ha az angol jogra tekintünk, az a „noble month” kifejezéssel operál, melyet Ingeborg Schwenzer Van Caemerer / Schlechtriem kommentárban írt „großzügigen Monat” kifejezéséből ültettek át.¹⁹

2004-ben született meg az Egyezmény Tanácsadó Testületének (CISG Advisory Council) 2. számú véleménye, amely a vevő megvizsgálási és értesítési kötelezettségével foglalkozik.²⁰ (Említést érdemel, hogy a vélemény megszövegezésében Schlechtriem professzor is részt vett.) A Testület véleménye alapján az értesítés ésszerű időpontja a körülmények függvényében eltér egymástól. Véleményének indoklásában kifejti, hogy az értesítést bizonyos esetekben a fogyatékoság felfedezése napján, vagy azon a napon kell megtenni, amikor a fogyatékoságot fel kellett volna fedeznie a vevőnek. Más esetekben hosszabb időszak is megfelelő lehet. A testület véleménye szerint egyetlen rögzített időszak sem, legyen az 14 nap, egy hónap vagy más időtartam sem tekinthető in abstracto ésszerűnek az eset körülményeinek figyelembevétele nélkül. Ilyen, figyelembe veendő körülménynek számít az áru, a hiba jellege, a felek helyzete és a releváns kereskedelmi szokások.²¹ Ilyen 14 napos időtartam megjelenik például a belga,²² illetve az osztrák²³ bírósági ítéletekben. A Testület véleménye szerint az „ésszerű időt” nem lehet meghatározni.

Az értesítés küldésére vonatkozó egyezményi szabályozás ugyanakkor diszpozitív, a felek konszenzussal eltérhetnek a CISG rendelkezéseitől. Erre alapítottnak tértek el a felek egy, a német bíróság előtti jogvitában. Az alapul fekvő tényállás szerint a felek a Német Textil- és Ruhaipari Általános Szerződési Feltételeket a közöttük érvényesen létrejött szerződésre alkalmazandóként határozták meg. Az ÁSZF értelmében az áru kézhezvételétől számított 14 napon belül a vevő kötelezettsége az esetlegesen felmerülő minőségi hibához kapcsolódó értesítés. Az olasz eladótól kasmírpulóverekeket rendelt német vevő a bíróság döntése értelmében elvesztette az áru minőségi hibájára való hivatkozáshoz kapcsolódó jogát, tekintettel arra, hogy a pulóverek szállítása 1996 júliusának utolsó napjaiban történt, a vevő az eladót ugyanakkor csak 1996. december 5. napján értesítette. A bíróság ítéletében megállapította, legkésőbb egy hónapon belül értesíteni kellett volna az eladót. Tekintettel azonban arra, hogy a felek az ÁSZF alapján két hetes határidőben állapodtak meg, a bíróság a vevő által minőségi hibára vonatkozóan előterjesztett kifogást elkésettnek értékelte.²⁴

Auffassung von Schwenzer hin, ohne sich indessen mit deren Argumenten auseinanderzusetzen. Das Obergericht des Kantons Luzern ist in seinem Urte vom 8. Januar 1997 (LGVE 1997 I Nr. 1) der Empfehlung gefolgt und hat eine Rügefrist von einem Monat als angemessen erachtet. Nachdem keine der Parteien Umstände vorträgt, die eine Verkürzung oder eine Verlängerung dieser Frist begründen könnten, besteht keine Veranlassung von diesem empfohlenen Mittelwert abzuweichen. (...)” <http://www.cisg-online.ch/content/api/cisg/urteile/846.pdf>

¹⁹ ANDERSEN, CAMILLA: B. *Article 39 of the CISG and its „noble month” for notice-giving, a (gracefully) ageing doctrine?* Journal of Law and Commerce 30(2) 2012. May 185. p.

²⁰ CISG Advisory Council Opinion No. 2. Elemzéséhez lásd: SZABÓ SAROLTA: *A bécsi vételi egyezmény, mint nemzetközi lingua franca*. Pázmány Press. Budapest, 2014. 109–129. pp.

²¹ CISG Advisory Council Opinion No. 2 - *Examination of the Goods and Notice of Non-Conformity Articles 38 and 39*. In: Pace International Law Review Volume 16. Issue 2 Fall 2004. 379. p.

²² CLOUT 1018. sz. ügy Hof van beroep Antwerpen, 1995/AR/1558, 1998. november 4.

²³ Oberster Gerichtshof Austria, 2 Ob 191/98 X, 1998. október 15.

²⁴ CLOUT 232. sz. ügy Oberlandesgericht München, 1998. március 11. 7 U 4427/97.

A nemzetközi kereskedelmi gyakorlatban a felek döntési autonómiájára helyeződik a hangsúly, az Egyezmény diszpozitív jellege a felek akaratát helyezi előtérbe. Ez az Egyezmény rendelkezései alkalmazásának kizárási lehetőségét vonja magával. Ez az „opting/opt out” trend az Egyezményhez kapcsolódó jogalkalmazási bizonytalanságok következménye. Mindez ugyanakkor azt is jelenti, hogy épp a jogegységesítés, az egyezmény célja veszik el a CISG kizárásakor.

GYÉMÁNT RICHÁRD*

A Holland Kelet-indiai Társaság vázlatos gazdaságtörténete (1602–1799)

I. Egyetemes gazdaságtörténeti előzmények

A kanadai Vancouverben 2011-ben megalapított – a gazdasági és befektetési trendekkel, továbbá a piacokkal, a technológiával, a globális gazdasággal, etc. foglalkozó – online folyóirat, a *Visual Capitalist* szerkesztője, Jeff Desjardins 2017-ben „*The Most Valuable Companies of All-Time*” címmel jelentetett meg egy írást. A szerző a világtörténelem legjelentősebb multinacionális vállalatait mutatta be. Ezek közül a Holland Kelet-indiai Társaságot tartotta a legértékesebbnek, amelynek akkori (1637) értéke (7,9 billió dollár) húsz, mai multinacionális nagyvállalat értékével lenne egyenértékű. A világ első multinacionális vállalatával szemben a „mérleg másik serpenyőjében” olyan vállalatok szerepeltek – hogy csak a legismertebbeket említsük –, mint például az *Amazon*, az *Apple*, a *Facebook*, a *Johnson & Johnson*, a *MacDonalds*, a *Microsoft*, a *Netflix*, a *Visa* és a *Walmart*.¹ Ez a meglepő tény már önmagában is felkelti az érdeklődést, ezért érdemes „dióhéjban” megismerni a Holland Kelet-indiai Társaság gazdaságtörténetével.

Mielőtt rátérnénk a Holland Kelet-indiai Társaság sikertörténetére érdemes röviden ki térni azokra a gazdaságtörténeti előzményekre, amelyek lehetővé tették a Társaság, és rajta keresztül a korabeli protestáns Egyesült Tartományok – a mai Hollandia – prosperálását.

Európa és Ázsia között hosszú ideje szoros kapcsolatot képzett a kereskedelem, amely a törökök térnyerésével, különösen Konstantinápoly törökök általi meghódításával (1453. május 29.) veszélybe került, illetve jelentősen megrágult. Az európai államok népessége nem mondott le az ázsiai termékekről, ezért alternatív megoldást kellett keresni a kereskedelmi kapcsolatok biztosítására. A „nemzetközi kereskedelem” súlypontja ekkor a Földközi-tengerről folyamatosan az Atlanti-óceánra tevődött át.²

* egyetemi docens, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Statisztikai és Demográfiai Tanszék

¹ DESJARDINS, JEFF: *The Most Valuable Companies of All-Time*. 2017. december 8. Visual Capitalist: <https://www.visualcapitalist.com/most-valuable-companies-all-time/> (Letöltés ideje: 2021. 06. 08.)

² BILINSZKY LAJOS: *Egyetemes történet. Második kötet*. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda. Budapest, 1906. 3. p.; HOLZWARTH, FRANZ JOSEPH: *Világtörténet. Ötödik könyv*. Csanád-egyházmegyei Könyvsajtó. Temesvár, 1889. 127–136. pp.; TAKÁTS GYÖRGY: *Egyetemes történelem. II. rész*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat. Budapest, 1920. 66. p., 81. p.

A 15. század alkonyán a spanyolok hatalmas lépést tettek előre a földrajzi felfedezéseket tekintetében, de számunkra még fontosabbak a portugálok, akik kezdetben maximum 45 km-re mertek eltávolodni³ karavelláikkal a szárazföldről és „fontolva”, fokról fokra haladtak délre Afrika nyugati partvidéke mentén. A portugál származású *Bartolomeu Dias* (c.1450–1500) már az 1486–1487. évi expedíciója alkalmával elérte a Jóreménység fokát („*Cabo da Boa Esperança*”). Kortársa, az ugyancsak portugál *Vasco da Gama* (c.1469–1524) felfedező és tengerész hajóival – 1498-ban – már India nyugati partjaihoz is eljutott.⁴

Az ún. „*tordesillas-i szerződés*” (1494. június 7.), majd az ún. „*zaragozai szerződés*” (1529. április 22.) értelmében egyértelműen elhatárolásra került a portugál és a spanyol érdekszféra. Afrika és Ázsia jó része a portugálok kezébe került. Portugália mindkét térségben komoly gyarmatosításba kezdett, emellett a keleti fűszerkereskedelmet is uralta. Ezt a portugálok számára ideális állapotot zavarta meg a szomszédos Spanyolország, amely 1580-ban – a portugál uralkodó dinasztia, az *Avis-ház* (1385–1580) kihalása miatt – magába olvasztotta Portugáliát. A portugál trónra a spanyol Habsburgok kerültek. A „kényszerházasság” megítéléséről mai napig vitatkoznak a történészek, azonban a portugálok jobbára elítélően gondolnak a Spanyolországgal való perszonálunióra (1580–1640). Ami tény, Portugália régi fényének leáldozott.⁵

A 16. század végén, a 17. század elején Spanyolország is a gazdasági és katonai hanyatlás jeleit mutatta, habár messze nem volt még „fogatlan oroszlán”. A két hanyatló ország helyzetét használta ki a kisterületű, protestáns Egyesült Tartományok, a mai Hollandia, amely egyfelől függetlensége elnyerése érdekében az ún. „nyolcvanéves háborúba” (1568–1648) sodródott a hanyatló Spanyolországgal. Másfelől a tekintetét az óceán felé fordította és a gyarmatosítás, valamint a közvetítő világkereskedelem kapcsán „helyet kért a nap alatt”. Eközben a hollandok egyre több gyarmatot is elhódítottak a portugáloktól.⁶

A vallásháborúkkal, valamint azok következményeivel küzdő Franciaország, valamint az ugyancsak vallási problémáktól (is) hangos, majd polgárháborúba sodródott Anglia kezdetben nem akadályozták a hollandok – gyarmatosító és kereskedelemi – tevékenységét. Akiknek a 17. századi térnyerését elősegítette a vallási tolerancia is, amely a protestáns ország jólétét is jelentősen előmozdította. Habár a „legendás” vallási tolerancia nem volt mindig megfigyelhető,⁷ de a hollandok még így is megelőzték a spanyolokat, a

³ MÁRKI SÁNDOR (szerk.): *Az újkor története*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1910. 3. p.

⁴ CSUDAY JENŐ – SCHÖNHERR GYULA: *A középkori intézmények bomlása és a renaissance*. In: Marczali Henrik: Nagy Képes Világtörténet. VI. kötet. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda – Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság. Budapest, é.n. 491. p.; HOLZWARTH 1889, 415–416. pp.; TAKÁTS 1920, 78–79. pp.

⁵ Vö. BARRETT, PAM (szerk): *Portugália*. Kossuth Kiadó. Budapest, 2006. 47–49. pp.; BIRMINGHAM, DAVID: *Portugália története*. Pannonica Kiadó. Budapest, 1998. 28–35. pp.; BLAIR, EMMA HELEN: *The Philippine Islands, 1493–1803*. FullBooks.com: <http://www.fullbooks.com/The-Philippine-Islands-1493-1803.html> (Letöltés ideje: 2019.02.14.); DIFFIE, BAILEY – WINIUS, GEORGE: *Foundations of the Portuguese Empire, 1415–1580, Volume I*. University of Minnesota Press. Minneapolis, 1985. 152. p.; LERNER BALÁZS – LERNER JÁNOS: *Híres felfedezők*. Pannon-Literatúra Kft. Kisújszállás, 2015. 9. p.

⁶ SZÖLGYÉMY JÁNOS: *Világtörténet főtekintettel a Magyar Nemzet történetére. II. rész. A nyugatrómai császárság bukásától a westphaliai békéig*. Lampel R. Kk. (Wodianer F. és fiai) R.T. Könyvkiadóvállalata. Budapest, 1912. 174–180. pp.

⁷ Vö. BALÁZS PÉTER: *Az újkori holland tolerancia mítosza a történettudomány újabb eredményeinek fényében*. Aetas 2017/1. 144. p., 149. p., 151. p.; PÁSZTORI-KUPÁN ISTVÁN: *Teokratikus tolerancia? A tordai vallásbéli teológiai üzenete*. Keresztény Magvető 2009/2. 259. p.

portugálokat, de még a franciákat és az angolokat is. Példaként említhető, hogy a portugáliai zsidók jó része, akárcsak a Franciaországból elmenekült hugenották, a protestáns Egyesült Tartományok területén lelt új hazára. A bevándorlás gazdaságilag, az ipar és a kereskedelem fejlődése révén, nagy hasznot hozott a kis ország számára.⁸

További gazdaságtörténeti előzményként említhető meg, hogy az ún. „nyolcvanéves háború” („*de Tachtigjarige Oorlog*”) idején Németalföld két részre szakadásával, a déli rész, így Flandria spanyol kézen maradt. Habár a flamand városok gazdasági megtorpanása már korábban megkezdődött, de a németalföldi szabadságharc is komoly gazdasági problémákat okozott. A legnagyobb vesztes *Antwerpen* lett, amely város a 16. századi Európa legjelentősebb gazdasági központja volt. A spanyolok 1576-ban feldúlták a várost, amely visszafordíthatatlan károkat okozott. A „*spanyol őrvjögés*” („*furia española*”) miatt *Antwerpen* régi jelentősége a történelem homályába veszett. Ráadásul a hollandok hosszú időre blokádnál vették a *Schelde* folyó torkolatát, így a város kereskedelmének is végleg leáldozott.⁹ A teljesség igényével jegyezzük meg, hogy a középkorban prosperáló flamand *Brügge* és *Gent* fejlődése – részben politikai, részben egyéb okok miatt – még korábban – a 15. század alkonyán, illetve a 16. század első felében – kezdett megtorpanni. Ráadásul *Brügge* kikötője eliszaposodott, ezáltal a kereskedelemnek is befellegzett. Habár voltak próbálkozások, de a flamand városok nem nyerték vissza régi, középkori fényüket. A flandriai városokból, kereskedők és iparosok tömegei, valamint családjaik telepedtek át elsősorban a „szabadelvűbb” protestáns Egyesült Tartományok területére. *Antwerpen* hanyatlása, *Amszterdam* fejlődését, majd virágzását segítette elő. Mindezt a Hanza-szövetség és – a levantei kereskedelem visszaesése miatt – Itália hanyatlása is előmozdította.¹⁰

II. Holland gazdaságtörténeti előzmények

A protestáns Egyesült Tartományok korán rádőbbsentek a kereskedelem mérhetetlen előnyeire, azonban problémát jelentett a megfelelő hajózási ismeretek hiánya. A fűszerkereskedelmet kezdetben uraló portugálok a legszigorúbb intézkedéseket tették, hogy az

⁸ Vö. EÖRDÖGH ISTVÁN: *Zsidósors a Mediterráneumban és Európában 1492 után*. Acta Historica. Acta Universitatis Scientiarum Szegediensis. Tom. CXVIII. (2003) 55–56. pp.; PRAK, MAARTEN: *Hollandia aranykora. A köztársaság találmánya*. Osiris Kiadó. Budapest, 2004. 136. p.; ÚJLAKY ISTVÁN: *Hollandia és a tenger*. Gradus 2017/1. 16. p.

⁹ Vö. BRAUDEL, FERNAND: *Civilization and Capitalism. 15th–18th Century. Volume III. The Perspective of the World*. University of California Press. Berkeley–Los Angeles, 1992. 143. p., CHISHOLM, HUGH: „*Antwerp*”. *Encyclopaedia Britannica. Volume II*. 11th ed. Cambridge University Press. Cambridge, 1911. 155–156. pp., DUNTON, LARKIN: *The World and Its People. Book V. Modern Europe*. Silver, Burdett & Co Publishers. Boston, 1896. 163. p., GAY, PETER: *Modern Europe to 1815*. Harper Collins Publishers. New York, 1973. 210. p., SINGER, ISIDORE – ADLER, CYRUS: *The Jewish Encyclopedia. A Descriptive Record of the History, Religion, Literature, and Customs of the Jewish People from the Earliest Times to the Present Day. Volume I*. Funk and Wagnalls Company. New York, 1916. 658–660. pp.

¹⁰ Vö. BOKOR JÓZSEF (szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. III. köt. Békalencse – Burgonyavész*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1893. 732. p.; BOKOR JÓZSEF (szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. VII. köt. Fekbér – Geszt*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1894. 812–813. pp.; PÁLFY JÓZSEF: *Benelux államok. Belgium, Hollandia, Luxemburg*. 3. átdolg. kiad. Panoráma Kiadó. Budapest, 1980. 143–144., 158. pp.; ÚJLAKY ISTVÁN: *A bolygó hollandi és a brit superhatalom*. Kráter Műhely Egyesület. Pomáz, 2019. 34–35. pp.

Ázsiába történő hajózás „*know how*”-ja (technika, térképek, etc.) a birtokukban maradjon. Ezeknek az ismereteknek a megszerzésében játszottak szerepet az „idegenbe szakadt”, portugál szolgálatba állt hollandok. Terjedelmi okok miatt csak egy jeles utazó, *Jan Huyghen van Linschoten* (1563–1611) nevét van lehetőségünk megemlíteni. A kezdetben kereskedelmi tevékenységet folytató *van Linschoten* előbb (1579–1580) Spanyolországban, majd (1580) Portugáliában telepedett le, majd innen indult hosszú utazására Ázsia felé. Hosszú éveket élt az egyik legjelentősebb portugál gyarmat, az indiai *Goa* területén. Végül csak 1592-ben telepedett vissza szülőhazájába, a protestáns Egyesült Tartományok területére. Kapcsolatai, lehetőségei, nem utolsósorban szerencsájének is köszönhetően a keleti kereskedelemről szerzett tudását több kötetben publikálta. A legjelentősebb munkája talán az 1596-ban kiadott „*Itinerario. Voyage ofte schipvaert van Jan Huygen van Linschoten naer Oost ofte Portugaels Indien, 1579–1592*” címet viseli. A kiadott kötet hozzájárult ahhoz, hogy a portugálok hajózási titkai a hollandok tudomására jutott. *Van Linschoten* térképekkel egészítette ki munkáját, továbbá felhívta a figyelmet az áramlatok fontosságára, szólt a szigetek elhelyezkedéséről, de a mélységekről, valamint a hajózás egyéb veszélyeiről – például az út folyamán elhelyezkedő homokpadokról – is.

A holland szerző munkáját 1598-ban már angol nyelven is kiadták Londonban. A könyv – egyebek mellett – 1610-ben még francia nyelven is megjelent. Ezáltal a portugálok félve őrzött hajózási titkai nemcsak a hollandok, hanem az angolokhoz és a franciákhoz is eljutott, elősegítve ezáltal az előbbieken említett népek, tehát a hollandok, angolok és franciák részvételét a gyarmatosításban és a kereskedelemben.

Jelentős – speciálisan holland – gazdaságtörténeti előzménynek tekinthető, hogy a Holland Kelet-indiai Társaság megalapítása (1602) előtt már megtörténtek az első lépések az ázsiai fűszerkereskedelemben való részvételre. A holland történetírás az 1594 és 1602 közötti éveket az ún. „*előtársaságok*” („*Voorcompagnie*”) időszakaként ismeri. A 16. század alkonyán tizenkét – egymástól független – gazdasági társaság alakult, amely a fűszerkereskedelemből igyekezett meggazdagodni. Az egyes gazdasági társaságok tulajdonosai, illetve befektetői finanszírozták az egyes kereskedelmi hajók kiállítását, valamint útját a mesés kelet felé. A „befektetések”, azaz a hajóutak busás gazdagsággal kecsegtettek, ugyanakkor nagy kockázatot is jelentettek.¹¹

Az 1594 és 1601 közötti időszakban az egyes társaságok összesen tizenöt expedíciót indítottak az ún. „*Fűszer-szigetek*” felé, nem számítva az ún. „északkeleti átjárót” kutató három – *Willem Barents* (1550–1597) által vezetett – expedíciót. Az első távol-keleti utat külön nevesíti a holland történetírás „*Eerste Schipvaart*” („*első hajóút*”) néven. Az amszterdami kereskedők által 1594-ben alapított „*Compagnie van Verre*” (≈ „*Hosszútávú Társaság*”) *Cornelis de Houtman* (1565–1599) parancsnoksága alatt négy vitorlás hajót szerelt fel, hogy bekapcsolódhasson a keleti fűszerkereskedelembé. A viszontagságos út 1595 és 1597 között ment végbe és a „felemás” sikeren felbuzdulva hamarosan további expedíciók is szerveztek az egyes társaságok. A mérhetetlen gazdagság azonban kapzsisághoz és tisztességtelen magatartáshoz is vezetett az „*előtársaságok*” között. *Jaap ter*

¹¹ Vö. GAASTRA, FEMME: *Geschiedenis van de VOC. Opkomst, bloei en ondergang*. Walburg Pers. Zutphen, 2009. 17–22. pp.

Haar (1922–1998) holland író munkájában jól megragadta a lényegét, amely szabad fordításban így hangzik: a társaságok „(...) egymás erszényéből vették ki a pénzt és egymás lábáról lopták le a cipőt.”¹²

A széthúzás veszélyeit a kiváló holland politikus, Johan van Oldenbarnevelt (1547–1619) idejében felismerte. Felvetése nyomán a holland rendi gyűlés rákényszerítette a tizenkét társaságot, hogy egyesüljenek. Ennek eredményeként 1602-ben megalapították a Holland Kelet-indiai Társaságot. Az egyesülés elsődleges célja egyfelől a széthúzás megszüntetése, másfelől az angolok és a portugálok gazdasági térnyerésének megakadályozása volt, ezáltal a hollandok hatalmas gazdasági haszonra tettek szert.

III. Alapítás és szervezet

Az ún. „Holland Kelet-indiai Társaságot” („Vereenigde Oostindische Compagnie”, rövidítve: „VOC”) 1602. március 20-án alapították meg az előbbiekben említett tizenkét magánvállalkozásból.¹³ A társaság alapításában „oroszlánrészt” vállalt – a már említett Johan van Oldenbarnevelt mellett – a holland rendi gyűlés, az ún. „Staten-Generaal”. „A társaságot 17 tagú igazgatótanács, a félélmetes hatalmú Tizenhetes Urak Tanácsa irányította. A Holland Kelet-indiai Társaság vagyona szinte lavinaszerűen gyarapodott és évi 50-75 százalékosztalékot fizetett. Rövidesen politikai és katonai hatalommá fejlődött. Hajóhadat és zsoldossereget tartott, kormányzókat, követeket nevezett ki, erődítményeket, arzenálokat, városokat épített, hadat üzent, háborút viselt, békét és szerződéseket kötött. A Tizenhetes Urak mindemellett alá voltak rendelve a hágai rendi gyűlésnek (...)”¹⁴

Említettük, hogy a társaság tizenkét „előtársaságból” alakult. Az egyes társaságok képviselői különböző németalföldi városok kereskedői voltak. A leggazdagabb protestáns németalföldi tartomány, Holland, továbbá Zeeland tartomány kereskedői hat kamarába („Kamers”) tömörültek. Az új társaságot 6 440 200 holland aranyforint (gulden) alaptőkével alapították meg.¹⁵ Az alaptőkét a Holland tartományhoz tartozó Amszterdam (57%), Enkhuizen (8%), Delft (7%), Hoorn (4%), valamint Rotterdam (3%) állta. Ehhez jött még a hatodik kamara, Zeeland tartomány központja, Middelburg a maga részesedésével (21%).¹⁶ A hat város kereskedői közül – a részesedés arányában – kerültek ki az ún. „Tizenhét Úr Tanácsának” („Heren Zeventien”) tagjai. A társaság központi székhelye – jelentősége miatt – Amszterdamban volt. Nagyon jelentős transzkereskedelmi központnak számított még a Holland Kelet-Indiában, 1619-ben alapított Batávia (Jakarta) is. A társaság a világ első, jelentős részvénytársasága volt. Részvényesei eleinte városok voltak,

¹² TER HAAR, JAAP: *Geschiedenis van de Lage Landen. Deel 2: Heersers der Nederlanden. 2de druk.* Uitgeverij Kok. Kampen, 2006. 243. p.

¹³ ÁCS LÁSZLÓ: *Indonézia.* Alexandra Kiadó. Pécs, é.n. 30. p.; BOKOR JÓZSEF (szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. X. köt. Kacs – Közellátás.* Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1895. 329. p.

¹⁴ FÁBIÁN FERENC: *Indonézia.* Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1968. 17. p.

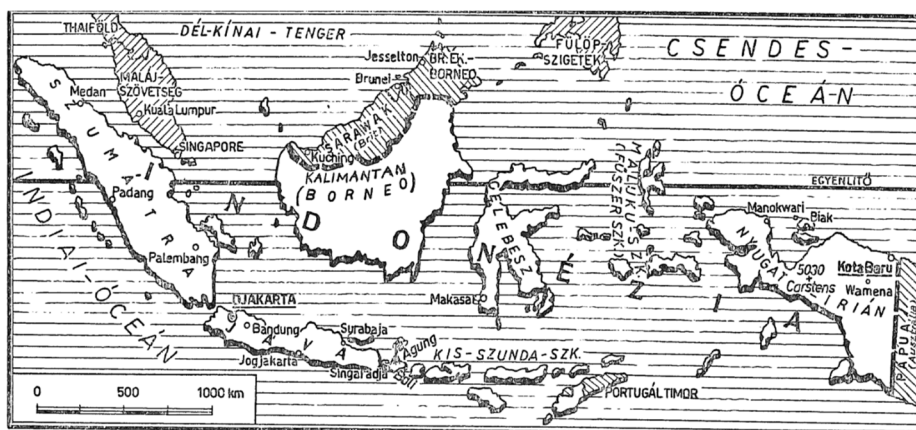
¹⁵ BRUCE, JOHN: *Annals of the Honorable East-India Company. Volume I.* Black, Parry, and Kingsbury. London, 1810. 28. p.

¹⁶ MARCZALI HENRIK: *Az ellenreformáció kora.* In: Marczali Henrik: *Nagy Képes Világtörténet. VIII. kötet.* Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda – Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság. Budapest, é.n. 258. p.

később a gazdag kereskedők mellett kézműveseket, prédikátorokat, de még szolgálóleányok is találunk. Habár a társaság hírhedten rossz munkáltató volt, ennek ellenére alkalmazottainak száma 1625-ben nyolcezer, 1689-ben már huszonötezer fő volt. A Holland Kelet-indiai Társaság fő tevékenységi köre a távol-keleti fűszerkereskedelem volt, amelyből hatalmas profitot termelt és kiváló osztalékot fizetett a részvényeseinek.¹⁷

1. sz. ábra

Indonézia – az egykori Holland Keleti-India – áttekintő térképe

Forrás: FÁBIÁN FERENC: *Indonézia*. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1968. 30. p.

IV. Kezdeti évek, növekedés és fénykor

A kezdeti évek kapcsán mindenképp elmondható, hogy „(...) már Japánig is eljutott a hollandus köztársaság híre és mindenütt szívesen fogadták az új idegeneket, kik nem hódítottak és térítettek, mint a portugallok, csak kereskedni akartak. Amint erőre kaptak, elkezdték foglalni a portugalliai és spanyol telepeket, s a magok részére alapítani katonai és kereskedelmi gyarmatokat.” Továbbá „(...) annyiban is korszakot alkot e nagy részvénytársaság, hogy az első volt, melynek részvényeit a börzén eladták és vették. Oly nagy bizalommal kísérték e nagy nemzeti vállalatot, hogy az amsterdami börzén már az első hajó elindulása előtt 14-16 százalékkal drágábban fizették a részvényeket”¹⁸ Az utóbbi idézethez érdemes hozzátenni, hogy a korabeli társaságok általában csak egyetlen útra „álltak össze”, illetve csak az adott utat finanszírozták. A flotta visszatérésekor beszüntették tevékenységüket. Egy-egy „szerveződés” kétséget kizáróan hatalmas profitot hozhatott, ugyanakkor magas kockázatot rejtett magában. Ilyen „veszélyforrások” voltak például kalózkodás, betegségek

¹⁷ ÚJLAKY 2019, 21. p.

¹⁸ MARCZALI é.n., 258–259. pp.

(például a skorbut), viharok, de a portugálok és a spanyolok is igyekeztek „blokkolni” a hollandok kereskedését. Emellett nem beszéltünk még arról, hogy közgazdasági értelemben az egyes fűszerek esetében rugalmatlan is lehetett a kereslet. Ezért a Holland Kelet-indiai Társaság mindenképp „formabontó” volt abban a tekintetben is, hogy hosszútávra alapították és – az 1600-ban létesített Angol Kelet-indiai Társaság mintájára – a holland kereskedők együttesen igyekeztek fellépni a profit maximalizálása érdekében.

A hollandok már a kezdeti időszakban nagyon szép sikereket értek el. Egy sor ázsiai területet hódítottak el a portugáloktól. Elsősorban Holland Kelet-India területén kezdték pozícióikat kialakítani és erősíteni. *Marczali Henrik* (1856–1940) történész megjegyezte, hogy „(...) nyolcz évvel a társaság alapítása után már főkormányzója volt Bataviában és alatta hét kormányzó: Amboinában, Bandában, a molukk szigeteken, Malakkán, Ceylonban, Makasszárbán, Celebes szigetén és a Jóremény fokán. A keletázsiai nagy szigeteken nekik voltak urai. Jellemző reájuk nézve, hogy minden kormányzó mellé egy főkereskedőt helyeztek.”¹⁹

Az előbbi idézet kapcsán fontos hangsúlyozni, hogy Batáviában (*Jakartában*) jelentős kereskedelmi központot építettek ki a hollandok, amely mint „fordítókorong” működött. Minden ázsiai (pl.: japán, kínai, etc.) áru oda érkezett és innen szállították tovább a rendeltetési helyére, például a protestáns Egyesült Tartományok irányába. Az indonéz szigetvilág – főképp az ún. „Fűszer-szigetek” („*Maluku-szigetek*”, „*Molukkák*”) – a szegfűszeg („*kruidnagel*”) és a szerecsendió („*nootmuskat*”) miatt volt fontos, amely fűszerek kereskedelmére a hollandok kizárólagos monopóliumot nyertek. Ezt a jogot a hollandok közel másfél évszázadig birtokolták. Ráadásul olykor felgyújtották a szerecsendiótermést, ezáltal felverték a fűszer árát, amely hatalmas hasznot hozott nekik. A szerecsendió és szegfűszeg mellett hasonló sikereket értek el a fahéjjal („*kaneel*”) is, miután a 17. század közepén „kiebrudalták” a portugálokat „*Ceylon*” („*Sri Lanka*”) szigetéről. A Holland Kelet-Indiától távoli Jóreménység foka („*Kaap de Goede Hoop*”) azért volt fontos hely, mert a társaság hajói itt pihentek meg, töltötték fel készleteiket (víz, friss zöldség, etc.) jövet-menet a protestáns Egyesült Tartományok és Holland Kelet-India között. Idővel nagyon jelentős, jobbára holland kolónia épült ki a térségben.²⁰

Az ázsiai áruk kapcsán még két érdekességet említenénk meg. Egyfelől a porcelán, másfelől a tea kereskedelmét. „Az első kínai porcelánokat kalózkodással szerezték a hollandok. A mind tömegesebb kereskedelem nyomán kb. hárommillió kínai porcelán tárgy került Hollandiába a [17.] század folyamán. Érdekes, hogy Kína a legjobb minőségű termékeket belföldön forgalmazta, s csak a másodlagos minőséget exportálta. A kínai porcelán megihlette a holland festészetet – és a delfti porcelán- és csempegyártás kialakulását. A delfti porcelán visszahatott a kínai termelésre és ízlésre is.”²¹

Kína kapcsán érdemes hangsúlyozni, hogy a Kína és Japán közötti közvetítőkereskedelmet (selyem („*zijde*”), gyapot („*katoen*”), cukor („*suiker*”), etc.) is sokáig a hollandok biztosították. Japán az európaiak közül hosszú ideig csak a hollandokat engedte be

¹⁹ MARZALI é.n., 260. p.

²⁰ ÚJLAKY 2019, 18–19. pp.

²¹ ÚJLAKY 2019, 16. p., Vö.: BROOK, TIMOTHY: *Vermeer kalapja*. Európa Könyvkiadó. Budapest, 2009. 107–109. pp.

az országba. Holland kereskedelmi lerakat, illetve telep létesült Japán déli részén, előbb *Hirado* (1609), majd (1641) *Deshima* (*Dejima*) szigetén.²²

A teakereskedelem („*thee handel*”) kapcsán érdekességként említjük, hogy a „közhi-edelemmel” ellentétben nem az angolok hozták be először a teát Európába, illetve nem ők terjesztették el elsőként a teázás szokását. A teát már a velencei, továbbá a portugál utazók is ismerték, akik megfordultak a korabeli Ázsiában, de feltehetően még nem hozták be a terméket Európába. A feljegyzések szerint a Holland Kelet-indiai Társaság kereskedői a portugál kézen lévő *Macao* területéről 1607-ben szállítottak nagyobb mennyiségű teát Jáva szigetére (Holland Kelet-India), majd két évvel később megkezdték a tea-importot – Japánból – Európába. A holland kikötőkben megjelent új gyarmati áru hatalmas népszerűsége tett szert. A protestáns Egyesült Tartományok területe, főképp *Amszterdam*, ebben az időben már a világkereskedelem központjának számított. *Hágában*, a kormányzati székhelyen is gyorsan elterjedt a teázás szokása, amely megkezdte hódító útját nemcsak a kontinensen – például a Német-római Birodalom, illetve Franciaország területén –, hanem a holland kézen lévő „*Új-Amszterdamban*” („*Nieuw Amsterdam*”), azaz a mai *New Yorkban* is.²³

A hollandok ázsiai kereskedése azonban nem volt zavarmentes. A Brit Kelet-indiai Társaság komoly konkurenciát jelentett, ráadásul rendszeressé váltak az „összeütközések” az angolok és a hollandok között. Előbbiek ugyancsak részt akartak szerezni a fűszerkereskedelemből, továbbá területeket akartak szerezni a mai Indonézia területén. A két fél 1620 körül próbált megegyezésre jutni, de az 1623-as, ún. „*amboni mészárlás*” („*de Ambonse Moord*”) miatt elmérgesedett a diplomáciai viszony a hollandok és a britek között. A Holland Kelet-Indiához tartozó *Ambon* szigetén húsz angol, portugál és japán személyt gyanúsítottak meg azzal, hogy a holland kormányzat ellen összeesküvést szöttek. A bírósági tárgyalást követően a vádlottakat, így tíz angol kereskedőt – akik a konkurencia, az Angol Kelet-indiai Társaság alkalmazásában álltak – kivégezték. Az angolok az incidens után kezdtek a térségből kiszorulni és India gyarmatosítására irányították a figyelmüket.²⁴

A hollandokat kezdetben senkinek sem sikerült megállítani, mivel „(...) 1600 körül a holland hajópark jóval nagyobb, mint az összes többi európai állam kereskedelmi flottái együttvéve. A XVII. század első felében a holland szupremácia a világkereskedelemben vitathatatlan.”²⁵ Számos áru világpiacon árát ők határozták meg.

V. Megtorpanás, hanyatlás és megszűnés

A társaság gazdasági értelemben vett megtorpanása részben az angolokkal vívott tengeri háborúkra vezethető vissza. Különösen az ún. „harmadik angol-holland háború” (1672–1674)

²² BOKOR JÓZSEF (szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. IX. köt. Hehezet – Kacor*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1895. 845. p.

²³ MAIR, VICTOR H. – HOH, ERLING: *The True History of Tea*. Thames & Hudson Ltd. London, 2009. 106. p., 165. p., 169. p.

²⁴ RICKLEFS, MERLE CALVIN: *A History of Modern Indonesia since c. 1300. 2nd ed.* MacMillan Press Ltd. London, 1991. 29. p.; Vö.: SHORTO, RUSSELL: *The Island at the Center of the World*. Doubleday. New York, 2004. 72. p.

²⁵ ÚJLAKY 2019, 11. p.

járt súlyos következményekkel, mert a konfliktus átmenetileg megszakította a kereskedést Európával. A protestáns Egyesült Tartományok 1672-ben az ún. „katasztrófa évét” („*Rampjaar*”) éltek át, amikor négy irányból támadták meg az országot az angol és a francia király, továbbá a münsteri püspök és a kölni érsek seregei. A totális vereséget csak a gátak átvágásával, *Michiel de Ruyter* (1607-1676) holland admirális hajóhadának tengeri győzelmeivel, valamint ügyes diplomáciával sikerült elkerülni. Emellett az ún. „negyedik angol-holland háború” (1780-1784) totális vereséget hozott a hollandok számára, akik flottájuk nagy részét elvesztették, ráadásul a kis ország hanyatlása is megindult.²⁶ Ráadásul, a 18. század alkonyán (1795), a franciák is megszállták az országot és 1813-ig ki sem vonultak onnan. Gazdasági téren is egyre több probléma mutatkozott. Előbb a Japánnal és a Kínával folytatott kereskedelemben merültek fel komolyabb bajok. Majd az egyre inkább elmélyülő korrupció, valamint a korábban előnynek számító *Batávia* központúság tette nehezkessé a társaság működését. A versenyképesség tekintetében is elmaradtak a hollandok a britek mögött. A társasági osztalékok is egyre kevesebb nyereséget hoztak, ráadásul a társaság működési költségei idővel meghaladták a bevételeket. Az előbbi és egyéb okok miatt a társaság végül 1799. december 31-én szüntette be a működését. Megmaradt gyarmatai a holland államé lettek.

²⁶ RIETBERGEN, PETER J.A.N.: *A short history of the Netherlands. From prehistory to the present day. Third completely revised edition.* Bekking Publishers. Amersfoort, 1998. 111. p.; T. BALLA GIZELLA (szerk.): *Benelux államok. Belgium, Hollandia, Luxemburg.* Park Kiadó. Budapest, 1997. 43. p.

HAJDÚ JÓZSEF*

A transznacionális munkavégzés szabályozásának lehetősége a BRI rendszerében, különös tekintettel a GATS Egyezmény 4. módosatára

Bevezetés

Az elmúlt két évtizedben a kínai multinacionális cégek a globális kereskedelem meghatározó szereplőivé váltak. A BRI létrehozása előtt, Kínában már a 90-es évek végétől meghirdették a “Kiáramlás – Going Out” gazdaságpolitikát, amely központi eleme volt a kínai vállalatok felkészítésének és térnyerésének a nemzetközi piacokon. Ennek a stratégiai gazdaságpolitikának lett a folytatása az Egy Övezet Egy Út program (más néven Új Selyemút, angolul One Belt One Road, OBOR vagy The Belt and Road Initiative, BRI).¹ A BRI közel hetven állammal áll kapcsolatban, beleértve számos EU-s tagállamot, köztük Magyarországot is.²³ Az alapvető kérdés, amire választ keresünk a tanulmányban, hogy a GATS Egyezmény 4. módoszata alapján lehet-e jogszerűen munkát végezni egy másik BRI államban.

A BRI hálózat működtetése nem képzelhető el a munkavállalók és/vagy önfoglalkoztatók határon átnyúló munkavégzése, illetve szolgáltatásnyújtása nélkül.⁴ Annak érdekében, hogy a BRI keretében külföldön munkát végző személyre vonatkozó tag értelemben vett munkajogi szabályokat meghatározzák, a határon átnyúló munkavégzést – a jövőben – mindenképpen szabályozni kell. Erre alapvetően több megoldás is kínálkozik: 1. kiküldetés keretében történő munkavégzés,⁵ 2. bilaterális munkavállalási célú egyezmények

* egyetemi tanár, tanszékvezető, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék; CoE ECSR, Strasbourg

¹ China’s Global Ambition: Balancing Opportunities And Risks In One Belt One Road, The One Brief honlapja; URL: <https://theonebrief.com/chinas-global-ambition-balancing-opportunities-and-risks-in-one-belt-one-road/> (2021. 02. 10.)

² China’s Belt and Road Initiative in the global trade, investment and finance landscape, Chapter 2 of the 2018 edition of the OECD Business and Financial Outlook, Az OECD hivatalos honlapja, URL: <https://www.oecd.org/finance/Chinas-Belt-and-Road-Initiative-in-the-global-trade-investment-and-finance-landscape.pdf> (2021. 02. 10.)

³ Például az elsődlegesen kínai gazdasági érdekeket szolgáló Budapest-Belgrád vasútvonal is ennek a projektnek az égisze alatt épül.

⁴ A kérdés jelentőségét mutatja, hogy 2018-ban közel 1 millió kínai munkavállaló végzett munkát valamely BRI államban.

⁵ NB: az erre vonatkozó kínai szabályozás a döntően állami tulajdonú vállalati modell miatt nagyon specifikus.

alapján, 3. az EU-ban harmadik állam polgáira vonatkozó irányelvi szabályozás keretében és 4. a WTO⁶ hatáskörébe tartozó GATS Egyezmény 4. módzata alapján munkavégzésben megtestesülő szolgáltatásnyújtásra irányuló megállapodás keretében. A tanulmány a legutóbbi megoldás (GATS 4. módzat) működésének sajátosságait, alkalmazhatóságát segíti feltárni és javaslatot tesz a lehetséges továbblépésre.

A WTO GATS megállapodás 4. módzata jelenleg az egyetlen olyan létező multilaterális nemzetközi magánjogi eszköz, amely a BRI jogi értelemben laza működési szerkezetében is potenciálisan – néhány nem WTO tagállamot kivéve – képes lehet szabályozni az ideiglenesen más WTO állam területén szolgáltatást nyújt munkavállalók szabad mozgását.⁷ Ez egy olyan nemzetközi magánjogi (eredendően a szabad kereskedelmet szabályozó) mechanizmus a WTO tagállamai között, amelynek elsődleges célja a szolgáltatás nyújtás keretében – más WTO államban történő – ideiglenes munkavégzés szabadságának a lehetővé tétele (a szabad szolgáltatásnyújtás liberalizálása).⁸ A WTO GATS megállapodás, illetve ezen belül is a 4. módzat azért kerülhet látókörbe, mert a BRI államok túlnyomó többsége WTO tag.

I. A transznacionális munkavégzés alapkérdései a BRI keretein belül

A BRI részes államaiban a kínai érdekeltségű vállalatok vagy szolgáltatást nyújtó vállalkozások – teljesen érthető és megfontolt gazdasági érdekeik szem előtt tartásával – különböző módszerek segítségével – „exportálják” a kínai munkavállalókat a BRI célországába. Hivatalosan közel egymillió kínai munkavállaló dolgozott külföldön 2018-ban. Közülük 492 ezer munkavállaló kiküldetés keretében végzett munkát. Ennek alapvetően két megjelenési formája van. Az egyik, amikor szerződéses projektmunka keretében saját kínai munkáltatója küldi kiküldetésbe (nevezzük őket expatriotáknak, számuk kb. 227 ezer fő), míg a fennmaradó 265 ezer fő egy államilag a Kereskedelmi Minisztérium által engedélyezett speciális munkaközvetítő – pontosabban munkaerő kölcsönző – iroda (foreign labour cooperation agencies) szervezésében végez munkát külföldön. A legtöbben Ázsiában és Afrikában dolgoznak.⁹

Ennek a speciálisan kínai típusú nemzetközi „munkaerő kölcsönzésnek” az egyik legfontosabb sajátossága, hogy a kínai munkaerő-kölcsönző iroda egy konkrét projekt kivitelezésének tervezett időtartamára – általában 2-3 évre – szóló szerződést köt a jelentkezővel. Ezen kölcsönzött munkavállalók munkajogi védelme a BRI-en belüli multilaterális és/vagy bilaterális megállapodás hiányában nem garantálható. A jelenlegi gyakorlat, hogy

⁶ 1998. évi IX. törvény az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) keretében kialakított, a Kereskedelmi Világszervezetet létrehozó Marrakesh-i Egyezmény és mellékleteinek kihirdetéséről.

⁷ MARCHETTI, J. A. and MAVROIDIS, P.CO.: *The Genesis of the GATS (General Agreement on Trade in Service)*. European Journal of International Law, 22 (3), 689–721. pp.

⁸ BROUDE, T. (2010) *The WTO/GATS Mode 4, international labor migration regimes and global justice*. In: R. Pierik and W. Werner (Eds.): *Cosmopolitanism in Context: Perspectives from International Law and Political Theory*. Cambridge University Press. Cambridge, 2010. 75–105. pp.

⁹ EHIZUELEN, MICHAEL MITCHELL OMORUYI: *More African countries on the route: the positive and negative impacts of the Belt and Road Initiative*. Transnational Corporations Review 9 (4): 1–19 pp.

a munkavégzés feltételeit sporadikusan az aktuális munkáltató határozza meg és a felmerülő munkaügyi viták esetén a Kínai Kormány, pontosabban a Kereskedelmi Minisztérium közvetlen beavatkozására kerül sor.^{10 11} Ez természetesen nem feleltethető meg egy nemzetközi közösségben elvárható jogállamisági kritériumnak.

Az EU – mint szerződésen alapuló szupranacionális gazdasági államszerveződés – szemszögéből nézve a jogállamiság értékeinek védelme nemcsak a munkáltatók (vállalatok) működésére, hanem a munkavállalókra vonatkozó alapvető emberi jogi szabályok (pl. a kényszermunka tilalma, munkaidő-pihenőidő védelme, a munkavédelmi szabályok érvényesülése, stb.) betartását is jelenti. Ez a fontos kritérium természetesen csak akkor valósulhat meg, ha a munkavégzés alanyai a BRI keretein belül szabadon végezhetnek munkát, vagy nyújthatnának szolgáltatást egy másik részes állam területén és esetükben mindenkor egyértelműen és jogszerűen megállapítható lenne az alkalmazandó jog és ezt követően biztosítható lenne a munkavállalói (emberi) jogok – legalább minimális szintű – védelme. A munkavállalói alapjogok betartása érdekében a BRI motorját jelentő Kína elméletileg előírhatna olyan szabályokat, amelyek a részes államokra is kiterjedően – a jogállamiság szellemében – meghatároznák a munkavégzés minimum jogi standardjait. Például ez lehetne az egyik alapfeltétele – egy EU-s mintára létrehozott „BRI acquis” – a hálózathoz történő csatlakozáshoz. Ehhez természetesen politikai akarat és multilaterális jogi szabályozás kellene, ami jelenleg a BRI-ben még hiányzik.¹²

II. A WTO 4. módozat alapján szolgáltatás nyújtás keretében végzett transznacionális munkavégzés

A GATS Egyezmény tárgyalására az Uruguay-i Forduló alkalmával (1986–1994) került sor, majd az Egyezmény 1995 elején lépett hatályba, amikor a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) váltotta fel a GATT Titkárságot. Az 1980-as években merült fel az az igény, amely szerint szükség lehet a szolgáltatások kereskedelmének multilaterális szabályozására, amikor felgyorsult a szolgáltatási ágazat és a szolgáltatások kereskedelmének növekedése, és még nehezebbé vált az áruk és a szolgáltatások közötti határ meghúzása.

A GATS kapcsán témánk szempontjából fontos, hogy különbséget tegyünk az ideiglenes (szolgáltatás nyújtás céljából) és az állandó (munkaviszony létesítés céljából) transznacionális migráció között. Az ideiglenesen más országok területére történő belépés bizonyos áruk, vagy szolgáltatások nyújtása érdekében már évezredek óta történik vissza. Ide sorolhatók például a korabeli misszionáriusok, diplomaták, vagy utazó kereskedők. A nemzetközi (állandó) migrációra vonatkozó szabályozás több nemzetközi szervezet (pl. ENSZ, ILO, ET, EU, stb.) normáiban jelenik meg. Ugyanakkor a kifejezetten

¹⁰ COOKE, FANG LEE: *Chinese Multinational Firms in Asia and Africa: Relationships with Institutional Actors and Patterns of HRM Practices*. 53 Hum. Res. Mgt. 877. p.

¹¹ HALEGUA, AARON – ZHENG, YU – FERCHEN, MATT – MAKSIMOVIC, ANDREA – FRANCESCHINI, IVAN – ZOU, MIMI: *Is Chinese Investment Good for Workers?* <https://www.chinafile.com/conversation/chinese-investment-good-workers> (2021. 02. 12.); *Labor 'Open-Minded' on China's Silk Road*. SBS News, September 28, 2017, <https://www.sbs.com.au/news/labor-open-minded-on-china-s-silk-road> (2021. 02. 12.)

¹² KAUCHER, LINDA: *Mode 4 of Trade in Services* https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2010/february/tradoc_145756.pdf (2021. 02. 14.)

ideiglenes (nem letelepedési szándékú és konkrét szolgáltatásnyújtás megvalósítása érdekében történő) migrációra vonatkozó nemzetközi szabályozás viszonylag új keletű. Ennek a kezdete az Uruguay Round nemzetközi kereskedelmi megállapodás tárgyalásaival¹³ indult 1989-ben és a GATS Egyezmény, valamint a WTO létrehozásával fejeződött be 1994-ben. A GATS újszerűségét az adja, hogy a hagyományos áruk kereskedelmének szabadságán túlmenően, egy más államban történő szolgáltatásnyújtás szabadságának a módzatait (1-4) is rögzítette.¹⁴

A GATS Egyezmény I. cikkének 2. bekezdése szerinti „szolgáltatások kereskedelme” az állami hatóságok által nyújtott szolgáltatások kivételével valamennyi ágazat valamennyi szolgáltatására vonatkozik. Az Egyezmény a szolgáltatásnyújtás alábbi 4 módzatát határozza meg: 1. *módozat*: egy adott tag területéről valamely másik tag területére nyújtott szolgáltatás;¹⁵ 2. *módozat*: egy adott tag területén valamely másik tag fogyasztói számára nyújtott szolgáltatás;¹⁶ 3. *módozat*: egy adott tag szolgáltatója által valamely másik tag területén lévő üzleti jelenlétén keresztül nyújtott szolgáltatás;¹⁷ és 4. *módozat*: egy adott tagországhoz tartozó, de átmenetileg egy másik tag területén tartózkodó és dolgozó személyen keresztül nyújtott szolgáltatás (például építkezési projektek, tanácsadók, stb.).^{18, 19}

A GATS 4. módozat keretében történő szolgáltatásnyújtás alapú munkaerőmozgás egy olyan ideiglenes „migráció”, amelyet a szolgáltatást nyújtó kezdeményez a szolgáltatás zavartalanabb biztosítása érdekében. A 4. módozat alapján a szolgáltató (cég) kötelezheti alkalmazottját, hogy a szokásos munkahelyétől eltérő országban végezze munkáját (transznacionális kirendelés vagy EU-s fogalmat használva: kiküldetés).²⁰ A GATS 4. módozat további három alapvető jellemzőjét fontos kiemelni: 1) átmeneti; 2) a szolgáltatást nyújtó honos államban lévő entitás (pl. egy cég) határozza meg a másik állam (célállam) területén nyújtandó szolgáltatást és annak célját; 3) a 4. módozat nem határozza meg, és nem is védi az érintett alkalmazottak munkavégzéshez kapcsolódó jogait – ezeket bármely olyan célország szabályozhatja, mely tagja a WTO-nak. Ezen túlmenően a GATS

¹³ Az Uruguay Round kiemelt célja a GATT Egyezmény modernizálása volt, de e mellett számos új multilaterális nemzetközi kereskedelmi egyezmény, mint például a témánk szempontjából meghatározó (GATS – General Agreement for Trade and Services) egyezmény is létrejött.

¹⁴ BHATNAGAR, PRADIP: *GATS Mode 4: Movement of Natural Persons and Protection of Migrant Workers' Rights* https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---ilo-manila/documents/publication/wcms_351261.pdf (2021. 02. 05.)

¹⁵ Az 1. módozat esetében távszolgáltatásról beszélhetünk (postán, faxon, telefonon vagy interneten keresztül).

¹⁶ A 2. módozatnál a fogyasztó a szolgáltatás igénybevételéhez külföldre utazik (ennek az idegenforgalom a legjellegzetesebb példája).

¹⁷ A 3. módozat egy másik tagország területén létrehozott üzleti jelenlétről szól (pl. befektetés vagy egyéb banki szolgáltatások, stb.).

¹⁸ A 4. módozat pedig akkor áll fenn, ha egy személy szolgáltatásnyújtás céljából (átmenetileg) egy másik ország területére lép – vagy azért, mert az ügyféllel személyes kapcsolat fenntartása szükséges, vagy azért, mert a szolgáltatást a helyszínen kell nyújtani.

¹⁹ A valósághoz tartozik, hogy a WTO által végzett statisztikai becslések azt mutatják, hogy a 4. módozat csak elenyésző részét képezi a transznacionális kereskedelmi szolgáltatásoknak.

²⁰ KONLE-SIEDL, REGINA – BOUDALAOUI-BURESI, ZAHRA: *A munkavállalók kiküldetése, Az Európai Unió ismertetése – 2021*. Európai Parlament honlapja, 2020. december URL: https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/hu/FTU_2.1.13.pdf (2021. 02. 17.)

Egyezmény külön melléklettel²¹ ismeri el a 4. módozattal elérni kívánt kapcsolatot a kereskedelem, a migráció és a munkaerőpiac szabályozása között.²²

Fontos kiemelni, hogy a 3. és a 4. módozatok sokszor szorosan összekapcsolódnak. A gazdasági társaságok magasabb beosztású munkavállalói és szakemberei gyakran cserélődnek a különböző országokban lévő irodák, egységek között, ezért a nemzetközi mobilitás elengedhetetlen az általuk nyújtott szolgáltatások kivitelezéséhez. Ugyanakkor az 1. és a 2. módozat szerint nyújtott szolgáltatásokat is megkönnyítheti a 4. módozat. Így például az üzleti látogatók tárgyalhatnak, és szerződést köthetnek a fenti szolgáltatásnyújtási módok szerint.²³ A WTO további három tág kategóriába sorolja a 4. módozat alapján munkavégzés keretében szolgáltatást nyújtó migráns személyeket: 1. *Vállalaton belüli átirányítás*: a BRI vonatkozásában ezt úgy lehet megfogalmazni, hogy például egy kínai munkáltató a kínai munkavállalóját ideiglenesen, egy másik BRI részes államban (ez lehet EU-s tagállam is) működő központjához, leányvállalatához, fiókjához, stb. irányítja át (ideiglenesen), hogy ott meghatározott szolgáltatást (munkavégzést) teljesítsen.²⁴ 2. *Üzleti látogatók*: egy külföldi szolgáltató képviselője, aki átmenetileg, az alábbi célokból belép egy másik országba: (a) tárgyalás folytatása; (b) szerződéskötés; vagy (c) létesítmény megnyitása (pl. leányvállalat, fiók, iroda). Maguk az üzleti látogatók nem nyújthatnak szolgáltatást (nincs tényleges munkavégzés) egy másik részes államban. 3. *Szerződéses szolgáltatók*: Ez a kategória alapvetően a jogi személyek alkalmazottait foglalja magában, de az önálló tevékenységet folytató vállalkozókra (szabadfoglalkozásúakra) is kiterjed. A jogi személyek alkalmazottai tehát átmenetileg beléphetnek az Egyezményes állam területére, mint olyan külföldi vállalkozás alkalmazottai, amelyek szolgáltatói szerződést kötött a részes állammal.

Fontos kihangsúlyozni, hogy a mindennapokban a valódi kérdés nem a 4. módozattól származó előnyök nagysága, hanem az, hogy alkalmazásával milyen előnyök garantálhatók, és milyen negatív hatások minimalizálhatók.²⁵

Véleményem szerint a GATS 4. módozat célját tekintve, elvi alapon hasonlít az EU szabad szolgáltatásnyújtás elvén és keretében megvalósuló kiküldetéshez (posting), de jelenleg annak még csak egy nagyon embrionális szintjét éri el. A 4. módozat esetében a szolgáltatást nyújtó személy azon jogáról van szó, amely alapján határozott időre – a szolgáltatás nyújtás biztosítása céljából – beléphet egy másik WTO GATS egyezményes ország területére, akár egy EU-s tagállamba is.

²¹ Melléklet a szolgáltatást nyújtó természetes személyek mozgásáról a GATS Egyezmény értelmében.

²² NIMAN, EKATERINA – ROSTAMI, MITRA: „*Trade in services by mode of supply: definitions, collection strategies and preliminary results*” StatisticsCanada honlapja, 2018. október 19. URL: <https://www150.statcan.gc.ca/n1/pub/13-605-x/2018001/article/54966-eng.htm> (2021. 02. 18.).

²³ BAST, J. (2008): *Commentary on the Annex on Movement of Natural Persons Supplying Services Under the Agreement*. In: Wolfrum, R., Stoll, P.-T. and Feinäugle, C. (eds.): WTO – Trade in Services. MartinusNijhoff. Leiden/Boston, 2008. 573–595. pp.

²⁴ A munkáltatón belüli átirányítás (az EU-ban ezt kiküldetésnek hívják) Intra-corporate transferees). Ők rendszerint kulcspozíciót betöltő munkavállalók, például menedzserek, mérnökök, IT szakemberek, stb. – a GATS alapján ez maximum 6 hónapig terjedő – tartós kiküldetés vagy üzleti célú látogatásra, megbeszélésre érkező munkavállalók (rövid tartamú kiküldetés) (pl. valamely folyamat ellenőrzése, problémák feltárása és elhárítása, IT rendszerek frissítése, stb.).

²⁵ Például a transznacionális munkavégzést alapvetően akadályozza a vízum és a munkaengedélyek kiadásával kapcsolatos bürokrácia.

Összegzés

Jelenlegi formájában kiindulási alap lehet a szolgáltatásnyújtás keretében határon átnyúló munkát végző személyek számára a GATS 4. módzat, de jelenleg a számukra biztosított jogvédelem még minimális. Némi illúzióval vegyes optimizmussal azt állítom, hogy a jövőre nézve azzal a feltétellel kellene tovább fejleszteni a 4. módzat keretében történő transznacionális munkavégzést (pontosabban szolgáltatás nyújtást), hogy a WTO-ban résztvevő BRI államok vegyék figyelembe az alapvető nemzetközi és a nemzeti (szolgáltatás nyújtás helye szerinti) munkaügyi standardokat és a fogadó országban érvényes kollektív szerződéseket.²⁶ (Ez a megközelítés alapvetően az EU kiküldetési irányelvének működési mechanizmusán alapszik.) Ez egy olyan fontos cél, amit hosszú távon a BRI részes államok között is érvényesíteni kell(ene).

Az alapvető nemzetközi munkajogi és szociális jogi normák figyelembe vételével szükséges lenne a WTO és legalább az ILO, a Nemzetközi Migrációs Szervezet (IOM) és az ENSZ együttműködése az átmeneti migránsok (4. módzat) jogainak védelme érdekében.

Bár kívánatos lenne, de a jelenlegi körülmények között a BRI vonatkozásában még nem reális cél a 4. módzat kiterjesztése a félig képzett, vagy a szakképzetlen munkakerőre,²⁷ hiszen ők azok a munkavégzők, akik a leggyengébb pozícióval rendelkeznek a szolgáltatás nyújtás helye szerinti államban.

²⁶ Mivel jelenleg a BRI részes államok többségében a kollektív szerződés használata ritka, ezért szükség lesz hatékony ellenőrző mechanizmusok bevezetésére.

²⁷ A szabályozás célját tekintve érthető, de mégis paradox helyzet, hogy a 4. módzat pontosan azokat a csoportokat zárja ki, amelyek a leginkább védelemre szorulnak.

HARKAI ISTVÁN – MEZEI PÉTER*

Szerzői jogi flexibilitások végfelhasználó szerződések fényében

I. Bevezetés

A platformgazdaságban a szerzői művek és kapcsolódó jogi teljesítmények egyre jelentősebb mértékben digitális formában, az interneten keresztül jutnak el a végfelhasználókhoz. A végfelhasználók igényeinek kielégítésére gombamód szaporodtak el a különböző platformok, változatos üzleti és technológiai modellel, amely kihívást jelent az analóg világban gyökerező szerzői jogi rendszer számára. Az egyik legérzékenyebb pont a jogosultak / végfelhasználók (fogyasztók)¹ / platformok hármass viszonyrendszerében fennálló egyensúly kérdése. A jogosultak és a végfelhasználók szempontjából is rendkívüli fontosságú egyfelől a mindenkor fennálló szerzői jog szabályrendszer, másfelől az ennek a részét képező korlátozások és kivételek. Az egyensúly szempontjából ugyancsak kiemelkedő az egyes platformok szerződéses gyakorlata. Kutatásunkban² 17 platform végfelhasználói szerződéseit (*EULA – End-user License Agreement*) hasonlítottuk össze, hogy képet kaphassunk arról, vajon az egyes online szolgáltatók milyen mértékben teremtenek rugalmas, felhasználó-barát környezetet szerződéses gyakorlatukkal.

A végfelhasználói szerződések és a platformok szerződéses gyakorlatának összehasonlító, empirikus vizsgálatával mindmáig adós maradt a nemzetközi és a hazai szakirodalom, jóllehet több szerző is foglalkozott már a platformok és a végfelhasználók érdekviszonyainak egy-egy szegmensével. *Peter Rott* a letölthető tartalmakra további felhasználására vonatkozó szerződéses korlátokat vizsgálta fogyasztói szemszögből.³ *Pascale Chapdelaine* a végfelhasználói jogok szerződéses alapjaival foglalkozott művében, az online felhasználásokra fókuszálva.⁴ *Liliia Oprysk* és *Karin Sein* a végfelhasználói szerződések rugalmasságára volt

* *Harkai István* adjunktus, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézet – *Mezei Péter* habilitált egyetemi docens, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézet

¹ SCHOVSBO, Jens: *Integrating Consumer Rights into Copyright Law: From a European Perspective*. Journal of Consumer Policy Issue 4/2008. 393–408. pp.

² A tanulmány a H2020 reCreating Europe projekt keretében végzett kutatás eredményeinek az összefoglalása. A diagrammok elkészítéséért köszönet illeti Danka Lucát.

³ ROTT, Peter: *Download of Copyright-Protected Internet content and the Role of (Consumer) Contract Law*. Journal of Consumer Policy Issue 4/2008. 441–45. pp.

⁴ CHAPDELAINE, PASCALE: *Copyright User Rights – Contracts and the Erosion of Property*. Oxford University Press. Oxford, 2017.

kíváncsi fogyasztói oldalról közelítve.⁵ John David Michels szerzőtársaival a felhőalapú szolgáltatások szerződéses feltételeit elemezte.⁶ Aaron Perzanowski és Chris Jay Hoofnagle meggyőzően érvelt amellett, hogy a végfelhasználók azt várják el az egyes platformoktól, hogy azok a lehető legmegengedőbb felhasználási feltételek mellett szolgáltatassanak.⁷ Thomas Riis kötetében szintén a végfelhasználók jogállásáról, az őket érintő szolgáltatói szerződéses gyakorlatról olvashatunk, különös tekintettel a tudásalapú társadalomra.⁸

Kutatásunk e sorba illeszkedve igyekezett új megközelítésből vizsgálni az online platformok szerződéses gyakorlatát egy olyan környezetben, ahol a végfelhasználók magas elvárásai a tartalmak és a szolgáltatás irányába eltérést mutatnak a platformok szerződéses gyakorlatától, amely sok esetben a végfelhasználók számára nehezen érthető, komplikált formulákat tartalmaz.⁹

A kutatás időszzerűségét az adja, hogy a CDSM-irányelv¹⁰ átültetésének folyamata 2021. június 7-ével lezárult. A 17. cikk (7)-(9) bekezdései több olyan rendelkezést is tartalmaznak, amelyek relevanciával bírnak a platformok szerződéses gyakorlatában a felhasználóbarát környezet kialakítása szempontjából. Vagyis a kutatás egy átfogó pre-CDSM tanulmányként is értelmezhető, amelyet majd egy pro-CDSM munka követ, már kifejezetten a 17. cikk (7)-(9) bekezdések alkalmazására fókuszálva.

Munkánk során összehasonlító és empirikus módszerrel dolgoztunk. Az összehasonlítás tárgya 17 online tartalomszolgáltató, közösségimédia platform, illetve online piacter. Mark van Hoecke „szerszámoszláda-módszerére” („*toolbox theory*”)¹¹ nagyban támaszkodtunk. Ez több módszer – funkcionális, kontextuális és „közös elem” („*common core*”) – együttese alkalmazását jelenti. A kiválasztott platformokat a végfelhasználói szerződésekben fellelhető rendelkezések szerint osztályoztuk egy 1-5-ig terjedő skálán, hogy megmérjük, vajon mennyire biztosítanak felhasználóbarát környezetet a szolgáltatást igénybe vevő végfelhasználók számára (végfelhasználói rugalmasság-index). A vizsgálat során az

⁵ OPRYSK, LILIA – SEIN, KARIN: *Limitations in End-User Licensing Agreements: Is There a Lack of Conformity Under the Digital Content Directive?* IIC – International Review of Intellectual Property and Competition Law Issue 5/2020 594–623. pp.

⁶ MICHELS, JOHAN DAVID – MILLARD, CHRISTOPHER – TURTON, FELICITY: *Contracts for Clouds, Revisited: An Analysis of the Standard Contracts for 40 Cloud computing Services*. Queen Mary University of London, School of Law. *Legal Studies Research Paper No. 334/2020*. 1–79. pp.

⁷ PERZANOWSKI, AARON – HOOFNAGLE, CHRIS JAY: *What We Buy When We Buy Now*. University of Pennsylvania Law Review January 2017. 321. p.

⁸ Thomas Riis (Ed.): *User Generated Law – Re-Constructing Intellectual Property Law in a Knowledge Society*. Edward Elgar, Cheltenham, 2016.

⁹ HELM, SABRINA V. et al.: *Consumer Interpretations of Digital Ownership in the Book Market*. *Electronic Markets* Issue 2/2018, 177–189. pp.; PERZANOWSKI, AARON – SCHULTZ, JASON: *Digital Exhaustion*. *UCLA Law Review* April 2011. 896. p.; RACINE, PIERRE-LUC: *Copyright Digital Exhaustion: A Public Interest Approach for the Retransfer of Licensed Digital Content in Canada*. *Intellectual Property Journal* September 2019. 367–370. pp.; BOSHER, HAYLEIGH: *Key Issues around Copyright and Social Media: Ownership, Infringement and Liability*. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*, Issue 2/2020. 125. p.; KARAPAPA, STAVROULA: *Exhaustion of Rights on Digital Content Under EU Copyright: Positive and No Perspectives*. In: Aplin, Tanya (Ed.): *Research Handbook on Intellectual Property and Digital Technologies*. Edward Elgar. Cheltenham, 2020. 490. p.

¹⁰ 2019/790 irányelv a digitális egységes piacon a szerzői és szomszédos jogokról, valamint a 96/9/EK és a 2001/29/EK irányelv módosításáról.

¹¹ VAN HOECKE, MARK: *Methodology of Comparative Legal Research*. *Law and Method*, 2015, 1–35. pp.

alábbi nyolc faktort vettük figyelembe: 1) a hozzáférés jogának terjedelme; 2) tiltott felhasználási cselekmények; 3) a végfelhasználói tartalmakra (*user-generated content* – UGC) vonatkozó rendelkezések; 4) a platformnak és más felhasználóknak engedélyezett felhasználási cselekmények a UGC-t illetően; 5) a hozzáférést korlátozó további technológiai megkötések; 6) családi megosztás és a hozzáférés átruházásának lehetővé tétele/korlátozása; 7) a felhasználói fiók/szerződés módosítása és felmondása; 8) eljárási garanciák.

Az már most előrebocsátható, hogy azok a platformok, amelyek nagyobb teret engednek UGC készítésének, feltöltésének, azok magasabb rugalmassági indexet értek el azokhoz a platformokhoz képest, amelyek csak streaming szolgáltatóként működnek.¹²

1. sz. táblázat

Streaming tárhelyszolgáltatással	Streaming tárhelyszolgáltatás nélkül	Online piacterek	Közösségi média
Soundcloud Bandcamp YouTube Twitch DailyMotion Pornhub	Spotify Netflix Disney+	Steam Electronic Arts Origin Amazon Apple Media Service Google Play	Twitter Instagram Facebook

II. Felhasználói rugalmasság

A végfelhasználói rugalmasság fogalmának megértéséhez meg kell vizsgálnunk, hogy kit értünk végfelhasználó alatt. *Chapdelaine* osztályozása a végfelhasználók piramisának csúcsára azokat helyezi, akik teljes kontrollt gyakorolnak a műpéldány fizikai másolata felett. Alattuk találhatók azok, akik audiovizuális streamingszolgáltatások előfizetői. A piramis alján pedig azok helyezkednek el, akik különféle közösségi-média szolgáltatásokat vesznek igénybe.¹³ Mindannyiukra jellemző, hogy azonnali hozzáférést szeretnének minden elérhető tartalomhoz,¹⁴ amelyről úgy hiszik, hogy a szolgáltató köteles is azt számukra szolgáltatni.¹⁵ Ez a kötelezettség azonban nem magától értetődő. Nyilvánvalóan meghatározza a platform üzleti és technológiai modellje, az alkalmazott szerződéses gyakorlatok és a jogszabályi környezet. Utóbbiban a végfelhasználók szempontjából a korlátozások és kivételek rendszerének kulcsfontossága van, amelyek az EUB joggyakorlatában növekvő mértékben felhasználói jogokként jelennek meg.¹⁶ Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a szerzői jog rendszerében éppen a felhasználók mozgásterét biztosító

¹² Az adatok utolsó ellenőrzése 2021. március-májusban történt meg.

¹³ CHAPDELAINE 2017, 191–202. pp.

¹⁴ FOONG, CHERYL: *The Making Available Right – Realizing the Potential of Copyright's Dissemination Function in the Digital Age*. Edward Elgar, Cheltenham, 2019. 3. p.

¹⁵ FRIEDEN, ROB: *What's new in the network neutrality debate?* Michigan State Law Review 2015. 747. p.

¹⁶ Vö. *Technische Universität Darmstadt v. Eugen Ulmer*, Case C-117/13, ECLI:EU:C:2014:2196, 43–44. bekezdések; *Funke Medien v. Bundesrepublik Deutschland*, Case C-469/17, ECLI:EU:C:2019:623, 70. bekezdés; *Spiegel Online v. Volker Beck*, Case C-516/17, ECLI:EU:C:2019:625, 54. bekezdés. A felhasználói jogok elméletéről lásd: FAVALE, MARCELLA: *The Right to Access in Digital Copyright: Right of the Owner or Right of the User?* The Journal of World Intellectual Property Issue 1/2012. 1–25. pp.; SGANGA, CATERINA:

jogintézmények nem érvényesülnek egyenlő mértékben a digitális térben. Elég, ha csak a jogkimerülés digitális alkalmazásának mind normatív, mind bíróság általi kizárására gondolunk.¹⁷ E helyütt fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a kutatás tudatosan lép tovább a korlátozások és kivételek rendszerén, amikor azt vizsgálja, hogy az egyes platformok szerződéses gyakorlatában milyen egyéb rendelkezések találhatók, amely a platform felhasználói használatát rugalmassá, vagy éppen rugalmatlanná teszi. Ilyen „extrák” az olyan eljárási garanciák, amelyek azt biztosítják, hogy a végfelhasználók ne fegyvertelelenül álljanak szemben az egyébként erőfölényben lévő szolgáltatókkal. E körbe tartozik például az értesítési és eltávolítási eljárás és egyéb panaszkezelési mechanizmusok. Ugyancsak a végfelhasználói mozgásteret tágitják azok az üzleti modellek, amelyek a UGC-nek teret engednek. Az érem másik oldala, hogy e tágabb mozgásteret a platformot működtető szoftver további keretek közé tereli, vagyis lényegében a felhasználó csak azt teheti meg a platformon, amelyet a „kód” megenged. A leginkább felhasználóbarát platformok például lehetővé teszik, hogy a tartalmat egyszerre több eszközre is letöltsék, feltelepítsék, vagy az előfizetői fiókon belül több hozzáférési pontot is létrehozzanak, például családtagok számára, vagy a tartalmat a közösségi médiában hozzáférhetővé tegyék.

További olyan intézmények is nevesíthetők, amelyek éppen a hozzáférés korlátozására jöttek létre, mint amilyen például a hatásos műszaki intézkedések,¹⁸ a földrajzi elhelyezkedés alapján működő geo-blokkolás, az internet de facto territorializálódása.¹⁹ Az EULA-k szövegezése gyakran túllép a szerzői jogi kereteken és arra sarkallja a végfelhasználót, hogy elfogadja e keretrendszer megszorító értelmezését. Mindezekre, valamint a jelen kutatás eredményeire tekintettel már most előrebocsátható, hogy a végfelhasználók jogai lényegében a hozzáférés jogára vannak redukálva. Ennek feltételeit pedig a szolgáltató maga határozza meg. A végfelhasználó pedig vagy egészében elfogadja, vagy egészében elutasítja ezeket a szerződéses feltételeket.²⁰ E ponton a kérdés már átvezet a fogyasztóvédelmi jog területére. A végfelhasználók a 2019/770 irányelvben foglaltak szerint megtámadhatják a félrevezető szerződési feltételeket.²¹

Right to Culture and Copyright: Participation and Access. In: Geiger, Christophe (Ed.): *Research Handbook on Human Rights and Intellectual Property*. Edward Elgar, Cheltenham, 2015. 560–576. pp.; GEIGER, CHRISTOPHE – IZUMENKO, ELENA: *The Constitutionalisation of Intellectual Property Law in the EU and the Funke Medien, Pelham and Spiegel Online Decisions of the CJEU: Progress, But Still Some Way to Go!* IIC – International Review of Intellectual Property and Competition Law Issue 3/2020. 282–306. pp.; BORGHI, MAURIZIO: *Exceptions as Users' Rights?* In: Rosati, Eleonora (Ed.): *The Routledge Handbook on EU Copyright Law*. Routledge, Oxford, 2021. 263–280. pp.

¹⁷ *Nederlands Uitgeversverbond and Groep Algemene Uitgevers v. Tom Kabinet Internet BV and Others*, Case C-263/18, EU:C:2019:1111. Az ítélet kritikai elemzését lásd pl.: MEZEI, PÉTER: *The Doctrine of Exhaustion in Limbo – Critical Remarks on the CJEU's Tom Kabinet Ruling*. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego – Prace z Prawa Własności Intelektualnej Issue 2/2020. 130–153. pp.

¹⁸ Alkalmazásukat maga az uniós szerzői jog is korlátozza bizonyos esetekben. Lásd: 2001/29/EK InfoSoc-irányelv, 6. cikk (3)-(4) bekezdés.

¹⁹ KRA-OZ, TAL: *Geoblocking and the Legality of Circumvention*. IDEA – The Intellectual Property Law Review Issue 3/2017. 387. p. A geo-blokkolás szintén részben jogellenessé vált a 2017/1128 Rendelet értelmében.

²⁰ OPRYSK – SEIN 2020, 597–598. pp.

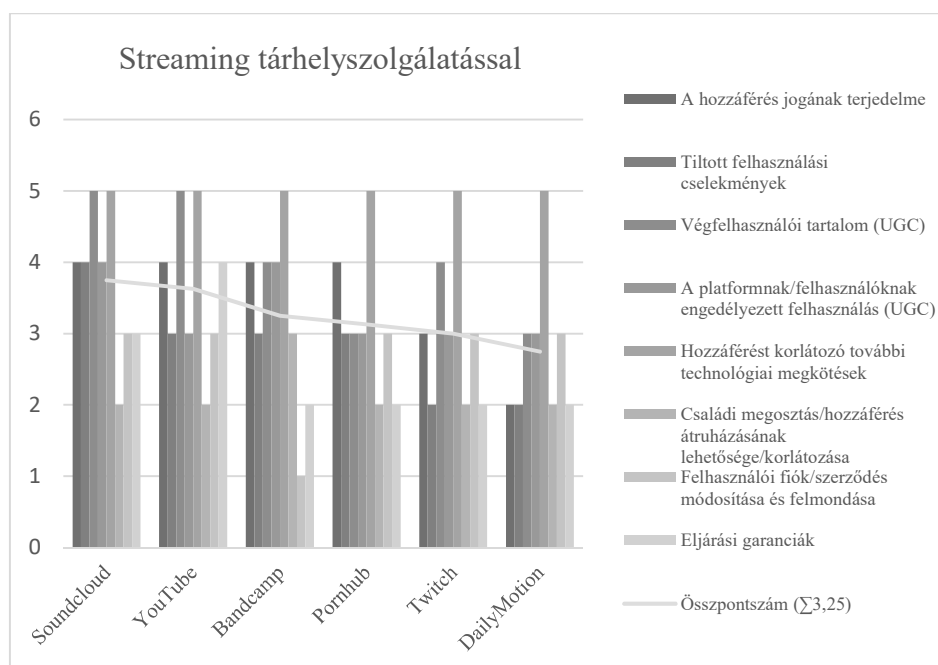
²¹ 2019/770 irányelv a digitális tartalom szolgáltatására és digitális szolgáltatások nyújtására irányuló szerződések egyes vonatkozásairól, 7. cikk.

III. Felhasználói rugalmasság-indexek

1. Streaming, tárhelyszolgáltatással

Az elsőként vizsgált platformok – amelyek tárhely- és streaming-szolgáltatást is üzemeltetnek – egyaránt elérhetők előfizetéses és ingyenes változatban. Az üzleti modell nagyban épít a UGC tartalmakra, ezáltal lényegesen nagyobb mozgásteret biztosítva a végfelhasználói hozzáférésnek. A hatásos műszaki intézkedések alkalmazása visszafogottabb, a közösségimédia-funkcióké kiterjedtebb. Néhány szolgáltató további lehetőségeket biztosít, amelyek az offline műélvezetet teszik lehetővé. A felhasználói érdekeket védő eljárási garanciák legfejlettebb formáját a YouTube-nál találhatjuk.²² Az indexeket tekintve a leginkább felhasználóbarát platformnak a Soundcloud tekinthető, míg a DailyMotion érte el a legalacsonyabb rugalmassági indexet. A kategóriában szereplő szolgáltatások átlaga 3,25.

1. sz. grafikon

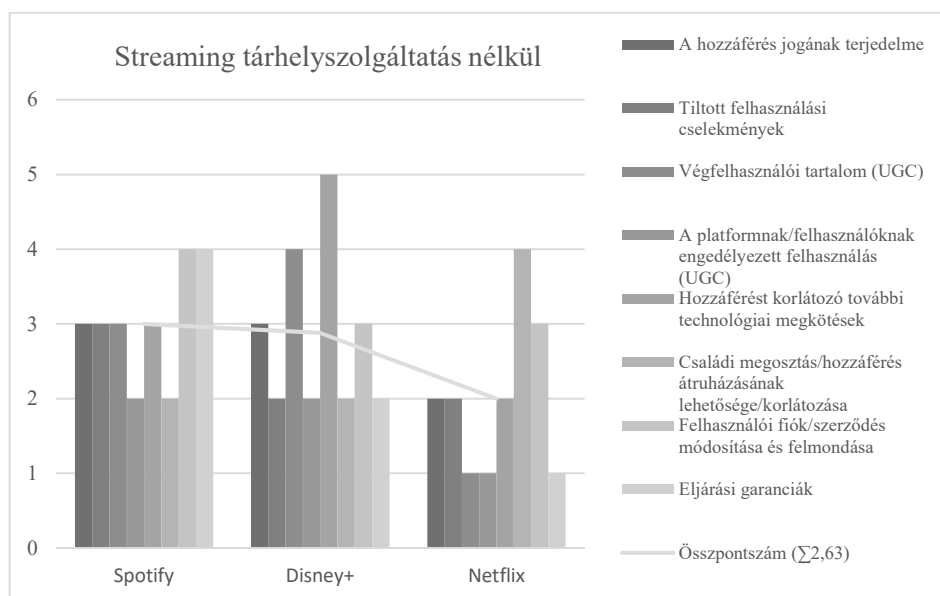

²² Vö. PEREL, MAAYAN – ELKIN-KOREN, NIVA ELKIN: *Accountability in Algorithmic Copyright Enforcement*. Stanford Technology Law Review, Issue 3/2016. 510–516. pp.; ERICKSON, KRISTOFER – KRETSCHMER, MARTIN: *“This Video is Unavailable”: Analyzing Copyright Takedown of User-Generated Content on YouTube*. JIPITEC, Issue 1/2018. 75–89. pp.

2. Streaming tárhelyszolgáltatás nélkül vagy korlátozott tárhelyszolgáltatással

Az itt elemzett szolgáltatások főként általuk jogosított, professzionális tartalmak on-demand nyilvánosságához közvetítésére építik üzleti modelljüket. Tárhelyszolgáltatási funkciót szinte egyáltalán nem biztosítanak, ahogy a UGC-k sem játszanak akkora szerepet a platformok életében. Ebből következik, hogy a rugalmassági index is alacsonyabb értéket ért el, mint az első kategória szolgáltatói esetében. A szigorúbb felhasználási feltételek a végfelhasználók irányában főként abban gyökereznek, hogy maguk a szolgáltatók is szigorú feltételeket tartalmazó felhasználási szerződéseket kötnek a jogosultakkal. Ennek következtében több technikai korlátozással és kevesebb közösségi-média funkcióval szembesülnek a végfelhasználóknak, ahogy az offline felhasználás lehetősége is limitált. Az eljárási garanciák is a jogosultak érdekeit védik, csekélyebb teret engedve a tartalmak korlátozását vagy elérhetetlenné tételét illető végfelhasználói panaszoknak. Az összes faktort figyelembe véve a leginkább felhasználóbarát szolgáltatás ebben a kategóriában a Spotify, míg a legkevésbé rugalmas platform a Netflix. A csoport átlagindexe 2,63.

2. sz. grafikon

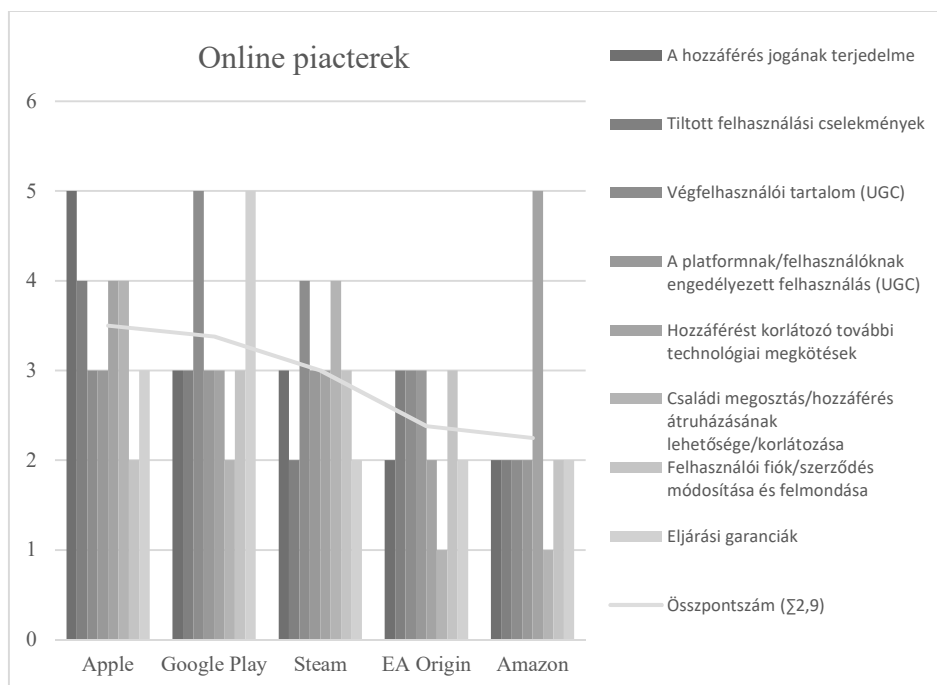

3. Online piacterek

Az internetes áruházak szintén elég szigorúan értelmezik a felhasználóbarátságot, amely főként annak a közvetítő szerepnek köszönhető, amelyet ezek a platformok betöltenek. Feladatuk főként harmadik felek tartalmainak nyilvánosságához juttatása, amelyre maguk is felhasználási szerződést kötnek a jogosultakkal. Hiába nevezzük ezeket áruházaknak,

a digitális tartalmakon a végfelhasználók nem szereznek tulajdonjogot, csak felhasználási engedélyt kapnak a tartalom tekintetében. Ez egyúttal kizárja a jogkimerülés érvényesítésének lehetőségét is. Bizonyos platformok, mint pl. a Steam, amely videojátékokat tesz hozzáférhetővé, nagyban építenek a felhasználói, rajongói tartalmakra. A platformok széles felhasználási jogot kapnak a UGC-k felhasználására, és ugyancsak alulfejlett panasztételi mechanizmus, valamint szinte egyoldalú a szerződés módosításának és felmondásának a lehetősége. Mégis ezek a szolgáltatások magasabb átlagértéket mutatnak a felhasználóbarátság tekintetében, amely egyedi üzleti megoldásaiknak köszönhető. Ilyen pl. az Apple, amely szélesebb teret enged a tartalmak letöltésének, akár több eszközre is, illetve a családi megosztásnak. A Google a többiekével szemben fejlettebb panasztételi mechanizmust kínál a felhasználóknak. Az online piacterek összességében 2,9 pontot értek el. A leginkább felhasználóbarátnak az Apple Media Service bizonyult, a legkevésbé pedig az Amazon.

3. sz. grafikon

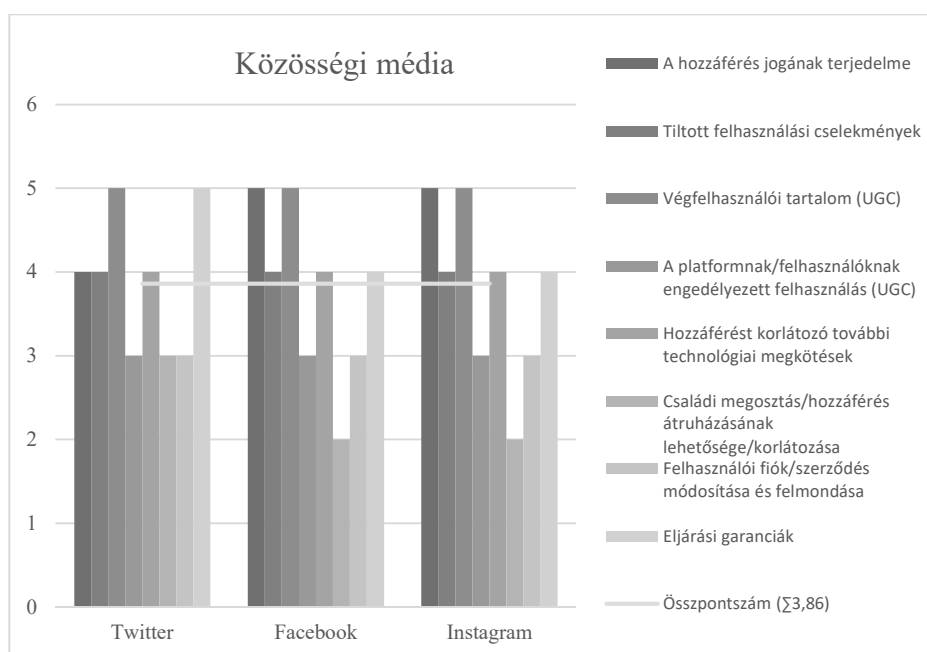

4. Közösségi média

A közösségimédia-platformok egyik legfontosabb pillére a UGC, éppen ezért a legmagasabb átlagot is ez a kategória érte el, hiszen itt találkozhatunk a legszélesebb felhasználási lehetőségekkel és a leginkább rugalmas szerződési feltételekkel, mind a tartalomhoz való hozzáférés, mind pedig a megosztás tekintetében. UGC alatt nem csak a „hétköznapi”

felhasználók tartalmait kell érteni, hanem azokat a közösségimédia-sztárokat is, akik ezeket a platformokat használják fel tartalmaik minél szélesebb körű megosztására. A végfelhasználói lehetőségeknek a platformot üzemeltető szoftver kódja jelentős határt szab, funkcionálissá téve a felhasználást. A szerződési feltételek módosítása e kategóriában is lényegében egyoldalú, a felhasználó lehetősége az elfogadásra vagy elutasításra korlátozódik. A megosztott tartalmakért főszabály szerint maga a végfelhasználó felel, de a szerződéses gyakorlat maga is igyekszik minden eszközzel kizárni a platform felelősségét a felhasználók által feltöltött jogsértő tartalmakért. Ez a CDSM-irányelv 17. cikkének hatálybalépését követően alapjaiban fog megváltozni, amely indokoltá teszi kutatásunk folytatását. Valamennyi ide sorolt platform 3,86-os átlagot ért el.

4. sz. grafikon

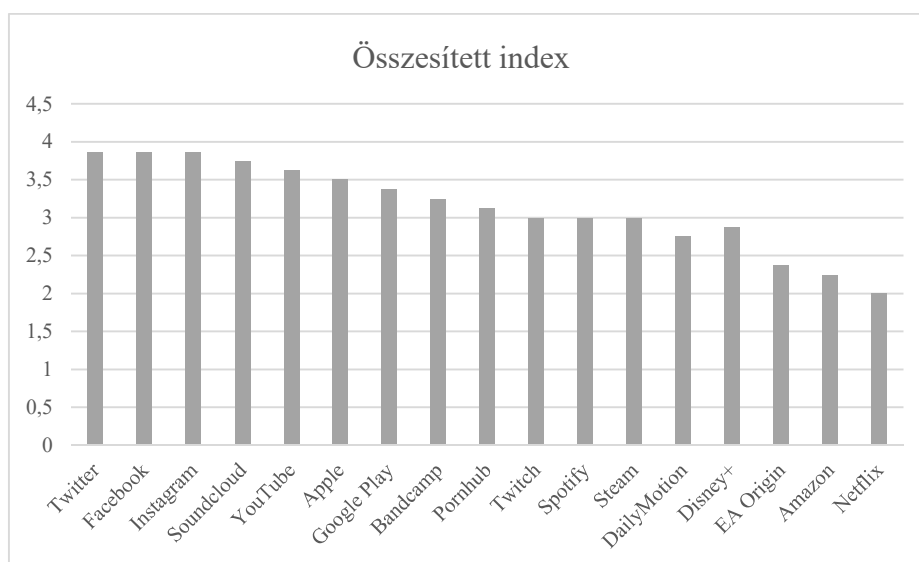

IV. Összefoglalás

A végfelhasználók elvárásai igen magasak. Szeretnének azonnali hozzáférést az élvezni kívánt tartalmakhoz. Ezt mutatja a platformok növekvő előfizetői, illetve regisztrált felhasználói száma, illetve az online piacereken feldolgozott rendelések, a letöltött digitális tartalmak mennyisége. A megnövekedett igényeket az egyre szélesedő platformgazdaság igyekszik kiszolgálni. A vizsgált 17 szolgáltató egymáshoz képest is jelentős eltéréseket mutat a kialakított üzleti modell, a platformot üzemeltető szoftveres háttér tekintetében.

Az összehasonlított szolgáltatások mindegyike jogszerűen üzemel. Ennek megfelelően a szerződéses gyakorlatuk igen szigorú keretek között biztosít hozzáférést a kínált tartalmakhoz. A rugalmassági indexet nagyban meghatározta, hogy ha egy platform csak on-demand streaming szolgáltatást végez vagy épp nagyobb teret enged a végfelhasználói interakcióknak. Ugyancsak a rugalmasságot növelte, ha a szolgáltatás több eszközre tette lehetővé a tartalom többszörözését, akár tartósan is, hogy a felhasználás offline módban is kivitelezhető legyen. Ahogy haladunk az egyszerű streamingtől a tárhelyszolgáltatáson át a közösségi médiáig, úgy lesz a UGC egyre meghatározóbb eleme nem csak a rugalmassági indexnek, hanem a platform gazdasági-üzleti rendszerének és a szerződéses gyakorlatának is. A végfelhasználók tehát összességében egy egyre szélesedő digitális platformgazdaságban kereshetik a mindennapi szórakozást jelentő tartalmakat. Ugyanakkor ezekhez a tartalmakhoz való hozzáférés több faktor együtthatásaként jelentősen korlátozott. A végfelhasználók nem gyakorolnak akkora kontrollt a tartalmak felett, mint a fizikai műpéldányok felett. Azoknak egyáltalán nem, vagy legfeljebb csak virtuálisan, a felhasználói fiókjukon keresztül vannak birtokában. A szerződéses feltételek kialakításába egyáltalán nincsenek bevonva, ráadásul gyakran a szerződések nyelvezete sem felhasználóbarát, sokszor félrevezető.

5. sz. grafikon

HARMATHY ATTILA*

A polgári jog szemléleti kérdéseiről történelmi alapon

I. Az ünnepelt köszöntésére készülő kötetbe olyan témát próbáltam választani, amely reményeim szerint nem áll túl messze az ünnepelt érdeklődési körétől. Szabó Imre munkássága jelentős részben a polgári peres eljárás fő kérdéseinek vizsgálatát fogja át, ugyanakkor pályája során feladatai közé tartozott a szegedi polgári jog tanszék vezetése is és témavezetői tevékenysége polgári jogászok kutatásainak irányítására is kiterjedt. Erre is tekintettel jelentkezem egy olyan témával, amelynek egy-egy részkérdésével évek óta foglalkozom.

II. A magyar polgári jog az elmúlt nagyjából száz év alatt viharos történelmi keretek között formálódott. Az I. világháború, Trianon után új közjogi keretek, új gazdasági adottságok között régi és új társadalmi problémák megoldását kellett keresni. A II. világháború után, egy rövid átmeneti időszakot követően új politikai, közjogi rendszerhez igazodva kellett a polgári jog intézményrendszerével régi és új társadalmi, gazdasági problémákra elfogadható válaszokat keresni. Később a politikai rendszer lassú változása adta lehetőségek között került sor a polgári jogi intézményrendszer átforgálására. Ezt követően pedig a politikai rendszer összeomlása után, új keretek között, új társadalmi, gazdasági követelményeknek megfelelő szabályrendszer kialakítása volt a feladat.

A vázolt történelmi időszakot ismételt gazdasági, társadalmi válsághelyzetek gondjai terhelték. Az egész folyamatot nemcsak a polgári jog alapkérdéseinek ismételt felülvizsgálata kísérte, hanem a jogérvényesítés intézményrendszerének ismételt átalakítása is. A polgári jog és a polgári eljárásjog összefüggésben történő vizsgálata vezethet a folyamatok megértéséhez.

III. Annak jelzésére, hogy milyen nehéz helyes képet alkotni a jelenségekről, a következő történetet mondom el. Anyaggyűjtéseim során találtam meg Peter Stein, tekintélyes cambridgei professzornak egy olyan megállapítását, amely a francia és az angol jog eltérő szemléletét jellemezte. Eszerint az angol szerződési jog minden szerződő fél üzletembernek tekint, ezzel szemben a francia jog feltételezése szerint a szerződő fél tájékozatlan

* professor emeritus, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék

vidéki, akit meg kell védeni az ismeretlen világban leselkedő veszélyektől.¹ Megtetszett nekem a különböző szemléleteknek ez a rövid jellemzése és megemlítettem Hugh Beale professzornak, az angol szerződési jog egyik elismert professzorának. A válasza az volt, hogy a megállapítás találó, de figyelembe kell venni azt, hogy azokhoz az angol bíróságokhoz, amelyeknek határozatait idézik, csak komoly üzletemberek jogvitái kerültek. Ezzel szemben a többi vita – egyebek mellett a perköltség nagy összege miatt – nem jutott el a magasabb szintű bíróságokhoz és nem került nyilvánosságra.

Az eljárási jog szakértői számára nem újdonság az adott polgári jog szabályai és a jogviták elbírálásának rendszere között fennálló összefüggés. Így feltehetőleg emlékeznek arra is, hogy a jogrendszer jellege Magyarországon a hatalomátvétellel 1948-tól megváltozott és a rendszerváltozás mind a polgári jogot, mind a viták elbírálásának rendszerét, valamint szabályait is átalakította. Csak példaként hivatkozom arra, hogy a gazdasági szempontból jelentős vitákat kivették a bírósági hatáskörből és minisztériumok alá rendelt bizottságok hatáskörébe utalták.² A külön fórumrendszer együtt járt az alkalmazandó jognak a polgári jog általános szabályaitól való eltéréseivel.³ Munkaügyi vitákban is korlátozták a bíróságok eljárásának lehetőségét.⁴

A fentieket azért említettem meg, hogy jelezzem, mennyire vigyázni kell akkor, amikor valaki az elmúlt száz év polgári jogának alakulásáról próbál képet alkotni. Nem lehet egyes szabályokat elszigetelten vizsgálni, keresni kell a jogrendszer más elemeivel való összefüggést. Évek óta foglalkozom a jelzett témakör egy-egy részkérdésének vizsgálatával – a folyamatnak néhány eleme jelenik meg a következőkben.

IV. A mintegy százéves időszak kérdésein gondolkozva folyamatosan érzékelnem kell, hogy bizonyos témák a magyar történelem alakulása során ismételtelen jelentkeznek és a jog válasza az adott politikai rendszertől függően változik. A polgári jogi reakció sem azonos. Jelenlegi időszakunk megértéséhez segítséget ad az, ha figyelembe vesszük, milyen politikai, társadalmi, gazdasági viszonyok mellett, milyen megoldás alakult ki a polgári jog területén. Három történelmi időszakot próbál a gondolatmenet átfogni: az I. világháború utáni szakaszt, a II. világháború után következő éveket, a rendszerváltozás szakaszát.

V. Az első időszaknál, az I. világháborút követő éveknél, egy korábbi időszak egyes elemeit is figyelembe kell venni. Így számolni kell azzal, hogy számos, a polgári jog szerepe szempontjából fontos tényező történelmi alapjai 1921 előtt találhatók meg. Példaként említendő a pénzügyek szerepe.

A polgári jog szempontjából az egyik alapvető gazdasági tényező a piac működése. A piac szerepe szorosan összefügg a pénzügyek kérdéseivel. A témakör kifejtése nélkül elég utalni arra, hogy a pénzügyek és a kereskedelmi ügyek körébe tartozó kérdések egy része

¹ PETER STEIN, JOHN SHAND: *Legal values in Western Society*, University Press. Edinburgh. 1974. 240. p.

² 2850/1949. (III. 29.) Korm. rendelet.

³ A gazdasági döntőbizottságok az 1972. évi IV. törvény alapján váltak a bírósági szervezetrendszer részévé, a külön anyagi jogi szabályokat tartalmazó szállítási alaptételeket pedig a 7/1978. (II. 1.) MT rendelet 114. §-ának (2) bekezdése helyezte hatályon kívül.

⁴ 263/1950. (XI. 1.) MT rendelet.

az 1867. évi rendezés következtében az úgy nevezett közös ügyek körébe tartoztak. Így a pénzrendszer és a kamat mértéke a Monarchia vám- és kereskedelmi szövetségéhez tartozó országok megállapodásától függött. (A magyar korona valamennyi országára nézve – Horvát-Szlavonországok kivételével – egységesen határozták meg például 1895-ben a kamat mértékét.⁵) A vasútvonalak egy része esetében szintén egyeztetésre volt szükség.⁶

A Magyarország és Ausztria között kereskedelmi ügyekben fennálló feszültségekről áttekintést nyújtott az 1908. évi törvénycikk általános indokolása. Az indokolás rámutatott arra, hogy a Magyarország számára hátrányos vámszövetségi megállapodások megszűnése és az önállóság elnyerése csak 1917-ben következett be. Az alapvető gazdasági kérdésekben fennálló függő helyzet olyan alapkérdésben is jelentkezett, mint a pénz. Az Osztrák-Magyar Bank által kibocsátott pénz a monarchia felbomlása következtében használhatatlanná vált. Az 1921. évi XIV. törvénycikk rendelkezett a pénzforgalom magyarországi ideiglenes szabályozásáról. Ideiglenesen a jegyintézet által kibocsátott „államjegyek” szolgáltak pénzként. A rendkívüli helyzetre tekintettel az állam vagyonválság fizetését rendelte el.⁷ A pénzjegy kibocsátására felhatalmazott pénzügyintézet 1924-ben megszűnt és a bankjegyek kibocsátásának jogát az újonnan létesített Nemzeti Bank kapta meg.⁸ A Nemzeti Bank alapszabályának 1938. évi módosítása szerint a Bank feladatai közé tartozott a pénzforgalom, a pénzpiac és a hitelforgalom szabályozása.⁹ A Nemzeti Bank szerepe a polgári jog szempontjából is lényeges volt.

Az állam az I. világháborút követően egyebek között a politikai, társadalmi problémákon kívül gazdasági válsággal is küzdött. Az általános gazdasági válsághelyzet mellett pénzügyi válság is volt. Ennek egyik sajátos, polgári jogi megjelenése volt a pénz értékének folyamatos csökkenése miatt fizetési késedelemnél a törvényben meghatározott késedelmi kamatmértékét meghaladó összegű kártérítési kötelezettség, amelynek mértékét az állam határozta meg.¹⁰

1927. január 1-jével megváltozott a pénznem: a korona helyébe a pengő lépett. A törvény meghatározta a régi pénznemben meghatározott összegek új pénznemre való átszámításának módját.¹¹ A pénznem megváltoztatása sok problémával járt a nem azonnal lebonyolódó jogviszonyokban. Az átállást a jogszabályi rendezés a gazdasági viszonyok sajátosságait is figyelembe véve oldotta meg.¹² A törvény ennek megfelelően határozta meg, hogy milyen jogviszonyokban és milyen elvek alapján kell az átértékelést elvégezni. A méltányos rendezés volt az alapelv: a pénz értékcsökkenéséből eredő hátrányt lehetőleg úgy kellett elosztani, hogy egyik fél vagyoni romlása se következzen be (12.§).¹³

⁵ 1895. évi XXXV. törvénycikk.

⁶ 1867. évi XII. törvénycikk 65. és 66. §.

⁷ 1921. évi XV. törvénycikk.

⁸ 1924. évi V. törvénycikk.

⁹ 1938. évi XXV. törvénycikk.

¹⁰ 1923. évi XXXIX. törvénycikk.

¹¹ 1925. évi XXXV. törvénycikk határozta meg a koronának pengőre való átszámítási módját és az egyes jogviszonyokban történő alkalmazást.

¹² 1928. évi XII. törvénycikk.

¹³ A válsággal kapcsolatban a gazdaság és polgári kapcsolatáról ld. BODZÁSI BALÁZS: *A gazdasági fejlődés, illetve a gazdasági válságok hatása a dologi hitelbiztosítékok hazai szabályozására*. In: Gellén Klára, Görög Márta (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Szabó Imre 65. születésnapjára*. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged, 2016. 69–73. pp.

VII. A II. világháború után ismét a háború vesztes országának a gondjai jelentkeztek. A súlyos gazdasági helyzetben külön problémát jelentett a rekordméretű infláció. Szükségessé vált új pénznem, a Forint bevezetése. Az alapok meghatározása a korábban alkalmazott megoldástól eltérő volt, döntően a Kommunista Párt szakembereinek elképzelése szerint történt. A kiindulási alapot nem a piaci viszonyok, nem az adott gazdasági kapcsolatok, jogviszonyok sajátosságai, hanem politikai elképzelések, célok jelentették. A mezőgazdasági árak szintjét alacsonyan állapították meg, a munkabérek szintje között (szakképzettség és egyéb gazdasági, társadalmi viszonyokból következő) meglévő eltéréseket jelentősen csökkentették; az ár- és bérarányok a korábbi szinthez viszonyítva lényegesen eltérők lettek.¹⁴ Mindennek már rövid idő múlva komoly következményei lettek és hatásuk még a rendszerváltozás után is észlelhető volt. A pénznem megváltoztatásával kapcsolatos technikai jellegű teendőket jogszabály meghatározta,¹⁵ de nem született olyan rendezés, mint 1928-ban, amikor a gazdasági viszonyokban bekövetkezett változások következményeinek viselését a gazdasági, társadalmi viszonyok figyelembevételével, méltányossági szempontok alapján próbálták rendezni.

Az 1920-as és 1930-as évek nemzetközi gazdasági válságának hatására Magyarországon is a gazdasági életbe való állami beavatkozások váltak szükségessé. Az állami kényszerintézkedések egyike volt a Magyar Nemzeti Bank felhatalmazása egyebek mellett arra, hogy a hitelforgalmat szabályozza és ellenőrizze.¹⁶

A II. világháború után fennálló helyzetben szükségszerűen alkalmazott rendelkezéseket – az 1920-a évek gyakorlatától eltérően – nem követte a piacgazdaság helyreállítása, hanem rövid időn belül megindult az államosítások folyamata, a gazdaság központi irányításának bevezetése. Ennek a folyamatnak fontos lépése volt a Nemzeti Bank és a meghatározott pénzintézetek magyar tulajdonban álló részvényeinek állami tulajdonba vétele.¹⁷ A gazdasági élet működését meghatározó hitelezés központi irányítás alá került (a gazdálkodó szervezetek tőke hiányában beruházást, de még folyamatos gazdasági tevékenységet sem tudtak folytatni). A kormány (illetőleg a jogszabály meghozatala időpontjában a Gazdasági Főtanács) határozta meg a hitelpolitikai irányelveket és a hitelkezeteket, és a Bank ennek alapján nyújthatott hitelt.¹⁸

VIII. A gazdasági élet központi irányítása az 1959. évi Ptk. előkészítésének, majd alkalmazásának első évtizedében továbbra is érvényesült. Az 1959. évi IV. tv. 232. § (1) bekezdése szerint állampolgárok egymás közti szerződéses viszonyaiban – ha jogszabály kivételt nem tesz – kamat csak kikötés esetében járt. A (3) bekezdés az évi öt százalékos meghaladó kikötést – jogszabály eltérő rendelkezése hiányában – semmissé nyilvánította.

¹⁴ MARTON ÁDÁM: *Infláció, fogyasztói árak Magyarországon a második világháború után I. (1945-1968)* Statisztikai Szemle 2012/5. 377–379. pp.; IVÁN T. BEREND: *Central and Eastern Europe 1944-1993*. Cambridge University Press. Cambridge, 1996. 6, 24–25. pp.; VARGA ISTVÁN: *A magyar valutacsoda*. Magyar Gazdaságkutató Intézet közleményei. Budapest, 1946. 5–12. pp.

¹⁵ 9000/1946. (VII. 28.) ME rendelet.

¹⁶ 1938. évi XXV. törvénycikk 11. §.

¹⁷ 1947. évi XXX. törvénycikk 1. és 3. §.

¹⁸ 1948. évi XII. törvény 35. cikk.

A Ptk. szövege egyértelműen kifejezte, hogy csak az állampolgárok közötti szerződéses viszonyokra vonatkozott a kamat szabályozása. A miniszteri indoklás pedig azt is jelezte, hogy a szabály megszüvegezőinek elgondolása szerint „a kölcsönzés a népi demokrácia társadalmában többnyire fogyasztási és nem termelési jellegű, és általában a baráti vagy rokoni szívésség sarkallja, ezzel pedig kevésbé fér össze a használati díj megkövetelése”¹⁹. Az akkori szóhasználat szerinti szocialista szervezetek között keletkező gazdasági viszonyokra a Ptk. idézett szabálya nem vonatkozott.

Az infláció és a gazdasági viszonyok egyéb változása következtében a kamat mértéke 1985. január 1-jétől 8%-ra változott.²⁰ A rendszerváltozást megelőző időszak növekvő gazdasági gondjait jelezte az, hogy 1989 májusától a kamat mértéke 20%-ra emelkedett.²¹ Ez a magas kamatmérték maradt meg 2000-ig, amikor törvénymódosítás megváltoztatta a kamat szabályozásának alapelgondolását. A kamat mértékét nem a Ptk., hanem a pénzügyi szabályozás (kölségvetési törvény) körébe utalta és egyidejűleg megszüntette a magánszemélyek szerződéseinek külön szabályát.²² Így a Ptk-ban kifejezésre jutott, hogy a kamat meghatározása a gazdaságpolitikai szabályozás egyik fontos eszköze, aminek hatása van ugyan a polgári jogi viszonyokra, de szabályozását, alkalmazását a gyorsan változó gazdasági viszonyoknak megfelelően kell igazítani.

VIII. Az előzőekben az elmúlt mintegy száz év gazdasági válságaival kapcsolatban a pénz és a kamat polgári jogi viszonyokban játszott szerepének egyes kérdéseiről volt szó. A következőkben, a gazdasági életben központi szerepet játszó hitelezéssel szoros összefüggésben álló biztosítékok köréből a zálogjog szabályozásának egyes kérdései kerülnek vázolásra.

Az 1875. évi Kereskedelmi Törvény számos vonatkozásban rendelkezett arról, hogy valamilyen viszonylatban a követelésnek zálogjog a biztosítéka, de nem határozta meg a zálogjog szabályait. Az 1928. évi Magánjogi Törvénykönyv törvényjavaslatának (Mtj.) indoklása rámutatott arra, hogy a dologi jog területén nem lehetett a régi magyar joghoz visszanyúlni. Az osztrák polgári jognak ezen a területen jelentős hatása volt ugyan, de a bírói gyakorlat az osztrák szabályokat jelentősen átalakította. Az indoklás azt is kiemelte, hogy a tervezetnek a dologi jogról szóló része nemcsak dolgok tekintetében fennálló jogviszonyokra vonatkozik (így zálogjog tárgya követelés vagy egyéb jog is lehet), hanem összefoglaló ismérv alapján kerülnek a vonatkozó szabályok egy részbe.²³ A közismerten évtizedek óta fennálló és növekvő hitel igény miatt a készülő törvénykönyvtervezetből a jelzálog szabályait kiemelték és ezeket a szabályokat az Országgyűlés önálló törvényként²⁴ (a továbbiakban: Jt.) 1927-ben elfogadta. A törvény tervezetének általános indoklása hangsúlyozta, hogy a jelzálogjogról szóló jogszabály megalkotására azért van

¹⁹ A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve, Az 1959. évi IV. törvény és a törvény javaslatának miniszteri indoklása, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1959. 180. p.

²⁰ 1984. évi 33. tvr. 4. §.

²¹ 1989. évi X. törvény 1. §.

²² 2000. évi LXXXVIII. törvény.

²³ Indoklás Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének a M. Kir. igazságügyminiszter 1928. március 1-én az Országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslatához, M. Kir. Igazságügyminisztérium. Budapest, 1929. 203–206. p.

²⁴ 1927. évi XXXV. törvények.

szükség, mert a háborút követő gazdasági válság következtében a gazdasági forgalomban nem áll rendelkezésre az a pénzmennyiség, amit a hitelélet igényel. Gyorsítani kellett tehát a tőke áramlását olyan módon, hogy a közvetlen hitelező hitelnyerés céljából az általa nyújtott hitel fedezetét értékpapírral (jelzálogadóslevél) átruházza. A telekadósság esetében a jelzálogjogot a telektulajdonossal szemben fennálló követelés nélkül alapították és erről is lehetett értékpapírt kiállítani.²⁵

A jelzálogról szóló törvényt megelőzően is történt lépés a hitelezési szabályok szélesebb körben való alkalmazására. A jelzálogjog biztosítékként való szereplését abban az esetben is lehetővé tették, ha a tartozás nem pénzre, hanem meghatározott mennyiségű és minőségű gabonának, más terménynek vagy aranyra a szolgáltatására szólt.²⁶ Azt is lehetővé tették, hogy pénzintézetnek meghatározott mennyiségű búza egyenértékére bejegyzett jelzálogjoggal biztosított követelésére búzázáloglevelet bocsásson ki és ezt a záloglevelet forgalomba hozhassák.²⁷

A jogi felfogás változását tükrözte az ipari záloglevelekről szóló törvény is.²⁸ A továbblépést az jelentette, hogy a zálogjog nem meghatározott vagyontárgyra (illetve annak értékére) vonatkozott, hanem meghatározott vagyontárgyra. A jelzálogjog nemcsak meghatározott ingatlanra, hanem megjelölt ingóságokra és jogokra, mint egységes vagyontömegre is kiterjedt. A törvényjavaslatnak a 3.§-hoz fűzött indokolása kiemelte, hogy a szabályozás alap gondolata azonos a bányatelekkönyvről, valamint a vasutak és a csatornák telekkönyvéről szóló szabályokban alkalmazott azzal a megoldással, amelyben a bányát, illetve a vasutat tartozékaival együtt egységes jogi eszközként kezelik.

Az előzőekben említett kis, technikainak tűnő változások mögött lényeges, felfogásbeli változások húzódtak meg, amelyeknek elméleti általános kidolgozására és az általános következtetések kidolgozására azonban nem került sor – a háború és a tervgazdasági rendszer kialakítása mindezt tárgytalanná tette.

IX. A zálogjog szabályai a magánjogi törvénykönyv törvényjavaslatán kívül tehát önálló szabályozásra kerültek és a gazdasági helyzetnek megfelelő új elgondolásokat tükröztek. Érdekes azonban a magánjogi törvénykönyv javaslatának a dologi jogi részen kívül a kötelmi jogi részét is figyelembe venni, egyebek mellett azért is, mert hitelbiztosítékok kérdései dologi jogi mellett kötelmi jogi szabályozást is igényelnek.

A törvénykönyvi gazdasági természetű szabályozás alapjait keresve meglepőnek tűnő megoldásokat lehet találni. Ilyennek lehet tekinteni például azt, hogy a törvénykönyv tervezete az egyes szerződéstípusokról szóló szabályok közül első helyre a kölcsönről szóló rendelkezéseket teszi. A meglepett szemlélődő keresi a megoldás alapját képező mintát, tehát elsődlegesen az osztrák, majd a német polgári törvénykönyvekben szereplő szabályozási rendszert ellenőrzi és ezekben egymástól alapvetően eltérő megoldásokat talál. Az összehasonlítás további próbálkozás azt jelzi, hogy az említetteken kívül a francia és

²⁵ A telekadósságról ld. BODZÁSI BALÁZS: *Nem-járulékos jelzálogi alakzat a régi magyar magánjogban: a telekadósság*. Jog, Állam, Politika Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának tudományos kiadványa. Győr, 2016/1. 4–12. pp.

²⁶ 1923. évi XXXVIII. törvénycikk.

²⁷ 1923. évi XLII. törvénycikk.

²⁸ 1928. évi XXI. törvénycikk.

a svájci törvénykönyvek szabályozása is az előzőekben említett törvénykönyvektől teljesen különböző megoldást követnek.

Az 1928. évi magyar magánjogi törvénykönyv tervezetének rendszere lényegesen eltér mind az előzőekben említett törvénykönyvektől, mind az 1959. évi, mind a 2013. évi Ptk. rendszerétől. A tervgazdaság keretei között kidolgozott törvénykönyvnél tulajdonképpen még az is elgondolkasztó, hogy első helyen miért az adásvétel jelenik meg és miért nem a tervszerződések, hiszen mind gazdasági jelentőség, mind politikai szempontok tekintetében ezek voltak a legfontosabbak.

Az 1928. évi törvénykönyv-javaslat tekintetében a kölcsön előtérbe állítása mellett a korszak gazdasági helyzete szolgáltatott érvet. Abban az időszakban, amikor a hitel- és a pénzrendszer kérdései központi helyet foglaltak el, érthető, hogy az ezekkel kapcsolatban álló jogintézmények kiemelt helyet kaptak. Az Mtj. szerkezetével kapcsolatban az említett feltételezés megalapozottságát megerősítheti a Szladits Károly által szerkesztett, nagyjából azonos időszakban készült Magyar Magánjog kötelmi jog különös részét feldolgozó kötete. A kötet az egyes szerződéstípusok között – az Mtj. rendszerének megfelelően – első helyen a kölcsönről szóló fejezetet szerepelteti. A gazdasági háttérre történő következtetésre az ad támpontot, hogy a kölcsönt megelőző rész az elvont kötelmekről szól. Ennek a résznek a keretében pedig a zálogjog, telekadósság, értékpapírok elméleti kérdései szerepelnek. Ezekhez a kérdésekhez tartalmilag szorosan kapcsolódnak a következő fejezetben a kölcsön témái.²⁹

X. A tervgazdálkodás időszakában sem a magánszemélyek kapcsolataiban, sem a szocialista szervezetek között létrejövő gazdasági viszonyokban nem kaphatott érdemi szerepet sem a zálog, sem a követelések értékpapírba foglalása. A rendszerváltozás után azonban újra fontos szerepet kapott a hitelezés és a hitelbiztosítékok témája. Különösen fontos kérdés volt a földtulajdonosok számára a gazdaság fejlesztését, gépek beszerzését lehetővé tevő kölcsönök és hitelbiztosítékok új jogi szabályozása. A bankok felkérték egy kutatócsoportot, hogy a külföldi tapasztalatok figyelembe vételével dolgozzon ki javaslatot a Ptk. szabályainak megfelelő módosítására és a kapcsolódó rendelkezések kialakítására. A kutatócsoport feladata a Ptk. módosításának megalapozása volt azzal, hogy a kapcsolódó végrehajtási, nyilvántartási, végrehajtási, csődeljárási, értékpapírokra vonatkozó törvényjavaslatokat minisztériumok dolgozzák ki. A kutató munka megindulásának időpontjában kezdett foglalkozni az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank a volt szocialista országok gazdaságfejlesztési kérdéseivel. Tekintve, hogy a Bank jogi igazgatójával nemzetközi konferenciák révén volt személyes kapcsolat, a Banknak a kérdéskörrel foglalkozó jogászaival rendszeres munkakapcsolat alakult ki³⁰. Több külföldi kutatóintézetrel fennálló jó viszony alapján sikerült tájékoztatást kapni azokról a külföldi megoldásokról is, amelyek az ingókon létesített biztosítéki jogokat megteremtették (az európai szabályokon túlmenően az USA Uniform Commercial Code megoldása is figyelembe vételre

²⁹ SZLADITS KÁROLY, (szerk.) *Magyar Magánjog, Kötelmi jog különös része*. Grill. Budapest, 1942. 2-4.§ elvont kötelmek, 5. § kölcsön.

³⁰ HARMATHY ATTILA: *The EBRD Model Law and the Hungarian Law*. In: Joseph J. Norton, Mads Andenas (ed.): *Emerging Financial Markets and Secured Transactions*. Kluwer Law. London, 1998, 197–210. pp.

került). A témával kapcsolatban felmerülő elvi kérdésekről a Kemenes Béla tiszteletére készült emlékkönyvben jelent meg egy rövid tanulmány.³¹ Az ingókon létesítendő zálogjog egy új nyilvántartási rendszer megteremtését is megkövetelte. A rendszer létesítése hosszabb ideig váratott magára. Végül a Magyar Országos Közjegyzői Kamara vállalta a közhiteles rendszer kiépítését és megtörtént az új zálogjogi szabályoknak az 1996. évi XXVI. törvénnyel a Ptk-ba történő felvételére³².

XI. 1990 óta lényeges változások történtek a gazdasági élet egészében, a bankrendszerben, a hitelrendszerben és mindezekkel kapcsolatban a polgári jogi szabályokban. Ez a tanulmány az ünnepest üdvözlése mellett csak arra tesz kísérletet, hogy a polgári jognak a gazdasági élet egyes kérdéseire a megszokottól talán eltérő megközelítéssel hívja fel a figyelmet.

³¹ HARMATHY ATTILA: *A hitelbiztosítékok jogának változásáról*. In: Tóth Károly (szerk.): Emlékkönyv Dr. Kemenes Béla egyetemi tanár 65. születésnapjára. Szeged, Acta Jur. et Pol. Szeged, 1993. 139–143. pp.

³² BÓKAI JUDIT: *Előszó*, ERDŐSNÉ SZEIBERT ORSOLYA, *Az ingójelzálog*. J.L.SIMPSON – J-H. M. RÖVER – J. BATES: *A Magyarországon létesítendő számítógépes zálogjog-nyilvántartási rendszer megvalósíthatósági tanulmánya*. In: Bókai Judit, Tóth Ádám (szerk.), *A zálogjog új szabályai*. Magyar Országos Közjegyzői Kamara. Budapest, 1996.

HARSÁGI VIKTÓRIA*

Gondolattöredékek a társult perek új rendszeréhez

Az új Polgári perrendtartás által bevezetett társult per opt-in rendszerű, figyelemmel a 2013/396/EU Bizottsági ajánlásának is. E tekintetben (de nem a részleteket illetően) és a felperesi létszám alsó küszöbének megszabása vonatkozásában a szakértői javaslatban¹ foglaltakat követte, vagyis a perindítás feltételeként legalább tízfős felperesi csoportot kíván meg. Az új eljárás lényegét leginkább a Pp. 583. § rendelkezései juttatják kifejezésre: a felperes egy vagy több olyan jogát, amely tartalmában azonos valamennyi felperes vonatkozásában (reprezentatív jog), társult per formájában érvényesítheti, ha a reprezentatív jogot megalapozó tények érdemben valamennyi felperes vonatkozásában azonosak (reprezentatív tények), és a társult pert a bíróság engedélyezi.

A jogalkotó által kimunkált társult perben a csoporttagok egyedileg könnyen azonosíthatóak (személyükben ismertek). Mindazonáltal az egyéni igényérvényesítés az igazságszolgáltatás erőforrásait nem megfelelő hatékonysággal használja, ennél fogva célszerű őket egy eljárásban kezelni. Ezáltal pl. a bizonyítás költsége csökkenhet. A polgári perrendtartásról szóló T/11900. számú törvényjavaslat általános indokolása szerint a társult per azokra az esetekre lett kialakítva, „amikor a közérdek nem indokolja a közhatalom (pl. ügyész, hatóságok) beavatkozását, viszont az igények nagy száma és hasonlósága miatt a kollektív elbírálás hatékonysági előnyöket nyújt.”² A társult perlést alapvetően az különbözteti meg a pertársaságtól, hogy a felperesek kvázi lemondanak a jogukról, hogy önállóan nevezzenek meg jogi képviselőt, és vegyenek részt a tárgyaláson, vigyenek végbe perbeli cselekményeket. Az így képződött csoportnak egy képviselője van, „egy hangon szólal meg”. A társult per lényege az ügyek „egy csokorba fogása”, koordinálása.

A törvényjavaslat indokolása szerint „amíg a közérdekű perben a valódi anyagi jogosult ilyen irányú döntése nélkül indul meg a per (amit jelentős részben az igazol, hogy a per megindítása elsősorban társadalmilag jelentős érdek), addig a társult per a rendelkezési jog teljes fenntartásával valósítja meg a perökonómiai célt.”³

* egyetemi tanár, tanszékvezető, PPKE Jog- és Államtudományi Kar, Polgári Eljárásjogi Tanszék

¹ HARSÁGI VIKTÓRIA: *Társult perlés*. In: Varga István / Éless Tamás (eds.): *Szakértői Javaslat az új polgári perrendtartás kodifikációjára*. HVG-Orac. Budapest, 2016. 766–783. pp.

² Indokolás III. „Az új törvényi szabályozás legfontosabb újításai” c. (III. sz.) fejezetének 9. pontja.

³ T/11900. számú törvényjavaslat indokolása (2016 szeptember). Általános indokolás „Az új törvényi szabályozás legfontosabb újításai” c. (III. sz.) fejezetének 9. pontja.

Ugyan a társult perkénti minősítés kapcsán a kezdeményezés a reprezentatív felperes privilégiuma, ám a bíróságnak kell döntenie a társult per engedélyezésének kérdéséről, tehát a minősítést tekintetében a végső döntést a bíróság hozza meg. A csoport tagjai ugyan félnek tekinthetők, de eljárásjogi jogosítványaik korlátozottak. Függetlenül a társult perbe belépett egyének számától minden egyes eljárásjogi cselekményt csak egyszer kell megtenni a perben, ez nemcsak a felperesek javát szolgálja, hanem az alperesét is.

Az opt-in rendszerű eljárások célja – a külföldi tapasztalatok alapján – az lenne, hogy gyors, hatékony és arányos módszert biztosítson az ügyek megoldására, ahol az egyedi kár van annyira nagy, ami indokolná ugyan az egyedi per indítását, de a felperesek száma és a felmerülő jog- és ténykérdések természete okán ezek az ügyek nem menedzselhetők kielégítően egyedi eljárásokban. Ám a társult perek tárgyi hatályát áttekintve arra juthatunk, hogy míg a munkaügyi és a környezetterhelés által közvetlenül okozott egészségkárosodásból fakadó igények esetén egy opt-in rendszer hatékony lehet a fentiek miatt, addig a fogyasztói ügyek többségében – az ösztönzés hiánya miatt – előreláthatóan nem jelent majd a társult per kielégítő eljárási keretet.

A T/11900.sz. törvényjavaslat az eredeti formájában (2016. szeptember) a tárgyi hatályt még a fogyasztói szerződésből eredő követelés érvényesítésére, valamint a törvényjavaslat XXXIX. fejezete szerinti munkaügyi perekre korlátozta. A törvény szövegében a tárgyi hatály jelentős bővülését tapasztalhatjuk, amely bővítés üdvözlendő, de valószínűleg nem elegendő. Erre egyébiránt az Alapvető Jogok Biztosa és a Jövő Nemzedékek Érdekeinek Védelmét Ellátó Biztoshelyettes módosító javaslata nyomán került sor. Így az elfogadott szabályozás hatálya már kiterjed a környezetterheléssel összefüggő igények meghatározott körére is, ám sajnos még ezzel a változtatással együtt sem fedi le mindazokat a területeket, amelyek szabályozást igényelnének.

A törvényjavaslat 583–585. §-okhoz fűzött indokolásában a tárgyi hatály szűkítését a következőképpen indokolja a jogalkotó: „A Javaslat nem teszi lehetővé bármely érvényesített jog tekintetében a társult perlést, csak a fogyasztói szerződésekkel kapcsolatos jogvitákban, illetve a munkaügyi perekben. E szűkítés indoka az, hogy jellemzően a fogyasztói, munkaügyi jogviták azok, melyekben a kollektív jogérvényesítés által biztosított hatékonysági előnyök nélkül a jogvédelem megghiúsulhatna, mivel egyéni perindításra valószínűleg nem kerülne sor.” Ezen érvelés nem igazán következetes (főképp, ha a későbbi hatály-bővítéssel egybevetjük), hiszen a hatály alá tartozó ügytípusok az egyedi pertárgyértékek tekintetében igen különbözőek lehetnek, egyáltalán nem mutatnak homogenitást ebben a vonatkozásban, így egységesen sem kezelhetők.

A társult per megindítása előtt az igényüket ebben a formában érvényesíteni kívánó jogosultaknak írásban társult perlési szerződést kell kötniük. A forma tekintetében a törvény az írásbeliséget irányozza elő (további formai megkötések nélkül) és egy listát tartalmaz arra nézve, mely kérdéseket kell a szerződő feleknek okvetlenül rendezniük a társult perlési szerződésben. Ezek alapvetően három kérdéskör köré csoportosulnak: a költségviselés, a reprezentatív felperes jogosultságai és ellenőrizhetősége és a felpereseket megillető pénzösszeg felosztása.

A törvényjavaslat 586. §-okhoz fűzött indokolásában a Pp.-ben szokatlan szerződési szabályok létjogosultságát igyekszik alátámasztani a jogalkotó. Azzal érvel, hogy e szabályoknak a perrendtartásba való beiktatásának „oka az, hogy a társult per alappillére a jogosultak (majdani felperesek) konszenzusa, szerződése. Ez a szerződés atipikus, és szorosan

kapcsolódik a Pp. közjogi természetű eljárási szabályaihoz. E szerződés megkötése befolyásolja mind a peres eljárás lefolytatásának módját, mind a perbeli jogok és kötelezettségek gyakorlásának mikéntjét, továbbá tartalmában eljárási típusú rendelkezéseket tartalmaz abban az értelemben, hogy az eljárási jogoknak és kötelezettségeknek a reprezentatív felperes általi gyakorlása háttérét, felhatalmazás-rendszerét teremti meg. Minderre tekintettel nem rendszeridegen és indokolt e szerződési szabályok Javaslatban történő elhelyezése.”

A szerződés 586. § (1) bekezdésében felsorolt kötelező tartalmi elemeinek hiánya vagy a szerződés tartalmának valamely kötelezően alkalmazandó kikötéssel való ellentétes volta a keresetlevél visszautasítását eredményezi. Az egyetlen kógens szabályt az 586. § (2) bekezdése tartalmazza: A felek az (1) bekezdés 1) pontjában foglaltakkal ellentétes felosztási tervben nem egyezhetnek meg. A visszautasítás előtt hiánypótlásra felhívásnak nincs helye. E végzés ellen külön fellebbezésnek van helye.

A szerződési szabadság korlátját képezik a társult per eljárásának a Pp.-ben foglalt szabályai. Erről a törvény szövege hallgat, ám a törvényjavaslat indokolásából kiolvasható.

A társult perlési szerződésbe alperes és beavatkozó nem tekinthet be, továbbá arról másolatot nem készíthet [588.§].

A modell – a Szakértői Javaslatból ellentétben – nem a bírói kontrollra épít, ezt a nézetet reprezentálja az a szabály is, miszerint a bíróságnak nem feladata ellenőrizni, hogy a reprezentatív felperes a társult perlési szerződésnek megfelelően jár-e el a perben. A jogalkotó a T/11900. számú törvényjavaslat 586. §-okhoz fűzött indokolásából kitűnően abban látja a felperesek jogainak védelmét, hogy ugyan „nem kógens szabály, mégis a szabályozási kötelezettség előírásával bizonyos védelmet nyújt a Javaslat a feleknek azzal a szabállyal, hogy a szerződésben rendelkezni kell arról, hogy a reprezentatív felperes milyen módon tájékoztatja perviteléről a feleket, illetve hogyan biztosítja a felek tájékozódási lehetőségét, a pervitel ellenőrzését. [...] A per bírósága a társult perlési szerződés tartalmát ellenőrzi, a törvényi követelmények teljesítését azzal kényszeríti ki, hogy ha a szerződés nem tartalmazza a törvényben előírt kötelező elemeket, illetve az egyetlen kógens szabállyal ellentétes rendelkezést tartalmaz, akkor a keresetlevelet visszautasítja.”

Az i) pont felveti annak kérdését, hogy nem vezethet-e majd prejudikációhoz.

Aggodalomra adhat továbbá okot, hogy számos lényeges eljárási kérdés törvényi szabályozását mellőzve a jogalkotó ezek rendezését egy ún. társult perlési szerződésre hagyja. Ugyan a T/11900. számú törvényjavaslat indokolása a szerződési szabadságot hangsúlyozza, ám félő, hogy nem életszerű az az elképzelés, miszerint a szerződő felek komolyabb befolyással bírnának majd a gyakorlatban e szerződés tartalmának kialakítására.

A felek szerződési szabadságából levezethetően lehetővé teszi a jogalkotó a társult perlési szerződés módosítását, de a törvényjavaslathoz fűzött indokolás maga is kimondja, hogy erre várhatóan kevés példa lesz.

A modellválasztás problematikája

Az új Pp. társult pere alapvetően olyan esetekre modellezett eljárás, ahol – már az eljárás kezdetén azonosítható, nevesíthető – meghatározott személyek meghatározott igénye kerül egy eljárásban érvényesítésre.

Az opt-in rendszerű (a felek akaratnyilvánításán alapuló) perlés – a külföldi tapasztalatok alapján – alkalmas volna a termékfelelősségi ügyek (pl. gyógyszer cégek elleni perek), vasúti vagy repülőbalesetekből eredő kártérítési igények, környezetszennyezésből, ipari katasztrófákból eredő kárigények érvényesítésére. Ezekből csak keveset ölel fel a jelenlegi szabályozás tárgyi hatálya, ilyen értelemben visszalépést jelent a Szakértői Javaslatban kidolgozott megoldáshoz képest.⁴ A Szakértői Javaslat szerint az új polgári perrendtartásnak egy kifinomultabb megközelítéssel élve kellene vegyítenie a két eljárás rendszert annak érdekében, hogy a bevezetőben említett mindkét típusú problémakörre választ találjunk. Ennek érdekében a Szakértői Javaslat azt az Európában sem gyakori megoldást választotta, hogy a két modellt (opt-in és opt-out) ötvözi. A szabályozásában a differenciálás alapja a következő: ahol az egyéni kártérítési igény várhatóan magas, a törvényhozó az opt-in rendszert preferálja, megkívánva, hogy a csoport tagjai nevesíthetők legyenek. Az önállóan „nem életképes” ügyek tekintetében jellemzően nagy az inaktivitás a potenciális felperesek oldalán. Ez a két eljárástípus egészítené tehát ki a jelenlegi rendszert (lényegében az actio popularis intézményét). A közérdek érvényesítésére szánt actio popularis fenntartása mellett jelennek meg a fent vázolt új eljárásjogi eszközök. A régi és az új egymás mellett élve, alapvetően jól elválasztható módon jelenhetne meg a Pp. rendszerében. A Szakértői Javaslatban foglalt szabályrendszert részben a horizontális megközelítés (lásd társult perlés), részben pedig a szektorális megközelítés jellemzi (osztályos perek hatályának a fogyasztói ügyekre szűkítése).

Ám az új polgári perrendtartás az opt-out rendszerű osztályos perlést elvetette. A Szakértői Javaslat alapvetően az opt-in modellre épült, de azoknál az ügyeknél, ahol a várható pertárgyérték olyan alacsony (a szinguláris ügyekre vetítetten), hogy az opt-in rendszer magasabb adminisztratív költsége miatt nem lenne arányos, ki kell egészíteni a rendszert egy opt-out alapú modellel. Az utóbbiba olyan ügyeket lehetne becsatornázni, melyek eddig nem jelentek meg az igazságszolgáltatás rendszerében (eltekintettek érvényesítésüktől). Ebből következően ez a megoldás nem érintené a fizetési meghagyás hatékonyan működő rendszerét sem, onnan nem vonna el ügyeket, tekintettel arra is, hogy annál gyorsabb eszközt nem tudunk nyújtani az igényérvényesítő számára. Kifejezetten azokat az ügyeket lehet az opt-out rendszerbe internalizálni, melyeknek érvényesítéséről jelenleg jellemzően lemondanak a jogkeresők, hatékony eljárásjogi eszközök hiányában. Az előbbi (opt-in) rendszer olyan igények érvényesítésére szolgálna, melyek most is jelentkeznek a rendszerben, ám a jelenlegi eljárásjogi keretek között nem eléggé hatékonyan érvényesíthetők.

A fentiekből kiderül, hogy a kollektív igényérvényesítés esetében nem megfelelő a „one size fits all” gondolkodásmód. Ha azokat az igényeket vesszük sorra, ahol a jelenlegi rendszer nem biztosít hatékony igényérvényesítési lehetőséget, lényegében két alapszituációt kell elkülönítenünk egymástól: a.) egyfelől a nagyobb főként kártérítési ügyeket, ahol nagyszámú károsult próbál egyenként is „életképes” igényt érvényesíteni, és b.) másfelől pedig az ún. „szórványos igények”, melyek esetében az egyéni követelés triviális,

⁴ HARSÁGI 2016, 751–754. pp.

ám az aggregált igény jelentős lehet.⁵ Ezek túl messze vannak egymás ahhoz, hogy lehetővé tennék az egységes megközelítést, kezelést. Ennélfogva a kollektív igényérvényesítés magyarországi szabályrendszerének kialakítása során is kompromisszumra volna szükség, mely a mindkét ügytípus problémáira megfelelően reagál. Ezért az új eljárásjogi mechanizmusok kialakításánál a differenciálás volna a célravezető.

A külföldi tapasztalatok szerint az opt-in eljárásokkal kapcsolatos nehézség az attraktivitás hiánya, kisebb pertárgyérték esetén ösztönzési problémák merülnek fel a csoportba való belépés tekintetében. (Ilyenek lehetnek sok esetben a fogyasztói ügyek.) Ezért volna célszerű kiegészíteni a kollektív igényérvényesítés magyar szabályozását egy opt-out rendszerű eljárással.

A kontroll kérdése

A nagyszámú igény egy eljárásban való kezelhetősége azt feltételezi, hogy a csoport tagjai „egy hangon” szólaljanak meg, éppen ebben áll a kollektív igényérvényesítési mechanizmusok lényege. Ennélfogva a társult per során az egyes csoporttagok ugyan felek, de eljárási jogaik terén bizonyos korlátozásokat szenvednek. Így pl. nem választhatják meg, és nem instruálhatják szabadon a jogi képviselőt. Ki lehetnek zárva az eljárási cselekmények befolyásolásából, az közös kérdések meghatározásából, az egyezségi tárgyalásból.

A felperesek eljárási jogainak gyakorlását alapvetően a reprezentatív felperesre telepíti a jogalkotó. A csoportképviselő azonban ezt nem gyakorolhatja kontroll nélkül. Erre több technika létezik: egyfelől a csoporttag, ha nem elégedett a pervittel kiléphet a csoportból, másfelől bizonyos eljárási jogosítványokat csak részlegesen von el a törvény a felektől az eljárásnak abban a fázisában, ahol a kilépésre már nincsen lehetőség, (pl. a csoport nevében a csoport tagjai legalább egyszerű többségének jóváhagyását követően a csoportképviselő nyújtja be a fellebbezést). Harmadsorban a felek korlátozott eljárási jogosítványai miatt indokolt lehet az egyezségek feletti bírói kontrollt növelni (vagy esetleg szélesebb körben is). Fontos egyensúlyt teremteni a felperesek és alperesek azon jogosultságai között, melyek az egyedi perlés során lennének meg, és a csoport azon érdeke között, hogy az ügyet egy egész-ként effektív módon terelje bírói útra. A fentiekre tekintettel az eljárásban az általános részi perekhez viszonyítva erősebb bírói kontroll lehet indokolt, erre a felek redukált eljárási jogai miatt garanciális szempontból volna szükség.

A törvényjavaslat 586. §-hoz fűzött indokolásából kiolvasható, hogy a kérdéssel foglalkozott a jogalkotó, de azt elvetette a szerepek tisztább szétválasztásának szükségességére hivatkozással. Azonban nem tudott olyan módon érvelni, ami a hazai realitásokat is szem előtt tartva megnyugtatónak tűnhetne a tekintetben, hogy a fenti – külföldön már részben vagy egészben bevált – kontrollmechanizmusokat miként tudja a perlési szerződéssel és az ahhoz fűződő felelősségrendszerrel megfelelő módon kiváltani. Illusztráció-képpen álljon itt egy hosszabb idézet az indokolásból: „Természetesen a jogi képviselő szakmai kamarai kontrollja, ebben az irányban fennálló felelőssége közvetett biztosítékot

⁵ Vö. WAGNER, GERHARD: *Collective Redress – Categories of Loss and Legislative Options*. Law Quarterly Review. 2011. 78. p.

jelent az érintettek számára a megfelelő pervitelre. (A kamara pl. speciális felelősségbiztosítási szabályokkal erősítheti a társult perek felpereseinek védelmét.) Ez a megközelítés megfelel az általános szabályainknak, melyek alkalmazhatóságán nem változtat az sem, hogy társult perekben esetleg nagyobb számú felperes érdekeinek védelme a tét. A társult perlés egy bizalmi jogviszony, melyben a feleknek kellő gondossággal kell szerződniek. A felperesek a szerződéses jogaikat tehát az általános szabályok szerint, külön perben érvényesíthetik a reprezentatív felperessel szemben. Ha egy ilyen per a társult per folyamatban léte alatt megindulna, a társult per bírósága erre tekintettel belátása szerint felfüggeszthetné a társult pert, az általános szabályok megfelelő alkalmazásával. A társult perlési szerződés módosítására csak valamennyi társult tag teljes konszenzusa esetén van mód, melyre – a gyakorlati nehézségek miatt – vélhetően ritkán fog sor kerülni. Emiatt a szerződés megkötése, a rendelkezések kialakítása tekintetében a reprezentatív felperest és jogi képviselőjét igen nagy felelősség terheli.”

Az elmúlt évek tapasztalataiból kiindulva a többnyire laikus felekre telepíteni a kellő gondossággal kialakított szerződést, egyrészt nem reális, másrészt az sem tűnik életszerűnek, hogy egy ilyen komplex ügyben egyáltalán képesek lennének azt átlátni. Így a szakmai felelősség gyakorlatilag előreláthatóan a jogi képviselő vállán nyugszik majd ebben a modellben.

Összegzőképpen megállapítható, hogy az új törvénnyel jelenleg szűk területre szabott kollektív igényérvényesítési rendszer kereteit tágítani kellene és a szabályozást újra-gondolni. Ez lehetővé tenné, hogy a hatályos magyar szabályozás alapján megfelelő eljárásjogi eszköz hiányában nehezen tárgyalható ügyek, vagy sokszor emiatt meg sem induló perek tekintetében az elengedhetetlenül szükséges eljárásjogi mechanizmusok megteremtését.

HORVÁTH E. ÍRISZ*

A kis értékű követelések európai eljárásának története

I. Bevezetés

A kis értékű követelések európai eljárás több szempontból is kiemelkedő jelentőséggel bír, főként azonban azért, mert ez az első, közösségi szinten szabályozott polgári peres eljárás.

A jogalkotó célja az eljárás meghonosításával a határokon átnyúló, kis értékű követelésekkel kapcsolatos ügyek elbírálásának egyszerűsítése és felgyorsítása, továbbá a költségek csökkentése volt. A kis értékű követelések európai eljárása a tagállami jogszabályok szerinti eljárások alternatívájaként áll a peres felek rendelkezésére, tehát nem egy egységes, az egyes nemzeti eljárások helyébe lépő eljárás született, hanem a másodlagos jogforrással való szabályozásnak köszönhetően egy közvetlenül alkalmazható európai eljárás.

Az egyszerűsítés, gyorsítás és a költségek csökkentése céljának megvalósulása érdekében a jogalkotók több olyan rendelkezést¹ is beleillesztettek a kis értékű követelések európai eljárását létrehozó rendelet szövegébe, melyeknek köszönhetően a felek jogvitáját a bíróság – az előzetes tervek szerint – akár kevesebb, mint 6 hónapon belül is elbíráltja, természetesen a felek alapvető jogainak sérelme nélkül.²

Az európai jogalkotó nem titkolt célja volt tehát a kis értékű követelések európai eljárásának létrehozásával a határokon átnyúló igények érvényesítésének egyszerűsítése, akár maga a jogvita rendezése, akár a végrehajtás vonatkozásában. Sajnos azonban – ahogy ahogy arra már több szerző³ is felhívta a figyelmet – a jogalkotás meglehetősen

* egyetemi docens, PPKE Jog- és Államtudományi Kar, Polgári Eljárásjogi Tanszék

¹ Pl. írásbeliség, formanyomtatványok kötelező használata.

² Preambulum (9) bek.

³ BURKHARD HESS – DAVID BITTMANN: *Die Verordnungen zur Einführung eines Europäischen Mahnverfahrens und eines Europäischen Verfahrens für geringfügige Forderungen – ein substantieller Integrationsschritt im Europäischen Zivilprozessrecht*. IPRax, 2008/4. 313. p.; ISABEL JAHN: *Das Europäische Verfahren für geringfügige Forderungen*. NJW, 2007/40. 2894. p.; WALTER H. RECHBERGER: *Die neue Generation. Bemerkungen zu den Verordnungen Nr. 805/2004, Nr. 1896/2006 und Nr. 861/2007 des Europäischen Parlaments und des Rates*. In: Rolf Stürmer – Hiroyuki Matsumoto – Wolfgang Lücke – Masahisa Deguchi (Hrsg.): *Festschrift für Dieter Leipold zum 70. Geburtstag*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2009. 314–315. pp.; NORBERT A. SCHOIBL: *Miszellen zum Europäischen Bagatellverfahren – Anmerkungen zum Verfahren nach der „Verordnung (EG) Nr.*

sok kérdést hagyott nyitva a jogalkalmazás számára. E kérdések megválaszolására nyilvánvalóan a nemzeti jog hivatott: erre a rendelet 19. cikke kifejezetten utal is. Mindezek alapján az egyes tagállamok nemzeti eljárásjogi szabályai gyakorlatilag nem csak befolyásolják, hanem ténylegesen alakítják, a „saját képükre formálják” a kis értékű követelések európai eljárását, így az eredeti célkitűzésükhöz képest az európai jogalkotók tulajdonképpen egy tagállamonként változó szabályokkal bíró „egységes” eljárást hoztak létre. Ezért a kis értékű követelések európai eljárásáról szóló rendelet sokkal inkább egy általános keretszabályozási jelleget mutat és – sok esetben túlzottan is – nagyvonalú a tagállami joggal szemben. Ez azonban – még az Európai Uniót jellemző jogi és kulturális sokszínűséget is figyelembe véve – sokat elvon az eljárás jelentőségéből, hiszen a kitűzött cél, azaz a határokon átnyúló igényérvényesítés egyszerűsítése és gyorsítása jelenleg még messze nem tűnik betöltöttnek.

Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa, hogyan jött létre a kis értékű követelések európai eljárása, valamint hogy az elmúlt több mint egy évtizedben milyen változásokon esett át.

II. A kis értékű követelések európai eljárásának bevezetéséről szóló rendelet létrejötte

Az Amszterdami Szerződés nyomán lendületes fejlődésnek indult európai polgári eljárásjog alapvető irányait meghatározó Tamperei ülés keretében 1999-ben kitűzött célt, nevezetesen a határokon átnyúló, kis értékű fogyasztói és kereskedelmi követelések egyszerűsített és gyorsított elbírálására vonatkozó közös eljárási szabályok létrehozását már a 2000 novemberében elfogadott, a polgári és kereskedelmi ügyekben hozott határozatok kölcsönös elismerése elvének megvalósítására irányuló közös program⁴ is szorgalmazta. Ennek nyomán született meg az európai fizetési meghagyásos eljárásról, valamint a kis értékű követelések elbírálásának egyszerűsítését és gyorsítását célzó intézkedésekről szóló Zöld könyv⁵ 2002. december 20-án. A Zöld könyv mind az európai fizetési meghagyásos eljárás, mind pedig a kis értékű követelések európai eljárása kapcsán, de egymástól elkülönült konzultációkat eredményezett. A konzultációk során a kis értékű követelések európai eljárása vonatkozásában azon intézkedéseket próbálták feltárni, melyek segítségével egyszerűbben és ezáltal gyorsabban elbírálnak a követelések. A 2004 novemberében elfogadott Hágai program⁶ keretében az Európai Tanács már felszólította a jogalkotókat a kis értékű követelésekkel kapcsolatos további tevékeny munkára, melynek eredményeként 2005. március 15-én az Európai Bizottság rendelettervezetet terjesztett az Európai Parlament és a Tanács elé. A tervezet nem aratott osztatlan sikert, sőt igen éles viták alakultak ki körülötte, mely viták középpontjában főként a rendeletben

861/2007 des Europäischen Parlaments und des Rates zur Einführung eines europäischen Verfahrens für geringfügige Forderungen. In: Rolf STÜRNER – Hiroyuki MATSUMOTO – Wolfgang LÜKE – Masahisa DEGUCHI (Hrsg.): Festschrift für Dieter Leipold zum 70. Geburtstag. Tübingen, Mohr Siebeck, 2009. 345. p.

⁴ HL C 12., 2001.1.15., 1.

⁵ COM(2004) 173 final.

⁶ HL C 53., 2005.3.3., 1.

alkalmazandó értékhatár, illetve az eljárási garanciák biztosítása állt.⁷ A tervezetet kísérő hosszas egyeztetések nyomán végül 2006 novemberében sikerült megállapodnia a Bizottságnak, a Parlamentnek és a Tanácsnak egy egységes rendeletszövegben, így végül az együtdöntési eljárás keretében az Európai Parlament és Tanács elfogadta a 861/2007/EK rendeletet (2007. július 11.) a kis értékű követelések európai eljárásának bevezetéséről⁸ ezáltal új fejezetet nyitva a polgári és kereskedelmi ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés történetében. [Preambulum (4)-(6) bek.]

III. A kis értékű követelések európai eljárásának bevezetéséről szóló rendelet felülvizsgálata és módosítása

1. A felülvizsgálati eljárás

A hibákat, hiányosságokat nagy valószínűséggel észlelte a jogalkotó már a kis értékű követelések európai eljárásáról szóló rendelet megalkotása során is, feltehetőleg azonban a tagállamok szuverenitásukra hivatkozással a polgári és kereskedelmi ügyekben folytatott igazságügyi együttműködést ennél jobban nem kívánták elmélyíteni, megpecsételve ugyanakkor ezen elvileg egységes eljárás sorsát is. Az egyébként is alkalmazott öt éves felülvizsgálat lehetőségét azonban kötelezővé tették a rendelet 28. cikkében, mely szerint 2014. január 1-jéig a Bizottságnak részletes jelentést kellett előterjesztenie a kis értékű követelések európai eljárása működésének értékeléséről az egyes tagállamokkal kapcsolatos hatástanulmánnyal, a szabályok felülvizsgálatáról, valamint az érvényesítendő követelés határértékének esetleges megváltoztatásáról. Ezen kötelezettségének teljesítése után a Jogérvényesülési Főigazgatóság elkészített és *Viviane Reding* biztos asszony az Európai Bizottság elé terjesztett egy javaslattervezetet az európai fizetési meghagyásos eljárásról és a kis értékű követelések európai eljárásáról szóló rendeletek módosítására vonatkozóan. A javaslattervezet alapos megvitatása után véglegesítették a szöveget és az Európai Bizottság 2013. november 19-én közzétette a *Javaslatát* az Európai Parlament és a Tanács rendeletére a kis értékű követelések európai eljárásának bevezetéséről szóló, 2007. július 11-i 861/2007/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet, valamint az európai fizetési meghagyásos eljárás létrehozásáról szóló, 2006. december 12-i 1896/2006/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról.⁹ Az együtdöntési eljárás keretében a Javaslatot 2013. november 19-én beterjesztették az Európai Tanács és az Európai Parlament elé és egyúttal megkezdődött a Javaslatnak a kijelölt bizottságok¹⁰ általi tárgyalása

⁷ Vö. BROKAMP, ARNO: *Das Europäische Verfahren für geringfügige Forderungen*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2008. 2. p.

⁸ HL L 199., 2007.7.31., 1–22.

⁹ COM(2013) 794 final.

¹⁰ A Javaslat kapcsán a felelős bizottság a Jogi Ügyek Bizottsága, azonban további három bizottság is határozatot kell, hogy hozzon a Javaslat tárgyában: Állampolgári jogok, bel- és igazságügy, Belső piac és fogyasztóvédelem, valamint Ipar, kutatás és energiaügy.

is. Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság 2014. március 25-én tette közzé véleményét a Javaslatról, mely – noha nem bírt kötelező erővel – mindenképpen megfontolandó volt a Bizottság részéről.

2. Az Európai Bizottság Javaslat

Az EU-n belüli igazságszolgáltatás hatékonyságának fokozását a zászlajára tűző Javaslat utalt a kis értékű követelések európai eljárásának a gyakorlatban való érvényesülése kapcsán jelenlevő, fentebb már említett hibákra és hiányosságokra, melyek nyomán leszögezte, hogy „– bár az eljárás hasznosnak bizonyulhat a határokon átnyúló követelések elbírálásának költségei és ideje tekintetében –, annak ismerete és igénybevétele még évekkal a rendelet hatálybalépését követően sem kielégítő.”¹¹ Ezt különösképpen arra az Eurobarometer felmérésre alapozták, mellyel igyekeztek feltérképezni az uniós polgárok-nak a kis értékű követelések európai eljárásáról való ismereteit, illetve tapasztalatait,¹² emellett utaltak egy, 2013. március 9. és június 10. között folytatott webalapú nyilvános konzultációra és arra, hogy a rendelet működéséről és gyakorlati alkalmazásáról szóló részletes kérdőívet küldtek ki a tagállamok és az Európai Igazságügyi Hálózat részére, mely kérdőívre 20 tagállam¹³ küldött választ.¹⁴ A Javaslat ennek nyomán a kis értékű követelések európai eljárásának bevezetéséről szóló rendelet jelenlegi huszonkilenc cikkéből tizenhárom vonatkozásában irányzott elő változtatásokat, illetve egy további cikket (15a. cikk) illesztett volna bele a szabályozásba. Ezek közül a jelen tanulmány a leglényegesebb változtatásokra tér ki.

A kis értékű követelések európai eljárása kapcsán talán a legfigyelemreméltóbb újítása a Javaslatnak a 861/2007/EK rendelet hatályának módosításában volt tetten érhető. E körben egyrészt újítást jelentett az ügy határokon átnyúló jellegének újszerű meghatározása, valamint a kis érték kapcsán megjelenő értékhatár felemelése 10 000 euró összegre: mindkét módosítási javaslat lényegében a rendelet hatályának kiterjesztését eredményezte.

A Javaslat jelentős változásokat hozott a kis értékű követelések európai eljárása során tartandó tárgyalás kapcsán is. E változások egyrészt a tárgyalás tartásának eseteit érintették, másrészt a tárgyalás lefolytatását.

A Javaslat értelmében módosultak volna a kézbesítésre vonatkozó rendelkezések is. E módosító rendelkezések nyomán a 13. cikk az iratok mellett kiterjedt volna a felek és a bíróság közötti egyéb közlésekre is, emellett pedig az elektronikus kézbesítés nyert volna nagy teret.

¹¹ Javaslat az Európai Parlament és a Tanács rendeletére a kis értékű követelések európai eljárásának bevezetéséről szóló, 2007. július 11-i 861/2007/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet, valamint az európai fizetési meghagyásos eljárás létrehozásáról szóló, 2006. december 12-i 1896/2006/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról, COM(2013) 794 final. (A továbbiakban: Javaslat.) Indokolás. 1.2. pont.

¹² Special Eurobarometer 395. European Small Claims Procedure. Summary. Letölthető: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_395_sum_en.pdf (A továbbiakban: Special Eurobarometer 395.)

¹³ Ausztria, Bulgária, Ciprus, Cseh Köztársaság, Egyesült Királyság, Észtország, Franciaország, Finnország, Görögország, Hollandia, Lengyelország, Litvánia, Málta, Németország, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Svédország, Szlovákia és Szlovénia.

¹⁴ Javaslat. Indokolás. 2. pont.

A költséghatékonyság biztosítása érdekében egy új cikk került volna a Javaslat értelmében beépítésre a kis értékű követelések európai eljárásának bevezetéséről szóló rendeletbe a 15a. cikk alatt, mely a Bírósági illetékek és fizetési módok címet viselte volna. A rendelet hatályának kiterjesztése mellett ezen módosítás képezte a Javaslat másik legnagyobb újítását. Ennek értelmében ugyanis közösségi szinten szabályozták volna a kis értékű követelések európai eljárása megindítása kapcsán lerovandó illeték mértékét: bár az illeték mértéke nem került volna egységesítésre, annak maximális összegét mégis meghatározták.

3. Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság Véleménye a Javaslatról

2013 decemberében az Európai Parlament és az Európai Tanács is úgy határozott, hogy kikéri az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság (EGSZB) véleményét a Javaslatról. Ennek nyomán az EGSZB a 2014. március 25-26-án tartott plenáris ülésén tárgyalta a Javaslatról és 2014. március 25-én közzétette Véleményét.¹⁵

Az EGSZB Véleményében üdvözölte a Javaslatot, hiszen az további lépéseket tesz a határokon átnyúló, kis értékű követelések érvényesítésének egyszerűbbé és költségkímélőbbé tétele érdekében. Mindazonáltal az EGSZB néhány kritikai észrevétellel is illette a Javaslatot.

Az EGSZB a Javaslat legszembevetőbb elemét, az értékhatár felemelését illetően a fogyasztók érdekeire tekintettel óvatosságra intett, ugyanis a Vélemény szerint az átlagos fogyasztói követelések összegeit figyelembe véve a 10 000 euró összeg esetleg túl magas lehet.

Véleményében az EGSZB a kis értékű követelések európai eljárásában igénybe vehető jogorvoslati lehetőségek kérdésességére is rámutatott.

Az illetékek mértékének meghatározása kapcsán a Vélemény két nehézségre hívta fel a figyelmet: egyrészt hiányolta a bírósági illeték fogalmának egységes meghatározását, másrészt pedig túl magasnak tartotta az illeték mértékének 10%-ban való maximalizálását. Az EGSZB véleménye szerint ez ugyanis negatív hatást gyakorolhat azokra a tagállamokra, ahol az illeték mértéke nem éri el a 10%-ot.

A videokonferencia tartásának általánosságát és általában az eljárás elektronikussá tételét az EGSZB fontosnak és üdvözlendőnek tartotta, ugyanakkor rámutatott arra az eddig előszeretettel elhallgatott tényre, hogy a tagállami bíróságok technikai felszereltsége ezt nem minden esetben teszi lehetővé.

4. Rendelet a kis értékű követelések európai eljárásának bevezetéséről szóló rendelet módosításáról

A fent részletesen taglalt előzmények után 2015 decemberében született meg az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2015/2421 rendelete (2015. december 16.) a kis értékű követelések európai eljárásának bevezetéséről szóló 861/2007/EK rendelet, valamint az eu-

¹⁵ 2014/C 226/08.

rópai fizetési meghagyásos eljárás létrehozásáról szóló 1896/2006/EK rendelet módosításáról¹⁶ (a továbbiakban: módosító rendelet), mely 2017. július 14-től lett alkalmazandó, az 1. cikknek a kis értékű követelések európai eljárásának bevezetéséről szóló rendelet 25. cikkét módosító 16. pontja kivételével, amelyet 2017. január 14-től kell alkalmazni. (3. cikk) A rendelet fő célkitűzése az volt, hogy hatékony jogorvoslati eszközöket biztosítsanak a fogyasztók számára, és ezáltal hozzájáruljanak jogaik gyakorlati érvényesítéséhez. Ezen, a Javaslat által is megfogalmazott célkitűzést azonban a Javaslatban foglaltakhoz képest némiképpen „engedve” igyekezett elérni az európai jogalkotó.

A módosító rendelet az eredeti tervekhez igazodva módosította a kis értékű követelések európai eljárásának bevezetéséről szóló rendelet tárgyi hatályát, így 5 000 euróra emelte a követelés értékével kapcsolatos felső értékhatárt és pontosította a rendelet hatálya alól kivett területek körét is. A határokon átnyúló ügyek fogalmát azonban – a Javaslatlal ellentétben – nem érintették.

A módosító rendelet értelmében a kis értékű követelések európai eljárása alapvetően írásbeli eljárás. Tárgyalást csak kivételes esetben helyénvaló tartani, amennyiben az írásbeli bizonyítékok alapján nem hozható ítélet, vagy ha valamelyik fél kérelmére a bíróság hozzájárul a tárgyalás megtartásához.

A módosító rendeletben a jogalkotó a perköltségeknek és az eljárás időtartamának további csökkentése érdekében igyekezett ösztönözni a feleket és a bíróságokat a korszerű kommunikációs technológiák igénybevételére. Ennek megfelelően akként módosult a kis értékű követelések európai eljárásának bevezetéséről szóló rendelet, hogy a kis értékű követelések európai eljárásában részt vevő felek számára kézbesítendő iratok esetében az elektronikus kézbesítést azonos értékűnek kell elismerni a postai kézbesítéssel. Ezért létrehoztak egy általános keretet, amely minden olyan helyzetben lehetővé teszi az elektronikus kézbesítést, amikor az ahhoz szükséges technikai eszközök rendelkezésre állnak, és az elektronikus kézbesítés alkalmazása összeegyeztethető az érintett tagállamok nemzeti eljárási szabályaival. A felek, illetve az eljárásban részt vevő egyéb személyek és a bíróságok közötti bármely egyéb írásbeli kommunikáció tekintetében is lehetőség szerint minden olyan esetben az elektronikus eszközök igénybevételét kell előnyben részesíteni a módosítás nyomán a kis értékű követelések európai eljárásában, amikor azok rendelkezésre állnak, és használatuk megengedett. A módosító rendelet nyomán a kis értékű követelések európai eljárásában az iratok kézbesítése és a bírósággal folytatott egyéb írásbeli kommunikáció tekintetében biztosítani kell a felek, illetve egyéb címzettek számára az elektronikus eszközök és a hagyományosabb eszközök igénybevétele közötti választás lehetőségét – amennyiben az elektronikus kommunikációs eszközök rendelkezésre állnak és használatuk megengedett –, kivéve, ha a nemzeti jog kötelezi őket az elektronikus eszközök igénybevételének elfogadására. Az elektronikus eszközök igénybevételével való kézbesítés elfogadása természetesen nem sértheti a felek azon jogát, amely szerint – a korábbi szabályozással megegyező módon – megtagadhatják az iratok átvételét a megfelelő nyelvismeret hiányára hivatkozással.

A Javaslat által előírt 15a. cikk valóban megjelent a módosító rendeletnek köszönhetően a kis értékű követelések európai eljárásának bevezetéséről szóló rendeletben,

¹⁶ HL L 341., 2015.12.24., 1–13.

azonban az – elektronikus fizetési lehetőségek biztosítása mellett – a Javaslatban foglaltakhoz képest pusztán annyit rögzített, hogy a kis értékű követelések európai eljárásáért a tagállamokban kirótt eljárási illetékek nem lehetnek aránytalanok, és nem lehetnek magasabbak, mint az adott tagállamban a nemzeti szintű egyszerűsített bírósági eljárásért kirótt eljárási illetékek.

IV. Összegzés

A kis értékű követelések európai eljárása történetének fenti, rövid bemutatása alapján is egyértelműen látható, hogy az eljárás kapcsán a jogalkotó törekvései kétirányúak. Egyrészt szeretné az eljárás alkalmazási körét kiterjeszteni: ezt részint az értékhatár felemelésével, részint pedig a határokon átnyúló ügy fogalmi meghatározásának megváltoztatásával kívánták (volna) elérni. A másik törekvése a jogalkotónak az eljárás gyorsabbá, költséghatékonyabbá és ezáltal feltehetőleg népszerűbbé tétele volt, melyet különösen a modern kommunikációs eszközök térnyerése, a bírósági illetékek maximalizálása, valamint a bíróságnak a felek, illetőleg a tagállamoknak a Bizottság irányában fennálló tájékoztatási kötelezettségének kiszélesítésével próbált megvalósítani. E célok mindenképpen dicsérendők és minden bizonnyal meg is valósíthatók. A Bizottság részéről ugyanakkor egyfajta óvatosság figyelhető meg a célkitűzések kapcsán, ugyanis a kis értékű követelések európai eljárása kapcsán fennálló legnagyobb probléma, azaz az eljárás tényleges egységessége hiányának feloldása az elmúlt csaknem másfél évtizedben nem valósult meg, lényegében egyetlen olyan előirányzott módosítással sem találkozunk, amely az eljárás bármely szakasza kapcsán tényleges egységesítést vont volna magával. Ez az óvatosság a Bizottság részéről ugyanakkor utal arra is, hogy jelenleg nincs esély a polgári peres eljárások nagyobb mértékű egységesítésére uniós szinten, mint amit a jelenleg hatályos szabályok lehetővé tesznek.

JAKAB ÉVA*

Róma és a tartományok: Igazságszolgáltatás és politika

A Jubiláns szakmai munkásságát a peres eljárás törvényi szabályozása és gyakorlati fortélyai kutatásának szentelte. E szerény tanulmány tisztelegni kíván jelentős tudományos, jogalkotói és vezetési képességei előtt. Finom diplomáciai érzékkel kormányozta több cikluson át a Kar mindennapjait, amit talán nem túlzás a *pax Romana* aranykorához hasonlítani.

„Sokszor viseltem hadat szárazon és vízen, belső és külső ellenség ellen, az egész földkerekségen ...”¹ – hangsúlyozza Augustus híres visszatekintésében. Hatalmának megszilárdítása után azonban a pax Romana, az áldásos béke megőrzését tekintette elsődleges feladatának: „Ianus Quirinus kapuját, amelyet őseink akarata szerint csak akkor lehetett zárva tartani, amikor a római nép hatalma alá tartozó területeken, szárazon és vízen mindenütt győzelmek árán kivívott béke uralkodik, bár a hagyomány szerint születésem előtt a város alapításától fogva mindössze kétszer volt zárva, főségem éve alatt (me principe) a senatus háromszor záratta be.”²

Augustus erős központi hatalmat épített ki, melynek centruma Róma városa maradt, de a tartományokban is fontos helyi kormányzási központok épültek ki. Ebben az időszakban a jogfejlődés zömmel császári rendeletek és jogtudósi vélemények formájában öltött testet: a Britanniától Syriáig terjedő Imperiumban a jogegységesítés központi jelentőségűvé vált. Tartományi viszonylatban politikailag is nagy jelentőséggel bírt a hódító Róma (azaz a *princeps*) igazságosságának eszméje: a jog a politikai uralom megszilárdításában az igazságszolgáltatás révén is fontos szerepet töltött be.³ Augustus politikáját kezdettől fogva befolyásolta az igazságos *monarcha* filozófiai gyökerekből táplálkozó eszménye, amelynek – következetes és kemény kormányzási módszerei mellett is – igyekezett megfelelni.

* egyetemi tanár, tanszékvezető, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi Tanszék

¹ Res gestae divi Augusti 1; itt és a következőkben is Borzsák István fordítása.

² Res gestae divi Augusti 13.

³ A római tartományi igazságszolgáltatás némely kiemelkedő pere a keresztény vallás alapjaihoz tartozik. Vö. SÁRY PÁL: *A bűnvádi eljárások az Újszövetségben*, Szent István Társulat. Budapest, 2004. 119 sqq.

A jogszolgáltatás (*iurisdictio*) elvi irányításában a *pinceps* (illetve a császári kancellária) *rescriptum* és *decretum* formájában kibocsátott rendeletei szabták meg a bírói jogalkalmazás irányát. A *rescriptum* feltételes jogi szakvélemény volt, amely elvi élel foglalt állást valamely konkrét jogvitában. Magánszemélyek vagy bíróságok egyaránt folyamodhattak a császárhoz, hogy a jogvita normatív háttérét tisztázzák. A jogalkalmazás egységesítését és a jogbiztonság fokozását szolgálta a *decretum* formájában kibocsátott császári rendelet is, amelyben a *pinceps* konkrét jogvitában, fellebbviteli fórumként döntött.⁴

A Birodalom rohamos területi növekedése folytán a régi köztársasági államforma alkalmatlanná vált a kormányzásra – bár kétszáz év távlatából Pomponius leegyszerűsíti az alkotmányos berendezkedés változását: *igitur constituto principe datum est ei ius, ut quod constituisset, ratum esset*.⁵ Ezen változás eredményeképpen a császári rendelet (*principalis constitutio*), azaz amit a *pinceps* határoz, törvény erejével bír, *pro lege servetur*.⁶

A tartományokban a *pinceps* csak ritkán jelenhetett meg személyesen; teljhatalmú képviselője az igazgatás és az igazságszolgáltatás élén a mindenkori helytartó volt. A helytartót illető *imperium* mindig a saját tartományára korlátozódott, azaz területileg behatárolt volt.⁷ Hatalma kiterjedt a helyi lakosok, az ott tartózkodó római polgárok és (kivételesen) a provinciában ideiglenesen tartózkodó más tartománybeliek feletti közjogi, magánjogi és büntetőjogi döntéshozatalra⁸: míg a Birodalom központjában a *praefectus urbi*, a *praefectus praetorio*, a *consulok*, a *praetorok* és kisebb magisztrátusok osztoztak az állami feladatokon, a helytartó a tartományában egy személyben egyesítette ezeket a kompetenciákat.⁹

Jellemző, hogy a helytartó hatáskörét tárgyaló D. 1,18 *titulus*-ban található fragmentumok többsége az igazságszolgáltatással foglalkozik, hisz ez Róma politikai propagandájának fontos részét képezte. A rómaiak a jogtudományt, a jogi érvelést olyan szintre emelték, amely a meghódított provinciákban *novum*-nak számított. A normatív környezet magas szintje, a logikus, rendszerezett érvelés, amely a bírói mérlegelésnek is teret engedett, erősen hatott a tartományi lakosokra: hittek Róma vezető szerepében, hittek a római jogban. Ezt a Rómába vetett bizalmat tükrözi a helytartóhoz (vagy egyenesen a császárhoz) intézett beadványok feltűnően magas száma. A legjobban dokumentált forrásanyag Egyiptomból maradt fenn. Benjamin Kelly, a téma szakértője 207 *petitiót* és tárgyalási jegyzőkönyvet gyűjtött össze a Kr.u. 1-3. századból.¹⁰ A peres és peren kívüli eljárások, a szabadságpercek és hagyatéki percek, de a közbűncselekmények (*crimina*) miatti büntető percek is végső soron a helytartói *iurisdictio* alá tartoztak.¹¹ A helytartó hivatalból köteles

⁴ PÓLAY ELEMÉR: *A római jogászok gondolkodásmódja*. Tankönyvkiadó. Budapest, 121 sqq.

⁵ D. 1,2,2,11 Pomp.; RAINER, MICHAEL: *Römisches Staatsrecht*. Republik und Prinzipat, WBG. Darmstadt, 2006. 223. p.

⁶ D. 1,2,2,12. Hasonlóan D. 1,4,1 pr. Ulp.; D. 1,18,4 Ulp. 39 ed.; Fronto ad Marcum Caesarem 1,6; D. 48,7,7 Callistratus; Kaser, Hackl 1996, 450 sqq

⁷ D. 1,18,3.

⁸ D. 1,18,3 Paul. 13 Sab.

⁹ D. 1,18,10 Herm. 2 iuris epit.

¹⁰ D. 1,18,11 Herm. 2 iuris epit. Vö. KELLY, BENJAMIN: *Petitions, Litigation, and Social Control in Roman Egypt*. Oxford University Press. Oxford, 2011. 334 sqq.

¹¹ D. 1,18,6,8 Jul. 1 dig.

volt ügyelni arra is, hogy a család, az alperes zaklatása céljából indított pereket megakadályozza. Ez leginkább a hatalmaskodó, gazdag hitelezők és az elszegényedett kisemberek közti jogvitáknál bírt relevanciával.

A római városi bíróságok és a tartományi bíróságok eljárási szabályai több ponton is különböztek. Számos tartományban (főleg a császári igazgatású provinciákban) nem hirdették ki hivatalosan a praetori edictumokat – azaz a formuláris eljárás szabályaihoz nem voltak kötve a helytartók. A peres és nem peres eljárás menete számos ponton alkalmazkodott a helyi szokásjoghoz. Ez bizonyos tekintetben szükségszerű is volt, mert a helyi (tartományi, népi) bíróságok tovább működtek. Így például Egyiptomban Róma uralma alatt is megtalálhatók a falusi jegyző vagy a helyi lakosokból álló, a keleti tartományokban görög nyelven, a helyi szokásjog szerint eljáró és ítélező bíróságok. A helytartóhoz címzett kérvények és beadványok sokszor már a „másodfokot” képviselték abban az értelemben, hogy valamely helyi fórumon már próbálkoztak a felek a jogvita rendezésével, de nem voltak megelégedve az ítélettel. A helytartó tehát sokszor fellebbviteli fórumként döntött a jogvitákban – míg Rómában, a formuláris perben nem volt lehetőség fellebbezésre. További különbség, hogy a helytartónak perújításra is joga volt. Ulpianus hangsúlyozza, hogy „a jegyzőkönyv tévedései” nem ronthatják le a *veritas rerum*, a tényállás igazságát, a valós tényállást.¹² A helytartó azt követi, azt tekinti irányadónak, ami számára a bizonyítási eljárásban hitelesnek tűnik. Proculus ilyen esetekre gondolva írja, hogy a tartományokat igazgató helytartó ugyan *vice et officio*, a római magisztrátusok „helyett” és azok hatáskörében jár el, de nem kötik a Róma városában hatályos eljárási szabályok.¹³

A nagyfokú mérlegelési szabadság kedvezett a rugalmas jogalkalmazásnak.¹⁴ Több esetben előfordult, hogy a tartományi igazságszolgáltatás keretében alakultak ki, itt körvonalazódtak olyan jogintézmények, amelyek teljesen új szemléletet képviseltek a római hagyományokhoz képest. A tartományi helytartói bíráskodás lehetőséget adott új jogintézmények tesztelésére, és a tartományi környezetben bevált jogintézmények később a római jog szerves részévé váltak.¹⁵

A hivatali belső utasítások (*mandata*) előírták, hogy a helytartó őrizze meg hivatala tiszteletét – ezért kerülje a szorosabb személyes kapcsolatot, barátságot a tartományi lakosokkal. A tárgyalások alkalmával – amelyeken a helytartó sokszor hetekig, napról napra elnökölt – tanúsítson objektív magatartást: haragot, felindulást, érzékenyülést ne érzékeltessen.¹⁶ Hivatalos cselekményei során, főleg a peres eljárásokban mindig ügyeljen méltóságának rangjára, tekintélyére (*auctoritas et dignitas*).¹⁷

Callistratus kiemeli a személyes meghallgatás és a tisztességes eljárás fontosságát a helytartó ítélezési gyakorlatában.¹⁸ A helytartó a központi hatalom, a császár tartományi képviselője; politikai és igazgatási szempontból igen fontos, hogy általában „elérhető”

¹² D. 1,18,6,1 Ulp. 1 opin.

¹³ D. 1,18,12 Proc. 4 epist.

¹⁴ Vö. DELI GERGELY: *A jó erkölcsökről*. Medium. Budapest, 2013. 65 sqq. a jogértelmezési premisszákhöz.

¹⁵ A legismertebb példa a keresetelévülés intézménye. Vö. NÖRR, DIETER: *Die Entstehung der longi temporis praescriptio. Studien zum Einfluss der Zeit im Recht und zur Rechtspolitik in der Kaiserzeit*. Wetsdeutscher Verlag. Köln – Baden, 1969. 110 sqq.

¹⁶ D. 1,18,19,1 Call.

¹⁷ Ennek része az összeférhetetlenségi szabályok betartása is, amire Ulpianus D. 18,1,5 alatt hívja fel a figyelmet.

¹⁸ D. 1,18,19 pr. – 1 Call. 1 de cogn.

legyen a lakosság számára. Erre elsősorban a *conventus* (*conventum agere*) keretében nyílt lehetőség, amit Augustus kötelezővé tett:¹⁹ a helytartó minden évben hivatali körutat tett tartományában. Ennek célja egyrészt az időközben felgyülemlett peres ügyek tárgyalása volt, másrészt az igazgatási szervek ellenőrzése és „elszámoltatása”.²⁰ A *conventus* során a helytartó előre meghatározott (sokszor jogszabály által rögzített) útvonalon utazta be tartományát, hogy a lakosság számára – a helyi hatóságokon túl – közvetlenül is elérhetővé váljon. Rudolph Haensch kiemeli, hogy a 3. század elején egy ilyen *conventus*-kiszállás idején pusztán Arsinoe városában két nap leforgása alatt 1804 kérvényt nyújtottak át a helytartónak.²¹

A tartományokban szigorúan szabályozták a helytartó útvonalát, a hivatali cselekmények helyszínét: *conventus*-helyszínné válni privilégiumot jelentett, amiért versengtek az egyes városok.²² Egyedül Egyiptomban dönthetett a *praefectus* szabadon arról, hogy mely városokban fog az adott évben hivatalt ülni.²³ *Asia* provinciáról hitelesen tudósít az ún. *lex Portorii Asiae*, az Ephesosban megtalált tartományi vámtörvény, amelynek 39.§-a felsorolja a provincia igazgatási kerületeit: Ephesos, Milétos, Halikarnasso, Szmyrna, Pergamon, Adramytion, Helléspontos, Sardis, Kilyra, Apamea, Synnada és Lycaonia – csak ezek voltak jogosultak *conventus* foagadására, ezek képezték a tartomány geopolitikai központjait.²⁴ A hivatalos ügyek intézése, az akták útja a kisebb helyi igazgatási egységektől előbb a kerületi központba vezetett, és (szükség esetén) onnan küldték, a hivatali utat betartva, a helytartói székhelyre – amely *Asia* provinciá-ban Ephesos volt.²⁵ A helytartók Egyiptomban a téli hónapokra koncentrálták hivatalos útjukat: szinte kizárólag a januártól ápriliséig tartó négy hónapra esnek a dokumentált *conventusok*.²⁶ A papiruszokból tudjuk, hogy a helytartó az ügyek dömpingje miatt néha napkeltétől napnyugtáig hallgatta a peres felek előadását, de valószínűleg így is csak az ügyek töredékét tudta a helyszínen ítélettel lezárni.²⁷ Sokszor pusztán a vonatkozó dokumentumokat (beadványokat, panaszokat, kérvényeket) vette át személyesen a felektől, és a döntést később Alexandriában hozták meg hivatali apparátusának tagjai.²⁸

¹⁹ WILCKEN, ULRICH: *Grundzüge und Chrestomatie der Papyrskunde*. B. G. Teubner. Leipzig – Berlin, 1912. 32. p.

²⁰ A princeps az *auctoritása* révén bármely peres eljárást magához vonhatott, akár a már ítélettel lezárt ügyeket is újra tárgyalásra tűzhette. Vö. KELLY 1957, 91–99. pp.

²¹ HAENSCH, RUDOLPH: *Zur Konventsordnung in Aegyptus und den übrigen Provinzen des römischen Reiches*. In: B. Kramer et al. (szerk.): *Akten des 21. Internationalen Papyrologenkongresses*. B. G. Teubner. Stuttgart – Leipzig, 1997. 321. p.

²² Vö. például Hispania és Asia provincia *conventus*-rendjét, amelyekről a legtöbb forrás maradt fent; SHERK 1969, 64. p.

²³ FOTI TALAMANCA, GIULIANA: *Ricerche sul processo nell'Egitto greco-romano* I. A. Giuffrè. Milano, 1974. 162–164. p., THOMAS 1983, 378–379. pp.

²⁴ ENGELMANN, HELMUT, KNIBBE, DIETER: *Das Zollgesetz der Provincia Asia. Eine neue Inschrift aus Ephesos*. *Epigraphica Anatolica* 14 (1989) 108. p.

²⁵ SHERK, ROBERT K.: *Roman Documents from the Greek East*. Johns Hopkins Press. Baltimore, 1969. 52.; EHRENBERG, VICTOR, JONES, ARNOLD H.M.: *Documents Illustrating the Reigns of Augustus and Tiberius*. Clarendon Press. Oxford, 1963. Nr. 98.; ENGELMANN, KNIBBE 1989, 108–109. pp.

²⁶ FOTI TALAMANCA 1974, 77–78. pp.; THOMAS, DAVID: *Subscriptiones to Petitions to Officials in Roman Egypt*. In: E. van't Dack et al. (szerk.): *Egypt and the Hellenistic World*. Lovanii: Orientaliste. Leuven, 1983. 369 sqq. HAENSCH 1994, 540–542. pp.

²⁷ Vö. Cass. Dio. LXIX 18, 3–4. p.

²⁸ WILCKEN 1908, 393; LEWIS 1981, 123. p.

A *conventus* a jogszolgáltatás egységesítése terén is fontos szerepet játszott, hisz a Róma városában kimunkált magánjogi normák nem mindig egyeztek a tartományi helyi lakosok elképzeléseivel. Például Egyiptomban a *praefectus* többször is arra kényszerült, hogy *edictum* formájában garantálja a *res iudicata* elvének érvényre jutását. Így Tiberius Julius Alexander, Egyiptom első századi helytartója 68-ban megtiltotta, hogy az általa egyszer már eldöntött ügyekben még egyszer *petitió*t fogadjanak be a *conventus* elé terjesztés céljából.²⁹

Érdeemes közelebbről betekinteni néhány dokumentumba a helytartói bíraskodás köréből. Egy Oxyrhynchosból származó papirusz egy tárgyalás jegyzőkönyvét őrzi, amely egy öröklési jogvitáról tudósít, ami T. Julius Lupus helytartó bírói fóruma elé került.³⁰ A per egy végrendelet érvényességéről folyik. A szűkszavú iratból nem derül ki, hogy a keresetlevél eredetileg milyen nyelven készült: latinul, görögül vagy esetleg a helyi demotikus nyelven? Az egyik peres fél neve Thauétion, akit Thamon nevű ügyvédje képvisel a tárgyaláson. A másik fél nevéből csak egy „Z...” betű olvasható, mert a papirusz ezen a ponton megsérült. Az viszont megállapítható, hogy nevezett Thauétion a felperes, aki valószínűleg az örökhagyó leánya volt. A szövegösszefüggésből nagy vonalakban rekonstruálhatók a perbeli érvelés sarkalatos pontjai is.

A jogvita nyilvánvalóan a végrendelet egyik konkrét kikötésének az értelmezéséről folyt. A helytartó indokolásából következtethetünk az alperes kifogásaira: a végrendelet súlyos alaki hibája, ami érvénytelenséget (semmisséget) eredményez szerinte, hisz az örökhagyó nem tartotta be a római jog előírásait a végrendeletek formai kellékeire vonatkozóan.³¹ Ezen túl a végrendelet nem azon a nyelven készült, amely nyelven (az alperes és a római jog szerint) készülnie kellett volna. Ráadásul az örökhagyó a lemenői közül egyeseket kitagadott, ami az alperes és ügyvédje szerint jogellenes (valószínűleg maga az alperes volt a kitagadott). Ezek az ellenvetések arra engednek következtetni, hogy a per kezdetekor az alperes volt birtokon belül – és a felperes petíciójában a helytartótól azt kérte, hogy a végrendelet alapján őt illető hagyaték (vagy hagyatéki rész) kiadására marasztalja az alperest.

Figyelemre méltó a helytartó körütekintő döntéshozatala: lelkiismeretesen kikérte egy helyi jogban járatos *nomikos*, jogképzett személy, véleményét az ügyben, akit Areiusnak hívnak. A helytartó azt kérte tőle, hogy ismertesse a helyi jog (a *nomoi*, azaz a *chora*, a vidéki Egyiptom területén érvényben lévő szokásjogi normák) releváns szabályait. A tartományi jogszolgáltatás szempontjából fontos tényező, hogy a helytartó, aki provinciájában a legfőbb bíró, a provinciai lakosok pereiben nem automatikusan a római jog szerint döntött, hanem tájékozódott az adott régió írott vagy íratlan jogáról, és azt mérlegelve hozta meg ítéletet.

Joggal tételezhető fel, hogy a római közhatalomnak a fenti dokumentumban rögzített eljárása előtt egy permegelőző eljárás, vizsgálat és előzetes praejudiciális döntéshozatal is történt, amelyben a releváns jogkört, azaz a peres felek státuszát kellett meghatározni.

²⁹ FIRA I. Nr. 58. Nyilvánvaló, hogy valamelyik peres fél megvesztegetéssel bírhatta rá erre a helyi hatóságot. Vö. HAENSCH 1997, 340. p.

³⁰ P.Oxy. XXXVI 2757, col. II, Kr.u. 79.

³¹ A klasszikus római jogban is formai követelmény volt, hogy római polgárok csak latin nyelven, szigorúan előírt szavak szerint nevezhettek valakit örökösnek vagy tagadhattak ki valakit. A ránk maradt római végrendeletek egyaránt szakszerűen, írnok vagy jegyző által szerkesztett dokumentumok, amelyeket hét tanú pecsétje zár le.

A felperes neve, Thauétion, görög-egyiptomi eredetre utal. Az *onomastika* bizonyító erejét relativizálja ugyan az a közismert tény, hogy a római hadsereg segédcsapataiban szolgáló katonák élettársai, feleségei és leánygyermekai sokszor idegen hangzású neveket viseltek. Az újabb kutatások eredményei alapján tehát kell bánni a személynevek alapján történő *origo* vagy eredet-meghatározásokkal. Az mindenesetre bizonyos, hogy a helytartó a helyi jogi kultúrába tartozónak ítélte az öröklési jogvitát – hisz ezért kérte ki a helyi jogban járatos *nomikos* tanácsát.

A *nomikos*nak a helytartó döntésében idézett válaszából kitűnik, hogy a releváns problémák a végrendelet szerkesztésének azokra a kellékeire vonatkoznak, amelyek a római végrendeletet a görög-egyiptomi végrendelettől elhatárolják: formakényszer, azaz a végrendelet *tabulae*, viaszos táblákon való megörökítése, *testatio* formájában (objektív stílusban, egyes szám 3. személyben fogalmazott, tanúkkal ellátott okirat). Ehhez járul, hogy az okirat kiállítása hivatásos írnok által lejegyzett, szépírásban, hét tanú pecsétjével ellátva és az okirat belső írását lezárva, azaz „titkosítva” történjen. A végrendelet szövege pedig, azaz a jogügyleti tartalom, a Gaius Institutióiból ismert archaikus szövegezést követve, pontosan az előírt szavakkal történjen.³² A végrendelet tartalmát illetően a klasszikus római jogban *cogens* szabály volt, hogy az örökhagyó legközelebbi hozzátartozói, elsősorban lemenői alakilag és anyagilag is mellőzhetetlenek voltak, azaz kötelesrésztre jogosultak.³³ A *nomikos* viszont azt közli a helytartóval, hogy a *chora* joga, azaz az „egyiptomiak” által gyakorolt öröklési jog sem formakényszerszerű, sem nyelvi előírást nem ismer; és az örökhagyó szabad akaratát mellőzhetetlenségi szabályok sem korlátozzák. Azaz közvetlen lemenőket is kitagadhat, ha úgy látja jónak. Areius, a helyi jogot jól ismerő szakértő válaszából kitűnik, hogy egészen más ítélet született volna, ha a helytartó a birodalmi jogot, Róma városi jogának vonatkozó szabályait alkalmazta volna. Valószínű, hogy az alperes éppen arra alapozta perbeli taktikáját, hogy a római jog szabályaira hivatkozott a felperesnek pusztán a helyi szokásjog által alátámasztott igénye ellen. A hódító Róma kifinomult politikai érzékének bizonyítéka, hogy a helytartó a római joggal ellenkező helyi jog értelmében döntött.

Egy másik papirusz a 2. századból származik, amely három bírói döntést tartalmaz Sulpicius Similis helytartó praxisából.³⁴ Mindhárom ítélet esetében végrendeletek értelmezésével kapcsolatos jogvitáról van szó. A releváns kérdések a fentiekhez hasonlóak: jogában áll-e az örökhagyónak bármilyen formában (azaz formátlanul) végrendelkezni; jogában áll-e végakaratát megváltoztatni, és jogában áll-e valamelyik gyereket kitagadni? A jegyzőkönyvben szereplő személynevek (pl. Arius, Sarapion, Ptolemaeus, Athenodorus) arra utalnak, hogy a peres felek nem római polgárok, hanem peregrinusok voltak. A helytartó igyekezett itt is a méltányosság elve szerint eljárni és az *Aigyptioi* „joga és szokásai” szerint értelmezni a kérdéses végrendeleteket, azaz a helyi jog normáit alapul véve ítélezni. A tárgyalási jegyzőkönyvből kitűnik, hogy Sulpicius Similis is körülvette ma-

³² Gai. 2,117.

³³ Vö. MOLNÁR IMRE, JAKAB ÉVA: *Római jog*. Leges. Szeged, 2019. 393–394. pp.

³⁴ P.Oxy XLII 3015. Az eredeti dokumentum az ókori Oxyrhynchos környéki ásatásokból, Bahnasa faluból származik; ma Oxfordban, a Sackler Library papirológiai gyűjteményében található.

gát jogilag jól képzett, és a helyi szokásjogot is kiválóan ismerő tanácsadókkal. Név szerint egy bizonyos Artemidorust említ a jegyzőkönyv, akivel a helytartó konzultált az ítéletet meghozatala előtt.

Összefoglalóan megállapítható, hogy Róma helytartója, az osztatlan impérium birtokosa ezen papirusz tanúsága szerint is mindegyik esetben a helyi jog alapján döntötte el a jogvitát.³⁵

³⁵ Hasonló jogértelmezési problémát tárgyal a P.Oxy. XXXVI 2757, I. 15 alatt található bírói döntés: a végrendelet formai kellékeinek kógens vagy diszpozitív természete a jogvita tárgya.

JUHÁSZ ZSUZSANNA*

Telemedicina és büntetés-végrehajtás

Nagy öröm és megtiszteltetés számomra, hogy egykori tanárom és immáron kedves kollégám 70. születésnapja tiszteletére jelen tanulmánnyal tisztelegyek. A jubilánst köszöntő írásomban arra teszek kísérletet, hogy röviden felvázoljam az egészségügyi ellátás új dimenzióját jelentő, és a pandémia miatt egyre hangsúlyosabbá váló telemedicina néhány bőrtünyget érintő kérdését, az alkalmazás lehetséges előnyeit és hátrányait.

1. A telemedicina fogalma

A telemedicina vagy szinoním elnevezéssel távgyógyászat, távorvoslás az Egészségügyi Világszervezet megfogalmazása szerint egészségügyi szakemberek által információs és kommunikációs technológiák igénybevételel történő egészségügyi szolgáltatások nyújtása az információk cseréje érdekében azokban az esetekben, amikor a (földrajzi) távolság kritikus tényező, a betegségek és sérülések diagnosztizálásához, kezeléséhez, megelőzéséhez, kutatáshoz, illetve értékeléshez, továbbá az egészségügyi szolgáltatók folyamatos oktatása az egyének és a közösség egészségének javítása érdekében.¹ E definíció egyebek mellett arra utal, hogy alkalmazásának kezdeti időszakában² az egészségügyi szolgáltatások nyújtásának megoldását látták ebben a módszerben mindazon esetekben, amikor a földrajzi akadályok gátját képezték a személyes jelenlétben alapuló egészségügyi ellátásnak. Napjainkban azonban már elmondható, hogy a fogalomban szereplő földrajzi távolság kritériuma felhígult, és egy sokkal tágabb megközelítés érvényesül: az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés nehézségei képezik az alkalmazás alapját. Utóbbi jelenti többek között a mozgásproblémákkal küzdő személyek körében való alkalmazás lehetőségét, de utalhatunk emellett az olyan súlyos mentális zavarokkal küzdő személyekre is, akiknek tünetei megnehezítik lakóhelyük elhagyását, vagy a fogvatartott személyekre,

* egyetemi docens, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Bűnügyi Tudományok Intézete

¹ WHO: *Telemedicine. Opportunities and developments*. Report on the second global survey on eHealth Global Observatory for eHealth series. Volume 2. Telemedicine in Member States. 8. p.

² Az egymástól 112 mérföldre elhelyezkedő Nebraska Egyetem (Omaha) Pszichiátriai Intézete és a virginiai Norfolk Pszichiátriai Kórház között 1964-ben létrehozott telekonzultációs és távképzési rendszer a telemedicina első alkalmazását jelentette. Bővebben: MATEO, M. et al.: *Telemedicine: contributions, difficulties and key factors for implementation in the prison setting*. Revista española de sanidad penitenciaria 2019, 21 (2), 43. p.

de akár az egészségügyi intézmény megközelítéséhez szükséges emberi és/vagy anyagi erőforrások hiánya is alapja lehet a távgyógyításnak.³

Ugyancsak hivatkoznánk az Európai Bizottság fogalommeghatározására,⁴ amely alapján a távorvoslás egészségügyi szolgáltatások nyújtása információs és kommunikációs technológia igénybevitelével olyan helyzetben, ahol az egészségügyi dolgozó és a beteg (vagy a két egészségügyi dolgozó) nem azonos helyen tartózkodik. Egészségügyi adatok és információk biztonságos továbbítását foglalja magában, szöveges, hang, képi vagy más formában, amely a megelőzéshez, a betegek diagnosztizálásához, kezeléséhez és nyomon követéséhez szükséges.

A telemedicina lényegét tekintve tehát az egészségügyi információk elektronikus kommunikáció segítségével történő cseréjét jelenti, amelyet betegségek diagnosztizálására, kezelésére és megelőzésére egyaránt használnak. Ennek megfelelően a beteg, illetve az egészségügyi ellátást biztosító személy nem találkoznak közvetlenül, hanem online, a képernyőn keresztül történik a diagnosztizálás, a tanácsadás, illetve a terápiás eljárás. Emellett a telemedicina nem pusztán a felek közötti kommunikációt fedi le, hanem abban az esetben fizikai vizsgálatok is értendők nagyfelbontású kamerák, monitorok, elektronikus sztetoszkópok és más számítógépes egészségügyi berendezések használatával.⁵

Annak megfelelően, hogy a felek közötti egészségügyi „találkozó” valós időben zajlik-e, szinkron, valamint aszinkron távorvoslás különíthető el. Amennyiben tehát a videokonferencia-rendszerek használata valós idejű az egészségügyi szakember és a vonal másik végén elhelyezkedő beteg között, akkor szinkron telemedicináról beszélhetünk. E modell elsősorban olyan akut és krónikus betegségek kezelésénél nyer alkalmazást, amelyek a beteg valós idejű interakciójára vagy fizikai vizsgálatára támaszkodnak, így megemlíthető a krónikus fertőző betegek, valamint a cukorbetegség kezelése, a tüdőgyógyászat és a telepszichiátria is.⁶ Az aszinkron működő távgyógyításra például szolgálhat a teleradiológia vagy a teledermatológia is. A páciensről elkészült radiológiai kép, illetve felvétel, laboratóriumi eredmény kerül ugyanis továbbításra a radiológiai szakemberhez, valamint a bőrgyógyász szakorvoshoz, aki a felvételt, eredményt távolról és késleltetett időben értelmezi, és nyújt segítséget a diagnózis felállításában.⁷

II. A fogvatartottak távgyógyítása

A telemedicinának elkeresztelt új technológia immáron megtalálható a börtönkörnyezetben is, és ha változó mértékben is, de egyre több ország integrálja a távgyógyítást a fogvatartottak

³ MATEO et al. 2019, 43. p.

⁴ A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának a távorvoslásról a betegek, az egészségügyi ellátórendszerek és a társadalom javára. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52008DC0689&from=HU>

⁵ GLEYSTEN, LUCY: *Some Pros and Cons of Telemedicine*. www.prisonhealthnews.wordpress.com/2019/11/08/some-pros-and-cons-of-telemedicine/

⁶ YOUNG, JEREMY D. – BADOWSKI, MELISSA E.: *Telehealth: Increasing Access to High Quality Care by Expanding the Role of Technology in Correctional Medicine*. *Journal of Clinical Medicine* 2017, 20(2), 2. p.

⁷ MATEO et al. 2019, 43. p.

körében. A 2002-2012 közötti távgyógyítással foglalkozó szakirodalom átfogó áttekintése alapján Fatehi és kollegái⁸ megállapították, hogy a telemedicina szolgáltatásokat leggyakrabban mégis kórházakban, klinikákban, valamint az idősök otthonaiban használják és a büntetés-végrehajtási intézetek telemedicinája csak korlátozott figyelmet élvez. A legszélesebb körben történő alkalmazásról az Amerikai Egyesült Államok vonatkozásában lehet beszélni, amely könnyen magyarázható a nagyságát tekintve világelső fogvatartotti populációval, illetve ennek nyomán jelentkező és megfigyelhető kiterjedt egészségügyi problémákkal. Az általános népességhez viszonyítva elmondható ugyanis, hogy például a HIV és a hepatitis C előfordulása a fogvatartottak körében többszörös értékeket mutat: becslések szerint az amerikai börtönlakók 20-30%-a hepatitis C fertőzött, a HIV előfordulása pedig hozzávetőlegesen háromszor nagyobb, mint az általános népességé. Emellett ugyancsak számottevőek a fogvatartottak körében a mentális rendellenességek is: 40-60%-uk szenved valamilyen mentális egészségügyi problémában. Ezzel párhuzamosan a betegek számához viszonyítva szűkös a szakorvosi ellátás biztosítása, olyannyira, hogy például a mentálhigiéniai ellátások tekintetében a büntetés-végrehajtás területén krízisszintű hiányról beszélnek.⁹ Ebben a helyzetben a bebörtönzöttek jelentős része nem tud hozzáférni a szakszerű egészségügyi ellátáshoz, amely akadály azonban a telemedicinával javarészt elhárítható. Ugyancsak utalhatunk a fogvatartottak egészségügyi intézménybe történő szállításának költségességére, a szállítással összefüggő személyi erőforrások igénybevetelére, a felmerülő biztonsági kockázatokra. Fontos tényező, hogy a telemedicinát költséghatékony módszerként azonosítják, így kézenfekvő megoldásként kínálkozik a technológián alapuló megoldások kiaknázása az ellátáshoz való hozzáférés javítása érdekében, azaz a fogvatartott betegek egészségügyi szolgáltatókkal oly módon történő összekapcsolása, amely nemcsak a földrajzi akadályok leküzdésére irányul, hanem egyúttal az egészségügyi korlátokat is megszüntetheti.

Itt hivatkoznánk a chicagói Illinois-i Egyetem kutatói által közzétett elemzésre,¹⁰ amely egyebek mellett arra mutat rá, hogy az Amerikai Egyesült Államokban a büntetés-végrehajtási környezetben a szinkron telemedicinát alkalmazzák a pszichiátriai, a sebészeti és a sürgősségi orvosi ellátásoknál, míg az aszinkron megoldás a bőrgyógyászatban és a radiológia területén érvényesül. A vizsgálat alapján a távgyógyítás mindkét esetben megszüntette az egészségügyi ellátáshoz való hozzáféréssel kapcsolatos logisztikai és szállítási akadályokat, egyúttal kiküszöbölte a fogvatartottakkal szemben a lakosság részéről az egészségügyi intézményekben megfigyelhető fenntartásokat, ellenszenvet is, ezzel pedig pozitívan befolyásolta a betegek méltóságát, hiszen mentesültek attól, hogy a várótermekben bilincset viseljenek.

A rendelkezésre álló legfrissebb szakirodalom feldolgozása alapján ugyancsak utalnánk Senanayake és munkatársainak átfogó elemzésére¹¹ is, amely a 2010 és 2018 közötti

⁸ FATEHI, FARHAD et al.: *Clinical applications of videoconferencing: A scoping review of the literature for the period 2002–2012*. Journal of Telemedicine and Telecare 2014. 20, 377–383. pp.

⁹ YOUNG – BADOWSKI 2017, 2. p.

¹⁰ COUNT, CATHERINE R.: *Research analysis: The benefits of telemedicine for inmate healthcare*. <https://www.corrections1.com/video-in-corrections/articles/research-analysis-the-benefits-of-telemedicine-for-inmate-healthcare-UEOLf0CCIWbIEyQz/>

¹¹ SENANAYAKE, BUDDHIKA et al.: *Telemedicine in the correctional setting: A scoping review*. Journal of Telemedicine and Telecare 2018. 24 (10), 669–675. pp.

időszakra vetítve tekintette át a telemedicinával börtönkörnyezetben foglalkozó szakirodalmat. Az áttekintés feltárta, hogy a legtöbb tanulmány az Amerikai Egyesült Államokból, Franciaországban és Ausztráliából származott, és a leggyakoribb telemedicinás beavatkozás szinkron videokonferencián keresztül online konzultáció formájában zajlott. A tanulmányok alapján a távgyógyítást főleg a mentális egészség körében alkalmazták, illetve jellemző volt a szemészet területén is, emellett pedig eredményesnek bizonyult kardiológiai és sürgősségi ellátás, valamint krónikus betegségek kezelésében. A mentálhigiénés beavatkozások magukban foglalták mind a pszichiátriai, mind pedig a pszichológiai rendellenességeket, illetve a különféle szerfüggőségeket. A telepszichiátriai konzultációk kapcsán a szerzők azt is kiemelték, hogy a fogvatartotti visszajelzések alapján ezeket a konzultációkat a személyes jelenlétén alapuló találkozókkal szemben különösen a gyermekkori szexuális zaklatások és abúzusok elszennvedői részesítették előnyben.¹²

Kifejezetten Európára fókuszálva kijelenthető, hogy amíg az USA-ban széleskörű alkalmazásról lehet beszélni, addig európai viszonylatban egy 2015-ös felmérés szerint 28 EU tagállamból 11-ben volt jelen, elsősorban az észak-, illetve a nyugat-európai országokban és ekkor még mindösszesen három ország mutatott érdeklődést a telemedicina börtönügyi implementálására. Emellett az alkalmazó országok közül egyedül Románia jelezte, hogy noha kísérleti projekt keretében, de az egész országot lefedő programot indítottak el a büntetés-végrehajtási intézetekben. A kutatás feltárta, hogy a leggyakrabban alkalmazott szolgáltatás a teleradiológia volt, amelyet a telepszichiátria, illetve a tele-EKG követett. Mindösszesen két országban volt jelen a bőrgyógyászat tekintetében, illetve egyben a cukorbetegséggel összefüggő tanácsadás keretében.¹³

A szakirodalmi források közül kiemelnénk egy 2014-es tanulmányt, amely szerint az Egyesült Királyságban 12 büntetés-végrehajtási intézet, 23 szakterületen biztosította a szolgáltatást a fogvatartottaknak.¹⁴ A tanulmány alapján az eljárás az alapellátás mellett lehetővé tette, hogy a börtön egészségügyi személyzete akut ellátást igénylő helyzetekben szakorvosi tanácsot kérjen, illetve megerősítse a diagnózist vagy újat állítson fel. Többek között dietetikusok nyújtottak virtuális konzultációt az egészségügyi létesítményben, illetve a börtön egészségügyi központjában elhelyezett videokonferencia-eszközök segítségével. Szükség esetén a dietetikusok vizsgálatot is végezhettek közeli felvételt rögzítő kézi kamera alkalmazásával.

A rendelkezésre álló legújabb angol nyelvű tanulmány¹⁵ már arról tesz említést, hogy a Covid-19 előtti időszakban Anglia és Wales 117 büntetés-végrehajtási intézetéből 50-ben nem volt megfelelő internetkapcsolat a videokonferenciák lebonyolításához, ugyan-

¹² SENANAYAKE et al. 2018, 673. p.

¹³ GUALANO, MARIA R. et al: *Use of telemedicine in the European penitentiaries: current scenario and best practices. European Journal of Public Health* 2017. 27 (1), 30–35. pp. és ANDRIOLO, VIOLETTA: *Use of telemedicine in the European penitentiaries: a 2015 survey. European Journal of Public Health* 2015/3. http://eurpub.oxfordjournals.org/content/eurpub/25/suppl_3/ckv172.019.full.pdf

¹⁴ Airedale NHS Foundation Trust: *Telemedicine in prisons*. <http://www.airedale-trust.nhs.uk/services/telemedicine/telemedicine-in-prisons/>; Az Angliai alkalmazásról bővebben SHAH, SITUL: *An investigation into the provision of primary healthcare services to HM Prisons using CISCO HealthPresence for telemedicine applications*. 2014. <http://www.slideshare.net/SitulShah/telemedicine-for-prisons-finalexternal>

¹⁵ HEWSON, THOMAS et al.: *Remote consultations in prison mental healthcare in England: impacts of COVID-19*. BJPsych Open, 2021, 7 (2), 1. p.

akkor a járvány nyomán 4G kompatibilis táblagépek alkalmazását engedélyezték a telemedicina számára. Annak ellenére, hogy ennek a technológiának a bevezetése késlekedett, a pandémia pozitív hozadékaként jelenleg a telemedicina már minden büntetés-végrehajtási intézetben hozzáférhető. A járvánnyal összefüggésben így az egészségügyi konzultációk ilyen módon történő lebonyolítása egyértelműen hozzájárul a fertőzések ellenőrzéséhez azáltal, hogy lehetővé válik a távolságtartás betartása, csökken a személyek beáramlása a büntetés-végrehajtási intézetekbe, és egyúttal leredukálódik az orvosok, a börtönalkalmazottak és a betegek közötti személyes kapcsolat is.

III. Előnyök és kihívások

A fent kifejtettek alapján e technológiai megoldás előnyös vonásai között említhető, hogy egyfelől gyorsabb konzultációt tesz lehetővé, másfelől kétségtelenül költséghatékony is azáltal, hogy csökkenti a fogvatartottak kórházba szállításával, kíséretével, felügyeletével kapcsolatos költségeket.¹⁶ Egy, a fiatalok fogvatartottak körében végzett kutatás¹⁷ például igazolta, hogy a várakozási idő a telemedicina alkalmazásával 57%-ban csökkent, köszönhetően többek között a szállítási procedúra, illetve a szállítások miatti késések elmaradásának. A vizsgálat egyúttal arra is rámutatott, hogy a program révén szignifikánsan javult a kezelésekhöz való hozzáférés, így az ambuláns látogatások száma 40%-kal nőtt, míg a sürgősségi ellátásokban 7%-os visszaesés mutatkozott.

Davies és kollegái tanulmánya¹⁸ azt igazolta, hogy az eljárás kiválóan alkalmazható pszichiátriai rendellenességek esetén is. A kezelés korai megkezdése mellett a telemedicina javult az ellátás színvonala és egyúttal csökkent a betegek kórházban tartózkodásának tartama.

A másik oldalról a kihívások között említhető az ellátás személytelen jellege, abból fakadóan, hogy a felek között a találkozó alatt fizikai érintkezésre nem kerül sor, valamint nehezebb megérteni, értelmezni a nem verbális kommunikációs jeleket, így a testbeszédet vagy az arckifejezést. Ezzel összefüggésben egy Angliára vonatkozó tanulmányban¹⁹ konkrét aggályok merültek fel a telemedicina esetleges korlátai miatt a pszichiátriai vizsgálatok tekintetében. A szerzők egyebek mellett arra utaltak, hogy az empátia kimutatása és a szoros kapcsolat kialakítása a beteggel nehezebb a videotechnikán keresztül, különösen akkor, amikor olyan érzékeny témákat kell megvitatni, mint az öngyilkosság, önkárosítás, erőszakos gondolatok vagy egy korábbi trauma. Emellett a mentális állapot feltérképezése során az orvosoknak hiányozhatnak azok a jelentős jelek is, mint a testszag és a pszichomotoros izgatottság megnyilvánulásai.

¹⁶ WOTTON, RICHARD: *Telemedicine: a cautious welcome*. BMJ 1996; 313: 1375.; <http://www.bmj.com/content/313/7069/1375>

¹⁷ FOX, KAREN C. – SOMES, GRANT W. – WATERS, TERESA M.: *Timeliness and access to healthcare services via telemedicine for adolescents in state correctional facilities*. Journal of Adolescent Health 2007. 41, 161–167. pp.

¹⁸ DAVIES et al.: *A hospital driven telepsychiatry initiative to improve patient care and reduce costs*. North Carolina medical journal. 2012, 73 (3), 228–230. pp. hivatkozva PFORTMUELLERA, C. A. et al.: *Emergency department admissions to a prison hospital: a retrospective cohort study from Switzerland*. Swiss Medical Weekly 2013; 143: w13753

¹⁹ HEWSON et al. 2021, 1–3. pp.

A telemedicina mindemellett betegfüggő is: amíg egyes betegek biztonságban érzik magukat a távgyógyítás során, illetve biztonságérzetet jelent számukra az ellátáshoz való hozzáférés tudata, addig mások éppen a korábban említett személyes kapcsolat hiányát látják benne, ami tovább erősítheti bennük az elszigeteltség, megbélyegzés érzését. Mindezen felül természetesen számolni kell a felmerülő technológiai problémákkal, az internet lassúságával vagy a hálózati kapcsolat megszakadásával.

Az új technológia vitathatatlan előnyei mellett Wallace és kollegái²⁰ arra hívják fel a figyelmet, hogy az eredményesség kulcsa az „emberi részben”, a felek közötti kommunikációban van. Példaként a Görögország által 1999-ben bevezetett telemedicina sikertelenségére utaltak, ahol a legfőbb akadályt az egészségügyi rendszer rugalmatlansága és a büntetés-végrehajtás bürokráciája jelentette.²¹ Az Amerikai Polgárjogi Szövetség Nemzeti Börtönprojektjének igazgatója pedig 2016-ban amerikai viszonylatban fogalmazta meg, hogy a telemedicina olcsósága miatt a börtönkörnyezetben mértéktelenül és nem megfelelően került alkalmazásra: az eljárást ugyanis gyakorta a helyi személyzet helyett és nem annak kiegészítésére használták.²²

IV. Zárszóként

Ténykérdés, hogy a fogvatartottak egészségügyi szolgáltatásokhoz, különösen a szakorvosi ellátásokhoz való hozzáférése az erőforrások, illetve a biztonsági szempontok miatt számos országban korlátozott. A telemedicinával foglalkozó nemzetközi szakirodalom feldolgozása alapján úgy tűnik, hogy az információs és kommunikációs technológiák börtönügyben történő alkalmazása alkalmas eszköze lehet a fogvatartottak egészségügyi ellátásával kapcsolatos egyes problémák orvoslásának, és bizonyos orvosi szakterületeken a távorvoslás növelheti a börtön egészségügyi ellátásának hozzáférhetőségét.

²⁰ WALLACE, D. L. et al.: *A systematic review of the evidence for telemedicine in burn care: with a UK perspective*. Burns 2012, 38 (4), 465–480. pp.

²¹ Bővebben ANOGIANAKIS et al.: *Developing prison telemedicine systems: the Greek experience*. Journal of Telemedicine and Telecare 2003, 9 (2), 4–7. pp.

²² OLLOVE, MICHAEL: *State prisons turn to telemedicine to improve health and save money*. The PEW Charitable Trusts, Stateline, Január 21, 2016.; <http://www.pewtrusts.org/en/research-and-analysis/blogs/stateline/2016/01/21/state-prisons-turn-to-telemedicine-to-improve>

KAPRINAY ZSÓFIA*

Gyakorlatban felmerülő újabb probléma termőföldek adásvételével összefüggésben

I. Bevezetés

A mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvény (a továbbiakban: Földforgalmi tv.) a preambulumban meghatározott célok elérése érdekében a termőföldekre vonatkozó tulajdoni és használati jogviszonyok létrejötte, megszűnése, megszüntetése, hatályossága és érvényessége tárgyában átfogó változásokat fogalmazott meg. A Földforgalmi tv. két jogág, a közigazgatási és a polgári jogi szabályozás területén átfogó változásokat idézett elő, ami a jogalkalmazás során számos jogértelmezési és jogalkalmazási kérdés megválaszolását igényelte és igényli.¹ A mező és erdőgazdasági földek adásvételének egyik sajátossága, hogy a szerződésben vevőként szereplő személy helyébe a szerződő felek akaratától függetlenül beléphet egy – jogszabályon vagy megállapodáson alapuló elővásárlási joggal bíró – harmadik személy.² A földforgalom terén az elővásárlás más tulajdonátruházó szerződéseknel megjelenő elővásárlási joghoz képest kiemelkedő jelentőséggel bír. Az elővásárlói rangsor jogszabályban rögzített,³ melynek kialakítása során a hazai birtokviszonyokat vette figyelembe a jogalkotó. E rendszer azt a célkitűzést követi, hogy a földet a helyi gazdálkodók szerezhessék meg. A jogszabály a tulajdonátszállás szinte valamennyi estére kiterjeszti az elővásárlási jog alkalmazását, kevés kivételt meghatározva ez alól.⁴

Vajon minden mező és erdőgazdasági föld esetén fennáll az elővásárlási jog jogosultjának az a célja, melyet a jogalkotó kitűzött az erre vonatkozó szabályok megfogalmazásakor? Számos esetben találkozhatunk olyan adásvétellel, melynek tárgya olyan ingatlan, amelyet vevője nyaraló építése, használata céljából szeretne megvásárolni, azonban az ingatlan ingatlannyilvántartási besorolása szerint mezőgazdasági földnek minősül (pl: zártkert besorolás), és így át kell mennie az adásvételi szerződésnek a Földforgalmi törvény által meghatározott hosszas eljárás. A probléma Magyarországon elsősorban a Balaton melletti ingatlanok elidegenítése során jelenik meg, tekintettel arra, hogy ezen a területen az ilyen

* adjunktus, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Civilisztikai Tudományok Intézete

¹ 2018.El.II.JGY.K Kúria által készített „A Földforgalmi törvénnyel kapcsolatos perek gyakorlata” tárgykörében felállított joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleménye.

² Földforgalmi tv. 18. §.

³ Földforgalmi tv. 18. §.

⁴ Földforgalmi tv. 20. §.

tárgyú adásvételi szerződések száma az utóbbi években jelentősen megnövekedett, de természetesen máshol is előfordulhat.

II. Problémafelvetés

Nyaralóra, balatoni telekre vágyó vevő célja, hogy megtalálja a keresett ingatlant, majd az eladóval kialakított vételár megegyezését követően mihamarabb tulajdonossá váljon. Az eladó legfontosabb célja pedig, hogy minél előbb a vételárhoz jusson. Azonban, ha a szóban forgó ingatlan mezőgazdasági földterület, egyrészt bizonytalan a vevő tulajdonjogának a megszerzése, másrészt, ha tulajdonossá is válik, hosszas időnek kell elteltie. A vevő tulajdonjogának megszerzése ugyanis egyrészt függ attól, hogy a jogszabályban meghatározott elővásárlásra jogosultak valamelyike él-e feltételes egyoldalú jogosultságával. Amennyiben igen, akkor egyoldalú jognyilatkozatával az adásvételi szerződés vele való megkötésére kényszerítheti az eladót. Ha ez el is marad, tulajdonszerzése még ekkor is bizonytalan, hiszen a szerződés hatályba lépése a mezőgazdasági igazgatási szerv hatósági jóváhagyásától függ.⁵ Az adásvételi szerződés megkötésekor természetesen az eladó be szeretné magát biztosítani, melynek legáltalánosabb módja a gyakorlatban foglalt fizetése. Ennek következtében a vevő pénzének egy része már az eladónál van, akként, hogy nem is biztos, hogy tulajdonosa lesz az adásvétel tárgyát szerző ingatlannak. A szerződés megkötése és a vevő tulajdonosként való bejegyzése az ingatlannyilvántartásba kötött olyan hosszú idő telik el, hogy a szerződés megkötésekor még érdekazonosságban lévő felek között már-már érdekellentét alakulhat ki.

III. Eljárás menete

A mezőgazdasági föld tulajdonosa az ingatlanra adásvételi szerződést köt vevővel,⁶ melyet a felek aláírásától számított 8 napon belül megküld a föld fekvése szerint illetékes települési önkormányzat jegyzője részére az elővásárlási jogosultak hirdetményi úton való közlése érdekében.⁷ A hirdetményben az eladó és a vevő neve, valamint lakcíme, és értesítési címe feltüntetésre kerül, kizárólag egyéb természetes személyazonosító adatai kerülnek kitakarássra.⁸ Az elővásárlási jog jogosultjainak a hirdetmény közzétételét követő naptól kezdve 60 napos anyagi jogi, jogvesztő⁹ határidejük van arra, hogy elfogadó, vagy

⁵ Földforgalmi tv. 23. §.

⁶ Az erdő és mezőgazdasági földek adásvétele több szempontból speciális, így a vevő személyében, az alakításban, a hatósági jóváhagyástól függően, etc., melyet jelen tanulmányban nem részletezek. L: Földforgalmi tv.

⁷ Földforgalmi tv. 21. § (1).

⁸ Földforgalmi tv. 21. § (2).

⁹ A Kfv.II.37.700/2016/4. számú ítélet elvi tartalma rögzíti, hogy az elővásárlási jog gyakorlására nyitva álló hatvan napos határidő jogvesztő, anyagi jogi határidő, amely számítására a Ptk. 8:3. § (3) bekezdése az irányadó.

joglemondó nyilatkozatot tegyenek.¹⁰ A nyilatkozattételre nyitva álló határidő leteltét követő 8 napon belül a jegyző iratjegyzéket készít a beérkezett jognyilatkozatokról, és az eredeti adásvételi szerződéssel együtt megküldi a mezőgazdasági igazgatási szerv részére jóváhagyás céljából.¹¹ Amennyiben érkezett az elővásárlási jog jogosultjától elfogadó nyilatkozat, megvizsgálják annak érvényességét, valamint a nyilatkozatot tevő teljesítő készségét. A Földforgalmi tv. 23-25.§-a rendelkezik az adásvételi szerződés hatósági jóváhagyásáról. A mezőgazdasági igazgatási szerv a részére jóváhagyás céljából megküldött okiratok közül az adásvételi szerződést és az elfogadó jognyilatkozatokat először – kizárólag azok tartalma és alaki kellékei alapján – az érvényességi és hatályosulási feltételeknek való megfelelés szempontjából vizsgálja meg, illetve ellenőrzi. A mezőgazdasági igazgatási szerv az okiratok beérkezésétől számított 15 napon belül döntést hoz az adásvételi szerződés jóváhagyásának a megtagadásáról a jogszabályban meghatározott esetekben.¹² Amennyiben megtagadásra nem kerül sor ebben a 15 napban, akkor iratjegyzék készítését követően haladéktalanul megkeresi a helyi földbizottságot állásfoglalás elkészítése céljából.¹³ A mezőgazdasági igazgatási szerv a helyi földbizottság állásfoglalása alapján – a Földforgalmi tv. 23. § (1) és (2) bekezdésében meghatározott eseteken túl – az adásvételi szerződés jóváhagyását megtagadja, ha a helyi földbizottság egyik elővásárlásra jogosulttal és az adásvételi szerződés szerinti vevővel sem támogatja az adásvételi szerződés jóváhagyását.¹⁴ A helyi földbizottság állásfoglalása kiadásakor – köztudomású tények, és legjobb ismeretei, egyéb nevesített szempontok mellett – releváns szempontként értékeli, hogy az ellenérték a földforgalmi értékével arányban áll-e, s ha nem, az aránytalansággal a vevő elővásárlásra jogosultat tartott távol az elővásárlási jogának gyakorlásától, vizsgálja a birtokviszonyok átláthatóságát, valamint egyéb olyan szempontokat, mely az általános agrárpolitikai és földbirtokpolitikai érdekek védelméhez szükséges.¹⁵ A vizsgálatot követően a földbizottság az adásvételi szerződést vagy támogatja, vagy nem támogatja,¹⁶ mely döntés meghozatalához a jogszabály 30 napot biztosít a földbizottságnak.¹⁷

IV. Eljárás magánjogi és közjogi szabályozása

1. Polgári jogi szabályozás

Kizárólag a polgári anyagi jogi szabályokat megvizsgálva, a folyamat a következő: Eladó és vevő egybehangzó jognyilatkozatával létrejön egy érvényes adásvételi szerződés, mely több szempontból bizonytalan. Hatályosulása függ egy hatósági szerv jóváhagyásától, a

¹⁰ Földforgalmi tv. 21. §. (3).

¹¹ Földforgalmi tv. 22. §.

¹² Földforgalmi tv. 23. § (1).

¹³ Földforgalmi tv. 23/A. § (2).

¹⁴ Földforgalmi tv. 27. § (1) a) pont aa) alpont.

¹⁵ Földforgalmi tv. 23/A. § (1).

¹⁶ Földforgalmi tv. 24. § (2).

¹⁷ Földforgalmi tv. 24. § (1).

vevő kiléte – és egyben az eredeti vevővel kötött szerződés hatályba lépése – pedig attól, hogy valamely elővásárlásra jogosult él-e a jogszabály vagy szerződés által ráruházott hatalmassággal. Amennyiben igen, akkor az eredeti adásvétel tartalmával mindenben megegyező feltétel mellett a szerződésbe a vevő helyébe a nyilatkozatot tevő fél lép, és a szerződés eredeti eladó, és nyilatkozatot tevő között jön létre abban a pillanatban, amikor eladóval szemben az elővásárlási jog gyakorlására vonatkozó érvényesen megtett jognyilatkozat hatályosul,¹⁸ az eladó és eredeti vevő között létrejött szerződés pedig nem lép hatályba. Az eladó, és elővásárlási jogát gyakorló személy között létrejött szerződés hatálya is természetesen függ a hatósági jóváhagyástól.

Vizsgálandó kérdés az, hogy az elővásárlásra jogosult személy elővásárlásra gyakorolt jognyilatkozatát visszavonhatja-e? Ugyanis elterjedt gyakorlat manapság, hogy az elővásárlásra jogosult szándéka nem az adásvétel tárgyát képező ingatlan megszerzésére irányul, hanem arra, hogy ezzel visszaéljen. Megteszi a nyilatkozatát arra vonatkozóan, hogy élni kíván elővásárlási jogával, majd még a hatósági jóváhagyást megelőzően megkeresi az eredeti vevő, hogy meghatározott összegért ettől eláll, azaz visszavonja. Eredeti vevő neve, és elérhetősége a hirdetményben megtalálható, így az elővásárlásra jogosult számára nem akadály az illető megkeresése. Ilyen esetben feltételezhető, hogy a nyilatkozat megtételének pillanatában elővásárlásra jogosultnak nem a vagyonszerzés a szándéka, hanem az, hogy elővásárlási jogának gyakorlásával, illetve annak visszavonásával vagyoni előnyhöz jusson. Ebből következik, hogy a nyilatkozat megtételekor teljesítőképessége sincs az illetőnek. A polgári jog szabályai szerint – eltekintve jelenleg a termőföldre vonatkozó szabályozástól – amennyiben egy adásvételi szerződés esetében van elővásárlásra jogosult, akkor a szerződés hatálya attól függ, hogy az elővásárlása jogosult él-e jogával, vagy lemond arról. Lemondásnak tekintjük azt az esetet is, amennyiben a megadott határidőn belül nem nyilatkozik. Amennyiben elővásárlásra jogosult fent megjelölt példát nézve megteszi jognyilatkozatát, akkor az eredeti adásvételi szerződés nem lép hatályba, hiszen az adásvételi szerződéssel megegyező elfogadó nyilatkozat hatályosulásával a szerződés közte, és eredeti vevő között jön létre.¹⁹ Az elővásárlási jog jogosultja megtett jognyilatkozatát nem vonhatja vissza, hiszen a nyilatkozat hatályosulásával már létrejött egy szerződés. Szerződéstől egyoldalúan elállni ugyanis csak jogszabályban meghatározott esetekben lehetséges, a szerződő fél súlyos szerződésszegése esetén, amelyről jelen esetben nem beszélhetünk. Ebből kiindulva teljesítésre kötelezhető, hiszen a szerződés létrejött. Ezzel kapcsolatban két probléma merül fel: egyik, hogy valószínű, az elővásárlásra jogosultnak nincs teljesítőképessége, hiába köteleznénk a vételár megfizetésére; másik probléma, hogy a mezőgazdasági ingatlan valós tulajdonszerzési szándéka nem valósul meg, tehát a helyi földbizottság feltehetően nem fogja támogatni a szerződést. Amennyiben az eladó az elfogadó nyilatkozat visszavonását elfogadja, akkor tulajdonképpen megegyezésen alapuló felbontásról beszélhetünk. Tehát ha eladó eredeti vevőnek kívánja átruházni tulajdonjogát, akkor az előbbi levezetés alapján új szerződés megkötésére van szükség, és ennél fogva új eljárásra.

¹⁸ Ptk. 6:69. §.

¹⁹ Ptk. 6:69. § (1).

Ennek egy olyan adásvétel esetén, melynek tárgya nem termőföld nagy jelentősége nincs, hiszen a felek egyszerűen figyelmen kívül hagyják a megtett, majd visszavont jognyilatkozatot, és folytatnak mindent úgy, mintha az elővásárlásra jogosult jognyilatkozatot nem tett volna. Viszont termőföld esetén új szerződés megkötése esetén az egész eljárást újra kellene kezdeni, így szerződés megkötése, kifüggesztés, hatósági jóváhagyás. Pedig itt is kizárólag annyi változás történt az eredeti adásvételi szerződéshez képest, hogy valaki tett egy elfogadó nyilatkozatot, melyet később visszavont, tulajdonképpen mintha meg sem tette volna elfogadó nyilatkozatát.

2. Földforgalmi törvény szabályozása

A Földforgalmi törvényben fenti problémára jelenleg nincs alkalmazható szabályozás. Az elővásárlási és előhaszonbérleti jog gyakorlása érdekében az adás-vételi és a haszonbérleti szerződés hirdetményi úton történő közlésére vonatkozó eljárási szabályokról szóló 474/2013. évi Kormányrendelet kimondja, hogy az eladó az adásvételi szerződést a közzétételt követően nem vonhatja vissza, amennyiben a visszavonó nyilatkozat a közzétételt követően érkezik be, annak nincsen joghatása.²⁰ Tehát ezt értelmezhetjük úgy, hogy az eladó az ajánlatát a jogszabály szerint nem vonhatja vissza – természetesen ugyanez következik a polgári jog anyagi jogi szabályaiból is. Csakhogy ez nem szolgálja sem az eladó, sem pedig az eredeti vevő érdekeit, hiszen új szerződést kell kötni, melyet újból ki kell függeszteni 60 napra, majd ezt követően várni a hatóság jóváhagyására.

3. Megoldások a hatályos rendelkezések keretei között

Egyik megoldás, hogy csak akkor kötjük meg a végleges adásvételi szerződést, amikor a vevő rendelkezésére áll a teljes összeg, és a szerződés aláírásakor az egy összegben kifizetésre kerül. Hiszen az elővásárlási jogra jogosult elfogadó nyilatkozatának mindenben meg kell egyeznie az adásvételi szerződésben foglaltakkal, különösen igaz ez a fizetési feltételre, tehát csak akkor tudja ezt teljesíteni, ha a vételárat egy összegben haladéktalanul ki tudja fizetni eladónak. Amennyiben erre nem képes, akkor nem tud azonos tartalmú elfogadó jognyilatkozatot tenni, tehát nem tud élni elővásárlási jogával. Ez a lehetőség csak abban az esetben jöhet szóba, ha a vevőnek van elegendő anyagi forrása. Amennyiben bankhitelből kívánja finanszírozni a vételt, akkor ez az opció kizárt, hiszen a hitelintézet nem hitelez addig az időpontig, ameddig a kölcsönvevő tulajdonszerzése bizonytalan, jelen esetben hatósági jóváhagyástól függ.

Másik megoldás lehet, hogy az eredeti adásvételi szerződésben akként rendelkezünk a szerződés hatályba lépéséről, hogy kizárólag akkor nem lép hatályba, ha bármely elővásárlási jogosult a szerződésben foglaltakat maradéktalanul teljesítette. Ebben az esetben ugyanis jognyilatkozat megtételével nem veszíti hatályát az eredeti szerződés. Miután

²⁰ Az elővásárlási és előhaszonbérleti jog gyakorlása érdekében az adás-vételi és a haszonbérleti szerződés hirdetményi úton történő közlésére vonatkozó eljárási szabályokról szóló 474/2013. évi Korm. rend. 4. § (1)-(2).

a Ptk. ide vonatkozó szabályai diszpozitívak, úgy gondolom, hogy ennek nincsen akadálya. Ugyanis ekkor már anyagi jog szempontból magyarázható lenne az, hogy visszavont elfogadó jognyilatkozat esetén miért nem kell az eredeti eladónak és vevőnek új szerződést kötnie, és az egész eljárást előlről kezdenie.

Ez pusztán az anyagi jogszabály szerinti levezetés. Azt, hogy ezt a mezőgazdasági igazgatási szerv, és földügyi bizottság hogyan értékelné, sajnos még nincs gyakorlat.

Legkézenfekvőbb megoldás az lenne, ha a Földforgalmi törvény tartalmazna rendelkezést arra vonatkozóan, hogy elővásárlásra jogosult megtett jognyilatkozatát utólag nem vonhatja vissza, azaz visszavonó jognyilatkozat hatálytalan, így teljesítésre köteles. Ennek jogszabályi szintre emelésével talán megszűnne a spekulatív célzattal megtett elővásárlásra jogosultak vételi szándéka. Amennyiben ezt alapos okkal – *clausula rebus sic stantibus* - mégis megteszi még a hatósági jóváhagyást megelőzően, akkor a megtett és visszavont nyilatkozat figyelmen kívül hagyásával bírálja el a kérelmet ugyanabban a hatósági eljárásban. Természetesen ez is sok tényezőtől függ, hiszen az eredeti adásvételi szerződés megkötése óta jelentős idő eltelt. Kérdéses lehet az ingatlan vételára, valamint vevő tulajdonszerzési szándéka, hiszen lehet, hogy az elővásárlásra jogosult bejelentkezése esetén új ingatlan után nézett, és arra már adásvételi szerződést kötött, így nem áll érdekében a szerződés eredeti formájában történő fenntartása.

A problémafelvetésemben megjelölt eset, mikor is vagyoni előny szerzése érdekében teszik meg, majd vonják vissza nyilatkozatukat az elővásárlásra jogosultak, természetesen nem tartozik az előre nem látható események körébe. A jogosult e szándékát nem fedi fel a hatóság előtt, hanem más mondva csinált indokkal vonja vissza már megtett jognyilatkozatát. Az, hogy ez a színlelt jognyilatkozat milyen további jogkövetkezményekkel járhat – például eladónak okozott károk megtérítése –, nem képezi vizsgálatom tárgyát. A kérdéskör közigazgatási jogterületen egyértelműen szabályozatlan, nincs lefedve, így jelenleg kizárólag a polgári anyagi jogi szabályozást lehet segítségül hívni, és bízni a közigazgatási szerv pozitív, logikus elbírálásában.

Kedves Imre!

A születésnap tökéletes alkalom arra, hogy köszönetet mondjunk mindazoknak, akiket szeretünk, akik befolyásolták az életünket, így azzá lettünk, akik vagyunk. Ezúton szeretném kifejezni hálámat előtted, aki jogi pályafutásomat a kezdetektől figyelemmel kísérted, és akinek megköszönhetem jogi diplomámat, hiszen, mint akkori Dékán tőled vehettem át! Köszönhetem doktoranduszként töltött éveimet a Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszéken, mert mint tanszékvezető általad nyertem felvételt, és ugyanezt mondhatom el kezdődő tanársegédi éveimre, melyre szeretettel gondolok! Köszönöm mindenkor támogatásod, és a nyugodt, jókedvű munkahelyi légkört, melyben melletted mindenkor részünk volt! Isten éltesen sokáig kedves Imre!

KARSAI KRISZTINA*

A mesterséges intelligencia szabályozásának európai tervezete, avagy algoritmusok térnyerésének előjelei a (büntető) igazságszolgáltatásban

I. Bevezetés

Az Európai Bizottság 2021 áprilisában tette közzé azt a rendelettervezetet,¹ amely az uniós jog szintjén határozná meg a mesterséges intelligencia alkalmazását magában foglaló szoftveres megoldások engedélyezhetőségét, használhatóságát. A mesterséges intelligencia (MI) alkalmazása és alkalmazhatósága szinte minden társadalmi szektorban fontos szemponttá kezd válni, és minden tudományágban az egyik leginkább kutatott kérdések közé emelkedett az elmúlt 10-15 évben – a humán tudományok és így a jogtudomány is felzárkózott a szakirodalmi „boom”-hoz a releváns kérdések megtalálásával és megválaszoló kísérleteivel. Igaz, ez szükségképpen lépéshátrányból való felzárkózásnak tűnik, mivel utóbbi tudományoknak valójában azzal kell(ene) foglalkozni, hogy a technológia által életrehívott megoldások „ráengedhetők-e” egyáltalán a társadalomra és annak mikro- vagy éppen makrofolyamataira, vagy szükség lenne az etikai és jogi kontroll gyakorlására vagy éppen a fejlődés irányainak meghatározására etikai-jogi okokból. Az tehát, hogy most zajlik ennek európai szintű szabályozási kísérlete, miközben számos területen már alkalmazzák az ilyen megoldásokat, megkésett reagálásnak is tűnhet. Számos helyi és globális vállalkozás használ és kínál ilyen megoldásokat például az egészségügyben, a humánerőforrás-gazdálkodásban vagy épp a bankszektorban, különösen a hitelezési programokban.² A jogi területen is robbanásszerű terjedésnek lehetünk tanúi, így például sok országban elfogadott már az arcfelismerő szoftverek alkalmazása gyanúsítottak vagy áldozatok azonosítására, pernyerési esélyek kiszámítását ígérik ügyvédi irodák az ügyfeleknek, vagy éppen a visszaesési valószínűséget becsüli meg a szoftver a bíró számára. A fő kérdés ma – a *Collingridge*-

* akadémiai doktor, egyetemi tanár, intézetvezető, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Büntügyi Tudományok Intézete

¹ Javaslat az Európai Parlament és a Tanács rendelete a mesterséges intelligenciára vonatkozó harmonizált szabályok megállapításáról. Brüsszel, 2021.4.21. COM(2021) 206 final 2021/0106 (COD).

² KONRAD LISCHKA – ANITA KLINGEL: *Wenn Maschinen Menschen bewerten. Internationale Fallbeispiele für Prozesse algorithmischer Entscheidungsfindung*. Arbeitspapier. Bertelsmann Stiftung, 2017. május.

*dilemma*³ értelmében – már nem az, hogy mit hozhat majd a jövő a technológiai fejlődéssel, hanem az, hogy milyen változásokat hozott, amelyeket a jog nem, vagy csak alig követett le, illetve milyen fejlődési utat jelöljünk ki a technológiának a felhasználáshoz kapcsolódó szakjogi és emberi jogi szempontok meghatározásával.

Az előzetes jogi szabályozási modellek mindig azt a kockázatot hordozzák, hogy befagyasztták vagy lassították az innovációt, hiszen mesterséges korlátokat szabnak – ugyanakkor az is igaz, hogy az emberiség, a társadalom, a közjó vagy éppen a már kivívott értékek védelme érdekében igazolható az egyébként nagyon jelentős korlátozás is. Ez a *felelős innováció* ideájából táplálkozik, amelyet a rendelettervezet is magáévá tesz, és arányos keretek között a vállalkozás szabadságát, a művészet és tudomány szabadságát, illetve a szellemi tulajdon védelméhez való jogot is deklaráltnan korlátozza bizonyos MI megoldások esetén (lásd alább). Az Európai Unió rendelettervezete azt a célt tűzi ki, hogy a jogi szabályozás valójában előzetesen határozza meg, hogy mely etikai és jogi korlátok nem hághatók át a fejlesztés (és az alkalmazás) körében, így tehát pontosan kijelöli azokat a peremfeltételeket, amelyek között maradva a technológiai innováció és persze az ezzel szoros összefüggésben levő gazdasági fejlődés zavartalanul tovább folyhat. S ugyan az algoritmikus döntéshozatali rendszerek megjelenése a különböző szolgáltatási piacokon már jelenleg is adott, így a „menet közben” bevezetésre kerülő új szabályozási keretrendszer bizonyosan *adaptációs költségeket, esetleg éppenséggel adaptációs nehézséget (vagy lehetetlenülést)* fog eredményezni azon piaci szereplőknek, amelyek gyorsak és innovatívak voltak, és így mások előtt a szabályozatlan, „vad” európai piacon szereztek részesedést, mégis a „szemmel látható” mesterséges intelligencia cunami eddig még váratott magára, így az EU éppen jókor teszi meg a szükséges lépéseit. Azaz a lépéshátrányt le lehet faragni.

Ajánlom e tanulmányomat a jubilánsnak, Szabó Imrének, aki a polgári eljárásjog és így a magánjogi igazságszolgáltatás keretrendszerének újrakodifikálásakor az e-justice kérdéskörét sem hagyta figyelmen kívül, a modern magyar polgári perrendtartás reflektál az elektronikus hírközlési rendszerek felhasználására a polgári per céljainak hatékony elérése és a jogkereső állampolgárok jogainak védelme érdekében. Meggyőződésem ugyanis, hogy *a polgári per az, amelyben az emberi döntéstámogató algoritmusok egyszer majd markánsan teret fognak nyerni*, emiatt van helye éppen egy ilyen tanulmánnyal köszönteni az ünnepeltet.

³ Ennek lényege, hogy egy technológia fejlesztésének korai szakaszában való szabályozás korlátozó hatású lehet, ha viszont megvárjuk, amíg egy adott technológia elterjed és általánossá válik, könnyen elveszítjük felette a szabályozói kontrollt. Vö. TÓTH ANDRÁS: *Jog és technológia*. In: Klein Tamás – Tóth András (szerk.): *Technológia jog – robotjog – cyberjog*. Budapest, Wolters Kluwer. Online kiadás, 2019. Vö. DAVID COLLINGRIDGE: *The social control of technology*. Frances Pinter, 1980.

II. Mesterséges intelligencia – algoritmikus döntéshozatali mechanizmusok

A mesterséges intelligencia – ehelyütt első megközelítésben – az algoritmikus vagy algoritmizált döntéshozatal⁴ kategóriájába tartozik: amikor nagy mennyiségű adat gépi elemzése alapján feltárt korrelációkat és okozati összefüggéseket tesznek valamely döntés alapjául, amely döntés az egyén vagy az egyének csoportjai számára jogokat vagy kötelezettséget teremt, azaz a helyzetüket befolyásolja. E döntéshozatalban az emberi részvétel megjelenése attól függ, hogy azt miként tesszük a rendszer részévé: a szükséges adatokkal kapcsolatos műveletekben marad-e meg és mennyire, illetve, hogy az algoritmus által kiszámított eredmény figyelembevétele a humán döntésben megmarad vagy esetleg onnan is eltűnik. Ez a spektrum tehát a mintázatok döntéstámogatási céllal történő feltárásától egészen a teljesen automatizált döntéshozatalig is terjedhet.

A rendelettervezet (3. cikk és I. melléklet) szerint *MI-rendszernek kell tekinteni azt a szoftvert*, amely az ember által meghatározott célkitűzések adott csoportja tekintetében olyan kimeneteket, például tartalmat, előrejelzéseket, ajánlásokat vagy döntéseket képes generálni, amelyek befolyásolják azt a környezetet, amellyel kölcsönhatásba lépnek és amelyek legalább az alábbiak egyikével fejlesztettek ki:

- a) gépi tanulási megközelítések, ideértve a felügyelt, a felügyelet nélküli és a megerősítő tanulást, a módszerek széles skálájának, többek között a mélytanulásnak az alkalmazása;
- b) logikai és tudásalapú megközelítések, beleértve a tudás megjelenítését, az induktív (logikai) programozást, a tudásbázisokat, a következtetőmotorokat, a(z) (szimbolikus) érvelést és a szakértői rendszereket;
- c) statisztikai megközelítések, Bayes-féle becslés, keresési és optimalizálási módszerek.

III. Az Európai Unió jogszabálytervezete

1. Elvek és jogi keretek

A rendelettervezet összehangolt európai megközelítés jogi alapjait teszi le, amelynek legfőbb jellemzője, hogy osztályozza az algoritmikus döntéshozatali megoldásokat (mesterséges intelligencia mint gyorsan fejlődő technológiacsald) a felhasználásuk eredménye

⁴ Algoritmus: egy adott probléma programmatikus megoldását jelentő, elemi lépések véges számú halmaza által alkotott műveletsor. Az algoritmusok különböző nyelveken – programozási vagy akár természetes, emberi nyelven is – készülhetnek, de mindenképpen egyértelműnek kell lenniük minden kérdés tekintetében, és jól meghatározott bemeneti, valamint kimeneti pont(ok)kal kell rendelkezniük. Lásd: <https://pcforum.hu/szo-tar/algoritmus>. Több (gyakran végtelen sok) azonos jellegű, egymástól különböző feladat megoldására használható eljárás, amelynek során utasítászerűen, előre meghatározott számolási lépéseket és döntéseket (utasítás) kell adott sorrendben végrehajtani (Tankönyvtár: Informatika.); TARLETON GILLESPIE: *The Relevance of Algorithms*. In: Tarleton Gillespie – Pablo J. Boczkowski – Kirsten A. Foot (eds.): *Media Technologies Essays on Communication, Materiality, and Society*. MIT Press Scholarship Online, 2014. 167–194. pp.

vagy közege alapján, ekként *funkcionális szemléletű*, és a különböző mesterséges intelligencia-alapú alkalmazások fejlesztésére forgalomba hozatalára és használatára vonatkozóan ebben a szemléletben (tehát, hogy mi lesz a rendeltetése, illetve a funkciója) teremt lehetőséget. Az eltérő kockázatú megoldások, eltérő jogi szabályozási keretbe tartoznak. A szabályozás *alapvető célkitűzése a jogbiztonság, az alapvető jogok és az egységes piac védelme*. Jelentős szabályozási keretet alkotna a rendelet az engedélyezési, minőségellenőrzési szabályok, nemzeti irányítás, felügyelet, tesztelési környezetek, regisztrációs kötelezettség vonatkozásában is.

A rendelet jogalapja az Európai Unió működéséről szóló szerződés 114. cikke lesz, ami a belső piac létrehozását és működését biztosító intézkedések elfogadásáról szól, a rendeleti jogforrási forma biztosítaná az unión belüli jogi széttagoltság elkerülését, és a mesterséges intelligencia-alkalmazások egységes piacát is megteremti. Ezzel egyébként *új szakpolitika* is létrejön az MI-rendszerek belső piacon történő biztosítására vonatkozó harmonizált szabályok tekintetében.

A rendelet nemcsak a piaci szereplőkre, állami szervekre, magánszemélyekre, hanem az uniós intézményekre, hivatalokra, szervekre és ügynökségekre is alkalmazni kell, amennyiben azok MI-rendszer szolgáltatójaként vagy felhasználójaként járnak el. Ez alól a katonai célú fejlesztések és felhasználások kivételt képeznek, mivel az a közös kül- és biztonságpolitika körébe tartozik, amelyre a fenti jogalappal létrehozott jogszabály nem vonatkozik.

A rendelettervezet 2. cikke szerint a rendelet az MI-rendszereket az Unióban forgalomba hozó vagy üzembe helyező szolgáltatókra (székhelytől függetlenül), az MI-rendszerek Unión belüli felhasználóira és az MI-rendszerek harmadik országban található szolgáltatóira és felhasználóira vonatkozik, ha a rendszer által előállított kimenetet az Unióban használják.

A rendelet különbséget tesz az elfogadhatatlan kockázattal (tiltott gyakorlatok), a nagy kockázattal, illetve az alacsony vagy minimális kockázattal járó alkalmazások vagy rendszerek között. A tiltott gyakorlatok semmilyen körülmények között nem alkalmazhatók, a nagy kockázatú rendszerek esetében pedig a rendelet szerinti szabályozásnak megfelelően van lehetőség a fejlesztésre, a felhasználásra.

2. Tiltott mesterséges intelligencia megoldások

A tiltott gyakorlatok jegyzéke magában foglalja mindazokat az MI-rendszereket, amelyek *használatára elfogadhatatlannak minősül, mert alapjogsértő eredményre vezethet*. A tilalmak azokra a gyakorlatokra vonatkoznak, amelyek képesek nagymértékben manipulálni a személyeket, anélkül, hogy észlelnék azt (konkrétan szubliminális észlelés körében például agresszív, sértő, szexualizált, undort keltő vagy épp szuiciditást támogató üzenetek, képek megjelenítése) vagy kihasználni bizonyos veszélyeztetett csoportok, például a gyermekek vagy a fogyatékossgal élő személyek sebezhetőségét, hogy oly módon torzítsák magatartásukat, amely számukra vagy más személy számára valószínűsíthetően pszichológiai vagy fizikai károsodást okoz.

A felnőtteket érintő egyéb olyan manipulatív vagy kizsákmányoló gyakorlatok, amelyeket az MI-rendszerek elősegíthetnek, az adatvédelemre, fogyasztóvédelemre és digitális szolgáltatásokra vonatkozó hatályos jogszabályok hatálya alá tartozhatnak, amelyek garantálják, hogy a természetes személyek megfelelő tájékoztatásban részesüljenek, és

szabadon dönthessenek arról, hogy nem kívánnak profilalkotás vagy más olyan gyakorlat tárgya lenni, amely befolyásolhatja magatartásukat. A javaslat tiltja továbbá a hatóságok által végzett, mesterséges intelligencián alapuló, általános célú társadalmi pontozást. Ez egyértelmű – értékalapú – elhatárolódás a Kínában is alkalmazott társadalmi kreditrendszertől.⁵ A tervezet szerint a „valós idejű” távoli biometrikus azonosító rendszerek (tipikusan arcfelismerés) nyilvánosság számára hozzáférhető helyeken történő használata szintén tilos, eltekintve bizonyos korlátozott kivételektől bűnüldözési célból.

3. Nagy kockázatú MI-rendszerek

Az MI-rendszerek nagy kockázatúként való besorolása az MI-rendszer rendeltetésén alapul, nagy kockázatot jelentenek *a természetes személyek egészségére és biztonságára vagy alapvető jogaira* nézve. Ezek a rendelettervezet szerint kockázatkezelési rendszerrel kell ellátni és nyilvántartásba kell vetetni. Ezen túlmenően a nagy kockázatú MI-rendszereket úgy kell megtervezni és fejleszteni, hogy működésük kellően átlátható legyen ahhoz, hogy a felhasználók értelmezhessék a rendszer kimenetét és megfelelően használhassák azt. *Az átláthatósági kötelezettségek* olyan rendszerekre vonatkoznak, amelyek vagy emberekkel érintkeznek, vagy az érzelmek észlelésére vagy a biometrikus adatokon alapuló (szociális) kategóriákkal való kapcsolat meghatározására szolgálnak, illetve tartalmakat hoznak létre vagy manipulálnak („deepfake”). Ha tehát a személyek MI-rendszerrel érintkeznek, vagy érzéseiket vagy jellemzőiket automatizált eszközökkel ismerik fel, az embereket tájékoztatni kell erről. Ezen túlmenően biztosítani kell, hogy az MI-rendszert *a természetes személyek hatékonyan* felügyelhessék (fejlesztés és felhasználás során egyaránt), s e felügyelet körébe az is beletartozik, hogy be tudnak avatkozni az MI-rendszer működésébe, akár felül is írhatják az MI rendszer kimenetét.

4. Egyéb MI rendszerek

A rendelettervezet szerint (52. cikk) a nem magas kockázati besorolású MI-rendszerek esetén a legfontosabb kritérium, hogy *a természetes személy tájékoztatást kapjon arról*, hogy valamely MI-rendszerrel áll kapcsolatban, kivéve, ha ez a körülmények és a használat kontextusa alapján nyilvánvaló. Ez a kötelezettség nem vonatkozik a törvény által a bűncselekmények felderítésére, megelőzésére, kivizsgálására és eljárás indítására engedélyezett MI-rendszerekre, kivéve, ha ezek a rendszerek bűncselekmények bejelentése céljából a nyilvánosság számára is elérhetők. Azon MI-rendszerek felhasználói, amelyek olyan, meglévő személyekre, tárgyakra, helyekre vagy más szervezetekre vagy eseményekre érzékelhetően hasonlító képet, audio- vagy videotartalmat generálnak vagy manipulálnak, amely egy személy számára megtévesztő módon eredetinek vagy valóságosnak tűnhet („deepfake”), közlik, hogy a tartalmat mesterségesen hozták létre vagy manipulálták.

⁵ KOLLÁR CSABA: *Kína és a társadalmi kredit rendszere*. Hadtudomány 2020/2. 79–97. pp.

5. A szabadság, a biztonság és a jog érvényesülésén alapuló térség politikájában

A rendelet célkitűzései és jogalapjának a megválasztása is világosan mutatja, hogy a belső piaci célkitűzések dominálnak, azonban az igazságszolgáltatást érintő uniós politika körében is lesz relevanciája a rendeletnek. A tervezet kimondja, hogy az olyan MI-rendszerek tekintetében, amelyek a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térségben a nagy méretű IT-rendszerek üzemeltetési igazgatását végző európai uniós ügynökség (eu-LISA) által igazgatott nagy méretű IT-rendszerek alkotóelemei, a javaslat nem alkalmazandó azokra az MI-rendszerekre, amelyeket e rendelet alkalmazásának kezdőnapjától számított egy éven belül hoztak forgalomba vagy helyeztek üzembe, kivéve, ha a kérdéses eszközökre vonatkozó jogi aktusok cseréje vagy módosítása jelentősen módosítja az érintett MI-rendszer vagy MI-rendszerek tervezését vagy rendeltetését (83. cikk).

Ezen túlmenően az is látható, hogy az uniós bűnüldözés számára is értelemszerű korlátokat teremt a rendelettervezet, a *tiltott gyakorlatok három bűnüldözési kivétele* viszont releváns lehet az uniós szintén is. Az 5. cikk (1) bekezdés d) pontja alapján tehát a „valós idejű” távoli biometrikus azonosító rendszerek használata a nyilvánosság számára hozzáférhető helyeken bűnüldözési célokból megengedett, ha és amennyiben az ilyen használat az alábbi célok egyikéhez feltétlenül szükséges:

- a) a bűncselekmények konkrét potenciális áldozatainak célzott felkutatása, ideértve az eltűnt gyermekeket is;
- b) természetes személyek életét vagy fizikai biztonságát fenyegető konkrét, jelentős és közvetlen veszély, illetve terrortámadás megelőzése;
- c) az európai elfogatóparancsról szóló 2002/584/IB tanácsi kerethatározat 2. cikkének (2) bekezdésében említett bűncselekmények (ún. katalógus-bűncselekmények) elkövetőinek vagy gyanúsítottjainak felderítése, lokalizálása, azonosítása vagy büntetőeljárás alá vonása, amennyiben e bűncselekmények esetében az érintett tagállam joga szerint e tagállamban a büntetési tétel felső határa legalább háromévi szabadságvesztés vagy szabadságelvonással járó intézkedés.

A térfigyelő, vagy sebességmérő kamerák felvételeinek humán vizsgálata és nyomon követése rendkívüli kapacitást igényel a bűnüldöző, illetve közrendet fenntartó szervektől, így lehet igény arra, hogy olyan algoritmusokat készítsenek, amelyek felismerik például az erőszakos magatartások, az emberrablás vagy éppen a házbetörés vizuálisan megjelenő visszatérő mintázatait.⁶ Említést lehet tenni az Europol különleges projektjéről is, a Trace an Object⁷ c. kampányról, amelynek az a lényege, hogy az Europol közzétett nagyon sok olyan képet az interneten, amelyeken a kiskorúakat érintő szexuális tartalmú képek háttérben szereplő tárgyakat jelenítik meg (a többi tartalom nélkül). Azt kéri az Europol az emberektől, hogy akinek ismerős valamely tárgy, jelentkezzen, ugyanis az érintett országokban lefolytatott nyomozásokban semmilyen értékelhető adat nem keletkezett. Van esély ugyanis arra, hogy a keresett gyermek ismerősei, a rokonai, esetleg a tárgy forgalmazója viszont

⁶ HE HUANG et al.: *SOS: Real-time and accurate physical assault detection using smartphone*. Peer-to-Peer Networking and Applications 2017/10. 395–410. pp.

⁷ <https://www.europol.europa.eu/stopchildabuse>

felismeri az adott tárgyat. Ezt továbbgondolva elképzelhetőnek tartom, hogy – egy távolabbi jövőben – elkészülhessen egy olyan algoritmus, amelyik a közösségi oldalakat monitorozza és keresi a nyilvános felvételeken ugyanezeket a tárgyakat, s megtalálásuk esetén a képen szereplő személyeken arcfelismerési protokollt is futtat majd.

A fenti megoldások tudományos alapjainak kikutatása, illetve a tanulási adatok megfelelő kialakítása kulcskérdés az ilyen algoritmusok fair alkalmazása szempontjából, de kétségtelen tény, hogy a bűnüldözésnek ilyen irányokat kell vennie már a közeljövőben is.

IV. Igazságszolgáltatási felhasználás és a rendeletervezet

A rendeletervezet szakmailag helyesen és markánsan megjeleníti a bűnüldözés számára fejlesztendő és/vagy ott felhasználható megoldásokat és azok kockázatait. A bűnüldözés a rendeletervezet értelmezésében a bűnüldöző hatóságok által a bűncselekmények megelőzését, nyomozását, felderítését, büntetőeljárás alá vonását vagy büntetőjogi szankciók végrehajtását illetően folytatott tevékenységek, beleértve a közbiztonságot fenyegető veszélyekkel szembeni védelmet és e veszélyek megelőzését is. Látható, hogy *ez nem fogja át az igazságszolgáltatási ökoszisztéma (vagy igazságszolgáltatási láncolat) egész spektrumát*, a bírósági szakaszban alkalmazható MI-megoldások nem esnek a bűnüldözés kategóriája, így az esetleges kivételek alá sem. A rendeletervezet szerint viszont az igazságszolgáltatásra és a demokratikus folyamatok irányítására szánt egyes MI-rendszereket nagy kockázatúnak kell tekinteni, figyelembe véve a demokráciára, a jogállamiságra, az egyéni szabadságokra, valamint a hatékony jogorvoslathoz és a tisztességes eljáráshoz való jogra gyakorolt potenciálisan jelentős hatásukat. Különösen az esetleges torzítások, hibák és átláthatatlanság kockázatának kezelése érdekében indokolt *nagy kockázatúnak minősíteni azokat az MI-rendszereket*, amelyek célja, hogy segítsék az igazságügyi hatóságokat a ténybeli és a jogi elemek kutatásában és értelmezésében, valamint a jog konkrét tényekre történő alkalmazásában.⁸ *Az igazságügyi felhasználás csapdái – már most látható – igen széleskörűek*, lássunk néhányat a jelenleg megoldhatatlannak tűnőek közül. *Az adaptációs csapda* azt jelenti, hogy ha a nagy mennyiségű adat összekapcsolásával valamifajta „együttlmozgást” észlel egy algoritmus, akkor hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy e mintázat valós összefüggést jelez. Sok esetben azonban elfogadott tudományos módszertannal nem lehet megállapítani a korreláció helyességét és magyarázó erejét, ennek ellenére mégis azt gondoljuk, hogy ha nagyon sok adat van, akkor van mintázat is (korreláció). Ez különösen félrevezető információforrás lehet felelősséget megállapító igazságügyi döntések esetén. Említhető továbbá *rendszerimmanens értékek matematizálhatatlansága* is, azaz az, hogy az igazságosság, a méltányosság, az alapvető és emberi

⁸ Az ezekkel kapcsolatos legalapvetőbb kérdésekről lásd KARSAI KRISZTINA: *Algoritmusok és büntető igazságszolgáltatás*. In: Török, Bernát; Zódi, Zsolt (szerk.) *A mesterséges intelligencia szabályozási kihívásai*. Tanulmányok a mesterséges intelligencia és a jog határterületeiről. Ludovika Egyetemi Kiadó (2021). 357–386. pp. Ez a minősítés azonban nem terjedhet ki azokra az MI-rendszerekre, amelyeket olyan, tisztán járulékos adminisztratív tevékenységekre szánunk, amelyek az egyedi esetekben nem befolyásolják a tényleges igazságszolgáltatást; ilyen tevékenységek például a bírósági határozatok, dokumentumok vagy adatok anonimizálása vagy álnevesítése, a személyzet közötti kommunikáció, az adminisztratív feladatok vagy a források elosztása.

jogok olyan értékek, amelyeket állandó „változókként” kellene kezelni a „jogi algoritmusban”, azonban ezen értékek tartalmi körvonalai nem állandóak. Ha az algoritmusunk képes lenne felismerni – mi pedig megérteni – azokat a mintázatokat, amelyeket a „jogi algoritmusba” közvetlenül nem kódolt más változók adnak ki, akkor sem tudnánk kipróbálni, mivel, hogy elegendő számú ilyen eset még a nagyobb populáció békés együttélését kiszolgáló jogrendszerekben sem adott, így „tanulóadatkénti” felhasználásuk nem vezetne megfelelő eredményre. Ide tartozik még az *„az vagy, amit megeszél” csapda* is, amely különösen az igazságszolgáltatási felhasználásban szinte azonnal feltárul: amennyiben az adatok, amelyekkel az algoritmust „etetjük”, maguk a korábbi bírósági döntések, akkor ezzel azt feltételezzük, hogy minden korábbi bírói vagy más hatósági döntés jogilag helyes volt, hiszen engedjük, hogy az algoritmus az alapján rajzolja a mintázatokat. Ilyenkor a múltbeli bírói döntésekben megjelenő esetleges szubjektív tényezők mintázatkénti potenciálja (diszkrimináció, rasszizmus stb.) átszűrődhet így az algoritmus által „feltárt” összefüggésekbe, azaz míg az emberi szubjektum beszűrődését kizárnánk az egyedi esetből, ellenben engednénk összegzett hatásában. Az adatok desztillálását sem lehetne aggálytalanul indokolni még ilyen esetben sem, hiszen a végleges és jogerős döntések – főszabály szerint – nem megkérdőjelezhetők.

Jelen tanulmányban – terjedelmi okokból – a rendeletervezet főbb szabályozási elveit és rendszerét volt lehetőségem bemutatni, a címben szereplő igazságszolgáltatási kérdéseket éppen csak felvetni tudtam, *de ígérem, hogy a kutatást tovább folytatva, a jubiláns számára az eredményeimet elérhetővé teszem, legkésőbb a következő születésnapjára kötetben.*

KATONA TAMÁS – KATONÁNÉ PEHR ERIKA*

Az örökbefogadás társadalompolitikai és jogi összefüggései

I. Az örökbefogadás gyermekjogi megközelítése

A gyermek és a család olyan jogi szabályozás előtti, illetve attól függetlenül (is) létező értékek, amelyek megfelelő fokozatú jogi regulációval nyerték el jogi alapértéki minőségüket.¹ A család és a gyermek helyének, szerepének megváltozása döntően a XIX.-XX. században történt meg. Nem véletlenül nevezte Ellen Kay a XX. századot a „gyermekek évszázadának”, amely, ha nem is az általa elképzelt formában valósult meg, azonban a gyerekek társadalmi elismertsége, családon belüli pozíciója megváltozott, és az elfogadott nemzetközi egyezmények sora igen pozitívan befolyásolta a gyermekek jogi helyzetét, továbbá az állami feladatok meghatározásával elősegítette a gyermekkor, a gyermekek sajátos védelmét.²

A gyermeki jogokat a jogtudomány az emberi jogok második generációja körébe tartozó szociális jogok között tartja számon, melynek kapcsán a második nemzedékhez tartozó alapjogok az állam cselekvési kötelezettségét írják elő.³ A XX. században az államot már nemcsak tűrés, hanem tevőleges kötelezettség is terheli a gyermeki jogok terén. A gyermeket a társadalomnak értéknek kell kezelnie, és oda kell figyelni arra is, hogy miként bánnak velük, miként értékelik a szükségleteiket, készségeiket és képességeiket. A gyermekjogok nem elvont dolgok, hanem mindazokat a gyakorlati és elméleti feltételeket magukban foglalják, amelyek szükségesek egy gyermek fejlődéséhez, részvételéhez és védelméhez. A gyermeki jogok szinte valamennyi gyermek helyzetét érintő üggyel össz-

* Katona Tamás egyetemi tanár, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Statisztikai és Demográfiai Tanszék – Katonáné Pehr Erika c. egyetemi docens, PTE Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék

¹ ÁDÁM ANTAL: *Az értékek pluralitása és versengése, Jog – Érték – Erkölcs*. Emberi Jogok Központja Közalapítvány. Budapest, 2006. 54. p

² KATONÁNÉ PEHR ERIKA: *Minden gyermek egyenlő, de nem egyforma Néhány gondolat a 30 éves Gyermekjogi Egyezményről*. Családi Jog 2019/3. 9–16. pp.

³ A legfőbb különbség az első és a második generációs jogok között az, hogy az első generációs jogok többsége az egyének szabadságának védelmében azt határozza meg, hogy az állam mit nem tehet meg, míg a második nemzedékhez tartozó jogok azt írják elő, hogy az államnak mit kell tennie az emberek, a gyerekek életfeltételeinek előmozdítása, védelme érdekében.

szefűggésbe kerülnek (pl. gyermekbántalmazás, kapcsolattartás, örökbefogadás). A nemzetközi egyezmények⁴ kinyilvánították a gyermek jogát arra, hogy szülei neveljék, és hogy különleges helyettesítő védelmet biztosítsanak családi, családias elhelyezés, hazai örökbefogadás vagy – ennek sikertelensége esetén – nemzetközi örökbefogadás formájában, ha gyermek a vérszerinti családjában nem hagyható. A magyar állam – annak érdekében, hogy minden gyermek családban nevelkedhessen fel – támogatja az örökbefogadást, és gyors (méltányos határidőn belüli), a gyermek érdekeit szem előtt tartó örökbefogadási eljárás kialakítására törekszik.⁵ Az örökbefogadás anyagi jogi szabályait a Ptk.⁶ Negyedik, Családjogi Könyve (a továbbiakban: CSJK) és a Gyvt.⁷ tartalmazza.

Az örökbefogadás intézménye *gyermekjogi szempontból is a legizgalmasabb és a legsokoldalúbb jogi terület*, és bár elsősorban családjogi és gyermekvédelmi jellegű jogintézmény, a jogforrásai szerteágazóak és számos jogágot (pl. nemzetközi jog, alkotmányjog, polgári jog, közigazgatási jog) érintenek. Azonban nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az örökbefogadás nem csak jogi kérdés, hiszen fontos szerepet játszanak benne más, nem jogi tényezők is, így különösen az örökbe fogadni szándékozó(k) és az örökbefogadásra váró gyermek érdeke, személyisége, a köztük kialakítható, jövőbeni emberi kapcsolat, az örökbefogadás motivációja.⁸ Az örökbefogadónak a gyermekre vonatkozó reális kívánsága előmozdíthatja az örökbefogadás céljának érvényesülését, a szülő-gyermek kapcsolat kialakítását. A CSJK az alapelvei között a gyermek érdekeinek fokozott védelmét írja elő, amellyel azt kívánja biztosítani, hogy a *gyermek érdeke mindig elsőleges legyen az örökbefogadás során is*.

Az örökbefogadó családot a szakirodalom egy olyan sajátos rendszerként írja le, melynek szerkezete *egy háromszögre emlékeztet*, ahol az egyik csúcsonl vannak a vér szerinti, a másikonl az örökbefogadó szülők, és a harmadikonl a gyermek, de a titkos örökbefogadásnál a háromszög egyik része láthatatlan.⁹ Az örökbefogadó szülőknek el kell dönteniük, hogy mit kezdjenek a vér szerinti szülőkkel, a gyermek születésének körülményeivel. Az örökbefogadó szülőknek azonban el kell kezdeniük a különbségtévést, el kell mondaniuk, hogy nem ők a vér szerinti szülők. Ezzel a deficittel az örökbefogadók kétféle módon birkózhatnak meg. Egy részük beismeri, más részük tagadja a születésből származó különbségeket. Jellemzően arra vágnak, hogy biológiai szülők legyenek, ezért a fennálló különbségek minimalizálására törekszenek és tagadják, hogy az életük különbözne a másik családtípustól, mert nem akarnak az örökbefogadás előtt kudarcokra gondolni.¹⁰

⁴ A Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről szóló 1991. évi LXIV. törvény. A gyermekeknek a nemzetközi örökbefogadások terén való védelméről és az ilyen ügyekben történő együttműködésről szóló, Hágában, 1993. május 29. napján kelt Egyezmény kihirdetéséről szóló 2005. évi LXXX. törvény.

⁵ A családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény 1.§-ának (4) bekezdése.

⁶ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény.

⁷ A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény.

⁸ LÁPOSSY ATTILA–TASI KATALIN: *Joggal mérlegelve – a gyermekközpontú örökbefogadási eljárás követelményei az ombudsmani gyakorlat tükrében*. Családi Jog 2018/4. 16–22. pp.

⁹ KATONÁNÉ PEHR ERIKA: *Örökbefogadás*. In: Jakab András–Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. (Családjog rovat, rovat szerkesztő: Hegedűs Andrea) <https://ijoten.hu/szocikk/orokbefogadas> 2018 (továbbiakban: Katonáné 2018) 41 p.

¹⁰ KATONÁNÉ PEHR ERIKA: *Néhány gondolat az örökbefogadás megváltozott jogi környezetéről*. Családi Jog 2013/4. 9. p.

Az örökbefogadás folyamatát mindhárom szereplőjének szempontjából segíthetik vagy gátolhatják a törvényi keretek mellett az örökbefogadás szereplőiről alkotott és a társadalomban létező sztereotípiák. Az örökbefogadás során az örökbefogadás érintettjei más-más szempontú, a társadalomból fakadó problémákkal szembesülnek. Az örökbefogadással foglalkozó külföldi kutatók közül többen hangsúlyozzák, hogy a stigmatizáció az egyik kulcstényezője az örökbefogadásnak, ugyanis mind az örökbe fogadott gyermekek, mind az örökbefogadó szülők gyakran diszkriminációval szembesülnek. Vélhetően ugyanez jellemzi az örökbe adó szülőket is, akikre azonban kevesebb társadalmi és kutatói figyelem összpontosul.¹¹ A hazai közgondolkodás ambivalens módon ítéli meg az örökbefogadást, bár a magyar társadalomnak az örökbefogadásra vonatkozó megítélésére még nincsenek hazai empirikus adatok, azonban „szakemberek is akként fogalmaznak, hogy az örökbefogadással létrejött családok nem számítanak teljes értékű családnak a társadalom szemében, sokkal inkább valami más megoldásnak tekintik azt.”¹²

II. Az örökbefogadó szülői generációk

Az örökbefogadás jogintézményének modern történetét sokáig a „megtervezett rokonság” paradigmája jellemezte, vagyis az, hogy az örökbefogadottak külsőleg és belsőleg minél jobban hasonlítsanak az örökbefogadókhöz.¹³ Az elmúlt évtizedekben a világban megváltozott az örökbefogadás gyakorlata. A rendkívül kevés hazai örökbefogadható gyermek miatt előtérbe került a nemzetközi örökbefogadás, ezen belül is a speciális szükségletű vagy idősebb gyermekek örökbefogadása. Mindezek hatására a korábbi „tervezett rokonság” szemlélete árnyaltabbá vált, és számos kutatás a nemzetközi örökbefogadás európai történetét több korszakra osztja, amelyen belül sajátos dinamikát mutat az örökbefogadók viselkedése.¹⁴

Az örökbefogadás első európai korszaka az *ún. hagyományosan zárt generációk időszaka* volt Európában, amely az 1950–1970 közötti évekre tehető, amikor is az örökbefogadás jellemzően a gyermektelen pároknak adott lehetőséget a gyermeknevelésre. Az örökbefogadó szülők arra törekedtek, hogy az örökbefogadó család a biológiai család helyettesítője legyen, és mivel ebben az időszakban még titoknak számított az örökbefogadás, igyekeztek titokban is tartani azt, ezért különös hangsúlyt fektettek az eljárás anonimitására. Az örökbefogadás második európai korszaka az *ún. optimista-idealista örökbefogadás időszaka*, amely az 1971–1981 közötti évekre tehető. Ebben az időszakban a belső örökbefogadások esélye csökken, ezért már nagy hangsúlyt kapnak a gyermekek jogai, így különösen a származás megismeréséhez fűződő jog. A vérszerinti szülők is egyre többen hangoztatták, hogy nem tudják elfelejteni a maguk mögött hagyott születés

¹¹ NEMÉNYI MÁRIA – TAKÁCS JUDIT: *Örökbefogadás és diszkrimináció Magyarországon*. Esély 2015/2. 69. p

¹² KERESZTES – TAKÁCS ORSOLYA – NGUYEN LUU LAN ANH: *Az örökbefogadás szociálpszichológiai megközelítése: interszekcionalitás az örökbefogadásban*. Alkalmazott pszichológia 2017. 54–55. pp.

¹³ ELLEN, HERMAN: *The Paradoxical Rationalization of Modern Adoption*. Journal of Social History 2002/2. 339–385. pp.

¹⁴ RENÉ, HOKSBERGE – JAN TER, LAAK: *Changing attitudes of adoptive parents in Northern European countries*. In: David, M. brodzinsky – Jesús, palacios (szerk.): *Psychological Issues Adoption: Research and Practice*, Westport. Praeger, 2005. 27–46. pp.

történetét, életük végéig emlékeznek a gyermekükre, bűntudatot éreznek és kétségek gyötrik őket a gyermekük sorsával kapcsolatban.¹⁵ Az örökbefogadás harmadik európai korszaka az ún. *materialista-realista örökbefogadás*, amely az 1982–1992 közötti időszakra tehető. Ekkor több kutatás is egyértelművé tette, hogy az örökbefogadó családok számos problémával szembesülnek az intézményből örökbefogadott gyermekeknél. Ezért egyre növekvő igény lett a megfelelő képzés, a tájékoztatás és a segítség iránt, különösen a külföldről örökbefogadott gyermekek tekintetében. Az örökbefogadás negyedik európai korszaka az ún. *optimista-igényes örökbefogadás* időszaka, amely az 1993–2005 közötti évekre tehető, ahol az örökbefogadó szülők már felkészítő tanfolyamokon vesznek részt és hivatkoznak az „egészséges gyermekhez való jogukra”. Az örökbefogadásnál egyre kevésbé fontos a gyermekek segítésének motívuma.¹⁶

Napjainkban a világ egyre több országában az *interetnikus örökbefogadások arányának* növekedése jellemző, mert több európai országban a nemzetközi örökbefogadás aránya meghaladja az országon belüli nemzeti örökbefogadás arányát. Ez a tendencia tapasztalható Belgiumban, Franciaországban, Hollandiában, Norvégiában, Olaszországban, Spanyolországban és Svédországban. Ezzel szemben Magyarországon és az Egyesült Királyságban továbbra is a hazai örökbefogadások aránya a magasabb. Az interetnikus örökbe fogadó család, mint új családkonstrukció, a hazai viszonyok között jellemzően *roma gyermekek és nem roma szülők általi örökbefogadását jelenti*. Jellemző továbbá, hogy mind a nemzetközi, mind a hazai gyakorlatban megjelenik a vérszerinti szülő és az örökbe fogadó szülő közötti – az örökbefogadások zömében jelen lévő – *társadalmi státuszából eredő különbség is*, hiszen legfőképpen hátrányos helyzetű szülők, illetve azok gyermekei kerülnek kapcsolatba sokkal kedvezőbb helyzetben levő örökbe fogadni szándékozókka. Mindezek ellenére az örökbefogadás az elmúlt évtizedekben sem veszített jelentőségéből, sőt az utóbbi években mindinkább gyakoribbá és elfogadottabbá vált hazánkban is.

III. A családstruktúrát érintő társadalmi trendek

Az elmúlt évtizedekben a családi struktúrát érintő *legfontosabb társadalmi trendek jól ismertek*: a termékenység szint a reprodukciós szint alá csökkent; a gyermekvállalás időpontja kitolódott; a gyermekvállalás gyakran nem házasságon belül történik; a házasságkötés időpontja kitolódik és a párkapcsolatok törékenyebbek lettek.¹⁷ Mindezek egyre *komplexebb családi formákhoz vezetnek*, ezért sokkal több különböző család- és párkapcsolati formával találkozunk. A hagyományos családtípus (házasság) mellett növekszik a száma és aránya az eltérő családformáknak, így az élettársi kapcsolatnak, az egyszülős családoknak, mozaik családoknak, a gyermeket nem vállalóknak, valamint az egyedül

¹⁵ SZILVÁSI LÉNA: *Az örökbefogadásról másképpen*. Esély 1997/2. 82. p.

¹⁶ MARSCHALKÓ LINDA: *A nemzetközi örökbefogadás és a gyermek legjobb érdeke*. Iustum Aequum Salutare 2013/4. 222–223. pp.

¹⁷ RÁCZ ANDREA: *A gyermekvédelmi rendszer szakmaképe, az érintett gyermekek és szülei családképe egy kutatás tükrében*. Családi Jog 2020/1. 16–22. pp.

élőknek, vagyis a *családformák pluralizációját tapasztalhatjuk*. Változatlanul nagy kérdés, hogy mindez esetlegesen milyen tartalmi pluralizációt jelent a szülő-gyermek kapcsolatban, vagy egyáltalában jelent-e ilyet.

1. Demográfiai folyamatok

1989-ben az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) *népessései világnappá nyilvánította* július 11-ét, mivel két évvel korábban ezen a napon érte el a Föld lakossága az 5 milliárd főt. Az ENSZ közepes szintű prognózisa szerint 2100-ban előreláthatólag 10,9 milliárd ember fog a Földön élni. Magyarország népességét 8,7 millióra becsüli az Eurostat az időszak végére, ezzel népességnagysága alapján megőrzi 13. helyét a rangsorban, miközben aránya az európai populációban 1,9%-ról 1,7%-ra csökken.¹⁸

A magyar demográfiai folyamatok tekintetében több évtizedes trendet jelent a népességszám csökkenése és a reprodukciós szinttől elmaradó termékenységi ráta. A népességcsökkenés oka, hogy a születések éves száma a korábbi évtizedekhez képest olyan mértékben visszaesett, hogy nem képes ellensúlyozni a halálozások miatti létszámcsökkenést. A *születések száma* egy tartósabb csökkenés után 2011-ben érte el történelmi minimumát, 88 ezerrel. Ezt követte egy emelkedő tendencia, amelynek következtében 2016-ban több mint 93 ezer gyermek született. Az elmúlt években ismét csökkent a születések száma, 2018-ban és 2019-ben pedig 90 ezer fő alatt ingadozott. A 2019. évi 89 200-es születésszám 0,7%-kal maradt el az előző évitől. 2020-ban a termékenységi ráta mellett a születésszám ismét emelkedett. 2020 során 92 200 gyermek született hazánkban, ami 3,4%-kal több a 2019. évi értéknél. A születésszám emelkedését a gyermekvállalási kedv növekedése eredményezte, mivel a szülőképes korú nők létszámának hosszabb távú csökkenése tovább folytatódott.¹⁹ A *szülői státuszban élők korprofilja tehát megváltozott* és az idősebb korosztályok felé tolódott el. A 2010-es években megduplázódott a 40 éves kor felett gyermeket vállaló édesanyák létszáma. 2010-ben 2 400 gyermeket, 2019-ben már kétszer annyi újszülöttet hoztak világra a 40 év feletti nők. Kiemelt fontosságú lehet rövid távon azon 36-45 éves nők gyermekvállalásának támogatása, akik még szeretnének gyermeket szülni, mert ennek sikertelensége esetén csak az örökbefogadás adhat „megoldást” a gyermekvállalásra.

Az éves születésszám fontos tényezője, hogy az újszülöttek mekkora hányada származik házasság és nem házasság kapcsolatból. A házasságon kívüli születések aránya az elmúlt évtizedekben folyamatosan emelkedett, 1990 és 2000 között több mint kétszeresére, 13-ról 29%-ra nőtt. Az ezredfordulót követően egy rövid megtorpanás után újból emelkedésnek indult, és 2015-ben érte el eddigi csúcspontját, közel 48%-ot, majd a következő négy évben csökkent a házasságon kívül született gyermekek száma és aránya. E mögött minden bizonnyal a házasságkötések elmúlt évtizedben tapasztalt emelkedése és a 2019. évi jelentős növekedés állhat. 2019-ben a gyermekek 61%-a született házasságból és 39%-a házasságon kívül.

¹⁸ Statisztikai tükrök 2019. KSH. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/nepesedesi19.pdf>

¹⁹ Népmozgalom 2020. KSH. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepmozg/nepmozg20/index.html>

A házasságkötések száma hosszan tartó és jelentős csökkenést követően 2010-ben érte el a minimumát 35 500 házasságkötéssel. Az ezt követő hat évben számottevően emelkedett a számuk, mert 2016-ban – húsz év után először – 50 ezer fölött volt. A 2017. évi csökkenést követően 2018-ban kismértékben, majd 2019-ben nagymértékben nőtt a házasságkötések száma. A 65 300 házasságkötés mintegy 29%-kal múlta felül az előző évi házasságkötések számát. A többletházasságok túlnyomó többsége a 25–34 éves korosztályoktól származott, a nőknél az összes növekedés 62%-a, a férfiaknál 58%-a ezekben a korcsoportokban jött létre. A házasságok mérlege negyven év után először mutatott pozitív egyenleget 2019-ben.²⁰ 2020-ban 67 300 pár kötött házasságot, ami 3,1%-kal több az egy évvel korábbinál, valamint a gyermekek közel 70%-a született már házasságból és csak 30%-a házasságon kívül. A születésszám-emelkedést teljes egészében a házasságban világra jött gyermekek számának a növekedése eredményezte. A népesség szinten tartásához szükséges 2,1-es teljes termékenységi arányszámtól azonban még messze vagyunk, mert a mutató 1,49-ről csak 1,55-re nőtt.²¹

2. Családszerkezeti változások

A családszerkezeti változások folyamatosan zajlanak a társadalomban, bizonyos időszakokban sokszínűbb, míg máskor homogénebb struktúrát eredményeznek. Meglehetősen elterjedt nézet, hogy a családformák pluralizációja a család intézményének a destabilizálásához, majd felbomlásához vezet. Ez a megközelítés mögött gyakorta a házasság és a család intézményének „összemosása” húzódik meg.²² Az együttélési formák napjainkban sokkal változatosabbak, mint korábban, és az egyes, eddig talán kisebb arányban jelenlevő együttélési formák is általánosabbá váltak. A házasság nélküli együttélési forma a társadalom körében elfogadottá vált. Ugyanakkor az utóbbi évtizedekben az egyes családformák „átjárhatóbbá” is váltak, vagyis megnőtt a családformák közötti mobilitás. A családszerkezeti változások több tényezőre vezethetők vissza. A hagyományos család-szerkezet változását befolyásoló társadalmi folyamatokról, azok sokrétűségéről a népszámlálások és a mikrocenzusok nyújtanak elsődleges információt.

A párkapcsolatok törékenyebbé válnak, és növekszik azoknak az aránya, akik nem az első, hanem második, netán harmadik tartós párkapcsolatban élnek. A három- vagy többgenerációs együttélési formák visszaszorulása mellett a változások meghatározó területe a párkapcsolatban élők arányának csökkenése. 1990 után a visszaesés alapvetően a 35 év alattiak körében volt jelentős. Európa nyugati és északi országaihoz képest azonban a párkapcsolatban élők aránya még mindig viszonylag magas, és a 30–70 év közöttiek körében továbbra is többségben vannak a párkapcsolatban élők. 2011-ben a párkapcsolaton alapuló családok száma 2 millió 177 ezer volt, amelyből 1 millió 772 ezer házasságon, 405 ezer élettársi kapcsolaton alapult.²³ A családok száma 2016-ban 2 millió 743 ezer volt, többségében párkapcsolaton alapuló családok gyermekkel vagy gyermek nélkül,

²⁰ Népmozgalom 2019. KSH. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepmozg/nepmozg19/index.html>

²¹ Népmozgalom 2020. KSH. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepmozg/nepmozg20/index.html>

²² HARCSA ISTVÁN: *A családformák változásának trendjei és azok értelmezése – a pluralizáció színe és fonákja*. Kapocs 2014/4. 2–12. pp.

²³ 2011. évi népszámlálás, 16. *A családtípusok jellemzői*. KSH. Budapest, 2015. 6.p

résaránya megközelítette a 82%-ot, a családok 18%-a pedig egy szülőből és egy vagy több nőtlen, hajadon gyermekből állt. *A párkapcsolatok döntő többsége házasságon alapult*, 2016-ban 1 millió 757 ezer volt a házaspárok száma, de az élettársi kapcsolatok száma meghaladta a 483 ezret, azaz minden ötödik párkapcsolat ilyen volt.²⁴

Az egyedülállók aránya 1990 és 2011 között 9-ről 14%-ra emelkedett, ami szintén egy hosszabb távú folyamatba illeszkedik, azonban a növekedés több életkori szakaszban is jelen van, de a legjelentősebb változás az idősök, különösen a 70–75 év feletti nők körében látható.

Az egyszülős családok aránya a 1980-as és 2000-es években szintén jelentősen emelkedett, mert amíg 1980-ban a családok 11%-a volt egyszülős, addig 2011-re ez az arány már 20%-ra emelkedett. *A gyermekes családok között még magasabb az egyszülős családok aránya*. Ugyanakkor a három vagy annál több generációs háztartások aránya az egyszülős háztartásokban magasabb volt, mint a párkapcsolatra épülőben.²⁵ Az egyszülős családok többnyire párkapcsolatból özvegyülés vagy válás miatt alakulnak ki, kevés apa vagy anya neveli úgy fel gyermekét, hogy a kezdetektől fogva nincs jelen a másik szülő. *Az egyszülős családszerkezet ugyanis nem statikus állapot*. Napjainkban a 15–18 éves gyermekeknek közel 40%-a élt már ebben a családszerkezetben. A legutóbbi népszámlálás időpontjában 778 ezer gyermek élt egyszülős családban, 18%-kal több mint 2001-ben. A gyermekek egyedülálló szülőként való nevelése főként az anyákra hárult, az összes egyszülős családon belüli részarányuk megközelítette a 86%-ot. Csupán minden hetedik egyszülős családban élt együtt az apa egy vagy több nőtlen, hajadon gyermekével. *2016-ban a gyermekes családok 56%-a házasságon, 14%-a élettársi kapcsolaton alapult, és közel 30% volt közöttük az egyszülős családok aránya. Az élettársi kapcsolatban élők 51%-ával élt gyermek.*²⁶

Sajnálatos, hogy a fiatalok körében az elmúlt két évtizedben növekedett az egyedül élők aránya is, de nem olyan mértékben, mint a nyugat- és észak-európai országokban. A fiatalabbak körében minden évben a magasabb végzettségűek között találunk több egyedülállót. 2011-ben például a 20–29 éves alap- és alsóközépfokú végzettségűek 5%-a, az érettségizetteknek 9%-a, a diplomásoknak pedig 16%-a élt egyedül. *A késői családalapítás egyik oka*, hogy a fiatalok sokkal később lépnek tartós párkapcsolatra, ezért később kötnek (ha kötnek) házasságot, és később vállalnak (ha vállalnak) gyereket, bár ennek magyarázata már korántsem olyan egyértelmű. A családi állapot, mint jogi státusz és együttélési forma nem esik egybe, azaz még a házasok között is vannak olyanok, akik gyermekük születésekor nem élnek együtt párjukkal, másrészt a házasságon kívüli születéseknek csak egy kis részében él egyedül az anya.²⁷

A szülők párkapcsolatának felbomlása az esetek döntő többségében egyszülős család-szerkezeti formához vezet, amely abban az esetben, ha az egyik szülő újabb párkapcsolat-

²⁴ Mikrocenzus 2016. *A háztartások és a családok adatai*. KSH. Budapest, 2018. 21. p. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mikrocenzus2016/mikrocenzus_2016_6.pdf

²⁵ MONOSTORI JUDIT – MURINKÓ LÍVIA: *Háztartás- és családszerkezet*. In: Monostori Judit – Öri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré* KSH. 2018. 177–197. pp.

²⁶ Mikrocenzus 2016. *A háztartások és a családok adatai*. KSH. Budapest, 2018. 24. p.

²⁷ KATONA TAMÁS–KATONÁNÉ PEHR ERIKA: *A gyermekvédelem társadalompolitikai és jogi összefüggései*. Ünnepi tanulmányok Szabó Imre tiszteletére. Szeged, 2016. 287–304. pp.

tot létesít „mozaik családdá” alakul. A gyermekek életkorának előrehaladtával egyre nagyobb azoknak a gyermekeknek az aránya, akik már nem mindkét biológiai szülővel élnek együtt. A 15–18 éves gyermekeknek 2001-ben egyharmada, 2011-ben már 40%-a nem két biológiai szülőjével élt együtt, egyre kevesebb gyermek él mindkét biológiai szülőjével. Ennek ellenére a nem vérszerinti szüleikkel élő gyermekek egyre nagyobb arányban egyszülős családban nevelkednek, és nem mozaik családban.²⁸ Megállapítható, hogy a mozaik családok aránya a gyermekes háztartások körén belül 2001 óta nem mutat egyértelmű növekvő vagy csökkenő trendet. Ugyanakkor a mozaik családban élő szülők majdnem fele élettársi kapcsolatban él. Mindez azért is fontos, mert a gyerekek számára létfontosságú a szeretet, a fizikai és lelki kapcsolat egy, de legfeljebb néhány állandó személlyel, különösen az első három évben. Az állandóság, az érzelmi biztonság egyértelmű szeretetkapcsolat, amely a szocializáció során a minták és modellek nem túl nagyszámú bemutatásával felkészít a majdani leválásra.²⁹

Az európai családformák áttekintésével foglalkozó összefoglaló 2010. évi kutatási jelentés az örökbefogadással létrejött családokat „az új és ritka családtípusok” kategóriájába sorolta, és a adatok alapján az ilyen típusú családok a családok háztartások 0,4 százalékát alkották Magyarországon és Németországban, 0,9 százalékát Franciaországban és 1 százalékát Hollandiában.³⁰ Az örökbefogadással létrejött családok Magyarországon sem túl számosak, mert a gyámhatósági statisztika adatai szerint 2013-ban 726, 2019-ben pedig 1052 örökbefogadást engedélyeztek összesen.

IV. Az örökbefogadás hazai és nemzetközi szabályozásának hatása a családmodellekre

A jog ma elsősorban azzal védi a gyermek érdekét, hogy védi a gyermek családi környezetben való elhelyezését, nevelkedését és ahol ez hiányzik, ott igyekszik pótolni, melyre legmegfelelőbb jogi eszköz az örökbefogadás. Az örökbefogadás az elmúlt századokban sokáig azonban családjogi jelleg nélküli intézmény volt, szerződéses jogügyletként volt jelen a jogrendben, majd később, a domináns vagyoni jelleg megszüntetésével, az örökbefogadás valószínűségi célja a családi kapcsolat létrehozása lett. A Csjt.³¹ a családi kapcsolatok erősítése érdekében akként kívánja a jogi kapcsolatot szabályozni, hogy az egyidejűleg a vérségi kapcsolatot is kifejezze, ami egyértelműen a családjogi jellegét adja.³² A rokonok kapcsolat létesítése célja és egyúttal eszköze is az örökbefogadásnak. A nyílt és a titkos örökbefogadás megkülönböztetése régóta jelen van a családjog területén, azzal, hogy a titkos örökbefogadás³³ fogalma az utóbbi évtizedekben is sokat változott. Az örökbefogadás

²⁸ HARCSA ISTVÁN–MONOSTORI JUDIT: *Demográfiai folyamatok és a családformák pluralizációja Magyarországon*. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): Társadalmi Riport. TÁRKI. 2014. 86. p., 106–107. pp.

²⁹ HERCZOG MÁRIA: *A gyermekvédelem dilemmái*. Pont Kiadó. Budapest, 1997. 19. p.

³⁰ NEMÉNYI MÁRIA– TAKÁCS JUDIT: *Az örökbefogadási folyamat egy budapesti vizsgálat tükrében*. Magyar Tudomány 2016/2. 168–178. pp.

³¹ A házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény.

³² PAP TIBOR: *Magyar Családi Jog*. Tankönyvkiadó. Budapest, 1967.

³³ A titkos örökbefogadás azt jelenti, hogy a vérszerinti szülő olyan módon járul hozzá gyermeke örökbefogadásához, hogy az örökbefogadó személyét és személyi adatait nem ismeri [Ptk.4:126.§ (1) bek.], amit ún. inkognitó

joghatásait tekintve azonban nincs különbség a nyílt és a titkos örökbefogadás között. A gyermek származását mind a nyílt, mind a titkos örökbefogadás esetében *nyíltá kell tenni*, mert a gyermeknek joga van származása megismeréséhez. *A nyílt örökbefogadásnak is több formája ismeretes*, így az ún. házastársi és rokon örökbefogadás, valamint a jellemzően az örökbefogadást elősegítő közhasznú szervezetek, vagy a területi gyermekvédelmi szakszolgálat közvetítésével létrejött, harmadik, idegen személy általi örökbefogadás.

A nyílt és a titkos örökbefogadáson belül egyaránt megkülönböztetünk a joghatás tekintetében *teljes és egyszerű (korlátozott) örökbefogadást is*. Az egyszerű örökbefogadás esetén az örökbefogadott csak az örökbefogadójával kerül rokon kapcsolatba, a gyermeknek ezért fennmarad a vérszerinti szülőkkel fennálló jogi kapcsolata, így az integráció csak részleges. A teljes örökbefogadásnál az örökbefogadott gyermek teljességgel integrálódik az örökbefogadó egész rokon körébe, családjába. Hazánkban 1960. május 1. óta a teljes örökbefogadás van hatályban, azonban több ország jogában egyszerre van jelen az egyszerű és a teljes örökbefogadás is. Franciaországban 1804-ben, Olaszországban 1865-ben került sor az egyszerű, majd Franciaországban 1939-ben, Olaszországban 1967-ben a teljes örökbefogadás bevezetésére.³⁴

Az örökbefogadás kapcsán mind a gyakorlatban, mind a tudományban egyre több szó esik a vérszerinti szülő és az örökbefogadó szülő kapcsolatáról, *vagyis az örökbefogadás nyitottságáról*, ami szorosan összefügg az örökbefogadás joghatásaival, illetve a gyermek származása megismeréséhez fűződő jogával. A teljes joghatású és nyitott örökbefogadásnál, bár ismerik egymást az örökbefogadó és vér szerinti szülők, a gyermeknek a rokon körbe való integrációja teljes. Franciaországban és Olaszországban a teljes és az egyszerű örökbefogadás is szabályozott, de a teljes formája esetén nem nyitott, vagyis nem marad fenn a gyermek és a vér szerinti szülők közötti kapcsolat. Belgiumban mindkét forma szabályozott és a teljes örökbefogadás is nyitott, ezzel a legnyitottabb országok közé tartozik. Hollandiában, Németországban, Romániában és Svájcban csak a teljes örökbefogadás ismert, ugyanakkor fennmaradhat a vérszerinti szülővel való kapcsolat. Svájcban a legerősebb a kapcsolat, mert jogilag biztosított a kapcsolattartás, annak gyakorlásáról azonban a feleknek kell megállapodniuk.³⁵ A portugál jog elismeri annak jogi lehetőségét, hogy a gyermek érdekében a bíróság a vérszerinti család és az örökbefogadó család kapcsolatát elfogadja. Spanyolországban is lehetőség van már arra, hogy az örökbefogadott gyermek, a vér szerinti család meghatározott családtagjai és az örökbefogadó szülők között valamilyen formában kapcsolat maradjon fenn, amit kérelemre a bíróság szabályoz. A kapcsolattartás gyakorlati megvalósulását a gyermekvédelmi hatóság folyamatosan ellenőrzi.³⁶ *Hazánkban a CSJK szabályai szerint az örökbefogadás joghatásainak keretében igen szűk körben engedik meg a házastársi, vagy rokon örökbefogadást*

örökbefogadásnak nevez a szakirodalom, továbbá, ha a szülő hozzájárulására a CSJK. egyéb eseteiben nincs szükség [Ptk. 4: 127.§ (1) bek.].

³⁴ KATONÁNÉ PEHR ERIKA: *Örökbefogadás*. In: Herger Csabáné (szerk.) *Családjogi szakjogász szakirányú továbbképzés tankönyvei* I. PTE ÁJK Pécs, 2021. 172–178. pp.

³⁵ SZEIBERT ORSOLYA: *A gyermekek és szülők, szülői feladatokat ellátó személyek a posztmodern társadalmakban*. Családi Jog 2017/3. 46. p.

³⁶ SZEIBERT ORSOLYA: *A gyermek érdeke, mint meghatározó szempont a szülői felügyelettel és örökbefogadással kapcsolatos rendelkezések újabb módosításában*. Családi jog 2018/2. 50. p.

után a kapcsolattartás fennmaradását a szülővel, rokonokkal. A CSJK értelmében örökbefogadás nem érinti a rokonok kapcsolattartási jogát, ha

- az egyik házastárs a másik házastárs gyermekét fogadja örökbe, és az a házasság, amelyből a gyermek származik, a házastárs halála folytán szűnt meg, a meghalt házastárs rokonainak kapcsolattartási jogát az örökbefogadás nem érinti,
- mindkét szülő halála folytán a gyermeket az egyik szülő rokona fogadja örökbe, a másik szülő rokonainak kapcsolattartási jogát az örökbefogadás nem érinti.

Emellett a gyámhatóság nyílt örökbefogadás esetén, kivételesen indokolt esetben a vér szerinti szülőt is feljogosíthatja a kapcsolattartásra, aki hozzájárult gyermekének a másik szülő házastársa általi örökbefogadáshoz.

A teljes örökbefogadásnak hazánkban két típusa van: a gyermeki jogállást biztosító, *egyedülálló általi örökbefogadás, illetve a közös gyermeki jogállás*. Mindkét esetben az örökbefogadott gyermek az örökbefogadó gyermekének jogállásába lép. A közös gyermeki jogállásnak is két esete van, az egyik esetben a gyermeket házastársak fogadják örökbe akár együttesen, akár külön-külön, a másik esetben az egyik házastárs a másik gyermekét fogadja örökbe. Ekkor a gyermek a házastársak közös gyermekévé válik. A CSJK örökbefogadásra vonatkozó, 2021. március 1-ig hatályos rendelkezése „*előnyben részesítette*” a házasságban élő párokat, ezzel is a hagyományos nukleáris családot rekonstruálva, de nem zárta ki az örökbefogadásra egyedülállóként jelentkezőket sem. Az örökbefogadás eddigi gyakorlata által megtörhetett a hazai családok jellegzetes etnikai homogenitása, illetve egyszülős vagy akár azonos nemű párok és örökbefogadott gyermekeik által alkotott családok is keletkezhetnek. A CSJK-t is módosító és 2021. március 1-jén hatályba lépő 2020. évi CLXV. törvény szerint a gyermek családban történő nevelkedése érdekében – főszabály szerint – *gyermeket csak házaspárok fogadhatnak örökbe*, vagyis örökbefogadó szülő csak egy házasságban élő nő és egy férfi lehet. Ez alól a házastársi és rokoni örökbefogadás jelent kivételt. A házastársi, rokoni örökbefogadáson túl azonban különös méltánylást érdemlő helyzet fennállása esetén a CSJK külön jogszabályra utalással további kivételt állapít meg. Kivételes esetben tehát arra is mód van, hogy valaki egyedül fogadjon örökbe gyermeket. Az örökbe fogadni szándékozó személy alkalmassága megállapításához azonban a családpolitikáért felelős miniszter hozzájárulására van szükség.³⁷

Ma már több országban létezik a *bejegyzett élettársi kapcsolat intézménye*, többnyire az azonos neműek számára, ritkábban egyidejűleg a különneműek számára is. Magyarországon 2009. július 1-től a családi állapot új törvényi kategóriával, a bejegyzett élettársi kapcsolattal bővült. A 2011-es népszámlálási adatok szerint az azonos nemű bejegyzett élettársak 12%-a, az azonos nemű élettársak 24%-a nevel gyermeket. A CSJK sem az élettársaknak, sem a bejegyzett élettársaknak nem teszi lehetővé a közös örökbefogadást.³⁸

Az egyes országok gyakorlata megosztott abban a kérdésben, hogy *milyen párkapcsolatban élő személyek fogadhatnak közösen örökbe*. A különnemű házastársak általi közös gyermekké fogadás általánosan elismert, de már más a helyzet a nem házas külön-nemű partnerek, illetve az azonos nemű partnerek általi örökbefogadásnál. Csehországban, Lengyelországban Litvániában, Romániában, Szlovákiában kizárt az *azonos nemű*

³⁷ Gyvt. 101.§ (6) bekezdés; Ptk.4:121.§ (4) bekezdés.

³⁸ A bejegyzett élettársi kapcsolatokról szóló 2009. évi XXIX. törvény.

párok örökbefogadása, és a lengyel jog is kifejezetten *tiltja a közös örökbefogadást*. Jellemzően főszabályként csak különmemű házastársak fogadhatnak közösen örökbe gyermeket például Németországban Olaszországban, Romániában Svájcban, de ugyanakkor a német, az olasz és a svájci szabályozás lehetővé teszi azt, hogy az egyik azonos nemű partner a másik vér szerinti gyermekét örökbefogadja, sőt, adott esetben azt is, hogy nem házastársak közül egyik a másik gyermekét fogadja örökbe. Az élettársi gyermekének örökbefogadását teszi lehetővé továbbá Horvátország, Szlovénia is. Franciaországban és Svédországban a házastársakon kívül az azonos nemű partnerek általi közös örökbefogadás is megengedett. Több európai ország széles körben teszi lehetővé a partnerek általi közös örökbefogadást például Belgium, Írország Spanyolország, Svédország, Anglia és Wales.³⁹ Portugália miután elismeri mind az azonos neműek élettársi kapcsolatát, mind házasságát, évek óta lehetőségük van arra is, hogy gyermeket közösen fogadjanak örökbe. Európán kívül Argentínában, Ausztráliában, Brazíliában, Kanadában is legális az azonos nemű párok örökbefogadása.

Mindezekre tekintettel megállapítható, hogy megváltozhatnak a hagyományos család keretei a szülő-gyermek kapcsolatában az örökbefogadás során is, különösen az egyszerű örökbefogadásnál, ahol több személy rendelkezik szülői felelősséggel, ezért az integráció részleges. Az egyedülállók általi örökbefogadásánál a gyermek nevelése egyedüli szülői felelősséggel jár, melynek során hazánkban kötelező módon képzelt anyát, illetve választható módon képzelt apát kell bejegyezni. További változatos megoldások jönnek létre akkor is, ha fent maradnak és védelmet élveznek teljes örökbefogadás esetén az örökbe-fogadott gyermek és a vérszerinti szülő kapcsolata.

V. A családformák védelme az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában

Az Emberi Jogok Európai Egyezménye (a továbbiakban: Európai Egyezmény)⁴⁰ és annak Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB)⁴¹ hatással van a nemzeti családjog alakulására is. Az európai családformák pluralizálódnak, mert a hagyományos családforma és az új családformák együttélésének vagyunk a tanúi. Az EJEB gyakorlatának jelentősége van abban, hogy a családjogi változások egy irányban haladjanak, mert az állam kötelezettsége a családi életbe történő beavatkozáson túl tevőleges magatartást is jelent. A tagállami hatóságok mérlegelési jogköre jellemzően akkor tág, ha a tagállamok között nincs konszenzus az adott kérdésben. Az EJEB számos esetben összehasonlító jogi elemzés alapján vizsgálja, hogy az európai megoldások az adott kérdésben megegyezésre jutottak-e, van-e közös nevező. Az Európai Egyezmény 8. cikke a családi életet és a magánéletet védelmezi, azonban az Európai Bíróság nem a család formáját tekinti elsődlegesnek, hanem a kapcsolat célját és jellegét. A családi kapcsolatok ténylegessége adja a családi élet lényegét, ezért nem csupán a házastársak és gyermekeik közötti kapcsolat jelent családot, hanem a nem házasságban élő partnerek és gyermekeik közötti kapcsolat

³⁹ SZEIBERT 2017. 46. p.

⁴⁰ 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről.

⁴¹ <https://strasbourg.mfa.gov.hu/hun/page/ejeb>

is. Az *X. és Others Ausztria elleni ügyben* az EJEB megállapította, hogy a tartósan, de facto együttélő azonos nemű partnerek az Európai Egyezmény 8. cikke értelmében „családi életet” valósítanak meg úgy, ahogyan az azonos helyzetben levő külön nemű élettársak együttélése családi életnek minősülne.⁴²

*Emonet és mások Svájc elleni ügyben*⁴³ az EJEB értelmezése szerint a családi kapcsolat megállapításánál a biológiai köteléken túl a valódi kötődést is figyelembe kell venni, ezért az Európai Egyezmény 8. cikkének megsértését állapította meg, mert Svájc nem tette lehetővé az élettárs gyermekének örökbefogadását a velük együtt élő másik élettársnak. A tényállás szerint Isabelle Chantal Emonet édesapja meghalt, majd ezt követően édesanyjával és mostohaapjával élt együtt, de súlyos betegsége miatt felügyeletre és ellátásra szorult. A család úgy döntött, hogy a mostohaapa örökbe fogadja a beteg kérelmezőt annak érdekében, hogy jogilag is egy család legyenek. A genfi kantoni bíróság jóváhagyta az örökbefogadást, de az anyakönyvi hivatal arról tájékoztatta az édesanyát, hogy az örökbefogadás jogkövetkezményeként a szülői jogosítványa a lánya tekintetében megszűnt, mert a kérelmezők csupán együtt éltek, de sosem házasodtak össze. A kérelmezők bírósághoz fordultak és egyidejűleg kérték az anya-lánya kapcsolat helyreállítását, valamint az örökbefogadási döntés hatályon kívül helyezését. Végül a fellebbezési eljárásban a Szövetségi Bíróság a svájci polgári törvénykönyv alapján megállapította, hogy kizárt az együttélő párok közös örökbefogadása, és kizárt az is, hogy az együttélő párok tagjai egymás gyermekét örökbe fogadhassák.

Az EJEB-hez benyújtott beadványban a kérelmezők a családi élet tiszteletben tartásához fűződő joguk megsértését állították. Az EJEB döntése szerint a családi élethez való jog tiszteletben tartása megkívánja a biológiai kapcsolaton túl a valódi kötődések figyelembevételét. Svájc azonban nem tette lehetővé az élettárs gyermekének örökbefogadását a velük együtt élő másik élettársnak, ezért az EJEB megállapította az Európai Egyezmény 8. cikkének sérelmét. Az EJEB hangsúlyozta, hogy az Európai Egyezmény 8. cikkének céljából, a „család” fogalma nem szűkíthető le kizárólag a házasságon alapuló kapcsolatokra, magában foglalja az ún. de facto „családi kötelékeket”, amikor a partnerek házasságkötés nélkül élnek együtt. Az EJEB esetjogából levezethető alapelvek értelmében, azokban az esetekben, ahol a gyermekkel fennálló családi kötelék megállapítható, az államnak úgy kell eljárnia, hogy tegye lehetővé ezen kötelék fejlődését, és megfelelő jogi biztosítékokkal meg kell teremtenie a gyermek családjába történő integrációjának lehetőségét. Az EJEB azt is hangsúlyozta, hogy a nemzeti hatóságoknak nem feladata, hogy az érintettek helyett eldöntsék, milyen formában kívánják közös életüket leélni.⁴⁴

*E. B. Franciaország elleni ügyben*⁴⁵ az EJEB az Európai Egyezménybe ütközőnek találta az örökbefogadás szexuális irányultság alapján történő megtagadását, mert az örökbefogadási kérelem elutasítása diszkriminatív indokokon alapult. A tényállás szerint a kérelmező óvónő tartós párkapcsolatban élt az azonos nemű pszichológus partnerével, és gyermeket szeretett volna örökbe fogadni. A hatóságok a kérelmét annak ellenére utasították el, hogy a francia törvények alapján lehetőség van az egyedüli örökbefogadásra.

⁴² *X. and Others v. Austria* (Applicácion no. 19010/07) ECtHR, Judgment of 19 February 2013, Reports of Judgments and Decisions 2013-II.

⁴³ *Emonet v. Switzerland* (Application no. 39051/03) Judgment of 13 December 2007, ECtHR.

⁴⁴ Az Emberi Jogok Európai Bíróságának Ítéleteiből. Fundamentum 2008/1. 89–90. pp.

⁴⁵ *E.B. v. France* (Application no. 43546/02) Judgment of 22 January 2008, ECtHR.

A közigazgatási döntésekben az „apai minta hiányára” hivatkoztak, továbbá a panaszos hátrányára értékelték, hogy partnere nem meggyőzően támogatta örökbefogadási terveit. Ezt követően az Államtanács is elutasító döntést hozott hangsúlyozva, hogy a közigazgatási bíróság döntéshozatala során nem E. B. szexuális orientációját, hanem az örökbefogadott gyermek szükségleteit és érdekét vették alapul. Az EJEB-hez eljuttatott kérelemben a kérelmező az Európai Egyezmény 8. és 14. cikkének megsértését állította.

Az EJEB leszögezte, hogy bár sem a francia jog, sem pedig az Európai Egyezmény 8. cikke nem garantálja a családalapításhoz vagy az örökbefogadáshoz való jogot, a magánéletnek a 8. cikk alatt elfogadott értelmezése elég tág ahhoz, hogy magában foglalja a más személyekkel történő kapcsolat kialakításának és fenntartásának jogát. Megállapította továbbá, hogy a döntés az Európai Egyezmény családi élet védelmét kimondó 8. és a hátrányos megkülönböztetést tiltó 14. cikkeibe ütközik, ugyanis az örökbefogadás engedélyezését a kérelmező szexuális irányultsága alapján tagadták meg. A szexuális orientációt érintő ügyekben azonban nyomós érvet kell felmutatni, hogy az Egyezmény 8. cikkével összefüggésben alkalmazott egyenlő bánásmód igazolható legyen. Az EJEB megállapította, hogy a francia jog lehetővé teszi egyedülálló személy számára is a gyermek örökbefogadását, ezzel megteremtve a lehetőséget az egyedülálló homoszexuálisoknak is az örökbefogadásra. A jogszabályi háttér ellenére az EJEB úgy ítélte meg, hogy a francia kormány érvelése, azaz az „apai példa hiánya”, nem tekinthető igazán meggyőzőnek és nyomósnak ahhoz, hogy igazolható legyen a kérelmező által benyújtott örökbefogadási kérelem elutasítása. Az EJEB megjegyezte azt is, hogy a francia polgári törvénykönyv rendelkezései nem tartalmazzak előírást a másik nemhez tartozó minta szükségességét illetően, így semmilyen körülmények között sem függhet a döntés az örökbefogadó egyedülálló szülő szexuális irányultságától.⁴⁶ Az EJEB döntésében visszautalt az „egyezménykomfort” *Philippe Fretté Franciaország elleni ügyre*,⁴⁷ miután a másik nemhez tartozó szülői minta szükségessége mindkét ügyben érvként szerepelt, de jelen döntésnél a hatóságok nem hivatkoztak a kérelmező választott életstílusára. A Fretté ügyben az EJEB leszögezte, az államok mérlegelési jogkörét szélesre kell nyitni, és a gyermekek elsődleges érdekeit védelmezni kell az egyensúly eléréséhez. *Az örökbefogadáshoz való érdeket az örökbe fogadható gyermek érdekei korlátozzák.* Az EJEB szerint a megkülönböztetésnek megvolt a törvényes és racionális alapja: az örökbefogadandó gyermekek egészségének és jogainak védelmére irányuló állami szándék.

⁴⁶ Az Emberi Jogok Európai Bíróságának Ítéleteiből. Fundamentum 2008/1. 90–91. pp.

⁴⁷ *Philippe Fretté v. France* (Application no. 36515/97.) ECtHR, Judgment of 26 February 2002, Reports of Judgments and Decisions 2002-1.

LÁSZLÓ KECSKÉS*

Some Ethical Problems of Arbitration

I. On the professional background of arbitrators. Danger of attorney's juristocracy

In the second half of the 20th century, arbitrators in Hungary were lawyers of former foreign trade companies, former state judges, attorneys and university professors. Due to their former exceptional positions, lawyers of foreign trade companies had appropriate experience and expertise to handle matters of international trade. University professors also acting as arbitrators came from teachers of civil law, commercial law, private international law and civil procedure. Until 1994, some state judges were able to use their extensive professional experience in arbitration even while still pursuing their state court careers, but from 1995 on only after their retirement. On one hand, lawyers working in arbitration are essential for creating and maintaining the interest of potential clients in the institutional system of arbitration, and on the other hand, it may cause problems in several ways. Therefore it is worth dealing with this topic separately in more detail.

The scientific and professional authority of university professors has been an important factor in maintaining the professional quality, power and authority and persuasive power of arbitration for a long time. However, more recently the legal and informal factors that determine the operational framework of arbitration no longer build on the authority of professors. At the same time, it is also true that due to the increase of the number of university professors working in Hungary and the perceived intergenerational stratification, professors of the faculty of law no longer have the authority they previously had, an authority that could be useful to ensure the quality of arbitration.¹ The fact – also played a role in this phenomenon – that the Hungarian Academy of Sciences has so far failed to enforce academic scientific quality and qualification values at the universities.

* PTE Full member of the Hungarian Academy of Sciences

¹ See: KECSKÉS, LÁSZLÓ: *Választottbíráskodás – a 2020. február 11-én megtartott MTA rendes tagi székfoglaló előadás*. Európai Jog. 2020. évi 3. szám pp. 1–28. On the importance of the consistent, determined and considerable hardness of arbitral tribunals in proceedings, see PINSOLLE, PHILIPPE: *The Need for Strong Arbitral Tribunals*. In: International arbitration and the rule of law: Contribution and conformity ICCA International arbitration Congress Mauritius 8-11 May 2016. General Editor: Menaken, Andrea, Wolters Kluwer) pp. 623–962.

II. Equilibrium, antiequilibrium, caseload issues

Arbitration may be functional and effective under equilibrist economic and market conditions. In circumstances – in line with the interpretation of János Kornai – where the economic and sociological strength of entrepreneurs is at least similar in magnitude. In a distorted, antiequilibrium situation, the parties do not trust each other and do not trust in the correctness and fairness of the functioning of the conflict resolution system.²

In Hungary, permanent courts of arbitration have been established which reflect the former rigid sectoral system prevailing in the national economy that led to an antiequilibrium situation.

The problem of center and periphery arose in relation to the permanent court of arbitration and some of the parties. For a party positioned farther from the center, it was hard to believe that it could really trust the fact that there would be a fair judgement. For these reasons, these “sectoral” permanent courts of arbitration had serious caseload problems.

After the entry into force of the Act on Arbitration of 1994, the caseload of the permanent courts of arbitration were not significant with the exception of the Permanent Arbitration Court attached to the Hungarian Chamber of Commerce and Industry. Structural problems played a key role in this situation. While potential clients from a range of economic entities across different economic sectors could turn to the Permanent Arbitration Court attached to the Hungarian Chamber of Commerce and Industry, for other parties, the subjects of proceedings of the Hungarian permanent courts of arbitration were tied to an economic sector or the structure of a former economic sector.

The more recent permanent courts of arbitration which have been established since the mid-1990s were also usually based on an existing or former economic, sectoral, administrative-professional structure or traces of it. This is where their problems originate. In the case of professional, sectoral based courts of arbitration, one of the clients is necessarily closer to the center than the other. Permanent courts of arbitration have good perspectives and chances of operation if they are able to convince the potential clients farther from the center and their lawyers to trust in the system and that they will receive justice in a fair trial. The Permanent Arbitration Court attached to the Hungarian Chamber of Commerce and Industry had a great advantage over the other permanent courts of arbitration because it operated in a cross-sectoral way. Its potential clients came from a wide range, so the problem of proximity to the center did not occur in any material way.³

² I understand and use the economic theory concepts of equilibrium and anti-equilibrium as described in Kornai János's book "Anti-equilibrium". See: KORNAI, JÁNOS: *Anti-equilibrium. A gazdasági rendszerek elméleteiről és a kutatás feladatairól*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1971. pp. 1–437. Anti-equilibrium. On the theories of economic systems and research. Economic and Legal Publishing. Budapest, 1971. pp. 1–437. The concept of equilibrium and anti-equilibrium with respect to arbitration has already been introduced by an Austrian author, Ed Watzke. See: WATZKE, ED: *Aquibristischer Tanzzwischen Welten: auf dem Weg zu einer transgressiven Mediation*. Mönchengladbach, 1997. *Aquibristischer Tanzzwischen Welten: auf dem Weg zu einer transgressiven Mediation*. Mönchengladbach, 2000. KERTÉSZ, TIBOR: *Kötélháló világok között: kulturális mediáció a facilitatívól a narratív medkőzítésig*. In: Közvetítés és vitarendezés a jogi és a vallási kultúrákban, (Szerkesztette: Bányai, Ferenc – Nagypál, Szabolcs) ELTE Eötvös Kiadó. Budapest, 2014. p. 34.

³ KECSKÉS LÁSZLÓ: *A választottbíráskodás jogi szabályozása Magyarországon*. Jogi Tájékoztató Füzetek. Elhangzott szakmai előadásokról. Jogi Szekció. Budapest, 2012. pp. 173–174.

An important precondition for the successful operation of a court of arbitration is also to have a balanced equilibrium among the law firms choosing arbitration in the respective country and in the respective city. In time, it will deter the parties and their lawyers from arbitration if they find that some law firms are getting too close to directing, managing or administrating a court of arbitration.

Arbitration can function well if there is a balance or at least a relative balance among the large law firms in the respective city or country. If this balance is distorted or upset in favor of some law firms, arbitration – and thus the rule of law – could be jeopardized.

It jeopardizes the ethics of arbitration and may create chaotic interests that the “demarcation” line previously considered important between arbitrators and lawyers acting as legal representatives in arbitration has been abolished. The essence of this “demarcation” line was to exclude interoperability for lawyers as between the frequent unrestricted exchange of roles as arbitrators and as legal representatives.

By its unanimous resolution of the 6th of February 2019, the Presidium of the Permanent Arbitration Court attached to the Hungarian Chamber of Commerce and Industry (which entered into force on the 1st March 2019) approved the deletion of Paragraph 4 of Article 6 of the Rules of Proceedings and the amendment of Paragraph 1 of Article 10 of the Rules of Proceedings.

Accordingly, the following mandatory rule of Paragraph 4 Article 6 of the Rules of Proceedings has been repealed: “Paragraph 4 of Article 6: [Representation [...]] Arbitrators included in the arbitrator recommendation list may not appear in arbitral proceedings before the Arbitration Court. A person acting as an arbitrator in an arbitral proceeding before the Arbitration Court may not appear in the arbitral proceedings before the Arbitration Court from the time of acceptance of that person’s nomination or appointment until the termination of that person’s mandate. [...]”

With its resolution, the Presidium essentially dropped the reins betwixt the horses, apparently trusting in the increase in light caseload. In doing so, it has created a dangerous situation, especially in view of the evolution of public opinion with respect to the morally objectionable interactions between the roles of lawyers and judges irrespective of arbitration.

III. The establishment of the Hungarian Arbitration Association

Noticing the malfunctions of the Permanent Arbitration Court attached to the Hungarian Chamber of Commerce and Industry and arbitration in Hungary, based on the idea of Péter Nagy, a lawyer and arbitrator with great international experience, young Hungarian lawyers facing a promising career established an association in 2017, the “Association for the development of international trade relations and arbitration”.⁴ I am honoured to have been the founding President of this organization. Following the end of my term in 2019, this association, learning from the experience of the 2018 reorganization of the Permanent Arbitration Court attached to the Hungarian Chamber of Commerce and Industry, very

⁴ Articles of Association dated 30 October 2017. On 8 January 2018, the Metropolitan Court of Budapest ordered the registration of the association. 16. PK. 60731/2017/2 Registration number of the organization: 01-02-0016768.

wisely chose a young lawyer colleague as President who currently has no affiliation with any law firm. From 2019 on the association continues to operate under the name of the “Hungarian Arbitration Association”.

IV. Corruption, guerrilla arbitration, “on elephants and pornography”⁵

In relation to arbitration, the concepts of corruption and guerrilla arbitration are often referred to as critical subjects. There is a thematic distinction between the categories mentioned, although there is undoubtedly an overlap between them. Corruption refers to events that justify criminal conviction. By contrast, guerrilla arbitration covers a wider range of matters. In addition to corruption in the field of criminal law, it also includes ethical abuses and breaches which may border corruption or even fall into the area of corruption. Cases of guerrilla arbitration are very broad.⁶

The difficult perceptions and observations of the problems of corruption and guerrilla arbitration are pointed out by William Park in his famous study, which was first published in 2001 and several more times thereafter. This study refers to elephants and pornography in the second part of its title. Günther Horváth has a similar impression, because in one of his studies he writes that “guerrilla tactics” in arbitration can only be approached in a cumbersome, devious way.⁷ In the absence of enforceable ethical norms, it is difficult to separate creative litigation tactics from violations of legal rules of conduct. Guerrilla tactics do not always necessarily violate ethical or procedural rules, but almost always disturbingly interfere with arbitral proceedings.⁸

In the beginning, only a small group of legal professionals were involved in arbitration. At that time, ethical issues were rarely raised in relation to arbitration, because it was important for arbitrators to maintain their good reputation and their prestige. They required a high level of professionalism of each other. Later on, the number of arbitrators expanded and became very extensive. In addition, the extent of international arbitration has increased with globalization.⁹

The first famous case of the theoretical assessment of the occurrence of corruption in arbitration occurred when Gunnar Lagergen (1912–2008), a famous Swedish judge and arbitrator acting as a single judge, discussed a case in Paris (ICC Case No.1110)^{10 11}.

⁵ Park, William uses this term in the title of one of his studies. See PARK, WILLIAM W. *Arbitration's Discontents: Of elephants and pornography*. Arbitration International LCIA Volume 17, Issue 3. September 2001. pp. 263–274. Published 27 August 2014.

⁶ See HORVATH, GÜNTHER J.: *Guerilla Tactics in Arbitration, an Ethical Battle: Is There Need for a Universal Code of Ethics?* Austrian Yearbook on International Arbitration. 2011. (Klaussegger, Klein-Kremslehner-Petsche-Pitkowitz-Power-Welser-Zeiler eds., 2011.) pp. 223–239.

⁷ See HORVATH, GÜNTHER J.: *Stumble Ways of Addressing Guerilla Tactics*. Austrian Yearbook on International Arbitration, 2014. ManzscheVerlags- und Universitätsbuchhandlung Verlag C.H. Beck, München Stampfli Verlag. Bern, Wien, 2014. pp. 223–239.

⁸ See HORVATH 2011, p. 297.

⁹ See HORVATH, 2011, pp. 297–298.

¹⁰ The highly respected Gunnar Karl Andreas Lagergen also discussed a large number of India-Pakistan, Egypt-Israel and Iran-US related cases. In 1943, he married Nina von Dardell, famous Swedish diplomat and half-

Lagergen declared in 1963 that he had no jurisdiction to arbitrate because of the obvious corrupt content of the contract on which the case was based.¹² Behind this position, it may have been his perception that arbitrators have an “ex officio” obligation to uncover corruption. Thereafter, for a few decades the relationship between corruption and arbitration was not particularly an issue. Von Wobeser mentions in his study published in 2016 that there has been an increasing number of arbitration judgments in which allegations of corruption are made.¹³

Suspicious of corruption also appear in international investment arbitration and international commercial arbitration. Corruption elements are most often raised in the examination of agency contracts and consulting (advisory) contracts in the practice of international commercial arbitration.¹⁴ Among corruption offences, there are mainly signs of bribery and money laundering.¹⁵

In international investment protection cases, host states often invoke investor corruption to rid themselves of the jurisdiction of the court of arbitration concerned.¹⁶ Investors, on the other hand, tend to claim that corruption has taken place on the side of the host state because they are trying to prove that the other side has acted in breach of contract.¹⁷

Guerrilla tactics also appear in multiple subject relationships during arbitration. Sometimes lawyers acting on opposite sides use these tools against each other, and often use such tools against the acting arbitration panel. Unfortunately, guerrilla arbitration tactics can occur even among members of arbitration panels.

An indicative list of guerrilla methods that appear as being tools of lawyers may include: making threats, intimidating witnesses; using information obtained by telephone taps, temporarily or permanently concealing new evidence from the other party, withholding evidence, the use of procedure-delaying tactics, applying political pressure and making unfounded objections to arbitrators. Guerrilla behaviour by lawyers against an arbitrator nominated by the other party appears to be strikingly common.¹⁸

Intentional delaying of a procedure is also a guerrilla phenomenon. This is particularly suspicious if it appears on the plaintiff’s side. In arbitration proceedings between parties

sister of Raul Wallenberg. In 1984, their daughter Nane born in 1944, became the second wife of Kofi Annan, Nobel Peace Prize winner in 2001 and UN Secretary General for two terms from 1996 to 2006.

¹¹ ICC Award No. 1110.

¹² VON WOBESER, CLAUS: *The Corruption Defence and Preserving the Rule of Law*. In: “Evolution and Arbitration: The Future of International Arbitration, 24th ICCA Congress 15-18 April 2018. Sydney, Australia, International Council for Commercial Arbitration, International Arbitration And The Rule of Law: Contribution and Conformity, General Editor: Andrea Menaker, Kluwer Law International B. V. The Netherlands. 2017. pp. 203–224., p. 204.

¹³ See VON WOBESER 2017, p. 204.

¹⁴ In a study published in 2016, Von Wobeser mentions that there has been an increasing number of arbitration awards in which allegations of corruption have been made. See VON WOBESER 2017, p. 211.

¹⁵ In a study published in 2016, Von Wobeser mentions that there has been an increasing number of arbitration awards in which allegations of corruption have been made. See VON WOBESER 2017, pp. 209–210. BORBÁS, ESZTER (2018). Conference report. (“Fundamentals of arbitration and other alternative dispute resolution procedures”) Manuscript. Pécs, 2018. pp. 1–12., with special regard to p. 3.

¹⁶ VON WOBESER 2017, p. 206.

¹⁷ VON WOBESER 2017, pp. 208–210.

¹⁸ See: HORVATH 2011, pp. 297–313. HORVATH 2014, pp. 223–239. BORBÁS 2018, pp. 1–12.

with independent legal personality operating within the framework of larger organizations, there is a somewhat suspicious way that a respondent does not object to the assessment of the plaintiff's claim in order to meet certain external administrative, ministerial and governmental expectations. A much more serious circumstance is when cooperation between the parties is suspected of having a money laundering intent.

The following reprehensible conduct has appeared on the part of arbitrators: the resignation of the arbitrator in order to delay or frustrate the arbitration award, breach of the duty to disclose and leakage of communications to persons inside or outside the procedure. Delays and passivity of some arbitrators in the election of the Chairman of the panel in order to allow the Presidium or the President of the Permanent Arbitration Court to elect is another example of such conduct. Arbitrators have a duty to preserve the values of the rule of law in the course of their proceedings. On the other hand, arbitrators have a duty of trust and confidentiality towards the parties. Meeting these two criteria is sometimes not easy and can lead to complex problems in assessing the "reporting obligations" of arbitrators.¹⁹

Guerrilla arbitration as a technical term refers to the highly objectionable conduct of a lawyer or arbitrator which pushes the boundaries of unlawfulness or sometimes even crosses into it in order to serve the interests of certain parties.

As the number of lawyers participating in arbitration increases, due to their different legal cultural backgrounds, different styles of activities have also increased. The proceedings often involve lawyers and arbitrators from different states. This situation also raises practical issues that in the United States, for example, witnesses are allowed to be prepared by lawyers to testify. In England, on the other hand, such preparation is forbidden. A lawyer cannot make unsubstantiated allegations in the United States, England, and Germany, but, for example in Mexico and Saudi Arabia, a lawyer may do so.²⁰

Arbitrators can act most effectively against arbitration guerrillas themselves. It is therefore important that tribunals consisting of practised and experienced arbitrators arbitrate.²¹ Tribunals may also take action against guerrilla tactics with the assistance of the parties to the proceedings by drawing up a list of acceptable and unacceptable procedural conduct before proceeding with the substance of the case. In principle, it could also be an effective way in the long run for the tribunals to pass on the extra costs by issuing a so-called "costs award" to those who participate in guerrilla tactics, or possibly to try to impose costs in a somewhat punitive way. However, a serious disadvantage of this method is that it may jeopardize the authority and reputation of the tribunal. It is therefore more appropriate if the tribunal preserves the values of the rule of law in the proceedings with its unquestionably outstanding professional and moral authority.²²

Some continue to be optimistic for the application of international codes of ethics. Others, on the other hand, express doubts and point out in general terms that the spread of various "soft law" documents should already be limited in arbitration, as they increase the sense of uncertainty for enforcement bodies. Among the codes of ethics for arbitration, the

¹⁹ See: VON WOBESER 2017, p. 24. HORVATH 2011, pp. 301–302.

²⁰ See: HORVATH 2011.

²¹ See: HORVATH 2011, pp. 303–304.

²² See: HORVATH 2011, pp. 297–313. HORVATH 2014, pp. 223–239.

“International Code of Ethics” by the International Bar Association (IBA) is of utmost importance.²³

It is amusing if an author mentions gangsters and bandits without finding the common term of “guerrilla arbitration”. That is how we write. (sic!)

At present, the ethical arbitration conflict and incident that has attracted the greatest attention and interest across Europe, with no corruption element at all, is the one that has erupted between Slovenia and Croatia in relation to the case concerning the Piran Bay. Judgment was made on the 29th of June 2017 by the Tribunal of the Permanent Court of Arbitration, chaired by Gillbert Guillaume, in proceedings under an arbitration agreement concluded between Slovenia and Croatia on the 4th of November 2009. By an unanimous decision, the five-member tribunal defined the disputed land-sea border and thus granted Slovenia an exit to international waters by designating a “Junction area”. Slovenia gained possession of four fifths of the territory of the Piran Bay. The dispute between the two countries also temporarily hindered and delayed Croatia's accession to the European Union. In the summer of 2015, after the tapping of a telephone conversation between the Slovenian judge and a Slovenian official, the contents of the telephone conversation were widely published in the Serbian and Croatian press. This communication did not contain any elements of corruption, but the arbitrator nominated by Slovenia resigned and the arbitrator nominated by Croatia did so as well. According to Croatia, they could withdraw from the arbitration agreement as a result of the above events, but the five-member tribunal was of the opinion that Croatia was not only entitled but also obliged to conduct the proceedings. Slovenia has brought proceedings before the Court of Justice of the European Union concerning the recognition and enforcement of the arbitration award by Croatia. In his opinion of the 11th of December 2019, Advocate General Priit Pikamäe stated that this dispute fell outside the jurisdiction of the Court of Justice of the European Union.²⁴

²³ HORVATH 2011, p. 299.

²⁴ See Opinion ECLI:EU:C:2019:1067.

KISFALUDI ANDRÁS*

Érvénytelenségi kifogás az engedménnyessel szemben

Bár az ünnepeltet a polgári eljárásjog tudományának értő művelőjeként ismeri a szakmai közönség, munkássága azonban arról tanúskodik, hogy sosem tévesztette szem elől az anyagi és eljárási jog kölcsönös, sokszálú kapcsolatait, egymásra utaltságát, összefonódását. Ezért anyagi jogásként nem volt nehéz olyan témát találnom ünnepi dolgozatom tárgyaként, amely az ünnepelt által is vallott nézeteknek megfelelően anyagi és eljárásjogi kérdéseket igyekszik egységben, összefüggéseiben vizsgálni. Ha vállalkozásom némely sikerrel járna, az megerősíthetné ünnepeltünket abban, hogy ő sem dolgozott hiába.

Dolgozatomban azt a kérdéskört igyekszem megvizsgálni, hogy milyen ellentmondásokkal járhat az, ha egy engedményezett követelés kötelezettje az engedménnyessel szemben hozza fel az engedményezett követelés alapjául szolgáló szerződés érvénytelenségének kifogását, s ezeknek az ellentmondásoknak van-e minden szempontból megnyugtató feloldása. Elsőként az engedményezésnek az engedményezett követelés forrásául szolgáló szerződésre gyakorolt hatását mutatom be (I. pont), majd ennek fényében vizsgálom meg a kötelezett által felhozható kifogások körét, s az e kifogások érvényesítésére vonatkozó szabályokat (II. pont), majd igyekszem leltározni az érvénytelenségi kifogás engedménnyessel szembeni érvényesítésének előnyeit és hátrányait (III. pont), végül a megoldási lehetőségeket veszem számba (IV. pont).

I. Az engedményezés hatása az engedményezett követelés alapját képező ügyletre

A Ptk. 6:193. § (1) bekezdése értelmében a jogosult a kötelezettel szembeni követelését másra ruházhatja át. Ha ezt a rendelkezést önmagában szemléljük, akkor nem találunk benne megszorítást az engedményezhető követelések körére vonatkozóan.¹ Követelés a Ptk. 6:1. és 6:2. § értelmében különböző kötelemkeletkeztető tényeken alapulhat,² s ha

* egyetemi tanár, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék

¹ A Ptk. tartalmaz bizonyos rendelkezéseket az engedményezhető követelések körére vonatkozóan, de itt most a követelés forrására vonatkozó esetleges megszorításokat vizsgáljuk.

² Gárdos Péter szerint „A követelés nem más, mint a szerződésből (vagy más kötelemfakasztó tényállásból) fakadó kötelezettség teljesítése követelésének a joga.” GÁRDOS PÉTER: *Az engedményezés*; ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2009. 25. p.

ebből indulunk ki, akkor az engedményezés lehetősége bármely forrásból származó követelésre nyitva áll. Erre a gondolatsorra némi árnyékot vet az a körülmény, hogy az engedményezés szabályozása a Ptk. Hatodik könyvének Második részében található, tehát az – rendszertanilag – nem a kötelek általános szabályai közé tartozik, hanem (csak) a szerződések általános szabályaihoz, amiből logikusan az következne, hogy a szabályozás csak a szerződéses viszonyokban érvényesül, tehát a szerződésből eredő követelésekre vonatkozik, s legfeljebb olyan más kötelekre terjeszthető ki, amelyekre tételes szabályozás okán a szerződések szabályait kell alkalmazni.³ Ennek ellenére a bírósági gyakorlatból az olvasható ki, hogy az engedményezhető követelések körét nem lehet leszűkíteni a szerződésből eredő követelésekre,⁴ sőt az engedményezhető követelés forrása a polgári jogon kívülre is eshet.⁵

A jelen tanulmányban mégis a szerződésen alapuló követelések engedményezésére koncentrálnunk, mert ezeknél merülhet fel az az eset, hogy a követelést megalapozó szerződés érvényessége kérdésessé válik, s ennek nyomán bizonytalanná válhat, hogy az érvénytelenséggel kapcsolatos igényeket ki, milyen formában, kivel szemben jogosult érvényesíteni.

A dilemma alapvetően abból adódik, hogy a szerződésből eredő követelés engedményezés útján való átruházása a követelés anyagi jogi jogosultját ugyan megváltoztatja, de a szerződéses viszonyban nem eredményez teljes körű alanyváltozást. Ezt a distinkciót a bírósági gyakorlat már akkor kidolgozta, amikor maga a jogszabály még nem tett különbséget követelések, jogok és szerződéses pozíciók átruházása között.⁶

Az új Ptk. azonban világosan megkülönbözteti az engedményezést a jogátruházástól és a szerződésátruházástól is. Egy szerződésen alapuló követelés engedményezése a szerződés jogosultja és az engedményes közötti megállapodás, amelyhez nem szükséges a szerződés kötelezettjének a hozzájárulása, viszont nem is eredményez változást a szerződéses viszony alanyaiban. Ezzel szemben a szerződésátruházáshoz a szerződéses pozícióját átruházó és az azt megszerezni kívánó két félén kívül szükséges a szerződésben maradó fél egyetértése is. A követelés engedményezésével csak a követeléshez kapcsolódó

³ Ilyen szabályt találunk a Ptk. 6:2. § (2) bekezdésében az egyoldalú ügyletekből keletkező kötelekre vonatkozóan.

⁴ Pl. a BH1994. 367. sz. döntés a kötelezésen alapuló követelés engedményezhetőségét mondja ki, a BDT2002. 706. döntés pedig általánosabban úgy fogalmaz, hogy „nem csak szerződésen alapuló, de más kötelmi jogviszonyból: kárkötelemből eredő követelés is engedményezhető.” Az EBH2008. 1868. , BDT 2008. 1772. és a BH2005. 55. számú döntés ugyancsak a kártérítési jogcímen alapuló követelés engedményezhetősége mellett foglal állást.

⁵ A BH2014. 17. döntés az adóhatóság adókövetelésének engedményezésével kapcsolatban kialakuló viszonyokat vizsgálja, márpedig nem vitás, hogy az adótartozás nem valamely kötelemkeletkeztető magánjogi intézményből fakad.

⁶ A BDT2008. 1925. szám alatt közzétett döntés szerint „Szerződésből eredő követelés engedményezése a szerződéstől való elállási nyilatkozatra nem terjedhet ki, mivel a szerződés megszűnését eredményező jognyilatkozatot csak az eredeti jogosult, az engedményező tehet.” A döntés indokolása kifejti: „Engedményezni lehet a visszerhes szerződésből származó követeléseket is. Az engedményezés azonban a szerződés jogosult pozíciójában nem jelent teljes alanyváltozást. Az engedményezőnek csak az engedményezett követeléseai szállnak át az engedményesre. A szerződésből eredő egyéb jogosultságok és kötelezettségek továbbra is az eredeti jogosult, az engedményező jogosultságai és kötelezettségei maradnak.” A BH2007. 407. számú döntésben a Legfelsőbb Bíróság hasonlóképpen úgy érvelt, hogy az „engedményezés tárgya ... nem maga a jogviszony, jelen esetben a kölcsönszerződés, hanem az abból eredő meghatározott követelés.”

jogosultságok szállnak át az engedményesre,⁷ s ha ezen túl a felek a szerződésből eredő valamely más (nem a követelést vagy ahhoz kapcsolódó) jogot kívánnak átruházni, erről a jogátruházás szabályai szerint rendelkezhetnek.⁸

A jogátruházással kapcsolatban a Ptk. 6:202. § (1) bekezdése úgy rendelkezik, hogy a jogok általában átruházhatóak, kivéve, ha jogszabály kifejezetten forgalomképtelennek nyilvánít valamely jogot, vagy ha a jog természetéből egyértelműen következik a forgalomképtelenség. Álláspontom szerint a fentiek alapján nem tekinthető egy szerződésből eredő valamennyi jog forgalomképesnek, hiszen ilyen értelmezés mellett a szerződésből eredő minden jog (és kötelezettség) átruházható lenne úgy, hogy ehhez nem kellene a másik szerződő fél beleegyezése, ami viszont ellentétes lenne a szerződésátruházás konstrukciójával, lényegében kiüresítené ezt az intézményt. Feltételeznünk kell tehát, hogy van a szerződéses jogoknak egy olyan magja, amely egyenként, jogátruházás keretében nem ruházható át, mert az már a szerződésátruházással lenne azonos értékű.

II. Kifogások az engedményezett követeléssel szemben

Bár az előző pontban kifejtettek szerint az engedményezés tárgyat egy szerződésből eredő követelés képezheti, miközben a szerződéses pozíciókat maga az engedményezés nem érinti, ez nem jelenti azt, hogy az engedményezett követelés teljes egészében elszakadhatna az alapját képező szerződéstől. Részben ezzel a körülménnyel függ össze az, hogy az engedményezett követeléssel szemben a kötelezett jogosult lehet bizonyos kifogásokat felhozni, s e kifogások egy része éppen a követelés alapjául szolgáló szerződéssel függhet össze, ebből a szerződésből ered, miközben az engedményes, akivel szemben a kötelezett e kifogásokat érvényesíti, nem alanya a szerződésnek, s az engedményezéssel sem került a szerződő fél pozíciójába. Az engedményesnek a tőle idegen jogviszonyból származó kifogások érvényesítésének kockázatát azért kell vállalnia, mert így biztosítható, hogy az engedményezett követelés kötelezettjének a helyzetében – legalábbis jogi értelemben – ne következzen be változás, s így a felek jogviszonyai kiegyensúlyozottak maradnak akkor is, ha az engedményezés a kötelezett hozzájárulása nélkül történik. Annak érdekében, hogy az engedményes által viselendő kockázat ne lehessen mértéktelen, a jogi szabályozás a kötelezett által az engedménnyessel szemben felhozható kifogásokat az engedményezésről való értesítéskor már fennállt jogalapon keletkezett kifogásokra korlátozza.⁹

A kifogások érvényesítésének lehetősége azért ellentmondásos, mert a kifogások egy része nem kizárólag az engedményezett követeléshez kapcsolódik, hanem éppen a követelés alapjául szolgáló szerződéses viszonyhoz, amely viszonynak az engedményes nem válik alanyává. A követelés megszűnésére (akár tényleges teljesítéssel, akár beszámítás-

⁷ Beleértve például a követelés érvényesítésének az eredeti szerződő felek által kijelölt választottbírói útját is. 1998/7. Választottbírói határozat, 2002/1. Választottbírói határozat, utóbb pedig a választottbíráskodásról szóló 2017. évi LX. törvény 56. §

⁸ GÁRDOS PÉTER: a Ptk. 6:193. §-ához kapcsolódó magyarázatokban; in: Vékás Lajos – Gárdos Péter (szerk.): *Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvhöz*; Wolters Kluwer Hungary, Budapest 2020. 2. kötet 1834–1835. pp.

⁹ Ptk. 6:197. § (2) bek.

sal) vagy elévülésére alapozott kifogás szoros összefüggésben áll a követeléssel, de ha például az engedményezett vételár-követeléssel szemben a vevő hibás teljesítésből eredő kifogásokat (pl. árszállítási igényt) érvényesít, az már a szerződés egészéhez kapcsolódik, abban a jogviszonynak olyan elemei jelennek meg, amihez az engedményesnek nincs köze. Megítélésem szerint a legvégletebben éppen az alapul fekvő szerződés érvénytelenségére alapított kifogás távolodik el a követeléstől magától, s az már egyenesen az engedményes számára idegen szerződéses viszony gyökeréig nyúl vissza. Kérdés, hogy az erre alapított kifogás érvényesítésére adekvát személyi és eljárási kereteket biztosít-e az engedménnyel szembeni igényérvényesítés. A következő pontban az ezzel kapcsolatos érveket és ellenérveket tekintem át.

III. Helyénvaló-e az érvénytelenségi kifogás az engedménnyel szemben?

Ha abból a követelményből indulunk ki, hogy a kötelezett helyzetét az engedményezés nem befolyásolhatja kedvezőtlenül, akkor ebből az adódik, hogy – a fentebb már említett korlátok között – mindenféle kifogásnak helye lehet az engedményezés után is, függetlenül attól, hogy a kifogás a követeléshez magához vagy a követelés alapjául szolgáló szerződéshez kapcsolódik. Így első lépésben nem lehet kizárni azt sem, hogy a kötelezett a követelés alapjául szolgáló szerződés érvénytelenségére hivatkozzon a követelés érvényesítésével szembeni kifogásként.

Ennek azonban vannak bizonyos hátulütői. A legszembetűnőbb, hogy ez esetben a szerződés érvényességének kérdésében úgy kellene a bíróságnak döntést hoznia, hogy az egyik szerződő fél, aki – ahogy fentebb bemutattam – az engedményezés ellenére megmarad a szerződő fél pozíciójában, nem alanya a jogvitának. Vagyis úgy néz ki, hogy az általa kötött szerződés érvényességéről az ő álláspontjának figyelmen kívül hagyásával fognak dönteni.¹⁰

Ráadásul az engedményes, aki a szerződésen alapuló követelés jogosultjaként lép fel, nincs feltétlenül abban a helyzetben, hogy az érvénytelenségi kifogással szemben érdemben védekezzen, hiszen nem lévén szerződő fél, nem rendelkezik azokkal az információkkal, amelyek az érvénytelenségi kifogás elleni hatásos védekezéshez szükségesek lennének.

Komplikálja a helyzetet, hogy ha elismerjük azt a lehetőséget, hogy az engedményezett követelés érvényesítése során a szerződő fél kihagyásával lehessen döntést hozni a szerződés érvényességéről, akkor annak lehetőségét is megteremtjük, hogy ugyanazon szerződés érvényességéről különböző bíróságok érdemben különböző döntéseket hozzanak. Egy szerződésből eredő követelés részleteit vagy különböző követeléseket ugyanis a jogosult különböző engedményezési ügyletekkel különböző engedményesekre ruházhat át, akikkel szemben a kötelezett külön-külön hozhatja fel érvénytelenségi kifogását, s a

¹⁰ Ettől a problémától elvileg különbözik az az eset, amikor a bíróság elismerte a kezesnek azt a jogát, hogy a szerződés tévedés miatti érvénytelenségére hivatkozzon akkor is, ha ezt a szerződéskötő főadós elmulasztotta. EBD2016. P.6. Látszólag hasonló a két tényállás annyiban, hogy mindkét esetben olyan személy hivatkozik az érvénytelenségre, aki nem szerződő fél. Ám a kezes esetében a szerződés szerinti kötelezettnek legalább meglett volna a lehetősége arra, hogy az érvénytelenségi kifogást maga is felhozza. Amikor az engedménnyel szemben hozzák fel az érvénytelenségi kifogást, akkor a jogosultnak egyáltalán nincs lehetősége kinyilvánítania álláspontját.

peres felek különbözősége miatt a perfüggőség sem áll be.¹¹ Így viszont előfordulhat, hogy az egyik engedménnyel szemben a kötelezett érvénytelenségi kifogása hatásos lesz, míg egy másik engedménnyel szemben a kifogás – a bíróság döntése szerint – alaptalannak bizonyul. Ez pedig nyilván nem szolgálja a jogalkalmazásba vetett bizalmat, a jogalkalmazás egységességét.

Ugyancsak kételyeket vet fel az érvénytelenségi kifogás engedménnyel szembeni érvényesítése esetén az, hogy nyilvánvalóan nem lehet a jogvitában részes felek között alkalmazni az érvénytelenség minden jogkövetkezményét. Ezek a jogkövetkezmények ugyanis részben a szerződő felek akaratán, döntésén múlnak, részben pedig a szerződő felek közötti viszonyokban értelmezhetőek csupán. Az engedményes – nem lévén szerződő fél – nincs abban a helyzetben, hogy például az érvénytelenségi okot kiküszöbölje, vagy az ezzel kapcsolatos bírósági döntésnek eleget tegyen, hiszen nincs hatalma a szerződéses viszonyok felett.

Az itt felhozott problémákat természetesen egyetlen csapással megoldaná, ha a kötelezett az engedménnyel szemben nem érvényesíthetné az érvénytelenség kifogását, ez azonban a kötelezett helyzetét rontaná jelentősen, mert a vele szerződött másik fél engedményezésről hozott egyoldalú, s általa nem befolyásolható döntésének eredményeként eslesne attól a lehetőségtől, hogy a szerződés alapján érvényesített igénnyel szemben a szerződés érvénytelenségére hivatkozással védekezzen. A kötelezett szempontjait előtérbe helyező felfogás szerint az itt említett hátrányokat el kell fogadni, s mivel ezek a hátrányok többnyire az engedményest, illetve az engedményezőt sújtják, ezért ez nem is okoz egyensúlytalanságot, hiszen az engedményezés éppen ezeknek a személyeknek a döntése, ügylete volt, indokolt ezért, hogy a következményeket is viseljék.

IV. Van-e minden szempontot kielégítő megoldás?

Azt a problémát, hogy a szerződő fél nélkül bírálják el a szerződés érvényességét, megoldaná az, ha érvénytelenségi kifogás esetén biztosítani lehetne a szerződő fél, vagyis az engedményező részvételét a perben. Erre azonban nincs kézenfekvő eljárásjogi megoldás. Ha azt a követelményt állítanánk fel, hogy a szerződő félnek peres félként kéne megjelenie az eljárásban, akkor alighanem zsákutcába jutunk. A tipikus perbeli szereposztás szerint a felperes az engedményes, aki az engedményezett követelést a szerződés szerinti kötelezettel szemben érvényesíti. Ez a felperes a másik szerződő felet (az engedményezőt) nem perli, hiszen nem tőle követel teljesítést. De ha az érvénytelenségi kifogás hatására esetleg be is perelné az engedményezőt (zárójelben hagyva, azt a nem lényegtelen kérdést, hogy milyen kereseti kérelmet terjeszthetne elő vele szemben), akkor sem oldódik meg a probléma, mert az érvénytelenség kérdését a két alperes között kellene megvitatni, s a jogkövetkezményeket is ebben a relációban kellene alkalmazni, ami az azonos perbeli pozíciók mellett aligha lenne lehetséges.

¹¹ A Pp. 176. § (1) bekezdés d) pontja szerint a bíróság hiánypótlási felhívás mellőzésével visszautasítja a keresetlevelet, ha a felek között ugyanabból a ténybeli alapból származó ugyanazon jog iránt indított más perben a perindítás joghatása már beállt, vagy annak tárgyát már jogerősen elbírálták.

A jelzett problémák egy részét esetleg megoldhatja a perbe való beavatkozás intézménye.¹² Az engedményezőnek rendszerint érdeke az, hogy az engedményes igényérvényesítése sikeres legyen, ellenkező esetben az engedményezés jogcíműl szolgáló szerződés szabályai szerint szavatossággal, esetleg a szerződésszegéssel okozott károkért való felelősséggel tartozna az engedménnyessel szemben.¹³ Az engedményes pernyertességének elősegítésére alkalmas eszköz lehet a beavatkozás, mert a beavatkozó engedményező rendelkezhet az érvénytelenségi kifogással szembeni védekezéshez szükséges információkkal, azonban nem oldja meg azt a problémát, hogy az érvénytelenség jogkövetkezményei csak a szerződő felek között vonhatóak le megnyugtatóan.

Gondot jelenthet az is, hogy míg a Pp. a beavatkozónak viszonylag tág mozgásteret biztosít a perben, addig a választottbírói eljárásokban a beavatkozó meglehetősen korlátozott szerepre van kárhóztatva, ami akadályozhatja az érvénytelenségi kifogással kapcsolatos érdemi védekezéshez való hozzájárulását.¹⁴

Megoldhatná a problémákat az is, ha úgy fognánk föl a helyzetet, hogy mivel az alperes által felhozott érvénytelenségi kifogás a szerződő fél részvétele nélkül nem bírálható el, ezért az engedményes követelése egy másik jogvita eredményétől függ, s a szerződés érvényességéről való döntést és a jogkövetkezmények levonását egy külön perre bízánk, amelynek befejezéséig az engedményes igényérvényesítését célzó eljárást esetleg felfüggesztenénk. Miközben tartalmilag talán ez a megoldás nyújtana a legkiegyensúlyozottabb megoldást, alkalmazásának legalább két akadálya látszik. Egyrészt a kötelezett számára ez hátrányosabb helyzetet eredményez, mert arra kényszerül, hogy külön eljárást kezdeményezzen az érvénytelenség ügyében, holott engedményezés nélkül erre lehetősége lenne a vele szemben a szerződő fél által indított perben is. Másrészt a Pp. más polgári perre tekintettel a per felfüggesztését csak olyan szigorú feltétellel engedi meg, ami a vizsgált esetekben csak ritkán fordulhat elő.¹⁵

Azt, hogy nem csupán elméleti kérdésről van szó, jelzi az, hogy kérdéssel 2015. május 18-i ülésén a Civilisztikai Kollégiumvezetők Országos Tanácskozása is foglalkozott, s 10. számú állásfoglalásában kimondta:

¹² Pp. 41-46. §

¹³ GÁRDOS 2020, 1833. p.

¹⁴ A Pp. 44. § (5) bekezdése szerint a beavatkozó - az egyezséget, az elismerést és a jogról való lemondást kivéve - minden cselekményre jogosult, amelyet az általa támogatott fél megtehet, cselekményeinek azonban csak annyiban van hatálya, amennyiben a fél a cselekményt elmulasztja, illetve amennyiben a beavatkozó cselekményei a fél cselekményeivel nem állnak ellentétben. Ha a perben hozott ítélet anyagi jogerőhatása jogszabály alapján a beavatkozónak az ellenféllel szemben fennálló jogviszonyára is kiterjed, a beavatkozó cselekményei akkor is hatályosak, ha azok az általa támogatott fél cselekményeivel ellentétben állnak; az ilyen ellentétes cselekmények befolyását az ügy eldöntésére a bíróság a per egyéb adatait is figyelembe véve bírálja el. Ezzel szemben a választottbíráskodásról szóló 2017. évi LX. törvény 37. § (3) bekezdése értelmében a beavatkozó bizonyítékot nyújthat be, valamint részt vehet a tárgyaláson és az olyan eljárási cselekményen, amelynek célja szemle lefolytatása. Ezek a lehetőségek messze elmaradnak a Pp. szerinti beavatkozási pozíciótól.

¹⁵ A Pp. 123. § (2) bekezdése csak akkor engedi meg más polgári perre tekintettel a felfüggesztést, ha már folyamatban van a másik per. Márpedig tipikus esetben a kötelezett az érvénytelenségi kifogást úgy hozza fel, hogy azzal kapcsolatban még semmilyen más eljárás nincs folyamatban.

„A marasztalási per alpereseként a kötelezett a kereset elutasítása érdekében az engedményes felperessel szemben a régi Ptk. 329. § (3) bekezdése, illetve a Ptk. 6:197. §-a (2) bekezdésének második fordulója alapján kifogásként hivatkozhat a közte és az eredeti jogosult között létrejött szerződés érvénytelenségére, az eredeti jogosult perben állása nélkül is, az engedménnyel szemben azonban az érvénytelenség további jogkövetkezményeinek levonását alappal nem kérheti. Ha a kötelezett az érvénytelenség további jogkövetkezményei levonása iránt az engedményezővel szemben pert indít, akkor e perben alperesként az engedményesnek nem kell perben állnia, de rá a perben hozott ítélet anyagi jogereje a Pp. 229. § (1) bekezdése alapján perben állása nélküli is kiterjed, mivel az engedményes az engedményezett követelés tekintetében az engedményező jogutóda. Az engedményes perben állása abban az esetben mégis szükséges, ha a perben az átruházott követelést biztosító, rá átszállott biztosíték sorsáról is dönteni kell.”

A javasolt megoldást – szemmel látható egyensúlyra törekvése ellenére – nem tekintjük hibátlanoknak. Nem oldja fel azt az ellentmondást, amely abból adódik, hogy az egyik szerződő fél részvétele nélkül dönt a bíróság a szerződés érvényességének kérdésében. Ugyanakkor mégis két eljárásra kényszeríti a feleket, mert a szerződés érvénytelenségének következményeit már csak a peres felek közötti eljárásban tartja levonhatónak. Így a kötelezett, aki engedményezés hiányában egyetlen eljárásban lett volna jogosult érvényesíteni érvénytelenségi kifogását, hátrányosabb helyzetbe kerül. Ezen enyhít az a körülmény, hogy az idézett állásfoglalással ellentétben a kötelezett nem feltétlenül fog lépéseket tenni az érvénytelenség jogkövetkezményeinek érvényesítése érdekében, mert számára elegendő lehet, hogy a szerződésen alapuló követelést vele szemben elutasítja a bíróság. Ez az elutasítás az esetek jelentős részében jóval túlmegegy az indokolt mértéken, hiszen sokszor előfordul, hogy az érvénytelen szerződés jogkövetkezményeként is terheli valamilyen kötelezettség a kötelezettet, csak esetleg nem olyan mértékű, mint amilyen az érvénytelen szerződésből kitűnne. Annak ellenére tehát, hogy fennállna a kötelezettnek tartozása, a bíróság mégis elutasító döntést hoz. Az pedig nem világos, hogy ha lebonyolítják a szerződő felek között az érvénytelenség jogkövetkezményeiről szóló pert, s annak eredményeként fizetési kötelezettsége mutatkozna a kötelezettnek, akkor azt az engedményes újabb perben (újabb költség mellett) érvényesítheti-e?

Belátva, hogy a hatályos tételes jogi szabályozásból megnyugtató megoldás nem vezethető le, a legmértányosabbnak mégis azt a megoldást gondolnám, amely érvénytelenségi kifogás esetén lehetővé tenné a kötelezettnek, hogy az érvénytelenséggel kapcsolatos igényeit az engedményezővel szemben külön perben érvényesítse, s ennek a pernek az eredményéhez mérten döntsön az engedményes igényéről. Ha az érvénytelenségi perben az derül ki, hogy az engedményezett követelés alapjául szolgáló szerződés érvénytelen ugyan, de az érvénytelenség jogkövetkezményeinek alkalmazásával a kötelezettnek mégis fennáll bizonyos tartozása, akkor e tartozás erejéig lehetséges lenne az engedményes javára történő marasztalás az engedményes követelésének érvényesítése iránti perben. A külön perindítás miatt a kötelezettnek keletkező többletköltségeket a Ptk. 6:200. § alapján már most is át lehetne hárítani az engedményezőre és az engedményesre, egyébként azonban elképzelhető, hogy a javasolt megoldás hatékony alkalmazásához anyagi és eljárásjogi szabályok módosítására is szükség lenne.

KISS BARNABÁS*

Csak a változás állandó

A különleges jogrend alkotmányi-alaptörvényi szabályozásának alakulása Magyarországon

I. Bevezető

A különleges jogrend valamely típusának a kihirdetésére – szerencsére – csak nagyon ritkán kerül sor egy ország történetében, de ezekben a rendkívüli esetekben igencsak felborítja az állam és a társadalom életének „normális” menetét. *Szabó Imre* professzor, kedves régi kollégám 65. születésnapjára készített ünnepi kötetbe írt tanulmányom akkori aktualitását az adta, hogy 2016-ban került sor *Magyarország Alaptörvénye hatodik módosítására*, amely „terrorvesélyhelyzet” elnevezéssel egy új különleges jogrend szabályait rögzítette. A 70. születésnap ünnepzése kapcsán megint hozott az élet egy nem várt, szomorú „apropót”, nevezetesen azt, hogy 2020. március 11-től a „vesélyhelyzet” illetve az „egészségügyi válsághelyzet” alatt bevezetett korlátozások jelentősen megnehezítették és megnehezítik még ma is mindannyiunk életét. További aktualitást adott a témaválasztásban, hogy 2020. december 22-én bekövetkezett az *Alaptörvény* immár kilencedik módosítása, amely végrehajtotta a *különleges jogrend alkotmányos szabályozásának reformját*, ami 2023. július 1-én lép hatályba.

E rövid tanulmány keretében arra vállalkozunk, hogy vázoljuk azt az utat, amelyet a *különleges jogrend alkotmányi szabályozása* bejárt Magyarországon, kitérve a 2023. július 1-től hatályos reform legfontosabb elemeire is.

II. A különleges jogrend alkotmányi szabályozása Magyarországon 1949-től napjainkig

Az 1949. évi XX. törvény, a szocialista alkotmány eredeti szövege *nem tartalmazott* rendelkezést a minősített időszakokra vonatkozóan. Az 1972. évi I. törvénnyel végrehajtott alkotmánymódosítás is csupán arra jogosította fel az Elnöki Tanácsot [31. § (1)], hogy

* egyetemi docens, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Közjogi Intézet

„háború vagy az állam biztonságát súlyosan fenyegető veszély esetén” rendkívüli hatáskörrel felruházott *Honvédelmi Tanácsot* hozzon létre. A 31. § (2) bekezdése értelmében az állam biztonságát súlyosan fenyegető veszélyt és annak megszűnését az Elnöki Tanács állapíthatta meg és hirdethette ki. A szabályozás hiánya azt a helyzetet tükrözi vissza, miszerint a diktatórikus, korlátlan állami hatalom mellett nincs szükség formalizált különleges állapotok alkotmányi kereteinek rögzítésére, vagyis „nem bajlódnak” a hatalommal való visszaéléssel szembeni garanciák kidolgozásával.¹

A magyar alkotmányos rendbe az 1989. évi XXXI. törvénnyel végrehajtott alkotmánymódosítás, az ún. *ideiglenes alkotmány* vezette be a „rendkívüli jogrend” fogalmát. Kiemelést igényel, hogy az *Alaptörvény hatályba lépéséig* a magyar jogirodalomban ez az elnevezés volt általánosnak tekinthető a minősített időszakok megjelölésére. Ezt a szóhasználatot azért kellett elvetni, mert a különleges jogrend egyik változata is a „rendkívüli” jelzőt hordozza.

A Magyar Köztársaság Alkotmánya (1989) – a békés átmenet feltétele miatt – viszonylag részletes szabályozást teremtett a rendkívüli jogrend területén. Ez összecseng azzal a megállapítással, miszerint a különleges állapotok szabályozása ott részletesebb, ahol jelentősebb a visszaélésektől való félelem.² Ez az „új alkotmány” az Országgyűlésről szóló II. fejezetben szolt a rendkívüli és szükségállapot kihirdetésének feltételeiről [19. § (3) h) és i) pont] azzal, hogy ehhez a döntéshez az országgyűlési képviselők kétharmadának a szavazata szükséges. A harmadik típusú rendkívüli helyzet, a „veszélyhelyzet”, a „Minisztertanács” (Kormány) hatáskörei között kapott helyet a 35. § i) pontjában.

Garanciális szempontból különös fontossággal bír természetesen az *alapvető jogok és szabadságok korlátozhatóságának* kérdése rendkívüli jogrend idején³ Az Alkotmány a 8. § (4) bekezdésében – annak érdekében, hogy rendkívüli jogrendben is érvényesüljön az alkotmányosság minimuma – *betarthatatlanul tág körben* határozta meg azokat az alapvető jogokat, amelyeket még rendkívüli állapot, szükségállapot vagy veszélyhelyzet idején sem lehet korlátozni vagy felfüggeszteni.⁴ Ezek a jogok alkotmányjogi értelemben tehát nem korlátozható, ún. *abszolút jogoknak* minősülnek.

1989-et követően az új Alaptörvény hatályba lépéséig számos változás következett be a rendkívüli jogrendet illetően. Ebben az időszakban *harminc alkalommal módosították az Alkotmányt*, és ezek közül *kilenc(!) érintette* a rendkívüli jogrenddel kapcsolatos *hatásköröket*, a *fegyveres erők irányítását és felhasználásának szabályait*, valamint a *honvédelmi kötelezettségeket*. Külön kiemelést igényel, hogy *két új különleges jogrendi helyzet* is bekerült az ország alaptörvényébe. E változások nagy része hazánk NATO-hoz való

¹ JAKAB ANDRÁS – TILL SZABOLCS: *A különleges jogrend*. In: Trócsányi – Schanda (szerk.): Bevezetés az alkotmányjogba. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2016. 487 p.

² JAKAB – TILL 2016, 486–487. pp.

³ L. ezekről részletesebben: KISS BARNABÁS: *Az alapjogok korlátozhatóságának egyes kérdései különleges jogrend idején*. In: Gellén Klára – Görög Márta (szerk.): Lege et Fide. Ünnepi tanulmányok Szabó Imre 65. születésnapjára. Jurisperitus, Szeged, 2016. 330–335. pp. továbbá KISS BARNABÁS: *Az alapjogok korlátozhatósága különleges jogrendben, különös tekintettel a (büntető-) igazságszolgáltatásra vonatkozó rendkívüli intézkedésekre*. In: Homoki-Nagy Mária (főszerk.) Ünnepi kötet Dr. Nagy Ferenc egyetemi tanár 70. születésnapjára. Acta Jur. et Pol. Tom. LXXXI. 2018. 555–565. pp.

⁴ KISS 2016, 334. p.

csatlakozásával (1999) és a kötelező sorkatonai szolgálat megszüntetésével (2004) hozható összefüggésbe. Az alábbiakban vegyük sorba vázlatosan az érintett területeket szabályozó alkotmánymódosító törvényeket.

1. Az 1990. évi XVI. alkotmánymódosító törvény a 40/A § (1) bekezdését érintette a *fegyveres erők feladatairól*. A változtatás lényege az volt, hogy a „*fegyveres erők*” körébe a „*Magyar Honvédség*” került a „*Magyar Néphadsereg*” helyébe a Határőrség mellé.

2. Az 1990. évi XL. alkotmánymódosító törvény több területen is nagy jelentőséggel bírt, de témánkat illetően *három kérdést* kell kiemelni. Az Alkotmány 8. § (4) bekezdésének eredeti szövege azokat az alapvető jogokat sorolta fel, amelyeket rendkívüli jogrendben sem lehet felfüggeszteni vagy korlátozni. A módosított rendelkezés az alapvető jogok gyakorlásának felfüggesztését vagy korlátozását általános lehetőségnek nyilvánítja rendkívüli jogrendben, és *kivételként* sorolja fel az ún. abszolút jogokat és szabadságokat. Kiemelést igényel azonban, hogy a *korlátozhatatlan jogok köre nem változott*.

Az 1990. évi XL. törvény megváltoztatta továbbá a *Honvédelmi Tanács összetételét* [19/B. (2)] és a *rendkívüli illetve szükségállapot részletes szabályozását* – az ún. alkotmányerejű törvény helyett – a jelenlévő országgyűlési képviselők kétharmada által elfogadott törvényre bízta.

3. Az 1993. évi CVII. alkotmánymódosító törvény alkotmányi szintre emelt egy új *rendkívüli jogrendi helyzetet*, amelyet ma is ún. *váratlan támadásnak* nevez az Alaptörvény. Mivel rendkívüli jogrendben nagyon fontos az *operativitás*, az elhárításra irányuló gyors reagáló képesség az állam részéről, ezért az Alkotmány új 19/E. §-a – a szükségállapot vagy a rendkívüli állapot kihirdetésére vonatkozó döntésig – *azonnali intézkedési joggal és kötelezettséggel* ruházta fel a Kormányt. Ez a felhatalmazás *külső fegyveres csoportoknak* Magyarország területére történő *váratlan betörése* esetére szól. Az *indokolás* ilyen eseményként említette az ország légterének szándékos megsértését, a *váratlan légitámadást*, és – az idegen hatalom fegyveres támadásának nem minősülő –, *külső fegyveres (pl. gerilla) csoportok váratlan betörését* az állam területére.

A Kormány számára az alkotmányi rendelkezés csak *korlátozott intézkedési jogot és köteletséget* biztosított a Magyar Honvédség igénybevitelére, az ugyanis a *légvédelmi és repülő készülségi erők* bevetésére adott lehetőséget. A 19/E § rögzítette a *felhatalmazás jogi korlátait* is. A Kormány a *védelmi terv* szerint, a támadással *arányosan* az Országgyűlés és a köztársasági elnök *haladéktalan tájékoztatásával* köteles intézkedni.

Az 1993. évi alkotmánymódosító törvény *ismét újrafogalmazta* az 1990-ben már módosított 40/A. §-t. A változtatás lényege abban állt, hogy bekerült az (1) bekezdésbe a *Határőrség feladatkörének* alkotmányi szintű rögzítése, továbbá *kétharmados törvényre* ruházták a fegyveres erők, a rendőrség feladatainak, és a nemzetbiztonsági tevékenység részletes szabályozását.

Az 1993. évi CVII. törvény 3. §-a az Alkotmány 40/B § (4) bekezdését módosította. Alkotmányi szintre emelte a *politikai összeférhetetlenség* szabályozását a fegyveres erők, a rendőrség és a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok tagjai számára. Ennek alapján a *hiva-*

tásos állomány tagjai nem lehetnek tagjai pártnak és politikai tevékenységet sem folytathatnak. A fegyveres erők *nem hivatásos katonai állományú* tagjának pártban való tevékenységére kétharmados törvény korlátokat állapíthat meg – az új (5) bekezdés értelmében.

4. A Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról szóló 1997. évi LIX. törvény tárgya az országos népszavazás és népi kezdeményezés szabályozása volt. Témánk szempontjából az új 28/B. § (5) bekezdés g) pontja érdemel figyelmet, miszerint *nem lehet országos népszavazást tartani a hadiállapot kinyilvánításáról, rendkívüli állapot és szükségállapot kihirdetéséről.*

5. A következő alkotmánymódosításra Magyarország NATO-hoz való csatlakozása után került sor. A 2000. évi XCI. törvényben található rendelkezések a katonai szövetségi rendszerben való részvételünkkel kapcsolatosak. Ezek a változások röviden a következőkben foglalhatók össze,

Az alkotmánymódosító törvény 1. §-a az Országgyűlés döntési jogköreit érintette. Jelentősen kibővült az Országgyűlés jogköre a fegyveres erők alkalmazásának kérdésében. A külföldi fegyveres erők magyarországi alkalmazása, valamint magyarországi állomásozása új elem a szabályozásban, ugyanúgy mint a magyar erők békefenntartásban vagy külföldi humanitárius tevékenységben való részvétele. Ezekhez a döntésekhez a jelenlévő képviselők kétharmadának szavazata is elégséges a korábbi ún. nagykétharmadhoz képest.

Az alkotmánymódosítás 2. §-a a fegyveres erők – előzőekben említett – alkalmazásával kapcsolatos kérdéseket rendkívüli állapot idején a Honvédelmi Tanács hatáskörébe adta.

A 3. § alapján a szükségállapot kihirdetésekor az Országgyűlés akadályoztatása esetén a köztársasági elnök dönt a fegyveres erők felhasználásáról, de a továbbiakban csak 40/B. § (2) bekezdése szerinti esetekben.

Módosították az Alkotmány váratlan támadásra vonatkozó 19/E. § (1) bekezdését azzal, hogy a honi erők mellett a szövetséges légvédelmi és repülő készségi erők is igénybe vehetők.

Harmadszor módosították az Alkotmány 40/A. (1) bekezdését a fegyveres erők alapvető kötelességéről. A haza katonai védelme kiegészült a nemzetközi szerződésből eredő kollektív védelmi feladatok ellátásával.

A 2000. évi alkotmánymódosítás utolsó eleme a 40/C. §-t módosította. Ennek értelmében a Kormány engedélyével a szövetséges fegyveres erők légierije őrzőjáratot láthat el az ország területének oltalmazása érdekében.

6. A 2001. évi XLII. törvény 1. §-a másodszor módosította a Honvédelmi Tanács összetételét [19/B. § (2)]. Eszerint a Tanács elnöke a köztársasági elnök, tagjai: az Országgyűlés elnöke, az Országgyűlésben képvisellel rendelkező pártok képviselőcsoportjának vezetői, a miniszterelnök, a miniszterek és tanácskozási joggal a Honvéd Vezérkar főnöke. (Az Alaptörvény is ezt az összeállítást vette át.)

Az Alkotmány módosításának 2. §-a a fegyveres erők irányítására – az alkotmányos keretek között – az Országgyűlést, a köztársasági elnököt, a Honvédelmi Tanácsot, a Kormányt és az illetékes minisztert jogosítja fel [40/B. § (3)]. A rendelkezés értelmében az erre vonatkozó alapvető szabályokat kétharmados törvény, a részletes szabályokat pedig a Kormány határozza meg.

7. Az Alkotmány módosításáról szóló 2003. évi CIX. törvény kifejezetten a szövetségi kötelezettségek teljesíthetőségének fokozottabb biztosítása érdekében született. A módosított 40/C. § az operativitás jegyében a Kormány engedélyéhez kötötte az Észak-atlanti Tanács illetőleg az Észak-atlanti Szerződés Szervezete döntésén alapuló csapatmozgásokat. Erről a Kormány haladéktalanul beszámol az Országgyűlésnek a köztársasági elnök egyidejű tájékoztatása mellett.

8. Az Alkotmány módosításáról szóló 2004. évi CIV. törvény legnagyobb újdonsága, egy további rendkívüli jogrendi állapot, az ún. megelőző védelmi helyzet alkotmányi rögzítése, amely az önkéntes haderő kialakításával, és a honvédelmi intézményrendszer átalakításával állt összefüggésben. A kiváltó ok az volt, hogy békeidőben megszüntették a hadkötelezettséget, de lehetőséget kellett biztosítani a Kormánynak, hogy megtegye a szükséges intézkedéseket külső fegyveres támadás veszélye esetén vagy szövetségi kötelezettség teljesítése érdekében. Az Alkotmány 19. § (3) bekezdését új n) pontja értelmében ilyen esetben az országgyűlés meghatározott időre kihirdeti (meghosszabbítja) a megelőző védelmi helyzetet, és felhatalmazza a Kormányt a szükséges intézkedések megtételére. Ezzel áll összefüggésben a 35. § (1) bekezdésének új m) pontja. A Kormány a megelőző védelmi helyzet kihirdetésének kezdeményezését követően a közigazgatás, a Magyar Honvédség és a rendvédelmi szervek működését érintő törvényektől eltérő intézkedéseket vezethet be; az így bevezetett intézkedések hatálya az Országgyűlés döntéséig, de legfeljebb 60 napig tart, azokról a Kormány a köztársasági elnököt és az Országgyűlés illetékes bizottságait folyamatosan tájékoztatja. Az Alkotmány módosított 35. § (3) bekezdése értelmében megelőző védelmi helyzetben a Kormány az Országgyűlés felhatalmazása alapján egyes törvények rendelkezéseitől eltérő rendeleteket és intézkedéseket hozhat.

A 2004-es alkotmánymódosítás másik nagyobb témája a „Magyar Honvédség a rendvédelmi szervek” szabályozása volt, ami egyben az Alkotmány VIII. fejezetének az új címe lett. Immár negyedik(!) alkalommal módosították az Alkotmány 40/A. §-át. A változtatás lényege abban állt, hogy megszűnt a „fegyveres erők” kategóriája, ami korábban a Magyar Honvédség és a Határőrség együttes elnevezése volt. A Határőrség kiválásával önálló bekezdésekben kapott szabályozást a Magyar Honvédség, a Rendőrség, és a Határőrség alapvető alkotmányos feladata. Ez a terminológiai és szervezeti változás több egyéb alkotmányi szabályban is átvezetésre került. A 35. § (1) bekezdés h) pontja és a 40/B. § (4)–(5) bekezdései mellett a 7. § alapján még számtalan szövegkorrekcióra került sor a fegyveres erőket illetően.

Az alkotmánymódosítás harmadik kérdésköre az alkotmányos kötelezettségeket érintette. A 70/H. § (2) bekezdése jelentős módosításon esett, át. Az Alkotmány eredeti szövegében szereplő általános állampolgári honvédelmi kötelezettség alapján teljesítendő fegyveres vagy fegyver nélküli katonai szolgálat, illetve polgári szolgálatot előíró rendelkezés új normatartalommal került alkotmányi szintű rögzítésre. Rendkívüli állapot idején vagy ha arról megelőző védelmi helyzetben az Országgyűlés – a jelenlévő képviselők kétharmadának szavazatával – határoz, a Magyarországon lakóhellyel rendelkező, nagykorú magyar állampolgár férfiakat hadkötelezettség terheli az alkotmánymódosítás értelmében. Akinek lelkiismerete, meggyőződése a katonai szolgálat teljesítésével összeegyeztethetetlen, polgári szolgálatot teljesít.

A 2004. évi CIV. törvény a 70/H. §-t új (3) és (4) bekezdéssel egészítette ki, és ezzel újabb alapvető kötelezettségek épültek be az Alkotmány rendelkezései közé. *Allampolgári kötelezettséggé* nyilvánították az ország területén élő nagykorú állampolgárok számára a *polgári védelmi kötelezettséget*, és *rendkívüli állapot* idejére a *honvédelmi munkakötelezettséget* a törvény előírásainak megfelelően. A gazdasági anyagi szolgáltatás teljesítésének kötelezettsége – az előzőekkel szemben – minden természetes és jogi személyre, illetve a jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetre kiterjeszthető a törvények rendelkezései szerint.

9. Az Alaptörvény hatálybalépését megelőzően a *Magyar Köztársaság Alkotmányának utolsó módosítását* a rendkívüli jogrendet, és általában a fegyveres erők irányítását és bevetetőségét illetően a 2006. évi XIII. törvény hajtotta végre. Az így kialakult normaszöveg azért bírt különös jelentőséggel, mert ezt az alkotmányjogi rendszert vette át az új Alaptörvény áttekinthetőbb, egyértelműbb, rendszerezett formában.

A 2006. évi módosítás a 2000-ben és 2003-ban végrehajtott változtatások után a 40/C. § (1) bekezdése helyébe léptetett új rendelkezést. Ez a normaszöveg kiterjesztette a Kormány engedélyezési jogkörét Magyar Honvédség és a külföldi fegyveres erők alkalmazását valamint csapatmozgásait illetően a NATO mellett *Európai Unió döntésén* alapuló esetekre is.

2012. január 1-én hatályba lépett *Alaptörvényünk* önálló fejezetben, a 48–54. cikkekben szabályozza a „különleges jogrendet” azzal, hogy a részletszabályokat a *honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről* szóló 2011. évi CXIII. törvényre, valamint a *katasztrófavédelemről* szóló 2011. évi CXXVIII. törvényre bízta. Az Alaptörvény a *különleges jogrend eseteit*, – úgy mint rendkívüli állapot, szükségállapot, megelőző védelmi helyzet, váratlan külső támadás esete és veszélyhelyzet – abban a differenciált kategóriarendszerben tartalmazza, amely lényegében a korábbi *Alkotmány utolsó szövegváltozatában* szerepelt.

2016-ban került sor az *Alaptörvény hatodik módosítására*. A módosítás – a „*megelőző védelmi helyzet belbiztonsági megfelelőjeként*” – a különleges jogrendi szabályokat egy új esetkörrel a „*terrorveszélyhelyzet*” elnevezésű alcímmel és a 51/A. cikkel egészítette ki. Ennek értelmében az *Országgyűlés* a Kormány kezdeményezésére terrortámadás jelentős és közvetlen veszélye vagy terrortámadás esetén meghatározott időre *kihirdeti a terrorveszélyhelyzetet*, és felhatalmazza a Kormányt *sarkalatos törvényben meghatározott rendkívüli intézkedések* bevezetésére. A *honvédelmi törvény* 64. §-ában kerültek meghatározásra azok az intézkedések amelyek – *alapvető jogok lényeges tartalmát nem érintve* – megtehetők már a terrorveszélyhelyzet kihirdetésének kezdeményezését követően illetve a *terrorveszélyhelyzetben*.

A terrorveszélyhelyzet alaptörvényi szabályozása *élénk vitát* váltott ki politikai és szakmai körökben egyaránt. Sokan képviselték azt az álláspontot, hogy *alkotmányjogi szempontból nem volt indokolt* a különleges jogrendi helyzetek számának bővítése speciálisan a terrorizmusra hivatkozva. A „*terrorizmus*”, „*terrorveszély*”, „*terrorfenyegetettség*”, „*terrortámadás*” definiálásának bizonytalanságai is szerepet játszanak abban, hogy az *európai alkotmányokban atipikusnak* tekinthető a terrorizmus rendkívüli jogrendi külön szabályozása.⁵ *Mészáros Gábor* is úgy foglalt állást a témában írt doktori értekezésében,

⁵ Kiss 2018, 563. p.

hogyan a *szükségállapot* ismeretében a *terrorveszélyhelyzet* alaptörvényi külön intézményesítése *feleslegesnek* tekinthető⁶

A hatályos Alaptörvényünk alapján a különleges jogrend következő típusai hirdethetők ki:

1. sz. táblázat

Milyen esetben hirdethető ki	Kihirdető	Rendkívüli intézkedéseket hozhat
1. <i>Rendkívüli állapot</i> (48 és 49. cikk) (<i>Nemzetközi konfliktus</i>) – <i>hadiállapot</i> kinyilvánítása vagy – <i>háborús veszély</i> (idegen hatalom fegyveres támadásának közvetlen veszélye) esetén	Országgyűlés	Honvédelmi Tanács
2. <i>Szükségállapot</i> (48 és 50. cikk) (<i>Belső konfliktusból</i> eredő szükséghelyzet – <i>polgárháború, lázongás</i>) – a törvényes rend megdöntésére vagy a hatalom kizárólagos megszerzésére irányuló fegyveres cselekmények – élet- és vagyonbiztonságot tömeges mértékben veszélyeztető fegyveresen vagy felfegyverkezve elkövetett súlyos, erőszakos cselekmények	Országgyűlés	Köztársasági elnök
3. <i>Megelőző védelmi helyzet</i> (51. cikk) (A rendkívüli állapot kihirdetését megelőzően, <i>háborús veszély idején</i>) – külső fegyveres támadás veszélye vagy – szövetségi kötelezettség teljesítése esetén Meghatározott időre!	Országgyűlés	Kormány
4. <i>Terrorveszélyhelyzet</i> (51/A cikk) – <i>terrortámadás</i> jelentős és közvetlen veszélye vagy – <i>terrortámadás</i> esetén	Országgyűlés	Kormány
5. <i>Váratlan támadás</i> (52. cikk) – külső fegyveres csoportok váratlan betörése az ország területére	Nincs kihirdetés!	Kormány
6. <i>Veszélyhelyzet</i> (53. cikk) – élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető <i>elemi csapás</i> vagy <i>ipari szerencsétlenség</i> esetén	Kormány	Kormány

Nem tekintjük feladatunknak a „*veszélyhelyzet*” *jogának* részletes elemzését, de az egész világot sújtó koronavírus járvány szomorú aktualitást ad néhány alkotmányjogi kérdés felvetésének.

⁶ MÉSZÁROS GÁBOR: *Különleges jogrendi helyzetek és beavatkozási lehetőségek az alkotmányos demokráciákban*. Doktori (PhD) értekezés. Kézirat. Debrecen, 2017. 263. p.

A veszélyhelyzet a különleges jogrend egyetlen olyan formája, amelynek célja nem az állam fegyveres védelme, hanem jellemzően különböző *katasztrófavédelmi helyzetek* megelőzése, elhárítása, vagy következményeinek a felszámolása. Abban is különbözik a különleges jogrend többi elemétől, hogy a veszélyhelyzetet a *Kormány hirdeti ki*, és ő rendelkezik a *rendkívüli intézkedések* bevezetésének a lehetőségével.

Az Alaptörvény 53. cikke az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető *elemi csapás* vagy ipari szerencsétlenség, valamint ezek *következményeinek* az elhárítása esetén hatalmazza fel a Kormányt veszélyhelyzet kihirdetésére. A Kormány által bevezethető *rendkívüli intézkedések* meghatározását *sarkalatos törvényre* bízta. A részletszabályok ennek alapján a *katasztrófavédelemről* szóló 2011. évi CXXVIII. törvényben kerültek megállapításra. A törvény 44. §-a a veszélyhelyzetet kiváltó *események* – nem taxatív – felsorolásával lényegében *tovább bővítette* az 53. cikkben meghatározott helyzeteket és jelentősen *túl is terjeszkedett* azokon. Három esetkor szerepel a hatályos törvényi listán. Az elsőbe az *elemi csapások*, *természeti eredetű veszélyek* tartoznak. A másik csoportot a *civilizációs eredetű veszélyek*, *ipari szerencsétlenségek* alkotják. A „*tömeges megbetegedést okozó humánjárvány vagy járványveszély*”, a harmadik körbe az „*egyéb eredetű veszélyek*” közé került.

Az Alaptörvény 53. cikk (2) bekezdése értelmében a Kormány veszélyhelyzetben *rendeletet* alkothat, amellyel – a sarkalatos törvényben meghatározottak szerint – egyes *törvények alkalmazását felfüggesztheti*, törvényi rendelkezésektől *eltérhet*, valamint *egyéb rendkívüli intézkedéseket* hozhat. Az alkotmányjogászok számára ezek alapján az az igazi szakmai kérdés, hogy az Alaptörvény és a nevezett sarkalatos törvény *mire ad lehetőséget*, és a Kormány pedig *mire használja* különleges *felhatalmazását*.

A rendeletalkotás alaptörvényi korlátja, hogy az eredetileg *tizenöt napig* marad hatályban, de ezt a Kormány – az *Országgyűlés felhatalmazása* alapján – *meghosszabbíthatja*. A Kormány rendelete a veszélyhelyzet *megszűnésével hatályát veszti*.

A „veszélyhelyzet” kihirdetésére a rendszerváltozás után már néhányszor sor került hazánkban – rendszerint – korlátozott területi hatállyal, árvízi védekezés stb. kapcsán, de olyan mértékű rendkívüli intézkedésekre és korlátozásokra még nem volt példa, amit a járványhelyzet hozott 2020-ban. A Kormány 40/2020. (III. 11.) Korm. rendeletével „az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető *tömeges megbetegedést okozó humánjárvány* következményeinek elhárítása, a magyar állampolgárok egészségének és életének megóvása érdekében” Magyarország egész területére veszélyhelyzetet hirdetett ki. A rendelet 3. §-a értelmében a rendkívüli intézkedésekről *külön kormányrendeletek* rendelkeznek, a veszélyhelyzet fennállásának *szükségességét* pedig a Kormány folyamatosan *felülvizsgálja*.

Kiemelést érdemel, hogy az alkotmányjogi irodalomban van olyan markáns álláspont is, miszerint a veszélyhelyzet kihirdetésének *nem volt alkotmányos alapja*, mivel a „tömeges megbetegedést okozó humánjárvány nem tartozik az elemi (természeti) csapás fogalmi körébe. Ebből az is következik, hogy a veszélyhelyzet alapján kiadott *rendeletek* tartalmilag *alaptörvény-ellenesek*.⁷ Kétségtelen tény a „Kormány rendkívüli intézkedései *tömeges megbetegedést okozó humánjárvánnyal összefüggő veszélyhelyzetben*” című

⁷ A jogi szabályozás hiányosságairól és a veszélyhelyzet körüli alkotmányossági problémákról l. részletesen: SZENTE ZOLTÁN: *A 2020. március 11-én kihirdetett veszélyhelyzet alkotmányossági problémái*. MTA Law Working Papers 2020/9. <http://jog.tk.mta.hu/mtalwp>

részt (24/A) csak a 2020. évi LVIII. törvény iktatta be a katasztrófatörvénybe 2020. VI. 18-tól kezdődő hatállyal.

A Kormány a veszélyhelyzet kihirdetését követően nagy számban élt a „szükségrendeletek” kiadásának lehetőségével, és persze kötelességével. Március 28-ig több mint 20 kormányrendelet született a veszélyhelyzet során teendő intézkedésekről. Az Országgyűlés március 30-án fogadta el a koronavírus elleni védekezésről szóló 2020. évi XII. törvényt, amely ún. felhatalmazási törvény elnevezéssel vonult be a közéletbe. Ezzel az Országgyűlés meghatározatlan időre – a veszélyhelyzet megszűnéséig – meghosszabbította a rendeleti kormányzás lehetőségét, és a kormányrendeletek hatályának fenntartását. A Kormány már a 73/2020. (III. 31.) Korm. rendelettel intézkedett a veszélyhelyzettel összefüggő rendeletei hatályának meghosszabbításáról, és további több mint 70 rendeletet adott ki a veszélyhelyzet megszüntetéséig.

A veszélyhelyzet megszüntetésére a 2020. évi LVII. törvényben került sor, amelyet 2020. június 16-án fogadott el az Országgyűlés, és egyben hatályon kívül helyezte a „felhatalmazási törvényt”. A veszélyhelyzet megszüntetésével egyidőben azonban hatályba lépett a 2020. évi LVIII. törvény az „átmeneti szabályokról”, amely az egészségügyi törvény (1997. évi CLIV. tv.) módosításával bevezette az „egészségügyi válsághelyzet” új intézményét. Az egészségügyi válsághelyzet alkotmányjogilag azért aggályos, mert nincs alkotmányos alapja, nem szerepel az Alaptörvényben. Ilyen helyzetben pedig a Kormány rendeletében súlyos korlátozásokat és tilalmakat rendelhet el (Eütv. 232/D. §), – a szükséges mértékben, és az elérni kívánt céllal arányosan – de nincs rendelkezés felhatalmazás kérésére hosszabbítás esetén az Országgyűléstől. Ennek alapján a Kormány az általa elrendelt válsághelyzetet saját elhatározása alapján ismét meghosszabbíthatja.

A „veszélyhelyzetek” és „egészségügyi válsághelyzetek” jelenkori történetének további részletes bemutatása szétfeszítené e rövid tanulmány kereteit. A „rendeleti kormányzás” folyamatos jelen volt – van a 2020-21 év magyarországi történetében. Az már külön elemzést igényelne, hogy a Kormány rendeletalkotási jogköre ezekben az extrém helyzetekben mennyire felel meg a szükséges mérték, a céllal elérni kívánt arányosság, és az igazi cél (humánjárvány megelőzése, felszámolása, káros hatásainak megelőzése illetve elhárítása) feltételeinek. Számos olyan döntés született az elmúlt közel másfél év során ebben a körben, amelyről nehéz lenne azt állítani, hogy a kormányzati döntésnek bármi köze lenne a koronavírus leküzdéséhez.

III. A különleges jogrend tervezett reformja az Alaptörvény kilencedik módosítása alapján

Az Alaptörvény kilencedik módosításának (2020. december 22.) döntő része a különleges jogrend alkotmányi szabályozásának reformjával áll összefüggésben, amelyek 2023. július 1-én lépnek hatályba. Ennek keretében pontosítják az alkotmányos kötelezettségeket, az Országgyűlés különleges jogrendhez kapcsolódó jogait, változnak az országos népszavazás tiltott tárgykörei, módosul a Magyar Honvédségre vonatkozó szabályozás, és a katonai műveletekkel kapcsolatos döntéshozatal.

A módosítás nyomán a hatályos hat helyett három esetkörre változik a különleges jogrendi helyzetek rendszere. Az indokolás értelmében a hadiállapot, a szükségállapot és

a veszélyhelyzet új szabályozásával egy korszerűbb, a *biztonsági környezethez* jobban alkalmazkodó, *hatékony rendszer* kialakítása a cél, amely épít az elmúlt évek *válságkezelésének* tapasztalataira is.

Az Alaptörvény tervezett 49. cikke a rendkívüli állapot helyébe a *hadiállapot* intézményét vezeti be. A módosítás a hatályos rendkívüli állapot elemeit ötvözi a megelőző védelmi helyzettel. Ennek eredményeként a *hadiállapot* katonai típusú különleges jogrendi esetként kezelhető, és megváltoznak a kihirdetési esetkörök.

Az Alaptörvény tervezett 50. cikke a *szükségállapot* új szabályanyagát határozza meg. Ebben jelentős változás, hogy az alkotmányos rend megdöntése mellett, annak felforgatására irányuló cselekmények is bekerültek a kihirdethetőség feltételei közé. A módosításokat az információs technológia támadó célra való alkalmazhatóságának veszélyei is indokolják.

Az Alaptörvény tervezett 51. cikke a *veszélyhelyzet* szabályozását tartalmazza. A kihirdetésre vonatkozó szabályok lényegében megegyeznek a hatályos alaptörvényi szöveggel. A „súlyos esemény” fordulat a jelenleg előre nem jelezhető indokolt esetekben is lehetővé teszi a kihirdetést.

IV. Az Alaptörvény kilencedik módosítása alapján bekövetkező különleges jogrendi változások

2. sz. táblázat

Milyen esetben hirdethető ki	Kihirdethető	Rendkívüli intézkedéseket hozhat
1. <i>A hadiállapot:</i> (49. cikk) a) <i>háborús helyzet</i> kinyilvánítása vagy <i>háborús veszély</i> , b) <i>külső fegyveres támadás</i> , hatásában külső fegyveres támadással egyenértékű cselekmény, és ezek közvetlen veszélye, c) kollektív védelemre irányuló <i>szövetséges kötelezettség</i> .	Országgyűlés	Kormány
2. <i>A szükségállapot:</i> (50. cikk) a) az <i>alkotmányos rend</i> megdöntésére, felforgatására vagy a <i>hatalom kizárólagos megszerzésére</i> irányuló cselekmény, b) az <i>élet- vagy vonbiztonságot</i> tömeges mértékben veszélyeztető súlyos, <i>jogellenes cselekmény</i>	Országgyűlés	Kormány
3. <i>A veszélyhelyzet:</i> (51. cikk) Az <i>élet- és vonbiztonságot</i> veszélyeztető <i>súlyos esemény</i> – különösen <i>elemi csapás</i> vagy <i>ipari szerencsétlenség</i> és következményeik elhárítása.	Kormány	Kormány

KÖBLÖS ADÉL*

Mikor szükséges tárgyalást tartani polgári ügyekben?

Pár gondolat az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata tükrében

A tárgyalás a peres eljárás legfontosabb, legjelentősebb szakasza¹ – olvashattuk több, még a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (a továbbiakban: 1952. évi Pp.) alapján készült tankönyvben, egyetemi jegyzetben. A szerzők terjedelmes fejezetben, részekben bontották ki a tárgyalás fogalmát, szerepét, menetét, stb. Azóta a helyzet változott, a tárgyalás lekerült a piedesztálról, a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (a továbbiakban: Pp.) elfogadásával a figyelem az elsőfokú eljárásban érvényesülő osztott perszerkezet felé fordult.² Ennek ellenére a jogviták tárgyaláson (tárgyalás alapján) történő elbírálását az Alaptörvény [XXVIII. cikk (1) bekezdés] és nemzetközi egyezményekben [pl. Emberi Jogok Európai Egyezménye (továbbiakban: EJE) 6. cikk (1) bekezdés] deklarált alapjog védi.

A tárgyalás peren belüli szerepének bővítése a szóbeliség, a közvetlenség és a nyilvánosság kiteljesedésének, míg szűkítése az említett elvek korlátozásának irányában hat. A tárgyalás háttérbe szorul, ha az eljárás lebonyolításának fő formájává az írás (íratváltás) válik, és erősödik a szóbeliség hangsúlyozásával. Amellett, hogy a kommunikáció e két formája a perben mindig egymás mellett jelen van, arányuk a történelem során folyamatosan változott.³

* tudományos főmunkatárs, NKE Civilisztikai Tanszék

¹ KISS DAISY: *A tárgyalás*. In: Németh János (szerk.): *Magyar polgári perjog I.* Ligatúra Kiadó. Budapest, 1993. 352. p.; KENGyel MIKLÓS: *Magyar polgári eljárásjog*. Osiris, Budapest, 2012. 236. p.; NAGY ANDREA: *A tárgyalás*. In: Wopera Zsuzsa (szerk.): *Polgári perjog – Általános rész*. KJK Kerszöv. Budapest, 2003. 203. p.

² Az eddig megjelent tankönyvekben, kommentároknak [pl.: NAGY ADRIENN – WOPERA ZSUZSA (szerk.): *Polgári eljárásjog I.* Wolters Kluwer, Budapest, 2018.; UDVARY SÁNDOR (szerk.): *Polgári eljárásjog - a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény alapján*. Patrocinium Kft. Budapest, 2018.; WOPERA ZSUZSA (szerk.): *Kommentár a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvényhez*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2017.; VARGA ISTVÁN (szerk.): *A polgári perrendtartás és a kapcsolódó jogszabályok kommentárja*. HVG-ORAC, Budapest, 2018.] már nem találkozhatunk a tárgyalás fogalmának, céljának, szerepének ily részletekbe menő meghatározásával.

³ MAGYARY GÉZA – NIZSALOVSKY ENDRE: *Magyar polgári perjog*. Harmadik kiadás. Franklin-Társulat. Budapest, 1939. 248. p.

A jelen tanulmány elsődleges célja annak rövid bemutatása, mi az Emberi Jogok Európai Bíróságának (a továbbiakban: EJEB) gyakorlata a tárgyalás tartásával összefüggésben az EJEE 6. cikk 1. bekezdésének értelmezése során „polgári” ügyekben. A területi korlátok csak szűk körben teszik lehetővé következtetések levonását a hazai polgári perrendtartásra nézve.

I. Általános keretek

Az EJEE 6. cikkének 1. bekezdése szerint mindenkinek joga van arra, hogy ügyét a törvény által létrehozott független és pártatlan bíróság tisztességesen, nyilvánosan és észszerű időn belül tárgyalja, és hozzon határozatot polgári jogi jogai és kötelezettségei tárgyában, illetőleg az ellene felhozott büntetőjogi vádak megalapozottságát illetően. A tisztességes eljáráshoz való jog számos követelményt támaszt a jogvitákat eldöntő fórumokkal és az ítélethez vezető eljárással szemben. Ezek együttesen teszik ki a „tisztességes” minőséget. Jelen tanulmány szempontjából csupán egyetlen szónak van jelentősége: „tárgyalja”. Mégis, az EJEB gyakorlatában a tárgyalás oly szorosan összekapcsolódik a nyilvánossággal, hogy a kettő jellemzően együtt jelenik meg. A tárgyalás tartásának szükségességét a nyilvánosság oldaláról közelítve mérlegelik annak ellenére, hogy tárgyalást tartani a nyilvánosság kizárásával is lehetséges, miként az a 6. cikk 1. bekezdésének második mondatából is kitűnik.

A Bíróság rendszeresen kiemeli: a nyilvánosság védi meg a feleket az igazságszolgáltatás titkosságától, mikor is hiányzik a nyilvánosság „figyelő szeme”; ez egyúttal a bíróságokba vetett bizalom fenntartásának eszköze is. A nyilvános és szóbeli tárgyalás, azáltal, hogy átláthatóvá teszi az igazságszolgáltatást, hozzájárul a 6. cikk 1. bekezdés céljainak, vagyis a tisztességes tárgyalásnak az eléréséhez, ennek garanciája minden demokratikus társadalom egyik alapvető elve.⁴

Az EJEE 6. cikk 1. bekezdéséhez kapcsolódó esetjog nagyrészt külön kezeli a polgári és a büntető ügyeket. Büntető ügyekben szigorúbb, polgári ügyekben valamivel alacsonyabb elvárásokat támaszt.⁵ Mivel azonban természetesen a gyökerek és a lényegi tartalom azonos, előfordul, hogy valamely büntetőügyben kidolgozott mérce átszivárog polgári ügyekbe⁶, illetve fordítva⁷, különösen, ha nem a büntetőjog klasszikus, szűkebb körébe tartozó ügyről van szó (pl. adóbírság, egyes versenyjogi ügyek). Az alábbiakban főként azoknak az ítéleteknek a nyomán mutatom be az EJEB gyakorlatát, amelyek polgári ügyekben születtek. Fel kell hívni azonban a figyelmet arra, hogy az EJEE autonóm értelmezése körében a „polgári ügyek” kategóriája nem feltétlenül esik egybe azzal, amit mi a hazai jogban „polgáriként” kezelünk. Itt elsősorban olyan perekre kell gondolnunk, amelyek nálunk közigazgatási jogvitának minősülnek (pl. társadalombiztosítási jogviták). Mindez azonban nem befolyásolja azt, hogy az ezekben az ügyekben felállított követelményrendszer a „klasszikus” polgári jogvitákban ugyanúgy érvényes.

⁴ Pl. *Fröbrich v. Germany*, (Application no. 23621/11) Judgment of 16 March 2017, § 34.

⁵ *Sagvolden v. Norway* (Application no. 21682/11) Judgment 20 December 2016, § 112.

⁶ Pl. *Fröbrich v. Germany* § 33–34.

⁷ Pl. *Jussila v. Finland* [GC] (Application no. 73053/01), Judgment of 23 November 2006, § 43.

II. A tárgyalás szerepe az EJEB gyakorlatában

Az EJEB értelmezésében a 6. cikk 1. bekezdése a szóbeli meghallgatáshoz (tárgyaláshoz, „*hearing*”) biztosít jogot⁸, ezáltal az EJEE szintjén is megjelenik a szóbeliség elve. A szóbeli tárgyalás nem kizárólag ahhoz a kérdéshez kötődik, hogy az eljárásban hallgatnak-e ki tanút, aki szóban adja elő vallomását. Az is fontos, hogy a felek lehetőséget kapjanak ügyüknek a hazai bíróság előtti szóbeli előadására. Az EJEB felfogása szerint a szóbeli tárgyaláshoz való jog a felek közötti fegyveregyenlőség egészét megerősítő elem.⁹

A tárgyaláshoz való jog nem abszolút jogosultság.¹⁰ E jog a tisztességes eljáráshoz való jog más részelemeivel együtt mérlegelendő, ezért az előbbi nem képezheti az utóbbiak érvényesülésének gátját. Így különösen nem akadályozhatja az észszerű időn belüli befejezés érvényesülését, s ehhez kapcsolódóan a bíróság ügyterhének gyors és hatékony kezelését. A mérlegelés során mindig az eljárásnak a 6. cikk 1. bekezdésében megfogalmazott tisztességes jellege a kulcsszempont.¹¹ Az EJEB arra is felhívta a figyelmet, hogy tárgyalások módszeres tartása bizonyos típusú ügyekben (konkrét esetben: a társadalombiztosítási ügyekben) leronthatja az ilyen eljárásokban megkívánt különös gondosság követelményét.¹² Ezekben általában épp a tárgyaláson kívüli elintézés elégíti ki inkább a tisztességes eljáráshoz való jogból fakadó elvárásokat, meghatározott esetekben azonban elengedhetetlen tárgyalás tartása.

A 6. cikk 1. bekezdéséből főszabályként a nyilvános tárgyalás tartásának követelménye vezethető le. Ez alól az 1. bekezdés második mondata több kivételt is megfogalmaz. Különleges helyzetekben – a főszabály ellenére – akár írásban lebonyolított egyszerűsített eljárások is elfogadhatóak, ha a felek legalább kérhetik a bíróságtól tárgyalás tartását. Az ilyen kérelem teljesítését a bíróság ugyanakkor el is utasíthatja, ha fennállnak az EJEE által igazolható kivételes körülmények.¹³

A kivételes körülmények a bíróság által elbírálandó kérdések természetétől függnék. Így különösen, ha nem merül fel olyan tény- vagy jogkérdés, ami nem válaszolható meg megfelelően a periratok és a felek írásbeli észrevételei alapján. Ilyen az, ha a bíróságnak tisztán technikai jellegű kérdésekről kell ítéletet mondania.¹⁴ Fennállnak a „kivételes körülmények” akkor is, ha az eljárásban nem merül fel vita az elbírálást befolyásoló (vagyis lényeges) tények körül, illetve nem szükséges mérlegre tenni valamely személy szavahihetőségét. A döntést nem befolyásoló tények körüli vita nem igényli tárgyalás tartását.¹⁵ A nemzeti bíróság dönthet tárgyalás nélkül akkor is, ha a perben csak olyan jogkérdés,

⁸ *Fredin v. Sweden* (no.2.) (Application no. 18928/91) Judgment of 23 February 1994, § 21, *Salomonsson v. Sweden* (Application no. 38978/97), Judgment of 12 November 2002, § 34.

⁹ *Ramos Nunes de Carvalho e SA v. Portugal* (Application nos. 55391/13 and 2 others) Judgment of 6 November 2018, § 187.

¹⁰ *Salomonsson v. Sweden* § 34.

¹¹ *Altay v. Turkey* (No. 2) (Application no. 11236/09) Judgment of 9 April 2019, § 76.

¹² *Schuler-Zraggen v. Switzerland* (Application no. 14518/89) Judgment of 24 June 1993, § 58.

¹³ *Pl. Martinie v. France* (Application no. 58675/00) Judgment of 12 April 2006, § 42.

¹⁴ Lásd például: *Mirovni Inštitute v. Slovenia*, (Application no. 32303/13) Judgment of 13 March 2018, § 36-37.

¹⁵ *Fröbrich v. Germany* § 35-36, 40.

merül fel, amely nem különösebben összetett¹⁶, vagy korlátozott tárgyú¹⁷. Ebbe a kategóriába tartozik továbbá az is, ha a bíróság csak a perorvoslat megengedhetőségéről határoz, mert ilyenkor nem vizsgálja az ügyet a maga egészében.¹⁸

Csak az elbírálendő kérdések *természete* indokolhatja a tárgyalás mellőzését, az ilyen típusú ügyek gyakorisága nem. Ezért a kivételesség nem jelenti, hogy a jogviták tárgyaláson kívüli elbírálására csak ritkán kerülhet sor. Az EJEB technikai tárgyú, de nem kis számban előforduló ügyeknek tekinti például a társadalombiztosítási jogvitákat, amelyekben gyakran számszerűségi kérdésekben kell állást foglalni írásbeli orvosszakértői vélemények alapján.¹⁹

Mellőzhető tárgyalás tartása akár első- és másodfokon is, ha a felmerült ügyben egyszerűbb szövegszerű, illetve technikai jellegű kérdésekről kell dönteni kivételes sürgősségi eljárásban, s a gyorsaság az adott eljárás lényegi jellemzője²⁰. Bizonyos ügyekben ugyanis elfogadható, hogy a nemzeti hatóságok figyelemmel legyenek a hatékonyság és a gazdaságosság követelményére.²¹

A tárgyaláshoz való jogról le lehet mondani, akár kifejezetten, akár hallgatólagosan. A lemondásnak ugyanakkor kétségtelennek, egyértelműnek kell lennie. Hallgatólagos lemondásként értékelendő, ha a fél nem terjeszt elő vagy nem tart fenn tárgyalás tartására irányuló kérelmet.²² Egyértelmű és világos a nyilvános tárgyalásról való lemondás, ha az eljárásjogi szabályozás értelmében a bíróság hivatalból vagy a felek kérelmére tűz tárgyalást, de a bíróság jellemzően tárgyaláson kívül dönti el az ügyeket, és a fél tárgyalás tartása iránti kérelmet nem terjeszt elő.²³ Nem lehet azonban lemondásként értékelni, ha a jogszabály nem teszi lehetővé a felek számára tárgyalás tartására irányuló kérelem előterjesztését.²⁴

A tárgyalásról való lemondás nem hatályosulhat, ha közérdeket érintő jelentős kérdések szükségessé teszik tárgyalás tartását. Az EJEB döntésekből kitűnő logikát követve a közérdek jellemzően a nyilvánosság miatt indokolhatja a tárgyalást. Nem merül fel közérdekűség, ha összetett szakmai kérdéseket kell vizsgálni, s ez könnyebben kivitelezhető írásban, mint szóban. Továbbá, ha a jogvita magán-, egészségügyi természetű, ami elriaszthatja a felet attól, hogy a nyilvánosság előtt zajló tárgyalást kérjen.²⁵

Tárgyalás tartásának szükségessége főszabály szerint az elsőfokú eljárásban merül fel, az igazságszolgáltatás megfelelő működése érdekében ugyanis jellemzően célszerűbb az elsőfokú eljárásban tárgyalást tartani, mint később.²⁶ Különösen ez a helyzet, ha ez az egyetlen fórum, amely az ügyet tárgyalja, vagyis az elsőfokú bíróság egyben végső fokú

¹⁶ *Varela Assalino v. Portugal* (Application no. 64336/01) Judgment of 25 April 2002; *Speil v. Austria* (Application no. 42057/98) Judgment of 5 September 2002.

¹⁷ *Allan Jacobsson v. Sweden* (no. 2) (Application no. 16970/90) Judgment of 19 February 1998, § 49.

¹⁸ *Salomonsson v. Sweden* § 35.

¹⁹ *Miller v. Sweden* (Application no. 55853/00) Judgment of 8 February 2005, § 29; *Andersson v. Sweden* (Application no. 17202/04) Judgment of 7 December 2010, § 48.

²⁰ Adott esetben: sajtóközleményre adandó helyreigazító válasz közzététele.

²¹ *Eker v. Turkey* (Application no. 24016/05) Judgment of 24 October 2017, § 29.

²² *Håkansson and Sturesson v. Sweden* (Application no. 11855/85) Judgment of 21 February 1990, § 66; *Schuler-Zraggen v. Switzerland* § 58.

²³ *Schuler-Zraggen v. Switzerland* § 58.

²⁴ *Martinie v. France* § 43.

²⁵ *Schuler-Zraggen v. Switzerland* § 58.

²⁶ *Salomonsson v. Sweden* § 37.

is, további perorvoslatnak helye nincs²⁷, beleértve azt az esetet is, ha a perorvoslat megengedhetőségéről negatív döntés születik. Ha az alsóbb fokú bíróság előtt nem tartottak tárgyalást, azt a fellebbezési szakban orvosolni lehet²⁸, kivéve, ha a perorvoslat hatálya korlátozott, különösen, ha a bíróság nem vizsgálhatja meg az ügy érdemét, beleértve a tények felülvizsgálatát és értékelését is.²⁹

Ehhez képest a másod- vagy harmadfokú eljárásokban az érintett szakasz sajátos jellemzőinek függvényében támasztható alá a tárgyalás mellőzése.³⁰ Azt, hogy szükséges-e tárgyalást tartani a perorvoslati eljárásokban, az is befolyásolja, hogy az elsőfokú eljárásban volt-e tárgyalás vagy sem. Kevésbé szigorú követelmények érvényesülnek akkor, ha az elsőfokú eljárásban volt tárgyalás, úgyszintén, ha a fél az elsőfokú eljárásban nem kérte tárgyalás tartását, csak a fellebbezési szakaszban. Figyelemmel kell lenni továbbá az eljárás egészére és azon belül a másodfokú (harmadfokú) bíróság szerepére, vagyis az adott állam perorvoslati rendszerére, a perorvoslati bíróság jogkörére (nevezetesen arra, mennyiben hatásköre az ügy teljes felülbírálata), valamint arra, ahogyan a kérelmező érdekeit a perorvoslati bíróság előtt képviselik, illetve védik, különösen az elbírálandó kérdések természetének fényében.³¹ Ha a perorvoslati bíróság csupán jogkérdésekben dönt és határozata folytán az alsóbb fokú bíróságnak tárgyalás alapján hozott ítélete válik véglegessé, akkor nem sérti az EJEE-t a tárgyalásnak a perorvoslati (felülvizsgálati) eljárásban való mellőzése.³²

A Bíróság értelmezésében nemcsak a perorvoslat megengedhetőségének tárgyában, de akkor is eljárhat a perorvoslati bíróság tárgyaláson kívül, ha kizárólag jogkérdéseket kell elbírálnia.³³

III. Milyen következtetések adódnak a hazai perjogra nézve?

A Pp. szerint érdemi tárgyalás nélkül elsőfokú ítélet nem hozható. Az érdemi tárgyaláson a bíróság bizonyítást vesz föl a közvetlenség elvének biztosításával, így különösen a személyek szavahihetőségének értékelése, a lényeges tények körüli vita kapcsán (legalábbis, ami a bizonyítást érinti) teljesül az EJEE-ből fakadó követelmény. A Pp. némileg túl is lép e minimumon, hiszen akkor is kell tárgyalást tartani, ha végső soron kizárólag jogkérdésekben foglal állást a bíróság, bár ilyen esetek a gyakorlatban ritkán merülnek csak fel.

Más a helyzet az „ügy előadásával”. A Pp. alapján erre szolgálnak a felek beadványai, valamint a perfelvételi tárgyalás. A keresetlevél és az írásbeli ellenkérelem nélkülözhetetlen részei a „meghallgatásnak”, a tárgyalás viszont nem. A perfelvétel további módjáról a bíróság az ügy körülményeitől függően dönt, amely lehet a perfelvételi tárgyalás mellőzése is. Az EJEE-vel véleményem szerint az a bírói mérlegelés áll összhangban, amely a perfelvételi szakban is főszabállyá teszi tárgyalás tűzését. Ez következik abból, hogy a tisztességes

²⁷ *Håkansson and Sturesson v. Sweden* § 64.

²⁸ Pl.: *Buterlevičiūtė v. Lithuania* (Application no. 42139/08) Judgment of 12 January 2016, § 52-54.

²⁹ *Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal* § 192.

³⁰ *Salomonsson v. Sweden* § 36, *Helmers v. Sweden* (Application no. 11826/85) judgment of 29 October 1991, § 36.

³¹ *Helmers v. Sweden* § 31-32.

³² *Axen v. Germany* (Application no. 8273/78) Judgment of 8 December 1983, § 28.

³³ *Helmers v. Sweden* § 36.

eljáráshoz való jog főszabályként megköveteli *nyilvános* tárgyalás tartását (a tárgyalás minőségétől függetlenül), és abból, hogy a felek szóbeli meghallgatása, ügyüknek szóbeli előadása a felek egyenjogúságának megerősítéséhez járul hozzá. Emellett a felek szóbeli meghallgatása szükséges azon az alapon is, hogy közöttük a tények körül rendszerint vita van: így nemcsak a bizonyítás, de a tényállítások előadása során is indokolt a szóbeli tárgyalás. Az anyagi pervezetés elvben kivitelezhető írásban is.³⁴ Az anyagi pervezetés szükségességének esetei azonban valószínűleg beleilleszkednek az egyébként igen homályos „bizonyos kérdések tisztázására van szükség” kategóriájába, ami indokolja tárgyalás tartását.

A főszabály alól lehetnek azonban kivételek, amelyeket az EJEB joggyakorlata értelmében a jogvita természetéből fakadó különleges körülmények indokolhatnak, különösen az, ha a felek írásbeli beadványai alapján megfelelően megítélhető az ügy. Így, ha írásban a felek egymás lényeges tényállításait nem vitatják, tehát csak jogkérdést kell a bíróságnak megítélnie és ez nem nagyon bonyolult vagy összetett.

Ha a bíróság a tárgyalás mellőzéséről is dönt, a felek kérhetik tárgyalás tartását. Mintegy szelepként segíti elő az EJEE-nek való megfelelést, hogy e kérelmet a bíróság nem utasíthatja el.

Az EJEE-vel alapvetően összhangban áll az a szabályozás, amely a másodfokú és a harmadfokú eljárásban főszabállyá a tárgyaláson kívüli elbírálást teszi, de egyúttal biztosítja a feleknek, hogy tárgyalás tartását kérjék. Ha ténykérdések is felmerülnek a jogorvoslati eljárásban, különösen, ha a másodfokú eljárásban bizonyítást kell felvenni, körütekintően kell eljárni. Ez utóbbi esetben a Pp. előírja a bíróságnak a tárgyalás kitűzését, így ez összhangban áll az alapjogi követelménnyel. Kevésbé egyértelmű, hogy kell-e nyilvános tárgyalást tartani, ha új bizonyítást már nem vesz fel a bíróság, de újraértékeli az alsóbb fokon felvett bizonyítás eredményét, és így változtatja meg a tényállást.

A felülmérlegelés többféle bizonyítási eszközből származó bizonyíték kapcsán felmerülhet. Ha ezeket a perorvoslati bíróság az iratok és a felek beadványai alapján megfelelően meg tudja ítélni, tárgyalás tartása szükségtelen. Az EJEB gyakorlata alapján ilyennek minősíthető az írásbeli szakvélemény és az okirat. Más a helyzet a tanúkkal, ha azok szavahihetősége is kérdéses. Ilyenkor tárgyalás tartása a bizonyítás megismétlése végett a fellebbviteli szakaszban még akkor is indokolt, ha az alsóbb fokú bíróság előtt már volt tárgyalás. Ha az iratellenes, logikátlan, okszerűtlen mérlegelés a felülvizsgálati eljárásban a tanú szavahihetőségét is érinti, a tanú ismételten nem hallgatható ki, ezért legfeljebb az eljárás és ennek keretében a bizonyítás megismétlésének elrendelése útján orvosolható a helyzet.

A fél előadása kívül esik a bizonyításon, de a perben jelentős tények megállapításánál jelentőséget kap³⁵. Indokolt lehet a fél szóbeli meghallgatása „bizonyos körülmények tisztázása” végett, és ez akár kapcsolódhat a bizonyításhoz is (pl. okirat keletkezésének körülményei, stb.), ezért mind a másodfokú, mind a felülvizsgálati eljárásban szükség lehet e célból tárgyalásra, még akkor is, ha ezt a fél nem kéri.³⁶

³⁴ WALLACHER LAJOS: *Elsőfokú eljárás*. In: Nagy Adrienn – Wopera Zuzsa (szerk.): *Polgári eljárásjog I. Második, átdolgozott kiadás*. Wolters Kluwer. Budapest, 2018. 280. p.; ÉBNER VILMOS: *Anyagi pervezetés*. In: Varga István (szerk.): *A polgári perrendtartás és a kapcsolódó jogszabályok kommentárja I/III. HVG-ORAC*. Budapest, 2018. 980–982. pp.

³⁵ Pp. 279. § (1) bekezdés.

³⁶ Lásd ehhez a tágabb értelemben vett „büntetőjogi” vád (adóbírság) tárgyában folyó eljárás kapcsán született *Pákozdi v Magyarország* (Application no. 51269/07) Judgment of 25 November 2014.

LÖFFLER TIBOR*

Miről „szól” a népszavazás?

Szigorúan jogi megközelítésben egy népszavazás a népszavazásra feltett kérdésről szól, a politikai valóságban azonban legalább akkora jelentősége lehet annak, hogy a népszavazásban érdekelt politikai szereplők hogyan *értelmezik* a népszavazásra feltett kérdést és – szoros összefüggésben ezzel – miképpen *tematizálják* az adott népszavazást. Az értelmezés és tematizálás megágyaz annak is, hogy utóbb a *kollektív emlékezet* hogyan tartja számon azt, hogy miről szólt egy múltban megrendezett népszavazás.

Minél egyszerűbb és érthetőbb a népszavazásra feltett kérdés, annál valószínűbb, hogy a nyilvánosságban a kérdés szövege szerint beszélnek arról, hogy miről szól (szólt) a népszavazás. Máig is mindenki számára egyértelmű, hogy az 1997-ben megrendezett népszavazás (Egyetért-e azzal, hogy a Magyar Köztársaság a NATO-hoz csatlakozva biztosítsa az ország védeltségét?) a NATO-csatlakozásról, a 2003-as népszavazás („Egyetért-e azzal, hogy a Magyar Köztársaság az Európai Unió tagjává váljon?”) pedig az EU-csatlakozásról szólt. A népszavazásban érdekelt vagy ellenérdekelt politikai szereplők azonban a politikai érdekek és célok szerint olyan *sajátos értelmet* képesek adni egy népszavazásnak, amely csökkenti a népszavazásra feltett kérdések súlyát és szerepét, különösen akkor, ha a népszavazás kezdeményezésének a népszavazás *kérdésétől független politikai funkciója* van, és ezért a népszavazás *politikai eszköz* a kezdeményezők kezében.

A 2008-ban megrendezett ún. „szociális népszavazás” pro forma *közpolitikai kérdésekről* szólt (Egyetért-e Ön azzal, hogy az államilag támogatott felsőfokú tanulmányokat folytató hallgatóknak ne kelljen *képzési hozzájárulást* fizetni? Egyetért-e Ön azzal, hogy a háziorvosi ellátásért, fogászati ellátásért és járóbeteg-szakellátásért továbbra se kelljen *vizitdíjat* fizetni? Egyetért-e Ön azzal, hogy a fekvőbeteg-gyógyintézeti ellátásért a jelen kérdésben megtartott népszavazást követő év január 1-jétől ne kelljen *kórházi napidíjat* fizetni?), de a népszavazás kezdeményezésekor Orbán Viktor egyértelművé tette, hogy *politikai céljuk* Gyurcsány Ferenc *miniszterelnök megbuktatása*: az állampolgárok az igen szavazataikkal üzenjenek a kormánynak, és vereség esetén a kormányfőnek morális kötelessége lemondani tisztségéről. A 2008-as népszavazás tehát lényegében, a kezdeményezők *deklarált szándéka* szerint a *kormányfő lemondatásáról* szólt (kvázi népszavazás Gyurcsány Ferencről) még akkor is, ha a kollektív emlékezet nem így tartja számon.

1989-ben az ún. „négyigenes” népszavazásnak is megvolt a maga – kezdeményezők által utóbb nem is tagadott – mögöttes politikai funkciója, de két népszavazási kérdéssel

* egyetemi docens, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Politológiai Tanszék

kapcsolatban külön is felvetődött a probléma, hogy nem egyértelmű, hogy miről is szól a népszavazás. Az a népszavazási kérdés, hogy *elszámoljon-e* az MSZMP a tulajdonában vagy kezelésében lévő vagyonról, nagyon nagy támogatottságot élvezett, de a *tényleges politikai vita* valójában nem az elszámolásról, hanem *elszámoltatásról* folyt. A kérdés az MSZMP-n kívül tulajdonképpen senkit, semmilyen állami szervet nem kötelezett a maga konkrétságában. A későbbiekben, az első szabad választások után valószínűleg más politikai következményei is lettek volna annak, ha a kérdést másképpen fogalmazzák meg, mivel az elszámoltatás, és nem az elszámolás, valamint az elszámoltatás elégtelensége vagy elmaradása egyre inkább vált meghatározó témává a kormányzó jobboldalon: „*Elszámoltassák-e* az MSZMP-t a tulajdonában, vagy kezelésében lévő vagyonról?” Avagy: „*Alkosson-e törvényt* az Országgyűlés arról, hogy *számoltassák el* az MSZMP-t a tulajdonában, vagy kezelésében lévő vagyonról?”.

A népszavazásnak az államfőre vonatkozó kérdése (Csak az országgyűlési választások után kerüljön-e sor a köztársasági elnök megválasztására?) de jure csak *időbeli* határ eldöntésében igényelte a nép döntését: az elnökválasztás az országgyűlési választások *előtt* vagy *után* történjen-e meg. Ezért steril *textualista* megközelítésben elmondható, hogy a népszavazás csak időbeli kérdésről „szólt”. A politikai gyakorlatban, a kampány során azonban két probléma kapcsolódott össze szétválaszthatatlanul, az elnökválasztás ideje mellett a vita tárgya volt a *választás módja* is: a köztársasági elnököt közvetlenül az állampolgárok válasszák-e meg vagy – közvetve – az Országgyűlés. A nemmel szavazók körében erőteljes volt a meggyőződés, hogy a népszavazás kezdeményezői és általában az igen pártiak azért akarják az elnökválasztást a parlamenti választás után megrendezni, hogy megakadályozzák az államfő közvetlen, nép általi megválasztását. Politikailag realista megközelítésben ezért már fogalmazhatunk úgy is, hogy az államfőválasztás kérdésében a népszavazás egyszerre „szólt” (de jure) a választás idejéről és (de facto) módjáról. Ennek megfelelően bontakozott ki a népszavazási kérdés *politikai értelmezéséből* az 1990-es népszavazáshoz vezető politikai játszma. A régi rendszer parlamentje a szabad választásokat megelőzően *közjogi érvényt szerzett* a népszavazás *de facto értelmezett*, de – ha 6101 szavazattal (0,14%) is – vereséget szenvedett kérdésének, a közvetlen elnökválasztásnak. 1990. december 27-én Király Zoltán független és Raffay Ernő MDF-es képviselő *alkotmánymódosítást* kezdeményezett a köztársasági elnök közvetlen, nép általi megválasztása érdekében, majd az Országgyűlés 1990. február 27-én, szűk egy hónappal a március 25-re kiírt első szabad választás előtt (!), az 1990. évi XVI. törvénnyel módosította az alkotmányt: „A köztársasági elnököt a választópolgárok az általános és egyenlő választójog alapján *közvetlenül* és titkos szavazással négy évre választják”. Az alkotmánymódosítás pro forma nem volt ellentétes a népszavazás de jure kérdésével, mert az csak a választás idejéről szólt, de mivel az, hogy nem írtak ki egy *második népszavazást* – a de facto kérdés de jure kérdéssé tételével – az államfő megválasztásának módjáról, visszaigazolta azt, hogy a népszavazáson nemmel szavazók és később az alkotmányozók számára a népszavazás az államfő megválasztásának módjáról „szólt” *lényegében*, és az alkotmánymódosítással ennek a „lényegnek” szereztek közjogi érvényt. Az MDF elutasító állásfoglalása (a párt hivatalosan az alkotmánymódosítás kezdeményezését sem támogatta) jól tükrözi az akkori politikai kontextust: „A köztársasági elnök megválasztásának *feltételeiről* a népszavazás *eredménye értelmében* csak a márciusi választások után összeülő parlament rendelkezhet véglegesen”. Az MDF elhatárolódása tehát egy politikai

értelmezés útján úgy állította be a népszavazást, *mintha* az nem csak a választás idejéről, hanem egyben *minden feltételéről* szólt volna. Mintha novemberben a népszavazásra feltett kérdés úgy szólt volna, hogy: *A szabadon választott Országgyűlés rendelkezzen a köztársasági elnök megválasztásáról? Avagy: A szabadon választott Országgyűlés rendelkezzen a köztársasági elnök megválasztásának idejéről és módjáról?* Az új Országgyűlés két legerősebb pártjának, az MDF-nek és az SZDSZ-nek az 1990. április 29-i pártközi megállapodása („MDF-SZDSZ paktum”) ennek megfelelően burkoltan, de érthetően állást foglalt a népszavazás de facto kérdéséről: 1) „Az 1946. évi I. számú törvénynek megfelelően helyreállítandó a köztársasági elnök eredeti státusa”; 2) „... alkotmánymódosítást követően az Országgyűlés haladéktalanul megválasztja a köztársasági elnököt”. A decemberi alkotmánymódosítás egyik indítványozója, Király Zoltán ezek után kezdeményezett – majd az ellenzéki MSZP által támogatott – népszavazást a következő kérdéssel: kívánja-e, hogy a köztársasági elnököt közvetlen módon válasszák meg? Azt, hogy a köztársasági elnök megválasztása kapcsán a 89-es népszavazás két értelmezési stratégiája is megütközött, bizonyítja a népszavazásra feltett kérdés zárójeles, a szavazó polgárok felvilágosítását célzó kiegészítése: „(Igenlő válasszal elutasítja, nemleges válasszal megerősíti az Országgyűlésnek ebben a kérdésben már meghozott döntését, mely szerint a köztársasági elnököt az Országgyűlés választja)”.

A 2004-ben megrendezett népszavazás két kérdésének egyike (Akarja-e, hogy az Országgyűlés törvényt alkosson arról, hogy kedvezményes honosítással – kérelmére – magyar állampolgárságot kapjon az a magát magyar nemzetiségűnek valló, nem Magyarországon lakó, nem magyar állampolgár, aki magyar nemzetiségét a 2001. évi LXII. törvény 19. paragrafusa szerinti magyarigazolvánnyal, vagy a megalkotandó törvényben meghatározott egyéb módon igazolja?) mint a „kettős állampolgárságról szóló” népszavazás híresült el, holott a népszavazásra – a Magyarok Világszövetsége kezdeményezésére – feltett kérdés nem a „kettős állampolgárságról”, hanem az *állampolgárság kedvezménytel történő megszerzéséről* szólt: a kérdésben *nem* is szerepelt a „kettős állampolgárság” fogalma! Ezzel ellentétben viszont a kampányra és magára a szavazásra mindenekelőtt az nyomta rá a bélyegét, hogy a mérvadó politikai szereplők (pártok, politikusok, sajtó) közül sokan, és az állampolgárok túlnyomó többsége *nem ismerte pontosan* a népszavazásra feltett kérdést, azok tartalmát. Szinte kivétel nélkül mindenki, még a népszavazást kezdeményező Magyarok Világszövetsége (MVSZ) is, a „kettős állampolgárság” valamiféle „megadásáról” beszélt, miközben arról kellett volna folyni a vitának pontosan, hogy az Országgyűlés törvényt alkosson-e a kedvezményes honosításról.

A népszavazásra bocsátott kérdés, mint fogalmazvány, a hosszúsága és összetettsége ellenére megfelelt az alkotmány azon követelményének, hogy értelmes, *egyértelmű*, el-lentmondásmentes és közérthető legyen, de – ismétlem – a szövegben nem szerepelt a „kettős állampolgárság” fogalma. Megfogalmazását illetően a kérdés nem volt „értelmetlen”, mert a szövegből *egyértelműen* kiderült az, hogy:

- Az állampolgárokat az Országgyűlés általi *törvényalkotás akarásáról* kérdezik meg mindenekelőtt. (Az Országgyűlés alkosson-e a törvényt.)

- Az állampolgárok az állampolgárságot *kedvezménygel akarják-e* megadni. (Tehát a szöveg, azaz az állampolgárok akarata megköti a törvényalkotó Országgyűlés kezét: nem akármilyen megoldásról, hanem kedvezményekről kell döntenie az állampolgársági törvény módosításakor, vagy új állampolgársági törvény megalkotásakor.)
- A kedvezményes honosítási eljárás megindítását *egyéni kérelemmel akarják-e* az állampolgárok.

A kampányt és a szavazási hajlandóságot meghatározta az, hogy az állampolgárok – bizonyos mértékig természetesen – nem néztek utána a kérdéseknek, nem olvasták azokat, nem kerestek rájuk értelmező magyarázatokat, hanem a népszavazási kérdés politikai szereplők általi *interpretációjára* támaszkodtak.

A népszavazásra feltett kérdés *konkrét szövege* ritkán és a kampány során nagyon alarendelten jelent meg a nyilvánosságban, és a viták nem a kérdések *konkrét tartalmáról*, nem a konkrét szövegről szóltak. Szövegszerű pontossággal és logikai elemzéssel könnyedén kimutatható, hogy a kampány vitái a népszavazásra feltett kérdés fényében túlnyomórészt nem feleltek meg az „értelmes”, az „egyértelmű”, az „ellentmondásmentes” és „közérthető” követelményének, és a viták összességében „értelmetlenek” voltak. A főszereplő pártok ugyanis nehezen rekonstruálható stratégiai és taktikai okok miatt nem voltak érdekelve a *népszavazási kérdéssel adekvát* viták és kampány lefolytatásában, valamint hasonlóan adekvát tájékoztatásban. Az állampolgárok számára ezért úgy tűnhetett, mintha:

- A honosítás „kedvezményessé” tétele a kettős állampolgárság „megadásával” egyenlő.
- A magyar állampolgárság „megadása” automatikusan és törvényszerűen a kettős állampolgárság megszerzésével járna együtt. (Függetlenül más államok vonatkozó szabályaitól.)
- A határon túli magyarok, függetlenül attól, hogy mely országban élnek, mindaddig nem rendelkezettek kettős állampolgársággal, és az állampolgárok népszavazáson kinyilvánított akarata nyomán egyszerűen vagy automatikusan kettős állampolgárságot adnának nekik.
- Jogilag-jogtechnikailag lehetséges lenne „*kettős állampolgárságot adni*” idegen állampolgároknak.

Patrubány Miklós, az MVSZ elnöke a népszavazás kezdeményezését megelőzően a népszavazásra feltett *kérdés tartalmával ellentétben* azt mondta, hogy a magyar államnak *alanyi jogon* kellene biztosítania a kettős állampolgárságot a határon túli magyaroknak.

A kormányzó MSZP és SZDSZ kampányában a – népszavazási kérdés szövegével szöges ellentétben – meghatározó elem volt az, hogy az igenek sikere a parlamentet arra kötelezné, hogy *rossz kérdésre* rossz választ adva alkosson törvényt: a Magyar Köztársaságnak *egyoldalúan és tömegesen* kellene *kiterjesztenie* az állampolgárságot.

Az MSZP álláspontja eredetileg még összhangban volt a népszavazás kérdésével, amennyiben nem zárták ki, hogy a határon túli magyarok *egyéni elbírálás* alapján magyar állampolgárságot kapjanak: az „*egyéni elbírálás*” harmonizált az „*egyéni kérelemre*” történő kedvezményes honosítással. A későbbiekben a kormányoldal kampányában a nép-

szavazási kérdés szövegével ellentétes stratégiai fordulat ment végbe. Egy televíziós vitában Gyurcsány Ferenc miniszterelnök azt állította, hogy a kérelmezők igényére *tömegesen* kellene *kettős állampolgárságot adni*. Utóbb a Magyar Rádió 2005. február 4-ei adásában is az állampolgárság „*tömeges és egyoldalú kiterjesztése*” ellen foglalt állást! A kormányoldal kampányában fontos elem volt hivatkozni Martonyi Jánosra, az Orbán-kormány külügyminiszterére, aki 1999-ben a „Magyarország és a határon túli magyarság” című konferenciát követő sajtótájékoztatón azt mondta, hogy „a kettős állampolgárság *automatikus kiterjesztése* súlyos veszélyeket jelentene. A kampány idején Adrian Nastase román miniszterelnök is ráerősített a népszavazási kérdéssel ellentétes értelmezésekre: „Mi nem repülőgépről szórtuk az állampolgárságot a moldvai és ukrajnai románoknak, hanem minden esetet *egyenileg* bíráltunk el”.

A Fidesz és az általa vezetett jobboldal nem volt képes, és (talán) nem is akarta tisztázni a „kettős állampolgárságot” korábban elutasító álláspontját. Valamilyen oknál fogva mintha hallgatni akartak volna arról, hogy amikor kormányon voltak, pont a „kettős állampolgárság” *egyoldalú megadása* érdekében történtek a mostanitól tehát gyökeresen eltérő kezdeményezések, melyeket ők elhárítottak. Orbán Viktor kijelentette ugyan, hogy nem kívánatos egy olyan törvény, „amely kimondja, hogy *bármifajta egyéni kérelem nélkül* a magyar állam úgy dönt, hogy *egyoldalúan* állampolgárrá nyilvánít hárommillió embert”, de nem figyelmeztetett arra, hogy a népszavazásra feltett kérdés ezt eleve nem is tenné lehetővé. Azt is mondta, hogy „azzal, hogy igennel válaszolunk, jót cselekszünk, és utána megbízunk parlamenti képviselőinkben, akiknek majd kétharmaddal *részletkérdéseket* is meg kell oldaniuk a kettős állampolgársággal kapcsolatban”. Németh Zsolt (Fidesz) is helyesen állapította meg, hogy „egy eredményes voksolás jogilag kötelezné a Magyar Köztársaság Országgyűlését *egy törvény megalkotására*, annak *pontos tartalmának kidolgozása* tehát a magyar honatyák felelőssége”, de előtte azt írta, hogy „a szavazócédulán az egyik kérdés a kettős állampolgárságról szól majd”, amivel hozzájárult a népszavazási kérdés félreértéséhez vagy félreértelmezéséhez. Kövér László (Fidesz) ennek megfelelően állította azt, hogy a népszavazás arról szól, hogy „ad-e a nép felhatalmazást, illetve kötelezvényt az Országgyűlésnek arra, hogy *akképpen* módosítsa az állampolgárság elnyerésével kapcsolatos jogszabályokat, hogy azok lehetővé tegyék a határon túl élő magyarok számára, hogy a szülőföld elhagyása, *áttelepülés nélkül* elnyerhessék a magyar állampolgárságot”. Az ellenzéki politikus ezzel *konkrét tartalommal* töltötte meg a népszavazási kérdésben meg nem határozott „kedvezményes honosítás” fogalmát. Mások hasonló megfogalmazásaiban is nem egyszerűen *törvényalkotásra*, hanem – ellentétben a konkrét szöveggel – *meghatározott vagy meghatározható tartalmú* törvény megalkotására hatalmazta volna meg a nép az Országgyűlést.

A „kettős állampolgárságról szóló” népszavazásról is lényegében ugyanaz elmondható, mint ami a köztársasági elnök megválasztásáról. A népszavazás kérdése – egy steril *textualista* megközelítésben – *de jure* csak egy közelebbről meg nem határozott „kedvezményes honosítást” célzó törvény megalkotására kért felhatalmazást az állampolgároktól. A politikai gyakorlatban, a kampány során azonban ezt két olyan problémával kapcsolták össze szétválaszthatatlanul a politikai szereplők, ami miatt *de facto* már gyökeresen másról „szólt” a népszavazás: 1) a magyar állampolgárság *áttelepülés (Magyarországon letelepedés) nélküli* megadása, ami inkább, de nem kizárólag az ellenzéki-jobboldali kom-

munikációra volt jellemző; 2) a magyar állampolgárság egyoldalú kiterjesztése, ami inkább, de nem kizárólag a kormánypárti kommunikációra volt jellemző. Az értelemzavart fokozta, hogy ezt a két, egymással tökéletesen ellentétes értelmezést az egymásnak feszülő politikai szereplők egyaránt a „kettős állampolgárság” fogalmával, és a „kettős állampolgárság megadásának” kommunikálásával fedték le.

Tanulmányomnak nem képezik tárgyát az érvénytelennek bizonyult népszavazás jól ismert politikai és szociálpszichológiai következményei, de határozottan merem állítani, hogy ezek a következmények elkerülhetők lettek volna, ha a politikai szereplők politikai bölcsességből, racionalitásból és előrelátásból tanúbizonyságot tesznek, és hagyják, hogy kampányuk és kommunikációjuk de facto is arról „szóljon”, amiről de jure „szólt” a népszavazásra feltett kérdés – a kedvezményes honosításról jövőben megalkotandó törvényről. Kormány és ellenzéke konszenzusra juthatott volna az igen szavazat támogatásában azzal együtt, hogy ha érvényes a népszavazás, a kedvezményes honosításról szóló törvény tartalmáról a parlamentben vívják meg azt a csatát, amit a népszavazási kampányban vívtak meg. Az ellenzéknek nem lett volna veszíteni valója, mert az állampolgárság áttelepülés nélküli megadására mint kedvezményes honosításra akkor sem lett volna garancia, ha az igenek egy érvényes népszavazáson győztek volna, mert a kormánynak a parlamenti többsége miatt igenis komoly politikai mozgástere maradt. Ugyanezen okból a kormánypártoknak sem volt veszíteni valójuk. Annyira nem volt, hogy bár a népszavazási kampányban „rossz időben” és „rosszul feltett” kérdésekről, a rosszul feltett kérdésekre adható „rossz válaszokról”, a kérdések „eleve értelmezhetetlen” jellegéről beszéltek, és nemet mondtak a kedvezményes honosítás népszavazásra feltett kérdésére, a népszavazás után a kormány a határon túli magyar szervezetekkel tárgyalt a kedvezményes honosításról. Azt tették, amit tehettek volna akkor is, ha az igenek érvényes népszavazáson győztek volna...

LUKÁCS ADRIENN*

Karantén office: az otthoni munkavégzés és magánélethez való jog a Covid19 pandémia idején

Összefoglaló

A Covid19 pandémia az egyének életére alapvető hatást gyakorolt. Ezen jelenség alól a munka világa sem képez kivételt: szerte a világban a munkavállalók ezrei kényszerültek otthonukból történő munkavégzésre. Bár az otthoni munkavégzés önmagában nem a pandémia következményeképp jelent meg, a világjárvány rendkívüli mértékben felgyorsította ezt a folyamatot. A tanulmány azt vizsgálja, hogy a pandémia hatására elrendelt otthoni munkavégzés különbözik-e ezektől a korábban már létező munkavégzési formáktól, különös tekintettel a munkavállalók magánélethez való jogára. Ennek érdekében áttekinti a vonatkozó jogi szabályozást és az otthoni munkavégzés különböző formáit, majd megvizsgálja, hogy a Covid19 miatt elrendelt otthoni munkavégzés során milyen specifikus kihívások merülnek fel a munkavállaló magánéletét illetően.

I. Bevezetés

A 2020-ban berobbanó koronavírus járvány következtében szerte a világban szigorú korlátozásokat vezettek be, köztük számos intézmény, munkahely bezárását. Az otthon szerepe felértékelődött: egyszerre töltötte be iskola, egyetem, munkahely, színház, baráti találkozó helyszínének szerepét. A munka világában nagymértékben megemelkedett az otthonukból munkát végző munkavállalók száma.¹ Az így bevezetett otthoni munkavégzés azonban a korábbi otthonról történő munkavégzési formákhoz képest sajátos jellemzőkkel rendelkezik, kvázi karantén office-t létrehozva. Míg az otthoni munkavégzés a hátrányok mellett számos előnnyel is jár, a pandémia hatására elrendelt karantén office

* tanársegéd, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, MKTB Képzések Intézete

¹ https://ec.europa.eu/jrc/sites/default/files/jrc120945_policy_brief_-_covid_and_telework_final.pdf (Letöltés ideje: 2021. 06. 25.)

ezekhez képest inkább a negatív jellemzők irányába billentette el a mérleget, köszönhetően annak, hogy hirtelen, előzetes felkészülés nélkül kellett bevezetni, mindezt az egy időben a társadalmi távolságtartást elrendelő egyéb intézkedések közepette.²

A hirtelen bevezetéssel párhuzamosan nőtt a munkáltatói igény a munkavállalók fokozott megfigyelésére is,³ hangsúlyosan felvetve a munkavállalói jogok védelmének a kérdését. Az egyik ilyen jog, melyet fokozottan érint az ellenőrzés, a munkavállalók magánéletéhez való joga. A tanulmány célja rávilágítani arra, hogy a karantén office-ban milyen tényezők vetik fel fokozottan a magánélet védelmének a kérdését. A tanulmány a vonatkozó jogirodalom és tételes jog áttekintése által először az otthoni munkavégzés lehetséges jogi formáit, és a karantén office létjogosultságát járja körbe, majd a munkavállalók magánéletével kapcsolatos kihívásokat vizsgálja meg.

II. Az otthonról történő munkavégzés jogi formái

Az otthonról történő munkavégzés „hagyományos”, pandémia előtti formáit tekintve a nem a munkáltató telephelyén történő munkavégzésre a Covid19 pandémiát megelőzően is lehetősége nyílt a munkavállalónak. A Munka Törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (a továbbiakban: Mt.) ugyanis szabályozza a távmunkavégzést és a bedolgozói munkaviszonyt, emellett – bár az Mt-ben nincs nevesítve – a gyakorlatban ismert a home office intézménye is. A járvány hatására jelent meg a hirtelen és a korábbihoz képest sokkal nagyobb mértékben az otthoni munkavégzés, mely felvetheti egy új kategória, a karantén office létrejöttének kérdését.

1. Az otthonról történő munkavégzés „hagyományos” formái

Az otthonról történő munkavégzést több jogintézmény is hivatott biztosítani, melyek a pandémiát megelőzően is jelen voltak a magyar jogrendszerben. Egyrészt, az atipikus munkavégzési formák között az Mt. rendelkezik a távmunkavégzésről valamint a bedolgozói jogviszonyról – melyek a munkavégzés helyét illetően térnek el a hagyományos munkaviszonytól. Az Mt. 196. § (1) szakasza rendelkezik a *távmunkavégzésről*, melynek egyik legfőbb jellemzője, hogy a munkavégzés *rendszeresen* a munkáltató telephelyétől elkülönült helyen történik. A távmunkavégzés helyszíne lehet a munkavállaló otthona, szatellitiroda vagy távmunkaház, vagy akár mobil távmunka is megvalósulhat.⁴ Másik fontos jellemzője a munkavégzés eszköze, ugyanis a távmunkás a munkáját számítástechnikai eszközzel végzi és eredményét elektronikusan továbbítja. A távmunkától elkülönül a *bedolgozói munkaviszony* (Mt. 198-200. §), mely esetben a munkavégzés helyszíne a

² SAMEK LODOVICI, MANUELA (szerk.): *The impact of teleworking and digital work on workers and society Special focus on surveillance and monitoring, as well as on mental health of workers*. European Union. Luxembourg, 2021. 40–41. pp.

³ SAMEK LODOVICI 2021, 55–56. pp.

⁴ BANKÓ ZOLTÁN: *Az atipikus munkajogviszonyok*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest – Pécs, 2010. 162. p.

munkavállaló lakóhelye (vagy a felek által meghatározott más hely), a munkaviszony önállóan végezhető munkára létesül és teljesítményberezést alkalmaznak rá.

Másrészt, bár az Mt-ben nem kerül nevesítésre,⁵ de a gyakorlatban ismert az otthoni munkavégzés, azaz a *home office* intézménye is. A távmunkával és a bedolgozói jogviszonnyal ellentétben a *home office*-ban történő munkavégzés nem atipikus foglalkoztatás, hanem a munkavégzés helyében történő kivételes eltérés. A munkáltató ugyanis engedélyezheti, hogy kivételesen a munkavégzési helytől eltérő helyen – rendszerint a munkavállaló otthonában – történjen a munkavégzés.⁶ A távmunkavégzéshez képest fontos eltérés, hogy *home office*-ban történő munkavégzésre eseti jelleggel és nem rendszeresen kerül sor, emellett a munkavállaló munkarendje is változatlan. Azaz míg a távmunkában főszabály szerint kötetlen a munkavállaló munkarendje, addig a *home office*-ban dolgozó munkavállaló munkarendje nem változik a munkáltató telephelyén végzett munka munkarendjéhez képest.⁷

2. Otthonról történő munkavégzés a pandémia alatt

A Covid19 pandémiának köszönhetően jelentősen megnőtt az otthonukból munkát végző munkavállalók száma⁸ – mely a munkavégzés jellege folytán főleg a szellemi/irodai munkát végző munkavállalókat érintette. Bár a munkáltató telephelyétől elkülönült helyen folytatott munka nem kizárólag a munkavállaló otthonából történhet, a járvány okán bevezetett korlátozások miatt ezen forma jelentősége értékelődött fel. A jogalkotó is szabályozta és megkönnyítette a távmunka és *home office* elrendelését. *Egyrészt*, a veszélyhelyzettel összefüggésben született 47/2020. (III. 18.) számú kormányrendelet a koronavírus világjárvány nemzetgazdaságot érintő hatásának enyhítése érdekében szükséges azonnali intézkedésekről az Mt-t érintő változásokat tartalmazta: eszerint egyrészt a felek megállapodással az Mt. bármelyik rendelkezésétől eltérhettek, másrészt a munkáltató a munkavállaló számára az otthoni munkavégzést és a távmunkavégzést egyoldalúan elrendelhetette a veszélyhelyzet megszűnését követő harminc napig.⁹ *Másrészt* a téma szempontjából fontos jogalkotási dokumentum volt a 487/2020. (XI. 11.) kormányrendelet a veszélyhelyzet során a távmunkával kapcsolatos szabályok alkalmazásáról – mely kifejezetten a távmunkát szabályozta a *home office*-ról nem rendelkezett. A rendelet értelmében a veszélyhelyzet ideje alatt a munkavállaló és a munkáltató a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény 196. §-ától megállapodásban eltérhetnek (3. §), valamint

⁵ Míg a versenyszféra munkajoga nem nevesíti törvényi szinten a *home office*-t, addig a közszféra egyes jogviszonyaiban megtalálható a különbség a *home office* és a távmunkavégzés között. (2018. évi CXXV. törvény a kormányzati igazgatásról 126. §; 2015. évi XLII. törvény a rendvédelmi feladatokat ellátó szervek hivatásos állományának szolgálati jogviszonyáról 153/A. §; 2019. évi CVII. törvény a különleges jogállású szervekről és az általuk foglalkoztatottak jogállásáról 61. §).

⁶ KISS GYÖRGY (szerk.): *Munkajog*. Dialóg Campus. Budapest, 2020. 359. p.

⁷ VARGHA BÁLINT (szerk.): *Elemzés. Távmunka, otthoni munkavégzés, lehetőségek, kockázatok*. Állami Számvevőszék. Budapest, 2020. 15. p.

⁸ A Központi Statisztikai Hivatal szerint 2020-ban a foglalkoztatottak 8,6%-a dolgozott *home office* vagy távmunka keretében, míg a megelőző tíz évben 2,9 % dolgozott így. Forrás: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/koronavirus-tavmunka/index.html> (Letöltés ideje: 2021. 06. 25.)

⁹ 47/2020. (III. 18.) számú kormányrendelet 6. §.

szabályokat tartalmazott a munkavállalót megillető költségtérítésről (2. §), valamint az eltérő munkavédelmi szabályoktól. A veszélyhelyzeti jogalkotás soha nem tapasztalt rugalmasságot biztosított a feleknek arra, hogy az otthoni munkavégzésre/távmunkára irányadó szabályokat a megállapodásuknak megfelelően igazítsák, a munkáltató pedig azt egyoldalúan elrendelje.

A megváltozott jogi környezeten túl szükséges megvizsgálni, hogy a pandémia következtében elrendelt otthonról történő munkavégzés valóban azonos-e a pandémiát megelőzően létező munkavégzési formákkal, vagy pedig rendelkezik-e olyan specifikus jellemzőkkel, amelyek ennek a karantén office-nak a sajátjai? Sajátos jellemző, hogy *egyrészt*, a hagyományos home office-hoz/távmunkához képest a karantén office bevezetésére kvázi kényszerként került sor, mind munkáltatói, mind munkavállalói oldalról. *Másrészt*, bevezetésére gyorsan került sor, sok esetben csupán minimális felkészülési időt biztosítva a feleknek. *Harmadrészt*, gyakran állt elő az a helyzet, hogy a munkavégzés helyül szolgáló ingatlant több személy használta (pl.: otthonról dolgozó házastárs, élettárs, online oktatásban részt vevő gyermekek, stb.). *Negyedrészt*, a pandémiának köszönhetően, a határozatlan ideig fennálló bizonytalan helyzet, a kedvezőtlen gazdasági hatások, az izoláltság, valamint az egészséggel kapcsolatos félelmek nagymértékű stresszt okoztak és negatív hatást gyakoroltak az egyének mentális egészségére – mely alól a munkavállalók sem képeztek kivételt. Mindezek a körülmények – melyek egy hagyományos otthoni munkavégzés során nem állnak fenn rendszerint – alapjaiban hatnak a munkavégzésre, jelentősen (tovább) nehezítik a nyugodt körülmények között folytatott, hatékony munkavégzést, valamint kérdéseket vetnek fel a magánélet tiszteletben tartását illetően.

III. A munka és magánélet elválasztása a karantén office-ban

A magánülethez való jog alapvető emberi jog,¹⁰ mely valamennyi egyént, köztük a munkavállalókat is megilleti. A magánéletet nehéz – ha nem lehetetlen – egységesen definiálni: *Daniel J. Solove* szerint a létező magánszféra definíciók több kategóriába sorolhatók: jelentheti a jogot arra, hogy az egyén egyedül legyen, az egyénhez való korlátozott hozzáférést, titkosságot, a személyes információk feletti rendelkezést, személyiséget, illetve intimitást.¹¹ Mind nemzetközi, mind hazai¹² szinten garantált a magánülethez való jog védelme. A magánélet egyik hagyományos színtere az egyén otthona,¹³ mely az otthonról történő munkavégzés esetén egyben a munkavégzés helyszíne is, fokozottan felvetve a magánélet tiszteletben tartásának kérdését.

Az otthonról történő munkavégzéssel kapcsolatban gyakran figyelhető meg, hogy az otthonról dolgozó munkavállalóval szemben nagyobb a munkáltatói bizalmatlanság - ez

¹⁰ Ld. például: Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 12. cikk, Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 17. cikk, Emberi Jogok Európai Egyezménye 8. cikk, Alapjogi Charta 7. cikk, Alaptörvény VI. cikk.

¹¹ SOLOVE, DANIEL. J.: *Conceptualizing Privacy*. California Law Review, 2002/4, 1094. p.

¹² A korábban felsoroltakon túl ld.: 2018. évi LIII. törvény a magánélet védelméről, 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 2:42. § – 2:43. §.

¹³ A magánélet védelme körében a jogi dokumentumok rendszerint a magánélet, családi élet, *otthon*, kapcsolattartás tiszteletben tartásáról rendelkeznek.

a karantén office esetében sem volt másképp. A pandémiának köszönhetően számos olyan munkáltató volt kénytelen elrendelni a karantén office-t, aki egyébként nem tette volna meg. A bizalmatlanság ellensúlyozása, és annak biztosítása érdekében, hogy a munkavállaló valóban a munkáját végzi, a munkáltatók részéről felmerülhet az az igény, hogy fokozott ellenőrzésnek vessék alá a munkavállalókat.¹⁴ A munkavállalók ellenőrzésének alapvető követelménye, hogy a munkavállaló csak a munkaviszonnyal összefüggő magatartása körében ellenőrizhető,¹⁵ a magánélete nem képezheti ellenőrzés tárgyát. Ugyanakkor a munka és magánélet elválasztása a karantén office során több kihívást is felvet.

A *munkavégzés helye* tekintetében a munkahely és a munkavállaló otthona egygyé vált.¹⁶ Karantén office esetében további nehézséget okoz, hogy fokozottan előfordulhat, hogy az ingatlant más személyek is használják. Amennyiben több személy huzamosabb ideig egy ingatlanból dolgozik, esetleg vesz részt online oktatáson, felmerülhet annak kérdése, hogy a munkavállalónak van-e lehetősége kialakítani egy állandó munkavégzési „állomást”. Ez a tekintetben lesz jelentős, hogy egy esetleges telefonos kapcsolat, vagy videóhívás esetén megoldható-e, hogy más, az ingatlant, vagy helyiséget használó személy ne legyen „részese” a hívásnak, azaz ne hallatszódjon és látszódjon. Emellett fontos kérdés, hogy a kamerában látható háttér mennyire enged bepillantást a munkavállaló személyes életébe. Amennyiben az adott helyiséget más személy is használja, vagy a kamera magára a helyiségre (pl.: hálószoba) irányul, fokozottan merül fel a magánélet védelmének kérdése. Ennek kapcsán jó gyakorlat lehet olyan platformok használata, melyek lehetővé teszik a virtuális háttér használatát. A hatályos jogszabályok,¹⁷ valamint a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság gyakorlata¹⁸ alapján folyamatos webkamerás megfigyelés nem alkalmazható jogszerűen.

A *munkaidőt* tekintve szükséges megvizsgálni a munkarend kérdését. Különösen a kötött munkarend vethet fel kérdéseket, tekintettel arra, hogy a karantén office-ban gyakran a gyermekek felügyeletét is el kell látnia a munkavállalónak, megnehezítve a kötött munkarend pontos betartását. Az otthonról dolgozó munkavállalók több esetben számoltak be arról, hogy nehézséget okoz számukra a munkaidő és pihenőidő szétválasztása.¹⁹ Annak érdekében, hogy a két időszak valóban elváljon egymástól, szükséges a munkáltató részéről is a támogató hozzáállás, valamint önfegyelem a munkavállaló részéről. Egy hosszabb periódusú, határozatlan ideig tartó bizonytalan helyzetben fokozottan merül fel

¹⁴ Példaként említhető, hogy az USA-ban a pandémia kezdete óta Sneck online megfigyelő szoftvert tízszer annyi munkáltató vette meg, mint a járványt megelőzően. (Forrás: SAMEK LODOVICI 2021, 55. p.) Egyes programok lehetővé teszik a virtuális iroda üzemeltetését, mely akár folyamatos webkamera használatot is magába foglalhat. Forrás: <https://www.washingtonpost.com/technology/2020/04/30/work-from-home-surveillance/> (Letöltés ideje: 2021. 06. 25.)

¹⁵ Mt. 11/A. § (1).

¹⁶ Távmunka esetében főszabály szerint az ellenőrzés módját a munkáltató határozza meg, azonban az nem okozat aránytalan terhet a munkavállaló, valamint a munkavégzés helyeként szolgáló ingatlant használó más személy számára. Mt. 197. § (4).

¹⁷ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete (GDPR), Mt, 2005. évi CXXXIII. törvény a személy- és vagyonvédelmi, valamint a magánnyomozói tevékenység szabályairól.

¹⁸ Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság ajánlása a munkahelyen alkalmazott elektronikus megfigyelőrendszer alapvető követelményeiről (2013), Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság tájékoztatója a munkahelyi adatkezelések alapvető követelményeiről (2016).

¹⁹ INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION: *Working from home: From invisibility to decent work*. International Labour Office. Geneva, 2021. 160. p.

annak kérdése, hogy a munkavállalók mennyire képesek hatékonyan szétválasztani a munka- és pihenőidőt.

A *munkavégzés eszközét* tekintve előfordulhat, hogy az eszközt a munkáltató biztosítja, de az is gyakori, hogy a munkavállaló a saját eszközéről végzi a munkáját, különösen, amennyiben a munkáltató számára nem állt rendelkezésre elegendő eszköz és felkészülési idő, hogy a karantén office-ban dolgozó valamennyi munkavállaló számára biztosítsa a munkavégzés eszközét.²⁰ Amennyiben a számítástechnikai eszközt a munkáltató biztosítja, a munkavállaló főszabály szerint kizárólag munkavégzésre használhatja. Ez alól kivételt képez, ha a felek kifejezetten megállapodtak a magánhasználatban.²¹ A munkavállaló saját eszköze vonatkozásában a magánhasználat nem tiltható meg. A munkáltató jogosult ellenőrizni, hogy a munkavállaló az eszközt rendeltetésének megfelelően használja, megfelelően végzi-e a munkáját. A problémát az jelenti, hogy egyes munkavállalók otthonukból hajlamosabbak munkavégzéstől eltérő célra használni az eszközt, mint az irodában, mely fokozottan igaz, ha saját eszközükről végzik munkájukat. Amennyiben az adott eszközt az ingatlant használó más személy is használja, akkor nem csak a munkavállaló jogainak a védelmét kell biztosítani egy esetleges ellenőrzés során.

IV. Összegzés

A pandémia alatt felértékelődött az otthon szerepe – mely gyakran munkahellyé is vált. Megállapítható, hogy főszabály szerint a munkavállaló magánélete védelmére vonatkozó szabályok, a munkáltatói ellenőrzésre vonatkozó szabályok a karantén office-ra is alkalmazandók – leszámítva az egyoldalú munkáltató általi elrendelés, valamint a feleknek biztosított eltérés lehetőségét. Bár a jogalkotó nem nevesíti a karantén office-t, az számos jellemzőjében különbözik a távmunkától és a home office-től. *Egyrészt* – bár munkajogi értelemben nem menti fel a munkavállalókat a kötelezettségeik teljesítése alól –, a karantén office számos olyan jellemzővel bír, amely – a „hagyományos” otthonról végzett munkavégzéshez képest – megnehezítheti a munkavállalók számára a munka és magánélet szétválasztását, valamint a munkaviszonyból eredő kötelezettségeik teljesítését. A kialakult helyzet mindkét féltől fokozott rugalmasságot kíván, a munkáltatónak is fokozott körültekintéssel kell eljárnia a karantén office-ban dolgozó munkavállalók ellenőrzése során. *Másrészt*, a felmerülő nehézségek ellenére az otthonról történő munkavégzés számos lehetőséget rejt magában, melyet a felek is felismertek. Egyes előrejelzések szerint a home office/távmunka alkalmazása iránti mind munkáltatói, mind munkavállalói igény meg fog maradni a pandémiát követően is.²² Emiatt különösen ajánlott lenne a távmunka mellett a home office-ra vonatkozó rendelkezéseket is kodifikálni az Mt-ben – a közsféra egyes területihez hasonló módon. Ugyanakkor, fontos, hogy mivel ezen „extrem” körülmények között végzett karantén office álláspontom szerint nem azonosítható a home office-al/távmunkával, a felek ne a karantén office-ban tapasztaltak alapján döntenek a jövőbeni home office vagy távmunka alkalmazásáról.

²⁰ SAMEK LODOVICI, 2021, 41. p.

²¹ Mt. 11/A § (2).

²² <https://www.microsoft.com/en-us/worklab/work-trend-index/hybrid-work> (Letöltés ideje: 2021. 06. 25.)

MÁRKI DÁVID*

Nyilvánosság az Emberi Jogok Európai Bíróságának esetjogában

I. Bevezetés

A technológia fejlődése, a megváltozott médiakörnyezet, a büntetőeljárások nyilvánosságának eddig ismert formáit alapvetően alakítja át, új kihívások elé állítva ezáltal a jogalkotókat és jogalkalmazókat egyaránt. Az eljárások nyilvánossága a tisztességes eljárás-hoz való jogban gyökerezik, amely alapvető fontosságú jogok és követelmények halmaza, egyben az igazságszolgáltatás inherens része.¹ Fogalmilag a büntetőeljárásokhoz kapcsolódva alakult ki, mára azonban már felöleli mindazokat az eljárási jogokat, amelyek akár büntető, akár polgári, akár közigazgatási eljárásokban és az azt megelőző prejudiciális eljárásokban garanciát biztosítanak az eljárás tisztességes lefolytatására.

A tisztességes eljárás, azon belül a nyilvánosság egyik alappillére az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok védelméről szóló, Rómában 1950. november 4-én kelt Egyezmény (a továbbiakban: Egyezmény), amely 6 cikkében deklarálja: „*Mindenkinek joga van arra, hogy ügyét a törvény által létrehozott független és pártatlan bíróság tisztességesen, nyilvánosan és ésszerű időn belül tárgyalja és hozzon határozatot polgári jogi jogai és kötelezettségei tárgyában, illetőleg az ellene felhozott büntetőjogi vádak megalapozottságát illetően. Az ítéletet nyilvánosan kell kihirdetni [...]*.”²

Az Egyezmény a benne foglalt jogok megsértése esetén lehetőséget biztosít arra, hogy a sérelmet szenvedett az Emberi Jogok Európai Bíróságához (a továbbiakban: Bíróság) forduljon, amely meglehetősen széleskörű, kiterjedt esetjoggal rendelkezik a 6. cikk megsértésével kapcsolatban. A Bíróság szinte valamennyi részes államot elmarasztalta már a tisztességes eljárásra, azon belül is a nyilvánosságra vonatkozó szabályok megsértése miatt.

Jelen tanulmányban a Bíróság joggyakorlatát az első- és másodfokú eljárás nyilvánossága tekintetében vizsgálom.

* tanársegéd, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Közjogi Intézet

¹ SÜLYÖK MÁRTON: „*In all fair-ness*” avagy igazság szerint... A tisztességes eljáráshoz való jog jövőjének kilátásai Európán kívül. In: Badó Attila (szerk.): A bírói függetlenség, a tisztességes eljárás és a politika. Gondolat Kiadó. Budapest 2011. 91. p.

² 1993. évi XXXI. törvény 6. cikk.

II. Az elsőfokú eljárás nyilvánosságára vonatkozó gyakorlat

Az Egyezmény értelmében a főszabály a tárgyalások nyilvánossága, amely a Bíróság értelmezésében az érintettek alanyi joga, amiről kifejezetten vagy hallgatólagosan³ lemondhatnak. Az eljárás nyilvánosságáról való lemondásnak azonban minden érintett részéről egyértelműnek kell lennie és a nyilvánosságról való lemondás nem sértheti a közérdeket.⁴

Az *A.T. v Ausztria* ügyben a Bíróság azt vizsgálta, hogy mi minősülhet a nyilvános tárgyalásról történő lemondásnak. Az alapul szolgáló ügyben mind az elsőfokú, mind a fellebbviteli bíróság tárgyalás tartása nélkül hozott a kérelmező jogait érintő érdemi döntést. Az osztrák kormány védekezésében arra hivatkozott, hogy a kérelmező az elsőfokú tárgyalás hiánya miatt korábban nem emelt kifogást, amit a nyilvános tárgyalásról való lemondásként értelmeztek.⁵ A Bíróság az Egyezmény 6.cikkének megsértése miatt elmarasztalta Ausztriát és döntésében kiemelte, hogy a Bíróság ítélkezési gyakorlata alapján a nyilvános tárgyalás jogáról való lemondás akkor tekinthető egyértelműnek, ha a bíróságok gyakorlatából arra lehet következtetni, hogy ezirányú kérelem hiányában a tárgyalás mellőzésével hoznak döntést. Abban az esetben azonban, ha a nemzeti törvények kifejezetten rendelkeznek a tárgyalás kérésének lehetőségéről, vagy a kialakult bírói gyakorlat szerint kizárólag a felek kérésére tartanak tárgyalást, akkor az, hogy az érintett nem emelt kifogást az elsőfokú tárgyalás hiánya miatt, nem tekinthető a tárgyalás jogáról való lemondásnak. Az alapul fekvő ügyben a fellebbviteli bíróság előtti tárgyalást kifejezetten kizárja a törvény, az elsőfokú bíróság előtti eljárásokra azonban ilyen kifejezett rendelkezés nincs. A kialakult bírói gyakorlat alapján hasonló ügyekben nem tartanak tárgyalást, így az összes körülményt figyelembe véve a Bíróság megalapozottnak találta a 6. cikk megsértésének megállapítását.⁶

Findlay Egyesült Királyság elleni ügyében mondta ki a Bíróság, hogy a szóbeli és nyilvános tárgyalás követelménye különösen a büntetőügyekben elengedhetetlen garanciális elem, ezért elsőfokon olyan bíróságnak kell eljárnia, amelynek eljárása során érvényre jut a nyilvánosság követelménye.⁷ Ezen gondolatmenetet követve állapította meg a Bíróság a 6. cikk megsértését a *Göc v. Törökország* ügyben, amely egy jogellenes fogvatartásból keletkezett kártérítési igény tárgyalás mellőzésével történő elbírálásáról szólt. A Bíróság indokolásának lényege, hogy az első és egyetlen fórumként eljáró bíróság akkor is köteles nyilvános tárgyalást tartani, ha az alapvető kérdések az ügy iratából is megállapíthatóak.⁸ A Bíróság döntése azonban nem volt egyhangú, több bíró is eltérő véleményt fogalmazott meg és hivatkozott a Bíróság esetjogában kimunkált tesztre, amely alapján a nyilvános tárgyalástól való eltekintéshez három feltételnek kell fennállnia: (I) nem állhat fenn olyan tárgyi vagy jogi kérdés, amely nélkülözhetlenné teszi a nyilvános

³ A kifejezett vagy hallgatólagos lemondással kapcsolatban lásd még: *Håkansson and Stureson v. Sweden* (Application no. 11855/85), *Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium* (Application no. 6878/75; 7238/75).

⁴ *Rolf Gustafson v. Sweden* (Application no. 23196/94.).

⁵ Hasonló indokokra hivatkozással nem tartottak nyilvános tárgyalást a *Szücs v. Austria* (Application no. 20602/92) és a *Werner v. Austria* (Application no. 21835/93) ügyben, amely esetekben szintén elmarasztalta Ausztriát a Bíróság.

⁶ *A.T. v. Austria* (Application no. 32636/96).

⁷ *Findlay v. the United Kingdom* (Application no. 22107/93).

⁸ *Göc v. Turkey* (Application no. 36590/97).

meghallgatást, (II) a kérdések, amelyeket a bíróságnak meg kell válaszolnia konkrétan meghatározottak, (III) a nyilvános tárgyalás mellőzése nem sérti a közérdeket.⁹

A tárgyalások nyilvánosságának egyik leggyakrabban felmerülő sarokpontja az eljárás alá vont személyek személyiségi jogai, valamint a bíróság tekintélyének védelme. Erre hivatkozással zárta ki a horvát bíróság a nyilvánosságot a Legfelsőbb Bíróság elnöke elleni tárgyalásról, aki emiatt a Bírósághoz fordult. Az eljárás során a terhelt kifejezetten kérte a nyilvános tárgyalás megtartását. A terhelt személyére tekintettel az ügy eleve széles médianyilvánosságot kapott, így a Bíróság az *Olujic Horvátország elleni* ügyében nem tartotta megalapozottnak az állam személyiségi jogok védelmére történő hivatkozását. Ezen felül a korábban említett, Bíróság által kidolgozott tesztnek is ellentmond a nyilvánosság kizárása, hiszen a bírósági szervezetrendszer legmagasabb fórumának tagja ellen indult eljárás olyan közérdek, amely a nyilvános tárgyalás lefolytatását indokolja.¹⁰

A tisztességes eljáráshoz való jog követelménye érdekes élethelyzeteket is eredményezhet. Ilyen eset volt a *Hummatov Azerbajjan elleni ügye*, ahol a politikai fogvatartottnak minősített¹¹ terhelt tárgyalását egy büntetés-végrehajtási intézetben tartották meg, amiről biztonsági okokból a teljes nyilvánosságot kizárták. A Bíróság az indokolásában kitért arra, hogy bár a biztonsági kockázat alapul szolgálhat a nyilvánosság kizárásának, de még az ilyen speciális körülmények esetén is gondoskodnia kell az államnak a nyilvánosság megfelelő tájékoztatásáról, valamint megfelelő biztonsági intézkedések mellett a nyilvánosság tárgyalásra történő beengedéséről.¹²

III. A fellebbviteli fórumok előtti eljárás nyilvánosságára vonatkozó gyakorlat

Általánosan elfogadott és elvárható követelmény, hogy az elsőfokú eljárásokra főszabályként a nyilvános tárgyalásra vonatkozó szabályokat kell alkalmazni, a fellebbviteli fórumok előtti eljárásoknál azonban sok esetben elhalványodik a nyilvánosság követelménye. A Bíróság az *Andersson* ügyben¹³ kifejtette, miszerint nem lehet megállapítani, hogy az Egyezmény 6. cikke minden esetben, a felmerülő kérdések jellegétől függetlenül előírja a fellebbviteli fórumokon a nyilvános tárgyalás tartásának követelményét. Ennek eldöntése minden esetben mérlegelés kérdése. A nyilvánosság követelménye a bíróságokba vetett bizalom fenntartásának és növelésének egyik eszköze, ugyanúgy, mint az ésszerű időn belüli döntés és a bírósági ügyterhek csökkentése, amelyeket az ügygel kapcsolatban rendelkezésre álló információkkal együtt minden esetben figyelembe kell venni az elsőfokú tárgyalást követő eljárási szakaszokban a nyilvános tárgyalás megtartásáról való döntéskor.

A *Salomonsson* ügyben¹⁴ arra is kitért a Bíróság, hogy a döntésben releváns lehet az eljárás alá vont személyek nyilvános tárgyaláshoz fűződő érdeke. Azonban, ha az ügy

⁹ Uo.

¹⁰ *Olujic v. Croatia* (Application no. 22330/05), *Osinger v. Austria* (Application no. 54645/00).

¹¹ Az ügy érdekessége, hogy Azerbajjan Európa Tanácsba történő felvételének egyik feltétele volt a politikai fogvatartottak ügyeinek újratárgyalása.

¹² *Hummatov v. Azerbajjan* (Application no. 9852/03, 13413/04).

¹³ *Jan-Ake Andersson v. Sweden* (Application no. 11274/84).

¹⁴ *Salomonsson v. Sweden* (Application no. 38978/97).

triviális jellegű, vagy ha a nyilvános, szóbeli meghallgatás az ügy tárgyával aránytalan költséget vagy időhúzást jelentene, akkor a nyilvános meghallgatást meg lehet tagadni.

A *Helmers v. Svédország* ügyben¹⁵ a Bíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy a nyilvánosság korlátozását, illetve kizárását a másod- vagy harmadfokú tárgyalások során igazolhatják az eljárás sajátosságai is, azonban csak abban az esetben, ha az elsőfokú tárgyalást a nyilvánosság előtt tartották.

A fellebbviteli fórumok előtti eljárás során, a nyilvános tárgyalás tartásának szükségességére a tisztázandó kérdések minősége is befolyással bír. Alapvetően tehát azt kell vizsgálnia az eljáró bíróságoknak, hogy az adott fellebbviteli eljárásban tény- vagy jog- illetőleg tény- és jogkérdésben kell-e döntenie. Főszabály szerint nem szükséges a nyilvános tárgyalás abban az esetben, ha nem merül fel olyan jog- vagy ténykérdés, amelyet az ügy iratai alapján vagy az eljárásban résztvevők írásbeli észrevételei alapján ne lehetne megoldani.¹⁶

Az *Ekbatani Svédország elleni* ügyben¹⁷ a Bíróság azt vizsgálta, hogy a nyilvános tárgyalásra vonatkozó szabályokat alkalmaznia kellett volna-e Svédországban a jog- és ténykérdésben is döntő fellebbviteli fórumnak. A kérelmező tagadta azokat a tényeket, amelyekre az elsőfokú bíróságon a vádat alapították, illetve sérelmezte, hogy az ítéletet nagyrészt a sértett által szolgáltatott bizonyítékokra alapozva hozták meg. Ennek következtében a fellebbviteli eljárás során az érintettek hitelességének kérdésében is döntenie kellett volna a másodfokú bíróságnak, amely azonban nyilvános meghallgatás nélkül jóvá hagyta az elsőfokon eljáró bíróság döntését.

A Bíróság az eset körülményeit vizsgálva megállapította, hogy a kérelmező bűnösségének vagy ártatlanságának kérdését a tisztességes eljárás keretében nem lehetett megfelelően megállapítani anélkül, hogy a bíróság személyesen, nyilvános tárgyalás során vizsgálta volna meg a felek által nyújtott bizonyítékokat. Ennek megfelelően a Bíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy a fellebbviteli fórumok előtti eljárások során az elsőfokú ítélet újbóli megvizsgálásának a kérelmező újbóli meghallgatását magában kellett volna foglalnia, így Svédország megsértette az Egyezmény 6.cikkében foglalt tisztességes eljáráshoz való jogot.

Ezzel szemben az *Andersson ügyben*¹⁸ a Bíróság nem állapított meg egyezményesértést, tekintettel arra, hogy az ügyben a fellebbviteli fórum által vizsgálandó kérdés különbözött az *Ekbatani* ügytől. A kérelmező ugyanis beismerte a közlekedési bűncselekmény elkövetését, csupán azt vitatta, hogy e cselekmény elkövetését a bűncselekmény elkövetésekor fennálló körülményekre hivatkozva a bíróságnak nem szabadna büntetnie. A kérelmező hivatkozott az útjelzőtáblák hiányára és a rossz időjárási körülményekre, amelyeket azonban a bizonyítékok alapján a bíróság elvetett és kifejtette azon álláspontját, hogy a kérelmező által hivatkozott körülmények a felelősség alól nem mentesítik a kérelmezőt. A fellebbezés tehát nem vetett fel olyan ténybeli vagy jogi kérdést, amelyet az ügy iratai alapján ne lehetett volna megfelelően megoldani. Ebből kifolyólag különös tekintettel a bűncselekmény csekély tárgyi súlyára, valamint arra, hogy a fellebbviteli eljárásban a büntetés szigorításának tilalma érvényesült az eljáró bíróság nem sértette meg az

¹⁵ *Helmers v. Sweden* (Application no. 11826/85).

¹⁶ *Salomonsson v. Sweden* (Application no. 38978/97).

¹⁷ *Ekbatani v. Sweden* (Application no. 10563/83).

¹⁸ *Jan-Ake Andersson v. Sweden* (Application no. 11274/84).

Egyezmény 6. cikkében szereplő tisztességes eljáráshoz való jogot a nyilvános tárgyalás mellőzésével.

Hasonlóképpen nem állapította meg az Egyezmény 6. cikkének megsértését a Bíróság a *Sutter* ügyben¹⁹, mivel a nyilvános tárgyalást arra hivatkozással mellőzték, hogy csupán az érintett jogi rendelkezések értelmezésére irányult a kérelmező fellebbezése.

A *Sutter* ügygel ellentétben azonban a Bíróság a *Botten* ügyben²⁰ elmarasztalta Norvégiát és kimondta az Egyezmény 6. cikkében foglalt tisztességes eljáráshoz való jog megsértését azáltal, hogy a teljes felülvizsgálati jogkört gyakorló fellebbviteli fórumon nem tartottak nyilvános tárgyalást és a terheltet sem hallgatták meg, miközben a korábbi felmentő ítéletet megváltoztatva a terhelt bűnösségét megállapító ítéletet hoztak.²¹

A tisztességes eljáráshoz való jog megsértése kapcsán a Bíróság Magyarországot is elmarasztalta a *Csikós Magyarország elleni* ügyben²². Az eljárás alapját képező ügyben a fellebbviteli bíróság úgy súlyosította a büntetést, hogy nem tartott nyilvános ülést, és a tárgyaláson sem a terhelt, sem védője nem lehetett jelen. A kérelmezőt még 2003-ban találta bűnösnek zsarolás büntetében és ítélte három év hat hónap szabadságvesztésre az Egri Városi Bíróság (Egri Járásbíróság). Az ügyész súlyosbításért, a kérelmező felmentésért, másodlagosan pedig enyhítésért fellebbezett és kérte két további tanú meghallgatását. A másodfokon eljáró Heves Megyei Bíróság (Egri Törvényszék) zárt ülésen helyben hagyta az elsőfokú bíróság bűnösséget megállapító ítéletét, azonban a kiszabott szabadságvesztés büntetés mértékét négy évre súlyosította. Ezt követően fordult a kérelmező a strasbourgi Bírósághoz. Az eljárás során a Kormány arra az álláspontra helyezkedett, hogy a kérelmező nem merítette ki a hazai jogorvoslati lehetőségeket, mert alkotmányjogi panasz útján nem fordult az Alkotmánybírósághoz, így a kérelem nem befogadható. A Kormány érvelését azonban a Bíróság elutasította, tekintettel arra, hogy hatékony jogorvoslatnak csak a közvetlen és gyors védelemben részesítés felel meg, amely kritériumoknak az Alkotmánybíróság eljárása nem felel meg, így a kérelmező előterjeszthette kérelmét a Bírósághoz. Az ügy érdekessége, hogy az Alkotmánybíróság 20/2005. (V.26.) AB határozatában²³ megállapította, hogy az Országgyűlés alkotmányellenes mulasztást követett el azzal, hogy az akkor hatályban lévő büntetőeljárásról szóló törvényben nem szabályozta azon esetek körét, amikor a fellebbviteli fórum előtti eljárásban a fellebbezés elintézésére tanácsülésnek van helye, és ezzel a jogbiztonság és a tisztességes eljárás követelményeinek nem felelt meg. Az Alkotmánybíróság a hivatkozott határozatában megjelölte azon ügyeket, amelyekben a korábbi büntetőeljárás törvény megsemmisített szakaszhelye nem alkalmazható. A Bíróság a Kormány Alkotmánybírósági határozatára történő hivatkozását is elvetette, mivel az a kérelem benyújtását követően született és a Bíróság meglátása szerint azon túl, hogy a jogsértés tényét megállapította – az által, hogy az Alkotmánybíróság nem rendelte el az alapul szolgáló ügyek felülvizsgálatát – nem biztosított olyan jogorvoslati lehetőséget, amely a jogsértés miatt bekövetkezett helyzet teljes reparációját biztosította volna.

¹⁹ *Sutter v. Switzerland* (Application no. 8209/78).

²⁰ *Botten v. Norway* (Application no. 16206/90).

²¹ Hasonló körülményeket vizsgálva hozott a Bíróság ellentétes döntést és nem állapította meg az Egyezmény megsértését a *Fejde v. Sweden* (Application no. 12631/87) és a *Döry v. Sweden* (Application no. 28394/95) ügyben.

²² *Csikós v. Hungary* (Application no. 37251/04).

²³ 20/2005 (V.26.) AB hat. ABH 2005, 202, 220.

A Bíróság arra a döntésre jutott, hogy nem felel meg a tisztességes eljárás követelményeinek, ha a másodfokú eljárásban a tényállást és a bűnösségi kérdést zárt ülés keretei között újraértékeli.²⁴ A másodfokú bíróság és az elsőfokú eljárásban kiszabott büntetés mértékét súlyosbítja, ezért megállapította az Egyezmény 6. cikkének megsértését.

Hasonló magyar vonatkozású ügy a *Kiss Lajos Sándor Magyarország elleni ügye*.²⁵ Az eljárás alapjául szolgáló ügy tényállása szerint a kérelmezőt súlyos testi sértés elkövetése miatt helyezték vád alá és 2004. február 26. napján mondták ki bűnösségét az ellene felhozott vádakban. A kérelmező által benyújtott fellebbezés folytán eljáró Fővárosi Bíróság a fellebbezési kérelmet zárt ülésen bírálta el, amelyről értesítette a kérelmező ügyvédjét, aki részletes válaszában megalapozatlanságra hivatkozva kérte további tanúk meghallgatását és a nyilvános tárgyalás megtartását. A felhozott érvek ellenére a másodfokon eljáró bíróság a kérelmező, a védő és a vád képviselőjének jelenléte mellőzésével hagyta helyben az elsőfokú döntést, arra hivatkozással, hogy meglátása szerint a tényállás nem volt megalapozatlan, így a fellebbezési kérelem elbírálásához további bizonyítás felvételére nem volt szükség. A Bíróság döntésében kifejtette, hogy a büntetőeljárások során is előfordulhatnak olyan ügyek, amelyek természetéből adódóan a nyilvános, szóbeli meghallgatást mellőzve eldönthetőek, azonban a büntetőeljárások során a nyilvános meghallgatás kell, hogy főszabály legyen. A Bíróság indokolásában arra az álláspontra helyezkedett, hogy tekintettel arra, hogy a kérelmező ellen felhozott vád, a súlyos testi sértés büntette a büntetőjog magvához tartozik és e büntetett fenyegető büntetési tétel aránylag magas, amely a társadalom részéről jelentős stigmával jár, valamint a tény, hogy a kérelmező kifejezetten kérte a nyilvános ülés megtartását elengedhetlenné tette volna a nyilvános meghallgatást. Ezen indokok alapján a Bíróság megállapította a tisztességes eljáráshoz való jog megsértését és elmarasztalta Magyarországot.

A körülményeket tekintve bizonyos mértékben eltérő eset a *Goldman és Szénászký v. Magyarország ügye*.²⁶ A kérelmezők ellen többrendbeli sikkasztás vádjával indult büntetőeljárás, amely új eljárásra utasítást követően 1998-ban a vádlottak bűnössé nyilvánításával végződött. A jogorvoslati rendszert végig járva a Legfelsőbb Bíróság felülvizsgálati tanácsa is az okirati bizonyítékokra, szakértői véleményekre, tanúvallomásokra támaszkodva hagyta helyben a jogerős ítéletet. A kérelmezők 2001. január 7. napján mentesültek az elítélés hátrányos jogkövetkezményei alól, azonban 2001. szeptemberében perújítási indítványt terjesztettek elő, amely indítványt a Békés Megyei Bíróság (Gyulai Törvényszék) jóváhagyta és elrendelte a perújítást. A megismételt eljárásban a bizonyítási eljárás fő kérdése arra irányult, hogy a sikkasztás tárgyát képező régészeti leletek valóban rendelkeztek-e a bűncselekmény megvalósulása szempontjából kereskedelmi értékkel. Első fokon a bíróság marasztaló ítéletet hozott, majd a fellebbviteli fórumként eljáró Békés Megyei Bíróság (Gyulai Törvényszék) tárgyalás tartását mellőzve helyben hagyta az elsőfokú bíróság által hozott határozatot. Ezt követően a kérelmezők a Bírósághoz fordultak. A Bíróság indokolásában kifejtette, hogy a másodfokú eljárás során a nyilvánosság főszabályának érvényesülnie kellett volna a perújítási eljárásban is, tekintettel arra, hogy

²⁴ A Bíróság a döntés során párhuzamot vont a Belziuk v. Poland (Application no. 23103/93) ügyben meghozott döntésével.

²⁵ Sándor Lajos Kiss v. Hungary (Application no. 26958/05).

²⁶ Goldmann & Szénászký v. Hungary (Application no. 17604/05.).

az eljáró bíróság az ügy érdekével foglalkozott és új bizonyítási eljárást folytatott le. A *Kiss v. Magyarország* üggyhöz hasonlóan rögzítette, hogy a sikkasztás minősített esete a büntetőjog magjához tartozik és amelynek büntetési tétele jelentős megbélyegzéssel jár. Tekintettel arra, hogy a perújítási eljárás során a bíróság az alapeljárástól eltérő következtetéseket is vonhatott volna a bűnösség kérdésében így a nyilvános meghallgatás mellőzése nincs összhangban az Egyezmény 6. cikkében foglalt követelményekkel.

IV. Összegzés

Lord Chief Justice Stuart szavait idézve „*Nem csupán valamennyire, hanem alapvetően fontos, hogy ne csak igazságot tegyünk, hanem az, hogy az igazságtétel kézzelfoghatóan és kétségtelenül látható legyen.*”²⁷ Az Emberi Jogok Európai Bíróságának esetjoga jól tükrözi, hogy az igazságszolgáltatásnak szem előtt kell tartania, hogy a nyilvánosság nem cél, hanem eszköz. Eszköz ahhoz, hogy az igazságszolgáltatás minél megismerhetőbb legyen, működése minél átláthatóbb legyen, hiszen az átlátható igazságszolgáltatás átfogóbb ismereteket eredményez, amely hozzájárul a demokratikus jogállam megfelelő működéséhez.

²⁷ Lord Chief Justice Hewart, *R v. Sussex Justice*, [1924] 1 KB 256. In James Jacob Spigelman: *Seen to be Done: The principle of Open Justice* (2007), 74 *Australian Law Journal* 290.

MEZEY BARNA*

Cella, kamra, zárka

Jogtörténeti töredékek a börtönrezsím szóhasználatához az 1843. évi börtönügyi javaslat kidolgozása során

Bessenyei György sokszor idézett megállapítása a nyelvről a reformkori börtönügyi szakirodalomnak is egyik alapvetése lett. „...soha a földnek golyobissán egy Nemzet sem tehette addig magajévé a' böltességet, mélységet, valameddig a' tudományokat, a maga Anya nyelvébe bé nem húzta. Minden Nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.”¹ Ez a mondat a nyelvújítás tudományra fókuszáló fő mondanivalóját foglalta össze. Amikor Bessenyei azt írja, hogy „...csupán idegen nyelven soha még egy nemzet is e földön, a maga anyanyelvét megvetvén, bölcsességre, tudományokra nem emelhetett.”², az elvont gondolkodás anyanyelvi szükségességét hangsúlyozta. A tudományos önkifejezés alapfeltétele az elvi megfontolások szakmai kifejezhetőségének biztosítása. A tudományágak megfelelő szakterminológiája nélkül nem létezhet tudományos gondolkodás. A börtönügyi szakmai irodalom, a 18-19. század fordulóján és a húszas-harmincas években Magyarországon még gyermekcipőben járt. Hiába létezett évszázadok óta a büntető törvénykezés gyakorlatában a tömlőc, hiába vált a 18. század folyamán gyakorlattá a szabadságvesztés-büntetés kiszabása, a szakmai nyelv (akárcsak maga a börtönügyi szakma) kifejeletlen maradt. A harmincas évek fogházjavító mozgalmának volt köszönhető, hogy többnyire laikus utazók és politikai szakírók munkássága nyomán terjedtek el Magyarországon is a nyugat-európai és amerikai büntető teóriák. Ismertek lettek a börtönrendszerekre vonatkozó praktikus gyakorlatok, s ennek nyomán a megújuló magyar nyelv részeként kialakult a magyar szakmai szóhasználat is.³

Szerencsés helyzetnek mondható, hogy mire sor került a fogházjavítók által szorgalmazott börtönügyi kodifikációra (és ennek részben megalapozásaként, részben következményeként) a büntetés-végrehajtási szakszókincs kialakulására, a nyelvújítás körüli viharok elültek, a viták nyugvópontra jutottak. A felvilágosodás, melynek „fejlődésgondolata

* egyetemi tanár, MTA/ELTE Jogtörténeti kutatócsoport ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék

¹ BESSENYEI GYÖRGY: *Magyarság* <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/corpus/xviii/besgy041.htm>

² BESSENYEI GYÖRGY. *A Holmi*. In: Simon István: *A magyar irodalom*. Gondolat. Budapest, 1973. 426. p.

³ MEZEY BARNA: *A magyar börtönügyi (büntetés-végrehajtási) szakterminológia kialakulása*. In: *Jogtörténeti Szemle* 2017/3.

racionális és kozmopolita volt” legyőzött az organikus és nemzeti „romantika fejlődési terve” által⁴, s ez egyben lendületet adott az átalakulásnak. Abban a tényben, hogy a liberális ellenzék zászlajára tűzte a fogházjavítás ügyét és politikai programponként tárgyalta azt, hatalmas szerepe volt a romantikának. A romantikus megközelítés a tömlőc szennyének borzalmát, az elesett emberek szenvedéseit, a bűnhődés katartikusságát a szűkebb szakterületen túl a társadalom széles rétegeihez juttatta el, és így alkalmas volt a politikai agitáció erősítésére. A reformkor megújító lobogásában, a magyar államnyelv deklarációja által is ösztönzött keretek között zajlottak a tudományági szaknyelvfejlesztés folyamatai is. Miként a jogtudomány nyelvezetének „magyarítása” is, melynek lendületet adott a törvényhozás szerepváltozása, a jogalkotási keretek közé terelt modernizáció dinamizmusa.

A megelőző századokból megöröklött börtönügyi szókincs alkalmatlan volt arra, hogy a nemzetközi szakmai fejleményeket visszatükrözze. Egyfelől hézagossá mutatkozott, mivel a magyar büntetés-végrehajtási gyakorlatban egyszerűen hiányoztak azok az intézmények, megoldások és processzusok, melyeket a napnyugati praxis már bevett megoldásként taglalt, sőt már tapasztalatai fölött polemizált. (pl. silent system, solitary system). Másfelől a hozzávetőlegesen hasonló tevékenységekre, instrumentumokra fellelhető szavakat tartalmilag terhelte meg a tradíció. Foglaltak voltak bizonyos történelmileg kialakult gyakorlatokra, s mint ilyenek, nem ritkán negatív megítéléssel párosultak (mint a tömlőc, a carcer). A nyelvújítás gyakorlatának megfelelően⁵ a fordítással kísérletező utazók, politikus írók részben idegen szavak, kifejezések magyarításával (système pénitentiaire = javító rendszer), részben új szavak, kifejezések megalkotásával kísérleteztek (tömlőcbíró). Részben pedig régebbi magyar szavak, kifejezések jelentésének átértelmezésével (berten - börtön) próbálták a korszerű börtönügyi terminológia hatókörébe vonni azokat. Mindemellett az egyik legfontosabb feladat volt a szakkifejezések egységesítése, mely az 1843. évi büntető törvénykönyv tervezetének megalkotásakor a tartalmi egyértelműsítéssel is együtt járt. A kodifikációs folyamat kiváló terepe volt az akkor már évtizedes szakmai viták szintetizálásának és a terminológiai kérdések tisztázásának. S még ha nem is minden definíció véglegesedett is a büntetőjogban és a börtönügyben, a fogházjavító mozgalom és a büntetőjogi kodifikáció megvetette a modern magyar börtönügyi szaknyelv alapjait.

A szakterminológia alakulásának egy kicsiny, ámde jellegzetes metszete volt az amerikai börtönmodellek szóhasználata. 1819-ben a New York State Prisonban meghonosított ún. hallgató rendszer, valamint az 1823-ban épített philadelphiai Eastern Penitentiary ún. magányrendszere forradalmasította a börtönügyi gondolkodást. Az auburni silence-system a rabok éjjeli elkülönítésén alapult, a philadelphiai solitary system a teljes magányon. A két rendszer építészeti követelménye egyaránt a fogvatartottak elkülönített elhelyezésének biztosítása volt.

Az 1839/40. évi országgyűlésen „a büntető törvénykönyvvel válhatatlan kapcsolatban lévő büntető- s javító rendszer” kimunkálására kiküldött választmány feladatául szabták, hogy „javaslatot készítsen az Ország különös körülményeihez képest azon rendszernek

⁴ SZERB ANTAL: *Magyar irodalomtörténet*. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1978. 318 p.

⁵ DÖMÖTÖR ADRIENNE. *Nyelvtörténet, Haza és haladás: A reformkortól a kiegyezésig (1790–1867)*. *Encyclopaedia Humana Hungarica* 07. Enciklopédia Humana Egyesület. Budapest, 2000. <http://mek.oszk.hu/01900/01903/html/>

legcélirányosab módon mi alakban lehet alkalmazása ... iránt.”⁶ Deák Ferenc világos és gyakorlati iránymutatásai kezdettől fogva megszabták a választmányi munkát.⁷ Az 1841. november 28-án Pesten tartott első országos választmányi ülésen Deák Ferenc javaslatára fogadták el azt a kiinduló elvi tételt, hogy a büntetőjog és büntető eljárás sikerének legfőbb feltétele a jól működő büntetés-végrehajtás. A büntetőrendszer megújítása tehát a tömlőcállapotok gyökeres megváltoztatásától függ, melynek lényege a korszerű és mindenekelőtt egységes intézményrendszer. Ahogyan Deák vallotta, a büntető rendszer „független attól, ki ítéli el a bűnöst, sőt megfordítva, inkább függ attól, hogy milyenek a börtönök ... Előbb kell tehát megállapítani a börtönrendszert, mint a büntetést.”⁸

1841. december 2-án az országos választmány azt az indítványt is magáévá tette, hogy egy alválasztmány „a munkálatokban szabályul szolgálendő fő ... elveket, minden véleményadás nélkül írja össze és azokat a választmány elé terjessze”.⁹ A börtönrendszerre vonatkozó kérdésekben alig bontakozott ki vita. A Teleky József, Desewffy Aurél grófok, Eötvös József báró, valamint Zarka János ítélőmester, Deák Ferenc, Klauzál Gábor, Pulszky Ferenc követek alkotta alválasztmány nyolc nap alatt munkálta ki az alapelvekről szóló előterjesztést, ami komoly szakmai készültségre utal. Az alválasztmány által előterjesztett alapelvek alapján a tárgyalások során az akkori praxisban ismert „közös rendszert” egyhangúan elutasították az országos választmányi tagok. Valójában, miként azt Deák Ferenc kifejtette, „a dolgozó rendszert rendszernek nem tekintheti. E szerint csak a magányos és hallgató rendszer közt lehet választani.”¹⁰ A dolgozónak nevezett rendszer ugyanis nem volt más, mint a fogházjavítás és a fenyítőházi mozgalmak hatására némiképp bővített, javítgatott tradicionális tömlőcsisztema „rabdolgoztató házakkal” történt kiegészítése. Báró Vay Miklós szerint az nem más, „csak az eddigi rendszertelenség némi módosítása”.¹¹ Erre a választmány határozott nemet mondott.

A magányelzárás alapkritériuma a megfelelő számban rendelkezésre álló zárkákból álló börtönépület. Kellő számú zárka Magyarországon nem hogy nem volt, de néhány kisebb vármegyei kezdeményezést leszámítva börtönépületek sem akadtak. Országos intézetet a Helytartótanács egyáltalán nem tartott fenn, a vármegyék tömlőcei többnyire a megyeháza részét képezték, az uradalmi tömlőcök alkalmi megoldások voltak. Vagyis a törvény elfogadása esetén az egész országra kiterjedő nagyszabású börtönépítési programot kellett volna indítani. Az elfogadott magányrendszerű szabadságvesztés-büntetés végrehajtása pedig nagyszámú zárkát jelentett. Börtöncellát, mely ezidőtájt a tömlőcöztesési gyakorlatban többnyire ismeretlen volt, jószerével a börtönügyi szóhasználatban még megnevezése is hiányzott.

⁶ 1840. évi V. törvénycikk. A büntető- s javító rendszer kidolgozására országos választmány küldetik ki.

⁷ [1841-diki] 2-ik ülés december 2-án. Az 1840-diki 5-dik törvénycikkely által kiküldött országos választmányi ülése. 1841-diki 5-dik ülés december 13-án. In: Az országos bizottság jegyzőkönyvei (az un. Szalay László féle feljegyzések. Továbbiakban *Feljegyzések 1843.*). IV. Közli FAYER LÁSZLÓ: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye*. IV. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1902. 193. p.

⁸ Deák Ferenc felszólalása Zala vármegye 1847. október 4-én tartott közgyűlésében. In: *Deák Ferenc beszédei 1829–1847*. Franklin társulat. Budapest, 1882. 628. p.

⁹ Az országos Választmány II-ik ülése december 2-ik napján 1841-ik esztendőben. Jegyzőkönyv ... az országos Választmány üléseiről. D/ melléklet (továbbiakban *Jegyzőkönyv 1843*). A m. kir. Egyetem betűivel. Buda, 1843. 5. p.

¹⁰ [1841-diki] 4-ik ülés december 11-én. *Feljegyzések 1843*. 203. p.

¹¹ [1841-diki] 5-ik ülés december 18-án. *Feljegyzések 1843*. 206. p.

A reformkorban használatos büntetés-végrehajtási kifejezések közül a legáltalánosabb és legrégebb kifejezés a *tömlőc* volt. A tömlőc ekkor már egyaránt jelentett foghelyet és fogházat, vagyis az épületben elkülönített, fogvatartásra szolgáló helyiséget csakúgy, mint magát a börtönépületet.¹² A „vármegye tömlőcei” szófordulat a börtöncélú épület(szárnny) több helyiségére utalt, a szakirodalomban azonban inkább általános értelemben használták arra az intézményre, ahol a fogvatartottakat elzárva tartották. A tömlőc kifejezés éppen a fogházjavítás politika irányultsága miatt kevésbé tarthatott igényt alkalmazásra a modern börtönügy keretében akár helyiség, akár épület értelemben. Amiért felbukkant olykor, az a terminológia tisztázatlanságának és a szakkifejezések hiányának köszönhető. Az *árestum*, áristom még a negyvenes években is kettős jelentéssel bírt: a fogság, a letartóztatás és a fogház, tömlőc értelemben.¹³ Az árestom fogvatartási helyiség jelentéssel ritkán fordult elő, inkább csak a katonai fenyítő jog vidékén jelentkezett ilyen értelemmel. Amúgy a 19. század kezdetére a vármegyei büntető ítélkezési gyakorlatban is kezdett kialakulni a szónak egyfajta enyhe súlyú szabadságvesztés-büntetés karaktere, szemben a súlyosabb (és hosszabb tartamú) tömlőccel. Ez a fejlemény is az ellen hatott, hogy az árestum jelentése architektúrális irányba szűküljön. *Börtön* szavunk a 18. század végére rögzült fogház, tömlőc értelemben¹⁴, de még ekkor is hordozta a hóhér, porkoláb jelentést is.¹⁵ A „berten [hóhér] házából” ekkorra vált általános bezárást szolgáló intézmény megjelölésévé, de helyiség értelemben ritkán és legfeljebb szóösszetételekben jelent meg (börtönszoba).

Vas megye rendjei „közakarattal és egybehangzással elhatározták, hogy a’ régi céliránytalan börtönök helett egy új, az emberiség’ fölvilágosodott századához illőbb, ’s a’ célznak jobban megfelelő fogház állíttassék, ’s benne dolgozó intézet építtessék”¹⁶ Az új „*börtönök*” felépítéséről szóló, 1831. április 18-án kelt közgyűlési határozat értelmében választmányt küldött ki a megye a tervezett változtatások meghatározására. Az építés történetét leíró beszámoló kiváló bizonyítéka a kialakulatlan terminológiának. Miközben általában véve az épület egészére is használták a börtön megnevezést, ugyanakkor az a megfogalmazás, hogy az új épület „alsó részében” a korábbi tömlőc hat „*rekesztéke*” helyett most 40 „*külön egyes börtönből*” áll a föld alatti fertály, a börtön kifejezés és a zárka szó azonosságát jelzi. Különösen, ha tekintjük a „börtönök” leírását mely szerint azok mindegyike „rostélyozott üreggel” bírt, „a’ min a’ világosság és a’ meleg beszolgál”. Hasonlóképpen a tömlőc hat „rekesztékéről” is szó esett, mely a tömlőc átfogó, s azon belül a rekesztékek belső tagoló jellemzőjét hangsúlyozták. A földszinten a szolgáltató helyiségek mellé tervezték a kevésbé veszélyesek közös elzárására szolgáló un. „nagyobb tömlőcöket”. Vagyis több fogvatartottat befogadó zárkákat terveztek. A tömlőc ebben az értelmezésben nem, mint átfogó fogalom, mint épületegész jelent meg, hanem mint nagyobb méretű zárka, szoba. Az első emeleten nyert elhelyezés a „*nők szobája*”.¹⁷ Sajátos kifejezésként jelentek meg a földszintre telepített „egyes tömlőczök vagyis sejtlukak”

¹² BARÓTI SZABÓ DÁVID: *Kisdéd Szótár*. Ellinger János betűjével. Kassán, 1792². 256. p.

¹³ *Törvénytudományi műszótár*. Eggenberger J. és Fia Acad. Könyvtárusnál. Pesten, 1847.

¹⁴ SZILY KÁLMÁN: *A magyar nyelvújítás szótára*. Hornyánszky Viktor kiadása. Budapest, 1902.

¹⁵ BARÓTI Szabó 1792, 34. p.

¹⁶ HEGEDŰS SÁNDOR: *Tekintetes Vas vármegyének újan épített börtönei’ s abban felállított javító intézet’ története. Kezdetétől tökéletes kifejlesztéig, jelen állapotjával együtt*. Nyomatott Reichard Károly betűivel. Kőszegen, 1841. 1. p.

¹⁷ HEGEDŰS 1841, 5–6. pp.

(Azaz nyolc magánzárka.) Zala vármegye inventariuma szerint¹⁸ a fogház maga egy háromszintes, egyemeletes épület volt, nevezetesen a földszinten („középső tömlöc”) alatt, a föld színénél mélyebben volt az „Alsó tömlöcz”, az első emeleten pedig a „Felső tömlöcz.” Ez inkább a fogház belső tagolására utalt, hiszen egy később leírásból tudjuk, hogy az alsó tömlöcöt hét belső egységre tagolták. Zsoldos Ignác börtönelképzeléseinek leírásakor a tömlöcöt a rekesztékkal, a zárkával magával azonosította. Az „építendő fogházzal” értekezve magát az épületet fogháznak nevezte, a zárkákat pedig tömlöcöknek. Hasonló megállapítást tehetünk a börtönnel kapcsolatos szóhasználatára is. „A’ börtönök rendesen naponként kisépértetnek és szellőztetnek”- ez a rendelkezés a börtönt a zárkával azonosítja.¹⁹

A fenti szaknyelvi praxis igazolja, hogy magyar börtönügyi szaknyelvnek nem volt határozott és egységesen alkalmazott kifejezése arra a helyiségre, melyet a modern börtönépítészet mesterei a fogvatartottak egyenkénti elkülönítésére alkalmas térként terveztek. A reformkori szakirodalomból még hiányzott a *zárka* kifejezés. A legújabb etimológiai szótár szerint²⁰ a zár szavunk ugyan 14. századi szláv jövevényszó, a zárda megjelenése azonban 1839-ben rögzíthető, a zárka viszont csak 1881-ben.) Zaicz állítását támasztja alá, hogy sem Ballagi Mór (1868)²¹, sem Czuczor Gergely és Fogarasi János (1874)²² szótára nem ismerte még a ’zárkát’. A zárka a szó megjelenésétől fogva egyjelentésű volt: rabok fogva tartására szolgáló helyiség.²³ Az Értelmező szótár + a zárka szinonimájaként említette a börtöncellát, a fogdát, a tömlöcöt, az áristomot, a karcert.²⁴

Bölöni Farkas Sándor 1834-ben amerikai útiélményeit (köztük több amerikai fogházban tett látogatásának benyomásait) összefoglaló könyvében a nemzetközi szóhasználatnak megfelelően (az angol cell, a francia cellule, a német Zelle nyomán) a foglyok elzárása kialakított helyeket következetesen cellának nevezte. „A massachusettsi státus fogháza ...közepében a falaktól hatlábnnyira emelkednek a foglyok 307 cellái egymás mellett kerülő sorban négy emeletre. ... A cellák 7 láb hosszú, hét magasságú és 3 1/2 láb szélességűek. Rostélyos ablakú vasajtóik a folyosóra nyílik.”²⁵ A Bölöni Farkas féle útleírás jelentős hatása dacára sem volt képes e vonatkozásban hatni a szakmai nyelvre. A magyarban a cella 14. századi latin jövevényszó, mely megtartotta szűk szoba, kamra, kalitka, szerzetesek szálláshelye jelentését.²⁶ Megfelelője a szobácska a „frátereknek cellayok”, „remetének cellája”értelemben.²⁷ A cella megnevezést a börtönügyi terminológia átvehette volna, mégsem tette azt általánosan magáévá. A 19. század második felében szélesedő jelentését

¹⁸ Tettes Nemes Vármegye Fogháza Vagyonoknak összeírása 1825^{ik}ben. Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára IV.1. Zala Vármegye nemesi közgyűlésének iratai b. Közgyűlési iratok. 1825 N° 3242.

¹⁹ ZSOLDOS 1838. 78. p.

²⁰ ZAICZ GÁBOR (főszerk.) *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Tinta Könyvkiadó. Budapest, 2006. 928. p.

²¹ BALLAGI MÓR (szerk.) *A magyar nyelv teljes szótára*, Heckenast Gusztáv. Pest, 1868, 1874², 762. p.

²² Vö. CZUCZOR GEREGELY – FOGARASI JÁNOS: *A magyar nyelv szótára*. Emich Gusztáv Magyar Akadémiai Nyomdásznaál. Pest/Budapest, VI. kötet 1197. p.

²³ BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ (szerk.) *A Magyar Nyelv értelmező szótára*. Akadémia. Budapest, 1959–1962. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/>).

²⁴ EÖRY Vilma (szerk.) *Értelmező szótár* +. Tinta Könyvkiadó. Budapest, 2007. 1784. p.

²⁵ BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR *Utazás Észak-Amerikában*. Ifiabb Tilsch János tulajdona. Kolosvárt, 1834. 111. p.

²⁶ ZAICZ 2006, 98. p.

²⁷ Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond (szerk.) *Nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvmélekektől a nyelvújításig*. Első kötet, A–I. Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése. Budapest, 1890. 316. p.

mutatja az etimológiai szótár, melyben napjainkra a szerzetesi, kolostori szobával szemben első helyre került a börtönben, fogdában elkülönített rész, a zárka.²⁸

Szemere Bertalan a javító rendszerről értekezve a quaker munkálkodás eredményeképpen megszületett pennsylvaniai modellben - hogyan leírta - a törvényhozás „a’ nagyobb gonosztevőket magányos kamrákba zárni rendelé.” Ő a hiányzó szakszó okán a zárt fogvatartási hely megjelölésére a *kamra*, *kamara* kifejezést hívta segítségül, a magánzárka megnevezésére pedig a „*magányos kamra*” kifejezést.²⁹ Tudósítása szerint kamrákba azok csukattak, „kiket a’ bíró elkülönöztére ítelt, vagy kik a’ tömlöczfenyítékhez alkalmazkodni vonakodtak.” Vagyis mind a büntetésekképpen magánelzárást, mind a fenytésként alkalmazott magánzárkát még egy kifejezéssel jelölte. Kicsivel arrébb a fenytő magánzárkára már a *sötét kamra* kifejezést használta.³⁰

Eötvös József a fogházjavítás kapcsán az 1829-ben létesített cheryhilli Penitentiary létesítéséről írva, „tömlöcjavitásról” szövelt, sőt magát a keleti börtönt is tömlöcnek nevezte. Eötvös sokat használta a *tömlöc* kifejezést, de minden esetben a *börtönre*, mint egészre vonatkoztatva. Abban a kifejezésben, hogy „Amerika tömlöczzei javítóházak”, egyértelműen azonosította a reformkori tömlöc szót a modern amerikai börtönnel.³¹ „Tudom, hogy tökéletes poenitentiarius tömlöczöt régi épületből majdnem lehetetlen készíteni, s hogy bizonyára az, melyet régi börtönünkből készíthetünk, távol leend a philadelphiai poenitentiaria tökélyétől.”³² Azzal, hogy a börtönigazgatást „tömlöczi kormány”-nak nevezte, tömlöc kifejezést méginkább eltávolította a középkori rekeszték értelmétől.³³

Amikor Eötvös a panoptikus rendszer mellett nyilatkozott („csak a legszorosabb, legszüntelenebb felvigyázat az, mi által a tömlöczi rendszer fennállhat, s nem képzelhetek épületet, melyben e cél úgy elérhető, mint a csillag vagy sugárformájú panopticum által³⁴) lényegében letette voksát a magánzárkarendszer mellett. A zárka kifejezésből megfelelőjét értekezésének tanúsága szerint a legritkábban kereste, szóhasználatában helyette a „magános elzárást”, „magános elzáratást”, „rabok magányban tartatását”, „elkülönözést” „tökéletes magánosságot” használta.³⁵ Olyankor, mikor mindenképpen fizikai értelemben vett helyiségről kellett írnia, *szobákról* szövelt.³⁶ Szomorúan állapította meg, hogy „most létező fogházunk, mely az auburni rendszerhez egyáltalában alkalmatlan, haszonvetővé válnék ; — egy emelet felemelve, azt s belsejét az említett nagyságú egyes szobákra osztva, bizonyos vagyok, hogy abban per alatt lévő rabjaink nagyrésze, — azok t. i. kik kezességre nem eresztetnek, s a kisebb időre ítelt rabok 1—6 hónapig, — megférnének.”³⁷ Szemben a magányrendszerű philadelphiaival, az auburnit követő elképzelése szerint „ha a szobák az említett nagyságra építetnek, egyes udvarokra szükség nem

²⁸ EÖRY 2007, 171. p.

²⁹ SZEMERE BERTALAN: *Terve egy építendő javító-fogháznak a’ magány-rendszer elvei szerint*. Werfer Károly’ Könyvnyomó Intézetében. Kassán, 1838. 7. p.

³⁰ SZEMERE 1838, 11. p.

³¹ EÖTVÖS JÓZSEF: Vélemény a fogházjavítás ügyében. I: *Báró Eötvös József Összes munkái XII. Tanulmányok*. Révai Testvérek Irodalmi Intézet R. Budapest, 1902. 16. p., 36 p.

³² EÖTVÖS 1902, 22. p.

³³ EÖTVÖS 1902, 36. p.

³⁴ EÖTVÖS 1902, 35. p.

³⁵ EÖTVÖS 1902, 16. p.

³⁶ EÖTVÖS 1902, 21. p.

³⁷ EÖTVÖS 1902, 21. p.

leend.”³⁸ „a szobák s főkép a dolgozó termek nem építtetnek oly módon, hogy bennök a levegő ablakok felnyitása, vagy, ha az elegendő nem volna, különös ventilátorok által megújíthatassék”.³⁹ A fegyelmezés céljaira igénybe veendő helyiség nála „magános elzárás, sötét szobában”⁴⁰, a legmegátalkodottabbak ellen „magános elzárás, sötét szobában ágy nélkül” használtatik.⁴¹

Az országos Választmány az első tárgyalási szakaszának utolsó ülésén arról rendelkezett, hogy a börtönök rendszerét kimunkáló alválasztmány, figyelemmel a költségekre tegyen javaslatot a jövőben létesítendő börtönök számát illetően.⁴² Ennek a javaslatnak alapfeltétele volt egyfelől az új börtönök építése és a meglévő börtönök magányrendszer szerinti átépítése. Ezért is vetődött fel a központilag elfogadott tervek szerinti létesítés, mely az olcsóság és a magányrendszer következetes és kontrollált végig vitelét szolgálhatta.⁴³ A középpontban tehát a zárkarendszerek kialakítása állott.

Az alválasztmány javaslatában az elzárásra szolgáló hely megnevezése „börtöni lak” lett volna. Ezt az országos Választmány „börtön kamrácskára” cserélte föl.⁴⁴ Használták még a kodifikátorok a rekesz, rekeszték kifejezéseket is. Előfordult a börtöni szoba, szobácska is. Az, hogy ebben a kérdésben rögzült a terminológia, nem kevésbé köszönhető a magányrendszer meghonosításának, mely kikényszerítette a rabok elzárásával kapcsolatos kifejezések pontosítását.

Az országgyűlés elé kerülő javaslatban a kifejezés végül a „*magány kamra*” lett. „A fogoly is magány kamráját és ruháit állandóan tisztán tartani köteleztetik.”⁴⁵ A szöveg gyakran került a hely megjelölését, inkább a letartóztatotról és a fogolyról szólt, annak fogságáról; a rabról és annak rabságáról beszélt, kevésbé a közvetlen architekturális térről. Amikor már megkerülhetetlen volt a zárka néven nevezése, úgy rendelkezett a törvény, hogy alkonyodás felé *kamrájában* gyertya gyújtatván⁴⁶, vagy hogy *kamrácskába* vitetve zárassék be⁴⁷. A kamrácska naponta kétszer „gondosan megvizsgáltatik”⁴⁸ Előfordult még az „egyes kamrácska” is a bútorozás kapcsán.⁴⁹ A fegyelem megtartása és a szabályszegések megakadályozás és szankcionálása kapcsán fogadta el a szöveg a „kihágás fokozatához képest” a többi fenyítés mellett kiszabható „setét kamrácskában legfeljebb három napig”⁵⁰ tartó speciális elzárás. A kamra olykor találkozott jelzős szerkezetben a börtönnel: a belső örök számára tilalmazott a rabok „börtön kamráikba bort vagy szeszes italt alattomosan beförtélyoskodni”.⁵¹

³⁸ EÖTVÖS 1902, 22. p.

³⁹ EÖTVÖS 1902, 18. p.

⁴⁰ EÖTVÖS 1902, 28. p.

⁴¹ EÖTVÖS 1902, 28. p.

⁴² SZALAY 1843, IX. p.

⁴³ [1841-diki] 6-ik ülés december 14-án. *Feljegyzések 1843.* 214.p.

⁴⁴ Az országos választmány XXI-ik ülése November 22-ik napján 1842-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843.* 44. p.

⁴⁵ Az...országos választmány jelentése A m. kir. Egyetem betűjével. Buda 1843. C/ A börtön-rendszerről 37. §.

⁴⁶ 54. g. §.

⁴⁷ 46. §.

⁴⁸ 54. c., k. §.

⁴⁹ 50. §.

⁵⁰ 54. g. §.

⁵¹ 313 §.

Sokat segített a szaknyelvi pontosításban a tömlőc szó elvetése a kodifikáció során, valamint a büntető hatóságok börtöneinek meghatározásakor a börtön szó lefoglalása (törvényhatósági börtönben, kerületi börtönben töltendő rabság értelemben.)⁵² A rabokra vonatkoztatva „börtöni jegyzőkönyvről”, „börtöni fegyelmi szabályos rendeletekről, „börtön igazgatóságról”, „börtönépületről”,⁵³ börtöni egyenruháról⁵⁴ szólt a szöveg. A törvényjavaslat olvastán bizonyossá vált, hogy eldőlni látszott a kérdés: a magánrendszerű büntetés-végrehajtási intézetekben a rabok fogva tartását szolgáló helyiség megnevezése 1843-ban a kamra, kamrácska lett.

⁵² 89. és 92., 95. §§.

⁵³ 41., 45., 46. §.

⁵⁴ 82. §.

MOLNÁR JUDIT*

A fizetési meghagyással szemben előterjesztett ellentmondás nem akadályozza a bírósági meghagyás kibocsátását

Bevezető gondolatok

A fizetési meghagyásos eljárás szabályait a magyar polgári eljárásjogban az 1893. évi XIX. törvénycikk fektette le¹, és immár a 128. születésnapját ünnepli nemperes eljárásunk 2021-ben. Szabályozásának alapeszméje – a peres eljárás alakszerűségeinek mellőzése, az eljárás egyszerűsítése, gyors és olcsóvá tétele ott, ahol ezt az anyagi igazság veszélyeztetése nélkül meg lehet tenni – az eljárás megjelenése óta változatlanul tekinthető.² Az eljárás legfőbb jellemzői, hogy az eljáró hatóság a jogosult egyoldalú kérelmére a kötelezettet – a bizonyítási eljárás mellőzésével – a kérelemben foglalt követelés teljesítésére vagy azzal szembeni ellentmondásra hívja fel. Ennek hiányában a fizetési meghagyás jogerőre emelkedik és végrehajtható lesz, míg ellentmondás esetén a fizetési meghagyásos eljárás perré alakul át.³

A bírósági meghagyás intézménye 1973. január 1-jétől jelent meg az 1952. évi polgári perrendtartásban.⁴ A 136. §-ban az alperes mulasztásának következő esetét és annak következményét ekként rögzítette a jogalkotó: *Ha az első tárgyalást az alperes mulasztja el, és írásbeli védekezést nem terjesztett elő, a bíróság a felperes kérelmére az alperest az idézéssel közölt kereseti kérelemnek megfelelően bírósági meghagyással kötelezi, egyben marasztalja a felperes költségeiben.*⁵

A két fenti intézmény kapcsolata élénk érdeklődéssel övezett területe a polgári eljárásjogunknak. Alapvető kérdésként jelentkezett és van jelen ma is, hogy egy egyszerűsített és egyoldalú nemperes eljárást követően alkalmazható-e az ellentmondás nyomán

* egyetemi docens, DE Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Eljárásjogi Tanszék

¹ 1893. évi XIX. tc. a fizetési meghagyásokról 1. §.

² KENGyel MIKLÓS: *Magyar Polgári Eljárásjog*. Osiris Kiadó. Budapest, 2002. 467. p.

³ TóTH KÁROLY: *Polgári törvénykezési jog, Alapismeretek II. kötet Törvénykezés államhatalommal*. Hegedűs és Sándor Könyvkiadóhivatala. Budapest, 1910. 460–466. pp.; KENGyel 2002, 467. p.; GÁSPÁRDY LÁSZLÓ: *Polgári nemperes eljárások*. "Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért". Miskolc, 2001. 125. p.

⁴ 1972. évi 26. törvényerejű rendelet a polgári perrendtartás módosításáról.

⁵ 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról (továbbiakban 1952. évi Pp.) 136. § (2) bek.

perré alakult eljárásban a kötelezett mulasztására alapított ítélet-hozatal, azaz bírósági meghagyás kibocsátása.

A tanulmány címéül a Pp.-nk, azaz a 2016. évi CXXX. törvény 262. § (2) bekezdésében szabályozott kijelentő mondatot választottuk. Egy egyszerűnek tűnő megállapítás jelenik itt meg, amely mögött azonban kérdések sorakoznak. Ezek közül a tanulmány írója szerint a legfontosabbak, hogy a fizetési meghagyásos nemperes eljárásban tett kötelezetti nyilatkozatnak tulajdonítson-e a perben eljáró bíróság jelentőséget; az ellentmondásra vonatkozó szabályok lehetővé teszik-e a nyilatkozat perben történő felhasználhatóságát.

Jelen tanulmányban arra vállalkozunk, hogy – visszatekintve a két intézmény kapcsolatát meghatározó szabályozásokra, megvizsgálva a szabályozás hátterét – válaszokat adjunk a fenti kérdésekre.

I. Fizetési meghagyással szembeni ellentmondás és a bírósági meghagyás kapcsolata

Megállapítható, hogy a pert megelőzően lefolytatott fizetési meghagyásos eljáráshoz köthetően a bírósági meghagyás alkalmazhatóságának sajátos értelmezése állt elő a joggyakorlatban. A fizetési meghagyással szemben a kötelezett által előterjesztett ellentmondás, és az abban megjelenő kötelezetti nyilatkozat tovább élt a polgári perben. Az ellentmondást a – perben már alperesként megjelenő – kötelezett részéről a per tárgyára vonatkozó nyilatkozatként értékelték, így a bírósági meghagyás alapfeltétele – a kötelezett mulasztása és hallgatása – nem állt fenn.

Ezt elsőként a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának 172. számú állásfoglalása szögezte le, egységesítve a joggyakorlatot, és 1996. január 1. napjától behatárolta az első tárgyalást elmulasztó alperessel szemben alkalmazható szankciót. Az állásfoglalás kivételt nem tűrve mondta ki, hogy „a fizetési meghagyás ellen benyújtott ellentmondás alapján kitűzött tárgyalás elmulasztása esetén nem bocsátható ki bírósági meghagyás”.⁶ Indokolásában a Polgári Kollégiuma rámutatott, hogy a fizetési meghagyásnak bármilyen címen történő megtámadása ellentmondásnak minősül.⁷ A bírósági meghagyás kibocsátásának akadálya, ha az alperes írásbeli védekezést terjeszt elő.⁸ E két rendelkezés közötti összefüggés pedig abban áll, hogy az ellentmondást az alperes keresettel szembeni védekezésének kell tekinteni, mely kizárja a bírósági meghagyás kibocsátását.⁹

2009 májusában a Legfelsőbb Bíróság jogegységi tanácsa felülvizsgálta a fenti állásfoglalást, és annak az idézett pontja tekintetében is megállapította a felülvizsgálat szükségességét. A fizetési meghagyással szembeni kötelezetti nyilatkozat perbeli minősítése kapcsán ugyanis megváltozott a szabályozási környezet és új jogalkotói-jogalkalmazói igény jelent meg. 2009. január 1-én lépett hatályba a 2008. évi XXX. törvény, mely novelláris módosítást jelentett a 1952. évi Pp. számára.¹⁰ A novella bevezette az 1952. évi

⁶ PK 172. számú állásfoglalás b. pont.

⁷ 1952. évi Pp. 319. § (1) bek. (hatályos 1996. 01. 01.-től).

⁸ 1952. évi Pp. 136. § (1) bek. (hatályos 1996. 01. 01.-től).

⁹ PK 172. számú állásfoglalás Indokolás a b. ponthoz.

¹⁰ 2008. évi XXX. törvény a Polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény és egyes kapcsolódó törvények módosításáról (VIII. novella).

Pp. Ötödik Részébe, XXVI. fejezetébe a kisértékű perekre vonatkozó különleges peres szabályozást. A kisértékű perek lefolytatása során az eljárás gyorsításának alapgondolata eredményezte azt, hogy ezen perekben az első tárgyalást érdemi cselekmények színterévé kívánták tenni, amely már nem tehetett lehetővé, hogy az alperes mulasztással, hallgatással megghiúsítsa a kitűzött célt.¹¹ Mindezek eszközéül megjelent az 1952. évi Pp. 390. § (1) bekezdésében azon rendelkezés, hogy „a fizetési meghagyással szemben előterjesztett ellentmondás nem akadály a bírósági meghagyás kibocsátásának”.

A jogegységi tanács a fenti peres cél elérése érdekében ezért amellett döntött, hogy szigorítja a kötelezett fizetési meghagyással szemben előterjesztett ellentmondásának felhasználhatóságát az első tárgyalások elmulasztása körében, és a bírósági meghagyás kibocsátásához kapcsolódóan sajátos szempontrendszert vezetett be: a korábbi PK 172. állásfoglalással szemben, mely az ellentmondást egyenlővé tette az alperes írásbeli védekezésével, tartalmi feltételeket határozott meg az ellentmondás vonatkozásában. Akként rendelkezett, hogy „a fizetési meghagyás ellen benyújtott ellentmondás alapján kitűzött tárgyalás elmulasztása esetén – mind a kisértékű, mind a kisértékűnek nem minősülő perekben – kizárt a bírósági meghagyás kibocsátása, ha a fizetési meghagyással szemben előterjesztett ellentmondás érdemi ellenkérelmet (védekezést) tartalmaz”.¹²

A jogegységi határozattal tehát minőségi különbséget kívántak tenni az egyszerű és az érdemi védekezést tartalmazó ellentmondások között. Csak az utóbbi ellentmondások esetében maradt fenn a kötelezetti ellentmondás polgári peres mulasztást elhárító hatása. Az érdemi védekezést nem tartalmazó ellentmondások már nem feleltek meg az alperes által tett írásbeli védekezés feltételének, és a bírósági meghagyás kibocsátható volt az első tárgyalást elmulasztó alperessel szemben mind a kisértékű, mind az általános szabályok szerint lefolytatott polgári perekben.¹³

2018. január 1-jén hatályba lépett új polgári perrendtartásunk¹⁴ fenntartotta a bírósági meghagyás intézményét, azonban az alkalmazhatóságához kapcsolódó eljárásjogi előzményeken jelentősen változtatott. A 181. §-ában akként rendelkezik, hogy amennyiben az alperes az írásbeli ellenkérelem előterjesztését elmulasztja és beszámítást tartalmazó iratot sem terjeszt elő, vagy azt a bíróság visszautasítja, a bíróság hivatalból, tárgyaláson kívül, az alperest a vele közölt kereseti kérelemnek megfelelően bírósági meghagyással kötelezi, kivéve, ha az eljárás megszüntetésének van helye.¹⁵ A jelenlegi szabályozásra fokozottan jellemző, hogy az alperes hallgatását, passzív magatartását szankcionálni kívánja a jogalkotó, alapvető érdeke mindkét fél álláspontjának ismerete, a perfelvétel – tárgyaláson vagy tárgyaláson kívül történő – mielőbbi megvalósítása.¹⁶ Szemben az 1952.

¹¹ Lásd ehhez: HORVÁTH EDIT ÍRISZ: *Ösztönzők és korlátok a kisértékű követelések perbeli érvényesítése során hazánkban és egyes európai államokban*. Doktori értekezés. Budapest, 2018. 89-90. pp.; WOPERA ZSUZSA: *Az alfától az ómegáig: a kisértékűtől a kiemelt jelentőségű perekig*. Miskolci Jogi Szemle 6. évfolyam (2011) különszám. 216. p.

¹² 2/2009. PJE 1. b. pont.

¹³ 2/2009. PJE Indokolás az 1. b. ponthoz; SZÉCSÉNYI-NAGY KRISTÓF: *A fizetési meghagyásos eljárás*. In: Varga István (szerk.): *Polgári nemperes eljárások joga*. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest, 2010. 894. p.; WOPERA 2011, 216. p.; PALLÓS NIKOLETTA: *A kisértékű perek szabályainak perrendi kompatibilitása, Dogmatikai elemzés jogtörténeti és európai kitekintéssel*. PhD értekezés. Szeged, 2011. 168–169. pp.

¹⁴ 2016. évi CXXX. törvény a polgári perrendtartásról (továbbiakban Pp.).

¹⁵ Pp. 181. § (1) bek.

¹⁶ Pp. 187. §.

évi Pp.-vel, mely nem ragaszkodott az alperes írásbeli előzetes nyilatkozatához, és elégségesnek tartotta az alperes megjelenését a tárgyaláson, az új Pp. a perkoncentráció elvének érvényre juttatása érdekében¹⁷ az alperestől előzetes írásbeli nyilatkozatot vár el,¹⁸ és a per lefolytathatóságához a felek eljárástámogatási kötelezettségét¹⁹ fokozottan kívánja érvényre juttatni. A peres eljárás el sem jut a perfelvételi szakba, ha az alperes határidőn belül nem nyújtja be írásbeli ellenkérelmét, melyben részletes (alaki és érdemi) védekezését fogalmazza meg a felperesi keresettel szemben.²⁰

A Pp. hatálybalépésével a polgári peres szabályozásunk megújult, mely magával hozta az 1952. évi Pp.-hez kapcsolódó elvi iránymutatások felülvizsgálatának szükségességét. A Kúria jogegységi tanácsa az 1/2017. polgári jogegységi határozatában határozta meg, melyek azok a korábbi iránymutatások, amelyek az új polgári perrendtartás hatálya alatt tovább alkalmazhatóak, és melyek azok, amelyek tekintetében az új polgári perrendtartás az elvi iránymutatás alkalmazásának végét jelenti. Ezen utóbbi körben találhatjuk meg a 2/2009. PJE-t, mely – mint ahogyan már fentebb részletesen ismertettük – a per első tárgyalásának elmulasztásához fűződő jogkövetkezményként megjelenő bírósági meghagyás kibocsátásának kereteit értelmezi.

A fentiekre tekintettel különösen érdekes, hogy a Pp. 262. § (2) bekezdésében 2018. január 1-től él az a szabályozás, hogy „a 181. §-ban meghatározott esetekben a fizetési meghagyással szemben előterjesztett ellentmondás nem akadályozza a bírósági meghagyás kibocsátását”. Honnan ismerős ez a megfogalmazás? A 2009. január 1-től hatályos 1952. évi Pp. 390. §-ában, a kísértékű perekre vonatkozó szabályozás körében találkoztunk vele, és a kijelentés tartalmát a 2/2009. PJE 1. b) pontja értelmezte. A szabályozási környezet azonban 2018. január 1-jétől jelentős változáson ment át, és a fenti PJE alkalmazását kizárta a Kúria a Pp. tekintetében. Milyen tartalom van akkor jelenleg a 262. § (2) bekezdésében megfogalmazott kijelentés mögött? A kommentárirodalom segítségét hívva arra juthatunk, hogy a jogalkalmazás és a jogtudomány egységes álláspontja szerint a Pp. a 2/2009. PJE-nek megfelelő pontosítással fenntartja az 1952. évi Pp. rendelkezését, miszerint a fizetési meghagyással szembeni ellentmondás nem akadályozza a bírósági meghagyás kibocsátását, de csak abban az esetben, ha az ellentmondás érdemi ellenkérelmet (védekezést) nem tartalmaz, tehát a perben a 181. § alkalmazásának lenne helye. Ha az ellentmondás tartalmaz érdemi védekezést vagy beszámításnak megfelelő nyilatkozatot, a bírósági meghagyás kibocsátásának nincs helye akkor sem, ha az alperes írásbeli ellenkérelmet nem nyújtott be.²¹ Ez a következtetés azonban szembekerül a Pp. által megvalósított következetes perszerkezettel, hiszen az írásbeli ellenkérelem már a perfelvétel része, az írásbeli ellenkérelem perfelvételi irat, a benne foglalt nyilatkozatok perfelvételi nyilatkozatok; mindez a keresetlevél tartalmi elemeit magában foglaló keresetlevél tartalmazó irat *előtt* előterjesztett ellentmondásra értelemszerűen nem lehet igaz.²²

¹⁷ Pp. 3. §-

¹⁸ Pp. 199–200. §.

¹⁹ Pp. 4. § (1) bek.

²⁰ Pp. 181. § (2) bek.

²¹ WOPERA ZSUZSA (szerk.): Kommentár a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvényhez Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2017. 466. p.

²² Pp. 183. § (1), 199. §.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, a fizetési meghagyásos eljárás és a bírósági meghagyás intézménye közötti kapcsolatban több szempontból is elkülöníthetünk szabályozási időszakokat. Az első megkülönböztetés az alperestől elvárt peres magatartáshoz kapcsolódik: az alperes feladata 1973. és 2017. december 31. között az első tárgyaláson való jelenlét, és másodlagos az előzetesen írásban előterjesztett védekezés; 2018. január 1-től az írásbeli ellenkérelem határidőben történő előterjesztése. A második elkülönítés az ellentmondás hatásához kapcsolható: 1996. január 1. napjától 2008. december 31.-ig az ellentmondás az alperes írásbeli nyilatkozata és kizárja a bírósági meghagyás alkalmazását; 2009. január 1.-től az ellentmondások tartalmi megkülönböztetése jelenik meg, érdemi és nem érdemi ellentmondásokat különítünk el, és kizárólag az érdemi ellentmondással hárítható el az írásbeli ellenkérelem hiányához kapcsolt bírósági meghagyás.

Sajátos eredményre vezetett az eddigi vizsgálatunk, ugyanis nem köthető egyik megoldás sem kizárólag az 1952. évi Pp., illetve az új Pp. hatályához, átfedés mutatható ki. Kizárólag 1996 és 2008 között állt fenn olyan kapcsolat a két intézmény között, amely tisztán és egyértelműen meghatározható volt: az ellentmondás kizárja a bírósági meghagyást. 2009-től kezdődően, így jelenleg is jellemző, hogy a bíróság elsődlegesen a peres kötelezettség teljesítését várja el az alperestől (megjelenés/írásbeli ellenkérelem), és másodlagosan – az előző – hiányában visszanyúl a fizetési meghagyásos kötelezett nyilatkozathoz, és annak tartalma alapján dönti el, történt-e mulasztás vagy sem az alperesi oldalon. Így a két intézmény közötti kapcsolat aktív marad.

II. A kötelezett fizetési meghagyással szemben benyújtott ellentmondása

Láthattuk az előzőekben elvégzett elemzés eredményeként, hogy a bíróság a perré alakult eljárásban – alperesi írásbeli ellenkérelem hiányában – a fizetési meghagyásos eljárás iratanyagában található ellentmondást vizsgálja meg a korábbi 2/2009. PJE által meghatározott szempontok szerint, és dönt arról, hogy a kötelezettnek a fizetési meghagyásos nemperes eljárásban tett nyilatkozata megfeleltethető-e érdemi védekezésnek vagy sem. A vizsgálatunk ezen pontján azonban nem mehetünk el a következő kérdés mellett: az ellentmondás tartalmára vonatkozó szabályok megalapozzák a nyilatkozat perben történő értékelését?

A következőkben megvizsgáljuk az 1952. évi Pp. és a 2009. évi L. törvény ellentmondásra vonatkozó rendelkezéseit.²³ Tekintettel arra, hogy 1973. január 1-jétől jelent meg a bírósági meghagyás a perrendtartásban, vizsgálatunk kezdőidőpontjának is ezt a dátumot tekintjük. Az 1952. évi Pp. XIX. fejezetének 1973. január 1-jét követően hatályos szabályai szerint a fizetési meghagyásnak bármilyen címen előterjesztett megtámadása ellentmondásnak számít,²⁴ és tartalmi követelményként jelenik meg, hogy a kötelezettnek a követelésre az ellentmondásban nyilatkoznia kell, elő kell adnia a védekezésének alapjául szolgáló tényeket, valamint ezek bizonyítékait; okirati bizonyítékait eredetiben vagy másolatban csatolnia kell.²⁵ További kiegészítésként jelenik meg, hogy „ha az ellentmondás

²³ A fizetési meghagyásos eljárás szabályai 2010. 05. 31.-ig a Pp.-ben, 2010. 06. 01.-től a 2009. évi L. törvényben (továbbiakban: Fmhtv.) találhatók meg.

²⁴ 1973. 01. 1.-től hatályos Pp. 319. § (1) bek.

²⁵ 1973. 01. 1.-től hatályos Pp. 320. § (1) bek.

nem felel meg az előző bekezdés rendelkezéseinek, vagy egyéb kiegészítésre szorul, az ellentmondás elutasításának ebből az okból nincs helye, az elnök azonban a 124. § alapján intézkedéseket tehet a tárgyalás előkészítésére”,²⁶

A fenti követelmények 36 év elteltével, 2009. január 1-jével változtak meg²⁷ oly módon, hogy az ellentmondásában a kötelezettnek továbbra is nyilatkoznia kell a követelés tekintetében, azonban a védekezésének alapjául szolgáló tényeket előadhatja, valamint ezek bizonyítékait; okirati bizonyítékait eredetiben vagy másolatban csatolhatja.²⁸ Emellett változatlanul fennmarad, hogy ha az ellentmondásban a kötelezett a követelésre érdemben nem nyilatkozik, vagy az ellentmondás egyébként kiegészítésre szorul, az ellentmondás elutasításának ebből az okból nincs helye, az elnök azonban a 124. § alapján intézkedéseket tehet a tárgyalás előkészítésére.²⁹

2010. június 1-től az Fmhtv. 28-33. §-ai rendelkeznek az ellentmondás intézményéről. Itt egyértelműen kimutatható, hogy az ellentmondás tartalmát illetően nem jelenik meg pozitív meghatározás. A 28. § akként rendelkezik a kötelezeti védekezésről, hogy „a *fizetési meghagyás ellen a kötelezett annak kézbesítésétől számított tizenöt napon belül a közjegyzőnél ellentmondással élhet*”. Emellett negatív kerülnék felsorolásra olyan esetkörök, amelyek nem tekinthetők a kötelezett részéről a fizetési meghagyás elleni ellentmondásnak.³⁰ Mindehhez kapcsolódóan az Fmhtv. megállapítja, hogy a kellő időben előterjesztett ellentmondás folytán a fizetési meghagyásos eljárás – az ellentmondással érintett részben – perré alakul át.³¹

A kibocsátott fizetési meghagyásnak a kötelezettnek szóló tájékoztatási részében az ellentmondás kapcsán ugyancsak annyi jelenik meg, hogy a kötelezett – ha a követelést alaptalannak tartja – a meghagyás ellen a 28. § szerint ellentmondással élhet.³² A 28. szakaszhoz fűzött kommentár arról nyilatkozik, hogy az ellentmondás a kötelezettnek a közjegyzőhöz címzett nyilatkozata, amelyben vitatja (támadja, tagadja) a jogosult követelését. A meghagyás bármilyen címen történő megtámadása ellentmondásnak minősül.³³ Az ellentmondást nem kell megindokolni, a kötelezett akár egy szavas nyilatkozata is elég az eljárás perré alakításához. Mindezek indoka, hogy a kötelezettel szemben sem lehet magasabb eljárásjogi követelményeket támasztani, mint a jogosulttal szemben.³⁴

Megállapítható, hogy 1973. január 1. és 2008. december 31. között élt tartalmi, különösen a bizonyítékok előterjesztésére vonatkozó kötelezettség a kötelezeti ellentmondás esetében, amely meghatározta a kötelezeti nyilatkozat tartalmát. Jelen volt azonban a megengedő szabályozás is, hogy a hiányos kérelem nem utasítható el. 2009. január 1-jét követően a kötelezettség lehetőséggé szelídült, majd az Fmhtv. hatályba lépésével minden kötelezettség-lehetőség eltűnt. A fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelmet sem

²⁶ 1973. 01. 1.-től hatályos Pp. 320. § (2) bek.

²⁷ 2008. évi XXX. törvény 45. §.

²⁸ 2009. 01. 01.-től hatályos Pp. 319. § (2) bek.

²⁹ 2009. 01. 1.-től hatályos Pp. 319. § (3) bek.

³⁰ Fmhtv. 29-31. §.

³¹ Fmhtv. 36. § (1) bek.

³² Fmhtv. 27. § g. pont.

³³ SZÉCSÉNYI-NAGY KRISTÓF: *Nagykommentár a fizetési meghagyásos eljárásról szóló törvényhez*. Wolters Kluwer Hungary, Budapest, 2020. 368–369. pp.

³⁴ BDT2001.457.; SZÉCSÉNYI-NAGY 2020, 369. p.

kötelező indokolással ellátni, az érvényesített igény alátámasztásául szolgáló bizonyítékokat megjelölni, így a kötelezett részéről érkező jogorvoslatot is áthatja annak egyszerű volta, elvárásként a követelés tekintetében megjelenő vitató nyilatkozat áll fenn.

Az Fmhtv. e tekintetben a Pp. hatálybalépésével sem változott, az ellentmondásra vonatkozó rendelkezések konzekvensen élnek tovább.

III. Következtetések

Az ellentmondás perbeli hatására és a nyilatkozat tartalmi követelményeire vonatkozó vizsgálat eredményeit egymás mellé téve a következő megállapításokat tehetjük:

1. A PK 172. számú állásfoglalás hatálya alatt a perben eljáró bíróság egy tartalmilag látszólag kötött kötelezeti ellentmondást tekintett egyenértékűnek az írásbeli védekezéssel a bírósági meghagyás kibocsáthatósága szempontjából. Az ellentmondás automatikusan kizárta a bírósági meghagyás kibocsátását.
2. A 2/2009. PJE hatálya alatt az ellentmondás tartalmi követelményei elsőként csökkentek, mivel már csak lehetőség volt a bizonyítékokkal való alátámasztás (2009. január 1-től), majd 2010. június 1-jét követően a kötelezettségre vonatkozó vitató nyilatkozaton túl nem volt tartalmi elvárás. Mindeközben a PJE tartalmi követelményeket támasztott az ellentmondás-bírói meghagyás kibocsátás kapcsolatában, és elkülöníteni rendelte a jogkövetkezmények szempontjából az érdemi védekezést tartalmazó ellentmondásokat a pusztán vitató nyilatkozatokat tartalmazó kötelezeti kérelmektől.
3. A Pp. hatálybalépésével a 2/2009. PJE alkalmazhatósága megszűnt, az általa adott értelmezés azonban tovább él a kötelezeti ellentmondás-bírói meghagyás kapcsolatában. A változatlanságot jól érzékelteti Pp. 262. § (2) bekezdésének kijelentő mondata: „A 181. §-ban meghatározott esetekben a fizetési meghagyással szemben előterjesztett ellentmondás nem akadály a bírósági meghagyás kibocsátásának.”

Tehát 2021-ben sem kell a kötelezettnek részletesen reagálni a fizetési meghagyásra ahhoz, hogy nyilatkozata ellentmondás legyen. Az ellentmondásokra nem áll rendelkezésre formanyomtatvány, így a kötelezett a közjegyzői felhívásra a legegyszerűbb módon fogja az ellentmondásának tartalmát megfogalmazni: vitatja részben vagy egészben a meghagyásba foglalt követelést.³⁵ A perré alakult eljárásban – miután a felperes a keresetet tartalmazó iratát előterjesztette³⁶ – a bíróság az alperest felhívja írásbeli ellenkérelem előterjesztésére.³⁷ A korábbi kötelezett alperesként egy részletesen szabályozott beadványt köteles 30 napon belül a bírósághoz benyújtani. Ennek elmaradása esetén jöhet számításba a fizetési meghagyás ellen előterjesztett ellentmondása. A bíróság – mielőtt a mulasztás esetére rendelt bírósági meghagyást kibocsátaná - vizsgálja, hogy az ellentmondás tekinthető-e érdemi

³⁵ PALLÓS 2011, 170. p.

³⁶ Pp. 257. §.

³⁷ Pp. 262. § (1) bek.

védekezésnek, vagy sem. Előbbi esetben nem alkalmazza a bírósági meghagyást, utóbbi esetben kibocsátja azt, mellyel szemben az alperes jogorvoslattal élhet.³⁸

Jelen tanulmány szerzője ezen sajátos szabályozási helyzetre két megoldási lehetőséget is megfelelőnek talál.

Az első megoldás – a polgári peres eljárás céljait elsődlegesnek tekintve – arra tesz javaslatot, hogy a fizetési meghagyásos eljárást perré alakító kötelezett ellentmondást és a bírósági meghagyás kibocsáthatóságát egymástól függetleníteni kell. A kötelezett nyilatkozata jelen szabályozási környezetben távol esik azoktól a követelményektől, amelyet a jogalkotó az alperes írásbeli ellenkérelméhez kapcsol, és csak a bíróságot terheli azzal, hogy írásbeli ellenkérelem hiányában a nemperes eljárás iratanyagát képező ellentmondást vizsgálja és eldöntse, érdeminek tekinthető-e az abban foglalt védekezés.

A második megoldás – a kötelezett ellentmondásának tartalmára koncentrálna – azt javasolja, hogy a jogalkotó bocsásson a kötelezettek rendelkezésére ellentmondás-formanyomtatványt³⁹, melyben – hasonlóan a fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelemhez – kötelezően és nem kötelezően kitöltendő mezők segítik a beadvány előterjesztőjét. A javasolt formanyomtatvány igazodhatna az írásbeli ellenkérelem tartalmi elemeihez, miképpen a fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelem és a keresetet tartalmazó irat összevetése kapcsán is megállapíthatók az azonosságok. Ezáltal a kötelezettel szemben sem támasztanánk magasabb eljárásjogi követelményeket, mint a jogosulttal szemben.

³⁸ Pp. 182. § (1)-(2). bek.

³⁹ Lásd itt: <https://www.mokk.hu/ugyfeleknek/FMH-kerelem.php> (2021. 06. 23.)

NAGY ADRIENN*

Az I. Pp. Novella hatása a polgári perbeli bizonyítás szabályaira

I. Bevezető gondolatok

A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (a továbbiakban: Pp.) 2018. január 1. napján lépett hatályba. Hatályba lépését követően több törvénymódosítás is érintette a szövegét¹, de az első átfogó, novelláris módosításra a 2020. évi CXIX. törvény (a továbbiakban: I. Pp. Novella) tett kísérletet. Az I. Pp. Novella elfogadását az tette szükségessé, hogy a Pp. hatályba lépését követően a joggyakorlatban kialakultak olyan nemkívánatos tendenciák, ellentétes jogértelmezések, melyek az eredeti jogalkotói célkitűzéssel nem álltak összhangban.

A joggyakorlat bizonytalanságát a Pp. szabályainak alkalmazásával összefüggésben jól illusztrálta például az a folyamat, melynek eredményeként megszorodtak a Civilisztikai Kollégiumvezetők Országos Értekezletén elfogadott ún. CKOT állásfoglalások a Pp. szabályainak értelmezése körében, illetve a Kúrián működő, az új Pp. jogértelmezési kérdéseivel foglalkozó konzultációs testület is több mint 80 állásfoglalást fogadott el 2019-ig, melyek a Pp. gyakorlati alkalmazását hivatottak elősegíteni. Majd a jogalkotó módosította a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvényt, melynek 2020. április 1. napjától hatályos 27/A. §-a szerint bírói testület, bírósági vezetők, illetve bírák tanácskozási nevében nem tehető közzé olyan jogértelmezési célú állásfoglalás, amelynek meghozatalára törvény nem ad felhatalmazást.

Az átfogó módosítást megelőzően az Alkotmánybíróság is foglalkozott a Pp. több rendelkezésével, bár hozzá kell tenni, hogy többségében az alkotmányjogi panaszok visszautasítása miatt csak rövidebb indokolással. A teljesség igénye nélkül a 3241/2021. (VI. 4.) AB végzésben a kötelező elektronikus kapcsolattartással, a 2/2021. (I. 7.) AB határozatban az anyanyelv használatának kérdésével, a 3408/2020. (XI. 13.) AB végzésben a keresetlevél visszautasításával, vagy a 3129/2020. (V. 15.) AB végzésben az ellenkérelem formalizált benyújtási kötelezettségével. Az I. Pp. Novella miniszteri indokolása e

* egyetemi docens, intézetigazgató, ME Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Eljárásjogi és Nemzetközi Jogi Tanszék

¹ A Pp. hatályba lépése óta hét kisebb módosításon esett át az I. Pp. Novella elfogadásáig. Ezek a kisebb módosítások nem változtatták azonban meg a Pp. alapvető szerkezetét, a lényegesebb eljárásjogi szabályokat, és a módosított szakaszok száma sem volt olyan nagyságrendű, amely alapján a jogalkalmazó és tudományos közösség novelláris módosításként definiálta volna. UDVARY SÁNDOR: *Az első Pp. novella hatása az elsőfokú eljárásra*. Jogtudományi Közlöny 2021/3. 131. p.

döntésekre is hivatkozik az átfogó módosítás forrásaként, illetve szükséges még utalni az Igazságügyi Minisztériumon belül működő, a Pp. hatályosulását nyomon követő munkacsoport eredményeire is.

Mindezen tapasztalatok alapján az átfogó reform általános célkitűzése a Pp. egyes rendelkezései vonatkozásában a szabályozás finomítása, egyszerűsítése és rugalmasabbá tétele volt, illetve az, hogy megkönnyítse a jogkeresők bírósághoz fordulása jogának gyakorlását úgy, hogy továbbra is biztosíthatók maradjanak a koncentrált per feltételei, fennmaradjanak az osztott perszerkezet előnyei, és a felek önrendelkezési joga is messzemenően érvényesüljön.² Az I. Pp. Novella alapvetően a perindítási és perfelvételi szak szabályait módosította átfogóbb jelleggel, illetve a személyi állapotot érintő perek szabályozását reformálta meg. Ezek azok a területek, melyek a Pp. hatályba lépését követően eltelt néhány évben letisztultabb joggyakorlattal, problémákkal bírtak, és melyek esetében szükséges volt a jogalkotónak reagálnia a Kúrián felállított azon joggyakorlat elemző csoport összefoglaló véleményében tett megállapításokra, melyek a keresetlevél visszautasításának joggyakorlati tapasztalatait vizsgálta.

Jelen tanulmány a területi korlátokra tekintettel nem vállalkozhat arra, hogy valamennyi, az I. Pp. Novella által bevezetett újítást vizsgálja, elemezze. Az alapvető célkitűzés annak csokorba gyűjtése, hogy a novelláris módosítás mennyiben hoz változást a polgári perbeli bizonyítás menetében, szabályozásában. Jelen tanulmány írója ezzel fejezi ki tiszteletét Szabó Imre professzor úr előtt, aki az Igazságügyi Szolgálatok Jogakadémiáján belül kifejtett munkája során, illetve tudományos tevékenységében is kiemelt figyelmet fordított a bizonyítás kérdésére.

II. Az utólagos bizonyítás szabályainak változása

A Pp. 220. §-ában szabályozott utólagos bizonyítás jogintézményének bevezetését az indokolta, hogy a Pp. 183. § (1) bekezdése perfelvételi nyilatkozatnak minősíti a bizonyíték rendelkezésre bocsátását, a bizonyítási indítvány előterjesztését, valamint a rendelkezésre bocsátott bizonyíték és az előterjesztett bizonyítási indítvány értékelésére vonatkozó nyilatkozatot. A perfelvétel lezárását követően a Pp. 214. § (2) bekezdése alapján – főszabály szerint – e perfelvételi nyilatkozatok nem változtathatók, azaz a bizonyítás keretei rögzülnek. E változtatási tilalom alól a Pp. – a további bizonyíték rendelkezésre bocsátása és a további bizonyítási indítvány előterjesztése tekintetében – kivételesen enged eltérést, amelyre az utólagos bizonyítás jogintézménye keretében kerülhet sor. Bizonyítási indítvány utólagos előterjesztésére vagy bizonyítási eszköz utólagos benyújtására olyan esetekben ad lehetőséget a Pp., amelyeknél azt a kereset-, illetve ellenkérelem-változtatáshoz hasonlóan a fél önhibáján kívüli ok indokolja.³ E jogintézmény teszi rugalmasá az osztott perszerkezetet, és teszi lehetővé az átjárhatóságot – az előzetes bizonyítás jogintézményével karöltve – a bizonyítás vonatkozásában a perfelvételi és az érdemi tárgyalási szak között.

² A 2020. évi CXIX. törvény végső előterjesztői indokolása. Általános indokolás.

³ WOPERA ZSUZSA (szerk.): *Magyarázat a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvényhez*. Wolters Kluwer. Budapest, 2017. a 220. §-hoz írt magyarázat.

Az utólagos bizonyítás szabályainak változását arra a koncepcionális jellegű módosításra kell visszavezetnünk, melyet a Novella a Pp. 7. § (1) bekezdésének 4. és 12. pontjait illetően vezetett be. E módosítás értelmében megváltozott a keresetváltogatás és az ellenkérelem-váltogatás jogszabályi fogalma. A Pp. eredeti szövegezése szerint keresetváltogatásnak, illetve ellenkérelem-váltogatásnak minősült a tényállítás, a jogállítás, a jogi érvelés vagy a kereseti kérelem megváltoztatása. E szabályozás elsősorban a tényállítás megváltoztatása vonatkozásában vetett fel olyan jogértelmezési kérdéseket, amelyek nehezítették a következetes jogalkalmazás kialakulását.⁴ A joggyakorlatban a jogi érvelés megváltoztatásának kereset- és ellenkérelem-váltogatásként történő kezelése ugyancsak indokolatlanul lassította a per lefolytatását. Mindezek alapján a Novella által bevezetett módosításnak köszönhetően keresetváltogatásnak a jövőben már csak a jogállítás megváltoztatása és kereseti kérelem megváltoztatása tekintendő, a tényállítás megváltoztatása és a jogi érvelés megváltoztatása nem eredményez keresetváltogatást (ellenkérelem-váltogatást sem).⁵

A Pp. 7. §-át érintő módosítástól függetlenül a további tényállítások megtétele perfelvételi nyilatkozatnak minősül, így a további tényállítást kizárólag perfelvételi iratban vagy a perfelvételi tárgyaláson lehet előadni.⁶ Erre figyelemmel a Novella módosította az érdemi tárgyalási szak általános rendelkezéseit a Pp. 214. §-ában, bevezetve az „új tényállítás” szabályozását az érdemi tárgyalási szakban. Az osztott szerkezetű perben a perfelvétel lezárásával a jogállítások, kérelmek és indítványok mellett a felek tényállításai is rögzülnek, így azokhoz képest további tényelőadások megtételére, a perfelvételi szakban tett tényállítások kiegészítésére, új tényállítások előadására az érdemi tárgyalási szakban főszabály szerint nincs lehetőség. A Pp. 214. § (2) bekezdése erre tekintettel rögzíti is, hogy a fél az érdemi tárgyalási szakban csak a törvényben meghatározott esetben tehet vagy változtathat meg perfelvételi nyilatkozatot. A Pp. 214. §-ának új (3) bekezdése meghatározza, hogy a perfelvételt lezáró végzés meghozataláig előadott tényállításhoz képest eltérő vagy további tény állításának kivételesen akkor van helye az elsőfokú ítélet meghozatalát megelőző tárgyalás berekesztéséig, ha a fél olyan tényre hivatkozik, amely önhibáján kívül, a perfelvételt lezáró végzés meghozatala után jutott tudomására, illetve következett be, vagy tudomására jutó, illetve bekövetkező tényre tekintettel válik a per eldöntése szempontjából jelentőssé.⁷

Az érdemi tárgyalási szakban hivatkozott új tényállítás több esetben további bizonyítást tehet szükségessé, emiatt a Pp. 220. §-ában szabályozott utólagos bizonyítás is felülvizsgálatra szorult. A Pp. 220. § (1) bekezdése kiegészült egy új e) ponttal, mely alapján további lehetőséggel bővültek az utólagos bizonyítás esetei: ha az érdemi tárgyalási szakban az új tényállítás nem eredményez kereset- vagy ellenkérelem-váltogatást, de szükséges az új

⁴ A tényállás megváltoztatásával összefüggésben lásd SZALAY RÓBERT: *Érdemi tárgyalási szak*. In: Wopera Zsuzsa (szerk.): *Kommentár a polgári perrendtartáshoz*. Wolters Kluwer. Bp. 2019. 618–619. pp., illetve CKOT 2019. április 15. 11. számú állásfoglalás: Csak a releváns, elsődleges tények megváltoztatása vagy ilyen tények előadása minősül keresetváltogatásnak, a nem releváns tények előadása nem keresetváltogatás. Ha a felperes a perfelvétel során fogatosított [Pp. 253. § a) pont] személyes meghallgatása során ad elő olyan további releváns tény, amelyet a kereseti tényelőadása nem tartalmazott, akkor a bíróságnak anyagi pervezetést kell alkalmaznia, és a felperes ezt követően eldöntheti, hogy a Pp. 237. § (5) bekezdése alapján ezt felhasználva keresetváltogatást terjeszt-e elő; BDT2019. 4108.

⁵ A 2020. évi CXIX. törvény végső előterjesztői indokolása; részletes indokolás az 1. §-hoz.

⁶ VÖLCSEY BALÁZS: *Kérdések és lehetséges válaszok a Pp. Novella kapcsán*. Magyar Jog 2021/5. 279. p.

⁷ A 2020. évi CXIX. törvény végső előterjesztői indokolása, részletes indokolás a 23. §-hoz.

tényállítással összefüggésben további bizonyítási indítvány előterjesztése vagy bizonyíték rendelkezésre bocsátása, azt a fél az utólagos bizonyítás szabályai szerint teheti meg.

III. A jogsértő bizonyítási eszközök

A Novella a jogsértő bizonyítási eszközök perbeli felhasználását szabályozó Pp. 269. §-át kiegészítette egy új (7) bekezdéssel. Az 1952-es Pp. hallgatását a jogsértő bizonyítási eszközök perbeli felhasználhatóságát illetően a Pp. orvosolta, a Pp. 269. §-a rögzíti azokat a normatív rendelkezéseket, melyek mentén kivételesen befogadhatók a személyiségi jogot sértő módon megszerzett bizonyítékok. A Pp.-ben rögzített szabályozás alapján a jogsértő bizonyítási eszközöket a bíróság csak kivételesen veheti figyelembe döntése meghozatalakor, és a mérlegelési szempontok közül az is kiolvasható, hogy elsődlegesen csak akkor, ha az adott tény más módon nem bizonyítható.

A hatályos szabályok kiegészítését a kapcsolódó alkotmánybírósági határozatok indokolásában megjelenő okfejtések – melyek közül kiemelendő a 3312/2017. (XI. 30.) AB határozat –, illetve a szabályozással kapcsolatos alkotmányossági kifogások megelőzése tették szükségessé.

A 3312/2017. (XI. 30.) AB határozat alapját képező alkotmányjogi panasszal összefüggésben fontos rámutatni arra, hogy az indítványozó ebben az ügyben nem a házasság felbontása és járulékai iránt indított pert tette a vizsgálat tárgyává, amely polgári perben a jogsértő bizonyítási eszköz felhasználása megtörtént az alperes részéről. Az indítvány tárgya a párhuzamosan indított személyiségi jogi perekben hozott, a felperes kereseti kérelmét elutasító bírósági döntések voltak, mely azt jelenti, hogy alapvetően a sérelmes helyzetet az jelentette, hogy a személyiségi jogsértés ellenére a Ptk.-ban rögzített jogvédelem elmaradt. Ez pedig valamelyest túlmutat a jogellenesen megszerzett elektronikus levelezésnek a házassági bontóperben való felhasználhatósága problémáján.⁸

A Pp. eredeti szövegezése a 269. § keretében normatív szabályozást nem tartalmazott, csupán a 269. §-hoz fűzött miniszteri indokolás rögzítette: Természetesen a jogsértő bizonyítási eszköz befogadása a felet nem mentesíti a jogsértő magatartással összefüggésben felmerült felelőssége alól, tehát a bizonyító félnek erre tekintettel is kell döntenie abban a kérdésben, hogy kéri-e a jogsértő bizonyítási eszköz perbeli befogadását. E szabály normatív szintű rögzítésére a Pp. 269. § új (7) bekezdésében azért volt indokolt, hogy ezzel megelőzhetővé váljon egy olyan gondolatmenet kialakulása, mely szerint a Pp. 269. §-a alapján befogadott személyiségi jogot sértő bizonyíték szolgáltatása esetén a peres fél mentesülne a Pp. megengedő szabályaira hivatkozva az esetleges polgári jogi felelősségre

⁸ A témáról lásd részletesen NAGY ADRIENN: *A jogsértő bizonyítási eszközök felhasználhatóságának problémája a polgári perekben*. Miskolci Jogi Szemle 2019/2. különszám 2. kötet 198–208. pp. ZÁMPORI ANNA: *A jogsértő bizonyítási eszközök a polgári perekben*. Miskolci Jogtudó 2018/2. 31–39. pp. <https://jogtudo.uni-miskolc.hu/files/1294/MJ2018iss2art4Zampori.pdf>; ZÁMPORI ANNA: *A jogsértő bizonyítási eszközök perbeli felhasználhatósága az Alkotmánybíróság legújabb döntse tükrében*. In: Szabó Miklós (szerk.): *Doktoranduszok fóruma*: Miskolc, 2018. november 22. Állam- és Jogtudományi Kar szekciókiadványa. Miskolci Egyetem. Miskolc, 2019. 177–181. pp.

vonás alól egy személyiségi jog megsértésére alapítottan kezdeményezett perben. E szabályozással továbbá enyhíthető a Pp. jelen szakasza, illetve az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdésében írt magánélet védelméhez fűződő jog közötti konkurencia.

IV. A bizonyítási indítvány tartalmának egyszerűsítése

Az I. Pp. Novella megalkotása során kiemelt jogalkotói célkitűzés volt a szabályozás egyszerűsítése, rugalmasabbá tétele. Ennek jegyében a feleket terhelő adminisztrációs feladatok csökkentése érdekében a Pp. 275. §-ában szabályozott bizonyítási indítvány tartalma is egyszerűsödött: abban már csak a bizonyítani kívánt tényt és az indítványozott bizonyítási eszközt kell feltüntetni, és nem kell utalni a kapcsolódó bizonyítási módra, és nem kell indokolást sem tartalmaznia a bizonyításra való alkalmasság alátámasztására.

A Pp. Novellához fűzött miniszteri indokolás szerint a bizonyítási indítványban a bizonyítási mód feltüntetése azért szükségtelen, mert a bizonyítási eszköz és bizonyítási mód fogalmak közötti különbségtétel a törvény szövegében dogmatikai megfontolások miatt szükséges, és a bizonyítási eszköz megjelölésével a törvényi szabályokat alkalmazva egyértelműen meghatározhatók a hozzá kapcsolódó bizonyítási módok szakaszai. A bizonyításra való alkalmasság indokolása is kikerült a bizonyítási indítvány kötelező tartalmi elemei közül, de fontos kiemelni, hogy ez nem azt jelenti, hogy a bizonyító fél ne indokolhatná meg indítványának bizonyításra való alkalmasságát, de ez számára nem jelent kötelezettséget.⁹

E módosítás valóban alkalmas arra, hogy könnyítsen a felek adminisztratív kötelezettségein, illetve elősegítse az egységes jogalkalmazást. A Pp. eredeti 275. §-ából ugyanis nem derült ki, hogy milyen részletességgel szükséges a bizonyítási indítvány bizonyításra való alkalmasságának indokolása. Vannak ugyanis olyan egyszerűbb megítélésű ügyek, melyben a fél által előterjesztett bizonyítási indítványban csupán formális, egyetlen rövid mondattal történhet meg az indítványozott bizonyítás alkalmasságának indokolása. Természetesen ezzel ellentétes esetre is találhatunk példát, amikor hosszabb indokolással kell a félnek előállnia bizonyítási indítványában, mert például önmagában már arról is meg kell győznie a bíróságot, hogy az adott tény vonatkozásában szakértői bizonyítás szükséges. A Pp. kommentárok szerzői abban egyetértettek, hogy az indítvány tételének az indokolása pusztán az elvi alkalmasság hihetővé tételét jelenti, és nem biztos, hogy az indítványozott bizonyítás valóban alkalmas lesz a célzott ténymegállapításra (pl. nem biztos, hogy a tanú valóban olyan tartalmú vallomást tesz, amelyet az indítványozó fél remélt).¹⁰ Az I. Pp. Novella hatályba lépését követően tulajdonképpen a bizonyítási indítvány tartalmát illetően visszatértünk az 1952-es Pp. szabályaihoz, mely az egyszerűség jegyében szabályozta e beadvány tartalmát.

⁹ A 2020. évi CXIX. törvény végső előterjesztői indokolása; részletes indokolás a 42. §-hoz.

¹⁰ DÖME ATTILA: *A bizonyítás általános szabályai*. In: Varga István (szerk.): *A polgári perrendtartás és a kapcsolódó jogszabályok kommentárja II/III.* HVG-ORAC. Budapest, 2018. 1168. p. NAGY ADRIENN: *Bizonyítás*. In: Wopera Zsuzsa (szerk.): *Kommentár a polgári perrendtartáshoz*. Wolters Kluwer. Budapest, 2019. 750. p.

V. A szemle költségeivel kapcsolatos szabályok pontosítása

A Pp. szabályainak pontosítása érhető tetten a 333. §-t módosító rendelkezések kapcsán. A Novellához fűzött miniszteri indokolás szerint szükséges a jogértelmezési bizonytalanság elkerülése érdekében pontosítani a szemle költségeivel kapcsolatos rendelkezéseket oly módon, hogy a szemle foganatosítása során a szemletárgyban bekövetkezett szükségszerű állagsérelem helyreállításával kapcsolatban a szemletárgy birtokosa nem kártérítési igényrel léphet fel, amely jogellenes károkozást és elbírálása tekintetében külön eljárást feltételez, hanem a jogszerűen okozott állagsérelemmel kapcsolatban felmerült költségei megtérítését kérheti, ha igazolja azok összecszerűségét. A szemletárgy birtokosának személyéhez kapcsolódó költségigényéről (például útiköltség, költségtérítés a munkából kiesett időre) ugyanakkor a bíróság a tanúk költségtérítésére vonatkozó szabályok szerint határoz.¹¹ E szövetszerű pontosítással egyetérthetünk, és válaszként szolgálhat a szakirodalom által felvetett problémákra is.¹²

VI. A magánszakértői bizonyítás kizártsága a személyi állapotot érintő perekben

A Pp. Novellához fűzött általános indokolás szerint a személyi állapotot érintő pereket célzó módosítások egyik legfontosabb célja a kiskorú gyermek érdekeinek fokozott védelmét célzó rendelkezések bevezetése, továbbá a hatályos szabályok szerint is rendelkezésre álló eljárásjogi eszköztár erősítése, és újakkal történő kiegészítése volt. E gondolatmenet jegyében a Pp. módosított 434. § (5) bekezdése valamennyi személyi állapotot érintő perben kizárta a magánszakértői bizonyítás lehetőségét.

A novelláris módosítást megelőző törvényszöveggel kapcsolatban a következő problémák merülhettek fel. Törvény meghatározott esetekben kizárhatja a magánszakértő alkalmazását, például maga a Pp. 338. § (3) bekezdése az előzetes bizonyítás foganatosítása során; vagy a bírósági polgári nemperes eljárásokban alkalmazandó szabályokról, valamint egyes bírósági nemperes eljárásokról szóló 2017. évi CXVIII. törvény 1. § (8) bekezdése a bíróság hatáskörébe tartozó polgári nemperes eljárásokban. A személyi állapotot érintő perekkel összefüggésben a Kúria 18. számú KT állásfoglalásában rámutatott, hogy *a gondnoksági perekben a bíróság kizárólag kirendelt szakértőt alkalmazhat. A kirendelésre sor kerülhet a fél bizonyítási indítványára [Pp. 275. § (1) bekezdés és 307. § (1) bekezdés], emellett, ha azt a bíróság szükségesnek tartja, a szakértői bizonyítást hivatalból is elrendelheti [Pp. 276. § (2) bekezdés és 434. § (1) bekezdés]. A gondnoksági perekben a törvény a magánszakértő alkalmazását kizárja [Pp. 444. § (1) bekezdés], azonban a más eljárásban kirendelt szakértő véleményének figyelembevételére – meghatározott feltételek fennállása esetén – van lehetőség. Az egyéb személyi állapotot érintő perekben a bíróság kirendelt szakértőt és magánszakértőt is alkalmazhat, valamint a más eljárásban kirendelt szakértő szakvéleményét is figyelembe veheti.*

A novelláris módosítást megelőzően a Pp. 434. § (1) bekezdése a személyi állapotot érintő perek közös szabályai között rögzítette a bíróság hivatalból bizonyítási lehetőségét.

¹¹ A 2020. évi CXIX. törvény végső előterjesztői indokolása; részletes indokolás a 43. §-hoz.

¹² DÖME ATTILA: *Szemle*. In: Varga István (szerk.): A polgári perrendtartás és a kapcsolódó jogszabályok kommentárja II/III. HVG-ORAC. Budapest, 2018. 1432–1433. pp.

Ebből következik, hogy a gondnoksági perekben kívül valamennyi más személyi állapotot érintő perre igaz, hogy megengedett a magánszakértői bizonyítás, ugyanakkor a hivatalbóli bizonyítás törvényi lehetősége miatt a bíróság nincs kötve a fél által előterjesztett szakértői bizonyítási indítványhoz. Ha a peres fél magánszakértői bizonyítás elrendelésére tett indítványt, a bíróság dönthet úgy, hogy a hivatalbóli bizonyítás keretében szakértőt rendel ki. Különösen nagy jelentősége van ennek az értelmezésnek a szülői felügyelettel kapcsolatos perekben: ha a bizonyító fél e perekben magánszakértői bizonyítást indítványoz, akkor az ellenérdekű fél is jogosult magánszakértői bizonyítást indítványozni, ha a két magánszakértői vélemény között szakmai ellentét áll fenn, akkor annak feloldására a bíróság kirendelt szakértőt fog alkalmazni [Pp. 316. § (2) bekezdés e) pont, 307. § (1) bekezdés b) pont]. Ennek következtében előfordulhat, hogy a perrel érintett kiskorú gyermeket három szakértő is vizsgálja, mely nyilvánvalóan ellentétes a Ptk. 4:2. § (1) bekezdésében rögzített, a gyermek érdekének és jogainak fokozott védelmére vonatkozó alapelvvel. Ez esetben a bíróság helyesen dönt akkor, amikor hivatalból kirendelt szakértőt alkalmaz.¹³

E gondolatmenet alapján egyetérthetünk azzal a jogalkotói döntéssel, hogy kizárt a magánszakértői bizonyítás lehetősége valamennyi személyi állapotot érintő perben. A személyi állapotot érintő perek közül a házassági és szülői felügyelettel kapcsolatos perekben mindekelőtt a kiskorú gyermek kímélete érdekében, a származási perekben a szakértői bizonyítás sajátossága¹⁴, továbbá valamennyi státuszperben a bíróság rendelkezésére álló hivatalbóli bizonyítás lehetősége miatt is indokolt a magánszakértői bizonyítás kizárása.¹⁵

VII. Záró gondolatok

A Pp. I. novelláris módosítása általánosságban pozitív fogadtatásban részesült a szakirodalomban, egységes a vélemény abban, hogy a Novella megalkotását az elmúlt három év jogalkalmazói tapasztalatai kellően indokolták.¹⁶ A Pp. hatályba lépését követően eltelt rövid időszak jogalkalmazói tapasztalatai azonban főként a perindítási és perfelvételi szakot érintették, és a bizonyítás kérdésköréhez kapcsolódóan – ezt a jelen tanulmányban összefoglalt szabályok mennyisége is mutatja – kevesebb tapasztalat vagy probléma volt kimutatható, legalábbis a novelláris módosítás tanúsága szerint. Indokolható ez az eltelt időszak csekély voltával, vagy esetleg a bizonyításhoz kapcsolódó szabályok stabilitásával is.

¹³ PARLAGI MÁTYÁS: *Szakértők*. In: Varga István (szerk.): A polgári perrendtartás és a kapcsolódó jogszabályok kommentárja II/III. HVG-ORAC Kiadó. Budapest, 2018. 1256–1257. pp.

¹⁴ A származási perekben ma már szinte kizárólagosnak tekinthető a DNS vizsgálat, mint a származás megállapításához szükséges orvosszakértői vizsgálat. A 282/2007. (X. 26.) Korm. rendelet 2. számú mellékletében meghatározott szakkérdésekben szakértőként kizárólag az ott felsorolt intézmények járhatnak el. A 2. számú melléklet 2. a) pontja alapján DNS szakvéleményt polgári perekben csak orvostudományi képzést folytató egyetem orvostani intézete vagy a Nemzeti Szakértői és Kutató Központ (a továbbiakban: NSZKK) adhat. A származási perekben a bíróság ezen intézmények egyikét rendeli ki a szakértői bizonyítás lefolytatására. Elviekben a Pp. Novella hatályba lépése előtti szabályok szerint nem volt kizárt a magánszakértői bizonyítás a származási perekben, de a 282/2007. (X. 26.) Korm. rendelet 2. számú mellékletében rögzített egyetemi orvostani intézetek vagy az NSZKK a kirendelések teljesítése mellett jellemzően nem vállalt megbízásokat.

¹⁵ A 2020. évi CXIX. törvény végső előterjesztői indokolása; részletes indokolás az 51. §-hoz.

¹⁶ UDVARY 2021, 139. p. VÖLCSEY 2021, 282–283. pp. BARTHA BENCE: *A keresetlevél és az ellenkérelem érdemi része*. Közjegyzők Közlönye 2020/4. 56–57. pp.

NAGY CSONGOR ISTVÁN*

Kartellkár mint joghatósági ok

I. Bevezetés

Az elmúlt két évtizedben az európai és tagállami jogalkotók jelentős erőfeszítéseket tettek a versenyjog szabályok magánjogi érvényesítésének előmozdítása érdekében. Ugyan a kezdeti időszakban a versenyszabályok megsértése miatti kártérítési perek gyakorlati jelentősége kifejezetten korlátozott volt (ironikus módon, több tudományos közlemény született a témában mint ítélet), ez a helyzet a közelmúltban láthatóan megváltozott. A növekvő számú magánjogi jogérvényesítési ügy számos szabályozási és jogértelmezési kérdést felvetett és számos előzetes döntéshozatali eljárást eredményezett. Ennek a folyamatnak a jogalkotási oldalán szerepel az egységes és károsultbarát szabályokat bevezető 2014-es Magánjogi Jogérvényesítési Irányelv, amely jelentős előrelépést jelent a versenyjogi szabályok magánjogi érvényesítésének előmozdítása terén.¹ Jogalkalmazási oldalon az Európai Bíróság jogértelmezési kérdésről jogértelmezési kérdésre építette az európai rezsimet.² Ezt a folyamatot a nemzetközi magánjogi szabályok sem kerülhették el. A Róma II rendelet 6. cikke speciális szabályokat állapít meg ebben a tekintetben, az Európai Bíróság pedig a Brüsszel I rendelet joghatósági szabályait több ügyben is értelmezte

* egyetemi tanár, tanszékvezető, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi Magánjogi Tanszék

¹ 2014/104/EU irányelv a tagállamok és az Európai Unió versenyjogi rendelkezéseinek megsértésén alapuló, nemzeti jog szerinti kártérítési keresetekre irányadó egyes szabályokról, HL L 349, 2014., 1. p. A Magánjogi Jogérvényesítési Irányelv átültetésével kapcsolatban, lásd RODGER, BARRY J. – SOUSA FERRO, MIGUEL – MARCOS, FRANCISCO (szerk.): *The EU Antitrust Damages Directive: Transposition in the Member States*. Oxford University Press. Oxford, 2018.

² C-453/99. sz., *Courage és Crehan* ügyben hozott ítélet, EU:C:2001:465; C-295/04-C-298/04. sz., *Vincenzo Manfredi kontra Lloyd Adriatico Assicurazioni SpA, Antonio Cannito kontra Fondiaria Sai SpA, Nicolò Tricarico, Pasqualina Murgolo kontra Assitalia SpA* egyesített ügyekben hozott ítélet, EU:C:2011:389; C-199/11. sz., *Europese Gemeenschap kontra Otis NV, General Technic-Otis Sàrl, Kone Belgium NV, Kone Luxembourg Sàrl, Schindler NV, Schindler Sàrl, ThyssenKrupp Liften Ascenseurs NV, ThyssenKrupp Ascenseurs Luxembourg Sàrl*, ügyben hozott ítélet, EU:C:2012:684; C-536/11. sz., *Bundeswettbewerbshörde kontra Donau Chemie AG és társai* ügyben hozott ítélet, EU:C:2013:366; C-557/12. sz., *Kone AG, Otis GmbH, Schindler Aufzüge und Fahrtreppen GmbH, Schindler Liegenschaftsverwaltung GmbH, ThyssenKrupp Aufzüge GmbH kontra ÖBB-Infrastruktur AG* ügyben hozott ítélet, EU:C:2014:1317; C-673/17. sz., *Cogeco Communications kontra Sport TV Portugal, Controlinveste-SGPS & NOS-SGPS* ügyben hozott ítélet, EU:C:2019:32; C-724/17. sz., *Vantaan kaupunki kontra Skanska Industrial Solutions Oy, NCC Industry Oy, Asfaltmix Oy Skanska* ügyben hozott ítélet, EU:C:2019:100.

a versenyügyek összefüggésében.³ Ebbe a kontextusba és ebbe a sorba illeszkedik az Európai Bíróság *Tibor-Trans* ügyben hozott ítélete, amely a Brüsszel I rendelet 7. cikkének 2. pontjába foglalt különös joghatósági okot (kár bekövetkezési helye) értelmezi a kartellkárak összefüggésében.⁴

II. Tényállás és jogvita

Az ügyben alapul fekvő jogvita abból fakadt, hogy több tehergépjármű-gyártó vállalkozás, köztük az alperes (DAF Trucks) kartelleztek egymással, amelynek eredményeként magasabb árakat érvényesítettek a piacon.⁵ Az egyeztetésekre a résztvevő vállalkozások székhelyein, majd később a német leányvállalataikon keresztül került sor.⁶

Tibor-Trans arra hivatkozással indított pert a DAF Trucks ellen Magyarországon, hogy a kartell miatt magasabb áron tudta csak beszerezni a tehergépjárműveket, ami miatt őt kár érte. A magyar bíróságok joghatóságának alátámasztásaként arra hivatkozott, hogy a Brüsszel I rendelet cikkének 2. pontja szerinti káresemény bekövetkezési helye a kár bekövetkezési helyét is magában foglalja, és a kartell miatt fizetett magasabb árakra tekintettel a kár Magyarországon következett be.

A felperes új tehergépjárművek beszerzésével foglalkozott, amelyeket Magyarországon bejegyzett lízingszervek finanszírozásával, zárt végű lízingszerződések keretében szerzett be.⁷ A Tibor-Trans a tehergépjárműveket nem közvetlenül a gyártótól, hanem Magyarországon bejegyzett márkakereskedőkön keresztül szerezte be, tehát „Tibor-Trans közvetlenül a DAF Truckstól soha nem vásárolt tehergépjárműveket”.⁸ Ebből a körülményből fakadt az ügy egyik értelmezési kérdése.

III. Értelmezési kérdés és előzményei a joggyakorlatban

A Brüsszel I rendelet joghatósági szabályainak alkalmazása „pán-európai” kartell esetén már korábban felmerült és azt az Európai Bíróság értelmezte. A *CDC Hydrogen Peroxide* ügyben⁹ a Bíróság megállapította, hogy olyan esetekben, amikor vállalkozások több tagállamra kiterjedően kartelleznek egymással, a károsultak – az általános joghatóság mellett

³ C-352/13. sz., *CDC Hydrogen Peroxide* ügyben 2015. május 21-én hozott ítélet, EU:C:2015:335; C-27/17. sz., *flyLAL-Lithuanian Airlines* ügyben 2018. július 5-án hozott ítélet, EU:C:2018:533. Az ítélet elemzését illetően lásd NEMESSÁNYI ZOLTÁN: *Joghatóság versenykorlátozó megállapodással okozott károk megtérítése iránti perekben*. In: Bodzási Balázs (szerk.): *A gazdasági jog és az adójog aktuális kérdései 2018-ban*. Gazdasági jogi kutatások a Budapesti Corvinus Egyetemen. Magyar Közlöny Kiadó. Budapest, 2018. 157–168. pp.

⁴ C-451/18. sz., *Tibor-Trans Fuvarozó és Kereskedelmi Kft. kontra DAF Trucks NV* ügyben 2019. július 29-én hozott ítélet, EU:C:2019:635. Az ügy ítélethozatal előtti elemzését lásd NEMESSÁNYI 2018, 157–168. pp.

⁵ 8-9. pont.

⁶ 10. pont.

⁷ 12. pont.

⁸ 12-13. pont.

⁹ C-352/13. sz., *CDC Hydrogen Peroxide* ügyben 2015. május 21-én hozott ítélet, EU:C:2015:335.

– a pertársaságra (Brüsszel I rendelet 9. cikkének 1. pontja) és a szerződésen kívüli kötelmekre vonatkozó (Brüsszel I rendelet 7. cikkének 2. pontja) joghatósági szabályokat is igénybe vehetik. Mivel ez utóbbi vonatkozásában a „káresemény” bekövetkezési helye, a Bíróság konzisztens gyakorlata alapján, mind a károsító magatartást (delictum), mind a bekövetkezett károsító következményt vagy kárt (damnum) magában foglalja,¹⁰ kartellek esetén a károsultak nemcsak ott perelhetnek, ahol a kartellt létrehozták és működtették (delictum), hanem ott is, ahol emiatt magasabb árakat voltak kénytelenek fizetni (damnum). Az Európai Bíróság értelmezése szerint a „több tagállamban, különböző időpontokban és helyszíneken megvalósított” versenyjogsértés esetén „a káresemény minden egyes állítólagos károsult tekintetében külön külön valósult meg, és (...) közülük mindegyik dönthet úgy, hogy keresetét vagy a szóban forgó kartell végleges létrejöttének helye, illetve – adott esetben – az állítólagos kárt okozó, egyetlen eseményként meghatározható konkrét megállapodás megkötésének helye vagy a saját székhelye szerinti bíróság előtt indítja meg.”¹¹ Ez a legtöbb esetben lehetővé teszi a károsultak számára, hogy a saját tagállamuk bíróságai előtt pereljének.

Az alperes DAF Trucks arra hivatkozott, hogy a *CDC Hydrogen Peroxide* ügyben lefektetett elvek alapján nem áll fenn a magyar bíróságok joghatósága, mert ő „soha nem lépett közvetlen szerződéses kapcsolatba a Tibor-Transszal, így észszerűen nem számíthatott arra, hogy a magyar bíróságok előtt indul ellene per.” Mivel a kartellező vállalkozások között Magyarországon összejátszás nem történt (a károkozó magatartás egyik eleme sem valósult meg Magyarországon), az ügy értelmezési kérdés az volt, hogy vajon ez a körülmény akadályát képezheti-e annak, hogy a magyar bíróságok a Brüsszel I rendelet 7. cikkének 2. pontja alapján a joghatóságukat megállapítsák.¹² Az Európai Bíróság megfogalmazása szerint a jelen ügyben a kérdés lényegében az volt, hogy „a »káresemény bekövetkezése helyének« az a hely tekintendő, ahol a károsult állítása szerint a kár bekövetkezett, még akkor is, ha a kereset a szóban forgó kartell olyan résztvevője ellen irányul, akivel a károsult nem létesített szerződéses jogviszonyt.”¹³

Az alperes fenti érve nem volt előzmények nélküli. Bár a bírósági joggyakorlat nagyon korán rögzítette azt az elvet, hogy a káresemény fogalma mind a károkozó magatartást, mind pedig a kár bekövetkezésének helyét magában foglalja, és ez a kartellmegállapodásokra, a *CDC Hydrogen Peroxide* ügy szerint, közvetlenül is alkalmazható, az kezdetektől fogva kérdésként merült fel, hogy meddig kell követni a károsodás okozati folyamatát annak érdekében, hogy megtaláljuk a károsodás helyét. Ez a kérdés gazdasági károk esetén különösen nagy jelentőséggel rendelkezik. A káreseménynek mint kauzális folyamatnak a tág értelmezése felveti azt a kérdését, hogy vajon hol kell elmetszeni az okozatiság ilyen módon felfedett fonalát. Egy magatartás ugyanis közvetve olyan kár, illetve hátrányok bekövetkezéséhez is hozzájárul, amelyeket több más okkal együtt okozott, vagy a kapcsolódás a magatartás és az okozat között olyan távoli, hogy a magatartás

¹⁰ NAGY CSONGOR ISTVÁN: *Az Európai Unió nemzetközi magánjoga*. HVG-Orac. Budapest, 2006. 79–80. pp.

¹¹ Rendelkező rész.

¹² Az alperes arra is hivatkozott, hogy a magyar bíróságoknak azért sincs joghatósága, mert az „összejátszásra irányuló találkozókra Németországban került sor, ami a német bíróságok joghatóságát alapozza meg”. 17. pont. Az Európai Bíróság előtt azonban ez a kérdés nem képezte értelmezési vita tárgyát, mivel fel sem merülhetett, hogy akadálya lenne a magyar bíróságok joghatóságának.

¹³ 22. pont.

tanúsítójának felróhatósága szempontjából nem tekinthető releváns oknak. Az Európai Bíróság a *Dumez France és Tracoba* ügyben¹⁴ ebben a vonatkozásban azt állapította meg, hogy a kár bekövetkezésének a helye nem öleli fel az összes olyan tagállamot, ahol valamilyen hátrányos következmény érzékelhető volt, csak azt a helyet foglalja magába, ahol a károkozó magatartás közvetlenül kifejtette hatását azzal a személlyel szemben, aki ennek a károkozó magatartásnak a közvetlen károsultja.

IV. Az Európai Bíróság döntése és annak indokai

Az Európai Bíróság megállapítása szerint a magyar bíróságoknak volt joghatósága az ügyben, mivel

„a »káresemény bekövetkezése helyének« az alapügyben szóban forgóhoz hasonló helyzetben a jogsértéssel érintett piac helye tekintendő, vagyis ahol a torzított piaci árakat alkalmazták, és ahol a károsult állítása szerint a kár bekövetkezett, még akkor is, ha a kereset a szóban forgó kartell olyan résztvevője ellen irányul, akivel a károsult nem létesített szerződéses jogviszonyt.»¹⁵

A Bíróság indokolása szerint a Brüsszel I rendelet 7. cikke 2. pontjának értelmezése szempontjából a jelen ügyben az volt a kulcskérdés, hogy „a kárt okozó eseményből közvetlenül fakadó első kárról (...) van-e szó, vagy pedig a későbbi hátrányos következményekről, amelyek nem alapozhatják meg az e rendelkezés szerinti joghatóságot.”¹⁶

Bár a Bíróság hangsúlyozta, hogy nem minden olyan tagállami bíróság rendelkezik joghatósággal, ahol felmerült valamilyen közvetett hátrányos következmény,¹⁷ „az alapügyben hivatkozott kár lényegében a mesterségesen megemelt árak okán kifizetett többletköltségekből ered, éppen ezért az EUMSZ 101. cikkbe ütköző jogsértés közvetlen következménye, tehát közvetlen kárnak minősül, amely főszabály szerint megalapozhatja a kár bekövetkezésének helye szerinti tagállam joghatóságát.”¹⁸ Amennyiben a versenyjogsértés egy tagállamban magasabb árakat eredményez, akkor ebben a tagállamban kár következett be.¹⁹

Az Európai Bíróság külön hangsúlyozta, hogy a fenti értelmezés összhangban van a különös joghatósági szabályok értelmezését meghatározó két elvvel: a szoros kapcsolat és a kiszámíthatóság elvével. Az előbbi értelmében a különös joghatósági okok jogpolitikai indoka, hogy szoros kapcsolat van az ügy és a fórum között, ezért az eljárási hatékonyság miatt indokolt joghatóságot ruházni az adott bíróságra. A kiszámíthatóság elve értelmében csak olyan bíróság előtt perelhető az alperes, amelyet előre láthatott, tehát a magatartása tanúsításakor mint a magatartásával kapcsolatos lehetséges perlési hellyel számolhatott.

¹⁴ C-220/88 *Dumez France SA and Tracoba SARL v Hessische Landesbank and others* (EBHT 1990., I-49. pp.).

¹⁵ 37. pont.

¹⁶ 27. pont.

¹⁷ 28-29. pont.

¹⁸ 31. pont.

¹⁹ 33. pont.

„Ez a megoldás ugyanis eleget tesz a joghatósági szabályokkal kapcsolatos, a közelségre és kiszámíthatóságra vonatkozó célkitűzésnek, mivel egyrészt az érintett piac szerinti tagállam bíróságai vannak a legmegfelelőbb helyzetben a kártérítés iránti ilyen kérelmek elbírálására, másrészt pedig a versenyellenes magatartást tanúsító gazdasági szereplő észszerűen számíthat arra, hogy azon hely bíróságai előtt perlik, ahol a magatartásával a tisztességes versenyre vonatkozó szabályokat megsértette.”²⁰

V. A döntés értékelése

Az Európai Bíróság döntése illeszkedik a Brüsszel I rendelet 7. cikkének 2. pontjával kapcsolatos korábbi joggyakorlatba és összhangban van a versenyjog magánjogi érvényesítésével kapcsolatos általános európai jogi tendenciákkal. A kár bekövetkezési helyének életszerűen tág (azonban nem mesterségesen tág) értelmezése valóban olyan bíróságok joghatóságát alapozza meg, amelyek szoros kapcsolatban vannak az üggyel, és fel sem merülhet, hogy a kartellező vállalkozások nem látták vagy nem láthatták előre versenykorlátozó magatartásuk hatásainak területi kiterjedését.

²⁰ 34. pont.

NOCHTA TIBOR*

Sérelemdíj és kártérítés a személyiségi jogok szerződésszegéssel történő megsértéséért

I. A tanulmány hipotézise és elhatárolási kérdések

Vajon a szerződésszegéssel megvalósuló személyiségi jogsértés, illetőleg jogi személyek esetében személyhez fűződő jogsértés mássá teszi-e a sérelemdíj és a kártérítési iránti igényt, mint a szerződésen kívüli magatartások esetében? Erre a kérdésre kerestem a választ a jubiláns Szabó Imre professzort szeretettel köszöntő tanulmányban.

A szerződésszegés hatályos polgári jogunkban nagyon szélesen értelmezendő, mert bármely szerződésszerű kötelezettség teljesítésének elmaradásában állhat¹. A Ptk. objektív természetű intézményként fogalmazza meg. Mint a szerződés ellen ható nem kívánatos jogellenes állapot elsősorban a jogosult érdekeit sérti, de hátrányosan érintheti harmadik személyek jogait, jog védte érdekeit is. A szerződésszegés negatív hatásai sokrétűek, amelyekhez a magánjogi jogkövetkezmények szükségszerűen igazodnak.² Jelen tanulmányban ezek közül csupán a kártérítés és a sérelemdíj értékelésére törekszünk, mégpedig azért, mert egy szerződésszegés, ha személyiségi és személyhez fűződő jogok sérelmével jár, akkor mindkét jogkövetkezmény egyidejű alkalmazására is sor kerülhet. Érdekes lehet(lesz) annak a kérdésnek a joggyakorlati vizsgálata, hogy ilyen esetben vajon a sérelemdíj mértékét befolyásolja-e a szerződésszegéssel megvalósított személyiségi, vagy személyhez fűződő jog megsértésével okozott vagyoni kár?³ Reményeim szerint a bírói gyakorlat nem lesz nyitott ilyen felfogás irányába, mert a sérelemdíj és a kártérítés elvi szétválasztása a Ptk.-ban fontos jogpolitikai és dogmatikai cél volt.⁴

* egyetemi tanár, tanszékvezető, PTE Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék, KRE Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi és Római Jogi Tanszék

¹ Ptk.6:137.§.

² KECSKÉS LÁSZLÓ: *Nem vagyoni sérelmek szerződésszegési jogalapon*. Jogtudományi Közlöny 1980/1. száma 16–26. pp., az ezt elismerő joggyakorlatból :BDT2018.3821. PJD2016.14. és PJD 2016.17. számú döntéseket.

³ A bírói gyakorlatban annak egyértelmű jelei vannak, hogy a sérelemdíj iránti kereset elutasításánál szerepe van annak, hogy az objektív jogkövetkezmények (pl. elégtétel adása) vagy vagyoni kártérítés alkalmazása elégséges preventív hatást válthatnak ki.(Fővárosi Ítéltábla Pf.21.106/2016/7., valamint BDT2017.3657. BDT 2018.3821.)

⁴ Lásd erre Vékás Lajos összefoglaló tanulmányában írtakat. VÉKÁS LAJOS: *A Polgári Törvénykönyv első hét évéről*. Jogtudományi Közlöny 2021/3. szám.107–110. pp.

A felvetett kérdés aktualitása azzal is indokolható, hogy a két személyiségi jogsértésre is reagáló szankció kapcsolatát a Ptk. 2:52. § (2) bekezdésében található norma a következőkkel teremti meg: „a sérelemdíj fizetésére kötelezés feltételeire - különösen a sérelemdíjra köteles személy meghatározására és a kimentés módjára - a kártérítési felelősség szabályait kell alkalmazni”. Vajon e norma mennyiben hat ki arra, hogy a jogsértés szerződösszegés vagy szerződésen kívüli magatartás volt? Véleményem szerint a kapcsolaton túl az eltérés is természetszerű, ami a kimentés körében a leginkább látható. Amennyiben a sérelem szerződösszegés következménye úgy a sérelemdíj és a vagyoni károk megfizetésének kötelezettsége alóli kimentésre előbbi esetben a szerződösszegés alóli kimentés szabályait részben, utóbbi esetben a kontraktuális károkozás alóli kimentésre vonatkozó általános Ptk. szabályok teljessége az irányadó⁵.

A Ptk. 2:52.§(2). bekezdésének értelmezéséhez utalni szükséges arra is, hogy általában a szerződösszegéssel okozott károkért való felelősség alóli kimentés milyen jogpolitikai célokat szolgál. A Ptk-hoz fűzött Indokolás szerint a szerződösszegéssel okozott vagyoni károkért való felelősség alóli kimentés szabályozásánál a jogalkotó szándék az volt, hogy a *kockázatok felek közötti helyes elosztása* a lehető legkiegyensúlyozottabban valósuljon meg⁶. Ennek érdekében a magánjogi szerződéseknél a szerződösszegés károkövetkezményeinek levonása elsősorban kockázatelosztáson alapul. A felelősség prevenciós hatása itt csak másodsorban érvényesül.

Ahogy erre Kemenes István helyesen rámutatott, a szerződéses kötelezettségvállalás nem szerződösszerű teljesítésének szankcionálása nem lehet csupán a szerződösszegő fél igyekezetének függvénye, mert ezt önként vállalta és ezért az ő kockázati köré tartozik⁷. A másik fél a kárának megtérítésére tarthat igényt akkor is, ha a szerződösszegő történetesen úgy járt el, ahogy az adott helyzetben általában elvárható. A szerződéses vállalás megszűnése miatt ennél szigorúbb kimentési mércét kell alkalmazni, mert a másik fél jogos ügyleti és üzleti várakozásai a szerződösszegés folytán megghiúsultak⁸.

⁵ Lásd NOCHTA TIBOR: *Kártérítési jog*. Menedzser Praxis Kiadó. Budapest, 2016. 13–17. pp.

⁶ Lásd Ptk. Miniszteri Indokolás 586.sk. old.7/a és b. pontokban foglaltakat, amelyekre hivatkozik FUGLINSZKY ÁDÁM: *Polgári Jog Kötelmi Jog Első és Második Rész*. In: Welmann György (szerk.): *Az új Ptk. Magyarzata V/VI. Hvg-Orac*. Budapest, 2014. 276. p.

⁷ Lásd KEMENES ISTVÁN: *A szerződösszegés szabályozása*. In: Vékás L. – Vörös Imre (szerk.): *Tanulmányok az új Polgári Törvénykönyvhöz*. Wolters Kluwer Complex Kiadó. Budapest, 2014. 208. p.

⁸ A joggyakorlatban ez a szemlélet évtizedek óta jelen van. A régi Ptk. hatályossága idején a Legfelsőbb Bíróság egy köztisztasági feladatokat vállalkozásban végző gazdasági társaság kárfelelősség alóli mentesüléséhez nem találta elegendőnek, hogy az a településen rendszeresen végzett hóeltakarítást, szórást és kézi tisztítást; a mentesüléshez azt kellett volna bizonyítania, hogy a baleset helyszínén megtett mindent annak érdekében, hogy veszélyhelyzet ne keletkezzen, illetve hogy az a lehető leggyorsabban megszűnjön (BH1996. 34.). A bíróságok nem fogadták el a kimentést pl. munkaerő-problémákra, nyersanyaghiányra hivatkozás esetén. Még olyan szenzitív területen is, mint az orvosi műhiba által okozott káresetek köre, megjelent ez a szigorúbb felfogás. Egyes bírói döntések szerint a szakmai szabályok betartása önmagában nem vezet mentesüléshez (BH2006. 400.). A Legfelsőbb Bíróság egyik ítéletének indokolása úgy fogalmaz, hogy „az orvosi tevékenységgel okozott kár esetén a kimentés nehezített, ami azonban nem az objektív felelősséghez közelítést jelent, hanem abból következik, hogy fokozott elvárás érvényesül a beteg ellátása körében, az abban résztvevőkkel szemben” (BH2011. 282.). Egy másik ítélet pedig megállapítja: az Eütv.-ben előírt elvárható gondosság követelménye kiterjed arra is, hogy a kórház a gyógyító tevékenységét úgy szervezze meg, hogy az egyes feladatok elvégzése egymást ne hátráltassa, és ne eredményezze a beteg ellátásának késedelmét (BH2013. 150.).

A szerződésszegéssel okozott kárért járó *vagyon kártérítésnek* a jogosultat olyan helyzetbe kell hoznia, mint amilyenben szerződésszerű teljesítés esetén lett volna. Ennek megfelelően a jogosult vagyonában a szerződésszegés következtében elszenvedett teljes kár körébe tartoznak tényleges kár mellett a következménykárok így az elmaradt hasznok (*lucrum cessans*) is. A kár kiszámításánál azt a vagyoni veszteséget kell mérni, amelyet a jogosult vagyona a szerződésszegés következtében elszenvedett és a szerződésszegés előtti és utáni vagyoni helyzet különbsége jelenti tehát a kárt. A kártérítés represszív funkciójából következik, hogy nemcsak a jogosult meglévő vagyonában keletkezett hátrányokat kell reparálni, hanem kompenzálni kell a jogosult által a szerződésszerű teljesítéstől várható vagyoni előnyök elmaradását is⁹. A jogosult vagyonának részét képezik természetesen azok a vagyoni értékű jogok is, amelyek a szellemi alkotásokhoz kapcsolódnak.

Ha valamely személyiségi, illetőleg személyhez fűződő jog megsértése szerződésszegésre vezethető vissza, akkor a sérelemdíj fizetésére való kötelezést és a vagyoni kártérítést egyaránt a szigorúbb kimentési szabályok szerint kell elbírálni. Ez a sérelemdíj esetében azt jelenti, hogy a kimentéshez bizonyítani kell azt, hogy a sérelem a jogsértő ellenőrzési körén kívüli okból következett be, valamint a felróhatóságának hiányát. Az előreláthatósági kritérium tekintetében az irányt szabó elméleti felfogások alapján ugyanakkor nem áll fenn bizonyítási kötelezettség, ugyanis az előreláthatósági korlát a szerződésszegéssel megvalósuló személyiségi jogsértés esetén a sérelemdíj iránti kötelezettségre azért nem alkalmazható, mert az a Ptk. 6:143. § (2) bekezdése alapján a szerződésszegéssel okozott károk esetén a kártérítés mértékét határolja be, azaz a szerződés megkötésekor előre nem látható kárt nem kell megtéríteni¹⁰. A nem vagyoni sérelem tehát nem mérhető

⁹ HARTKAMP, ARTHUR: *Einführung in das neue Niederländische Schuldrecht, Teil I. Rechtsgeschäfte und Verträge*, AcP 191(1991) 396.Ff., WELSER, RUDOLF – ZÖHLING-JUD, BRIGITTA: *Bürgerliches Recht Band II. Schuldrecht Allgemeiner Teil*. 14. Auflage. MANZ'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien, 2015. 102–104. pp., VÉKÁS Lajos – GÁRDOS Péter (szerk.): *Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz*. Wolters Kluwer. Budapest, 2014., OSZTOVITS András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013.évi V. törvény és kapcsolódó jogszabályok Nagykomentárja*. III. kötet. Opten Informatikai Kft. Budapest, 2014., LESZKOVEN LÁSZLÓ: *Szerződésszegés a polgári jogban*. Wolters Kluwer Kiadó. Budapest, 2018., VÉKÁS LAJOS: *Szerződésszegési kártérítési felelősség a bírói gyakorlatban*. Magyar Jog 2020/10. sz. 560. p., FUGLINSZKY ÁDÁM: *Az előreláthatósági klauzula egyes kérdései, avagy kinek, mikor és mit kell előrelátnia*. Magyar Jog 2011/7, 416–425. pp., KEMENES ISTVÁN: *A kontraktuális kártérítés egyes kérdései*. Magyar Jog 2017/1. sz. 1–10. pp.

¹⁰ Az új Ptk. Véleményező Testület a sérelemdíjjal kapcsolatos állásfoglalásában kinyilvánította, hogy a Ptk. 6:143. §-ban foglalt szabályok a kártérítés mértékére vonatkoznak, ezért a sérelemdíj fizetése iránti kötelezettségre nem alkalmazhatók. A sérelemdíj mértékének meghatározására a Ptk. a 2:52. § (3) bekezdésében ad speciális szabályozást. FUGLINSZKY ÁDÁM: *Kártérítési jog*. HVG-Orac Kiadó. Budapest, 2015. 272. p., SZELECKI RITA – CSERNUS SÁNDOR: *A korábban már kialakult ítélkezési gyakorlat várható változásai a kártérítési perekben c. áttekintésükben* (www.mabie.hu) kifejtették: „Nyomós érvek szólnak amellett, hogy sérelemdíjra az előreláthatósági korlát (6:521.§) nem alkalmazható. Egyrészt a kár mértékére, a kártérítés módjára vonatkozó szabályok az utaló norma szövegében nem szerepelnek; a sérelemdíj az utaló szabály ellenére sem kártérítés, és összegének megállapítását a 2:52.§ (3) bekezdése kizárólagosan rendezi. Továbbá, a sérelemdíj logikája, funkciója sem teljesen azonos a kártérítéssel (a reparáció és prevenció mellett elégtételi elemeket is hordoz), s a funkciók eltérő hangsúlyozása, illetve az elégtételi funkció miatt az előreláthatóság kevésbé illeszkedik a sérelemdíjhoz, s alkalmazása a jogalkotó által meghatározott sajátos célrendszer (prevenció, más nemű előny nyújtása és magánbüntetés) egyensúlyát felborítaná. Aggályos lenne az előreláthatósági korlát alkalmazása e körben azért is, mert a sérelemdíj követelésének kimondottan nem előfeltétele bármely hátrány bizonyítása, az előreláthatósági korlátnak pedig éppen az okozott hátrány (kár), s ennek mibenléte a központi eleme: azt kell vizsgálni, hogy a hátrány, a kár maga előre látható volt-e. Így az előreláthatóság alkalmazása a sérelemdíjra ellentétes volna azzal a koncepcionális (és rendszertani)

az előreláthatóság mércéjével. Mértékének egy összegben történő meghatározása a Ptk. 2:52. §.(3). bekezdésében foglaltak szerint az eset körülményeire figyelemmel - különösen a jogsértés súlyára, ismétlődő jellegére, a felróhatóság mértékére, a jogsértésnek a sértettre és környezetére gyakorolt hatására – a bíróság feladata. A sérelemdíj mértékének megállapítása során a bíróság számára abban a követelményben, hogy vegye figyelembe az eset összes körülményeit természetesen annak is szerepe van, hogy jelentőséghez jusson a sértettet ért hátrány mértéke is¹¹.

A károkozás alóli kimentés körében tehát a Ptk. 6:142. §-ában és 6:520. §-ában írt, felelősség alóli kimentésre vonatkozó szabályt a 2:52. § (2) bekezdésének egyértelmű utaló szabályában foglaltak szerint kell alkalmazni.

Amennyiben a személyiségi jog megsértéséhez vagyoni kár is társul, akkor természetesen a kimentés jogi rezsímjét három feltétel együttes bizonyításának sikeressége jelenti. Jelesül a szerződésszegőnek szükséges bizonyítania, hogy az adott személyiségi, vagy személyhez fűződő jog megsértésével okozott vagyoni kár az ellenőrzési körén kívüli okból következett be, e kár a szerződés megkötésekor nem volt előre látható és nem volt elvárható, hogy a kárt elhárítsa vagy azt elkerülje.

II. A sérelemdíjról mint magánjogi szankcióról

A sérelemdíj a Ptk. 2:52. §-ának (2) bekezdése szerint egy szubjektív, kimenthető szankció. A kimentés módjának meghatározásánál ezért részben a kártérítési szabályok az irányadók¹².

A jogsértés megállapításának ugyanakkor nem automatikus következménye a sérelemdíj alkalmazása. A 2:52. § (1) bekezdésének helyes értelmezése alapján az érintett az őt ért nem vagyoni sérelemért követelhet sérelemdíjat. Tehát a sérelemdíj funkciója a személyiségi jogok megsértésével okozott nem vagyoni sérelmek kompenzálása is. Az új Ptk. a sérelemdíj megítéléséhez, annak összegszerűsége meghatározásához az eset összes körülményének mérlegelését írja elő a bíróságok számára, rögzítve azt, hogy az adott ügyben eljáró bíróságnak milyen szempontokat kell elsősorban figyelembe vennie annak megítélésénél, hogy szükséges és indokolt a sérelemdíj vagy sem. A bíró a tényeket és körülményeket együttesen mérlegelve állapítja meg, hogy milyen összegű sérelemdíjat tart alkalmasnak és elégségesnek arra, hogy a jogsértés objektív szankcióival együttesen a felperest ért immateriális hátrányt kompenzálja.¹³ Megítélésem szerint mind anyagi jogi, mind pedig eljárási jogi szempontból figyelemreméltó az a Kúriai határozat, amely

változással, amire a nem vagyoni károk megtérítésének megszüntetése és sérelemdíjjal való felváltása irányul. Ezért álláspontunk szerint az előreláthatóság a személyiségi jogi jogsértések és a sérelemdíj vonatkozásában nem érvényesül. Ezt az álláspontot erősíti a meg Vékás Lajos - Gárdos Péter által szerkesztett Nagykomentár a Polgári Törvénykönyvhöz. Wolters Kluwer Kiadó. Budapest, 2020. 201. oldalán Székely László kommentárja is.

¹¹ Lásd PJD2017.3. ill. SZÉKELY 2020, 200. p.

¹² Lásd BDT2011. 2040., BDT2013. 2969., Pécsi Ítélőtábla Pf.II.20-390/2010/6. Kaposvári Törvényszék 6.P.21.544/2015/7.

¹³ Lásd a Veszprémi Törvényszék 7.P.20.048/2015/21/I. számú döntést.

szerint „ha a felperesek a jogsértésből eredő köztudomású hátrányokon túl további hátrányok bekövetkezésére nem hivatkoznak, és ilyen hátrányokat nem bizonyítanak, úgy a bíróság a sérelemdíj mértékét a jogsértésből eredő köztudomású hátrányok alapján határozza meg. A sérelemdíj alkalmazásához szükséges a személyiséget ért nem vagyoni sérelem, amely testi, vagy lelki változásokban, illetve a személyiséget körülvevő társadalmi, természeti környezetnek a személyiségre hátrányos megváltozásában manifestálódhat.. A sérelemdíjnak reparatív funkciója is van”¹⁴.

A bírói mérlegelés adott esetben arra is vezethet, hogy a jogsértő nem kötelezhető sérelemdíj megfizetésére. Ha példának okáért a becsületet, vagy jó hírnevet érintő jogsértő közlésnek nincs értékelhető jelentősége a felperes környezetére, személyének megítélésére akkor a sérelemdíj alkalmazása sem indokolt. Ennek megfelelően adott esetben objektív szankciók alkalmazása megfelelő és elegendő eszköze a felperes által elszenvedett sérelem orvoslásának. A hazai joggyakorlatban egyre inkább egységesedő tendenciaként tételeződik, hogy nem indokolt a sérelemdíjban való marasztalás, ha úgynevezett *bagatell igényről* van szó. Miként ez egy felsőbbbírósági döntésben olvasható : „A sérelemdíjra okot adó nem vagyoni hátránynak olyan fokúnak kell lennie, amely kompenzációt és egyúttal magánjogi, preventív jellegű büntetést igényel, figyelemmel a sérelemdíj ketős funkciójára. Ha az elszenvedett sérelem nem olyan mértékű, amely a sértett fél oldaláról másnemű - adott esetben pénzbeli - ellensúlyozást, a jogsértő oldaláról pedig magánjogi szankciót igényelne, sérelemdíj alkalmazásának nincs helye.”¹⁵ Ezzel összefüggésben tapasztalat az is, hogy általában egy személyhez fűződő jogsértés a jogi személy vonatkozásában nem jár olyan súlyú hátránnyal, mint amilyen következményt jelenthet egy természetes személy számára.¹⁶

III. Vagyoni kártérítés a személyiségi jogok megsértése szankciójaként

A Ptk. 2:53. §-a értelmében: „Aki személyiségi jogainak megsértéséből eredően kárt szenved, a jogellenesen okozott károkért való felelősség szabályai szerint követelheti a jogsértőtől *kárának megtérítését*.” E szabály levezethető a károkozás általános tilalmából (neminem leadere), mert bármilyen vagyoni vagy nem-vagyoni érdeksérelem okozó jogellenes károkozásra vonatkozik.¹⁷ A kártérítési felelősség megállapításához - a személyi-

¹⁴ Lásd a.PJD2017.3. számú döntést.

¹⁵ Példának okáért az alperes írásba foglalt téves diagnózis kétségtelenül megviselheti lelkileg a felperest, de ha az a feszült lelkiállapot, amely emiatt csak rövid ideig áll fenn, a lelet elolvasásától az alperesi kezelőorvos telefonos tájékoztatásáig, amit a vizsgálatkori szóbeli tájékoztatással együtt értelmezve a felperesnek - figyelemmel a rákszűrés köztudomásúan későbbi eredményére is - el kellett jutnia arra a következtetésre, hogy a leleten szereplő diagnózis téves. Az ezen időszakban bekövetkező hátrány olyan bagatell és rövid ideig tartó, ami nem indokolja az alperes sérelemdíjban való marasztalását. Az említett esetben a bíróság csupán kimondta, hogy az alperes megsértette a felperes lelki egészséghez fűződő személyiségi jogát. az eljárása során, de elutasította a sérelemdíj iránti keresetet (Szegedi Ítéltábla Pf. I. 20 164/2016. számú döntése).

¹⁶ Lásd Kúria Pfv. IV. 21.764/2015. BH2016. 241.

¹⁷ Lásd Osztoivits András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja. I. Kötet*. Opten Informatikai Kft. Budapest, 2014. 348. p.

ségi jogok megsértésének objektív szankcióihoz és a sérelemdíjhoz képest - többlet-tényállási elemként - a személyiségi jogsértés által okozott vagyoni kár felmerülésének és mértékének bizonyítása is szükséges.

A felelősség feltételei, különösen a felelősség alóli kimentés módjai természetesen attól függenek, hogy a kárt szerződésen kívül vagy szerződésszegéssel okozták. Azok a szempontok, amelyek a - deliktuális és kontraktuális - kártérítési felelősségi rendszerek elvi különválasztását indokolták a Ptk.-ban, fennállnak tehát akkor is, ha a károkozó magatartás személyiségi jog megsértését jelenti. A szerződésszegéssel okozott személyiségi jogsértéssel keletkező vagyoni kár megtérítése alóli *mentesüléshez* a jogsértőnek azt kell bizonyítania, hogy a személyiségi jogsértést és az abból fakadó kárt ellenőrzésén kívül eső körülmény okozta, és nem volt elvárható, hogy a körülményt elkerülje, vagy a kárt elhárítsa. Ha a személyiségi jog megsértésére és ezzel vagyoni károkozásra szerződésszegéssel kerül sor, a *megtérítendő károk* (közelebbről: a következménykárok és az elmaradt haszon) mértékének megállapításánál előreláthatósági klauzula is alkalmazásra kerül¹⁸.

A személyiségi joga megsértését a peres eljárásban annak kell bizonyítania, aki e tényről állítja. Személyiségi jogsértés megállapítása esetén a sérelmet okozó alperes az objektív jogkövetkezmények alól nem, de a kártérítési szankció alkalmazása alól kimentheti magát három konjunktív feltételének sikeres bizonyításával. Emellett neki kell bizonyítania azt is, hogy a jogsértéssel okozati összefüggésben a felperest nem érte olyan kár, ami a kártérítésre kötelezést indokolná. Erre a következtetésre a bíróság az alapján is eljuthat, ha arról hivatalból tudomása van, vagy az köztudomású ténynek tekintendő.

Nem lehet leszűkíteni sem szerződéstípusokra, sem pedig egyes személyiségi jogokra, hogy mikor és milyen szerződésszegésnek lehet következménye valamely személyiségi jog vagyoni kárt is okozó sérelme. Ezt csupán adott tényállással összefüggésben és erre vonatkozó igény megjelölése alapján lehet megítélni. A személyiségi jogot sértő szerződésszegés potenciális vagyoni jogkövetkezményeit sok esetben csak kockázati alapon lehet elosztani. Ennek lehet az is az eredménye, hogy a személyiségi jogában szerződésszegéssel megsértett fél számára a kockázattelepítés, kockázatelosztásnak az az eredménye, hogy a vagyoni kártérítés megállapítása nem indokolt. Felvethető kérdés, hogy a szerződésszegéssel okozott személyiségi jogsértések esetében a sérelemdíj és a kártérítési kötelezettség alóli kimentés tekintetében vajon szem előtt tartható-e kockázatok felek közötti kiegyensúlyozott elosztásának kötelmi jogban élő elve? Egyáltalán lehetséges-e kockázattelepítésről, illetőleg kockázatelosztásról beszélni a személyiségi jogok védelme körében? Egészen bizonyos, hogy úgy nem, ahogy ezt a szerződési- vagy a kártérítési jogban sokszor szükségszerű. Talán abból kiindulhatunk, hogy van a személyiségi jogok sérelmének egy olyan szintje, amely a velünk élő kockázatok miatt nem igényel társadalmilag indokolt jogi védelmet és ekként a jogi szankcionálás is hatástalan volna¹⁹. E körbe vonható a sértett személyiségi jogok megsértését kizáró hozzájárulás, ha az kifejezett és határozott²⁰, a közszerepléssel együtt járó „kitettsége” bizonyos személyiségi jogoknak, de említhetnénk az általános életbiztosító körébe vonható helyzeteket is. Az említett esetekben vagy egy tudatos kockázatvállalás, vagy egy társadalmi-egyéni helyzettel együtt járó

¹⁸ Lásd Vékás-Gárdos 2020, 205–206. pp.

¹⁹ NOCHTA TIBOR: *A személyiségi jogok magánjogi szankciós védeltségéről.*, Magyar Jog 2018/I.sz. 7–8. pp.

²⁰ Lásd a BDT2016, 3519. számú döntést.

kockázat miatt ugyan a személyiségi jogok sérelme bekövetkezik, de a jogi szankcionálás nem indokolt sem a társadalom, sem az egyén védelme érdekében. A kockázat tényének vagy tudatos felvállalásának ilyen esetben jogkövetkezményeket kioltó hatása van, mert egyszerűen el kell viseljük ezt a kockázatot!²¹

IV. A szerződésszegéssel okozott személyiségi jogsértések joggyakorlatáról

A szerződésszegéssel okozott személyiségi jogi és személyhez fűződő jogsértések lehetősége tulajdonképpen nem zárható ki egyetlen szerződéstípusnál – sőt atipikus szerződések esetén – sem.²² Ennek magyarázatát könnyen beláthatjuk, ha magából a szerződésszegés lényegéből indulunk ki. Ennek megfelelően – ahogy ez következik a Ptk. fentebb idézett rendelkezéséből – minden állapot, körülmény, magatartás, amely egy szerződéses kötelezettség teljesítésének elmaradását idézi elő, az szerződésszegés. Ezen igen széles értelemezendő jogellenesség természetesen elvezethet a vagyoni érdeksérelmek mellett a személyiségi jogok, vagy személyhez fűződő jogok megsértéséhez. Egy szerződésszegés tehát járhat a személyiségi ill. személyhez fűződő jogok sérelmével is.²³ De vajon hogyan kapcsolható össze a szerződésszegés magával a személyiségi jog vagy személyhez fűződő jog sérelmével egyes szerződéseknel? Természetesen, oly módon, hogy az az abszolút szerkezetű jogviszony, amely a személyiségi jogokat, azok védelmét biztosítja, szerződésszegéssel is megsérthető.

Ezt gyakorlati esetekkel lehet leginkább érzékeltetni és igazolni. Megdöbbentő esetek fordultak elő a judikatúrában a kegyeleti jogok megsértését előidéző temetkezési szolgáltatás nyújtására vonatkozó vállalkozással vegyes megbízási szerződések megszegése kapcsán. Az irányadó tényállások alapján egyértelműen megállapítható volt a szolgáltatás nem megfelelő (hibás) volta esetén – akár ezt a kötelezett közreműködő révén teljesítette – a kegyeleti jogok megsértése. Irányt szabó volt, hogy ezekben az ügyekben alperest jelentős összegű sérelemdíjban marasztalták a bíróságok tekintettel arra, hogy egyszeri, megismételhetetlen alkalomról volt szó, és pszichológus segítségével az is kimutatható volt, hogy a felperes gyásza olyan mértékben elmélyült, hogy évekig pszichés problémákkal kellett küzdenie.

Tipikusnak mondható személyiségi jogokat is sértő szerződésszegés az utazási szerződések esetén tapasztalható.²⁴ Szerződésszegéssel okozott nem vagyoni hátrány merült fel abban az esetben, amikor a felperes olyan időszakban utazott a balatoni szállodába, amikor egy héttel korábban még árvízveszély volt. A hotel strandján, illetve az oda vezető sétányán is homokzsákokból emelt védgát volt, jöllehet a nyaralás időszakában már megszűnt az árvízveszély. A hotel azonban nem szállította még el a homokzsákokat, mivel ha fúj a szél, a víz az alsóbb partrészeket ellepte. A felperes sétálni indult a kikövezett

²¹ NOCHTA 2018, 8. p.

²² Lásd SZABÓ CSILLA: „A sérelem bére” - új bírói gyakorlat a nem vagyoni sérelem megítélése kapcsán című igen alapos és problémacentrikus áttekintését Polgári Jog 2017/9.

²³ Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy szerződésszegésre alapított személyiségi jogsértés esetén a szerződésszegés hiánya a sérelemdíj iránti követelést is alaptalanná teszi (BDT2018.3825.).

²⁴ Lásd a BDT2018.3924. számú elvi természetű döntést.

úton a Balaton partjára, a védgátnál és látta, hogy nem tud lemenni a partra, ezért megpróbált átmászni a védgáton, azonban elesett és bokaszalag szakadást szenvedett. Ezt követően pert indított a szálloda ellen, mivel a szerződésben az állt, hogy rendeltetészerűen és biztonságosan biztosítani fogják számára a Balaton partjához való közvetlen lejutást.

A bíróság megállapította a szerződésszegést pusztán amiatt, hogy a felperes szerződésében szerepelt, hogy szálloda biztosítja a Balatonhoz való közvetlen lejutás lehetőségét. A bíróságnak azt kellett vizsgálnia, hogy a szálloda ellenőrzési körén belül okozta-e ezt a személyiségi jogsértést, vagyis a testi épség sérelmét. A perben a bíróság megállapította, hogy a szálloda ellenőrzési körén belül történt a baleset, a víz partján álló szálloda vezetésének pedig tudnia kellett volna, hogy felmerülhet a baleset veszélye. Ennek megfelelően kellett volna gondoskodnia a megelőzésről és átjáró biztosításáról, vagy egyéb módon a balesetveszély elhárításáról²⁵.

Ugyancsak szerződésszegésen alapuló személyiségi jogsértésnek (elsősorban a testi épséghez, egészséghez fűződő személyiségi jog sérelmének) minősítette és megalapozottnak tekintette a bíróság a szállodával szemben a sérelemdíjra és emellett vagyoni kártérítésre vonatkozó igényt amiatt, hogy a vendég az elkorhadt, nem megfelelően rögzített erkélykorlátról kizuhanva személyi sérüléseket szenvedett. A szállodai szobákhoz tipikusan hozzátartozó erkély, terasz biztonságos használata a vendégek számára hozzátartozik a szálloda vállalkozó szolgáltatásához, szerződéses kötelezettségeihez²⁶.

Családi eseményeket megőrkítő pótolhatatlan fénykép- és videófelvevételek elkészítésének elmaradása, azok elvesztése a felvételek készítését, előhívására szerződés szerint köteles vállalkozó szerződésszegésével megvalósít személyiségi jogsértést és megalapoz sérelemdíj iránti igényt²⁷.

Megítélésem szerint a sportrendezvényeken való szurkolói részvételt biztosító szerződések rendező általi megszegésével személyiségi és vagyoni jogok is sérülhetnek. A sportrendezvények biztonságos lebonyolításának megszervezése a rendező sportvállalkozás szerződéses kötelezettsége. Mindazon vagyoni károkat, amelyek e szerződéses kötelezettségek nem megfelelő teljesítésével vannak okozati kapcsolatban azokat a szervezőnek meg kell téríteni, miként a személyiségi jogok sérelme esetén sérelemdíjra vagy vagyoni kártérítésre is jogosult lehet a néző, szurkoló²⁸.

A személyiségi jogok megsértését ezen belül a testi épség, egészség sértése valósulhat meg egyes szolgáltatási szerződések hibás teljesítése esetén. Ebbe a körbe tartozónak tartjuk mindenképpen a fodrászati, kozmetikai, testfestési, tetoválási, szolárium szolgáltatásokat. Vitatható lehet ugyanakkor a napjainkban elterjedt plasztikai sebészeti beavatkozások megítélése. Véleményem szerint ezen utóbbi beavatkozások szerződésen alapulnak és nem azonosíthatók az egészségügyi szolgáltatói tevékenységgel, ezért az ilyen esetleges „műhibák” valójában a megbízó és a megbízott közötti létrejött szerződés megszegését jelentik és az egészséghez ill. testi épséghez fűződő személyiségi jog megsértésével járnak együtt, amely sérelemdíj illetőleg a jogsértéssel okozott vagyoni kár megtérítését

²⁵ Lásd a BDT2017.3719. számú döntést.

²⁶ Lásd a Székesfehérvári Törvényszék I.Pf.385/2018/12. sz. ítéletét.

²⁷ Lásd a BDT 1899/2007. számú döntést.

²⁸ Erre hívja fel a figyelmet NOCHTA TIBOR: *Veszély, kockázat és kárfelelősség sportjogi összefüggéseiről – különös tekintettel a COVID-19 hatásaira* c. tanulmányában Sportjog 2021/I. szám. 7–9. pp.

alapozhatják meg kontraktuális alapon²⁹. Véleményem szerint ugyancsak fontos és eldöntendő kérdése lesz a judikatúrának az esély elvesztésének nem vagyoni hátrányként való megítélése³⁰ és ezen belül , hogy a gyógyulás³¹ és pernyertesség³² esélyének elvesztése milyen módon tágitja ki a személyiségi jogok körét a jövőben. Mindenesetre anélkül, hogy Cassandrai-jóslatokba bocsátkoznánk, fontos hangsúlyozni, hogy a sérelemdíj és kártérítési igények bíróságok által elbírálása során ezen magánjogi szankcióknak valóban a személyiségi és személyhez fűződő jogok védelmét kell szolgálniuk és semmiképpen nem támogathatók az olyan kereseti kérelmek, amelyek ezzel ellentétes esetleg nyereszkedési célból kerülnek előterjesztésre.

Kedves Imre! Isten éltesen még sokáig erőben és egészségben!

²⁹ Lásd a BDT2020.4156. számú döntést, amely szerint a kezelési szerződés mint gondossági kötelelem esetében a szerződésszegés és a felróhatóság átfedésbe kerül.

³⁰ Lásd KEMENES ISTVÁN: *Az esély elvesztése, mint vagyoni és nem vagyoni hátrány*. Magyar Jog 2018/12.szám 658–669. pp.

³¹ Áttekintő képet ad a témáról BODONOVICH KLÁRA: *A gyógyulási esély elvesztése, mint kár a bírói gyakorlat tükrében*. Iustum Acquum Salutare X.2014.3. p.

³² Lásd a BH2013.89. és a BH 2012.90. számában közzétett döntéseket.

NYILAS ANNA *

A mesterséges intelligencia hatása a bírói döntéshozatalra

A bírói döntéshozatal köztudottan komplex folyamat, amely legszűkebb értelemben a tények megismerését, azok értékelését, a jogszabályok értelmezését és a konkrét ügyre történő alkalmazását foglalja magában. Számos kutatás foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy a bírókra milyen jogon túli tényezők hatnak az ítélezési tevékenységük során. Ha abból indulunk ki, hogy a feladat a jogszabályok alkalmazása és a jogérvényesítés elősegítése, akkor megjelenik az az elvárás is, hogy ezt minél kevesebb szubjektív tényező befolyásolja. Emellett, a polgári bíráskodást tekintve, a bírónak egyre aktívabb szerepet kell vállalnia az eljárás menetének meghatározásában, a perkoncentráció támasztotta követelményeket szintén szem előtt tartva kell szerveznie az ítélező és az egyéb kapcsolódó adminisztratív feladatokat. A döntési folyamat egyes elemeinek, vagy az azt segítő kapcsolódó tevékenységeknek a mesterséges intelligencia eszközeivel történő automatizálása amellett, hogy a nem konkrét ítélezéshez kapcsolódó, de igazán időigényes feladatok alól mentesítheti a bírót, lehetőséget ad a bíróságon belül az erőforrások átcsoportosítására, az ügyek differenciálására, valamint az eljárás során megjelenő szubjektív elemek kiküszöbölésére.

A szakirodalomban és a gyakorlatban is éles ellenérzések kísérik a modern technológiák perbeli használatát.¹ A negatív tapasztalatok azonban nem feltétlenül arra ösztönözhetnek, hogy dobjuk el ezeket a fejlődési lehetőségeket, hanem sokkal inkább arra, hogy ezen eljárási eszközök működését még jobban megértsük, majd a tapasztalatok alapján alakítsuk át, fejlesszük tovább, és igazítsuk a gyakorlatban felmerült szükségleteknek megfelelően. Ezen technológiák egy részét már néhány éve használjuk hazánkban is, az ügyfélkapcsolatok, az iratbetekintés, vagy a bírói munka technikai háttereként, és a határozatszerkesztés, tartalmi keresések egyszerűsítése területén.² Jelen tanulmány magát a bírói döntéshozatali folyamatot vizsgálja abból a szempontból, hogy a mesterséges intelligencia eszközei milyen hatással lehetnek – és várhatóan lesznek – rá, mert a technikai fejlődés ütemét elnézve, ezekkel a hatásokkal már néhány éven belül számolnunk kell. A

* adjunktus, DE Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Eljárásjogi Tanszék

¹ BARANYI BERTOLD – UDVARY SÁNDOR: *Analóg múlt, digitális jelen, virtuális jövő a polgári perben*. <https://jogasvilag.hu/szakma/analog-mult-digitalis-jelen-virtualis-jovo-a-polgari-perben/>

² NAGY ADRIENN: *The importance of artificial intelligence and digitalisation and possible areas of use in the judiciary from a Hungarian perspective*. Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Juridica Et Politica 38, no. 1. 2020. 179–195. pp.

tanulmány a bírói döntéshozatali folyamatra koncentrál, és áttekinti, milyen módon lehetne azt támogatni a mesterséges intelligencia eszközeivel.

I. Fogalmi alapvetés

Mesterséges intelligencia (a továbbiakban: AI) alatt sokféle módszert és technológiát érthetünk, ennek egy szűkebb területe konkrétan, ami az ítélkezési folyamatra koncentrál. E tanulmány körében a tudomány olyan területét értjük alatta, melynek célja intelligens gépek megalkotása, és ezen belül komplex algoritmusok létrehozása, melyek segítségével megérthetjük a bírói döntési folyamatot, ezáltal, előre jelezhetjük a jövőbeli döntéseket, múltbeli esetek és a tények ismerete alapján.³

Az AI technológiák igazságszolgáltatásban történő használatának három szintjét különböztethetjük meg, melyek megjelenése eleinte időrendi sorrendben zajlott, de napjainkban már jelen vannak párhuzamosan, és a jövőben várhatóan kiegészülnek újabb elemekkel. Az első szinten ezek a technológiák a bírósági munkavégzést támogató szerepet játszanak, például, az elektronikus ügykezelés, intelligens szövegalkotás és keresés a szövegben (beadványok, bírósági határozatok). Ezt meghaladva, a második szintet képviselik azok az AI technológiák, melyek helyettesítik az egyes tevékenységeket, melyeket korábban személyesen végeztek. Ide tartozhatnak például az ügyféltájékoztató felületek, chatbotok, elektronikus kommunikációs felületek, iratbetekintés. Végül, a harmadik szinten az eljárásokat alapjaiban megváltoztató, újfajta döntési és joggyakorlat elemzési mechanizmusokat hozhatnak létre.⁴

A bíróság elé vitt ügyek kimenetelének előrejelzésében lehet alkalmazni az úgynevezett „prediktív igazságszolgáltatás” eszközeit. A célja ezeknek a jelenleg is fejlesztés alatt álló algoritmusoknak, hogy meg lehessen valósítani az automatikus esetjog-értelmezést, ilyen módon „megjósolhatóvá” tenni a bírói döntések tartalmát. Mit is lehet egy ilyen szoftverrel elérni? Először is, előre lehet látni, hogy egy ügy várhatóan sikeres lesz-e a bírósági eljárásban, és mekkora valószínűséggel. Ezt a valószínűséget az előző döntések alapján statisztikai modell segítségével legjellemzőbben két módszer útján határozzák meg: a gépi tanulás és a természetes nyelvfeldolgozás által.⁵ A gépi tanulás olyan módszerek és algoritmusok összessége, melyek a rendelkezésre álló adathalmazból egy modellt tanulnak, és ezt felhasználva következtetést (predikciót) tesznek lehetővé a meglévő vagy más, újabb adatokból. Tehát ez nem csupán adatok elemzését, vagy információ kinyerését jelenti, hanem egy előrejelző modellt épít. A természetes nyelvfeldolgozás (Natural Language Processing, NLP) olyan mesterséges intelligencia, amely segítséget nyújt a számítógépeknek, azáltal, hogy megérti, tolmácsolja és feldolgozza a természetes em-

³ Ezen rendszerek működéséről bővebben lásd: KEVIN D. ASHLEY: *Artificial Intelligence and Legal Analytics*. Cambridge University Press, 2017.

⁴ SOURDIN, TANIA: *Judges, Technology and Artificial Intelligence: The Artificial Judge*. Edward Elgar Publishing, 2021. 2. p.

⁵ SOURDIN, TANIA: *Judge v. Robot: Artificial Intelligence and Judicial Decision-Making*. University of New South Wales Law Journal, 41. 2018. 1114. p.

beri nyelvet. Az NLP tulajdonképpen összekötő kapocsként szolgál az emberek és a gépek közti kommunikáció megkönnyítésében. Az NLP nélkül a számítógépek ugyan képesek lennének megérteni az egyes szavak jelentését, mesterséges intelligenciával pedig még kérdésekre is tudnának válaszolni, azonban az NLP abban segít, hogy a gép a szavakat kontextuson belül tudja értelmezni.⁶

Az európai bizottság az igazságszolgáltatás hatékonyságáért (CEPEJ) 2018-ban megalkotta az etikai kartát, a mesterséges intelligencia igazságszolgáltatási területen történő alkalmazásáról. A testület azon az állásponton van, hogy az AI alkalmazása az igazságszolgáltatás területén hozzájárulhat a hatékonyság és a minőség javulásához. Azonban annak a gyakorlatban történő átültetését felelősségteljesen kell végrehajtani, tiszteletben tartva az alapvető jogokat, amit az Emberi Jogok Európai Egyezménye, valamint az Európa Tanács személyes adatok védelméről szóló egyezménye is deklarál.⁷

II. Felhasználási területek

A következőkben az AI két felhasználási területét vizsgáljuk, a bírói jogértelmezés elemzését és ezáltal a döntés előrejelzését, és az online vitarendezési eljárások AI segítségével történő lefolytatását. Fontos leszögezni, hogy egyesek vélekedésével ellentétben az AI nem az emberi gondolkodást próbálja utánózni vagy modellezni. Nem kell neki a tényállást megértenie, mert nem az a lényeg, hanem az azonosság a korábbi adatokkal, illetve az ügyekből alkotott adathalmazban a felismerhető minta jelenléte vagy hiánya.⁸

1. A bírói döntések predikciója

A bírói döntések és jogértelmezés predikciója azon alapul, hogy valamennyi bírósági döntést elemeznek, az AI segítségével, a kapott információkat rendezik, osztályozzák, és ezáltal a hasonló ügyekben megpróbálják az ügy kimenetelét előrejelezni. Jellemző sajátosság, hogy a gép annál pontosabb eredményt képes adni, minél több ügy adataival rendelkezik.

A döntések AI általi feldolgozását alkalmazhatják a polgári, kereskedelmi és közigazgatási ügyekben is, a fejlesztők szerint ezáltal kiszámíthatóbbá válik a jogalkalmazás, és javulni fog a döntések konzisztenciája. A CEPEJ erre irányuló kérdőívéből látszik, hogy az európai államok közül Franciaország több ilyen elemzésre szolgáló szoftvert is alkalmaz, de az Egyesült Államokban is elterjedt és széles körben használják.⁹ A predikciós célú joggyakorlat-elemzés a bírókat is segítheti a saját döntéseik meghozatalakor, vala-

⁶ ARIAS, PAULA C.: *Artificial Intelligence & Machine Learning: a Model for a New Judicial System?* 2020. Nr. 3. Revista Internacional Jurídica y Empresarial, 81–91. pp.

⁷ EUROPEAN COMMISSION FOR THE EFFICIENCY OF JUSTICE (CEPEJ): *European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment*, <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>

⁸ NIKOLAOS ALETRAS *et al*: *Predicting judicial decisions of the European Court of Human Rights: a Natural Language Processing perspective*. PeerJ Computer Science, 2016. doi.org/10.7717/peerj-cs.93. p.

⁹ Franciaország: Prédicte, Case Law Analytics, JurisData Analytics; USA: Lex Machina, Watson/Ross, Ravel.

mint a jogi képviselőknek is hasznára lehet. Gondoljunk bele, hogy már az mekkora előrelépés lenne, ha nem kellene több száz vagy ezer oldalas iratokat – legyenek azok bizonyítékok vagy a peres eljárás során keletkezett jegyzőkönyvek, szakértői vélemény stb. manuálisan vagy egyszerű szóalapú kereséssel – áttanulmányozni egy adott releváns kérdés visszakeresése végett, mert az AI ezt megtenné néhány perc alatt.

A bírósági határozatok esetében az alkalmazott AI kapcsolódásokat hoz létre a határozatok egyes részei, azok szókészlete között. A szókészleteket hozzárendelik a bemeneti szakaszban a tényállás elemeihez és az indokoláshoz, míg a kimeneti oldalon a rendelkező részhez, és utána osztályozzák őket. Ilyen módon, ha ezután megadjuk az új ügy szükséges paramétereit, képes nagy bizonyossággal meghatározni a lehetséges ítéleti döntést. Egyes szerzők tágabb értelemben használják a predikció fogalmát, nem csak az eredményt, magát az ítélet előrejelzését, hanem az egész döntéshozatali folyamat kialakulását értve alatta.¹⁰

Ha összevetjük ezeket az AI technológiákat a bírói döntéshozatali folyamatot a kognitív pszichológia eszközeivel vizsgáló kutatások eredményeivel, rámutathatunk, hogy melyek azok az elemek, amelyek egyelőre nem modellezhetők az AI alkalmazásával. A tényállás megállapítása olyan folyamat, amely teljes mértékben a bíró elméjében játszódik le. Nem árt tehát figyelemmel lenni az erre a folyamatra ható szubjektív, jogon túli tényezőkre, melyek ilyen módon tudatosabban szemlélhetők, és ezáltal részben kiküszöbölhetők. Itt ezen tényezők közül a kognitív torzításokra koncentrálunk. Annak ellenére, hogy a bírók jól képzett, tapasztalt és erősen motivált döntéshozók, fogékonyak maradhatnak a kognitív illúziókra.¹¹ Ilyen például a lehorgonyzás torzítása, ami polgári perekben a marasztalási összeg tekintetében játszhat szerepet. Lesz egy megjelölt összeg a kereseti kérelemben, és ugyanakkor a bíró fejében vannak más hasonló ügyek, és tudja, hogy hasonló jogsértések esetén milyen marasztalási összegeket szoktak általában megítélni. Figyelemmel van még az ügy egyéb körülményeire is, de nem fog eltérni az általában szokásos gyakorlattól. Ezt támasztja alá az a bírókkal végzett kísérlet, amelyben az egyik csoportnak egy alacsonyabb összegű kártérítési igényt kellett elbírálni, míg a kontrollcsoport meghatározott érték nélkül kapta meg az ügyet. A meghatározott érték nélküli csoport lényegesen magasabb összegű kártérítést ítélt meg, mint azok a bírók, akik az alacsony összegből indultak ki.¹²

Egy másik, a döntéshozatalt befolyásoló tényező az úgynevezett utólagos bölcsesség jelensége. Ez azt jelenti, hogy az emberek másképp ítélik meg az adott eseményt, ha már ismerik a bekövetkezett eredményt, mint amikor még arról nem volt tudomásuk.¹³ Bírókkal végzett kutatás keretében előadtak nekik egy fiktív tényállást, melyben az elsőfokú bíróság a keresetet elutasította, és nekik a fellebbezést kellett elbírálniuk. Minden bírónak

¹⁰ ELIOT, LANCE: *Legal Judgment Prediction (LJP) Amid the Advent of Autonomous AI Legal Reasoning*. <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/2009/2009.14620.pdf>

¹¹ GÁBRI ANGÉLA: *Kognitív tudományok az ítélkezési tevékenység szolgálatában*. Pro Futuro, 2020/1. 109–132. pp.

¹² GUTHRIE, CHRIS–RACHLINSKI, JEFFREY J.–WISTRICH, ANDREW J.: *Inside the Judicial Mind*. Cornell Law Faculty Publications, 2001. 791. p. <https://scholarship.law.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1734&context=facpub> (2021. 05. 10.).

¹³ HAWKINS, SCOTT A. – HASTIE, REID: *Hindsight: Biased Judgments of Past Events After the Outcomes are Known*. Psychological Bulletin, 1990/3. 311–327. pp. https://www.academia.edu/11926617/Hindsight_Biased_judgments_of_past_events_after_the_outcomes_are_known

ugyanaz volt a feladata, a három lehetséges döntési esetkörből ki kellett választani, melyiket hozná. Az egyik esetben közölték velük, hogy a fellebbezésnek ténylegesen mi lett az eredménye, míg a másik esetben nem tudták. Azok a bírók, akiket tájékoztattak a lehetséges kimenetelről, sokkal inkább értékelték egyet a másodfokú döntés helyességével. Abban az esetben, amikor a jogeset szerint a másodfok helybenhagyta az elsőfokú ítéletet, a bírók 81,5%-a azt állította, hogy ő is helybenhagyta volna. Ezzel ellentétben, akiknek azt mondták, hogy a másodfok megsemmisítette a döntést, csak 27,8%-uk hagyta volna helyben. Megváltoztatta a véleményüket a másodfokú döntés közlése, amelynek fényében magáról a tényállásról és annak elbírálásáról is változott a véleményük.¹⁴

Végül a bírói döntéshozatalban nem elhanyagolható az intuíciónak szerepe. Nem valamilyen isteni sugallatot vagy érzelmi alapú döntést értünk intuíciónak alapú döntés alatt, hanem tudás – bírók esetében szakmai tudás – alapú előrelátást, predikciót. Ez azért fontos megkülönböztetés, mert mind a kétféle intuíciónak létező jelenség, ám a bírói döntéshozatalba – legalábbis a hazai jogszabályi keretek között – nyilvánvalóan nem fér bele az érzelmi alapú intuíciónak egy bírói döntés megalapozásaként. Tulajdonképpen, ez egy olyan előre konstruált döntés, ami a tényekkel való első találkozáskor megfogalmazódik a tudatunkban, sokszor nem is feltétlenül vagyunk tisztában annak indokaival. Ennek feltétele, hogy az adott területen rendelkezünk tudással és korábbi tapasztalatokkal.¹⁵ A peres eljárásra vetítve tehát a bírónak a szakmai tudása és rutinja alapján a tényekkel való első találkozáskor – még a bizonyítási szakasz előtt – a tudatában már megfogalmaz egy lehetséges döntést. Az emberi döntéshozatali folyamat vizsgálata során két típusú gondolkodási módot határoztak meg, amelyeket a bírói döntéshozatal kapcsán érdemes figyelembe venni, ez pedig a lassú és gyors gondolkodás.¹⁶ A döntéshelyezettel szembesülve az agy kétféleképpen reagálhat. A gyors döntés (a továbbiakban: S1) nem igényel mély gondolkodást, a mindennapi élet rutinos cselekvéseiben használjuk, amikor ismerős helyzeteket oldunk meg, ismerős környezetben. A folyamat nem igényel sok mentális energiát, szinte automatikusan működik. A másik működési mód a lassú gondolkodás (a továbbiakban: S2). Az életünk lényeges és kihívást jelentő döntési helyzeteiben használjuk, a működésére magas fokú összetettség jellemző. Figyelem és koncentráció szükséges hozzá, és a zavaró körülmények könnyen kizökkentik. Továbbá, rendkívül magas energiaigénye van, tehát hosszú távon rendkívül kimerítő. Az S1 rendszer működése teszi lehetővé, hogy legyen kapacitása az agynak az igazán fontos kérdések megoldásán dolgozni, az S2 rendszerben.¹⁷

A természettudományokban bizonyított tény, hogy minden organizmus a lehető legkisebb energiabefektetés felé törekszik. Éppen ezért, ha az S1 is képes megoldani a felmerülő döntési helyzeteket, akkor az S2 nem lép működésbe. Amennyiben azonban a helyzet veszélyes, vagy új elemeket tartalmaz, az S2 „bekapcsol”.¹⁸ Feltehetjük ezek alapján, hogy egy rutinos, nagy tárgyalási tapasztalattal rendelkező bírónak már az S1 alapján oldja meg az ügyeket, az agyunk pedig törekszik arra, hogy előbb-utóbb az S1 alapján megoldhatóvá

¹⁴ GUTHRIE–RACHLINSKI–WISTRICH 2001, 803–804. pp.

¹⁵ GIGERENZER, GERD–BRIGHTON, HENRY: *Can Hunches Be Rational*. Journal of Law, Economics & Policy. 4/2007. 156. p. <http://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/jecoplc4&id=159&div=&collection=journals>

¹⁶ KAHNEMAN, DANIEL: *Thinking, Fast and Slow*. 1st edn, Farrar, Straus and Giroux. 2011. 21. p.

¹⁷ KAHNEMAN 2011, 80. p.

¹⁸ KAHNEMAN 2011, 31. p.

tegye az ügyeket. Az S1 használatával a bíró a gyakorlati tapasztalata révén egyre gyorsabban képes döntéseket hozni, mert kialakítja a mintákat, amiket az újabb ügyekben is lehet alkalmazni. Ennek feltétele, hogy az ügyek nagymértékben hasonlóak legyenek, és nem igényel további erőfeszítést a besorolásuk valamelyik típusba. Az egyszerű tényállású, kevésbé komplex, ám tömegesen előforduló ügyekben tehát nem is célszerű az S2 használata. Limitált ugyanis a bíróságok ezen ügyekre fordítható ideje és erőforrása.¹⁹

A fent modellezett folyamatot végezhetné maga az AI, amelynek segítségével feltérképezhető és esetlegesen kiváltható a bíró által végzett predikció. Ez minden olyan szakmában használható, ahol a munkafolyamat egy része ismétlődő, vagy pedig, a különböző típusú feladatoknak van elegendő közös eleme, és a meglepetések esélye nagyon alacsony.²⁰ Milyen okokból, és milyen esetekben érdemes mégis kiváltani az emberi tényezőt a predikció területén, a bírósági eljárások vonatkozásában?

Ha egy új ügyben olyan körülmények vannak, melyek egy korábbi ügghöz hasonlóak, a bíró a predikció segítségével fogja alkalmazni ugyanazt a megoldást.²¹ A komplex, vagy bonyolult, illetve új jogkérdéseket felvető – általában a magasabb szintű bíróságokra kerülő – ügyek más típusú problémákat vetnek fel. Itt a bírók eleve olyan helyzetekkel találkozhatnak, aminek nem volt korábbi megoldása, nem volt még precedens, vagy a felek jogi képviselői egyformán megalapozottnak tűnő jogi érvelésekkel állnak elő. Ez esetben a mintákra nem lehet alapozni, mert nem is áll rendelkezésre követhető minta. Szükség lesz tehát kreativitásra, mert az addigi ismereteket, az addigi tapasztalatokat meg kell haladni.

Az S1 alapú gondolkodás hasonló az AI keretei között jelenlegi tudásunk szerint alkalmazott megoldásokhoz. Úgy tűnik tehát, hogy elsődlegesen azon ügyeket kell meghatározni, amelyek nem igényelnek S2 alapú gondolkodást. Ez az ügyek differenciálásának újabb lehetséges aspektusát jelenti. Ha pedig ezt meghatároztuk, akkor ezen ügyekben lehet alkalmazni az AI döntéshozatalt. Mindamelllett, lehetséges, hogy a technika fejlődésével az S2 jellegű döntéshozatali mechanizmust is képesek lesznek modellezni.

2. Az AI alkalmazása az online vitarendezésben

Az online vitarendezés (a továbbiakban: ODR) az ügyek egyre szélesebb körében használatos, és az is jellemző, hogy egyre inkább kiterjesztik az egész eljárás vonatkozásában az elektronikus és automatizált döntéshozatalt. Az ODR és az AI egymást kiegészíthetik az eljárásokban, mégpedig olyan módon, hogy a kérelmezőket (felperesek) az AI kérdéseken keresztül végigvezeti a jogvita elemzésén, majd az ezekre adott válaszokat a gép elemzi, és felajánlja a megoldási lehetőségeket.²² A program, amellet, hogy összekapcsolja a vitázó feleket, mindig valamilyen struktúrába, illetve eljárásba is betereli őket.

¹⁹ NYILAS ANNA: *A polgári per egyszerűsítésének és gyorsításának eszközei az európai jogrendszerekben, különös tekintettel a kis értékű követelésekre vonatkozó eljárásokra*. PhD értekezés, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2011. 230. p.

²⁰ SINCLAIR, MARTA: *Misconceptions About Intuition*, Psychological Inquiry. 21 (2010), 382. p.

²¹ RICHARDS, DIANA: *When Judges Have a Hunch: Intuition and Experience in Judicial Decision-Making*. Archiv Für Rechts- Und Sozialphilosophie, vol. 102. No. 2. 2016. 254. p. www.jstor.org/stable/24756844

²² MICHAEL LEGG: *The Future of Dispute Resolution: Online ADR and Online Courts*. Australasian Dispute Resolution Journal, 2016/71. 27. p.

Tehát a rendszer nem egyszerűen „összeereszti” a két felet, hogy vitatkozzanak egymással, hanem a vitát kérdések feltételével, elektronikus űrlapok és egy beépített „vitamenedzselő” algoritmussal egyúttal mederbe is tereli.²³

Az AI használatának a korlátja abban érhető tetten, hogy vajon képesek vagyunk-e a kontextusokat és lehetséges szituációkat megtanítani a rendszernek, vagy képes-e a rendszer saját maga tanulni, és olyan kimenetelre „gondolni”, amihez már proaktív módon kellene alkalmaznia a bevitt adatokat. A rendszer újdonsága, hogy saját maga képes modelleket alkotni az adatok alapján, képes korrelációkat találni az adatok és az eredmények között, és így ezekből szabályokat, mintákat alkotni.²⁴ Ez azonban azzal is járhat, hogy a nagy mennyiségű adatban teljesen alaptalan összefüggéseket is találhat az AI, azaz, olyan tényezőket kapcsol össze, melyeknek semmilyen valós oksági kapcsolata nincsen egymással. Ami az AI számára szabályosságként, mintaként jelenik meg, lehet, hogy csak a véletlen műve, és nagyon nehéz megkülönböztetni az oksági kapcsolaton alapuló összefüggésektől.²⁵

Az AI ugyanis nem az emberi kogníció eszközeivel jut el a jogvita megoldásáig, hanem az adatokból algoritmusokon keresztül kinyert információk, minták segítségével.²⁶ Következésképpen, nem fogja nekünk feltárni a döntésének pontos mögöttes okát. Az informatikusok nem mindig tudják megállapítani, hogy bizonyos gépi tanulási algoritmusok miért éppen egy adott eredményt produkálnak, még akkor sem, ha az eredmény az algoritmus rendeltetésszerű működéséből származik.²⁷ Ezt nevezik az algoritmusok átláthatósága vagy elszámoltathatósága problémájának a gépi döntéshozatal során.²⁸ Éppen ezért nem szabad téves következtetést levonni a szabályos mintából.

Észtország az európai országok között élen jár mind az elektronikus ügyintézésben, mind az AI bírósági eljárásokban történő alkalmazásában. A 2019 óta működő „robot” bíró képes kisebb – 7000 eurónál alacsonyabb – pertárgyértékű jogvitákat elbírálni, ilyen módon csökkenteni a bírók és bírósági tisztviselők ügyhátralékát. A „robot” bírót a szerződéses jogviták területén vezették be, a rendszer úgy működik, hogy a két fél feltölti a szükséges okiratokat, illetve más releváns információkat, és az AI ezek elemzése alapján döntést hoz, amelyet meg lehet támadni egy valós, emberekből álló bíróság előtt.²⁹

Ha kombináljuk az AI technológiákkal, az online vitarendezéshez nemcsak egy platformot és eljárási struktúrát kaphatunk, hanem a megelőző esetek ezreit, száz-ezreit elemzve esetleg megoldási javaslatot is nyújthat a feleknek. Talán eleinte még furcsa lesz, hogy egy „robot” vezet végig az eljárási lépéseken, és az bizonyos, hogy rendkívüli módon leszűkíti a szereplők mozgásterét, mivel csak a felajánlott lehetőségek közül lehet

²³ ZÓDI ZSOLT: *A bíróságok és a technológia*. https://birosag.hu/birosagiszemle/2020/1/_birosagok-es-technologia

²⁴ EUROPEAN COMMISSION FOR THE EFFICIENCY OF JUSTICE (CEPEJ): *European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment*, <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c,%2029.%20July%202019>.

²⁵ CALUDE, CRISTIAN SORIN – LONGO, GIUSEPPE: *Le déluge des corrélations fallacieuses dans le big data*. In: Stiegler, Bernard (szerk.): *La toile que nous voulons*. FYP editions, 2017. 156. p.

²⁶ SZÉKELY JÁNOS – VERESS EMŐD: *A mesterséges intelligencia és a jogalkalmazás*. https://www.researchgate.net/publication/339940059_A_MESTERSEGES_INTELLIGENCIA_ES_A_JOGALKALMAZAS

²⁷ Algorithmic Accountability. Applying the concept to different country contexts. World Wide Web Foundation, 2017. https://webfoundation.org/docs/2017/07/WF_Algorithms.pdf

²⁸ SZÉKELY – VERESS 2020, 98. p.

²⁹ RANA RAJPUT: *Can AI Be Fairer Than a Human Judge in the Judicial System?* <https://readwrite.com/2020/05/14/can-ai-be-fairer-than-a-human-judge-in-the-judicial-system/>

választani, illetve, a gép számára meg van határozva az elfogadható válasz kritériuma is, tehát, alapvetően véges számú variánssal tud csak dolgozni. Azonban vannak ügyek, ahol ez megfelelő lehet, és csak másodlagosan kell biztosítani a személyes bírói kontrollt. Például ilyen ügyek lehetnek egyes fogyasztói panaszok, webáruházi vásárlások, adóügyek, közlekedési balesettel kapcsolatos kárigények vagy egyéb, például csak okirati bizonyítást igénylő, egyszerű tényállású ügyek.

Több szerző is kritizálta az AI alkalmazását a bírói döntéshozatal kapcsán, mind formailag, mind tartalmilag.³⁰ Rámutattak, hogy a bíró diszkrecionális joga, hogy a bizonyítékokat hogyan mérlegeli és ezt a mérlegelési tevékenységet jelenleg nem képes modellezni egy AI technika. Emiatt pedig a bírói diszkrecionalitást és a mérlegelési jogkört erősen korlátozhatja. A bíró ugyanis követni fogja az AI által felkínált megoldást, és ő maga sem fog már gondolkodni azon, hogy milyen egyéb megoldási lehetőségek lennének, vagy miért nem alkalmazható a gép által felkínált megoldás az adott ügyben.

Ezzel kapcsolatban felvetődik a kérdés, valójában mennyire szabad jelenleg a bíró a döntéshozatalban? A hazai helyzetet tekintve, a bírónak eddig is figyelemmel kellett lennie a Kúriai döntésekre, az abban fogalt elvi jelentőségű iránymutatásokra. A közelmúltbeli jogszabályváltozások következtében azonban sokkal konkrétabb lett ez a követelmény. A BHGY-ben közzétett kúriai határozatokban kifejtett jogértelmezés ugyanis immár kötelező az alsóbb szintű bíróságok számára.³¹ A bizonyítékok értékelésében elméletileg van szabadság, de az ugyancsak nem lehet logikailag okszerűtlen vagy ellentétes a tényekkel és a per egyéb adataival. Tehát, a fentiek alapján elmondható, hogy szabadsága a bírónak a döntéshozatal során jelenleg is kevés van, az leginkább a bizonyítottság-bizonyítatlanság, illetve az alkalmazott jogkövetkezmény tekintetében mérlegelést engedő anyagi jogszabályok területén érvényesül. A mérlegelés során pedig nyilvánvalóan figyelemmel lesz a bíróságok gyakorlatára, és köteles figyelemmel lenni a Kúria ezirányú döntéseire. Pontosan ez az, ami miatt az AI ehhez egy gyors és hatékony eszközt nyújthat a bírónak azáltal, hogy az esetjogot kigyűjti, becsatornázza, kategorizálja, és egy „sztenderd” döntési javaslatot fogalmaz meg. A veszélye azonban egy ilyen típusú kategorizálásnak, hogy egy statisztikai számításon alapuló döntés lesz, amely az addigi hasonló tárgyú ügyeket veszi alapul, nem pedig az adott konkrét ügynek az egyedi sajátosságait. Vajon a döntésekből kinyert sztenderdet hogyan értelmezhetjük? Ez mennyire fogja kötni a bíróságokat a jövőre nézve? Jogforrásnak tekinthetjük-e ezt a sztenderdizált jogértelmezést? Meg kell-e indokolni, ha a bíró el akar térni az ítéletében a sztenderd döntéstől? Nem csak a törvényeknek lenne akkor alárendelve a bíró, hanem az esetjogból egy algoritmus alapján „kalkulált” értelmezésnek és döntésnek is.³²

Végül, a kritikusok arra is rámutattak, hogy az emberi tényezőként számon tartott torzításokat ugyanúgy meg fogjuk találni az AI által hozott döntésben is, mivel, az input adatokat

³⁰ DAVID HARVEY: *From Susskind to Briggs: Online Court Approaches*. Journal of Civil Litigation and Practice. 84, 2016/5. 93. p.

³¹ DOBOS ZOLTÁN: *Mit jelent a korlátozott precedensrendszer bevezetése?* <https://jogaszvilag.hu/szakma/mit-jelent-a-korlatozott-precedensrendszer-bevezetese/>

³² LINANT DE BELLEFONDS, XAVIER: *L'utilisation des systèmes experts en droit comparé*. Revue internationale de droit comparé. 1994, Vol. 46, No. 2. 703–718. pp.

szintén emberek viszik be, a gép megtanítása során szintén hatással lesz rá az azt programozó, betanító személy személyes preferenciája, előítéletei, és egyéb elfogultsága.³³

IV. Összegzés

Napjaink bírójával szemben számtalan elvárás fogalmazódik meg a társadalom irányából. Legyen független és objektív a döntés meghozatalakor, de mégis vegye figyelembe az ügy egyedi körülményeit, legyen hatékony, a tények halmazából képes legyen minél célirányosabban kiválasztani a relevánsakat. Ugyanakkor, lehet a bírót úgy szemlélni, mint egy olyan, jogi tudással bíró személyt, aki az elé vitt jogi problémára megtalálja a megfelelő szabályt, és azt ítéletében alkalmazza. Ha így nézzük, a döntés nagymértékben automatizálható, és a döntéshozatali folyamatot modellezhetjük a korábbi ítéletek alapján. Az AI alkalmazásakor nem az a kérdés, hogy hasznos vagy káros, hanem az, hogy ezek az algoritmusok alkalmasak-e a kívánt eredmény elérésére.

Ha feltételezzük, hogy a bírói munka többről szól, hogy van még valami „plusz”, akkor ezt definiálva világossá válnak a döntési folyamatnak azon elemei, amihez mindenképp szükség van az emberi tényezőre és a bíró sajátos, hosszú évek szakmai tapasztalata alapján kialakult „szemléletmódjára”. A bíróság elé kerülő ügyek egyedisége azt jelenti, hogy bár magukon viselik más összehasonlításra alkalmas jelenségek jellemző vonásainak valamilyen kombinációját, de azokkal való maradéktalan megegyezésük mind elméletileg, mind pedig gyakorlatilag, teljes mértékben kizárt. Ez pedig kihatással van valamennyi rájuk vonatkozó ismeret megszerzésének és következtetés levonásának a lehetőségére. A tényállás megállapítása a bíró tudatos, célirányos, kognitív jellegű, alkotó gondolati tevékenysége, az ezt meghatározó legfontosabb tényezők az észszerűség, a racionalitás és a logika. Mindamellett, a bírói döntéshozatali folyamat racionális tényezőkhöz kívüli elemeket is tartalmaz. Bár egy ideális világban azonos tények alapján ugyanolyan döntésre kellene, hogy jussanak a bírók, ez mégsem így van.³⁴ Ezeket az eltéréseket küszöbölhetjük ki az AI alapú esetelemzéssel és az általa adott megoldási javaslatokkal, amennyiben ezt a bíróságok is alkalmaznák a döntéshozatal támogatására.

Áttekintettük a gondolkodási folyamat kettős természetét, és felvetettük a gyors gondolkodási mód alkalmazását igénylő döntések AI alapú megoldásának lehetőségét. A bírói munka során irreális elvárás lenne minden ügyben és minden szinten a lassú gondolkodási folyamat alkalmazását. A tudás és tapasztalat alapú intuitív gondolkodás kialakítása és gyakorlati alkalmazása a bírósági munkát lényegesen megkönnyítő tényező, amit nem szabad figyelmen kívül hagyni. Az AI pedig azokban az ügyekben jelenthet megoldást, amikor nem szükséges humán megismerési folyamat és gondolkodás az ügy megoldásához. A választóvonal meghúzása és a kritériumok meghatározása nagy körültekintést igénylő feladat, amelybe a jogalkotóknak az érintettek széles körét célszerű bevonnia.

³³ ARIAS 2020, 89. p.

³⁴ DÁN JUDIT: *A bizonyítás és tényállás-megállapítás pszichológiai elemei*. In: Összefoglaló vélemény – Az ítéleti bizonyosság elméleti és gyakorlati kérdései. https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/osszefogl_velemenyn_iteleti_bizonyossag.pdf

Anélkül, hogy elvonnánk a bíró mérlegelési és tényállás-megállapítási tevékenységének lényegét és létjogosultságát, az AI-t lehetne egy olyan eszközként használni, ami a bírónak támpontot ad, illetve, ha másképpen akar dönteni, mint ahogy az addigi esetekből következne, azaz szeretne eltérni a „trend”-től, erre az indokolásban térhetne ki. Az eltérésre akár alapul szolgálhatnak az ügy sajátos tényállási elemei, akár a jogszabály adta mérlegelési jogkör. Ilyen módon megmarad a tények és bizonyítékok szabad értékelése, mérlegelése, de a jogszabályok értelmezése sokkal egységesebb lenne. Már önmagában ez nagyban fokozná a jogbiztonságot, és a kiszámíthatóságot a peres eljárások kimenetelét illetően.

Óriási lehetőségeket jelentenek ezek a technológiák az igazságszolgáltatás szereplői számára, ugyanakkor körültekintően kell megalkotni és folyamatosan figyelemmel kell kísérni a működésüket, mert bizonyára állandó korrekcióra szorulnak ezek a rendszerek. Nemcsak megkönnyíthetik és hatékonyabbá tehetik a bírói munkát, de alapvető változásokat is hozhatnak a döntéshozatali folyamatban, mind eljárási mind pedig érdemi, tartalmi szempontból. Egyes szerzők sajnálják, hogy kikerül az „emberi tényező” egyes peres eljárásokból abban az értelemben, hogy nélkülöznünk kell a perben az emberi érzelmeket és a személyes kapcsolatot.³⁵ Magunk részéről úgy véljük, hogy ez nem is akkora probléma, például, ha nem kell szembenézni az ellenérdekű féllel több tárgyaláson keresztül, személyeskedéssel mérgezve az egyébként is fennálló vitát, ami minden szereplőnek jobb lenne, ha megmaradna a jog keretei között.

³⁵ BALOGH JUDIT: *M.I vs. J.O.G.* <https://arsboni.hu/m-i-vs-j-o-g/>

PAPP ZSUZSANNA*

Gondolatok a kifogások jelentőségéről egy polgári eljárásjogász szemszögéből

I. Bevezető gondolatok

Az ünnepelt *Szabó Imre* professzor urat kezdő tanársegéd korom óta ismerem. Vidám, konstruktív, segítőkész személyiségét mindig elismertem, szakmai tudását, pozitív kollégialis viszonyulását nagyra értékeltem. Bár nehéz elhinni, hogy a tisztelt és elismert, iskolateremtő processzualista elérte az ünneplésre okot adó kerek évfordulót, a naptárban mégis bízva, a jelen eljárásjogi tanulmánnyal szeretnék tisztelegni előtte.

II. Alapvetés

Sárffy Andor szerint a kifogást három értelemben lehet használni a polgári perben.

- i) A magánjog és néha a perjog szóhasználata szerint a kifogás *egy ellenjog érvényesítése*, amellyel a szemben álló jogot, a főjogot meg lehet szüntetni, vagy meg lehet gyengíteni.
- ii) A perjog általánosan elterjedt szóhasználata szerint a kifogás: *joghatást kizáró, joghatást megszüntető tény állítása*.
- iii) Harmadik értelemben pedig a kifogás *valamely dolog vagy jog hibáira való rámutatást* jelenti.

Utóbbi csoportba sorolja a pergátló kifogásokat is, amelyek legtöbbje egy-egy perelőfeltétel ellentétje.¹

A jelen tanulmányban a hatályos jogszabályok alapján *Sárffy* – ma is abszolút helytálló kategorizálását – a jogfejlődés eredményeként egy további kategóriával: *a kifogás, mint önálló jogorvoslat* osztályával szeretném kiegészíteni.

* főtanácsadó, Alkotmánybíróság

¹ SÁRFFY ANDOR: *Magyar polgári perjog*. Grill Károly Könykiadó Vállalata. Budapest, 1946. 205–206. pp.

III. A kifogások és a római jog

A kifogások, mint a legtöbb alapvetően fontos jogintézmény római jogi gyökerekkel rendelkeznek, illetve bizonyos római jogi szabályok olyan módon éltek tovább, hogy az ókori Rómában és a provinciákon egy jogtudós szó szerint azonosan magyarázhatta a *res iudicata* intézményét és az erre alapított kifogást, mint amiképpen ma bármelyikünk a modern számítógépekkel felszerelt egyetemi katedráról vagy az online oktatás keretében.

A római jog fejlődésének különböző korszakaiban a kifogások szerepe, megítélése eltérő volt. Az erre vonatkozó fejlődési vonal bemutatása nagyon izgalmas lenne, de önmagában meghaladná ezen tanulmány kereteit. A továbbiakban ezért a kifogások vonatkozásában néhány sarokpontra fogunk fókuszálni.

Ulpianus szerint: „*res iudicata pro veritate accipitur*” (a jogerősen ítélt dolgot igazságnak kell elfogadni).

Ulpianus tételét, amelyek tömörségét csak tisztelni lehet, mindig érdemes elfogadni.

Mit is jelent ez a tétel?

Emlékeztetőül: a felperes szóbeli kérelemmel fordult a formula kibocsátása iránt a praetorhoz. Ha az alperes tagadta a felperes igényét vagy kifogással élt, akkor a praetor döntött a formula kibocsátásáról, aki a formula kibocsátását – többek között – akkor tagadta meg, ha a felperes követelése tárgyában korábban már ítélet született. Az ítélet a felek úgynevezett perszerződésén alapult, amelyben alávetették magukat a bírói döntésnek. A fellebbezési eljárás kizártsága miatt az ítélet azonnal jogerőre emelkedett.² Ez egyrészt azt jelentette, hogy a felperes eldöntött igényét újból perrel nem érvényesíthette, mert akkor az alperes az ítélt dolog kifogását (*exceptio rei iudicatae*) emelhette vele szemben.³ A mai napig ez az ítélet alaki jogerejének lényege. Másrészt az ítélet tartalmát, az abban foglalt rendelkezést irányadónak tekintették a peres felek között felmerülő más perekben is. Ezt nevezzük ma is az ítélet anyagi jogereje lényegének. Fontos kiemelni, hogy fellebbezés, jogorvoslat hiányában az anyagi jogerő szabálya érvényesült a tényállás vagy jogi megítélés tekintetében nem „tökéletes” ítéletek esetében is.

A *cognitio*s eljárásban a pernek a megindítása az idézéssel történt meg. Később ezt felváltotta a keresetlevél (*libellus*). Itt a felperes előadta a követelésének a tárgyát és jogalapját. Erre az alperes válaszolhatott írásban. Ha az alperesnek kifogása volt, azt – ellentétben a formuláris eljárás szabályaival – az eljárás során bármikor érvényesíthette. Ha mindkét fél megjelent, akkor megkezdődött a tárgyalás, ez azonban nem volt nyilvános, és már nem volt teljesen szóbeli sem. A periratokat és a jegyzőkönyveket írásba foglalták, ezzel növelve az írásbeliség jelentőségét. Kötött bizonyítási rendszer volt jellemző, vagyis megszűnt a korábbi szabad mérlegelési rendszer. Jogszabályban állapították meg a bizonyítékok bizonyító erejét. Az ítéletet írásba foglalták, és a pervesztesnek meg kellett

² BRÓSZ-PÓLAY: *Római jog*. Tankönyvkiadó. Budapest 1974. 117. p.

³ BRÓSZ-PÓLAY 1974, 117. p.

fizetnie a perköltséget is. Fellebbezni vagy az ítélet hirdetésekor szóban lehetett vagy pedig később írásban volt rá lehetőség. Maga a fellebbezési rendszer többszintű volt.⁴

Schwarz Gusztáv hangsúlyozza, hogy a jogerős ítélet negatív funkciója az volt, hogy a pergátló kifogás útját állta egy újabb pernek pusztán azért, mert az igény egyszer már érvényesítésre került, tekintet nélkül arra, hogy a bíró az újabb per esetén ugyanazt az ítéletet hozta volna-e vagy sem, mint amelyet az első alkalommal hozott. Az ítélt dolog kifogásának pozitív funkciója alatt azt értették, hogy igénytagadó kifogás. Megengedi ugyan az újabb pert, de a bíró az új ítéletben csak ugyanazt mondhatja ki, amit már az első ítélet is tartalmazott.

Schwarz Gusztáv is megerősíti, hogy a rómaiak értelmezése szerint a jogerős ítélet, amely az alperest elmarasztalja, új obligatiót teremt, az úgynevezett obligatio iudicatis, amely feltétlen és a korábbi kötelezettségtől független volt.⁵

Az exceptio rei iudicatae terjedelmét Schwarz kétféle szempontból vizsgálta. Tárgyi szempontból az ítélet csak abban a terjedelemben vált jogerőssé, amelyben azt az alperes a per tárgyává tette, azaz amennyiben kereseti kérelmébe foglaltaknak megfelel. Annak, hogy ugyanarról a kérdésről legyen szó, az a feltétele, hogy a jog és a jogsérelem – amelyre a felperes a két perben hivatkozik – ugyanaz legyen. Ha a felperes ugyanazt az igényt, ugyanazon tény, de más jogszabály alapján érvényesítette, akkor nem lehetett a res iudicata kifogásával élni. Ha pedig a felperes keresetét elutasítják, akkor még indíthat keresetet más tény alapján. Ez esetben az első ítélet csak az elutasítás tárgyát képező tényre res iudicata. Az említett esetekben a második perben olyan igényről van szó, amelyről az első ítélet közvetlenül rendelkezett. Vannak olyan esetek, amikor az első perben csak közvetve történt ítélezés valamely igényről. Az ítéletből nemcsak az res iudicata, ami közvetlenül, kifejezetten van benne, hanem az is, ami csak közvetve, hallgatólagosan. Abban az esetben tehát, ha az első ítélet a mellékjog előfeltételét képező főjogra (főkövetelésre) vonatkozik, akkor ennek az a következménye, hogy a mellékjogra (mellékkövetelésre) is kiterjed az ítélet. Fordítva azonban ez nem igaz.⁶

Amikor a felperes igényével szemben az alperes olyan jogra hivatkozott, amely a felperes jogát kizárta, akkor – ha az ítélet a felperes keresetének helyt adott – az res iudicata volt abban a tekintetben is, hogy az alperesnek a hivatkozott joga nincs meg. Megfordítva azonban ez nem így volt: a felperes elutasítása nem jelentette az alperes jogának elismerését.

Az eljárásjogban rendkívüli jelentőséggel bírnak az anyagi jogi kifogások. Ennek a témának a gyökereit is a római jogban kell keresnünk. A római jogi excepciók (kifogások) részletes ismertetése meghaladná e dolgozat kereteit. Ezért e témakört felidézendő csak néhány gondolatot szeretnék megemlíteni. Récsi például kifejti: Az elévülés hatálya abból áll, hogy a keresetjoggal kifogás, praescriptio vagy exceptio temporis áll szemben, mely a keresetet megfosztja hatályától annak ellenében, ki ezen kifogásra jogosult. Ily módon tehát a keresetjog megsemmisíttetik; de az elévülésnek nincs is egyéb hatálya, mint ezen elmulasztott jogeszköznek elvesztése — aminek következtében a kereset alapját tevő jognak egyéb, habár tökéletlen érvényesítési módjai fennmaradnak, tehát maga a jog is. Az

⁴ BRÓSZ- PÓLAY 1974, 119–120.pp.

⁵ SCHWARZ GUSZTÁV: *Institutiók és Pandekták*. Politzer Zsigmond kiadása. Budapest, 1900. 118. p.

⁶ SCHWARZ 1900, 126. p.

ellenkező eset ezen jogintézmény természetén kívül esnék, in rem actio-ként. Vagyis a keresetjog elévülése után fennmarad a naturalis obligatio.⁷

Récsi rámutat arra is, hogy a jogok érvényesítése néha a támadó keresetjog helyett a védelmező kifogás (exceptio) alakjában történik. A kifogás ugyanis az alperesnek a felperesi igénnyel szemben álló joga, mely amant, ha ipso iure létezik, tehát nem tagadható, egészen, vagy részben megfosztja hatályától. A nem perjogi szabályokon alapuló kifogások legtöbbje a tágabb értelemben vett exceptio doli fogalma alá sorolható, mely általában oly módon kifejezhető, hogy a felperes igényének támasztása által, dolose, vagyis a bona fides ellen cselekszik. Ezen általános exceptio doli-nak egyik esete az úgynevezett visszatartás (retentio) joga, alperesi részről, ellenigényei végett, ha ezek a felperesnek valamely dolog kiadására irányzott igényével egybefüggők. Kiemeli, hogy rendkívüli nagy tévedés ezen úgynevezett „retentio” jogát a birtok hatályának tartani. A kifogások rendszerint az alperesi viszonytal oly szoros kapcsolatban állnak, hogy mindenkit illetnek, ki ezen viszonyba successio vagy idegen kötelezettség átvállalása által belép.

Minden exceptio kizárja a keresetet: teszi ezt vagy véglegesen, tehát elenyésztetve a keresetjogot (exceptio peremptoria), vagy csak mostanra, tehát elhalasztva a keresetet (exceptio temporalis, dilatoria).⁸

Például a megtevesztés kifogása (exceptio peremptoria) a felperes kereseti jogát egyszer s mindenkorra meghiúsította, tehát végleges hatályú. Amennyiben csak időlegesen hiúsítja meg, mint például az idő előtti perlés kifogása esetében, úgy halasztó hatályú kifogásról (exceptio dilatoria) beszélünk.⁹

IV. A kifogások az 1911. évi Pp.-ben

A századforduló és az 1900-as évek első évtizedei a magyar, osztrák, német jogirodalom rendkívül élénk és kiemelkedően magas színvonalú elméleti vitái témánkat is érintették. Miután az 1911. évi Pp. felsorolta a pergátló kifogásokat, a perjogi irodalomban pezsgő eszmecsere bontakozott ki arról, hogy az érdemi tárgyalásra való alkalmatlanságot előidéző tényeket vagy hiányokat, amelyeket pergátló körülménynek nevezünk, kell-e a perrendtartásnak felsorolnia, vagy ehelyett a félnek a fenti alapon a per folytatása ellen lehetséges kifogásait, azaz a pergátló kifogásokat.¹⁰ A perelőfeltételek tana a múlt század első felében a perirodalom egyik legizgalmasabb eljárási kérdéseként szerepelt.¹¹

Az akkori álláspontok ismertetésétől itt eltekintünk, csupán az 1911. évi Pp. vonatkozó rendelkezéseit idézzük föl:

⁷ RÉCSI EMIL: *A római jog rendszere, tekintettel a mai alkalmazhatóságára, vázlatban*. Pest, 1862. 38. p.

⁸ RÉCSI 39. p.

⁹ BRÓSZ-PÓLAY 1974, 114. p.

¹⁰ A pergátló kifogásokról lásd továbbá KOVÁCS MARCEL: *A polgári perrendtartás magyarázata*. Második kiadás. Budapest, 1927. 523–531. pp.

¹¹ Összefoglalóan lásd pl. KENGYELMIKLÓS: *Magyar polgári eljárásjog*. Osiris Kiadó. Budapest, 2010. 238. p.

Az 1911. évi Pp. szerint:

„Pergátló kifogások

1. hogy a kereset érvényesítése egyáltalában nem tartozik a polgári perútra vagy hogy külön eljárásnak van fenntartva;
2. hogy törvény szerint a polgári pert más hatósági eljárásnak kell megelőznie;
3. hogy a per nem tartozik a bíróság hatáskörébe;
4. hogy az ügyben választott bíróságnak kell eljárnia;
5. a perfüggőség kifogása (147. §.);
6. hogy a felek valamelyikének nincs perképessége, illetőleg hogy törvényes képviselője mellőzve van vagy nincsen igazolva;
7. hogy a felperes a megelőző eljárásnak a 186. és a 439. §. alapján megállapított költségét a törvény értelmében meg nem térítette;
8. hogy a felperes a perköltségre nézve biztosítékot nem adott (124-128. §.)”

V. A kifogások a Pp. hatályos szabályai tükrében

A hatályos jogszabályi rendelkezések alapján a polgári eljárásban a felek és más eljárási résztvevők számos eljárási kifogást terjeszthetnek elő, és gyakorta sor kerül anyagi jogi kifogás (pl. elévülési kifogás) előterjesztésére is.

A régi Pp. szabályait a terjedelmi korlátok miatt részletesen nem tudjuk ismertetni, de esetenként, az új Pp. rendelkezéseinek elemzésekor, utalunk a régebbi szabályozásra.

Az eljárási kifogások meghatározására a (új) Pp. nem vállalkozik, és a lehetséges számos eljárási kifogás közül csak néhányat nevesít. Az 1911. évi Pp. és a jogirodalom szóhasználata azonban tovább él a gyakorlatban. A kifogások között találunk jogorvoslatként szabályozott eljárási kifogásokat is. A Pp. az általános szabályok között szabályozza például az eljárási szabálytalanság esetén és az eljárás elhúzódása miatt benyújtható kifogások intézményét.

Minden más kifogást megelőzően említendő az anyagi jogerő hatásra, az ítélt dologra hivatkozás (*exceptio rei iudicatae*) – az egyik legerősebb ún. pergátló kifogás.

Az érdekelt fél (legtöbbször az alperes) kifogás formájában hivatkozhat az ítélt dologra, de a bíróság hivatalból is figyelembe veszi azt. A római jogi gyökereknél említett hatások, a tárgyi és alanyi hatály szabályai lényegében ma is irányadóak. Valódi szakmai vita talán már az indokolás meghatározó elemei jogerejének tekintetében sincs mára jogtudósok között, hiszen a tényállás rögzítése, amelyre tekintettel a jogi minősítés és a döntéshozatal történt elengedhetetlen és egyben meghatározó egyedi azonosítója egy határozatnak.¹² Az

¹² SHÖNVITZKY BERTALAN: *Az ítéleti indokolás jogerőre emelkedése*. Budapest, 1933., BECK SALAMON: *Az ítéleti indoklás jogerejének a kérdéséhez*. Jogtudományi Közlöny, 1963/7. 404 p.

anyagi jogerő tárgyi terjedelmének¹³ tekintetében ugyanis hangsúlyozandó, hogy az feltételezi a tényalap és a jog azonosságát¹⁴. Az igazolási kérelem vagy a kézbesítési vélelem megdöntése hatásait is figyelembe kell venni e témakör gyakorlati hatásainak elemzésekor.¹⁵ Vannak továbbá olyan pertípusok, amelyek logikusan kivételt képeznek az általános szabállyal szemben. Ilyen például a végrehajtás megszüntetése vagy korlátozása iránti per.

Az alanyi oldal azonossága szintén meghatározó elem: A res iudicata alanyi szempontból ugyanazon felek illetve azok jogutódjai tekintetében áll fenn. Kiterjed az egységes pertársakra, az anyagi jogosultra, akinek érdekében az ügyész vagy más személy pert indított, feltéve, hogy a fél részére az ítéletet szabályszerűen kézbesítették, és az vele szemben is jogerőre emelkedett - sőt kiterjed az önálló jogállású beavatkozóra is. A csoportos perlés új problémákra vet fel e témakörben.¹⁶ Személyállapoti perekben viszont a személyi hatály contra omnes: nemcsak az előbbieik szerinti széles értelemben vett felekre vonatkozik a perismétlés tilalma, hanem mindenkire.

A polgári eljárásokban a leggyakrabban előforduló kifogások:

- a joghatósági kifogás,
- a hatásköri kifogás, illetékességi kifogás,
- az elfogultsági kifogás,
- az ítélt dolog kifogása,
- a kézbesítési kifogás.

Az ezekre vonatkozó jogszabályi rendelkezésekre és esetjogra ehelyütt nem tudunk kitérni.

VI. Az elfogultsági kifogás

Annak ellenére, hogy sem a régi Pp., sem a hatályos Pp. nem használja ebben az összefüggésben ezt a kifejezést, elfogultsági kifogás néven tartja számon a joggyakorlat azt az esetet, amikor a per elintézéséből ki van zárva, és abban, mint bíró nem vehet részt az a személy, akitől az ügy tárgyilagosa megítélése egyéb okból nem várható. [Pp. 12. § f).

¹³ PÁKOZDI ZITA: A jogerő tárgyi terjedelme a polgári perben 196 p. Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola. 2015., VÖLCSEY BALÁZS: *Az anyagi jogerőhatás tárgyi terjedelmének összehasonlító elemzése a magyar, a német és a svájci polgári perjog alapján*. ELTE Eötvös Kiadó. 2021.

¹⁴ A jogirodalomban szereplő számos álláspont közül hangsúlyozott figyelmet érdemel Móra Mihály értelmezése, aki szerint a jogerőhatás negatív oldala azt jelenti, hogy ugyanazon felek között ugyanarra a jogra nézve nem lehet sikeresen új keresetet indítani. A pozitív hatás pedig abban áll, hogy az ítéletben foglalt döntés minden bíróságra és a felekre végleg irányadó, és egyúttal további joghatások alapja is. MÓRA MIHÁLY: *A bírósági határozatok*. In: Polgári eljárásjog II. 1959. 440. p. Farkas József szerint a jogerőhatás a kereset feletti döntéshez kapcsolódik. Ezt a döntést a rendelkező rész a hozzá kapcsolódó indokolással szoros egységben tartalmazza. (FARKAS – NÉMETH – NÉVAI – SZILBEREKY – VARGA – VIDA: *Polgári Eljárásjog*. Egységes jegyzet, 1978. 430–432. pp.); A BH2002. 235. számú határozat pl. kimondta, hogy „az ítélt dolog tárgya: a keresettel érvényesített jogról való döntés, az annak alapjául szolgáló releváns tények és jogi okfejtések, így a felek közötti jogviszony minősítése is, amely utóbb vitássá nem tehető, attól egy későbbi perben a bíróság sem térhet el”.

¹⁵ Erre nézve l. pl. VÖLCSEY BALÁZS: *A jogerőhatás megjelenési formái*. Themis 2014/12. 371. p.

¹⁶ Erről l. PÁKOZDI ZITA: *A csoportos perlés és a jogerő alanyi hatálya*. In: Suri, Noémi (szerk.) *Új jogalkotási perspektívák és tendenciák Magyarországon és az Európai Unióban*. Pázmány Press. 2014. 225–238. pp.

pont] Mind a régi Pp., mind a hatályos Pp. szerint a felek által előterjesztett kizárási kérelmek döntő többsége elfogultsági kifogás. Az Alaptörvény XXVIII. cikke értelmében mindenkinek joga van ahhoz, hogy „[...] VALAMELY perben a jogait és kötelezettségeit törvény által felállított, független és pártatlan bíróság tisztességes és nyilvános tárgyaláson, ésszerű időn belül bírálja el”. Az Alaptörvény 26. cikkének (1) és (2) bekezdése továbbá rögzíti: A bírák függetlenek, és csak a törvénynek vannak alárendelve, ítélezési tevékenységükben nem utasíthatóak. A bírákat tisztségükből csak sarkalatos törvényben meghatározott okból és eljárás keretében lehet elmozdítani. A bírák nem lehetnek tagjai pártnak, és nem folytathatnak politikai tevékenységet. ... A Kúria elnöke és az Országos Bírósági Hivatal elnöke kivételével a bíró szolgálati jogviszonya az általános öregségi nyugdíjkorhatár betöltéséig állhat fenn.

A bírói függetlenséget továbbá számos további jogszabályi rendelkezés biztosítja. Többek között az Alaptörvény betűjén és szellemén, több alkotmánybírósági határozaton túlmenően a Bszi., valamint a Bjt. szabályai az igazságszolgáltatás, és ezen belül az egyes bírák függetlenségét is oltalmazzák..

VII. Ki élhet kifogással a hatályos Pp. szerint?

A Pp. hatályos szabályai szerint szigorúan szabályozott, hogy ki élhet a kifogás egyes konkrét típusaival.

A Pp. 138. § (4) bekezdés b) pontjában foglalt okból a kézbesítési fikcióval szembeni kifogást csak természetes személy fél vagy az eljárásban részt vevő egyéb természetes személy érdekelte terjeszthet elő. [Pp. 138. § (5) bek.] Más kifogások esetén ilyen típusú megszorítás nem jellemzője a szabályozásnak.

A fél mellett kizárási bejelentéssel például a beavatkozó is élhet. Ám nemcsak a felek és a beavatkozók, hanem más eljárási résztvevők is élhetnek egyes eljárási kifogásokkal. Így például a Pp. rendelkezése értelmében, ha a fél a 285. § (1)-(3) bekezdésében írt szabályok megszegésével terjeszti elő tanúbizonyítási indítványát, és a tanú az erről történő tudomásszerzéstől számított tizenöt napon belül ezt kifogásolja, a bíróság az adat bejelentőjét pénzbírsággal sújtja. Az adatbejelentéstől számított hat hónap eltelte után ugyanakkor ezzel kapcsolatos kifogást előterjeszteni nem lehet. Ha a kifogás elkésett, azt a bíróság hivatalból elutasítja, de a kifogást elutasító határozat ellen külön fellebbezésnek van helye. [Pp. 285. § (5) bek.]

A nemperes eljárásokban általában nagyon szigorún, visszafogottan meghatározott személyi kör jogosult a kifogás előterjesztésére. A Cstv. 56. § (1) bekezdése alapján például csak a hitelező.

VIII. A kifogások fontosabb jogkövetkezményei a hatályos Pp. szerint

A kifogások palettája hatályos jogunkban annyira színes, hogy amennyiben a kifogásnak a bíróság helyt ad, a jogkövetkezmények a kifogás típusától függően a pénzbírságtól, az eljárási cselekmény elvégzésének kötelezettségén át egészen az adott eljárási jogviszony létrejöttének kizártságáig terjedhetnek.

A különböző típusú kifogások közül jelentőségük tekintetében kiemelkednek a *pergátló* kifogások. Ezek közül több hivatalból is akadályt képezi annak, hogy a per kétoldalúvá váljon, azaz az állam igazságszolgáltatási hatalmát megtestesítő bíróság és az alperes között közjogi – konkrétan polgári eljárásjogi jogviszony – jöjjön létre. Természetesen ebben a tekintetben is tipikus a kifogás alperes általi előterjesztésének követelménye, és a bíróság kérelemhez kötöttsége. Abban az esetben, ha a bíróság hivatalból illetve az alperes kérelmére nem észleli, nem minősíti helyesen a pergátló kifogásokat, az eljárás akár az elsőfokú, akár a másodfokú bíróság előtt is folytatódhat, viszont amennyiben helyesen minősíti, az eljárás megszüntethető (optimális esetben a keresetlevél visszautasítható). Egyes kifogások a rendkívüli jogorvoslati eljárásokban – például a felülvizsgálati vagy a perújítási eljárásban – is előterjeszthetők.

A Pp. a 393. § d) és e) pontjai szerint a jogerős ítélet és az ítélet hatályával rendelkező határozatok ellen perújításnak van helye, ha

„d) a perben hozott ítéletet megelőzően ugyanarra a jogra nézve már korábban jogerős ítéletet hoztak,

e) a keresetlevelet vagy más iratot a fél részére a hirdetményi kézbesítés szabályainak megsértésével hirdetmény útján kézbesítették.”

A Pp. a perújítás megengedhetősége körében rögzíti, hogy a Pp. 393. § e) pontja alapján csak az a fél élhet perújítással, akinek az iratot hirdetmény útján kézbesítették, és kizárólag akkor, ha a 144. § (2) bekezdésében meghatározott jogkövetkezményeket a bíróság az elsőfokú eljárásban vagy egyéb perorvoslatban a fél hibáján kívül álló okból nem mondhatta ki, és a fél a hirdetményi kézbesítést követő eljárást nem hagyta jóvá. [Pp. 394. § (3) bek.]

A jogerős fizetési meghagyás ellen is van/lehet helye perújításnak. A perújítási eljárás lefolytatására az a bíróság rendelkezik hatáskörrel és illetékességgel, amelyik – ellentmondás esetén – elsőfokú bíróságként a perré alakult eljárás lefolytatására hatáskörrel és illetékességgel rendelkezett volna. A 393. § e) pontját a jogerős fizetési meghagyással szemben előterjesztett perújítás esetén úgy kell alkalmazni, hogy perújításnak akkor van helye, ha törvény ellenére a kötelezettnek a meghagyást hirdetményi úton kézbesítették. A 394. § (3) bekezdése ebben az esetben is irányadó. [Pp. 398. § (1)-(2) bekezdés]

Az általános esettől eltérően a hirdetményi kézbesítés szabályainak megsértése esetén, a perújítás nem feltétlenül lejjebbviteli rendkívüli jogorvoslat. A Pp. 393. § e) pontjára hivatkozással előterjesztett perújítási kérelmet ugyanis az elsőfokú bíróság – ha azt hivatalból nem utasította vissza – az iratokkal együtt a perújítás megengedhetősége tárgyában való döntés végett felterjeszti a másodfokú vagy a felülvizsgálati bírósághoz, ha a hirdetményi kézbesítés szabályait a másodfokú vagy a felülvizsgálati eljárásban sértették meg. Ebben az esetben az eljárásnak csak az érvénytelenséggel érintett szakaszát kell megismételni. Egyebekben a másodfokú vagy a felülvizsgálati bíróság a perújításra vonatkozó rendelkezések megfelelő alkalmazásával jár el. [Pp. 403. §]

A felülvizsgálati kérelem elbírálásának korlátai tekintetében emlékeztetnünk kell arra, hogy a Kúria a felülvizsgálat során a felülvizsgálati és csatlakozó felülvizsgálati kérelem korlátai között, az ott megjelölt jogszabályok, illetve a Kúria közzétett határozatától jogkérdésben való eltérés tekintetében vizsgálja a jogerős ítélet jogszabálysértő, illetve a kú-

riai határozattól jogkérdésben való eltérő voltát, kivéve, ha az eljárást hivatalból megszünteti, vagy ha a határozatot hozó bíróság nem volt szabályszerűen megalakítva, illetve a határozat meghozatalában olyan bíró vett részt, akivel szemben törvény értelmében kizáró ok áll fenn. [Pp. 423. § (1) bekezdés]

LX. A kifogás, mint jogorvoslat

A jogalkotó joga és egyben kötelezettsége, hogy az Alaptörvénynek és a vonatkozó nemzetközi szerződésekben Magyarország által vállalt kötelezettségeknek megfelelő jogorvoslati rendszert alakítson ki. A polgári eljárásjog jogorvoslati szabályai között egyre nagyobb szerepet kapnak a kifogások. A peres eljárásban a kifogások, mint jogorvoslatok fontos, de csak az eljárásjogi cselekményeket, vagy éppen azok elmulasztását jelentő esetekben nyújtanak jogvédelmet. Azok útján tehát nem a kereset tárgyát, azaz a keresettel érvényesített jogot érintő döntést lehet támadni.

Hasonló szempontok alapján minősíthetők az egyes polgári nemperes eljárásokban kodifikált kifogások, mint jogintézmények is. A polgári nemperes eljárásokban esetenként a kifogás a bírósághoz fordulás lehetőségét nyitja meg a vonatkozó jogszabályi rendelkezésekben felsorolt jogosultak számára.

Miden jogorvoslat esetében követelmény, hogy ha a jogalkotó jogorvoslatra ad lehetőséget valamely eljárás valamely szakaszában, akkor annak a szabályozása az Alaptörvény XXVIII. cikk (7) bekezdésében biztosított jogorvoslathoz való jog hatékony érvényesülését biztosítsa. Az Alaptörvény e felhívott szabálya mindenkinek jogot biztosít ahhoz, hogy jogorvoslattal éljen az olyan bírósági, hatósági és más közigazgatási döntés ellen, amely jogát vagy jogos érdekét sérti.

Az Alaptörvény megköveteli, hogy a jogorvoslati jog nyújtotta jogvédelem hatékony legyen, vagyis ténylegesen érvényesüljön és képes legyen a döntés által okozott sérelem orvoslására. A jogorvoslat jogának hatékony érvényesülését számos tényező befolyásolhatja, így többek között a felülbírálati lehetőség terjedelme, a jogorvoslat elintézésére meghatározott határidő, vagy a sérelmezett határozat kézbesítésének szabályai és megismerhetőségének tényleges lehetősége. A jogorvoslati jog hatékony gyakorlásával függ össze a sérelmezett határozat indokainak teljes bemutatása, illetve a határozat alapjául szolgáló iratok és bizonyítékok megismerésének lehetősége is. A jogorvoslati jog hatékony gyakorlására ugyanis kizárólag a bíróság vagy hatóság döntését alátámasztó indokok ismeretében nyílik valódi lehetőség {erről lásd: 7/2013. (III. 1.) AB határozat, Indokolás [32]; 22/2013. (VII. 19.) AB határozat, Indokolás [26] ; valamint ezzel egyezően: EJEB, Hadjianastassiou kontra Görögország, [C] (12945/87); 1992. december 16., 33. bekezdés; EJEB, Baucher kontra Franciaország, (53640/00), 2007. július 24., 47-51. bekezdései; legutóbb megerősítve: EJEB, Chorniy kontra Ukrajna, (35227/06), 2013. május 16.; 39-43. bekezdései}.

A kézbesítési kifogás alapvető szabályait a Pp. 138-140. §-ai rögzítik, amelyek ismeretétől ehelyütt eltekintünk.

A Pp. az általános szabályok között szabályozza továbbá az eljárási szabálytalanság esetén és az eljárás elhúzódása miatt benyújtható kifogások intézményét.

X. Kifogás az eljárás szabálytalansága ellen

Ez az intézmény az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdésében foglalt tisztességes bírósági eljáráshoz való jog érvényesülését célozza. A Pp. a régi Pp. szabályait továbbfejlesztve lehetővé teszi, hogy a kifogás e típusát az eljárás során bármikor, tehát az eljárás bármelyik szakaszában elő lehessen terjeszteni, mivel kimondja, hogy a fél az eljárás szabálytalanságát az eljárás folyamán bármikor kifogásolhatja. Ha a fél a kifogást a tárgyaláson szóban adja elő, azt a jegyzőkönyvben rögzíteni kell. [Pp. 156. § (1) bekezdés]

Amennyiben a bíróság a kifogásnak helyt ad, annyiban a kifogással érintett eljárási cselekményt szabályszerűen lefolytatja vagy a szükséghez képest megismétli. Ha a bíróság a kifogást elutasítja, erről határozatot hoz, e döntését legkésőbb az ítéletében köteles megindokolni. [Pp. 156. § (2) bekezdés]

A Pp. csak a kifogás elutasítása esetén követeli meg kötelező jelleggel a bíróságtól, hogy alakszerű végzéssel határozzon. A végzés indokolása helyet kaphat az elutasító végzésben, vagy legkésőbb az ítéletben Természetesen nem minden eljárás zárul ítélettel.

Az eljárás szabálytalansága elleni kifogásnak egy speciális rokona a Pp. 285. § (1)-(3) bekezdésében írt kifogás. Ebben az esetben a kifogást a tanú terjesztheti elő, ha a fél a szabályok megszegésével terjeszti elő tanúbizonyítási indítványát, és a tanú az erről történő tudomásszerzéstől számított tizenöt napon belül ezt kifogásolja. A bíróság az adat bejelentőjét pénzbírsággal sújtja. Az adatbejelentéstől számított hat hónap eltelte után ezzel kapcsolatos kifogást előterjeszteni nem lehet. Ha a kifogás elkészült, azt a bíróság hivatalból elutasítja, és a kifogást elutasító határozat ellen külön fellebbezésnek van helye. [Pp. 285. § (5) bekezdés]

XI. Kifogás az eljárás elhúzódása miatt

A jogorvoslatok szabályrendszere egyfelől nemcsak a törvénysértő vagy téves intézkedésekkel szembeni jogorvoslást, de az intézkedés elmulasztásával, vagy a végrehajtás indokolatlan késlekedésével szemben is védelmet nyújt. E szabályozással áll összhangban az Emberi Jogok Európai Bírósága által megfogalmazott azon követelmény, amely szerint a jogorvoslatnak ténylegesen és a jog szerint is hatékonyan szükséges működnie. Az eljárások időszerűségének garantálása pedig leghatékonyabban az elhúzódás megakadályozása érdekében biztosított jogorvoslattal érhető el {Lásd pl. 22/2013. (VII. 19.) AB határozat, Indokolás [28]; továbbá hasonlóan EJEB, Scordino kontra Olaszország, [GC] (36813/97), 2006. március 29., 183. bekezdés; EJEB, Lositsky kontra Oroszország, (24395/02), 2006. december 14., 29-31. bekezdései; EJEB, Isakov kontra Oroszország, (20745/04), 2008. június 19., 21-22. bekezdései; EJEB, Burdov kontra Oroszország, (33509/04); 2009. január 15., 96-100. bekezdései}.

Az Alaptörvény XXVIII. cikkének első bekezdése az eljárások ésszerű időn belül történő befejezésének kiemelt jelentőséget biztosít. E célt, az eljárás ésszerű időben történő befejezésének, ezáltal a döntés időszerűségének biztosítását jelentősen elősegíti az eljárás elhúzódása miatti kifogás intézménye.

A Pp. szabályozza, hogy mikor és ki nyújthat be e tekintetben kifogást. A fél az ügyben eljáró bíróság előtt kifogást nyújthat be, ha

- a) törvény a bíróság részére az eljárás lefolytatására, eljárási cselekmény elvégzésére vagy valamely határozat meghozatalára határidőt állapított meg, azonban az eredménytelenül telt el,
- b) a bíróság eljárási cselekmény elvégzésére határidőt tűzött, amely eredménytelenül telt el, és a bíróság a mulasztóval szemben nem alkalmazta a Pp. által lehetővé tett intézkedéseket,
- c) a bíróság az adott eljárási cselekményt az annak elvégzésére elegendő észszerű időtartamon belül nem végezte el vagy annak elvégzéséről nem rendelkezett. [Pp. 157. § (1) bekezdés]

A kifogást az ügyben eljáró bíróságnál írásban lehet benyújtani, a kifogás elbírálására hatáskörrel rendelkező bírósághoz címezve, kérve a kifogás elbírálására hatáskörrel rendelkező bíróságtól a mulasztás tényének megállapítását, valamint – megfelelő határidő tűzésével – a mulasztó bíróságnak a 157. § (1) bekezdés a) és c) pontjában foglalt esetben az elmulasztott eljárási cselekmény elvégzésére vagy határozat meghozatalára, a 157. § (1) bekezdés b) pontjában foglalt esetben pedig az adott ügyben leghatékonyabb intézkedés foganatosítására történő utasítását. [Pp. 157. § (2) bekezdés]

A kifogást annak benyújtója mindaddig visszavonhatja, amíg a bíróság azt érdemben el nem bírálta. A visszavont kifogást újból előterjeszteni nem lehet. [Pp. 157. § (3) bekezdés]

Az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdéséből fakadó követelmény az eljárások észszerű időn belül történő befejezése, amely a nemzetközi szerződések alapján is elvárás az igazságszolgáltatással szemben. Az eljárás elhúzódása miatti kifogás célja¹⁷, hogy az eljárások folyamatban léte alatt lehetőség nyíljon az eljárások elhúzódás-mentes lefolytatására, és ne csak az eljárások befejezése után kerüljön sor az eljárás esetleges elhúzódásának megállapítására. A Pp. értelemszerűen igen rövid határidőket ad e kifogás elbírálására. Az ügyben eljáró bíróság a kifogást annak bírósághoz történő érkezését követő nyolc napon belül megvizsgálja, és ha azt alaposnak tartja, harminc napon belül megteszi a kifogásban sérelmezett helyzet megszüntetése érdekében szükséges intézkedést.

A bíróság a kifogás elintézéséről a kifogás előterjesztőjét értesíti. [Pp. 158. § (1) bekezdés]

Ha az ügyben eljáró bíróság a kifogást nem tartja alaposnak, a kifogást tartalmazó beadványt megküldi az ellenfél részére, aki észrevételeit a kézbesítéstől számított nyolc napon belül terjesztheti elő. A határidő elteltét követően a bíróság az iratokat – az esetleg benyújtott észrevételekkel együtt – nyolc napon belül a kifogásra vonatkozó nyilatkozatával együtt felterjeszti a kifogás elbírálására hatáskörrel rendelkező bírósághoz. [Pp. 158. § (2) bekezdés]

A járásbíró mulasztásával szemben benyújtott kifogást a törvényszék három hivatásos bíróból álló tanácsa, a törvényszék mulasztásával szemben benyújtott kifogást az

¹⁷ PÁKOZDI ZITA: *Kifogás az eljárás elhúzódása miatt – egy új jogintézmény és annak eredményei a polgári eljárásban*. Jogelméleti Szemle. 9/2008. 1–11. pp. A régi Pp.-be az intézményt a 2006:XIX. tv. vezette be. A szerző a mintaadó osztrák szabályozást, és az osztrák, valamint a kialakulóban lévő magyar gyakorlatot is elemzi ebben a tanulmányában.

ítélőtábla három hivatásos bíróból álló tanácsa, az ítéletábrla mulasztásával szemben benyújtott kifogást a Kúria három hivatásos bíróból álló tanácsa, a Kúria mulasztásával szemben benyújtott kifogást a Kúria másik tanácsa az iratok felterjesztésétől számított tizenöt napon belül tárgyaláson kívül bírálja el. [Pp. 158. § (3) bekezdés]

Ha a kifogást elbíró bíróság a kifogásban foglaltaknak helyt ad, a mulasztó bíróságot határidő tűzésével a 157. § (1) bekezdés *a)* és *c)* pontjában foglalt esetekben az ügy továbbviteléhez szükséges intézkedés megtételére, a 157. § (1) bekezdés *b)* pontjában foglalt esetben pedig az adott ügyben leghatékonyabb intézkedés foganatosítására hívja fel. A felhívásban – a 157. § (1) bekezdés *a)* pontjában foglalt esetet kivéve – a kifogást elbíró bíróság az eljáró bíróságot meghatározott eljárási cselekmény lefolytatására nem utasíthatja. A kifogás alaptalansága esetén azt indokolt határozattal elutasítja. [Pp. 158. § (4) bekezdés]

Ha a kifogás előterjesztője ugyanabban a perben ismételt alaptalan kifogást nyújt be, őt a kifogást elbíró bíróság az elutasító határozatában pénzbírsággal sújthatja. [Pp. 158. § (5) bekezdés]

A kifogás elintézésére a végzés elleni fellebbezés felterjesztésére és elbírálására vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni. [Pp. 158. § (6) bekezdés]

Megállapíthatjuk, hogy a törvény rugalmas eljárást ír elő a bíróság számára a kifogás elintézésére, ami összhangban van azzal, hogy a jogintézmény célja az eljárás előbbre vitele.¹⁸

Az eljárás szabálytalansága ellen vagy az eljárás elhúzódása miatt benyújtott kifogás elbírálására a Kp. is a Pp. szabályait rendeli alkalmazni, azzal az eltéréssel, hogy 2020. március 31-ig:

- a)* a közigazgatási és munkaügyi bíróság mulasztásával szemben benyújtott kifogást a Fővárosi Törvényszék,
- b)* a törvényszék mulasztásával szemben benyújtott kifogást a Kúria,
- c)* a Kúria mulasztásával szemben benyújtott kifogást a Kúria erre kijelölt másik tanácsa bírálja el.

2020. április 1. napjától a törvényszék mulasztásával szemben benyújtott kifogást a Kúria, a Kúria mulasztásával szemben benyújtott kifogást a Kúria erre kijelölt másik tanácsa bírálja el. [Kp. 36. § (2) bekezdés]

¹⁸ KISS DAISY: *Felelőtlen felelősök. A bírósági eljárások elhúzódás miatti kifogás új jogintézménye a polgári perekben*. Fundamentum, 2004/1. A szerző szerint az intézmény az eljárás elhúzódásához vezethet.

XII. Kifogások a polgári nemperes eljárásokban

Elsőként ki kell emelni, hogy amíg a kérelemre történő eljárás elve, mint speciális polgári eljárásjogi alapelv a polgári peres eljárásokban gyakorlatilag kivételt nem tűr, addig ez az alapelv a nemperes eljárások tekintetében legfeljebb főszabályként említhető (pl. Kp. 151. § (2) bekezdés 1. mondat).

Míg a peres eljárásban mindig keresettel (illetve az azt tartalmazó keresetlevél benyújtásával) indul az eljárás, egyes perhelyettesítő nemperes eljárások kezdőirata (kiegészítve) tölti be a keresetlevél szerepét. Ilyen például a fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelem, de megemlítendő, hogy a nemperes eljárásoknál még a leggyakrabban használt „kérelem” elnevezés sem általános. A polgári nemperes eljárások kezdő beadványának az elnevezése a rendkívül sok jogszabályban történt kodifikálás miatt igencsak eltérő lehet: pl. kifogás, bejelentés, értesítés, indítvány.

Az elnevezésen kívül a lényegi elem sokkal inkább az, hogy a jogalkotó milyen jogkövetkezményt fűz a kérelem előterjesztéséhez. Az általános szabálytól eltérően például a fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelem előterjesztésének ugyanaz a hatálya, mint a keresetlevél beadásának, illetve ezen túlmenően a fizetési meghagyás kézbesítésének is ugyanaz a hatálya, mint a keresetlevél kézbesítésének.

A polgári nemperes eljárásokra vonatkozó, számos jogszabályban (esetenként szinte „eldugott”) rendelkezések különösen gyakran változnak. Témánk tekintetében ez azt is jelenti, hogy míg korábban bizonyos nemperes eljárást kezdő beadvány a kifogás elnevezést kapta, ezt utóbb a jogalkotó megváltoztatta, a most példaként említendő nemperes eljárás esetében kérelemre módosította: Korábban a választók nyilvántartásából való kihagyása vagy a nyilvántartásba való felvétel miatti jogorvoslati eljárásnál kifogás elnevezésekkel [1997. évi C. törvény a választási eljárásról 7/A. § (4) bek. c. pont] találkoztunk.

Nemperes eljárásokban a hatályos szabályozás szerint is találkozunk speciális, csak az adott nemperes eljárásban alkalmazható, az eljárások tisztességes (fair) lefolytatásának biztosításában rendkívül fontos szerepet betöltő, speciális jogorvoslatként kodifikált kifogásokkal. Ebben a témakörben feltétlenül meg kell említeni a végrehajtási kifogást és a felszámoló (azaz a felszámoló szervezet) jogszabálysértő intézkedése vagy mulasztása ellen benyújtott kifogást.

XIII. A bírósági határozatok végrehajtását szolgáló eljárás

A bírósági határozatok végrehajtását szolgáló eljárás olyan önálló eljárás, amely az alap-eljáráshoz szervesen kapcsolódó eljárás. A belföldi, illetve meghatározott esetekben külföldi marasztaló ítéletek és ítélethatályú határozatok, illetve más, jogszabályokban meghatározott döntések végrehajtása során is kiemelten fontos az eljárási garanciák biztosítása. Ezt a célt szolgálja a végrehajtási kifogás intézménye is.

A végrehajtási kifogást a bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvény (Vht.) 217. § (1) bekezdése alapján a végrehajtónak a végrehajtási eljárás szabályait és a kérelem előterjesztőjének jogát vagy jogos érdekét lényegesen sértő intézkedése, illetőleg intéz-

kedésének elmulasztása ellen lehet előterjeszteni. Fentiek alapján tehát a végrehajtási kifogás akkor terjeszthető elő, ha a kérelmező nem magát a végrehajtási eljárás lefolytatását sérelmezi, hanem azon belül egy adott, végrehajtó által tett intézkedést.

A végrehajtást kérő, az adós, más érdekelt, akinek a jogát vagy jogos érdekét a végrehajtó intézkedése, illetőleg intézkedésének elmulasztása sérti, végrehajtási kifogást terjeszthet elő, amit a végrehajtónál kell benyújtani. A végrehajtó köteles azt a végrehajtást foganatosító bírósághoz továbbítani. A szabályozás tehát lehetőséget ad arra is, hogy a végrehajtó törvénysértő intézkedése ellen nemcsak az adós, hanem más olyan érdekelt is kifogást terjeszthessen elő, akinek az intézkedés jogát vagy jogos érdekét sérti. A végrehajtási kifogás intézményének igénybevétele így azok számára is biztosított, akikkel szemben például a végrehajtási cselekményt tévesen foganatosították.

A Vht. 217/A. § (4)-(5) bekezdése szerint a bíróság a végrehajtó intézkedését – a kifogásban foglalt kérelem korlátaira tekintet nélkül – megsemmisítheti, és a végrehajtót új intézkedés megtételére kötelezheti, ha a végrehajtási eljárás lényeges szabályainak megsértése miatt szükséges az intézkedés megismétlése. A végzésnek tartalmaznia kell az intézkedés megsemmisítésének okait és az új eljárásra vonatkozó utasításokat.

Ha a kifogásolt intézkedés a jogszabályoknak megfelel vagy nem lényegesen jogszabálysértő, a bíróság a kifogásolt intézkedést hatályában fenntartja és a kifogást elutasítja. Ha a kifogásolt intézkedés lényegesen jogszabálysértő, a bíróság a kifogásolt intézkedést egészben vagy részben megsemmisíti, vagy – ha jogszabály ezt lehetővé teszi, és a döntéshez szükséges tények megállapíthatók – a végrehajtó intézkedését egészben vagy részben megváltoztatja: intézkedés elmulasztása esetén pedig az elmulasztott intézkedés megtételére utasítja a végrehajtót.

A Vht. 217/B. §-a 2012. március 15. napjától egy nagyon komoly szankciót tartalmaz. Lényegesen jogszabálysértő végrehajtói intézkedés vagy intézkedés elmulasztása esetén az önálló bírósági végrehajtó – a (2) bekezdésben foglalt kivétellel – köteles a kifogással érintett végrehajtási ügyben járó munkadíja 20%-ának, ugyanazon végrehajtási cselekmény tekintetében ismételt eljárási szabálysértés esetén pedig 50%-ának megfelelő pénzüsszeg megfizetésére a (3) és (4) bekezdésben meghatározottak szerint. E § (2) bekezdése alapján nem terheli a végrehajtót az (1) bekezdés szerinti kötelezettség akkor, ha a kifogás elbírálása keretében történik az ingatlan forgalmi értékének meghatározása, vagy ha a lényeges eljárási szabálysértéshez nem a végrehajtó érdekkörében felmerülő ok vezetett.

A Vht. indokolása is kiemeli, hogy a kifogást elbíráló döntéssel szemben a Vht. hatályos szabályai fellebbezési lehetőséget biztosítanak a végrehajtónak a Vht. 218. § (2) bekezdésében az őt érintő kérdésekkel kapcsolatban, ideértve a vagyoni szankció alkalmazásának esetét is. Annak érdekében továbbá, hogy az eljárást gyorsító, ésszerűsítő rendelkezések ne csak a kifogás elsőfokú elbírálásakor, hanem az eljárás eredményeként hozott végzés elleni fellebbezés elbírálása során is érvényesüljenek, a törvény erre az eljárásra is alkalmazni rendeli a kifogás elbírálására megállapított szabályokat.

A csődeljárásról és a felszámolási eljárásról szóló 1991.évi XLIX. törvény (Cstv.) 51. §-ában szabályozott, a folyamatban lévő felszámolási eljárásban a felszámoló (a felszámoló szervezet) jogszabálysértő intézkedése vagy mulasztása ellen benyújtott kifogás is speciális jogorvoslat.

A Cstv. 51.§-a szerinti kifogás rendeltetése, hogy a felszámolás megindulásától [Cstv. 27. § (1) bekezdés] az eljárás befejezéséig tartó eljárásban jogvédelmi eszközt nyújtson a

sérelmet szenvedett félnek a felszámolóval (a felszámoló jogszabálysértő intézkedésével, mulasztásával) szemben.

A felszámoló jogszabálysértő intézkedése vagy mulasztása ellen a sérelmet szenvedett fél, a hitelezői választmány, valamint a hitelezői képviselő a tudomásszerzéstől számított 15 napon belül a felszámolást elrendelő bíróságnál a felszámolóval szemben kifogással élhet. Az adós nevében kifogást a Cstv. 8. § (1) bekezdésében meghatározott szervek képviselője nyújthat be.

A Cstv. 51. § (3) bekezdése úgy rendelkezik, hogy ha "a bíróság a kifogást megalapozottnak találja, a felszámoló intézkedését megsemmisíti, és az eredeti állapotot helyreállítja, vagy a felszámoló részére új intézkedés megtételét írja elő [...], a jogellenesen felszámolási költségként elszámolt összegnek az adós vagyonába történő megfizetésére kötelezheti a felszámolót."

A Cstv. 51. § (5) bekezdése szankcióként rögzíti, hogy ha a felszámoló a kifogásnak helyt adó jogerős bírói végzésnek nem tesz eleget, a bíróság új felszámolót rendel ki, és kötelezheti a felszámolót az ezzel járó költségek viselésére, valamint a díját csökkentheti.

A Cstv. 51. §-ában szabályozott kifogás tehát kifejezetten a felszámoló jogszabálysértő intézkedése vagy mulasztása miatt igénybe vehető, speciális jogorvoslat. Amennyiben a kifogást a bíróság megalapozottnak találja, de a felszámoló nem járt el felróhatóan, a kifogásolást elbíráló határozatban a bíróság mentesíti a felszámolót azon költségek viselése alól, amely költségek a kifogást benyújtó félnél merültek fel. Ezekben az esetekben a kifogást benyújtó fél költségeit a felszámoló a felszámolási költségek között elszámolva fizetheti ki.

A Cstv. tv. 56. § (1) bekezdésében szabályozott kifogás az 51. §-a szerinti kifogásnak egy korlátozottabb, speciális formája, amely csak a felszámolási zárómérlegben és vagyonfelosztási javaslatban foglalt, sérelmezett intézkedés miatti kifogás előterjesztését teszi lehetővé, a kézbesítéstől számított 30 napon belül, abban az esetben, ha a hitelező a sérelmezett intézkedésről korábban még nem szerzett tudomást. A kifogás benyújtására rendelkezésre álló határidő elmulasztása jogvesztéssel jár. A bíróság a kifogásról a tárgyaláson határoz, és annak eredményeképpen a kifogásnak helyt ad, vagy azt elutasítja. A kifogásnak helyt adó végzés ellen külön fellebbezésnek van helye.

XIII. Bepillantás az anyagi jogi kifogások világába

Nem tartom túlzásnak azt állítani, hogy az anyagi jogi kifogások éppen annyira meghatározói egy polgári eljárás – s különösen egy polgári peres eljárás – lefolytatásának, mint az eljárási kifogások.

Az anyagi jogi kifogások mindegyike önálló tanulmány tárgya lehet. Kifejtésükre ezért itt nyilván még csak érintőlegesen sem nyílik lehetőség, így fontosságukat csak néhány példa megemlékezésével érzékeltethetjük.

A Pp. az értelmező rendelkezések körében meghatározza az anyagi jogi kifogás fogalmát. E törvényi definíció szerint anyagi jogi kifogás: a keresettel – ideértve a viszontkeresetet és beszámítást is – érvényesített jog érvényesíthetőségét kizáró, megszüntető vagy gátló anyagi jogi rendelkezésre történő hivatkozás. [Pp. 7. § (1) bekezdés 1. pont] Az anyagi jogi kifogás tehát az alperes érdemi védekezésként [Pp. 199. § (2) bekezdés b) pont] felhozott jogállítása a keresettel érvényesített joggal, azaz a felperesi jogállítással szemben.

Az érvényesített jogra gyakorolt joghatás szempontjából az anyagi jogi kifogások három típusba sorolhatók. A jogot kizáró anyagi jogi kifogás esetében az alperes az anyagi jog olyan rendelkezésére hivatkozik, amely alapján a kereseti jog érvényesítése lehetetlen [pl. a Ptk. 6:108. § (1) bekezdése alapján az érvénytelen szerződés teljesítését követelni nem lehet; a Ptk. 6:299. § a) pontja alapján - főszabály szerint - kizárt a közvetítő kártalanítása a szerződés közvetítő által való felmondása esetén]. A jogot megszüntető anyagi jogi kifogás esetében az alperes olyan alanyi jogának felhívásával védekezik, amely a kereseti jog érvényesíthetőségét megszünteti [pl. a Ptk. 6:89. § (5) bekezdése alapján a megtámadási jogot megszünteti, ha a megtámadási ok ismeretében a jogosult a szerződést megerősíti; a Ptk. 6:164. § alapján a kellékszavatossági árleszállítási jognak, elállási jognak a szerződésből eredő követeléssel szemben kifogásként történő érvényesítése a szerződés teljesítése iránti jogot részben vagy egészben megszünteti]. A jog érvényesíthetőségét gátló anyagi jogi kifogás esetében az alperes az anyagi jog olyan rendelkezésére hivatkozik, amely alapján a jog érvényesítése átmenetileg vagy végleg akadályozott [pl. a Ptk. 6:419. § alapján a kezes sortartási kifogása; a Ptk. 6:23. § (1) bekezdése alapján az elévülési kifogás; a Ptk. 6:139. § (1) bekezdése szerinti visszatartási jog érvényesítése].¹⁹

Továbbá megemlítjük, hogy az anyagi jogi szabályok, ha ritkán is, de esetekként változnak: A munkáltatónál képvisellel rendelkező szakszervezet a munkavállalókat, illetve ezek érdekképviselői szerveit közvetlenül érintő jogellenes munkáltatói intézkedés (mulasztás) ellen a korábban hatályos jogszabályok szerint kifogást nyújthatott be. Ha a munkáltató a kifogással nem értett egyet, egyeztetésnek volt helye. Ha a kifogással kapcsolatos egyeztetés nem vezetett eredményre, a szakszervezet bírósághoz fordulhatott. Az akkor hatályos hatásköri szabályok szerint a munkaügyi bíróság, nemperes eljárásban, tizenöt napon belül döntött. [Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvény (a továbbiakban: régi Mt.) 23. § (1)-(4) bekezdés]. [Itt említjük meg a régi Mt. 54. §-ában foglalt rendelkezést is, amelyek alapján a szakszervezeti kifogással, az üzemi tanács (közalkalmazotti tanács) választásával kapcsolatos kérelmet az egyeztetés eredménytelenségétől számított öt napon belül lehetett a bírósághoz benyújtani.] A Munka Törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (a továbbiakban: Mt.) indokolása szerint míg e törvény a szakszervezet jogállásának általános szabályozása körében (az Alaptörvény keretei között) nem hoz újdonságot a korábbi szabályozáshoz képest, addig alapvetően változtatja meg a szakszervezet ún. munkahelyi szervének (a munkáltatónál képvisellel rendelkező szakszervezetnek) a helyzetét, illetve a munkáltató e tekintetben érvényesülő kötelezettségeit. E változások köréből a jogpolitikai felfogás alapvető változását tükrözi az ún. szakszervezeti vétő intézményének megszüntetése. A törvény az előbbi jogintézményt nem tartja összeegyeztethetőnek a nemzetközi munkajogi normákkal és a felek egymással szembeni függetlensége követelményével sem. A szakszervezeti vétő (kifogás) intézményét a törvény nem kívánja a továbbiakban fenntartani. Ennek indoka az, hogy ez az alapvetően a szakszervezeteknek e sajátos szerepére épülő jogintézmény, illetve annak törvényben való szabályozása nem fér össze a piacgazdasággal, indokolatlanul és diszfunkcionálisan korlátozza a magánjogi jogállású munkáltató tulajdonosi jogait. A törvény ugyanakkor nem zárja ki a kollektív szerződéses megállapodások – e körben korlátozás nélküli – lehetőségeit.

¹⁹ WOPERA ZSUZSA (szerk.) Kommentár a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvényhez.

XIV. Utószó

A vizsgált intézmény a római jogi alapokra építkezve nemcsak egyszerűen él (tovább élt) a hatályos magyar polgári eljárásjogban. A terjedelmi korlátokra tekintettel számos esetben vázlatosan, vagy jelzés szintjén bemutatott intézmények igazolják, hogy egyre szélesebb körben, új jogintézmények létrehozásával az intézmény él, erősödik, terebélyesedik.

A kifogás, mint jogintézmény, gyűjtőfogalom. A hagyományos kifogások – esetenként kicsit változott, frissített formában – tovább élnek, és újabb és újabb kifogás típusok jönnek létre a jogtudomány eredményei, illetve a joggyakorlat tapasztalatai alapján a jogalkotó jogfejlesztő tevékenységének eredményeként.

A kifogás intézménye örökifjú. Talán nem véletlenül jutott a szerző eszébe, amikor az ünnepelt *Szabó Imre* professzor ünnepi kötetére gondolt.

POZSONYI NORBERT*

A *vadimonium* alapvonalai a formuláris eljárásban**

I.

A jogi romanisztikában az „anyagi jogi” jogintézmények kutatása mellett mindig is létezett egy élénk érdeklődés az eljárásjogi kérdések vizsgálata iránt. A 20. század második felében ennek a kutatási irányzatnak adott új lendületet a Campania területén – Pompeji közelében – felszínre került okirategyüttes (az ún. Sulpicius archívum¹), ugyanis e régészeti lelethez tartozó viaszostáblák (*tabulae ceratae*) egy jelentős része különféle eljárásjogi tárgyú jogcselekményeket dokumentál (Kr. u. I. század).

Az elmúlt időszakban a római jogi szakírók körében az alaki jogi intézmények közül is különös érdeklődés mutatkozott a *vadimonium* iránt.² A Kaser–Hackl-féle kézikönyv a *vadimonium* általános („tankönyvi”) fogalmát az alábbiak szerint határozza meg: „[d]as *vadimonium* ist ein Haftungsgeschäft, mit dem jemand verpflichtet wird, sich zu bestimmter Zeit an einem bestimmten Ort zur rechtlichen Verfolgung zu stellen”,³ azaz: a *vadimonium* egy felelősségalapító ügylet, amellyel valakit arra köteleznek, hogy jogi eljárás lefolytatása céljából meghatározott időben és meghatározott helyen megjelenjen. Ha a – jogi és nem jogi – forrásokat áttekintjük, akkor megállapíthatjuk, hogy ezen egyszerű

* adjunktus, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi Tanszék

** E rövid tanulmánnyal szeretném köszöntení – az általam tisztelt és nagyrabecsült – Dr. Szabó Imre Professzor Urat a 70. életévének betöltése alkalmából. – A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

¹ A Sulpicius archívum a nevét arról a bankárdinasztiáról kapta, amelynek irattárába ezen okiratok tartoztak.

² Lásd pl. WOLF, J. G.: *Das sogenannte Ladungsvadimonium*, in: Satura Roberto Feenstra sexagesimum quintum annum aetatis complenti ab alumnis collegis amicis oblata, Freiburg, 1985. (a továbbiakban: WOLF 1985a) 59skk.; WOLF, J. G.: *Aus dem neuen pompejanischen Urkundenfund: Die Streitbeilegung zwischen L. Faenius Eumenes und C. Sulpicius Faustus*, Studi in onore di Cesare Sanfilippo VI., Milano, 1985. 771skk.; PLATSCHEK, J.: *Vadimonium factum Numerio Negidio*, ZPE 137 (2001), 281skk.; PLATSCHEK, J.: *Studien zu Ciceros Rede für P. Quinctius*, München, 2005. 44skk.; 127skk.; 258skk.; METZGER, E.: *The Current View of the Extra-Judicial Vadimonium*, ZRG RA 117 (2000), 133skk.; RODGER, A.: *Vadimonium to Rome (and Elsewhere)*, ZRG RA 114 (1997), 160skk.; DONADIO, N.: *Vadimonium e contendere in iure. Tra „certezza di tutela” e „diritto alla difesa”*, Milano, 2011.

³ KASER, M. – HACKL, K.: *Das römische Zivilprozessrecht*, München, 1996., 226. p.

definíció mögött – a gyakorlati alkalmazást illetően – egy igen sokrétű ügylet húzódik meg. Bevezetésként érdemes még megjegyezni azt: ha a Digestát átlapozzuk, akkor annak a szövegében a *vadimonium* szóval nem találkozhatunk, mivel azt a kompilátorok a *cautio iudicio sisti* kifejezésre interpolálták.⁴

A jelen tanulmány célja kizárólag a *vadimonium* – formuláris eljárásbeli – funkcióinak a vázlatos bemutatása.

II.

A *vadimonium* vizsgálatát megelőzően érdemes – érintőlegesen – kitérni a formuláris eljárás jellegadó sajátosságainak rövid bemutatására. A római perjog történetében – időrendben – három eljárási rezsimeket különböztethetünk meg: a civiljogi pert, a formuláris (prétori) pert és a császári pert. Minden valószínűség szerint már a köztársasági kor derekán⁵ a rugalmatlan, erősen formalizált civiljogi per (*legis actiós* perrend) mellett párhuzamosan kialakult egy, a fejlettebb árucsereviszonyokból fakadó jogviták rugalmasabb intézését biztosító performa, az ún. formularis eljárás. Egy ideig a civiljogi és a formuláris eljárási rezsimek szabályai egymás mellett érvényesültek, majd – a praktikus római gondolkodásnak megfelelően – a prétori perrend fokozatosan – szinte teljesen⁶ – kiszorította a római jogéletből a civiljogi per avitt szóbeli formuláin alapuló eljárásrendjét, s ezzel a klasszikus korszak rendes peres eljárási formájává vált.⁷

A formuláris eljárás a nevét arról kapta, hogy maga a per – írásban megfogalmazott – keresetformulák alapján bonyolódott le [(Gai. 4,30): *per concepta verba, id est per formulas, litigaremus*]. A formuláris perben a perkezdő cselekmény az *in ius vocatio* (ún. „idézés”, perbehívás) volt. Fontos ezért hangsúlyozni, hogy az „idézés” nem a jogszolgáltatást végző magisztrátus hivatali cselekménye volt, hanem a felperes magáncselekménye, amelyhez a jogrend eljárásjogi joghatásokat fűzött (*si in ius vocat, ito*). Az „idézés” (*in ius vocatio*) egy formátlan, szóbeli jogcselekmény volt, amelyben – a jövőbeni – felperes felszólította – a jövőbeni – alperest a jogszolgáltatást végző magisztrátus előtt való azonnali megjelenésre. Az *in ius vocatio* előkészítésében különös jelentőséghez jutott a – jövőbeni – felperes aktivitása, mivel az idézést megelőzően (vagy legkésőbb azzal egyidejűleg) az alperessel – peren kívüli cselekményként – közölni kellett az érvényesíteni kívánt keresetet (*edere actionem*), és az azt megalapozó tényeket (és bizonyítékokat).

Ez a performa is – miként a civiljogi per – két eljárási szakból állt. Az első eljárási szak a jogszolgáltató magisztrátus (pl. prétor, *aedilis curulis*, *duumvir iure dicundo* stb.) előtt zajlott (*in iure*), majd a permetszést (*litis contestatio*) követően a második eljárási szak lefolytatása a formulában kinevezett esküdtbíró vagy esküdtbírák hatáskörébe tartozott (*apud iudicem*).⁸

⁴ KASER – HACKL 1996, 226. p.

⁵ KASER – HACKL 1996, 152. p.

⁶ Gaius korában – Kr. u. II. században – már csak két esetben lehetett *legis actiós* használni (Gai. 4,31): fenyegető kár esetén (*damni infecti*) vagy az ún. centumvirális bíróság hatáskörébe tartozó ügyekben.

⁷ Gai. 4,30.

⁸ KASER – HACKL 1996, 152. p.

Az *in iure* eljárási szak célja az volt, hogy a felek – a jogszolgáltató magisztrátus közrehatása mellett – előkészítsék a pert, rögzítsék azt, hogy a felperes milyen tényalapon, milyen keresetet kíván indítani; míg az *apud iudicem* szakban történt a bizonyítási eljárás lefolytatása, amelyet az esküdtbíró (vagy bírák) ítélete (*sententia*) zárt le.

A prétori per sajátossága még, hogy az egyfokú eljárás volt, így az ítéletet rendes perorvoslattal (fellebbezéssel) nem lehetett támadni.

III.

A *vadimonium* vonatkozásában – talán – az egyik legismertebb forrásszöveg Gaius tan-könyvében található (Gai. 4,184):

Cum autem in ius vocatus fuerit adversarius neque eo die finiri potuerit negotium, vadimonium ei faciendum est, id est ut promittat se certo die sisti.

Ezek szerint: ha az ellenérdekű felet (*adversarius*) perbe hívták (*in ius vocatus fuerit*), és az eljárást (*negotium*)⁹ a perbehívás („idézés”) napján (*eo die*) nem lehet befejezni [*neque (...) finiri potuerit negotium*], akkor ebben az esetben a megidézett félnek *vadimonium*-ot kell tenni (*vadimonium ei faciendum est*). Ehhez a részhez fűz Gaius egy rövid magyarázatot, amelyben kifejti a *vadimonium facere* jogi jelentését: *id est ut promittat se certo die sisti*, azaz, hogy az ellenérdekű félnek stipulációban meg kellett ígérnie (*promittere*), hogy egy meghatározott napon (és meghatározott helyen) meg fog jelenni az eljárás folytatása céljából. A szakirodalomban általánosan elterjedt nézet szerint az idézett gaiusi szöveghely arra az esetre vonatkozik, ha a prétor nem tudná a perbehívás napján az *in iure* eljárási szakot lezárni.¹⁰ Minden kétséget kizárón helyes e megállapítás, azonban álláspontom szerint indokolatlanul leszűkíti a Gai. 4,184. § értelmezését. A forrásszövegben megjelenő *negotium* kifejezés ugyanis a teljes peres eljárást egységében jelenti, amely két szakból áll: *in iure* és *apud iudicem*. Ehhez képest az eljárás (*negotium*) akkor sem tekinthető befejezettnek, ha a *litis contestatio*val az *in iure* eljárási szak lezárásra kerül. Ilyenkor ugyanis megnyílik az egységes peres eljárás (*negotium*) második fázisa: az *apud iudicem* szak. Minderre tekintettel – álláspontom szerint – nem zárható ki az a lehetőség sem, amelynek alapján a Gai. 4,184. §-a azt az esetkört is magában foglalja: ha a prétor „befejezi” ugyan az *in iure* szakot (azaz: a felek megteszik a *litis contestatio*t), majd ezt követően a prétor *vadimonium* ígéretre kötelezi az alperest, hogy meghatározott napon jelenjen meg a formulában megnevezett esküdtbíró előtt a bizonyítási eljárás lefolytatása céljából.

Továbbá – mint arra Platschek rámutat¹¹ – az *apud iudicem* szakban az eljáró esküdtbíró is rendelkezhetett úgy, hogy az alperes *vadimonium* ígéretre való kötelezése mellett elhalasztja a tárgyalást. Ez következik az idősebb Plinius alábbi soraiból (nat. hist. 7,182): *protinus expiravit (...) Baebius iudex, dum vadimonium differi iubet*, azaz Baebius bíró

⁹ HEUMANN, H. G. – SECKEL, E.: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, Frankfurt a. M., 2007. (Nachdruck von: HEUMANN-SECKEL, 9. Aufl., Jena, 1907.), s.v. *negotium* 2) jelentéstartalom: *Prozeß*.

¹⁰ KASER – HACKL 1996, 227. p.: „[k]ann das Verfahren *in iure* nicht in einem Verhandlungstermin beendet werden, so daß es vertagt werden muß, so zwingt der Prätor den Beklagten, daß er dem Gegner in einer (prätorischen) Stipulation verspricht, sich für dieselbe Streitsache erneut *in iure* zu stellen”.

¹¹ PLATSCHEK 2005, 46sk.

(*iudex*) éppen akkor halt meg, amikor elrendelte a *vadimonium* elhalasztását. Egyrészt e szöveget nem lehet azzal gyanúsítani, hogy a prétori tisztséget *iudex*-re interpolálták volna. Másrészt, ha a bizonyítási eljárást lefolytató esküdtbíró (*iudex*) eljárásjogi jogosítványai közé tartozott az, hogy elrendelhetette a *vadimonium* – azaz a felek által a *vadimonium* megállapodásban foglalt tárgyalási határnap – elhalasztását, akkor ebből értelemszerűen az következik, hogy joga volt arra is, hogy a feleket ilyen megállapodás megkötésére kötelezze (*vadimonium iubere*).

IV.

Miként arra fentebb utaltam: az „idézés” (*in ius vocatio*) – mint az *in iure* eljárási szak kezdőcselekménye – a jogkereső fél – magisztrátusi felügyelet alatt álló – magáncselekménye volt.¹² Az *in ius vocatio* aktusával a felek eljárásjogi jogviszonyba kerülnek, amelyből eredően a megidézett félnek (*in ius vocatus*) elsődlegesen¹³ az a kötelezettsége keletkezik, hogy az idéző felet *rögtön* kövesse a jogszolgáltató magisztrátus tribunáljához (*si in ius vocat, ito*), egy jövőbeli határnapra való idézésre – az *in ius vocatio* szabályai alapján – nem volt lehetőség.¹⁴ E jogintézmény történeti vizsgálata során nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy az *in ius vocatio* abban a korban alakult ki, amikor még Róma nem volt több egy egyszerű latiumi városállamnál. A jogi fejlődés viszonylag alacsonyabb szintjén álló mikrotársadalmi környezetben a szokásjogilag kialakult *in ius vocatio*-ból fakadó azonnali megjelenési kötelezettség életszerűsége – a korszak akkori miliójében – könnyen megérthető.

Amikor Róma azonban a hatalmi terjeszkedés útjára lépett, és a Város (*Urbs*) lakossága a korábbi lélekszámhoz képest jelentősen megemelkedett, valamint területének határai (*territorium*) kiszélesedtek – amely tényekből észszerűen következik a perek számának „megsokasodása”¹⁵ –, ez az archaikus viszonyok között kialakult eljárásjogi szabály a megváltozott körülmények között már nem volt célszerűen alkalmazható. A rómaiak jogi identitásához azonban – alapvető konzervativizmusukból eredően¹⁶ – a régi jogintézmények elválaszthatatlanul hozzátartoztak, következésképpen azokról lemondani nem

¹² KASER – HACKL 1996, 221. p.

¹³ KASER – HACKL 1996, 224. p. abban az esetben, ha az *in ius vocatus* el akarta kerülni az azonnali megjelenési kötelezettség teljesítését, akkor egy kezest (*vindex*) kellett állítania, akit egyfajta jótállási kötelezettség terhelte azért, hogy a megidézett személy egy későbbi időpontban – az *in iure* eljárási szak megkezdése céljából – a magisztrátus előtt megjelenjen.

¹⁴ WOLF 1985a, 61. p.

¹⁵ Suetonius Augustus életrajzában pl. már így fogalmaz (Suet. Aug. 29,1): *Publica opera plurima extruxit. (...) Fori exstruendi causa fuit hominum et iudiciorum multitudo, quae videbatur non sufficientibus duobus etiam tertio indigere*. [(Augustus) igen sok középületet emelt. (...) A harmadik forum építését a nép és a peres ügyek sokasága tette szükségessé, mivel a két régi forum már kevésnek bizonyult. (Kis Ferencné / Kopeckzy Rita fordítása nyomán)]. Lásd még FÄBER, R.: *Römische Gerichtsorte. Räumliche Dynamiken von Jurisdiktion im Imperium Romanum*, München, 2014. 46sk.

¹⁶ SZEMÉLYI K.: *Római jog I*, Nyíregyháza, 1932. 200. p. e vonatkozásban találóan írja: „(...) az ősi formákhoz való konzervatív ragaszkodás (...), amely egyik fő jellemvonása a római jogintézmények fejlődésének”.

akartak; azokat tartalmuk (vagy csak egyes részletszabályaik) módosítása (ill. kiegészítése) mellett alakilag fenntartották.¹⁷

A prétori (formuláris) eljárásban a perelőkészítés – sőt döntően még az *in iure* eljárási szak is – alapvetően a felek magánjogi jogcselekményeinek láncolatára – azaz: a felek aktív magatartására – épült (pl. *vadimonium*-stipulációk; *cautio iudicatum solvi*; kezesséltetések). Az uralkodó nézet szerint – e keretbe illeszkedően – már a préklasszikus kor jogéletében kialakult az a gyakorlat, hogy az *in ius vocatio* aktusát megelőzően (!) a vitával érintett felek egy ún. (peren kívüli) *vadimonium*-megállapodást („idézési” *vadimonium*, „Ladungsvadimonium”)¹⁸ kötöttek egymással, amelyben az ellenérdekű fél – rendszerint bírság (*poena*) megfizetésének terhe mellett¹⁹ – arra kötelezte magát, hogy egy meghatározott helyen és időpontban – általában a jogszolgáltató magisztrátus székhelye közelében – megjelenik.²⁰ Minden valószínűség szerint ennek az ügyleti gyakorlatban kialakult ún. „idézési” *vadimonium*-nak a történeti előképe (gyökere) az *in iure* eljárásban fogantatott azon prétori stipulációban²¹ keresendő, amelynek megkötését a jogszolgáltató magisztrátus abban az esetben rendelte el, ha az *in iure* eljárást egy adott napon nem tudta lezárni.²² Ekkor a magisztrátusnak el kellett halasztania az eljárás folytatását (folytatólagos *in iure* eljárás), és a felek megjelenésére új határnapot kellett „kitűzni”. Ezért a prétor elrendelte, hogy az ellenérdekű fél stipulációval kötelezze magát az új határnapon az ismételt megjelenésre (ez az ún. „halasztási” *vadimonium*, „Dilationsvadimonium”).

A *vadimonium*ról – s ezen belül az ún. idézési *vadimonium*ról – nagyon sokáig csak irodalmi forrásokban szórványosan megtalálható közlések álltak a jogtörténeti kutatók rendelkezésére, jogi források azonban nem. Ebből okszerűen következett, hogy a jogi romanisztikában e *vadimonium*formáról alkotott felfogás több alkalommal, jelentős mértékben módosult.²³

A *vadimonium*mal kapcsolatos kutatásoknak újabb lendületet adtak a Pompeji – és Herculaneum – térségében felszínre került okiratok. A (pompeji) okiratok felfedezésének története 1959-ig nyúlik vissza. Ennek az évnek áprilisában történt ugyanis, hogy a Pompejit Salernóval összekötő autópálya építési munkálatai során, a Pompeji közelében fekvő Murécine városka határában egy antik villa maradványait fedezték fel az építómunkások.²⁴ A villa pontos rendeltetéséről csak feltételezéseink vannak, a leginkább elfogadott álláspont

¹⁷ A római szellemnek ezt a fajta szemléletmódját érzékletesen tükrözi vissza – többek között – a prétori jogról (*ius praetorium*) kialakított nézetük, amely szerint (D. 1,1,7,1 Pap.): *ius praetorium est quod praetores introduxerunt adiuvandi vel supplendi vel corrigendi iuris civilis gratia propter utilitatem publicam*.

¹⁸ WOLF 1985a, 62. p. 14. l.j. utal arra, hogy ez a megnevezés („idézési” *vadimonium*, „Ladungsvadimonium”) nem helyes, nem fedí az efféle *vadimonium* lényegét, ugyanis – az eredeti *vadimonium* felfogással ellentétben – ez a megállapodás nem az „idézést” (*in ius vocatio*) helyettesítését, hanem inkább annak megkönnyítését célozza. Lásd ehhez részletesen lentebb.

¹⁹ KNÜTEL, R.: *Stipulatio poenae. Studien zur römischen Vertragsstrafe*. Köln-Wien, 1976. 35. p.

²⁰ KASER – HACKL 1996, 226. p.

²¹ KASER – HACKL 1996, 227. p. A stipulációk osztályozásáról és a prétori stipulációkról szemléletes képet ad JAKAB, É., *Praedicere und cavere beim Marktkauf. Sachmängel im griechischen und römischen Recht*. München, 1997. 223skk.

²² WOLF 1985a, 61. p.

²³ METZGER 2000, 134–138. pp. átfogó képet ad a *vadimonium*mal kapcsolatos tudományos nézetek fejlődés-történetéről.

²⁴ WOLF, J. G.: *Neue Rechtsurkunden aus Pompeji*, Darmstadt, 2010. 17. p.

szerint ez az épület egykoron egy szakmai *collegium* székhelye lehetett.²⁵ 1959. július 24-én e villa egyik étkezőhelyiségében (*triclinium*), egy fűzfa kosárban elhelyezve találtak rá a Sulpicius archívumnak nevezett okirategyüttesre (viaszostáblákra, *tabulae ceratae*).²⁶

Sajnos a régészek és a muzeológusok nem tudták megmenteni az összes Murècinében talált viaszostáblát az utókor számára, ugyanis az ásatási munkálatok során vagy röviddel azt követően sok tábla elkallódott, vagy olyan súlyosan károsodott, hogy bármilyen rekonstrukció lehetetlenné vált. Ennek következtében ma már nem tudjuk pontosan, hogy az eredeti leletegyüttes hány okiratot is tartalmazhatott, de Camodeca becslése szerint ez a szám akár a 350-et is elérhette.²⁷

V.

A tanulmány lezárásaként érdemes egy pillantást vetni a Sulpicius archívum egy *vadimonium* okiratára abból a célból, hogy képet alkothassunk e megállapodás gyakorlati alkalmazásáról (*law in action*).

TPSulp. 1. Tab. I. pag. 2 – tab. II, pag. 3 (*graphio, scriptura interior*)

Vadimonium factum / L(ucio) Mario Hermeroti in k(alendas) / [[idus]] Novembres primas / Puteolis in foro ante aram / August(i) Hordionianam / hora tertia HS ((I)) ([I]) et / HS I)) ∞ ∞ et HS ∞ [.. dari] / stipulatus est (Caius) [Sulpicius] / Cinnamus spo[pondit L(ucius)] // Marius Hermeros / Actum Puteolis / VIII k(alendas) Novembres / Cn(aeo) Hosidio Geta / L(ucio) Vagellio [co(n)s(ulibus)]

„Lucius Marius Hermeros vadimoniumot tett a soron következő november hónap első napjára, Puteoli fórumára, Augustus hordioniana oltára (ara Hordioniana) elé, a harmadik órára. Gaius Sulpicius Cinnamus 20.000 sestertiust és 7000 sestertiust és 1000 sestertiust stipuláltatott magának, Lucius Marius Hermeros (erre) ünnepélyesen ígéretet tett. Kelt Puteoliban november 1-jét megelőző 8. napon, Gnaeus Hosidius Geta és Lucius Vagellius consulok évében.”

A TPSulp. 1 okirat *scriptura interior*ának szövege – viszonylag – jó állapotban maradt ránk. Az okirat objektíve stilizált – egyes szám harmadik személyben – megfogalmazott szöveget rögzít, így az az okirattípus tekintetében az ún. *testatiók* körébe tartozik.

²⁵ CAMODECA, G.: *Tabulae Pompeianae Sulpiciorum, Edizione critica dell'archivio puteolano dei Sulpicii I*, Roma, 1999. 11. p.; GRÖSCHLER, P.: *Die tabellae-Urkunden aus den pompejanischen und herkulanensischen Urkundenfund*, Berlin, 1997. 24skk.; PÓKECZ KOVÁCS A., *Raktárberlet a szerződési gyakorlatban (TPSulp. 45)*, JT 9 (2009), 316. p.; WOLF 2010, 18. p.

²⁶ CAMODECA 1999, 11skk. részletesen ismerteti az okiratok felfedezésének történetét.

²⁷ CAMODECA 1999, 19. p.

Az okiratot Kr. u. 47. október 25-én állították ki. A felek Gaius Sulpicius Cinnamus (mint igénnyel fellépő) és Lucius Marius Hermeros (mint ellenérdekű) voltak, mindketten római polgárok.²⁸

Az okirat tanúsága szerint Lucius Hermeros kötelezte magát (*vadimonium factum*) arra, hogy 47. november 1-jén megjelenik Puteoli város (*colonia*)²⁹ fórumán, a harmadik órában, Augustus *hordioniana* oltára (*ara Hordioniana Augusti*) előtt. A fórumok az egyes városok (*colonia, municipium*) lakosainak olyan gyülekezőhelyei voltak, ahol a városi polgárok a privát, valamint a település közügyeit intézhették (*fora civilia*), vagy pedig vásárokat (piacokat) tarthattak (*fora venalia*).³⁰ A rómaiak a fórumon építették fel az ún. basilikát,³¹ amelynek épületében – az *in iure* eljárás lefolytatásának helyszínül szolgáló – félkör alakú magisztrátusi *tribunált* is elhelyezték (Vitr. 5,1,8):

Item tribunal quod est in ea aede, hemicycli schematis minoris curvatura formatum; eius autem hemicycli in fronte est intervallum pedes XLVI, introrsus curvatura pedes XV, uti, qui apud magistratus starent, negotiantes in basilica ne impedirent.

„Aztán tribunalt, amely ebben az épületben van [ti. a basilikában], a félkör görbületével, de kisebb ívvel alakítottuk ki, ennek a szélessége pedig a homlokoldalon 46 láb, a görbület mélysége 15 láb, azért, hogy akik a magisztrátus előtt állnak, ne zavarják a basilikában a kereskedőket.”³²

Lucius Marius Hermeros összesen 28.000 *sestertius* bírság (*summa vadimonii, poena*) megfizetésre tett stipulációs ígéretet arra az esetre, ha megjelenési kötelezettségét elmulasztaná (*vadimonium cum poena*). Az okirat érdekessége, hogy a mulasztási bírság (*summa vadimonii*) összegét három részletben rögzíti, amelynek feltehető oka – Wolf álláspontja szerint – az lehetett, hogy Cinnamus három kereset (*actio*) alapján szeretett volna igényt érvényesíteni Hermeros ellen.³³

Minden valószínűség szerint a felek a *vadimonium* ígéretet és a bírságkötelezettséget nem két, egymástól elkülönülő, hanem egy egybefoglalt stipulációban rögzítették, amelynek formulája Papinianus egyik művéből a következőképpen maradt ránk (D. 45,1,115 pr.): *ita stipulatus sum: "te sisti in certo loco: si non steteris, quinquaginta aureos dari spondes?"*.³⁴

²⁸ VISKY K., *A személynevek a római jog világában*, AntTan. 2 (1981), 192. a római polgár neve három elemből tevődött össze: *praenomen, nomen gentilicium és cognomen*. Sőt ismeretes volt a negyedik név is (*agnomen*), amelyet akkor használtak, ha két vagy több személynek azonos volt mind a három neve. VISKY 1981, 194. p. hangsúlyozza, hogy a római korban a név nem egyszerűen csak a személyek egymástól való megkülönböztetését szolgálta, hanem egyben annak viselőjének jogi helyzetére is utalt.

²⁹ RADKE, G., s.v. *Puteoli*, in: *Der kleine Pauly (K/P)*. Lexikon der Antike in fünf Bände, Bd. 4. München, 1979. 1245. p.

³⁰ CSERÉP J., s.v. *Forum*, in: Pecz V. (szerk.): *Ókori Lexikon* 1/2. kötet. Budapest, 1985. (1902-ben megjelent mű utánnyomása) 768. p.

³¹ Vitr. 5,1,4.: *Basilicarum loca adiuncta foris quam calidissimis partibus oportet constitui, ut per hiemen sine molestia tempestatum se conferre in eas negotiatores possint.*

³² Gulyás Dénes és Marosi Ernő fordítása alapján.

³³ WOLF, J. G., *Der neue pompejanische Urkundenfund. Zu Camodecas 'Edizione critica dell'archivio puteolano dei Sulpicii*. ZRG RA 118 (2001), 94. p.

³⁴ KNÜTEL 1976, 35sk. és 198. p.

Amennyiben a kötelezett a megállapított helyen és időben – megállapodásszerűen – megjelent, úgy a jogosult erről egy tanúsítványt (*testatio sistendi*) állított ki. A *testatio sistendi* formulájára példaként álljon itt a TPSulp. 16 okirai szövege:

TPSulp. 16. Tab. I, pag. 2 (*graphio, scriptura interior*)

[T]i(berio) [Claudio] Caesare Au[gusto V] / T(ito) F[l]a[vi]o [Vespa]s[ia]no
[co(n)s(ulibus) / III k(alendas) N[ovembr(es)] / [P]uteolis in foro [a]nt[e] / aram Augusti
Hord[ionia]=/nam C(aius) Sulpicius Cinn[a]=/mus hora tertia stetit.

„Tiberius Claudius Caesar Augustus – (akinek ez az) ötödik (alkalommal való konzulsága) – és Titus Flavius Vespasianus konzulok évében november Kalendae-ja előtti harmadik napon Puteoliban, a fórumon, az augusztusi hordioniana oltár előtt Gaius Sulpicius Cinnamus a harmadik órában megjelent.”

Láthatjuk tehát, hogy ebben az okiratban a felek mintegy jegyzőkönyvszerűen okiratozták a *vadimonium* megállapodásban foglaltak megtartását. A dokumentumot tanúk hitelesítették pecsétjeikkel, és ezt a stipulatio kötelezettje (*promissor*) – mint okirati bizonyítékot – használhatta fel abban az esetben, ha *stipulator* esetleg tagadta volna a *vadimonium* megállapodás teljesítését.

PRIBULA LÁSZLÓ*

A peres felek személyében bekövetkező változások gyakorlati problémái – a formális és az érdemi vizsgálat határán

Örömmel fogadtam a kötetben közreműködésre szóló felkérést, hiszen a mindig derűs, segítőkész, kollégái és tanítványai által megbecsült, színes előadói stílusú, példamutató szakmai alázattal oktató egyetemi tanár születésnapjához hozzájárulni különösen nagy megtiszteltetés.

I. Alapvetés – az alanycsere koncepcionális kérdései

A peres felek személyében bekövetkezett változások jogkövetkezményeinek meghatározása a polgári perrendtartási szabályok alkalmazásának egyik különösen kritikus területe. A nehézséget alapvetően az okozza, hogy a perrendi modell azon alapul, hogy mindvégig a keresetlevelet előterjesztő felperes érvényesíti a perben az igényét az ott megjelölt alperessel szemben. A perrendi szabályok a keresetlevélben meghatározott felperest és alperest megillető és terhelő anyagi jogi jogosultságok és kötelezettségek mentén értelmezik a jogvita kereteinek a meghatározását, majd a jogvita elbírálását – az így szabályozott eljárási rend viszont szükségképpen megbomlik, ha az igényérvényesítés alaposságát olyan személy vonatkozásában kell eldönteni, aki eredetileg nem is volt a per részese. A perrendtartás elvileg két típusú választ adhat a felek személyében bekövetkezett változásra. Az egyik lehetséges út, hogy határozottan ragaszkodik ahhoz, mely szerint a bíróság a per megalapításakor felperesnek és alperesnek a vitáját bírálja el, bármilyen változás már egy másik perre tartozhat csak. Ennek a megoldásnak az elvi alapja, hogy a jogalkalmazó feladata az elé vitt jogvita rendezése, és nem határozhat olyan személyek jogvitájában, akik az egyes eljárási cselekmények szigorú rendszerét alkotó eljárási rendben az elejétől nem vettek részt. A másik lehetséges út, hogy az anyagi jogi jogutódlás automatikusan megjelenik az eljárásjogban: ha a jogvita alapjául szolgáló jogviszonyban változás következik be, akkor annak minden egyéb feltétel nélkül kihatással kell lennie a felek személyére is. Ennek a megoldásnak az elvi alapja, hogy a per lényege az anyagi jogok érvényesítése, és ha egyszer az anyagi

* egyetemi tanár, tanszékvezető, DE Állam- és Jogtudományi Kar Polgári Eljárásjogi Tanszék

jogviszonyból származó igényt bíróság elé vitték, akkor annak a mindenkori jogosultja és kötelezettje viszonylatában kell a jogvitát véglegesen lezárni.

A választott megoldás valahol a két szélsőséges lehetőség között van: a polgári perrendtartás egyszerre kíván figyelemmel lenni a rendelkezési jog teljességére – abból kiindulva, hogy a Ptk. felelős emberképe alapján az eljárásjog is a döntéseiért felelősséggel tartozó jogalanyokat modellezi –, ugyanakkor azt is határozottan el kívánja kerülni, hogy formális befejezések történjenek, és törekszik a perbe vitt anyagi jogok teljes körű és végleges elbírálására, ehhez igazodik az anyagi pervezetés kiemelt jelentősége. Mindez szemléletesen jelentkezik az igényérvényesítés azon hibái során, amelyek abból következnek, hogy a – materiális értelemben helyes – keresetlevél előterjesztésekor az ott megjelölt peres felek voltak a jogvitában érdekelt jogalanyok, majd ezután az anyagi jogviszonyban megváltozott a jogosult vagy a kötelezett személye, amelyhez igazodóan viszont a felperes a keresetét mégsem módosította. Ugyan azonnal adódna a reakció, hogy a felek személye eljárási és nem érdemi kérdés, és csak az ítéletre tartozik az, hogy a megfelelő felperes érvényesítette-e az igényt a megfelelő alperessel szemben – azonban érdemes a kérdést összetettebben, a polgári per célja és a megfogalmazott alapelvei oldaláról is megközelíteni, nem elfelejtve Szabó Imre itt is érvényes iránymutatását: „Az alapelvek mint ölelkező-követelmények, egymásra hatásukban tudnak érvényesülni, hogy a perhatékonyság megvalósuljon.”¹

Eljárási evidenciának tűnik, hogy a bíróság akkor hoz a keresetnek helyt adó ítéletet, ha a perbe vitt anyagi jog az igényt érvényesítő felet illeti meg és a vele szemben ellenérdekű felet kötelezi. Az már korántsem egyértelmű, hogy az igényérvényesítés legitimációs hibát a bíróság mikor és hogyan vonja le. Nehezíti ennek meghatározását, hogy a 2018. január 1-jétől hatályos, a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (Pp.) a korábbi, a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (1952-es Pp.) tartalmilag azonos megoldásához képest hangsúlyozottabban emeli ki, hogy nem a materiális fél (tehát hogy az alapul szolgáló anyagi jogviszonyban ki a jogosult illetőleg a kötelezett), hanem a processzuális fél (tehát hogy ki illetve kivel szemben terjesztette elő a keresetlevelet) fogalma mellett áll; ennek formális megjelenítése, hogy a Pp. már nem tartalmazza az 1952-es Pp.-nek azt a rendelkezését, amely szerint a jogvita elbírálása iránti kérelmet csak a vitában érdekelt fél terjeszthet elő.² Ennek oka alapvetően az, hogy nem a per megindíthatóságára, hanem a kereset eredményességére tartozik, hogy megilleti-e a bíróság előtt fellépő felet az érvényesített jog. A perbeli legitimáció csak kivételesen eljárási kérdés, így egyes különleges perekben határozza meg a felperes és az alperes személyét jogszabályi rendelkezés, amely esetekben a felperesi legitimáció hiánya hiánypótlási felhívás nélkül³, míg az alperesi legitimáció hiánya eredménytelen hiánypótlási felhívást követően vezethet a keresetlevél visszautasításához.⁴ Az anyagi jogviszonyból eredő igény megalapozatlansága viszont egyébként érdemi kérdés, így az is, ha nem

¹ SZABÓ IMRE: *A perkoncentráció elve*. In: Wopera Zsuzsa (szerk.). *Kommentár a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvényhez*, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2017. 27. p.

² 1952. évi Pp. 3. § (1).

³ Pp. 176. § (1) g).

⁴ Pp. 176. § (2) b).

a felperest vagy nem az alperessel szemben illeti meg a perbe vitt jog; tehát az úgynevezett keresetösségi jog hiánya esetén a keresetet érdemben kell elutasítani.⁵ Ugyanehhez a következményhez vezethet, ha az anyagi jogviszonyban a per folyamatban léte alatt bekövetkezett jogutódlás folytán már nem a felperes jogosult vagy az alperes kötelezett a keresettel érvényesített jog tekintetében. Bár dogmatikailag helytálló lenne egy olyan megoldás is, amely azon az alapon nem foglalkozik a peres felek személyének a változásával, hogy az ítéletben kell elbírálni az igényérvényesítés megfelelőségét, a megvalósult szabályozás sajátosan egyensúlyozni kíván a rendelkezési jog és a jogvita koncentrált elbírálása által megkívánt megoldás között, amely így számos értelmezési kérdést vet fel.

II. A polgári perrendtartás szabályozásának áttekintése

A 2018. január 1-jétől hatályos Pp. lényegében változatlanul hagyta az 1952-es Pp. a felek személyében bekövetkezett változásokat érintő szabályait, ugyanakkor ezeket is igyekezett az osztott perszerkezet sajátosságaihoz igazítani. A korábbi bizonytalan szabályozást egyértelműsítve kivette a keresetváltoztatás fogalmi köréből a keresetkiterjesztést, és azt – ide nem értve a jogutódlás miatti perbelépést vagy perbevonást – a felperes más által indított perbe történő belépésével vagy további alperes perbevonásával azonosította.⁶ Törekszik arra, hogy a felek személyének az esetleges pontosítása is a jogvita kereteinek a meghatározására tartozzon, ezért általában a perfelvétel lezárásáig engedélyezi kivételesen a felperes, valamivel rugalmasabban az alperes személyének esetleges megváltoztatását. Ennek értelmében rendezi egyrészt általában a halál esetén alapuló és az élők közötti – keresetkiterjesztésnek nem minősülő – jogutódlás eljárásjogi következményeit, továbbá külön szabályozza a perbeli jogutódlás egyes különleges eseteit, úgy, mint a harmadik személy részéről történő pertárgyigénylést, az elődmegnevezést, a téves perlést, a pertárs jogán való perbelépést, valamint a kereset további alperesre kiterjesztését. A *perbeli jogutódlást* következetesen elválasztja az anyagi jogi jogutódlástól annyiban, hogy ha a perbe vitt anyagi jogviszonyban jogutódlás következik be, az nem eredményez azonnali változást a felek személyében, csak akkor, ha a bíróság engedélyével a jogutód a perbe félként önként belép (ez mind halál esetén alapuló, mind élők közötti jogutódlás során lehetséges mindkét fél oldalán azzal, hogy élők közötti jogutódlás esetén – ha a jogutódlás nem jogszabályi rendelkezésen alapul – a felperesi jogutód perbelépéséhez a felperes, az alperesi jogutód önkéntes perbelépéséhez mindkét fél hozzájárulása szükséges), vagy ha a jogutódot az ellenérdekű fél perbe vonja (ez a lehetőség nem megengedett élők közötti jogutódlás esetén a felperes jogutódjára kiterjedően; egyébként minden esetben hozzájárulás nélkül van helye). A perbeli jogutódlás nem feltétlenül jelent alanycserét, élők közötti jogutódlás esetén ugyanis a jogelődöt csak kérelmére és csak az ellenérdekű fél hozzájárulásával kell a perből elbocsátani. Lehetőség van a felek személyében bekövetkező változásnak a meghatározott eljárási feltételek mellett, a bíróság engedélyé-

⁵ Fejér Megyei Bíróság Gf.40.142/2001/4. (közzétéve: BDT 2003.758).

⁶ Pp. 7. § (1) 10.

vel, a perfelvételt lezáró végzés meghozataláig, a felperes kérelmére és a harmadik személy felhívásra történő beleegyező nyilatkozata mellett akkor, ha a per tárgyát *harmadik személy a maga részére igényli*, valamint ha az alperes a keresettel érvényesített jogot *harmadik személy nevében gyakorolja*; továbbá a felperes kérelmére akkor, ha *tévesen, nem azzal az alperessel szemben* indította a pert, akivel szemben az igény érvényesíthető. *A pertárs jogán felperesként* léphet a perbe a perfelvételt lezáró végzés meghozataláig kölcsönös viszonylatban az ügyész, illetve a külön jogszabállyal a perindításra feljogosított személy, szervezet és akinek igénye érvényesítése céljából az előzőek a perindításra jogosultak, valamint a keletkező célszerűségi pertársaság – ide nem értve a hasonló ténybeli és jogi alapból eredő perbeli követelés által alapítható pertársaságot – tagjai, míg a elsőfokú ítélet meghozatalát megelőző tárgyalás berekesztéséig a keletkező kényszerű pertársaság tagjai. *Alperesként perbe vonhatók* a perfelvételt lezáró végzés meghozataláig a keletkező célszerűségi pertársaság – ide nem értve a hasonló ténybeli és jogi alapból eredő perbeli követelések által alapítható pertársaságot – tagjai, míg az elsőfokú ítélet meghozatalát megelőző tárgyalás berekesztéséig a keletkező kényszerű pertársaság tagjai.⁷ Az alanyváltkozás az eljárásjogi és az anyagi jogi szempontokat is figyelembe vevő szabályanyaga ezekkel az előírásokkal kívánja összhangba hozni a rendelkezési elv és a perkoncentráció elvárásait, kivételessé téve és bírósági kontroll alá vonva a felek személyének szükségszerű, az igényérvényesítéshez igazodó változásait.

A megvalósult szabályozási modell számos korábbi értelmezési problémát egyértelműsített; az igényérvényesítés hibáinak a jogkövetkezményeit érintően azonban szükség-szerűen vet fel koncepcionális jogalkalmazási kérdéseket.

III. Eljárásjogi és anyagi jogi feltételek értékelése

Gyakran merül fel a jogalkalmazásban az a kérdés, hogy amikor a bíróság a felek személyében történő változást engedélyezi, úgy csak az eljárási feltételeket kell figyelembe vennie vagy értékelnie kell azt is, hogy az anyagi jogi jogviszonyban valóban bekövetkezett-e a jogutódlás?

A felvetett kérdés azért igényli az értelmezés szükségességét, mert a perrendtartás mind a perbeli jogutódláson, mint a keresetkiterjesztésen alapuló változások esetén úgy fogalmaz, hogy ha a perbelépés vagy perbevonás *e* törvény rendelkezéseinek megfelel, a bíróság a perbelépést vagy perbevonást engedélyezi, ellenkező esetben a kérelmet visszautasítja. Az ezen törvény rendelkezésére történő visszautalásból arra lehet következtetni – és a bírói gyakorlat jellemzően arra is következtet –, hogy a kérelem elbírálásánál a bíróságnak kizárólag azt kell vizsgálnia, hogy a felek személyében bekövetkezett változás eljárásjogi feltételei fennállnak-e, a felek anyagi jogviszonyának vizsgálatára nem kerülhet sor. Ez az értelmezés abból indul ki, hogy a felek személyében történő változás engedélyezése egy eljárási, alaki cselekmény és ekként nem foglalhat állást abban, hogy a keresettel érvényesített jog valóban a megváltozott jogalanyok tekintetében érvényesíthető-e, hiszen az már érdemi

⁷ Pp. 47–56. §§.

kérdés, és – ahogyan a kommentár-irodalom is hangsúlyozza⁸ – mint ilyen, az ítéletre tartozik. Nyilvánvalóan a keresettel érvényesített jog alaposságának vizsgálata meghaladja a felek személyében való, a per folyamatban létére tekintettel szükségszerűen korlátozott bizonyítást engedő eljárási cselekmény teljesíthetőségének meghatározását.⁹

Felmerülhet azonban – legalábbis részben – ellenkező értelmezés is. A felek személyében való változás alapját a perrendtartás is anyagi jogviszonyokra hivatkozással határozza meg (így fogalmaz: „ha a per *alapjául szolgáló jogviszonyban* jogszabály alapján valamelyik fél helyébe a keresetlevél beadása után *jogutód lép*”, „a per tárgyát harmadik személy – akár *jogutódként*, akár más *jogcímen* – egészen vagy részben a maga részére igényli”, „aki ellen olyan *jog iránt* indítanak pert, amelyet ő harmadik személy nevében gyakorol”). A jogviszony vizsgálata nélkül nehézségekbe ütközik annak a megállapítása, hogy a jogviszonyban egyáltalán történhet-e jogutódlás, a per tárgyának igénylése létező jogcímen alapul-e, a jogviszony alapot ad-e a jog harmadik személy nevében gyakorlására. Ráadásul a törvény feltételeinek a hiányában a perrendtartás maga is a kérelem visszautasítását hívja fel, amely kétségtelenül alaki döntésre utal, mellőzi azonban az elutasítás említését, nyitva hagyva a kérdést, hogy érdemi elbírálás alapján juthat-e arra a következtetésre a bíróság, hogy az anyagi jogviszony nem alapozza meg a felek személyében történő változást. Különösen akkor jelentkezik határozottabban a probléma, amikor a rendelkezésre álló adatok alapján egyértelmű, hogy az anyagi jogviszonyból következően kizárt a jogutódlás – így mert a szolgáltatás személyhez kötött vagy a fél nyilvánvalóan alaptalanul jelöli meg a felek személyében bekövetkező változásra alapot adó jogcímet.

Összességében a rendelkezési elv határozott érvényesülése azt indokolná, hogy a felek személyében bekövetkező változásra irányuló kérelem elbírálása során a bíróság feladata kizárólag a polgári perrendtartásban rögzített eljárási feltételek vizsgálatára korlátozódjon; míg a perkoncentráció előtérbe helyezése azt indokolná, hogy a bíróság már a kérelem elbírálása során kiszűrje az anyagi jog szerint jogutódlásra alapot nem adó körülményeket.

IV. A bíróság tájékoztatási kötelezettsége

Az előzőekkel szorosan összefüggő kérdés, hogy az ügy érdemére tartozó legitimációs hiba a bíróság tájékoztatási kötelezettségét keletkezteti-e; kiterjed-e a bíróság közrehatási kötelezettsége arra, hogy az anyagi jogszabályi rendelkezések szerint nem megfelelő személy általi vagy személlyel szembeni igényérvényesítési hibáról a feleknek tájékoztatást adjon?

A 2018. január 1-jétől hatályos perrendtartás alapelvi szinten jelenítette meg – a perkoncentráció érvényesülése érdekében a feleken kívül a bíróságra is eljárási kötelezettségeket meghatározó szabályozásból következően – a *bíróság közrehatási tevékenységét*,

⁸ NAGY ADRIENN: *V. Fejezet: A felek és más perbeli személyek*. In: Wopera Zsuzsa (szerk.): *Kommentár a polgári perrendtartáshoz*, Wolter Kluwer Hungary Kft. Budapest, 2019. 158. p.

⁹ Fővárosi Ítéletábrla 13.Gpkf.44.303/2011/4. (közvetéve: BDT 2011.2583).

amely szerint a bíróság a perkoncentráció érvényesülése érdekében a törvényben meghatározott módon és eszközökkel hozzájárul ahhoz, hogy a felek eljárási kötelezettségeiket teljesíthessék.¹⁰ A bíróság közrehatási tevékenysége az anyagi pervezetés eszközében jelenik meg, amely helyes alkalmazásának szerepét nem lehet eléggé hangsúlyozni: a per minden szakaszában érvényesülő, kiemelten a jogvita kereteinek a meghatározása során különös jelentőséggel bíró, a megalapozott döntéshozatalt előkészítő, a per struktúráját megalapozó aktív bírói magatartással hat rá a bíróság – a felek elégtelen nyilatkozatai hibáinak orvoslása, a bizonyítási rend meghatározása, egyes hivatalból észlelt körülményekről tájékoztatás révén – a jogvita gyors és eredményes rendezésére. Az anyagi pervezetéssel tudja feloldani a bíróság az érvényesített joghoz kötöttség és az anyagi jogi igazság kiderítése közötti feszültséget. A kapcsolódó jogirodalom hangsúlyozza, hogy a bíróság anyagi pervezetésben megvalósuló közrehatási tevékenységének alapelvi szintre emelésével a jogalkotó azt akarta hangsúlyozni, hogy az eljárás koncentrált lefolytatása a peranyagot szolgáltató felek mellett a bíróság felelőssége is.¹¹ Az anyagi pervezetés azért ró jelentős felelősséget a bíróságra, mert annak helyes arányait minden egyes perben kiemelt figyelemmel kell eltalálni, egyrészt hiba a formális, rugalmatlan jogértelmezés révén azt megkövetelni a felektől, hogy minden nyilatkozatukat a perbeli első jelentkezésük során teljes körűen és hiánytalanul tegyék meg, figyelmen kívül hagyva azt, hogy a perbeli nyilatkozatok kölcsönösen függenek a másik fél előadásaitól; ugyanakkor el kell kerülni azt is, hogy a tisztességes eljárás követelményébe ütközően a bíróság gyámkodó szerepet vegyen át, és a felek rendelkezési jogát sértve irányítsa az igényérvényesítést, hivatalból észlelve az anyagi jog téves értelmezését, ezáltal önkéntelenül segítséget nyújtva az ellenérdekű félnek. Nem lehet attól eltekinteni, hogy – a jogintézmény bevezetése előtti szakmai viták során hangsúlyozott jogirodalmi álláspont szerint – a rendelkezési jognak felelősségi aspektusa is van: a fél szabadon dönti el, hogy milyen igényt akar a maga számára megítéltetni (vagy elutasíttatni).¹²

Fellelhető olyan bírósági döntés, amely – bár az 1952-es Pp. hatálya alatt, de annak a 2000. január 1-jétől hatályos normaszövege szerint a bíróság a jogviták eldöntését az igazság alapján biztosító törvényi cél az 1999. évi CX. törvény (az 1952-es Pp. VIII. novellája) általi kiiktatása után – eljárási hibának tekinti azt, ha a bíróság elmulasztja a tájékoztatást arról, hogy bár észleli, mely szerint nem az anyagi jogi rendelkezések szerint jogosult és kötelezett viszonylatában fordultak bírósághoz, erre a felek figyelmét nem hívja fel. Ennek az értelmezésnek az alapján ha a felperes a pert nem az ellen indította meg, akivel szemben az igénye érvényesíthető, a bíróságnak e tényre figyelmeztetnie kell, és lehetőséget kell adni arra, hogy megjelölje, kivel szemben kívánja az igényét érvényesíteni. Az alperes helytelen megválasztására, a megfelelő alperes perbe vonására vonatkozó figyelmeztetés elmulasztása lényeges és súlyos eljárási szabálysértés¹³

¹⁰ Pp. 6. §.

¹¹ NOVÁK ZOLTÁN SEBESTYÉN: *Az új polgári perrendtartás alapelvei*. Jogászvilág, 2018. március 6. <https://jogaszvilag.hu/szakma/az-uj-polgari-perrendtartas-alapelvei/> (letöltés időpontja: 2021. 06. 09.)

¹² WALLACHER LAJOS: *Viták keresztüztüében: szükség van-e a bíróság anyagi pervezetésére?* Jogászvilág, 2015. október 5. <https://jogaszvilag.hu/szakma/a-vitak-keresztutzeben-szukseg-van-e-a-birosag-anyagi-pervezetesere/> (letöltés időpontja: 2021. 06. 09.)

¹³ Debreceni Ítéltőábra Pf.II.20.259/2011/7. (közvetéve: BDT 2012.2694.)

Ezzel szemben a többségi jogalkalmazói értelmezés abból indul ki, hogy a bíróság közrehatási tevékenysége nem vezethet odáig, hogy az anyagi pervezetés az anyagi jogszabályi rendelkezésekről tájékoztatást, azok magyarázatát jelentse. Mint ahogy arra a következő jogalkalmazói értelmezés rámutat: Az anyagi pervezetésnek nem feladata valamennyi lehetséges, de nem érvényesített igény felderítése, az ehhez szükséges bizonyítékok felkutatása. A bíróság aktivitása nem terjedhet ki elő nem terjesztett igényekről való tájékoztatásra, új tények, új szempontok perbe vezetésére. Az anyagi pervezetés nem jelent általános tájékoztatási kötelezettséget, szerepe csupán arra korlátozódik, hogy a felek tényállításait, nyilatkozatait tisztázza és konkretizálja, adott esetben alkalmat adjon a kiegészítésre.¹⁴

Az eljárási és az anyagi jogszabályok által meghatározott perbeli legitimáció elhatárolásából, az alaki és az érdemi elbírálásra tartozó kérdések elkülönítéséből egyértelműen következik az, hogy az anyagi pervezetésnek nem feladata az igényérvényesítési lehetőségekről tájékoztatás, ezzel pedig az a helyes értelmezés jár együtt, hogy a téves perlésre nem kell a bíróságnak felhívni a felek figyelmét. Egyet lehet érteni a korábbi jogszabályi rendelkezésekből levezetett, a rendelkezési jog sérelmét eredményező értelmezés meghaladása tekintetében a hatályos perrend azzal a megközelítéssel, amely szerint a keresetlevélben megjelölt alperes téves perlésére, perből való elbocsátására a bírósági tájékoztatási és figyelmeztetési kötelezettség nem terjed ki.¹⁵

V. Rendelkezés a jogutódlásról

Mindezzel együtt megfigyelhető a bírói gyakorlatban az a megoldás, hogy a bíróság mintegy kombinálja a jogutódlás anyagi jogi és eljárásjogi feltételeinek vizsgálatát akként, hogy külön rendelkezik a jogutódlás megállapításáról és külön a perbelépés, illetve perbevonás engedélyezéséről. Amikor akár hivatalból, akár a felek kérelmei alapján a bíróság látókörébe kerül az anyagi jogviszonyban a jogalanyok személyét érintő változás, úgy olyan rendelkezést hoz, amelyben megállapítja, hogy az anyagi jogi szabályok alapján a felperes vagy az alperes személyét érintően jogutódlás következett be. Ezzel csak megadja a lehetőséget a felek számára az eljárásban megvalósítható alanycserére, hiszen önmagában az, hogy a bíróság megállapította a jogutódlást, a felek perbevonásra, illetve perbelépésre irányuló rendelkező cselekményei nélkül eljárásjogi hatást nem válthat ki a felek személyére nézve. A jogutódlás megállapításával a bíróság így lényegében csupán felhívja a figyelmet az alanycsere szükségességére. Kérdéses, hogy ez a megoldás összeegyeztethető-e a tisztességes eljáráshoz való joggal, hiszen sem a felek eljárási jogairól tájékoztatása,¹⁶ sem az anyagi pervezetés nem foglalhatja magában az anyagi jogszabályokról tájékoztatást – holott egy olyan, joghatást nem eredményező, tehát csak a felek tájékoztatására alkalmas végzés, hogy az igény a jogutódlás folytán kivel szemben érvényesíthető eredményesen, egyértelműen az anyagi jogi rendelkezésekről tájékoztatás.¹⁷

¹⁴ Fővárosi Ítélőtábla 2.Pf.20.914/2018/5/I. (közjétéve: PJD 2019.32.).

¹⁵ CSESZNIK JUDIT ANNA: *Változások a felek személyében*. In: A polgári perrendtartás bírósági tananyaga – a 2016. évi CXXX. törvény magyarázata. A bíróságok belső hálózatán elérhető, nem nyilvános mű.

¹⁶ Pp. 111. §.

¹⁷ Pp. 237. §.

A rendelkezési elv és a perkoncentráció az előzőekben vázolt szükségszerű feszültsége a gyakorlati egységességének megteremtését vagy a jogalkotó beavatkozását indokolná.

VI. A perfelvételre alkalmasságot érintő alanycsere

Gyakorlati nehézséget okozhat a perfelvételre alkalmasság körében a bíróság felhívására az alperes személyében bekövetkező, valamint a jogutódláson és a keresetkiterjesztésen alapuló alanyváltásnak az elhatárolása.

Amíg ugyanis az eljárási szabályon alapuló felperesi perbeli legitimáció hiánya azonnal eredményezi a perfelvételre alkalmatlanságot, ezért a keresetlevelet a bíróság hiánypótlási felhívás nélkül visszautasítja, ha a pert nem jogszabályban erre feljogosított személy indítja,¹⁸addig ugyanez a hiba az alperesi oldalon lehetőséget ad a felperesnek a keresetlevél perfelvételre alkalmassá tételére akként, hogy a keresetlevél visszautasításának csak eredménytelen hiánypótlási felhívást követően van helye, ha a felperes a pert nem a jogszabályban meghatározott személy ellen indította meg, vagy meghatározott személyek perben állása kötelező, és a felperes e személyeket nem vonta perbe¹⁹; továbbá ha a felperes nem nyújtott be – törvény által meg nem engedett pertársaságot tartalmazó keresetlevél esetén – a perrendtartás rendelkezéseinek megfelelő keresetlevelet²⁰. Kérdéses, hogyan kell értékelni azt, ha a felperes a bíróság felhívásának eleget tesz, és ennek alapján következik be az alperes személyében változás.

Az alperes személyében rejlő hibának a perfelvételre alkalmasság körében történő kiűszöbölése, bár az eljárási cselekmény foganatosítása tekintetében hasonlít hozzá, mégsem azonosítható a felek személyében a per alatt bekövetkező változás eseteivel.

Az alanycsere egyes típusainak az elhatárolási szükségességére a sajtó-helyreigazítási perek megoldása irányítja rá a figyelmet, hiszen azzal együtt tiltja a kereset kiterjesztését, hogy a felek legitimációját eljárási rendelkezés jelöli ki.²¹ Ez a tilalom azonban a keresetkiterjesztés fogalmának a helyes értelmezésével a perfelvételre már alkalmasnak talált keresetlevél közlését követő további alperes perbe vonására vonatkoztatható. A keresetlevél perfelvételre alkalmasságára irányuló speciális perbe vonás nem minősül keresetkiterjesztésnek, a hiánypótlási felhívásnak a célja éppen az eljárási szabályok szerint nem megfelelő alperes perlése miatt a helyes, az eljárási szabályok szerint passzív perbeli legitimációval rendelkező alperes perbe vonásával a keresetlevél perfelvételre alkalmassá tétele. Ezért amennyiben az eljárási szabályok szerint a keresetlevél csak meghatározott alperessel szemben terjeszthető elő, és a felperes nem ezt az alperest nevezi meg a keresetlevelében, úgy a bíróság nem mellőzheti a megfelelő alperes perbe vonása iránti hiánypótlási felhívást és ezt követően utasíthatja csak vissza a keresetlevelet (illetve a kereset közlése után szüntetheti meg az eljárást). Ha a bíróság felhívásának a felperes eleget tesz, akkor az nem a téves perlés korrigálásának a jogintézménye, mert utóbbinak az alapja nem az eljárási szabályokon alapuló, ekként a perfelvételre alkalmasság körében

¹⁸ Pp. 176. § (1) g).

¹⁹ Pp. 176. § (2) b).

²⁰ Pp. 176. § (2) c).

²¹ Pp. 500. § (2) f).

vizsgálódó eljárási legitimáció, hanem a felperes a per érdemére tartozó jogosultsága arra vonatkozóan, hogy utóbb saját döntéséből megváltoztassa az alperes személyét azért, mert igényét nem – az anyagi jogszabályi rendelkezések alapján – a megfelelő kötelezettel szemben érvényesítette.

A két jogintézménynek a jogkövetkezményei is eltérnek. Míg ha az anyagi jogszabályi rendelkezések szerint lenne helye a felek személyében bekövetkezett változásnak, azonban az arra jogosult nem él perbelépési, perbevonási eljárási jogával, annak az igényérvényesítés nem megfelelő módja miatti következményeit a jogvita érdemi elbírálása során kell levonni; ezzel szemben az eljárási szabályok által meghatározott legitimáció hiányát illetve ehhez hasonlóan a nem az eljárási szabályok szerint meghatározott pertársaság hibáját a perfelvételre alkalmatlanság körében kell levonni. Az eljárási szabályok által meghatározott legitimációs hiányosság tehát a bíróságra hivatalbóli kötelezettséget ró. Ebben az esetben viszont ismét sajátosan ütközik a rendelkezési elv és a perkoncentráció: ha ugyanis a felperes a pert nem a jogszabályban meghatározott alperes ellen indította meg, illetve meg nem engedett pertársaságot határozott meg, és ezt a hibát a bíróság csak a kereset közlése után észleli, úgy az eljárási szabályok már nem adnak lehetőséget az eljárás megszüntetésére, hiszen annak az utaló szabály folytán csak akkor lenne helye, ha a keresetlevelet vissza kellett volna utasítani, azaz ha a bíróság eredménytelenül hívta volna fel a felperest a megfelelő alperes perbevonására.²² Ha viszont magát a felhívást elmulasztotta, úgy ennek a következményei legfeljebb – erre irányuló kérelem esetén – az érdemi határozat hatályon kívül helyezésével és az elsőfokú bíróság új eljárásra és új határozat hozatalára utasításával orvosolhatók²³; ilyen irányú kérelem hiányában elvileg a perjogi rendelkezések annak ellenére nem adnak lehetőséget a hiba orvoslására, hogy nyilvánvalóan nem kívánják az eljárási szabályok által meghatározott legitimáció hiányában a jogvita érdemi elbírálását. Ez a jogalkalmazási probléma ugyancsak a gyakorlat egységességének megteremtését vagy a jogalkotó beavatkozását indokolhatja.

VII. Összegzés

A Pp. Preambulumában is megjelenő jogalkotói cél, a magánjogi jogviták tisztességes eljárás elvén nyugvó rendezése és az anyagi jogok hatékony érvényre juttatása a bírói jogfejlesztő értelmezés folyamatos alakítását igényli. A peres felek személyében bekövetkező változásoknak a per megalakításában, a jogvita kereteinek a meghatározásában vagy az ügy érdemében értékelése sajátosan mutat rá a rendelkezési elv és a perkoncentráció elve szempontjainak együttes értékelésére. Annak az érdekében, hogy egyszerre érvényesüljön a tisztességes eljárás, a jogviták koncentrált lefolytatása és befejezése, a felek felelős pervitele és a bíróság aktív közrehatása, elkerülhetetlen a folyamatos szakmai konzultáció, a jogalkalmazási problémák feltárása és a lehetséges válaszok keresése, és amennyiben szükséges, a joggyakorlat egységének kialakításához szükséges intézkedések, jogalkotói beavatkozások megvalósítása.

²² Pp. 240. § (1) a).

²³ Pp. 370. § (1).

RÉVÉSZ BÉLA*

Anomáliák a hálózati személyek nyilvántartása körül

(esettanulmány)

A múlt feltárásának, a múlttal való szembenézés fontosságának hangsúlyozása a rendszerváltás óta napirenden lévő kérdése nemcsak a politika, de az érintett tudományágak kutatásai, a sajtó és a nyilvánosság számára egyaránt. Ennek az igénynek a megvalósulását a korábban titkolt állami, politikai, titkosszolgálatok dokumentumoknak a nyilvánosságra hozatalától a jogalkotás eszköztárának a felhasználásán keresztül a személyükben felelősnek tartott politikai és titkosszolgálati szereplők megnevezéséig sokféle módszer szolgálta. Ez a posztkommunista országok mindegyikére jellemző, ahogyan az is, hogy e módszerek közül a hatalmi célok érvényesítése gyorsan elsődleges szemponttá vált, hiszen a politikai haszonszerzésre rendkívül alkalmas megoldást talált a politikai elit. A közvélemény érdeklődését befolyásoló, jól irányított tematizációs munka többnyire a politikai szereplők korábbi, vélt vagy valós „bűneire” összpontosult¹, de hogy a múlt feltárása egyéb dimenziókat, például a hétköznapi ember személyes felelősségét is érintheti, az legfeljebb a szociálpszichológia kutatások némelyikében bukkan elő. Másfelől viszont a jogalkotás a diktatórikus rendszerben elkövetett bűnök feltárását, az áldozatok, sértettek jóvátételét igyekezett a különféle igazságtételi, kárpótlási, semmisségi törvények meghozatalával elérni². Harmadikként pedig a politika és a történettudomány furcsa összefonódása folytán előbbi egyre inkább jogot formált magának utóbbi megállapításainak revíziójára. Kapcsolatuk lényegét pontosan fogalmazza meg

* habilitált egyetemi docens, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Politológiai Tanszék

¹ Kende Péter számára a múlttal való szembenézés a pártállami múlt feltárásával azonos. KENDE PÉTER: *Maggyarság, zsidóság, emberiség*. KENDE PÉTER: *Válogatott művek*. Kalligram. Pozsony, 2015. 66. p.

² Az ezen célokat szolgáló négy, ún. „semmisségi” törvény közül kettőt még az 1985-ben választott, utolsó Kádári parlament fogadott el:

Az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések orvoslásáról szóló 1989. évi XXXVI. törvény.

Az 1945 és 1963 közötti törvénysértő elítélések semmissé nyilvánításáról szóló 1990. évi XXVI. törvény

Az 1963 és 1989 között elkövetett egyes állam és közrend elleni bűncselekmények miatt történt elítélések semmissé nyilvánításáról szóló 1992. évi XI. törvény

Az 1956. évi forradalom és szabadságharc utáni leszámolással összefüggő elítélések semmisségének megállapításáról szóló 2000. évi CXXX. Törvény.

Pierre, Nora: „drámai módon megsokszorozódik a különféle múltak hasznosítása a társadalmi gyakorlatban: mind sűrűbben élnek ugyanis a múlt példaszerű vagy más jellegű felidézésének akár politikai, akár kereskedelmi (marketing) jellegű kiaknázásával”.³ Arra pedig, hogy ez régóta bevált eszköze a politikai praxisnak *Eric, Hobsbawm* hívta fel a figyelmet. Szerinte már a 19. század végétől „Európa-szerte virágzó politikai gyakorlattá terebélyesedett a múlt feltételezett vagy inkább újonnan konstruált képének (képeinek) a politikai legitimitációt szolgáló állami előállítás”.⁴

I.

A múlt bűneinek feltárását és jogsértéseinek orvoslását célzó jogalkotásnak bölcselkedésbe hajló vitái azonban kevésbé keltették fel a nyilvánosság, a sajtó érdeklődését, számukra inkább a személyes történetek, a leleplezések, az „ügynökvadászatok” jelentették a hírek piacképességét. A rendszerváltás környékén vált elterjedté az a megítélés, amely a közelmúlt történetében a „mártírok” és a „besúgók” táborát különböztette meg, akik szereplői a közéletben, a médiumok világában sajátos megvilágításban jelentek meg. Az állami megemlékezéseken az ’56-os hősök, forradalmárok, kivégzettek szerepeltek, míg a bulvársajtóban a besúgók, ügynökök neve forgott. Pedig az ügynökkérdés nem egyszerűen az ügynökökről szól, hiszen az állambiztonsági múltban az ügynökök a rendszernek csupán apró alkatrészei voltak, ezért rá kellett világítani működésük tágabb összefüggéseire, a politikai megrendelők és működtetők felelősségére is.

Mindenesetre máig különös izgalmat okoz, ha egy-egy nevesebb, a politikai, gazdasági vagy a kulturális életben szereplő kisebb-nagyobb tekintéllyel bíró személyről röppen fel a rendszerváltás előtti titkosszolgálati szervek valamelyikével folytatott kollaborációjának híre. Ezek akkor is körbe futnak a média világában, ha csupán találgatásokra, vélekedésekre, pletykákra, híresztelésekre támaszkodnak, de gyakran lehet az alapjuk rosszindulatú híresztelés, rágalmazás vagy kifejezetten karaktergyilkossági szándék. Az össze-vissza röpködő „ügynöközésnek” végül a jogalkotói szándék kívánt véget vetni. Az „átvilágítási” vagy „lusztrációs” törvénynek is nevezett, 1994-ben elfogadott törvény még nem nevesítette az együttműködők kategóriáit, csak arra kereste a választ, hogy az adott személyek adtak-e a hálózati feladatok vállalására vonatkozó, saját kezűleg aláírt nyilatkozatot, adtak-e jelentést vagy kaptak-e tevékenységükért illetményt, prémiumot, illetőleg valamilyen kedvezményt⁵. A három feltételből kettő együttes meglétét tekintették szükséges és elégséges feltételnek ahhoz, hogy megállapítható legyen, a vizsgálat alá vont személy végzett-e hálózati tevékenységet az állambiztonsági szervezet III/III-as

³ NORA, PIERRE: *The tidal wave of memory*. Newsletter 72. Spring 2001. Institut für die Wissenschaften von Menschen, 26. p. idézi: GYÁNI GÁBOR: *A történelmi emlékezet rítusai*. In: *A történész szerszámosládája – A jelenkori történelmi gondolkodás néhány aspektusa*. (szerk. Szekeres András) L’Harmattan, Budapest, 2002. 102. p.

⁴ HOBBSBAWM, ERIC: *Tömeges hagyomány-termelés: Európa 1870-1914*. in: *Hagyomány és hagyományalkotás. Tanulmánygyűjtemény*. (szerk. Hofer Tamás – Niedermüller Péter) Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportja, Budapest, 1987, 184 p.

⁵ 1994. évi XXIII. törvény egyes fontos tisztségeket betöltő személyek ellenőrzéséről 1. § b).

Csoportfőnöksége számára⁶. A 2003-as újabb szabályozás már a „hálózati személy” gyűjtőfogalmába fogta össze a három legfontosabb együttműködő kategóriát, a titkos munkatársat, a titkos megbízottat és az ügynököt, ennek az autentikus interpretációját adta meg a törvény. Eszerint az tekinthető hálózati személynek, „aki az e törvény hatálya alá tartozó iratokat keletkeztető szervezetek számára titokban, fedéssel és fedőnévvel jelentést adott, vagy ilyen jellegű beszervezési nyilatkozatot írt alá, vagy ilyen tevékenységért előnyben részesült.”⁷ A két konjunktív feltétel meglehetősen változatlan maradt, fontos azonban, hogy a „beszervezési nyilatkozatot aláírása” kiemelkedő szerepet kapott a továbbiakban. Ennek dokumentuma volt ugyanis az ominózus „6-os karon”. 6-os kartont 1954-től vezetett az akkori Államvédelmi Hatóság, majd az Állambiztonsági Főcsoportfőnökség a beszervezett személyekről és a megíúsult beszervezésekről, valamint a konspiratív (K) lakások és találkozási (T) lakások tulajdonosairól. Adatai a következők⁸:

A-oldal: név, születési adatok, anyja neve, foglalkozása, munkahelye, lakcíme, iskolai végzettsége, pártállása (felszabadulás előtt és után), katonai viszonya (felszabadulás előtt és után), állampolgársága, nemzetisége, (1967-ig szociális származása, milyen kategóriába tartozik).

B-oldal: a beszervezés ideje, a beszervezést végezte (név, rendfokozat), minősítése (1967-ig osztályozása), a beszervezés alapja, a foglalkoztatás vonala, fedőneve, naplósám, dossziésám, irattári szám, a dosszié átadásának megjelölése (dátum, szerv, operatív tiszt neve).

A személyi adatokon kívül tehát azt is rávezették, hogy milyen alapon szervezték be a jelöltet, ki volt a szervezője, milyen vonalra állították rá, valamint feltüntették rajta a hálózati napló és a személy dossziéinak számát. Tartalmazta a hálózati személy kategóriáját: ügynök; tmb – titkos megbízott; tmt – titkos munkatárs. A több mint két tucatnyi „karton” elnevezésű állambiztonsági irattípus közül a 6-os karton értékét az növelte meg, hogy ennek az adatait a jelölt aláírásával hitelesítette és vált belőle hálózati személy. Azonban nem minden jelentősen szerepelt az aláírása, ugyanis gyakran a kapcsolattartó tiszt csak szóbeli jelentést kapott tőle, majd az ő írásba foglalása (begépelése) után került a szöveg a hálózati személy munka- (M-) dossziéjába.

Az állambiztonsági forrásokból dolgozó kutatók azonban a túlszabályozott és agyonbürokratizált törvény további ellentmondásaira is felhívták a figyelmet. Ha ugyanis csak az tekinthető hálózati személynek, aki „titokban fedéssel és fedőnévvel jelentést adott, vagy ilyen jellegű beszervezési nyilatkozatot írt alá, vagy ilyen tevékenységért előnyben részesült”, akkor mi történik azokkal a bizonyíthatóan hálózati személyekkel, akikkel valamiért nem írtak alá szervezési nyilatkozatot. De gyakran előfordul az is, hogy a hálózati személyek semmiféle anyagi juttatásban, előnyben nem részesültek. Ráadásul az említett iratokat külön, az úgynevezett „B”, szervezési vagy személyi dossziékban őrizték, amelyek nagyrészt a rendszerváltás, pontosabban a „Duna-gate”-

⁶ Ez a törvény tehát csakis a belső reakció elhárítás számára végzett esetleges tevékenységeket vizsgálta, így kizárta a többi szolgálati ághoz – hírszerzéshez, kémelhárításhoz, katonai elhárításhoz vagy a technikai szolgálati ágakhoz (csoportfőnökségekhez) való viszony további vizsgálatát.

⁷ 2003. évi III. törvény az elmúlt rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárásáról és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára létrehozásáról. 1. § (2) 5.

⁸ PETRIKÉ VAMOS IDA: *Iratok a Történeti Hivatalban*. Trezor 1. A Történeti Hivatal Évkönyve 1999. Történeti Hivatal, Budapest, 1999. 44. p.

ügy⁹ idején megsemmisítették. Alapos tehát az aggodalom, hogy „amennyiben nem változik meg a szabályozás arról, hogy a kit lehet indokoltan az állambiztonsággal együttműködő hálózati személyként megnevezni, akkor ez a helyzet csak arra lesz alkalmas, hogy növelje a szakadékot a jogilag kimondható és a valós tények között”.¹⁰

II.

A továbbiakban elemzett eset¹¹ olyan anomáliára kívánja felhívni a figyelmet, amely eddig még nem került be az állambiztonsági iratok problémajegyzékébe. K. K. ügyében a médiában körbejárt adatok végső forrása Bálint László könyvének 112. oldalán található adatközlés¹². A könyv 2017-es megjelenését megelőzően azonban már hét évvel korábban hozzáférhetővé váltak egy kiadványban a „Lengyel Zsolt” fedőnevű hálózati személy adatai. A kettő tartalma azonban lényeges pontokban eltér egymástól, miközben mindkettő az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában kezelt 6-os kartont jelöli meg elsődleges forrásként.

„A magyar városok közül Hódmezővásárhelyen készült el elsőként az állambiztonsági szolgálatok 1956 és 1989 közötti helyi tevékenységét bemutató tanulmány” – jelentette be 2010 elején tartott (politikai felhangokat sem nélkülöző) sajtótájékoztatóján az akkori polgármester, *Lázár János*.¹³ A helyi „Emlékpont” által összeállított anyag az egykori Belügyminisztérium III/III-as csoportfőnökségének kilencvenhat, Hódmezővásárhelyen tevékenykedett hálózati személyét és ötvenhat tartótisztjét azonosította. A tanulmány azonban negyvenkilenc további olyan ügynökkel is foglalkozott, akik „fő tevékenységüket nem Hódmezővásárhelyen, hanem Csongrád megyében máshol folytatták” – tette hozzá a polgármester. Ennek okát és célját nem közölte ugyan, de tény, hogy a negyvenkilenc közül a negyvenhatodik kapta a III/II-es, kémelhárító szolgálatnál a „Lengyel Zsolt” fedőnevet. Adatai a helyi Tornyai Múzeumnak szánt Beszámoló¹⁴ címmel 2009-

⁹ RÉVÉSZ BÉLA: *A „Duna-gate” ügy jelentősége a rendszerváltás történelmében – politológiai értelmezési lehetőségek*. Acta Juridica et Politica, Szeged, 2006. 131. p.

¹⁰ UNGVÁRY KRISZTIÁN: *A megismerhetőség határa*. Heti Világgazdaság, 2017. 11. sz. 20. p.

¹¹ A Szegedi Biológiai Kutatóközpontból 1985-ben az Egyesült Államokba költözött és ott világhírűvé vált kutatóbiológus, biokémikus esetéről van szó. Mivel személye a nyilvántartással kapcsolatos problémák tárgyalása során teljesen indifferens, ezért csak fedőnevével, illetve szükség esetén neve kezdőbetűivel történik utalás a konkrét szereplőre.

¹² BÁLINT LÁSZLÓ: *A hálózati nyilvántartás szereplői. Az államvédelmi és állambiztonsági hálózat nyilvántartása Szegeden és Csongrád megyében. Töredék. 1945–1990*. Szerzői kiadás, h. n. 2017. 333 p. [továbbiakban: a Könyv].

¹³ TANÁCS ISTVÁN: *Folytatódik a múltfeltárás Hódmezővásárhelyen a helyi ügynöklista nyilvánosságra hozatala után is*. Népszabadság, 2010. március 1.

¹⁴ A 2006-ban a Terror Háza vásárhelyi fiiláléjaként Schmidt Mária koncepciója nyomán létrehozott „Emlékpont” a helyi Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ kiállítóhelyeként működik, ezért a Múzeum a Beszámoló címzettje.

ben készült összeállítás¹⁵ II. melléklet-kötetének „A nem Hódmezővásárhelyen tevékenykedő, Csongrád megyében beszervezett ügynökök” 6-os kartonjainak másolatait ismertető rész 422. oldalán találhatók.

A Könyv ugyanúgy a beszervezett személyek adatai rögzítő 6-os kartont tekinti alapvető forrásának, mint a Beszámoló. Előbbinek információi úgy jártak be a nyilvánosságot, hogy nem vették figyelembe a szerző, Bálint László figyelmeztetését, amely arra utalt, hogy csupán azok a szavak felelnek meg tökéletesen az állambiztonsági dokumentumokban szereplőknek, amelyek dőlt betűvel szedettek¹⁶. Ha ennek alapján „kitisztítjuk” a „Lengyel Zsolt”-dokumentumot, akkor ennyi marad meg az eredeti iratból:

K. K., tudományos segédmunkatárs; MTA Szegedi Biológiai Kutatóközpont, Szeged, Budapesti krt. 26.; végzettsége egyetem, pártunkívüli KISZ-tag, magyar állampolgár. Beszervezve 1978. 10. 31. titkos megbízott, hazafias alapon, fn. „Lengyel Zsolt”, vonala kémelhárítás. Nyilvántartásba vétele: 1978. 11. 02.

A Beszámoló nyomán viszont a 6-os kartonról a következők olvashatók le:

Az ügynök neve: K. K. An.: Göncz Zsuzsanna; Sz. idő: 1955.01.17.; Sz. hely: Szolnok; Besz. id.: 1978.10.31.; Kizárás: 1971.10.31. (Tartótisztje: Salgó László r. hdgy.) (MTA Biológiai Int. – Szeged); Fedőneve: „Lengyel Zsolt”; Dosszié jelzete: 1.11.10. II. o. 12. d. (1985); Éves jelentés, féléves jelentés, Csongrád; más hálózati anyaga nincs.

Fontos az iratforrás megjelölésére vonatkozó hivatkozásokban látható eltérés is. A Könyv közléséhez képest a Beszámoló nemcsak az „operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek” mintegy 76 ífm terjedelmű iratállományára utal (ÁBTL¹⁷ 1.11.10.), hanem a pontosabb adatok nyomán akár visszakereshető iratokra is, ezeket ugyanis a „16. d.” – doboz – tartalmazza.

De a leglényegesebb, legfontosabb eltérés a kettő között, hogy a Beszámoló meglepő módon tartalmaz egy, a hálózatról történt kizárásra vonatkozó tény, bár az ennek időpontjára vonatkozó adat nyilvánvalóan durva elírás¹⁸: „1971. 10. 31.”. Kérdés, hogy a kizárás tényről vajon miért nem tud a Könyv, másrészt hogyan lehet a Beszámoló kizárási időpontja korábbi a mindkét forrásban azonosként közölt beszervezési dátumnál (1978. 10. 31.). A Beszámoló szövege szemléltetést nem szövegszerkesztőn készült, ami még nem mentes arra, hogy feltűnő hibák maradhettek a gépelésben. Kompromittáló szándékot ezekben aligha lehet feltételezni – hányan tudhattak 2009-ben K. K.-ról? –, viszont a Könyv határozottan kijelenti: „a kartonon sem a hálózatról való kizárásnak, sem a dosszié irattárba helyezésének nincs nyoma”. Ebből le is vonja a következtetést: a hálózati személyt „1990-ig foglalkoztatták”.

Elterjedt a híre annak is, hogy a beszervezés tényén túl semmiféle jelentés nem igazolja a titkos megbízott aktív együttműködését. A Könyv tényközlése ezzel szemben azt állítja, hogy nyilván nyitottak a szervek a jelentések számára munkadossziét, hiszen a karton tartalmaz egy dossziészámot is, igaz, ez „olvashatatlan a kartonon”. A Beszámoló továbbmegy ennél. A pontosabb dossziészám feltüntetése mellett az itteni karton utal a

¹⁵ Beszámoló a Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ részére, »A BM III/III-as Csoportfőnökség tevékenységének hatása Hódmezővásárhely M. J. Város társadalmi, kulturális és gazdasági életére, az 1956–1989 közti időszakban« című kutatási téma tárgyában. sz. n., k. n., d. n. 2010 (?). 423 p. [a továbbiakban: Beszámoló].

¹⁶ BÁLINT 2017, 13. p.

¹⁷ ÁBTL: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

¹⁸ Hasonló elírás az „a. n.” – anyja neve – közötti eltérés. A Könyv adatai helyesek.

jelentések jellegére is: „éves jelentés, féléves jelentés”, majd hozzáteszi: „más hálózati anyaga nincs”. Eddig azonban ezek egyike sem került elő, bár Szerzőnek ezek meglétére vonatkozó kérdésére válaszolva az ÁBTL közölte: „Az éves, féléves jelentéseket a Csongrád megyei RFK Állambiztonsági Szerve küldte meg a BM Adatfeldolgozó és Tájékoztatási Csoportfőnökség ÁB Operatív Nyilvántartó Osztályának”¹⁹.

A Könyv egy közelebbről meg nem nevezett dokumentumra hivatkozva azt valószínűsíti, hogy a hálózati személy 1985-től pihentetve volt. A vonatkozó parancs szerint viszont a hálózati személy pihentetése esetén a pihentetés időtartamát pontosan meg kell határozni és „a pihentetés idejét fel kell tüntetni a hálózati személy 6-os kartonján”²⁰. Mivel ennek a döntésnek semmi nyoma egyik hivatkozott kartonon sem, a fenti szabályozás értelmében ennek kevés a valószínűsége.

Felmerült az a lehetőség is, hogy az adott beszerzés „zsarolás” következtében törtenhetett. A hálózati besorolás feltüntetése csak a Könyv információi között olvasható, eszerint „titkos megbízotti minősítéssel”, „hazafias alapon”, azaz a szabályozás értelmében „eszmei, politikai beállítottsága, illetve szocialista hazaszeretetének magas foka alapján” szervezték be „Juhász Zsoltot”. Ez korrekt megállapításnak tűnik, hiszen a büntetőjogilag terhelő vagy erkölcsileg kompromittáló adatok alapján („zsarolással”) beszerzett személy egyáltalán nem is lehetett „tmb.”, csak a hálózati rangsor legalacsonyabb fokán álló „ügynök”²¹. Ennek viszont semmi nyoma.

Az említett ellentmondások feloldására esetleg éppen a hivatkozott 16. számú doboz iratai között lehet a magyarázat. De találhatunk kézzelfoghatóbb magyarázatot is. Az említett hálózati nyilvántartási parancs szerint ugyanis „a beszerzés végrehajtása után az operatív tiszt köteles kiállítani a hálózati személyről egy példányban a kérdőívet és két példányban az adatlapot, melyet a szerv nyilvántartójának kell leadni. A kérdőív alapján a szerv nyilvántartója kiállít két db 6-os kartont.”²²

Ha tehát a 6-os karton kezdettől fogva duplumként létezett (amiről az eddigi kutatások során még nem esett szó), akkor egyáltalán nem kizárt, hogy az adatok felvezetése, módosítása, kiegészítése, változtatása a későbbiekben nem párhuzamosan, egyidejűleg és azonos tartalommal került fel a két, idővel egymástól egyre jobban eltérő kártyára, főleg, ha ezeket nem is egy helyen kezelték. Esetünkben ugyanis az egyik karton ugyanis a III. Főcsoportfőnökség, a másik pedig a kémelhárítás, azaz a III/II. csoportfőnökség nyilvántartásába került. További kérdéseket vet fel, hogy a hetvenes években megkezdődött az Egységes Gépi Prioráló Rendszer kiépítése, ennek során pedig ezen iratok mikrofilmre vétele is²³. Arra nézve viszont nincs információ, hogy vajon a 6-os kartonokból mindkét változat filmre került-e. A rendszer továbbfejlesztése során pedig létrejött az EGPR „H” adattár, amely az Állambiztonsági Főcsoportfőnökség teljes hálózati és operatív nyilvántartásának iratait, így a titkos segítőkről vezetett számítógépes nyilvántartás mágnesszalagra rögzített

¹⁹ A „Lengyel Zsolt”-ra vonatkozó források az ÁBTL-ben. Az ÁBTL írásbeli tájékoztatása, 2021. június 11.

²⁰ Szabályzat a BM. állambiztonsági szervek hálózatának nyilvántartására. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 0012. számú parancsa, Budapest, 1972. július 31-én. 21. p.

²¹ A hálózati személyek minősítése. in: Az állambiztonsági szervek hálózati munkájának alapelveit tartalmazó szabályzat kiadása. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 005. számú parancsa. Budapest, 1972. április 5-én. 11. p.

²² Szabályzat a BM állambiztonsági szervek hálózatának nyilvántartására. i. m. 12. p.

²³ PETRIKNÉ 1999, 36 p.

adatait is tartalmazta, közöttük a 6-os kartonokat. Nem véletlen, hogy az állambiztonsági iratok helyzetének felmérésével megbízott, Kenedi János vezette szakértői bizottság jelentése nyomatékosan felhívta a kormány figyelmét, hogy „az állambiztonsági szolgálatok nyilvántartásainak máig legteljesebb adatait tartalmazó mágnesszalagokat ki kell nyomtatni, és a rajtuk lévő adatokat felül kell vizsgálni. (...) Megengedhetetlen, hogy a teljes adatállomány elzárva maradjon a történettudomány és a nyilvánosság előtt, és kinyomtatás hiányában az adathordozó elhasználódása miatt megsemmisüljön.”²⁴

A fontos, de nem kizárólagosan bizonyító erejű 6-os kartonok problémáit összegezve tehát első helyre kerülhet az a konfliktus, amikor más iratforrások egyértelműsítik valakinek hálózati személyként való titkosszolgálati együttműködését, aláírt szervezési kartonja viszont valamilyen oknál fogva mégis hiányzik. Az ellenkező oldalról viszont éppen az lehet problematikus, hogy a bőség zavarával szembesülhet a kutató. Ha jól összeszámoljuk, a Főcsoportfőnökség, illetve az érintett Csoportfőnökség nyilvántartásaiban megduplázódott kartonokon túl találkozhatunk velük mikrofilmen, továbbá a mágnesszalagokon megőrzött dokumentumok között is. (Egyelőre csak gyanítható, hogy az iratok nem megbecsülhető mennyiségben a KGB-archívumába is elkerültek.²⁵) Az utókor kutatói viszont nyilván az éppen megkapott, általuk vizsgált iratot tekintetik egyedülinek és hitelesnek, hiszen nincs is rálátásuk arra, hogy ugyanazon személyre nézve többféle irat is létezhet, akár teljesen ellentétes tartalommal. Ez esetünkben bebizonyosodott.

A problémával kapcsolatba a Történeti Levéltár a következő tájékoztatást adta: „A két 6-os karton adatainak a parancs értelmében azonosnak kellene lennie, de levéltárunkban néhány esetben mind a két 6-os karton megtalálható. *Ha a két elvileg azonosan vezetett 6-os karton adatai nem egyeznek meg, kijelenthető, hogy a túlzott adminisztráció pontatlansághoz vezethetett.*”²⁶ Esetünkben tehát az egymásnak alapvetően ellentmondó, de rendkívül lényeges információk szerint: jelentést adott – igen/nem; kizárták a hálózatból – igen/nem.

Ez a körülmény viszont jóval túlmutathat a konkrét ügyön, hiszen alkalmas lehet akár az összes eddigi, a 6-os kartonra történt politikai és részben bírósági hivatkozások hitelességének elbizonytalanítására. Az elmúlt harminc év során alappal vagy alaptalanul ügynökproblémába kever(edet)t érintettek bármelyike ettől kezdve joggal állíthatja, hogy nem a „jó” – számára a kedvezőbb adatokat tartalmazó – kartonját használták fel személyével kapcsolatban. Természetesen a jövő kérdése annak a vizsgálata, hogy hány ilyen multiplikált irat létezhet és ezeknek mennyiben azonos, egymást erősítő, vagy éppen eltérő, szembenálló a tartalmuk. Mindezek előfeltétele pedig az, hogy egyáltalán megtalálhatók-e a különféle levéltárakban, irattárakban, nyilvántartásokban ezek az egymással felelő iratok.

²⁴ A Szakértői Bizottság jelentése. Főbb gondolatok a Magyar Köztársaság Kormánya számára. in: A Szakértői Bizottság jelentése 2007–2008. Szerk. KENEDI JÁNOS, 2008. 390. p.

²⁵ „A Szovjetunió szétesését követő időszakban az ügyesebb nyugati kutatóhelyek kihasználták az 1992 és 1995 között húzódó „rendkívüli állapotokat”, és „tonnaszáma” vitték haza a rájuk vonatkozó levéltári anyagokat. A jelszavak rendezetlen állapotokhoz képest megszületett putyini újraszabályozás már arra való hivatkozással történt, hogy túl sok, amúgy titkosnak minősített dokumentum került illetéktelen kezekbe. »Személyes tapasztalatom, hogy az orosz levéltári törvény hatálybalépése óta bizonyos iratokat már nem kapnak meg a történészek, holott ugyanazokat a szabályozás előtt tanulmányozhatták« – mondta Varga Mária Éva, a kulturális minisztérium moszkvai levéltári delegátusa.” SZOBOTA ZOLTÁN: *Mit rejtene még az egykori szovjet levéltárak. Titokdiplomácia*. Hetek 2005. szeptember 23.

²⁶ A „Lengyel Zsolt”-ra vonatkozó források az ÁBTB-ben. Az ÁBTB írásbeli tájékoztatása, 2021. június 11.

RÚZS MOLNÁR KRISZTINA*

Mekkora a hasadék és hogyan lehet betölteni? – gondolatok a jogvitákról, az érdekvitákról és a hozzájuk kapcsolódó képzettségről

Bevezetés

Amikor a vitamegoldás keretein belül a viták csoportosításáról esik szó, az egyik csoportosítási lehetőség a jogviták és érdekviták elkülönítése. Hagyományosan a munkajog térrénümán belül teszünk distinkciót a kettő között, de a csoportosítás jogterülettől függetlenül is megállja helyét. Jogvitákról akkor beszélünk, amikor létezik egy – általában – írott szabály vagy szabályrendszer, amely jogot vagy kötelezettséget határoz meg, legyen az normatív jellegű vagy normatív erővel nem rendelkező szabály. Például egy jogszabály, kollektív szerződés, szerződés vagy munkáltatói szabályzat mind keretét jelenthetik a jogvitával érintett témakörnek. Ha a vitában a felek már szabályozott jog vagy kötelezettség teljesülését, nem teljesülését vagy értelmezését vitatják, jogvitával állunk szemben. A szabályozottság ténye mutatja, hogy társadalmi szinten fontos kérdésről van szó. A jogviták a vitamegoldás speciális (talán legspeciálisabb) területét jelentik, ahol a viták köre tehát normatív oldalról van leszűkítve és megoldásukhoz külön intézményrendszer áll rendelkezésre.

Ebből következően a jogvitákon kívüli viták érdekviták lesznek. Ha nincs előzetesen megállapított szabály, ami köti a feleket a választásukban, magatartásukban és ezekkel kapcsolatban mégis vita merül fel köztük, a viták az érdekviták körébe tartoznak. Bár az egyes életviszonyok kereteit sok tekintetben határozzák meg előre rögzített szabályok, egyedi döntéseinknek, választásainknak nagy része nem külső, írott szabályok által befolyásolt. Az írott szabályok a legtöbb esetben keretet adnak, azon belüli mozgásterünk többé vagy kevésbé tágnak tekinthető.

Bár az érdekviták száma lényegesen nagyobb mint a jogvitáké, azokra a jog nem különösebben reagál. Megoldásukra nem is alakult ki formális intézményrendszer (a munkaügyi érdekviták képeznek valamelyest kivételt), hiszen egy, a döntés érdekében eljáró harmadik

* egyetemi docens, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék; szakfelelős, Általános és Igazságügyi Mediátorképzés SZTE Állam- és Jogtudományi Kar

személynek nem áll rendelkezésére döntése alapját jelentő szabály.¹ Ez egy szükséges korlát, hiszen nem elvárható, hogy a jogalkotó a jogviták keret-, ill. szabályrendszerén kívüli érdekviták elintézésére, megoldására külön intézményrendszert hozzon létre, vagy akár a jogviták megoldására igénybe vehető eljárási és intézményrendszert elérhetővé tegye.

A jog- és érdekviták elkülönítése alapját tehát az határozza meg, hogy az adott témakör eléri-e a jogalkotónál, szabályalkotónál a szabályozási igény-küszöböt; állami társadalmi súlya, szintje, hatása vagy a kérdés jelentősége mekkora. (Szerződéses kapcsolatban egy adott kérdés szabályozását értelemszerűen egyéb körülmények befolyásolják.) A megközelítés – normatív szinten – alapvetően nem az egyén szintjén történik, hanem egy tágabb nézőpontból, amelyet nemcsak belső jogi tényezők, hanem külső, pl. nemzetközi kötelezettségvállalás is befolyásol. A viták többsége azonban egyéni szinten *jelenik meg* és igényel megoldást.

I. A képzettség szerepe a vitamegoldásban

A jogvitában állók részére biztosított formális jogvitarendezési eszközök a benne eljáró professzionális jogvita-megoldásra szakosodott személyzettel értelemszerűen a jogviták elbírálására vehetők csak igénybe. (Pl. peres eljárás, nemperes eljárások, fizetési meghagyásos eljárás.) A rendszer ebből a szempontból elvi síkon jól elkülönített, lehatárolt. Az eljárások kimenete is szigorúan a jogvita eldöntésére szorítkozik, a döntés érdekében szükséges eljárási folyamatok részletesen szabályozottak.

A jogviták formális megoldásában közreműködők hagyományosan jogi végzettséggel rendelkeznek, ami a rendszer lényegéből következik, és a fenntarthatóságát és jó esetben a jogszabályalkotás és -értelmezés egységességét biztosítják.²

Felmerülhet a kérdés, hogy ha érdekvita keletkezik, akkor ki és hogyan nyújthat segítséget vitában állóknak, ha ezt a felek igényelnék? Egyáltalán mely professzió keretén belül keressünk szakembert, aki egy érdekvitában segíteni tudna? Az érdekviták köre rendkívül széles, súlyuk, hatókörük változó lehet; tartalmilag aligha találunk olyan témakört, élethelyzetet, amihez ne kapcsolódhatnak érdekviták. Az érdekvitában állók szabad belátására van bízva, kinek a bevonásával, hogyan rendezik a helyzetet. Ha fel is ismerik, hogy olyan vita áll fenn közöttük, amit nem tudnak megoldani, nincs olyan fórum, amihez hagyományosan fordulni tudnának.³ Annyit lehet megállapítani, hogy mivel az érdekvi-

¹ A munkaviszonyban gyakran előforduló érdekviták okai (amelyek más élethelyzetekre is érvényesek lehetnek): eltérő személyiségű munkavállalók együttműködéséből fakadó konfliktushelyzetek; egyenlőtlenségek a források elosztásában; a szerepek, elvárások tisztázatlansága, szervezeti változás; a kommunikáció hiánya vagy ha nem megfelelő a kommunikáció, félreértések; szemléletbeli különbségek, amelyek az eltérő korosztályhoz, nemhez vagy nemzethez tartozók tulajdoníthatók. Nn: Managing workplace conflict. <https://www.shrm.org/resourcesandtools/tools-and-samples/toolkits/pages/managingworkplaceconflict.aspx> Letöltve: (2021. 06. 15.)

² A jogászképzésben oktatók egyik fontos feladata, hogy a képzés során a hallgatók megtanulják elkülöníteni egymástól a jogilag releváns és nem releváns tényeket, tényezőket, és a figyelmüket a jogilag releváns tényekre fordítva, érvelésüket erre alapozva építsék fel a történeti tényállásból.

³ Ennek köszönhetően alakult ki és terjedt el a mediáció útján történő vitarendezés, ahol a mediátor a vitában álló felekkel megfelelően, tudatosan bánik és a vita megoldásához vezető út megtalálását segíti a felek számára, amelyet végig járva megállapodás is születhet közöttük.

ták és megoldási folyamatuk nem szabályozott (a munkaügyi érdekviták képeznek bizonyos körben kivételt), ha egy harmadik személy részt venne érdekviták rendezésében, ahhoz feltehetően nem feltétlenül lenne szükséges jogi előképzettség, ugyanakkor felmerülhet olyan szakmai érdekvita is, amelyhez szükséges lehet speciális tartalmú egyéb szakismeret (pl. egy munkahelyi-szakmai vita esetén a félvezetőkről).

A vitákkal, vitamegoldással foglalkozó szakirodalomnak van néhány alapvetése, amelyet az alábbiakban taglalunk röviden, és amelyek a jog- és érdekviták kapcsán további érdekes következtetésekre vezetnek.

II. Vita és konfliktus; a vita-jelenség kísérői

A vita és a konfliktus kifejezést hétköznapi értelemben szinonim szavakként használjuk. Ugyanakkor az a kifejezés, hogy jogi konfliktus kevésbé fordul elő, inkább jogvitát mondanunk. Az érdekkonfliktus sokkal inkább szerepel a terminológiában, ezzel a szóösszetétellel gyakran találkozhatunk.

A konfliktus definiálásával igen sok szerző, több tudományterület megközelítésében foglalkozott. Itt a filozófus és közgazdász Boulding konfliktusfogalmát idézem, amely szerint: „A konfliktus az emberek, vagy az emberek csoportjai közötti versengés egy formája. Akkor keletkezik, ha két vagy több személy verseng olyan célokért, vagy korlátozott javakért, amelyek ténylegesen vagy az észlelésük szerint nem érhető el mindnyájuk számára.”⁴

A javak, erőforrások korlátozottsága vagy észlelt korlátozottsága (valós vagy vélt tény), és az emiatt kialakult versengés (attitűd) e fogalom fő meghatározói, amely a jogvitába került ügyfél szempontjából is megfelelően értelmezhető. Ha konfliktus merül fel, ahhoz azonban további, figyelemre méltó jelenségek is tapadnak.

A kialakult konfliktushelyzet mindenképp egy *történetbe* ágyazódik, ez jelenti a hátteret, amelynek felderítése, megértése alapvető, ha közbenjár egy harmadik személy. A felek, de legalábbis egy *ügyfél viselkedése*, érzékelhető *személyiségjegyei* szintén olyan jelenségek, amelyet helyénvaló tudatosítani és megfelelően reagálni rá. A konfliktus intenzitásától függően a felek *érzelmileg érintett állapotban* vannak, amelyet fontos a helyén kezelni. Az ügyfélnek az esettel, a másik féllel kapcsolatos érzelmei csak részben kerülnek a felszínre, azonban folyamatosan jelen vannak. Ugyanez mondható el a *gondolatairól, tudásáról*, amelynek szintén csak egy részét osztja meg. Az ügyfélnek – élethelyzetéből adódóan – megvannak azok az *érdekei, igényei*, amelyek motiválják az ügyfél kapcsolatos cselekedeteit. Lehetnek olyan *múltbeli események*, megoldatlan problémák is, amelyek hatással vannak az adott ügyfél kapcsolatban kialakított álláspontjára. Érdemes megemlíteni még azokat az *értékeket, meggyőződést* vagy hitrendszert is, amelyek alapvetően befolyásolhatják, hogy egy vitában álló személy hogyan lát és értelmez egyes jelenségeket, miként reagál vagy reagált adott szituációban.

Amikor tehát konfliktusra (vagy vitára) kerül sor, ezek a tényezők mind szerepet kapnak, hatással vannak a felekre, együtt járnak a vitával. Nem feltétlenül kell minden egyes

⁴ BOULDING, KENNETH EDWARD: *Conflict and Defence: A General Theory* Harper & Brothers, New York, 1962. 22. p.

tényezővel külön foglalkozni, de fontos velük számolni, mert adott esetben meghatározóvá válhat egyiknek vagy másiknak a jelentősége, ami alapvetően befolyásolhatja a vita kimenetét.

III. A vita szakaszai

Pszichológusok vizsgálták és írták le a vita szakaszait, és azt, ha a vita megoldatlan marad, mit élnek át a felek, és ennek során hogyan változik az érzelmi állapotuk. Függetlenül attól, hogy jogvitáról vagy érdekvitáról van szó, a felek vitájukban hat fázison mennek keresztül.⁵ Az első a *jelzés*, amit kisértés egyet nem értés jellemez. A felek nem feltétlenül közvetlenül, hanem pl. utalásokon keresztül tudatják egymással, hogy eltérő az álláspontjuk. Ebből a helyzetből nagyobb presztízsvesztés nélkül aránylag könnyű kilépni vagy a vitát elengedni. A mindennapi élet legtöbb konfliktusa ebbe a kategóriába tartozik. A második fázis, ha a felek „beleállnak” az álláspontjukba, a *vita* szakasza. Itt konkrétan és közvetlenül fejezik ki egymás számára az egyet nem értést, meg is indokolva álláspontjukat. Érzelmileg is meghatározóvá válik a helyzet. A harmadik szakasz a konfliktus eszkalációja során a *polarizáció*, amikor kiéleződik a vita, és innentől kezdve érzelmileg is számottevő erők adódnak a helyzetbe. Előfordul a másik féllel szembeni szóbeli támadás, és elkezdődik a tudat egyfajta beszűkülésének a folyamata, amikor a másik fél által mondottakból csak az ellenségeset hallja meg, és a környezetben megkezdődik a szövetségesek keresése, a klikkesedés. A következő fázis a *szegregáció*, amikor a felek nem hajlandók szóba állni egymással, a másik már mint ellenség létezik, a vitát harcra fogják fel, ami-ben le kell győzni a másikat, és fel sem merül, hogy bármiben is igaza lehet, a másik féltől származó információk tartalmuktól függetlenül elítélendők. A *destrukció* fázisában a gyűlölet a tetőfokára hág, a másik fél megsemmisítése, tönkretétele a cél, a vita mitikus dimenziókat ölt. Fizikai erőszakra is sor kerülhet. Ha tovább folytatódik a vita, akkor következik a *kimerülés* fázisa, ami a felek érzelmi, anyagi, fizikai kimerülését jelenti. Lényegesen csökken a feszültség, a felek belefáradnak a vitába. Ezután regenerációra van szükség, mielőtt a helyzet a felek között újra normalizálódik.

IV. Az érdekvita-elem és az érdekvita transzformációja

Amikor két fél között jogvita keletkezik, ritkán fordul elő, hogy a vita egészét tekintve ne fedeznénk fel benne érdekvita-elemet (pl. az adott ténytől, jogi helyzet mellett kifogás érkezik). Még abban az esetben is, amikor a feleknek semmiféle korábbi kapcsolata nincs, pl. egy deliktális felelősséget megalapozó károkozás esetén, az egyik fél kifogásolhatja a másik viselkedését, stílusát, hogy szitkozódik, stb. Vegytisztja jogvitával ezért alig lehet találkozni.

⁵ JUHÁSZ ÉVA ANNA: *Alternatív vitarendezés - mediáció* a mediátor hallgatók részére kiadott diáor Szeged, 2019. Ld. még a nyolcfázisú konfliktusleírást: https://konszenzus.org/wp-content/uploads/AVR/lecke3_lap4.html (Letöltve: 2021. 05. 20.), SPILLMAN, KURT R. – SPILLMAN KATI: *On Enemy Images and Conflict Escalation* 27 ISSSJ 2001.

Amikor a jogvitában álló felek kapcsolata bizonyos múltra tekint vissza, akár egy szerződéses jogviszony vagy egyéb helyzetük, pl. szomszédi, rokoni kapcsolat folytán, megfigyelhető az érdekvita-transzformáció jelensége. A vita kifejlődésekor az általában egy kisebb nézeteltéréssel kezdődik, és ha mindkét fél ragaszkodik az álláspontjához, és nem tudják vagy nem kívánják konstruktív módon megközelíteni a vitát, a vita eszkalálódik. Ennek során a tudat fokozatos beszűkülésével olyan értelmezéseket adnak a másik fél magatartásának, ami a saját álláspontjukat erősíti. Ez egy természetes folyamat, ami kihat a valóságérzékelésre. A felek magatartása eljuthat egy olyan szintig, hogy normasértő lesz, ami már a jogviták körébe tartozik. Az eredeti érdekvita így átfordul jogvitává („a mennyiség minőséget vált”), amelynek rendezésére már formális intézményrendszer is felkereshető. A korábban leírtakból következően a formális rendszer kizárólag a jogvita-elemmel foglalkozik, mert csak azzal foglalkozhat, és csak ebben a tekintetben hozható döntés, ha bírósági eljárásra kerülne sor. A kiindulópont, a vita érdekvita-jellegű oka adott esetben ki sem derül, vagy ha kiderül is, nem foglalkoznak vele, mert a bírósági eljárás szempontjából nem releváns. A sikeres vitamegoldás kulcsát az ügyfél számára a vita valódi okának a feltárása jelenti.⁶

Amikor egy ügyvéd vagy ügyész találkozik az ügyféllel, jogászként – mivel ez a feladata – a jogvita-elemre koncentrál, azzal dolgozik az eljárásban. Az ügyfél azonban a vita teljességét éli meg érzelmileg és mentálisan is, annak előzményeivel, komplexitásával együtt. A károsodás miatti meglepődését, dühét, csalódottságát és a másik személy udvariatlan, elutasító viselkedését nem az érzelmeit szétválasztva éli meg, az egy adott szituációhoz kapcsolódik.

A jogász szakembernek az ügyféllel való kapcsolat kialakítása és a vele való együttműködés során fontos tudni, hogyan tudja a vitában álló, adott esetben komoly érzelmi hatás alatt álló személyt kezelni, hogyan tud vele kommunikálni. Mivel a jogvita is vita, ami már olyan mértékben eszkalálódott, hogy megoldásához az ügyfél külső segítséget vesz igénybe (az eszkalációs skála harmadik-negyedik fázisa), az ebből adódó, megterhelt pszichés állapotban lévő ügyféllel való foglalkozni tudás a szakmai tudás része.

V. Készségek és képességek

A jogviták tehát a viták speciális körét képezik, a jogvitamegoldó eljárási rendszerek pedig speciális jogász tudást, szakismeretet igényelnek. A rendszer egészét működtető ügyfél azonban a vitát a maga teljességében megélve hozza magával. A vita természetéből adódóan komplex, s még ha vannak is benne jogvita-elemek, a vita teljesebb kezelése – objektíve – akkor lenne lehetséges, ha az érdekvita-elemeket is figyelembe vennénk. Mekkora lehet vajon a rés, ami a jogvita-rész és az ügyfél „teljes” vitája között húzódik? Ha egy vita a maga komplexitásában természetes, lehetséges ezt ennek megfelelően komplex módon értelmezni, kezelni és rendezni?

Ha a jogviták a viták összességének egy speciális részét képezik, akkor az érdekviták köre jelenti az „általános” részt. Ennek megfelelően alakul a készségek témaköre is. A speciális jogi szaktudáshoz képest általános szakismeret lehet az, amely a fentebb leírt vita fogalomhoz, a vitát kísérő jelenségekhez kapcsolódó kommunikációs, ill. vitamegoldási

⁶ Nn: *Managing conflict in the modern workplace* Report 2020 CIPD https://www.cipd.co.uk/Images/managing-conflict-in-the-workplace-1_tcm18-70655.pdf 3. p. (Letöltve: 2021. 07. 01.)

készségeket takar. Ideértve mind a saját kommunikációs, ill. vitamegoldó készségek fejlesztését, mind az ügyfélnek, feleknek nyújtandó segítséget a vitamegoldás folyamatában.

A gyakorló jogászok szükségképpen vitában álló ügyfelekkel állnak kapcsolatban. Az ügyféllel való kapcsolatteremtés, a vele való hatékony kommunikáció úgy képzelhető el, ha a jogász szakemberek figyelemmel vannak az ügyfél fizikai, érzelmi, mentális állapotára is. Az általános vitarendezési készségek fejlesztésének beépítése a jogászképzés menetébe többletkészségekkel ruházná fel a leendő jogászokat. A kognitív készségek fejlesztése kiegészülne egy olyan praktikus készségtárral, ami hasonló jelentőséggel bír, mint a szakmai tudásanyag. A szakmában megszerzendő tapasztalatot néhány egyetemi kurzus nyilvánvalóan nem helyettesítheti, ez nem lehet cél. A képzés keretei között azonban egyáltalán tudatosulna ezeknek a léte, a mibenléte a hallgatók számára. Saját leendő szakmájuk realisabb megítéléséhez, a saját készségeik tudatosabb felméréséhez és fejlesztéséhez vezethet.

Ha a jogvita megoldásában jártas szakember „általános” vitamegoldási készségekkel is rendelkezne, közelebb kerülne a holisztikus vagy komplex vitarendezés szemléletéhez, a vitát először „komplex-általános” szempontból lehetne feltárni, és ha ezután nem találunk megoldást, vagy az nem kielégítő, akkor lehetne elindítani a speciális eljárásokat.⁷

Összegzés

Ha már adott egy rés vagy hasadék, a jogviták mellett létező érdekviták, illetve a jogvitává transzformálódott érdekviták köre, amellyel a gyakorló jogászok mindenképp találkoznak, miért ne gondoskodjunk arról, hogy ezt a rést általános, de a szűk szakmájukhoz megkérdőjelezhetetlenül kapcsolódó készségeik fejlesztésével hatékonyabban be tudják tölteni? A hatékonyabb és tudatos kommunikáció eredményesebb közbenjárást eredményez, az pedig jelentős mértékben befolyásolhatja az ügyfelek elégedettségét. Társadalmi szinten tovább gondolva fejlettebb vitarendezési kultúrát valósít meg. Ha a hallgatókra mint a munkaerőpiac leendő szereplőire tekintünk, az általános kommunikációs és vitamegoldási készségek fejlesztése munkavállalói minőségüket is pozitívan támogatja, amelyet leendő munkáltatóik is egészen biztosan örömmel vennének.

⁷ Egy vállalat esetében a szisztematikusan felépített vitamegoldási rendszer ezen elv mentén működik. Ld. még: Nn: *A guide to dealing with conflict at work* CIPD, 2021 https://www.cipd.co.uk/Images/line-manager-guide-on-conflict_tcm18-89746.pdf 12. p. (Letöltve: 2021. 07. 01.)

SÁNDOR ISTVÁN*

Az alapítvány egyes *common law* jogrendszerű országokban

A római jogi hagyományokon nyugvó jogrendszerekben az alapítvány a jogélet szerves részét képezi. Az Európai Unió minden egyes államában lehetőség van közérdekű alapítvány létesítésére és a magáncélú alapítvány is megengedett a tagországok jelentős részében. Az alapítvány (*foundation*) terminológia különböző jelentéssel bír, bár a tagországok többségében megegyeznek a főbb tartalmi elemei. Ezek közé tartozik különösen az, hogy az alapítványnak az alapítójától független szervezete van, általában önálló jogi személyiséggel ruházzák fel, nincsenek tagjai vagy tulajdonosai, működése állami felügyelet alatt áll, elsősorban az alapító biztosítja a vagyont, az alapító határozza meg a célját és a létesítő okiratát; továbbá tipikusan nem juttathat a nyereségéből az alapítónak és a szervei tagjainak.

A *common law* jogrendszerű országokban az alapítvány fentiek szerinti jelensége hosszú ideig olyan idegen volt, mint a *trust* jogi konstrukciója a kontinentális európai jogrendszerekben. Az írásomban röviden szeretnék áttekintést adni arról, hogy milyen változási tendenciák érvényesültek ezen a területen.

I. A civiljogi alapítvány és a common law

1. Az alapítvány bevezetése egyes common law jogrendszerű országokban

Angliában az alapítványhoz hasonló funkciót tölt be a jótékonysági (*charitable*) *trust*. A legjelentősebb eltérés a két jogintézmény között abban fedezhető fel, hogy az alapítvány önálló jogi személy, míg a *trust* nem az.¹ Szintén jelentős eltérés, hogy a *trust* elsődlegesen személyek javára kialakított jogi konstrukció, míg az alapítvány általában célra rendelt vagyontömeg. A két jogintézmény egyes altípusainak szabályai körében azonban fel-

* egyetemi tanár, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék

¹ Az alapítvány elhatárolását egyes jogintézményektől, így a jótékonysági *trust*tól is l. CSEHI ZOLTÁN: *A magánjogi alapítvány. Történeti és dogmatikai alapok*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006. 196. p. A magánalapítvánnyal kapcsolatban l. GOLDSWORTH, JOHN: *Private Foundations: Law & Practice*. Mulberry House Press, Essex, 2011. 16. p.

fedezhetők hasonlóságok is. A *trust* alkalmazása során is találkozunk kivételesen magán-célra rendelt változattal,² és egyes jogrendszerekben az alapítványnál is megengedett, hogy kifejezetten magánérdek szolgálatára lehessen létesíteni.³

A *common law* jogrendszerű országok tekintetében az elsők között *Saint Kitts* alkotott külön szabályozást a magánalapítványra 2003-ban.⁴ Ezt megelőzően Libériában 2002-ben született ilyen tárgyú törvény,⁵ azonban ennek jelentősen kisebb hatása volt. A *Saint Kitts*-ben megalkotott törvény hatására számos, nemzetközi *trust*ot is szabályozó pénzügyi központ alkotta meg a saját ilyen tárgyú jogszabályát.⁶ Egyes országok ezt kifejezetten a pénzügyi szolgáltatóipar fejlesztése és a külföldi befektetők számára, akár jogszabályi csomaggal valósították meg.

Az alapítvány kifejezés alkalmazása sokszor megtévesztő, különösen az angol jogi nyelvben. Számos olyan jogi konstrukciót illetnek alapítvány (*foundation*) elnevezéssel, amelyek ténylegesen nem felelnek meg a civiljogi alapítvány fogalmának.⁷ Az Amerikai Egyesült Államokban, hasonlóan a brit országokhoz, nagyon sokáig nem volt ismert az alapítvány (*foundation*), helyét a gazdasági társaság és leginkább a *trust* töltötte be,⁸ és ezért csak adózási kategóriaként használják a „*foundation*” terminológiát.⁹ Kiemelendő, hogy az Amerikai Egyesült Államokban az adómentesség egyik alkategóriája a szövetségi adótörvény (*Internal Revenue Code*) alapján a magánalapítvány (*private foundation*),¹⁰ a közösségtől adományokat gyűjtő jótékonyági szervezetek (*public charities*) mellett. Az alapítványokon belül is megkülönböztetendő a közérdekű célra szolgáltatásokat nyújtó alapítvány (*operational foundation*), amely nem magánalapítványnak, hanem közérdekű jótékonyági szervezetnek (*public charity*) minősül adózási szempontból.

Az Amerikai Egyesült Államokban először New Hampshire-ben vezették be a kontinentális európai jogi természetű alapítvány szabályait 2017-ben, majd Wyoming volt a második olyan állam, amely törvényt alkotott a magánalapítványokra.¹¹ Wyomingban a jogszabály egyesíti a gazdasági társaságok, a *trust* és a külföldi alapítványokra vonatkozó

² L. ehhez SÁNDOR ISTVÁN: *A bizalmi vagyonkezelés és a trust. Jegtörténeti és összehasonlító jogi elemzés.* HVG-ORAC, Budapest, 2017. 162. p.

³ Csehi Zoltán csoportosítása szerint az alapítvány lehet közjogi és magánjogi, családi, illetve vállalati is. CSEHI 2006, 26. p.

⁴ Foundations Act of 2003.

⁵ Private Foundation Law of Liberia of 2002.

⁶ Ezek közé tartozik a Bahama-szigetek, Antigua és Barbuda, Anguilla, Jersey, Vanuatu, Seychelle-szigetek, Labuan, Belize, Man sziget, Mauritius, Cook-szigetek, Guernsey, Gibraltár. A kigyűjtést részben I. PANICO, PAOLO: *Private Foundations. Law and Practice.* Oxford University Press. Oxford, 2014. 8. p.

⁷ L. pl. Rockefeller, Carnegie és Ford Foundation, amelyek jogilag ténylegesen bejegyzett gazdasági társaságok. L. ehhez GOLDSWORTH 2011, 7. p. Kanadában pedig az egyik adótörvény [Income Tax Act 1985, R.S.C., (5th Supp.) C. 1. Section 149(1)] nevesíti az alapítványt.

⁸ L. ehhez VIEGAS-HAWS, ANTHONY: *The Foundation as a trust substitute under US federal tax law.* Trusts & Trustees 2009/5. 281. p.

⁹ Inland Revenue Service: Compliance Guide for 501(c)(3) Private Foundations. www.irs.gov. 4. A hivatkozott törvény az Internal Revenue Code.

¹⁰ A IRS terminológiájában a private foundation eltérő tartalommal bír, mint a magyar adózási szabályokban a magánalapítvány.

¹¹ Wyoming Statutory Foundation Act, 2019 Wyo Sess Laws Ch 190 (H.B. 236), hatályos 2019. július 1-től.

joggyakorlat eredményeit. A törvényben a „*statutory foundation*” elnevezés szerepel annak érdekében, hogy a szövetségi adójogszabályokban alkalmazott „*foundation*” kifejezéstől megkülönböztethető legyen.¹²

2. Az alapítvány angolszász államokban való elterjedésének főbb okai

Miként a trust átvétele civiljogi környezetben kifejezetten nehéz jogász feladatot jelent,¹³ úgy az alapítvány intézményének adaptációja a *common law* jogrendszerű országokban hasonló kihívásokat rejt magában.

Az alapítvány és a *trust* létesítésének és működésének mechanizmusa nagyon hasonló, azonban lényeges eltéréseket is felfedezhetünk köztük. Az alapítvány önálló jogi személy, míg a *trust* nem az. Kétségtelen, hogy a kezelt vagyon gyakorlatilag olyan jogi helyzetbe kerül, mintha önálló jogalany lenne, azonban mégsem minősül jogi személynek. Az alapítvány létesítése határozatlan időre is történhet, míg a *trust* esetében a jogalkotók általában időkorlátot határoznak meg. Az alapítvány létesítése általában nyilvántartásba vételhez kötött, míg a *trust* esetében ez nem minden államban kötelező, és ahol igen, ott sem feltétlenül konstitutív hatályú (pl. Magyarország). Általánosságban igaz, hogy az alapítvány létesítése, megszüntetése és a létesítő okirat módosítása általában bírósági vagy hatósági közreműködéssel történhet a nyilvántartási kötelezettség miatt. Ehhez képest a *trust* létesítése, megszüntetése és a jogviszony módosítása sokkal egyszerűbb és formáságoktól mentesebb.

A magánalapítványok iránti érdeklődés a *common law* jogrendszerű országokban leginkább a vagyonsvédelmi funkciójukhoz köthető, amely még a *trust*-nál is hatékonyabb lehet.¹⁴ Ennek korlátját az alapító hitelezői esetében – a vagyonsvédelmi *trust*-okhoz hasonlóan – a fedezetelvonásra és a kötelesrésze vonatkozó előírások képezik. Egyes államok – kifejezetten a vagyonsvédelmi célú magánalapítvány létesítése iránti igény kielégítése érdekében – vagy a fedezetelvonásra vonatkozó általános polgári jogi szabályokat módosították (pl. Kajmán-szigetek, Bahama-szigetek), vagy a magánalapítványokra vonatkozó külön törvényben (pl. Cook-szigetek, Belize) biztosítottak kedvezőbb jogi helyzetet az általános szabályokhoz képest az alapítók számára.¹⁵

II. Az alapítványhoz hasonló jogi konstrukciók a common law-ban

Az egyes *common law* jogrendszerű országokban az alapítvány funkcióinak betöltése érdekében eltérő jogi konstrukciókat alakítottak ki, az alábbiakban ezek közül mutatok be két megoldást.

¹² CHANDLER, JORDAN S. – CONE, GEOFFREY – PANICO, PAOLO – STAEHR, AMY M.: *Foundations in the wild west: the Wyoming Statutory Foundation Act*. Trusts & Trustees 2019/6. 617. p.

¹³ L. ehhez SÁNDOR 2017, 193. p.

¹⁴ PANICO 2014, 309. p.

¹⁵ L. részletesen PANICO 2014, 317. p.

1. A hibrid társaságok

Az angol társasági jogban kialakult társasági formák alkalmazásának alapul vételével a Man szigeten és Gibraltárban is lehetőség van hibrid társaság alapítására.¹⁶

A Man szigeten a szabályozást a liechtensteini *Anstalt* és *Privatstiftung* mintájára alkották meg.¹⁷ Ehhez a *company limited by guarantee* társasági forma szolgált kiindulási alapként, amely esetében a társaság tagjai a társaság tartozásaiért felelősséget vállalnak, amelynek a mértéke fejenként legfeljebb tíz angol fontig terjed. Az alapítók vagyont ruháznak a társaságra, és ettől kezdve a tanács (*board*) kezeli azt. Az alapító jogok nem átruházhatók, a tag halálával megszűnnek, és az alapító igazgatók (*founder directors*) jogosultak új tagok kijelölésére.¹⁸ Kétféle igazgatói státusz van, az alapító igazgatók és az általános igazgatók (*general directors*). Az előbbit az alapítók és hozzájuk kapcsolódó személyek (pl. családtagok) töltik be és ők jogosultak újabb ilyen igazgatók kijelölésére. Ők gyakorolják az alapítvány funkcióját betöltő hibrid társaság működésének felügyeletét. Az általános igazgatókat a tagok választják az alapító igazgatók jelölése alapján és ők valósítják meg az alapítvány operatív működtetését.

A jogi struktúra lehetővé teszi, hogy az alapítók és lemenőik kontrollja alatt működjön a társaság, vagyis a családi alapítvány funkcióit töltsse be. Nem érvényesül az örökkévalóság elleni szabály (*rule against perpetuities*) tilalma, így dinasztikus jelleggel, időbeli korlátozás nélkül működhet. Nincsenek megkötések a tevékenységét illetően sem, vagyis üzleti célra is létesíthető.

A Man szigeteki társaság működésére a *Companies Act 2006* irányadó. Megemlítendő, hogy emellett lehetőség van jótékonyossági célú alapítvány létesítésére is, amelynek működésére *Charities (Exemption) Regulation 2008* szabályai irányadók.¹⁹

Gibraltárban a *guarantee company* esetében a tagok arra vállallnak kötelezettséget, hogy a társaság fizetéseképtelensége esetén meghatározott vagyonnal (általában egy vagy öt angol font) helytállnak a társaság hitelezői irányában.²⁰ Ebből eredően a hibrid társaság esetén nem feltétlenül kell részvényeket kibocsátani. Amennyiben erre mégis sor kerülne, úgy a részvényeseknek csak a társaság felszámolása esetén kell a részvényeikre jutó vagyoni hozzájárulást teljesíteniük. A társaságnak lehetnek részvényesei, akik a részvényeikre jutó tőke teljesítésére kötelesek és lehetnek garantőr tagok, akik a vállalkásuknak megfelelő vagyoni helytállással tartoznak. Az ilyen hibrid társaságnak az alapítványhoz hasonló működéséhez az szükséges, hogy a társaság alapszabálya a részvényeseket szakmai menedzsmentként szabályozza, akik szavazati joggal és operatív jogosultságokkal rendelkeznek, míg a nem részvényes tagok kedvezményezetteknek számítanak, akik a bevételből és a tőkéből részesedhetnek. Ezen túlmenően olyan részvényosztályt is ki lehet

¹⁶ Részletesen I. B. SZABÓ GÁBOR – MENYHEI ÁKOS – SÁNDOR ISTVÁN: *Az alapítvány. Történeti, tipológiai, működési, adózási és vagyongazdálkodási omnibus*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2021. 84. p.

¹⁷ CAIN, CHARLES A.: *A Foundation – an alternative to Trusts?* Trusts & Trustees 1995/10. 9. p.

¹⁸ L. részletesen RIMMER, JOHN: *Isle of man: foundations*. Trusts & Trustees 2009/5. 346. p.

¹⁹ L. részletesen CAIN, CHARLES A. – SKYE, C. M.: *New relaxed regulatory regime for private international charities: the Manx Private Charitable Foundation*. Trusts & Trustees 2009/5. 7. p.

²⁰ BRIQUET, CLOTILDE – WHITE, CHRIS: *Gibraltar: foundations – a company limited by guarantee*. Trusts & Trustees 2009/5. 339. p.

alakítani, amelyhez protektori, ellenőrzési jogosultságok párosulnak. Az ilyen tagi garanciavállalás mellett működő társaság az alapítvány funkcióját tölti be.²¹ Előnye, hogy kereskedelmi tevékenységet is végezhet és nem irányadók rá nézve az örökkévalóságot tilalmazó szabályok. Megemlítenéd, hogy a társaság tagjai, részvényesei harmadik személyekkel szemben is felléphetnek, ha azok ingyenesen vagy rosszhiszeműen szereznek a társaság vagyonából (*tracing*), viszont szemben a *trust*tal, az alapítvány funkcióját betöltő társaság, mint önálló jogalany és nem az igazgatók (vagyonkezelők) perelhetők.

A társaság (alapítvány) kedvezményezettjeit az alapító okirat szerinti jogok illetik meg. Ennek megfelelően a társaságtól igényelhetik a juttatásuk kiadását, felléphetnek az igazgatókkal szemben (*locus standi*), ha megsértik a létesítő okiratot, információhoz való joguk stb. Mivel a gibraltári jog nem ismeri el a kötelesrész iránti igényt, így annak figyelmen kívül hagyása esetén védelmet biztosít az erre jogosultakkal szemben. Lehetőség van arra, hogy külföldön létesített társaság ide helyezze át a működését és arra is, hogy az itt bejegyzett társaság más országba tegye át a székhelyét.

Az ilyen hibrid társaságokat is a cégnyilvántartás (*Registrar of Companies*) tartja nyilván és törvényességi felügyeletüket a pénzügyi felügyelet (*Financial Services Commission*) gyakorolja, működésükre a társasági jogi rendelet (*Companies Ordinance, Companies (Redomiciliation) Regulations 1996*) szabályai irányadók.

2. A Kajmán-szigeteki alapítványi társaság

A Kajmán-szigeteken is, az előzőekhez hasonlóan, társasági jogi konstrukciót vett alapul a jogalkotó, azonban jelentős eltéréseket vitt végbe a részletszabályaiban, ami alapján sokkal jobban közelít ez a jogi megoldás a kontinentális európai alapítvány intézményéhez.

Az alapítványi társaság (*foundation company*) 2017. március 27-én került bevezetésre a Kajmán-szigeteken.²² Az alapítványi társaság jogi személy, önálló vagyonnal és perképeséggel, korlátolt tagi felelősséggel. Az alapítványi társaság meghatározó jellemzője, hogy nem a tagjai, részvényesei számára nyereség elérésére irányuló jogi személy.²³ Az alapítványi társaság létesíthető új alapítással és már működő társaság átalakításával, ha megfelel a törvényi feltételeknek. Az alapítványi társaság a cégjegyzékbe (*Registrar of Companies*) történő bejegyzéssel szerzi meg ezt a minősítést. Ehhez az szükséges, hogy részvénytársaság (*company limited by shares*) vagy tagi garancia mellett működő társaság (*company limited by guarantee*) legyen, akár alaptőkével, akár a nélkül. Az alapítványi társaság létesítéséhez el kell fogadni az alapszabályát és fel kell vennie az alapítványi társaság elnevezést, továbbá meg kell határozni a célját vagy a kedvezményezettjeit, valamint a megszűnése esetére rendelkeznie kell a fennmaradó vagyonáról. Szükséges engedéllyel rendelkező szakember (*qualified person*) titkárként való kijelölése is. Az alapítványi társaságnak tilos a részvényesei, tagjai részére osztalékot vagy más formában juttatást biztosítania.

Az alapítványi társaság létesítő okirata bármely személy részére tagi státuszt biztosíthat. Ezen túlmenően a létesítő okirat rendelkezhet arról is, hogy ne legyenek tagjai, ha van felügyelője (*supervisor*), aki nem tag, viszont a közgyűlésen részt vehet és szavazhat.

²¹ GOLDSWORTH 2011, 121. p.

²² The Foundation Company Law, 2017 (Law 29 of 2017).

²³ The Foundation Company Law, 2017, Art. 4. (1).

Az alapítványi társaság operatív működését az igazgatók (*directors*) végzik. Rajtuk kívül azonban a létesítő okirat más személyeknek (tagok, felügyelők, alapítók stb.) is bízósíthat döntési jogköröket.

Főszabály szerint a kötelezettségek csak az alapítványi társaságot terhelik és harmadik személyek csak azzal szemben támaszthatnak igényt. Ebből eredően kockázatosabb tevékenységek folytatása esetén felelősségkorlátozó vonása van az alapítványi társaságnak.

Az alapítványi társasággal kapcsolatos tájékoztatáshoz csak érdekelt személyeknek (*interested person*) van jogosultságuk.²⁴ Az érdekelt személyeknek ezen túlmenően perindítási jogosultságuk is van az alapítványi társaság érdekében és nevében.

Az alapítványi társaságnak lehetnek kedvezményezettjei, ők viszont nem rendelkeznek joggal és perindítási lehetőséggel az alapítványi társasággal szemben.

Nincs tőkeminimumra vonatkozó előírás, így az alapító bármilyen mértékű vagyonnal létrehozhatja az alapítványi társaságot. Ugyanakkor a Kajmán-szigeteki ún. „*tűzfal*” szabályok kiterjednek az alapítványi társaságra is, vagyis külföldi joghatóság alatt megszületett bírósági ítélet nem kötelezheti az alapítványi társaságot a vagyonának külföldre történő kiadására.

Az alapítványi társaság a társasági törvény hatálya alá is tartozik, így az azzal kapcsolatos esetjog irányadó a működtetésére.

Az alapítványi társaság egy olyan vegyes jogi konstrukció, amely ötvözi a társaság és az alapítvány előnyeit. Működtethető akár tulajdonosokkal, akár azok nélkül, akár meghatározott célokra, akár meghatározott kedvezményezettek javára. Az alapítványi társaság alkalmazási köre nagyon széles körű lehet, a tranzakciós célú társaságtól (*special purpose vehicle*), a vagyontervezésen és a vagyonsvédelmen keresztül mind a társasági jogban, mind a *trustok* jogában ismert funkciókat betölthet. Erre azért kiváló jogi megoldás, mert akár tulajdonos nélkül működhet, így az alapítók hitelezői nem támaszthat igényt a vagyonára, valamint a kedvezményezetteknek nincsenek jogaik és perbeli legitimációjuk az alapítványi társasággal szemben, ezért az ő hitelezőikkel szemben is teljes védelmet biztosít.

III. Záró gondolatok

Az alapítvány tipikusan a római jogi hagyományokon nyugvó jogrendszerekben kialakult jogi személy, amelynek funkcióit a *common law* jogrendszerű országokban részben a *trust*, részben pedig a gazdasági társaság tölti be. Ehhez képest a legújabb tendenciák szerint egyes angolszász államok kifejezetten a civiljogi alapítvány bevezetésére tettek kísérletet, míg máshol hibrid jogi megoldásokkal próbálják az alapítvány előnyeit érvényre juttatni. Ezek a jogalkotói megoldások részben kiegészítik a *trust* civiljogi jogrendszerű országokban történő átvételére irányuló kísérleteket, részben pedig a nemzetközi szintű jogközelítésre bizonyítékok.

Ezúton kívánok Szabó Imre professzor úrnak boldog születésnapot és jó egészséget ad multos annos!

²⁴ Az érdekelt személyre nézve a szabályozást l.: The Foundation Company Law, 2017, Art. 2. (1).

SCHADL GYÖRGY*

Gondolatok a végrehajtási jogok harmonizálásáról

I. Bevezető gondolatok, és a téma felvezetése

Szabó Imre Professzor úr szakmai tudományos tevékenysége a polgári eljárásjog széles körét fedi le, így olyan terület választásánál, ami közel áll hozzá, a szerző a bőség zavarával küzd. Tekintettel arra, hogy az én elsődleges tevékenységem az önálló bírósági végrehajtás, így a kettőnk tevékenységének metszeteként adódik a jelen tanulmány témája, azon belül is a végrehajtási jogok egységesítése, de legalábbis harmonizálása.

A végrehajtás elsődleges jelentőségét az adja, hogy szerves kapcsolatban áll a jogérvényesüléssel. A jogérvényesülés azt jelenti, hogy a törvény betűjéből a tárgyi világban tapasztalható valóság lesz. Vagyis az a folyamat, amelyben az általánosan megfogalmazott absztrakt jogszabály az egyes emberek magatartásában konkrétan megvalósul, tehát realizálódik. Ez kétfajta módon történhet meg. Az optimális és egyben gyakoribb mód, hogy ha valaki az alanyi jog szempontjából kötelezettségekkel rendelkezik, akkor ezeket teljesíti, így nem lép a jogellenesség talajára, jogkövető magatartást tanúsít. Amennyiben ez nem történik meg, akkor az erre felhatalmazással rendelkező szerv a kötelezettségeit nem teljesítő felet kényszerrel rábírja ezek megtartására, illetőleg teljesítésére, ezzel viszszerterelve a jogellenességből a jogkövetésre. Ez valósul meg a végrehajtás útján.

II. A végrehajtási szabályok harmonizálásának kiindulópontja és szükségessége

A végrehajtási szabályok harmonizálásának szükségessége, legalábbis elvi szinten, a kezdetektől fogva áthatja az európai egységgel kapcsolatos gondolkodást és normatívát. A Római Szerződés 100. cikke szerint a Közös Piacon belüli jogharmonizáció követelménye jegyében azt tartalmazza, hogy az áruk, szolgáltatások, a munkaerő, és a tőke szabad mozgásának következményeként a polgári peres eljárások számának növekedése figyelhető meg a Közösségen belül. Ebből leszűrni és deklarálni is azt az általánosan is érvényes következtetést, mely szerint a legjobb anyagi jogi szabályozás is haszontalan hatékony

* elnök, Magyar Bírósági Végrehajtói Kar

végrehajtás nélkül. A Római Szerződés gondolatai tudományosan is megalapozottak, hiszen a harmadik hatalmi ág, az igazságszolgáltatás hatékony működéséről csak akkor beszélhetünk, ha annak döntései a gyakorlatban is érvényesülnek. A jogállamiságnak pedig alapvető kritériuma, hogy a fennálló jogrendszer a jog érvényesülését biztosítsa. Ezt a gyakorlatban realizálódó igazságszolgáltatást a bírósági végrehajtás testesíti meg.

A téma jelentőségét Viviane Reding uniós igazságügyi biztos, és a Világbank Doing Business jelentései is alátámasztják. Az igazságügyi biztos szerint egy ország vonzerejét azon vonatkozásban, hogy mint egy hely, befektetni és vállalkozni lehet, kétségtől erősíti a független és hatékony igazságszolgáltatási rendszer. Ennek megléte esetén a gazdasági szereplők nem fognak hezitálni, hogy investáljanak-e a gazdaságba. A független és hatékony igazságszolgáltatási rendszernek része a hatékony végrehajtás. Tagállami szinten ennek több összetevője van, ezen összetevők uniós szinten is fennállnak, azonban egy fontos komponenssel mindenképpen kiegészülnek: ne legyenek a végrehajtás hatékonyságát veszélyeztető eltérések az egyes tagállamok végrehajtási szabályai között. A Világbank Doing Business jelentése 2013-ból, amely az „intelligens szabályozás kis- és középvállalkozásoknak” címet viseli, kiemeli, hogy a gazdaság újbóli fejlődése függ egy olyan jogi környezet megalkotásától, ami növeli a gazdasági tranzakciók kiszámíthatóságát, és biztosítja a bírósági határozatok végrehajthatóságát. Amennyiben ez tagállami határokon túlnyúlik, akkor szükséges egyrészt a tagállamok közötti együttműködés, az egyes tagállamban hozott határozat végrehajtása a másik tagállamban, valamint ami ennél is előrébb mutató, és jelen rövid tanulmány szempontjából fontosabb is: a tagállami végrehajtási szabályok egymáshoz való közelítése.

A végrehajtási jog egységesítésére irányuló törekvésnek a jogösszehasonlítás irányzatai közül leginkább a XIX. század végi univerzalizmus irányzata feleltethető meg: a korszak francia összehasonlító jogászainak legfőbb törekvése a nemzeti jogrendek mögött megbúvó közös elemek felfedezése és azok alapján egy minden civilizált nemzet számára alkalmazható jogrendszer felépítése volt. Természetesen nemcsak a végrehajtás területén. Sőt, az ő gondolkodásuknak a végrehajtás legfeljebb járulékos szegmense volt, és az álmuk egy egységes jogrendszer volt a világon, legalábbis Európában. Az egészet a részre adaptálva viszont felfedezhető a hasonlóság a végrehajtás tekintetében. Ezt a törekvést az univerzalizmus gondolata hatotta át, mely úgy vélte, hogy a civilizált jogrendszerek közös magja e jogrendszerek számára univerzalizálható, azaz általánosan felhasználható mintákat kínál.¹ Kudarcba fulladt ez a kísérlet, tehát általános jelleggel is nehéz, ahogyan pedig az alábbi, vázlatos ismertetés során látni fogjuk, a végrehajtás esetében még inkább az.

III. A végrehajtási jogok egységesítésének különleges nehézségei

A jogegységesítést számos, a gyakorlati életben jól ismert probléma általános jelleggel is megnehezíti. Az eltérő nemzeti mentalitások, a tradíciókon alapuló szokások, a jogintéz-

¹ ANCEL, M.: *La doctrine universaliste dans l'oeuvre de Lévy-Ullmann*. In: *L'oeuvre juridique de Lévy-Ullmann*. Centre français de droit comparé. Paris, 1952. 182–187. pp.

mények eltérő szerkezete és a jogi technika különbözősége mind-mind alááshatja a jogegységesítést.² A jogegységesítési törekvések bukásának másik lélektani oka a valamilyen szinten a legtöbb állam gondolkodásában jelenlévő nemzeti büszkeség, mely a nemzeti jog feltételen tiszteletében nyilvánulhat meg

A végrehajtás esetében ezen általános nehézségek fennállnak, a végrehajtás fogalmi elemét képező állami kényszer pedig további nehézségeket generál az egységesítés tekintetében. Az állami kényszerre és az ezzel szerves összefüggést mutató állami szuverenitásra pedig a legtöbb állam fokozottan kényes, ezáltal lényegesen jobban ragaszkodik saját szabályaihoz és kevésbé hajlandó engedni, egy közöshöz közelíteni, vagy alávetni magát egy másik, akár szupranacionális előírásnak, mint egyéb olyan területeken, amelyek ugyan gazdaságilag fontosak lehetnek, de kevésbé érintik az állami szuverenitást.

A másik magyarázat, ami fokozottan nehezíti a végrehajtás egységesítését a végrehajtás társadalom-érzékenysége, vagyis, hogy a polgári végrehajtási eljárások magukban foglalnak olyan kulturális, szociális és gazdasági aspektusokat, amelyek szükségessé teszik az egyes nemzeti sajátosságok fokozott tiszteletét. Az eltérő kultúrkörből fakadóan más az egyes országokban az adósok és végrehajtást kérők elvárása és tűrőképessége, és ha elméletileg túl is lehet lépni azon a tételen, hogy a törvényeket a szakmai előkészítést követően a választott politikusok fogadják el, a gyakorlatban nem lehet ettől eltekinteni: a politikusok ugyanis figyelembe veszik a választóik tömegeinek elvárásait is, ezáltal az eltérő kultúrkör és társadalmi elvárás fokozottan jelentkezik az adott országok végrehajtási kódexeiben, és nehezebben tud közelíteni attól eltérőhöz, mint egyéb területeken. Ennek során pedig nem lehet eltekinteni a fokozott nehézséget okozó ellentétes szempontoktól: a hatékony, erős, végrehajtást kérők érdekeit fokozottan érvényre juttató végrehajtási jog hozzájárul a gazdasági növekedéshez, viszont sok helyen a társadalom és a társadalom döntő részét kitevő polgárság olyan gazdasági fejlődést szeretne, ami figyelembe veszi a társadalmi aspektusokat is, ennek keretében pedig az adós alapvető jogainak védelmét. Különösen ide tartozik a családban éléshez való jog, és a lakáshoz való jog. Manapság is tetten érhető mindkét tendencia a szabályozás általános irányainak mikénti meghatározása vonatkozásában: a jelenkor dimenziójában bekövetkezett gazdasági és társadalmi változások a hitelezővédelem kiemelt figyelmét indukálják³, míg az adós érdekeinek gondos figyelembe vételét indokolja mindenképpen az a tény, hogy a végrehajtási eljárás nem kontradiktórius eljárás, és nem jellemzik olyan garanciális jellegű intézmények, formák, mint a pert.⁴ Az ellentétes szempontok közötti mérlegelés szükségképpen eredményeként általános jelleggel az adott végrehajtási szabályrendszer, illetve konkrétan az adott végrehajtási jogintézmények és szabályok vonatkozásában nagyobb mértékű eltéréseket szül az egyes államok végrehajtási szabályai között, aminek feloldása politikailag is nehéz. Ez viszonylag könnyen érzékelhető: veszünk egy 0-100-ig terjedő skálát, amelynek a 0-ás végpontján a fokozottan adósvédő végrehajtási rendszer és szabályok

² FEKETE BALÁZS: *A modern jogösszehasonlítás paradigmái*. <https://jak.ppke.hu/uploads/articles/12332/file/Fekete%20Bal%C3%A1zs%20PhD.pdf> 91. p.

³ JUHÁSZ ZOLTÁN: *A bírósági végrehajtás alkotmányossága – Az ombudsman gyakorlata a bírósági végrehajtókkal kapcsolatos ügyekben*. Themis: Az ELTE ÁLLAM- és Jogtudományi Doktori Iskola elektronikus folyóirata 30. p.

⁴ KAPA MÁTYÁS: *A hitelezők érdekeit védő új intézmények a bírósági végrehajtásban*, in: *Jogérvényesítés – Jogalkalmazás* (szerk.: Jakab András). Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Budapest, 2002. 69. p.

találhatók, a 100-as végpontján pedig a követelés mielőbbi behajtásának és a végrehajtást kérői szempontoknak teljes mértékű prioritást adó végrehajtási rendszer és szabályok. A gyakorlatban természetesen 0 és 100 nincs, de reálisan a 20 és 80 között már találhatók rendszerek, amelyek értelemszerűen óriási ellentétben állnak egymással. Minél nagyobb a távolság a két rendszer között a skálán, annál nehezebb nemcsak a teljes, de a részleges összehangolás is, az egységesítés lehetőségéről pedig már nem is beszélve.

IV. A végrehajtás egységesítésének legfőbb kérdései és problémái az Európai Unióban

Az előzőekben már láthattuk a végrehajtási szabályok harmonizálására irányuló társadalmi-gazdasági szükségszerűséget, az Európai Unióban pedig különösen jelentőssé válnak a hiányából eredő gyakorlati problémák, amikor azt látjuk, hogy azok a hitelezők, akik egy határozatot egy másik tagállamban kívánnak érvényesíteni, különböző jogrendszerekkel, eljárási követelményekkel és nyelvi akadályokkal kerülnek szembe. Ezeket pedig amennyire lehetséges, le kell építeni, és ez a végrehajtási szabályok harmonizálása útján következhet be. A gyakorlati problémák azt is feltárták, hogy szélesíteni kell a végrehajtáson belül az egységesítendő területeket és normákat, ezért az Európai Unió szupranacionális szervei egyre szélesebb körben igyekeznek kiterjeszteni a közösségi jog hatókörét.⁵ A legújabb tendenciák is azt mutatják, hogy a végrehajtási eljárás területén is újabb közösségi intézkedések, jogforrások láthatnak napvilágot a közeljövőben, amelyek már nem csupán a végrehajtás elrendelésével, hanem a végrehajtás fogatosításának kérdéseivel is foglalkoznak, amelyek tekintetében szintén indokolt az egységesítés.

Ezt azonban jó néhány, kifejezetten uniós és végrehajtás specifikus körülmény nehezíti, amelyekből a terjedelmi korlátokra tekintettel a jelen tanulmányban az alapvető problémák kerülnek tárgyalásra.

Ezek kiindulópontja, hogy az uniós jogrendszer nem szerves fejlődés eredményeként jött létre, ezért hiányzik belőle egy koherens fogalomrendszer és összefüggő jogi nyelvezet. További, e körbe tartozó nehézséget eredményező körülmény, hogy a közösségi jog normái természetesen nem önmagukban léteznek és működnek, hanem funkcionális interakció áll fenn az európai normák és a jogrendszer többi normája között, ezáltal gyakran a közösségi szabály nem is értelmezhető a nemzeti jogszabály nélkül.⁶ Ebből pedig már következik is, hogy miért is értelmezhető másképp ugyanaz az uniós norma, hiszen eltérő szabályokkal összhangban kell értelmezni. Mindezek nehézsége pedig a korábban tárgyaltak alapján a végrehajtás területén fokozottan jelentkezik.

Az általános kérdés konkrét tartalommal való megtöltésére példaként a végrehajtás szempontjából fontos rendes jogorvoslat kategóriáját lehet hozni. Az Európai Bíróság a Brüsszeli Egyezményhez kapcsolódóan meghozott, de a 44/2001/EK rendelet elfogadása után is irányadó ítélete (Industrial Diamond Supplies kontra Luigi Riva ügy, 43/77.) szerint rendes jogorvoslatnak azt kell tekinteni, amelynek benyújtására a határozatot hozó

⁵ GÁSPÁRDY LÁSZLÓ: *Törekvések az Európai Közösségek tagállamai polgári eljárásjogának közelítésére.* Sectio Juridica et Politica. Miskolc, 1994. 8. p.

⁶ HARSÁGI VIKTÓRIA: *Határozatok végrehajtása határokon átvélő polgári és kereskedelmi ügyekben az Európai Unióban.* <http://www.kmlaw.eu/pubs/vegrehajtas.pdf>; 23. p.

államban a határozat meghozatala nyomán megnyíló, meghatározott törvényi határidő áll rendelkezésre, és amelynek eredményeként a határozat hatályon kívül helyezésére vagy megváltoztatására kerülhet sor. A román jogirodalom szerint a rendes jogorvoslatok azok az eljárási eszközök, amelyeket bármelyik fél, bármely indokra hivatkozva benyújthat. A rendes jogorvoslatok elvi alapja, hogy azokkal megszorító feltételek nélkül, szabadon élni lehessen. A rendkívüli jogorvoslatok ellenben csak törvény által rögzített, szigorú feltételek teljesülése esetén vehetők igénybe. A magyar polgári eljárásjogi rendszerben rendes jogorvoslat az, amelyik még jogerőre nem emelkedett határozatot támad, míg rendkívüli jogorvoslat, amely már jogerőre emelkedett határozat ellen irányul. A nem jogerős határozatok ellen általában, a már jogerőre emelkedett határozatok ellen csak kivételesen van helye jogorvoslatnak. A magyar Pp.-ben szabályozott jogorvoslatok közül rendes jogorvoslat az ellentmondás, a fellebbezés és a csatlakozó fellebbezés, rendkívüli jogorvoslat a perújítás, a felülvizsgálati kérelem és a csatlakozó felülvizsgálati kérelem, vegyes jellegű a határozat kijavítása és kiegészítése iránti kérelem. Jó néhány módosítása ellenére ebben a felosztásban az új Pp. rendszertani változást nem hozott, így mind a régi, mind az új Pp. vonatkozásában irányadó. Jól látható tehát, hogy a csoportosítás közösségi fogalma eltér mind a magyar, mind a román megoldástól, és a fentiekhez hasonló, szükségképpen értelmezési és egységes alkalmazási nehézségeket generáló fogalmi disszonancia jó néhány egyéb tagállam egymás közti relációjában is fennáll.

A korlátok által lehetővé tett keretekben ugyanakkor reményt ad a harmonizálás minél magasabb fokának az elérése, hogy a problémák ismertek, megoldásukra pedig külön erre szakosodott munkacsoportok kerültek felállításra.

V. A végrehajtás egységesítésének fontos állomása: a Globális Végrehajtási Kódex

1. A Globális Végrehajtási Kódex általános kérdései

A Globális Végrehajtási Kódex a legalapvetőbb végrehajtási szabályoknak és jogintézményeknek az összehangolását célozza, ezért a jelen tanulmányban mindenképpen indokolt kitérni rá. Ennek során elsőként néhány alapvetés: egy elfogadott szabályrendszerrel van szó, amely azonban sem egészében, sem részeiben normatív kötelező erővel nem bír, sem a tagállamok, sem az egyes állampolgárok vonatkozásában. Tudományos kiindulópontként azonban mindenképpen hasznos, ráadásul kidolgozóinak nem titkolt célja nem elsősorban a tudományos felhasználás, hanem a gyakorlati megvalósulás.

Az UIHJ megfogalmazása szerint a Globális Végrehajtási Kódex egyik legnagyobb előnye és leghasznosíthatóbb ismérve, hogy tartalmazza azokat a gyakorlatokat, amelyek lehetővé teszik a végrehajtható jogcím megszervezését. Ez azért kiemelkedően jelentős, mert az Európai Tanács 2003. szeptember 9-i javaslata által elfogadott meghatározás szerint a végrehajtás jelentése „a bírósági határozatok és egyéb, bíróságon kívüli végrehajtható jogcímek végrehajtása a törvénynek megfelelően, amely kötelezi az alperest, hogy megtegye, vagy kifizesse azt, amit megítéltek.”

A Globális Végrehajtási Kódex feladata pedig azon alapelvek meghatározása, amelyeknek irányítaniuk kell a különböző folyamatokat, amik lehetővé teszik, hogy jogi feltételekkel kényszerítsenek egy személyt a végrehajtási jogcím hatályba léptetésére. Ez a szép jogi kifejezés gyakorlatilag a végrehajtás realizálását jelenti. Az alapelveknek pedig egyetemesen elismertnek és elfogadottnak kell lenniük, mert csak ez vezethet az államok közötti divergencia csökkenésére. Ennek megfelelően a feladat megtalálni és definiálni azon elvek összetartozó készletét, amelyek minden rendszer számára közősek a végrehajtható jogcím végrehajtására. Mindezek alapján alkotta meg a Globális Végrehajtási Kódexet az UIHJ tudományos tanácsa.

A kiindulópont a végrehajtásra vonatkozó alapvető jog deklarálása. Eszerint minden hitelezőnek, aki egy végrehajtható jogcím birtokosa, legyen az akár bírósági, akár bíróság eljárásán kívüli, joga van annak végrehajtásához és hatékony érvényesítéséhez a nemteljesítő adóst illetően, szigorúan a törvényben lefektetett feltételeknek megfelelően. Az elvi deklarációkat az Emberi Jogok Európai Bíróságának esetjoga is megerősíti, így az alábbiakra tekintettel e körben elmondható, hogy a kódex ezen célkitűzése megvalósul a gyakorlatban. A *Hornsby vs Görögország* ügyben a bíróság kifejtette, hogy a bírósági határozatok ésszerű határidőn belüli hatékony végrehajtásához fűződő jog az Európai Egyezmény 6. cikkének 1.§-a által biztosított tisztességes eljárás szerves része, figyelemmel arra, hogy a tisztességes tárgyaláshoz való jog konkrét és hatékony természete illuzórikus lenne, ha egy szerződő állam hazai igazságszolgáltatási rendszere lehetővé tenné, hogy egy jogerős, kötelező erejű bírósági határozat az egyik fél kárára végrehajthatatlan maradjon. A bírósági határozatok végre nem hajtása nem összeegyeztethető a jogállamiság elvével, ami nem pusztán a „Rechtstaat” vagy a „rule of law” elméleti deklarálása, hanem amelynek tiszteletben tartását a szerződő államok vállalták, amikor az Egyezményt ratifikálták. A *Nuutinen vs Finnország* ügyben a bíróság megállapította, hogy a végrehajtáshoz való jog a tisztességes eljárás kulcselemévé válik, ezáltal hozzáadva egy feltételes elemet az Európai Egyezmény 6. cikk 1.§-ának hatékonyságához, és a jogállamiság kiválóságához. A bíróság ebben az ügyben kifejti, hogy magától értetődően az ítélet jogerőssége annak végrehajtása nélkül pusztán egy javaslat marad, mert a hatékony végrehajtás a jogállamiság alapvető és megváltoztathatatlan eleme. A jogállamiság pedig ezáltal maga után vonja a magánhatalom közhatalommal való helyettesítését, és része a törvénytisztelő fél kárpótlásának érvényesítése.

2. A végrehajtások időszerűsége és a Globális Végrehajtási Kódex

Alapvetés és a realitásokra tekintettel így is fog maradni, hogy a végrehajtási eljárás lefolytatására nem ír elő konkrét határidőt jogszabály, és a Globális Végrehajtási Kódex sem teszi ezt. Ilyen reális szándék a végrehajtási jogok harmonizálása vonatkozásában sem képzelhető el, hiszen jelentős mennyiségű végrehajtási eljárásen kívüli, nehezen vagy egyáltalán nem feloldható akadály is hátráltathatja és sok esetben hátráltatja is a végrehajtási eljárások eredményes és időszerű befejezését.

Az UIHJ kutatásai és a végrehajtási jog egységesítésén dolgozó uniós munkacsoportok is általános kereteket és célokat fogalmaztak meg a végrehajtási eljárások határideje

vonatkozásában. Ezek alapján a végrehajtási eljárásnak lehetővé kell tennie, hogy a végrehajtást kérő követelése ésszerű és előrelátható határidőn belül végrehajtásra kerüljön. A felperesnek meg kell tudnia állapítania, hogy követelését milyen határidőn belül milyen feltételekkel tudja behajtatni, hiszen a végrehajtás egyik jogi ismérve, hogy véget vet a jogi vitának és korlátozza az adós menekülési lehetőségeit. A jelen pontban eddig kifejtettek és az imént ismertettek figyelembevételével a Globális Végrehajtási Kódex és a CEPEJ 2009. december 17-i, végrehajtásra vonatkozó elvei kimondják, hogy a végrehajtási eljárások határidőinek ésszerűeknek kell lenniük, és a tagállamok nem szabhatnak ki önkényesen a végrehajtás végét jelző utolsó határidőket. Az időtartam ésszerű természete vonatkozásában pedig a tagállamoknak egyértelmű és precíz követelményeket kell megállapítaniuk, amelyek változását lehetővé kell tenni az ügy természetétől és a megkívánt intézkedések típusától függően. A felek említett tájékoztatói lehetőségei vonatkozásában a végrehajtási eljárás várható időtartama tekintetében a Globális Végrehajtási Kódex azt a megoldást kínálja, hogy nyilvánosan hozzáférhető statisztikai adatbázisokat kell létrehozni, amelyek lehetővé teszik a felek számára, hogy kikalkulálják a nemzeti végrehajtási szabályozásban lehetséges különböző végrehajtási intézkedések valószínű időtartamát.

A modern jogtudomány kialakulása óta axiómaként szolgál az a tétel, mely szerint kontraproduktivitást eredményez a szankció, ha a szankcionált alanyon kívül eső körülmények miatt kerül kiszabásra, és ugyanígy kontraproduktív lesz, ha az alany által reálisan elvárható magatartás tanúsításának elmulasztását nem követi a mulasztással arányos szankció. Ez a tétel éppúgy érvényesül egyedi természetes személy alanyánál, kisebb és nagyobb struktúrájú jogi személyeknél, és a legnagyobb, állami dimenziójú szinten is. Az Emberi Jogok Európai Bírósága mindezek szellemében törekszik eljárni: több ízben megerősítette, hogy az állam felelős a jogerős határozatok végrehajtásáért, ha azok időben történő teljes körű végrehajtását gátló vagy megakadályozó tényezők a hatóságok ellenőrzési körébe tartoznak. A Bíróság áttekintette az ítéletek 6. cikk szerinti végrehajtását, és a késedelem ésszerűségének meghatározása szempontjából releváns tényezőként a következőket azonosította: a végrehajtási eljárások bonyolultságát, a kérelmező és az illetékes hatóság magatartását, valamint a bírósági ítélet mennyiségét és jellegét. A Bíróság gyakorlatát áttekintő munkacsoport megállapította, hogy a végrehajtás késedelmének indokoltága vagy indokolatlansága vonatkozásában alkalmazott kritériumok megegyeznek azokkal, amelyeket a Bíróság a polgári peres eljárások időtartama vonatkozásában használ, az imént említett kritériumok mellett még e körbe sorolták a végrehajtási eljárás fontosságát az érintett fél számára.⁷ Ezen kritérium megjelenése annak indokoltága mellett azonban további problémákat vet fel, hiszen gyakorló végrehajtóként tapasztalom, hogy mindegyik ügyfél számára a saját ügye a legfontosabb. Nyilvánvalóan vannak olyan esetek, amikor egzaktul értelmezhető ez utóbbi kritérium is, az alábbi példában legalábbis mindenképpen: vegyünk egy olyan magánszemélyt, akit hiteltartozása miatt a kilakoltatás fenyeget, mert a végrehajtási eljárás adósaként nem tudja kifizetni az állam illetékes hatóságai által jogosnak minősített tartozását. Ez a magánszemély ugyanakkor egy másik végrehajtási ügyben, ahol az ügyérték nagyobb, végrehajtást kérő, és az állam illetékes hatóságai által jogosnak minősített követelésének behajtása iránt folyik a végrehajtás. Amennyiben ezen végrehajtás hatékonyan és gyorsan lezárul, ki tudja fizetni adósságát, és

⁷ N. Frieco, *Dalloz Action Droit et pratique de la procédure civile 2014–2015* dir. S Guinchard, No 2012. 121 s.

ennek nemcsak az lesz az eredménye, hogy a másik végrehajtási eljárás is eredményesen zárul le, hanem az, hogy meg tudja tartani ingatlanát. Nyilvánvalóan megállapítható tehát azon végrehajtási eljárás fontossága az érintett fél számára, amelyben ilyen szituációban ő a végrehajtást kérő. Önmagában is, de az alábbi, másik szituációval szembeállítva különösen: ebben a végrehajtási eljárásban a végrehajtást kérő egy évi többmilliárdos forgalmat lebonyolító követeléskezelő cég, a végrehajtás tárgya pedig engedményezett közüzemi díj. Egyértelműen tehát kisebb a végrehajtási eljárás fontossága az érintett fél számára. Ezen szélsőséges esetek közötti szituációkban azonban kívülről objektíven nehezen eldönthető kritériumot hozott be a Bíróság a vizsgálatba. Az objektívizálás pedig fontos, hiszen a szubjektív fontosság a jog számára nem megragadható, objektív kritériumok felállítása viszont igen nehéz ebben a tárgykörben. A követelés összege kiindulópont lehet, de túldimenzionálni sem szabad, hiszen egy szerényebb anyagi helyzetű, adóságokkal küszködő végrehajtást kérő számára egy kisebb összeg is nagyobb jelentőséggel bírhat, mint annak többszöröse egy többmilliárdos forgalmat bonyolító cég végrehajtást kérő esetében.

Mindezek ellenére a Bíróság próbál többé-kevésbé objektív mércét felállítani a végrehajtások elhúzódtásának vizsgálatánál. Ennek egyik eszköze, hogy az utóbbi kritérium a többinél kevésbé fajsúlyosan érvényesül, illetve a Bíróság leginkább akkor hivatkozik erre a kritériumra, ha az egyértelműen megállapítható, és leginkább a többi kritérium kiegészítőjeként. A felállított és ismertetett kritériumok alapján – többek között – a Czernin kontra Cseh Köztársaság ügyben, a Yuriy Nikolayevich Ivanov kontra Ukrajna ügyben, és a Gorokhov and Roussaiev kontra Oroszország ügyben kimondta a Bíróság, hogy a határozatok végrehajtásának elmulasztásával vagy végrehajtásának túlzott késedelmével az adott állam az Egyezmény által védett jogokat megsértette. Ugyanakkor jól jelzi a komplexitást és a szigorú végrehajtásért felelős hatóságok tevékenységének értékelése vonatkozásában a Bendayan Azcantot and Benalal Bendayan kontra Spanyolország ügyben hozott döntés megállapítása, mely szerint az állam nem marasztalhatja el az adóست amiatt, hogy az érdekei megvédéséért felhasználja a végrehajtási eljárás által felkínált erőforrásokat. Kifejtette továbbá ennek deklarálása mellett a Bíróság, hogy abban az esetben is, ha az ügynek van egy bizonyos mértékű komplexitása, a végrehajtó hatóságnak gondossággal kell eljárnia a határozat végrehajtása valós lehetőségének sérelme nélkül.⁸

VI. Összegzés

Tudományos és szakmai alapon nehéz jósolni, hogy meddig juthat el a megkezdett folyamat a végrehajtási jogok egységesítése és harmonizálása vonatkozásában, hiszen mind a tárgyalat előremozdító körülmények, mind a tárgyalat nehézségek jelentős erőt képviselnek, az inga egyik vagy másik irányba való kilendülése pedig jogon túlmutató politikai szempontoktól, illetve államok egymás közötti alkujaitól is függ. Az eddig tett lépések azonban reményt adnak arra, hogy a felgyorsult fejlődés további, előremutató lépéseket eredményez.

⁸ EJEE 28142/04 Bendayan Azcantot and Benalal Bendayan kontra Spanyolország.

SIKET JUDIT*

Lehet-e „hintázni” a köz- és magánjogi jogviszonyok között?

A helyi közhatalom gyakorlója tulajdonosi szerepben

I. Bevezetés

Az állami, önkormányzati közfeladatok ellátásában, a közszolgáltatások nyújtása terén különös jelentőséggel bírnak a szerződéses kapcsolatok, a polgári jogi jogviszonyok. Ily módon szerződés tárgya lehet az állam, a helyi önkormányzat közfeladat ellátási kötelezettségének teljesítése, az általuk nyújtott közszolgáltatások. Az általuk kötött szerződések azonban különleges, a közjog által is érintett szerződések, amelyek esetében sajátos jogági keveredés tapasztalható.¹ A közszerződések, közigazgatási szerződésekre vonatkozó egységes anyagi- és eljárásjogi szabályozás a magyar jogban nem létezik,² ebben a helyzetben – a közigazgatási bíráskodás kiterjesztésével – érzékelhető változást, ugyan csak szűk területen, az új közigazgatási perjogi szabályozás hozott.

A közigazgatási szerződés normatív fogalmát a közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. tv. (a továbbiakban: Kp.) vezette be. A perjogi szabályozás ugyanakkor az anyagi jog számára is megnyitotta a lehetőséget egyes szerződések, megállapodások közigazgatási szerződéssé minősítésére a jogalkotásban. A szabályozás a jogviszony elemére és a hatásköri kérdésekre vonatkozó esetleges értelmezési szükségletet elkerülendő, lakonikusan rögzíti, hogy *közigazgatási szerződés* a magyar közigazgatási szervek között

* adjunktus, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Közjogi Intézet

¹ A szerződések sajátosságairól I. MOLNÁR MIKLÓS – MARGARET M. TABLER: *Gondolatok a közigazgatási szerződésekéről*. Magyar Közigazgatás, 2000/10. 597–610. pp. A szerződések tipizálására ld. többek között: PAPP TEKLA: *A közbeszerzési szerződés tipizálása*. Közbeszerzési Értesítő 2020. II. éfv. 4. sz. 48–52. pp.

² HORVÁTH M 2005, 142–147. pp. Az átfogó törvényi szabályozás igénye felmerült a közigazgatási hatósági eljárás-jog újrakodifikálása során is. L. Részletes jelentés az általános közigazgatási rendtartás koncepciójának előkészítéséről. <https://2015-2019.kormany.hu/download/c/c8/50000/20150514%20Jelent%C3%A9s%20az%20%C3%A1ltal%C3%A1nos%20k%C3%B6zigazgat%C3%A1si%20rendtart%C3%A1s%20koncept%C3%B3j%C3%A1r%C3%B3l.pdf> #!DocumentBrowse 27–28. pp. A közigazgatási szerződés megkötésére vonatkozó eljárásról l. részletesebben: SIKET JUDIT: *Procedural Issues of Public Contracts: European Effects and New Elements of Hungarian Regulation*. In: Impacts of the EU law on national legislation. Győr, 2018. 76–85. pp.

közfeladat ellátására kötött szerződés vagy megállapodás, továbbá az a szerződés, amelyet törvény vagy kormányrendelet annak minősít.³ A közigazgatási szerződés fentiek szerinti meghatározása azonban a közigazgatási szervek szerződéseinek csupán szűk körét öleli fel. Felvethető a kérdés, hogy helyes-e az a megközelítés, miszerint csak azok a jogviták kerülnek közigazgatási peres útra, amelyek meghatározóan közjogi tartalmú jogviszonyokkal kapcsolatosak.⁴ A felek közötti jogviszony tartalmi minősítése, a polgári és a közigazgatási bíraskodás közötti hatásköri elhatárolás is vetett fel értelmezési dilemmákat, a Kp. hivatkozott definíciója azonban ennek a folyamatnak gátat szab.⁵

Az egyes szerződések közigazgatási szerződésként történő anyagi jogi minősítése egységes szemléletű közszerződésekre vonatkozó szabályozás hiányában eshetőleges, orientáció hiányában a mindenkori jogalkotói preferenciáknak kitett területet képez. Nem lehet cél holisztikus kép felvázolása a közfeladatot ellátó, közszolgáltatást nyújtó szervezetek szerződéses viszonyairól, mindössze egyetlen kiragadott példán keresztül szemlélteti azt a dilemmát, hogy a joggyakorlat változása miként érint egy közjogi és magánjogi elemekkel is rendelkező jogviszonyt. A tanulmány arra kíván rámutatni egy kúriai döntés kapcsán, hogy a közhatalmi és tulajdonosi jogokat gyakorló helyi önkormányzatok esetében milyen dilemmák merülhetnek fel, egy a mindennapokban gyakran előforduló helyi közügy, a közterület használatára vonatkozó jogviszony kapcsán.

II. Közszerződés – közigazgatási szerződés – hatósági ügy

A közszerződések, közigazgatási szerződések a társadalmi viszonyok rendkívül széles körét fogják át, attól függően, hogy az állam, a helyi önkormányzat milyen jellegű közfeladatait valósítja meg szerződések útján. A közszerződés kifejezés által lefedett szerződéses jogviszonyok esetében az állam, az állam nevében eljáró szerv a szerződő féllel mellérendeltségi viszonyban, egyenrangú jogalanyként áll.

A közszerződést, közigazgatási szerződést az állam, a helyi önkormányzat általában a gazdasági folyamatokba való beavatkozásra, a gazdaságirányítás eszközeként használja

³ Kp.4. § (7) bekezdés 2. pont.

⁴ A közigazgatási szerződés magyar jogi fogalma. Wolters Kluwer (2021. április 21.) állást is foglal a kérdéssel kapcsolatban, alapvetően helyesnek tartja ezt a típusú szűkítő értelmezést. <https://jogaszvilag.hu/szakma/a-kozigazgatasi-szerzodes-magyar-jogi-fogalma/>

⁵ A bíróság minden szerződést polgári jogi szerződésnek minősített és arra a hatályos jogszabályokból a polgári bíróság hatáskörét vezette le, ameddig jogszabály kifejezetten nem tartalmazott eltérő rendelkezést, vagy hatósági jogkört a szerződés megkötésére. L. 1/2012. (XII.10.) KMK–PK vélemény a pénzügyi támogatásokkal kapcsolatos perek hatásköri kérdéseiről, továbbá Részletes jelentés a közigazgatás perrendtartás koncepciójának előkészítéséről. <http://www.keje.hu/wp-content/uploads/2018/05/20150514-Jelent%C3%A9s-a-k%C3%B6zigazgat%C3%A1si-perrendtart%C3%A1s-koncepci%C3%B3j%C3%A1nak-el%C5%91k%C3%A9sz%C3%ADt%C3%A9s%C3%A9r%C5%91l.pdf> 14–18. pp.

fel.⁶ A közjog szerződéseit illetően a közigazgatás-tudomány megközelítése nem tekinthető kiforrottnak, még az elnevezést tekintetében sem.⁷ A szerződések tartalmi elemei kapcsán egyetértés mutatkozik abban, hogy (1) a szerződés egyik alanya mindig közjogi jogalanyisággal rendelkező szervezet, amely az esetek egy részében közhatalommal, adott esetben jogalkotási jogkörrel felruházott szerv,⁸ (2) a szerződés tárgya valamely közfeladat ellátása, (3) érvényesül a közérdek szupremáciája, (4) a felek mellérendeltsége ugyan érvényesül, ugyanakkor a jogviszony közjogi jogalanya többletjogokkal rendelkezik, (5) a szerződéses jogviszonyból származó jogvita közigazgatási bíráskodás körébe tartozik, (6) a polgári jogi szabályok mellett meghatározó a közjog szabályozása.⁹

Érdemes arra is figyelmet fordítani, hogy a bírói gyakorlat mely típusú szerződéseket tekintette a közigazgatási bíráskodás körébe tartozó szerződésnek a Kp. hatályba lépése előtt. A Kúria joggyakorlat elemző csoportja 2014-ben rámutatott arra, hogy a közigazgatási bíráskodás körébe tartozó közszerződések a költségvetési támogatás folyósítására vonatkozó szerződések, a közfeladat ellátására kötött szerződések, a közterület használatával kapcsolatos ügyek és a közigazgatási hatósági szerződésekkel kapcsolatos jogviták.¹⁰ A költségvetési támogatásokkal kapcsolatos szerződéses viszonyok, a közfeladat ellátására kötött szerződések rendkívül tág kört fognak át, amelynek áttekintésére ehelyütt nincs lehetőség. A közterület használatával kapcsolatos ügyeket a joggyakorlat a közigazgatási bíráskodás körébe tartozó szerződéses jogviszonyként kezelte, e sajátosságok tanulmányozására a következő fejezetben nyílik lehetőség. A hatósági szerződés közigazgatási szerződésként történő besorolása annak ellenére problematikus, hogy a Kp. egyértelműen ebbe a körbe sorolja, polgári jogi értelemben nem minősül szerződésnek.¹¹ A hatóság abban az esetben, ha azt jogszabály lehetővé teszi, vagy előírja a közérdek és az ügyfél szempontjából is előnyös rendezése érdekében határozathozatal helyett az ügyféllel írásban hatósági szerződést köthet.¹² Ebben az esetben a szerződéses jelleg egyáltalán nem érvényesül, a következők miatt: megkötésére a hatósági eljárás szabályai szerint kerül sor, a hatóság szuprematív szerepben van, a hatóság-ügyfél kapcsolatban a melléren-

⁶ A tervszerződések rendszerének hazai adaptálási lehetőségei. Kutatási zárótanulmány. MTA Regionális Kutatások Központja Dunántúli Tudományos Intézet, Pécs, 2004. http://www.terport.hu/webfm_send/521 94–95. pp.

⁷ A szerződések tipizálására ld. többek között: PAPP TEKLA: *A közbeszerzési szerződés tipizálása*. Közbeszerzési Értesítő 2020. II. évf. 4. sz. 52–53. pp. HORVÁTH M TAMÁS: *A közigazgatási szerződések szabályozási koncepciója*. Magyar Közigazgatás 2005/3. 142. p.

⁸ Az állam, a helyi önkormányzat kettős szerepben jelenik meg, egyrésztől közhatalmat gyakorló, másrésztől szerződő fél. A közhatalmat gyakorló állam pl. jogalkotási aktusával ellehetetlenítheti az állam mint szerződő fél szerződéses teljesítését. A felelősséget az államnak mint szerződő félnek nem kell viselnie, hiszen a teljesítést lehetetlenné tevő aktust az állam mint közhatalmat gyakorló bocsátotta ki. Az állam mint jogi személy csak mint a vagyoni jogviszonyok alanya lehet polgári jogi szerződés, polgári jogviszony részese. A felek mellérendeltségéből, egyenrangúságából következően reá ugyanúgy kihatnak az állam közigazgatási, közjogi funkciójából fakadó eljárásai, intézkedései, esetleges mulasztásai, mint a jogviszony többi alanyára. Erre a következtetésre jutott a Legfelsőbb Bíróság a Legf. Bír. Gfv. X. 31.639/2001. sz. döntésében. BH2002. 235. L. Kisfaludi 2018, [48] 9. p.

⁹ Kutatási zárótanulmány 2004. 95–96. pp., PAPP 2020, 53. p.

¹⁰ Közigazgatási perjog (Összefoglaló vélemény). Kúria Közigazgatási-Munkaügyi Kollégium Közigazgatási joggyakorlat-elemző csoport 2014.El.II.F.1/7. Budapest, 2014. 10. p.

¹¹ KISFALUDI ANDRÁS: *A szerződés jogintézménye az állami funkciók ellátásában*. Polgári jog 2018/1. [18] 4. p.

¹² 2016. évi CL. tv. az általános közigazgatási rendtartásról (Ákr.) 92. § (1) bekezdés.

deltség nem értelmezhető, és az ügyfél mulasztása esetén a hatóság végrehajtható döntésévé válik. A hatósági szerződés hatósági határozatnak minősül, amellyel a hatóság érdemben dönt: a hatósági ügyben jogot, kötelezettséget állapít meg az ügyfél számára.¹³

III. A közterület hasznosítása

A helyi közügyek, a helyben biztosítható közfeladatok körében kötelező feladata a helyi önkormányzatnak a településüzemeltetés, ideértve a helyi közutak és tartozékaik, a közparkok és egyéb közterületek kialakítását és fenntartását is.¹⁴ 1994. június 30-ig a közterület használatának szabályairól a korábbi építési törvény, illetőleg miniszteri rendelet tartalmazott rendelkezéseket, az engedélyezési hatáskör az elsőfokú építésügyi hatóságot illette meg.¹⁵ A díjak megállapítása, a közterület használata feltételeinek megállapítása az önkormányzatok közhatalmi, illetőleg tulajdonosi jogkörét képezte.

A jelenleg hatályos építésügyi törvény annyiban tartalmaz szabályozást, hogy egyrészről meghatározza a közterület fogalmát, miszerint közterületnek minősül a közhasználatra szolgáló minden olyan állami vagy önkormányzati tulajdonban álló földterület, amelyet az ingatlan-nyilvántartás ekként tart nyilván, másrészt pedig rendelkezik arról is, hogy a közterület rendeltetésének megfelelően bárki használhatja, továbbá a használatot illetően további szabályokat jogszabály állapíthat meg.¹⁶ A helyi önkormányzatok számára a közterület-használat rendjének rendeletben történő szabályozására a helyi önkormányzatok feladat- és hatásköreit rendező törvényi szintű szabályok teremtették meg a lehetőséget.¹⁷ A bevezetőben már felvetett kérdés akként merült fel, hogy az önkormányzatok közhatalmi jogkörükben hatóságként, közigazgatási hatósági eljárásban, vagy tulajdonosi jogaikat gyakorolva tulajdonosként, a polgári jog szabályai alapján rendelkezhetnek a közterületre vonatkozó szerződés megkötéséről.

1. A közterület jogi minősítése, a tulajdonosi jog gyakorlása

A helyi önkormányzatok a helyi közhatalom gyakorlói, a képviselő-testületek az önkormányzati tulajdon tekintetében alkotmányos alapokon gyakorolják a tulajdonost megillető jogokat.¹⁸

¹³ A hatósági ügy teljes definícióját l. az Ákr. 7. § (2) bekezdésében, eszerint hatósági ügy az, amelynek intézése során a hatóság döntésével az ügyfél jogát vagy kötelezettségét megállapítja, jogvitáját eldönti, jogsértését megállapítja, tényt, állapotot, adatot igazol vagy nyilvántartást vezet, illetve az ezeket érintő döntését érvényesíti.

¹⁴ 2011. évi CLXXXIX. tv. Magyarország helyi önkormányzatairól (Mötv.) 13. § (1) bekezdés 2. pont.

¹⁵ 1964. évi III. tv. az építésügyről (Ét.) és 22/1970. (XI. 18.) ÉVM-KPM együttes rendelet a közterület-használat engedélyezésével kapcsolatos eljárásról.

¹⁶ 1997. évi LXXVIII. tv. az épített környezet alakításáról és védelméről (Étv.) 2. § 13. pont és 54. § (5) bekezdés.

¹⁷ 1990. évi LXV. tv. a helyi önkormányzatokról (Ötv.) 8. § (1) bekezdés, Mötv. 13. § (1) bekezdés.

¹⁸ 1949. évi XX. tv. a Magyar Köztársaság Alkotmányáról 44/A. § (1) bekezdés b) pont és Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) 32. cikk (1) bekezdés e) pont.

A közterületek az önkormányzati tulajdon részét képezték korábban is és jelenleg is. A korábbi, 1990-es önkormányzati szabályozásban az önkormányzat tulajdona forgalomképtelen és korlátozottan forgalomképes törzsvagyomból, továbbá forgalomképes vagyomból állt. A közutak, közparkok, közterületek a forgalomképtelen törzsvagyon körébe tartoztak. A 2012. január 1-jével négy lépcsőben hatályba lépett és jelenleg hatályos helyi önkormányzatokra, valamint az önkormányzati tulajdonra vonatkozó szabályozás alapján az önkormányzat tulajdona a nemzeti vagyon része, törzsvagyomból és üzleti vagyomból áll, hasznosítására a nemzeti vagyon hasznosítására, védelmére vonatkozó szabályokat kell alkalmazni.¹⁹ Az önkormányzatok törzsvagyona a kizárólagos tulajdonban álló vagyontárgyakból, valamint a korlátozottan forgalomképes vagyoni elemekből tevődik össze. A közterületek, helyi közutak, parkok, terek a kizárólagos tulajdoni körbe tartoznak, bárki számára használhatók. A közterület jogi minősítése a szabályozás területén változatlanul tekintendő. A közterület definícióját korábban is és jelenleg is az építésügyi jogszabályok rögzítik.

2. A közterület hasznosítása az Alkotmánybíróság értelmezésében

Az Alkotmánybíróság (AB) számos alkalommal vizsgálta utólagos normakontroll eljárás keretében a helyi önkormányzatoknak a közterület használatát, a közterületek rendjének fenntartását, a díj megállapítását, a szerződéskötés eljárásának szabályozását tartalmazó rendeleteit. A vizsgált, a Kúria legújabb gyakorlatában is a helyi önkormányzatok által hivatkozott AB döntések ugyan az Alaptörvény elfogadását megelőzően születtek, az akkori megállapítások alapvetően helytállóak jelenleg is, a helyi önkormányzatok közhatalmi és tulajdonosi szerepét, azok szétválasztását illetően. Ami a konceptuális különbséget, egyben a kontinuitást is jelenti, hogy az AB a helyi önkormányzatok tulajdonosi jogainak prioritásából indult ki a közterületek hasznosításának vizsgálata során. Az AB arra az elvi álláspontra helyezkedett, hogy a helyi önkormányzatok a közterület-használatot polgári jogi jogviszonyként vagy önkormányzati hatósági ügyként szabályozhatták, ha élni kívántak szabályozási jogukkal.²⁰

A helyi rendeleti szabályozásokkal kapcsolatban kifejtette, hogy a közterületet bárki szabadon használhatja, a rendeltetésének megfelelő célra. Aki viszont meghatározott közterületet engedély alapján birtokba vesz, az előnyhöz jut, ennek ellenértékeként közterület-használati díjat kell fizetni. Azzal kapcsolatban, hogy helyi önkormányzat a közterület-használati díj megállapításakor milyen szerepkörben jár el és milyen tényezőket mérlegelhet, az AB úgy foglalt állást, hogy a helyi önkormányzat (1) tulajdonosi érdekeit érvényesíti, (2) alkotmányos feladatkörében eljárva közhatalmat gyakorló szervként érvényesíti a városrendezési tervek előírásait, a városképi a műemlékvédelmi, a közegészségügyi, köztisztasági, kereskedelmi, turisztikai szempontokat. Kitért az AB arra is, hogy azzal, hogy a helyi önkormányzat szerződésre, azaz polgári jogi aktusra utalja a hozzájárulás célokhoz és kategóriákhoz igazodó összegét, a szerződés megtámadhatóságára vonatkozó polgári eljárásnak is helye lehet. A helyi önkormányzati rendeletben meghatározott díjszabásra szerződési

¹⁹ 2011. évi CXCVI. tv. a nemzeti vagyonról.

²⁰ 1358/H/2008. AB határozat, 1359/H/2008. AB határozat.

ajánlatként kell tekinteni, az ajánlat elfogadása nyilvánvalóan nem kötelező, szerződéskötési kényszer nem állt fenn, a feltételek minden igénylőre nézve egyformák.²¹ Ugyanezt az álláspontot erősítette meg egy későbbi határozatában, kiegészítve azzal, hogy a díjak mértékének megállapításával kockázatot vállal a tulajdonosi jogokat gyakorló önkormányzat, a közterület-használati díjakból származó bevételeit illetően.²²

A vizsgált esetek óta eltelt több mint egy évtized alatt az önkormányzati hatósági ügyként történő szabályozás felé mozdultak el a helyi önkormányzatok, azonban – amint az a következő részben a Kúria döntéseinek elemzése során – nyilvánvalóvá válik, ebben az időszakban a polgári jogi szerződéses alapon történt közterület-hasznosítás is több helyi önkormányzat esetében érvényesült.

3. A Kúria gyakorlata

A közterület-használat szabályozását tartalmazó helyi önkormányzati rendeleti előírások felülvizsgálatával a Kúria Önkormányzati Tanácsa is több esetben foglalkozott, a döntések közül egy 2017-ben született, a további joggyakorlatot megalapozó, elvi jelentőséggel bíró döntés tartalmának felvázolása mérvadó jelentőségű.²³

A Tanács a közterület-használat magánjogi szabályozási elemeket illetően megállapította, hogy nem egységes a joggyakorlat abban a kérdésben, hogy a közterület-használati hozzájárulás közigazgatási jogintézmény-e, illetve annak polgári jogi jogviszonnyá minősítése a helyi önkormányzat rendelete által jogszerű-e. Vizsgálatának fókuszában így az állt, hogy az önkormányzatok a közterület-használat vonatkozásában hatóságként, közigazgatási eljárásban, vagy tulajdonosként magánjogi alapokon járhatnak-e el. A Kúria e döntésében a közterületet „véges közjóságnak” tekintette, ebből a minősítésből pedig a közhatalomként való eljárásra vont le következtetést, tehát szükségesnek ítélte meg, hogy a közterület használata mint tartós igénybevétel csak szabályozott módon történhessen. Fontos szerepet kapott az is, hogy a közterület-használó élhessen jogorvoslati jogával az önkormányzat esetleges elutasító döntésével szemben, amely végső soron közigazgatási jogvitának minősül.

A jogi sajátosságokat illetően kiemelte, hogy a jogviszony oldalán megjelenő állam, helyi önkormányzat köztulajdonnal való rendelkezésre felhatalmazással bíró jogalanyként jár el. A szolgáltatás, ellenszolgáltatás egyensúlya korlátozottan érvényesül, nem magánjogi keretek között. A közterületek az önkormányzatok forgalomképtelen törzsvagyonának tárgyait képezik, amely a létesíthető polgári jogviszonyok tekintetében jelentős korlátot jelent. Kiemelte a Kúria azt is, hogy a forgalomképtelen törzsvagyon tulajdonosaként a helyi önkormányzat „nem ugyanolyan tulajdonosi jogok gyakorlója”, mint üzleti vagyona tekintetében, sőt, az önkormányzat „nem szokványos magánjogi szerződő fél”, mivel szabályozója is az önmagát érintő jogviszonynak. A szabályozás célja, hogy a közterületek mindenki által való használhatósága ne sérüljön. A közhatalmi szabályozással kapcsolatban megállapította

²¹ 46/B/1996. AB határozat 3.2., 3.5–3.6.

²² 434/B/2005. AB határozat.

²³ Kőf.5.033/2017/4. sz. határozat Budapest Főváros Önkormányzata Közgyűlésének a Fővárosi Önkormányzat tulajdonában álló közterületek használatáról szóló 3/2013. (III.8.) Főv. Kgy. rendelet részleges megsemmisítéséről.

a döntés, hogy az önkormányzat, mivel rendeletalkotási feljogosítottságánál fogva közhatalmat gyakorol, így nem lehet mellérendeltségi viszonyban a használatot igénylővel. A közterület-használatot alapvetően közjogi-közigazgatási jogviszonynak minősítette, megállapítva azt is, hogy a magánjogi szabályoknak elsősorban a közigazgatási szerződési kapcsolat háttérjogaként lehet jelentőségük. Lefektette továbbá azt is, hogy

„...nem lehet „hintázni” a köz- és magánjogi jogviszonyok között, azaz mindig onnan kölcsönvenni egy-egy elemet, ahonnan célszerűbbnek látszik...ha a közhatalmi szereplő diktálni tudja a szerződési feltételeket, akkor a másik megállapodó fél számára közjogi garanciákat kell biztosítani, mindenekelőtt jogorvoslati formában.”²⁴

A döntés elvi tartalmában – árnyalva a korábban ismertetett megállapításokat – rögzítette a Kúria, hogy a közterület-használati jogosultság megadására irányuló jogviszony tárgyát komplex közjogi-közigazgatási kapcsolatrendszerbe ágyazódó önkormányzati hatósági ügy képezi. Kifejezetten ebben a közigazgatási jogi keretben a szabályozásnak többféle megoldása lehet. A szerződési kapcsolat nem kizárt a közigazgatási anyagi és eljárási jogviszony körébe illeszkedő módon, mögöttes magánjogi szabályok alkalmazása mellett.

A Kúria egy friss döntésében²⁵ azonban a „lehet-e hintázni köz- és magánjogi viszonyok között” kérdéssel kapcsolatban lényegesen határozottabb álláspontot alakított ki Budapest Főváros XIII. kerület önkormányzatának a közterület-használat tárgyában alkotott rendeletével kapcsolatban. A döntés elvi tartalma a közterület-használati jogviszonyt *expressis verbis* hatósági jogviszonynak minősítette, azt az önkormányzat nem rendezheti polgári jogi jogviszonyként. A hatósági szerződéssel kapcsolatban kimondta, hogy az közigazgatási szerződés, azonban annak megkötése nem változtat a felek közötti jogviszony jellegén, azt nem teszi magánjogi jogviszonnyá.²⁶

IV. Következtetések

A közjogi jogi személyek szerződéses jogviszonyaiban a polgári jog és a közjog, közigazgatási jog jogági keveredése eredményeképpen esetről-esetre változhat, hogy a közjogi, illetőleg a magánjogi elemek válnak dominánssá, egységes anyagi és eljárásjogi szabályozás hiányában. A címben felvetett kérdésre a válasz nyilvánvaló; nem lehet „hintázni” közjogi és magánjogi jogviszonyok között, mind a jogalkotásban, mind a joggyakorlatban elengedhetetlen a kellő következetesség. Az is megállapítható a vázolt döntések alapján, hogy nem egy perjogi definíció és egy jogalkotó felhatalmazás jelenthet valódi rendezést a közigazgatási szerződéseket illetően.

A közigazgatási bíráskodás mint a rendszerváltozás mostoha gyermeke – legalábbis az önálló szervezeti keretek kialakítása szempontjából – nem ért révbé.²⁷ A közigazgatási

²⁴ Köf.5.033/2017/4. sz. határozat [51].

²⁵ Köf.5.010/2021/4. sz. határozat.

²⁶ Köf.5.010/2021/4. sz. határozat [41].

²⁷ TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ: A rendszerváltoztatás mostohagyermeké révbé ér, avagy az önálló közigazgatási bíráskodás megteremtéséhez vezető jogalkotói út. Acta Humana 2019/1. 7–22. pp.

perjog megújítását követően elindult egy folyamat, amely a közjogi elemeket is tartalmazó szerződéses jogviszonyok egy részét a közigazgatási bírászkodás hatókörébe kívánja vonni, anyagi jogi normák elfogadásával. A szerződések közigazgatási szerződéssé minősítése a jogalkotó részéről gondos mérlegelést igényel, hiszen e minősítés magában hordozza azt is, hogy a szerződés teljesítéséből eredő esetleges jogvita közigazgatási jogvita, a közigazgatás bírászkodás körébe kerül. Ezzel összefüggésben hangsúlyozandó, hogy a közigazgatási bírászkodás középpontjában a jogszerűség áll, így megfontolandó, hogy alkalmas eszköznek minősül-e az érdeksérelmek orvoslására.

A közterület-használat szabályozásának koncepcionális kérdése azt mutatja, hogy a joggyakorlat ebben a kérdésben nem bizonyult konzekvensnek, amelyet a Kúria két, részletesen ismertetett döntése jól mutat. Mi húzódhat meg a háttérben? A helyi önkormányzatok közhatalmat gyakorló, szabályozási autonómiával rendelkező szervek, amelyek a tulajdonukba tartozó önkormányzati vagyont illetően gyakorolják a tulajdonosi jogkört. Az AB gyakorlatában e két szerepkör különvált, a helyi önkormányzatok szabályozási autonómiája abból a szempontból kapott hangsúlyt, hogy dönthetett abban a kérdésben, hogy polgári jogi jogviszonyként, illetőleg hatósági ügyként szabályozza a közterület hasznosítását. Az AB emellett prioritást biztosított a tulajdonosi szerepkörnek, elismerve a vállalkozás, a verseny szabadságát. A Kúria döntései a közhatalom gyakorlásának elsődlegességére hívták fel a figyelmet, a szuprematív jogviszonyoknak biztosítva előnyt, egyúttal szélesítve a közigazgatási bírászkodás hatókörét. A koncepcionális változás viszont nem vezethet el addig, hogy a közhatalom gyakorlása *ab ovo* kizárja a helyi önkormányzatok magánjogi jogalanyiságát.

SOÓS EDIT*

Az európai területi együttműködési csoportosulások (EGTC) az EU határ régiókban

A határon átnyúló együttműködések intézményesülését és működését sokáig jelentősen akadályozta, hogy a tagállamok és azok helyi és regionális hatóságai között az eltérő nemzeti jogi szabályozás és eljárások következtében lényeges eltérések voltak a határ menti együttműködések menedzselése és működtetése során. A konkrét szabályozás hiánya az együttműködésekben résztvevő egységek, jogi és közigazgatási rendszerek különbözőségeire vezethető vissza, valamint arra, hogy nem létezett olyan társasági jogi eszköz, amely egész Európában érvényes és alkalmas lett volna a határ menti együttműködésekben való alkalmazásra. A kapcsolatokat az esetek nagy részében többoldalú, európai szintű együttműködések, illetve két- és háromoldalú megállapodások szabályozták, amelyben a központi kormányok politikai aktorai domináltak.¹ A különböző együttműködési formák sokféle intézményi változatban működtek (pl. eurorégiók, munkaközösségek), nem volt egységesen szabályozott struktúrájuk.

A nemzetközi jogi, a közösségi jogi és a nemzeti jogalkotási folyamatok nagyban hozzájárultak az együttműködések sikerét garantáló előfeltételek biztosításához, az Európai Unióban megfigyelhető európaizáció és a decentralizáció következtében igényként jelentkező demokratikus normák megteremtéséhez.

A nemzetközi szervezetek közül az Európa Tanács, az Európai Határ Menti Térségek Szövetsége, valamint az EU intézményei formális és informális eszközökkel jelentős lépéseket tettek a határ menti együttműködések kialakulását akadályozó jogi nehézségek felszámolása és a határ menti kapcsolatok megerősítése érdekében.

Európai szinten az első nemzetközi jogi dokumentum, amely a határ menti együttműködések átfogó szabályozására törekszik, az Európa Tanács által 1980-ban elfogadott Madridi Keretegyezmény. A Keretegyezmény legfőbb érdeme a helyi és területi hatóságok közötti határon átnyúló együttműködések jogi keretének a megteremtése. A Keretegyezmény elismeri a területi önkormányzatok, illetve közigazgatási szervek jogát a határ menti kapcsolatok létesítésére, mintákat és ajánlásokat nyújt a tagállamok számára a határ menti térségek és települések együttműködésének megkönnyítéséhez.²

* egyetemi docens, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Politológiai Tanszék

¹ ASSOCIATION OF EUROPEAN BORDER REGIONS: *Gyakorlati Útmutató a Határon Átnyúló Együttműködésekhez*. European Commission. Gronau, 1997. A3. 2–3. pp.

² Területi Önkormányzatok és Közigazgatási Szervek Határmenti Együttműködéséről szóló, 1980. május 21-én, Madridban kelt Európai Keretegyezmény. ETS No. 106.

A strukturált határ menti együttműködések hatékonyabb megszervezése, a tagállamok között fennálló akadályok elhárítása a nemzetközi erőfeszítéseken túl idővel közösségi szintű intézkedést is megkövetelt. Az európai helyi és regionális önkormányzatok közötti, határokon átívelő együttműködés jelentős politikai és jogi elismerést kapott az Európai Unióban a 2007-2013-as költségvetési időszakban. A területi kohézió a gazdasági és társadalmi kohézió mellett az egyik új, kiemelt fontosságú céllá vált a felhasználható kohéziós politikai forrásokra vonatkozó jogalkotási csomagban. A kohéziós politika európai területi együttműködésre vonatkozó célkitűzésével összefüggésben kiemelt jelentőséggel bír az Európai Parlament és a Tanács 2006. július 5-i 1082/2006/EK rendelete az európai területi együttműködési csoportosulásról.³

A tanulmány célja a határon átnyúló együttműködésekre vonatkozó európai és hazai joganyag áttekintése mellett a Magyarország belső és külső határai mentén található EGTC-k bemutatása, jelentőségének értékelése az EGTC-k forrásanyagai és jogi dokumentumok alapján.

1. A határon átnyúló együttműködések kialakulása

A határon átnyúló együttműködések kiépítésének kezdete a második világháború utáni évtizedre tehető, bár a kapcsolatok szervezett formát csak később, az 1960-as években öltöttek. A határ menti területek nem minden esetben számítanak elmaradott térségnek, mégis hordoznak speciális jellemzőket abból adódóan, hogy a fejlődés centrumaitól távol esnek, és a határok elválasztják őket a szomszédos területektől.

Az egyre szélesebb körben terjedő és megszilárduló együttműködési gyakorlatra fokozatosan épültek rá a kooperációknak formális keretet biztosító alapelvek, jogi eszközök – az Európa Tanács és az Európai Határ Menti Térségek Szövetsége támogatásával –, majd lassan kialakultak a megfelelő intézményi struktúrák. Ezt a tendenciát növelte az Európai Unió regionális politikájának megjelenése, és az INTERREG (1989) nevű közösségi támogatási program elindítása,⁴ amely az EU külső és belső határai mentén alakuló együttműködések egyaránt segítette, és a „határok nélküli Európa” koncepcióját tovább erősítette.

A határon átnyúló együttműködések intenzitása Közép- és Kelet-Európában a nyugat-európai folyamatokhoz képest jóval kisebb.⁵ A térség országai rendkívül zárt határokkal rendelkeztek, amelyek az 1990-es évekig szinte átjárhatatlanok voltak, így kizárták a nyugati típusú együttműködés lehetőségét. Ha a határok nyitottak, szabadabb az országok és a térségek között az átjárás, akkor képesek mindezeket összekapcsolni és a határos területek integrációját elősegíteni. Viszont ha a határok zártak, akkor egy térség viszonylag homogén

³ Az Európai Parlament és a Tanács 1082/2006/EK rendelete (2006. július 5.) az európai területi együttműködési csoportosulásról. HL L 210, 2006. 7. 31.

⁴ EUROPEAN COMMISSION. DIRECTORATE GENERAL FOR REGIONAL POLICY: *Ex-Post Evaluation of the 1989-1993 Objective 2 programmes. Synthesis Report*. Brussels, 1990.

⁵ SOÓS EDIT – FEJES ZSUZSANNA: *Határon átnyúló együttműködések Magyarországon*. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged, 2009. 22. p.

etnikai közösségeit és földrajzi tereit is képesek megosztani.⁶ A határok megnyitásával nemcsak a kooperáció lehetősége, hanem egyben a már jól működő EU-s minták, a vonatkozó jogi normák és pénzügyi támogatási eszközök is megnyíltak az együttműködések számára.

II. A határon átnyúló együttműködések többszintű jogi szabályozása

Az Európai Unió pénzügyi támogatásai, valamint az európai integráció bővülése és mélyülése egyre inkább szükségessé tette, hogy az uniós intézmények is állást foglaljanak a határon átnyúló együttműködések jogi státuszának rendezésével kapcsolatban.

Az Európai Unió 2006-ban a határon átnyúló együttműködések teljesen új, a korábbiaknál sokkal hatékonyabb formájának jogi kereteit alkotta meg. Az új típusú együttműködések jogi alapjait megteremtő uniós szintű jogszabály az európai területi együttműködési csoportosulásról szóló 1082/2006/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet (EGTC-rendelet).

A csoportosulás (EGTC) létrehozásával az Európai Unió új jogintézményt, jogi személyiséggel rendelkező „európai” társasági jogi formát teremtett. Az EGTC mint új társasági jogi eszköz olyan joghézagot kíván betölteni, ami a határon átnyúló együttműködések rendszerét akadályozta, és amely az EU valamennyi tagállamában közvetlenül hatályos és alkalmazandó.

Az 1082/2006/EK rendelet a csoportosulás létrehozásának és működésének egyszerűsítése és javítása érdekében az 1302/2013/EU rendelettel 2013. december 17-én módosításra került. Az új szabályozás egyszerűsíti az eljárásokat, és bővíti azon jogalanyok körét, amelyek EGTC tagjává válhatnak.⁷

Az EGTC-rendelet figyelembe veszi a szubszidiaritás és az arányosság elvét, úgy alakítja a szabályozási kereteket, hogy közben tiszteletben tartja valamennyi tagállam alkotmányos rendjét. Minden tagállamnak meg kellett alkotni a saját nemzeti végrehajtási jogszabályát, hogy minden együttműködés esetében a tagállami jogrendhez leginkább igazodó, lehetőleg hatékonyabb intézményi struktúrával rendelkező EGTC jöhessen létre. Magyarország 2007-ben elsőként fogadta el az uniós rendeletet kiegészítő és végrehajtó nemzeti szabályozást (2007. évi XCIX. törvény), majd hasonlóképpen az első között ültette át a magyar jogrendbe hét évvel később (2014. évi LXXV. törvény) az uniós rendelet módosított változatát (1302/2013/EU).⁸

⁶ RECHNITZER JÁNOS: *Határ menti együttműködések Európában és Magyarországon*. In: Nárai Márta – Rechnitzer János (szerk.): *Elvlaszt és összeköt, a határ*. Társadalmi és gazdasági változások az osztrák-magyar határ menti térségben. MTA Regionális Kutatások Központja. Győr-Pécs, 1999. 16. p.

⁷ Az EGTC-rendelet 17. cikke értelmében az Európai Bizottságnak 2011. augusztus 1-ig jelentést kellett készítenie az EGTC-rendelet tagállamokban tapasztalt alkalmazásáról, és módosító javaslatot volt köteles benyújtani az Európai Parlamenthez és a Tanácshoz.

⁸ 2014. december 20. napján lépett hatályba az európai területi társulásról szóló 2014. évi LXXV. törvény, amely hatályon kívül helyezte a 2007. évi XCIX. törvényt. Az új törvény 4. §-a kimondja, hogy a csoportosulás neve az "európai területi társulás" elnevezést kell, hogy tartalmazza.

A rendelet és a törvény rendelkezéseit a csoportosulások egyezménye és alapszabálya egészíti ki, amely megállapítja a feladat-és hatásköröket.⁹ A csoportosulás a decentralizált kormányzás eszköze, az első olyan példa az EU szabályozásában, amikor egy rendelet speciális jogokat biztosít a különböző tagállamok helyi, regionális és nemzeti közjogi intézményeinek, illetve ezekbe tartozó társulásoknak, ha azok legalább két EU-tagállam területén helyezkednek el, hogy egyesített struktúrát hozhassanak létre a hatékonyabb együttműködés érdekében.¹⁰ Az EGTC-rendelet két kötelezően létrehozandó szervezeti egységről (közgyűlés és igazgató) rendelkezik, az együttműködések intézményi struktúrájának kialakítása egyéb tekintetben a részt vevő partnerek hatáskörében marad, és az EGTC-tagok döntenek a működtető döntéshozó és tanácskozó testületekről. (1. sz. táblázat).

Az EGTC jogi személyiséggel rendelkezik. Ennek értelmében a szervezet minden tagállamban a nemzeti jogszabályok által a jogi személyek esetében elismert legkiterjedtebb jogképeséggel rendelkezik: így például ingó és ingatlan vagyont szerezhethet, vagy azzal rendelkezhet, személyzetet foglalkoztathat, valamint bíróság előtt eljárhat.¹¹ Az EGTC költségvetésére és pénzügyi felelősségére vonatkozó szabályokat az EGTC-rendelet 11-12. cikke rendezi. A csoportosulásokat többnyire tagdíjakból, a nemzeti és a regionális költségvetés átcsoportosításából, valamint uniós alapok – elsősorban az európai strukturális és beruházási alapok – hozzájárulásaiból finanszírozzák.

Az alkalmazandó jog tekintetében az EGTC-rendelet 2. cikke az irányadó, amely azt mondja ki, hogy a csoportosulást annak a tagállamnak a jogalanyaként kell kezelni, amelyben létesítő okirat szerint székhelye található.¹² A tagállamok ezért a jóváhagyási eljárás során befolyásolhatják, hogy melyik tagállam joghatósága alatt és milyen székhellyel hozzák létre a csoportosulásokat. Az EGTC jóváhagyásáról és bejegyzéséről a tagállamokban általában minisztériumok vagy más formában működő központi államigazgatási szervek döntenek.¹³

Az EGTC forma önkéntes alapon jön létre, nem kötelező a határon átnyúló együttműködés intézményi formájaként EGTC-t választani. Pl. a magyar-román-szerb hármashatár térség legfőbb szerveződése a Duna-Körös-Maros-Tisza Regionális Együttműködés 1997. november 21-én alakult meg Szegeden, négy magyar, négy román megye és a szerbiai Vajdaság autonóm tartomány részvételével, és ma is eurorégió intézményi forma keretei között működik. Ugyanakkor a magyar-szlovák határ mentén a 2003-ban alapított Ister-Granum eurorégió térségfejlesztési intézményei 2008. május 6. óta az Ister-Granum EGTC keretein belül működnek tovább.

⁹ A csoportosulás feladatai, hatásköre, illetve a lehetséges tagok köre meghatározása után az EGTC székhelyéről való döntést követően az alapítás menete az alapszabály-, illetve egyezménytervezet elkészítésével folytatódik. A társulni kívánó felek ezt követően döntenek a kötelező és lehetséges szervekről, majd alakuló ülést tartanak. Ezután megtörténik a jóváhagyási kérelmek tagállamonkénti jóváhagyó hatósághoz való benyújtása, amelyet a székhely szerinti tagállamban történő nyilvántartásba vétel követ. Az alapítás folyamata a bejegyzett társulásnak az Európai Unió Hivatalos Lapjában történő kihirdetésével zárul.

¹⁰ 1082/2006/EK rendelet. 3. cikk (1)-(2) bekezdés.

¹¹ 1082/2006/EK rendelet 1. cikk (4) bekezdés.

¹² 1082/2006/EK rendelet 2. cikk (1) bekezdés.

¹³ Az európai területi társulásról szóló 2014. évi LXXV. törvény 5. cikke értelmében Magyarországon a jóváhagyásról és a nyilvántartásról a külpolitikáért felelős miniszter dönt.

Az EGTC többszintű szabályozása

Európai Unió	Az Európai Parlament és a Tanács 1082/2006/EK rendelete az európai területi együttműködési csoportosulásról Az Európai Parlament és a Tanács 1302/2013/EU rendelete az európai területi együttműködési csoportosulásról szóló 1082/2006/EK rendeletnek a csoportosulások létrehozásának és működésének egyértelművé tétele, egyszerűsítése és javítása tekintetében történő módosításáról
Tagállamok	2007. évi XCIX. törvény az európai területi együttműködési csoportosulásról 2014. évi LXXV. törvény az európai területi társulásról 485/2017. (XII. 29.) Korm. rendelet az európai területi társulással kapcsolatos jóváhagyási és nyilvántartásba vételi eljárás részletes szabályairól*
Szubnacionális szintek	Egyezmény Alapszabály

Forrás: saját szerkesztés (*A tagállamok nemzeti jogszabályai a Régiók Európai Bizottsága honlapján érhetők el.)

III. EGTC-k az Európai Unió belső és külső határai mentén

A Régiók Európai Bizottsága adatbázisa szerint az EU határtérségeiben 71 csoportosulás működik. 2008 után évente négy-öt, 2011-től már évről évre nyolc-tíz újabb társulással bővül az EGTC-k jegyzéke.¹⁴ Az EGTC-k bizonyos térségekben, főként a magyar, a szlovák, a francia, a spanyol és a portugál határok mentén találhatók nagy számban. Az EGTC-k célrendszere széleskörű szakpolitikai területeket fed le, sokféle tevékenység tartozik feladatkörükbe.¹⁵ A csoportosulásban részt vevő régiók társadalmi-gazdasági helyzete meghatározza az EGTC legfontosabb céljait és a projektfejlesztések átfogó stratégiáját.

A spanyol-portugál-francia és a magyar-szlovák-román csoportba tartozó EGTC-k a kohéziós politikára és a regionális fejlesztésre irányuló tevékenységeket fedik le. A projektek főleg az infrastruktúra, a vállalkozói szellem és a turizmus fejlesztésére, valamint a környezet és a természeti örökség védelmére és a munkanélküliséggel összefüggő feladatokra jönnek létre.

¹⁴ European Committee of the Regions. List of European Groupings of Territorial Cooperation. 31/03/2021. https://portal.cor.europa.eu/egtc/CoRAactivities/Documents/Official_List_of_the_EGTCs.pdf?Web=0 (Letöltés dátuma: 2021. 06. 05.)

¹⁵ ESPON: Policy brief: Cross-border public services in Europe. June 3, 2019. 5. p.

Az EU politikai-földrajzi középpontjában – a francia, belga, német és luxemburgi területeken – elhelyezkedő EGTC-k a területrendezés és városfejlesztés, illetve a kultúrát, a sportot, az oktatást és kutatást érintő kezdeményezések számára biztosítanak intézményes keretet. Egyedi a hágai székhelyű Európai Városi Tudáshálózat (2012) EGTC, amely kizárólag nemzeti hatóságokból áll, és várospolitikával foglalkozó döntéshozók, szakemberek és kutatók hálózataként jött létre.

Magyarország kezdettől élen jár a csoportosulások számát tekintve. Magyarország határait és határ menti térségeit ma már lefedik az EGTC-k. A hét határszakaszon 22 EGTC működik magyar részvétellel, az EU területén létrehozott EGTC-k 31%-a.

A legtöbb együttműködés a magyar-szlovák határ két oldalán fekvő települések között létesült. A magyar-román határszakaszon négy EGTC alakult, a horvátországi és szlovéniai települések között összesen négy EGTC jött létre. (2. sz. táblázat)

A helyi és regionális szintű együttműködés mellett Magyarország tagja a Közép-Európai Közlekedési Folyosó EGTC-nek (2014), amely Vas és Zala megyéken kívül egy svéd, két lengyel és horvát régióra terjed ki. A társulás célja, hogy közösen egy Svédországtól a Földközi-tengerig húzódó, a Rajna-Alpok útvonalhoz hasonló, nagy forgalom lebonyolítására alkalmas vízi, vasúti és közúti közlekedési utat építsenek ki személy- és teherszállításra.

Az EU belső határrégiói az Unió területének 40%-át teszik ki, ahol a lakosság 30%-a él.¹⁶ Az EU belső határai mentén létrejött EGTC-k nagy száma ellenére idővel a külső határok mentén is olyan feltételek kialakítása vált szükségessé, amelyek ösztönzik a határ menti bázis kiaknázását.

Az 1082/2006/EK rendelet nem tette lehetővé harmadik országok jogalanyainak bevonását.¹⁷ Harmadik államok jogalanyai csak akkor vehettek részt az együttműködésben, ha a harmadik ország nemzeti jogszabálya biztosította a részvételt, vagy a tagállamok és harmadik országok között létrejött nemzetközi megállapodások azt megengedték.

Vátozást a szabályozásban a 2013-ban módosított rendelet¹⁸ eredményezett, amelynek 9. cikke már jelentősen leegyszerűsíti harmadik államok és tengerentúli területek EGTC-hez való csatlakozását. Ezentúl maguk a harmadik országok, illetve azok nemzeti, regionális vagy helyi hatóságai, közjogi intézményei és közvállalkozásai is lehetnek EGTC-tagok, csatlakozva egy már működő EGTC-hez vagy újat alkotva egy tagállammal, illetve annak jogalanyával. Az 1302/2013/EU rendelet tehát megszünteti azt a korlátozást, hogy egy EGTC alapításához minimum két tagállami szereplő szükséges. Könnyebbés az alapításra vonatkozóan, hogy a harmadik ország és az egyik résztvevő EU-tagállam között megkötött nemzetközi megállapodás elegendő, és nem szükséges, hogy az minden egyes tag között fennálljon.

A külső határok mentén különösen fontos az együttműködés lehetősége a természetes határok átjárhatóvá tétele érdekében. A határrégiók számára előnyös uniós támogatási

¹⁶ EURÓPAI BIZOTTSÁG. *A növekedés és a kohézió előmozdítása az EU határrégióiban*. Brüsszel, COM(2017) 534 final, 2017.9.20. 2. p.

¹⁷ 1082/2006/EK rendelet Preambulum (16) bekezdés.

¹⁸ Az Európai Parlament és a Tanács 1302/2013/EU rendelete az európai területi együttműködési csoportosulásokról szóló 1082/2006/EK rendeletnek a csoportosulások létrehozásának és működésének egyértelművé tétele, egyszerűsítése és javítása tekintetében történő módosításáról. HL L 347, 2013. 12. 20.

programok az EGTC keretében elősegíthetik a nemzeti határon átnyúló infrastruktúra fejlesztését, a határátkelőhelyek létesítését, összehangolt határ menti csatlakozási pontok és áruforgalmi központok fejlesztését, egységes környezetvédelmi együttműködési rendszer megteremtését, valamint a határ menti személy- és áruszállításban megmutatkozó hiányosságok és akadályok felszámolását a közlekedéspolitikai célok összehangolása révén.

2. sz. táblázat

EGTC-k Magyarországon

Elnevezés	Nyilvántartásba vétel időpontja	Határszakasz	Székhely
Magyarország belső határain működő EGTC-k			
<i>Ister-Granum Korlátolt Felelősségű Európai Területi Együttműködési Csoportosulás</i>	2008. november 20.	magyar-szlovák	Esztergom
<i>ABAÚJ-ABAÚJBAN Korlátolt Felelősségű Európai Területi Együttműködési Csoportosulás</i>	2010. május 27.	magyar-szlovák	Miskolc
Pons Danubii EGTC	2010. december 16.	szlovák-magyar	Komárno
Arrabona Korlátolt Felelősségű EGTC	2011. június 7.	magyar-szlovák	Győr
<i>Rába-Duna-Vág Korlátolt Felelősségű Európai Területi Társulás</i>	2011. december 10.	magyar-szlovák	Tatabánya
<i>Bodroközi Korlátolt Felelősségű Európai Területi Együttműködési Csoportosulás</i>	2012. április 11.	magyar szlovák	Miskolc
<i>Pannon Korlátolt Felelősségű Európai Területi Társulás</i>	2012. április 18.	magyar-horvát-szlovén	Pécs
<i>Európa Kapu Korlátolt Felelősségű Európai Területi Együttműködési Csoportosulás</i>	2012. május 7.	magyar-román	Nyíradony
<i>Európai Közös Jövő Építő Korlátolt Felelősségű Európai Területi Együttműködési Csoportosulás</i>	2012. október 17.	magyar-román	Battonya
<i>Sajó-Rima Korlátolt Felelősségű Európai Területi Társulás</i>	2013. április 3.	magyar-szlovák	Putnok

Via Carpatia Korlátolt Felelősségű Európai Területi Együtműködési Csoportosulás	2013. május 31.	szlovák-magyar	Košice
TORYSA Korlátolt Felelősségű Európai Területi Együtműködési Csoportosulás	2013. november 1.	magyar-szlovák	Sárazsádány
SVINKA Korlátolt Felelősségű Európai Területi Együtműködési Csoportosulás	2013. november 11.	magyar szlovák	Tolcsva
Közlekedési Folyosó Korlátolt Felelősségű Európai Területi Együtműködési Társulás (CETC EGTC)	2014. március 24. Közép-Európai	lengyel-magyar-svéd-horvát	Szczecin
Európai Határvárosok Korlátolt Felelősségű Európai Területi Együtműködési Csoportosulás	2014. november 20.	magyar-román	Nyíregyháza
Mura Régió Korlátolt Felelősségű Európai Területi Együtműködési Csoportosulás	2015. május 28.	magyar-horvát	Tótszerdahely
MASH Korlátolt Felelősségű Európai Területi Társulás	2015. június 16.	magyar-szlovák	Nagymizdó
PONTIBUS Korlátolt Felelősségű Európai Területi Társulás	2016. január 8.	magyar-szlovák	Budapest
Ipoly-völgye Korlátolt Felelősségű Európai Területi Társulás	2017. január 31.	magyar-szlovák	Ludányhalászi
MURABA Korlátolt Felelősségű Európai Területi Társulás	2017. augusztus 15.	magyar-szlovén	Szentgottárd
Magyarország külső határain működő EGTC-k			
Banat-Triplex Confinium Korlátolt Felelősségű EGTC*	2011. január 5.	magyar-román-szerb	Mórahalom
Tisza Korlátolt Felelősségű Európai Területi Társulás	2015. október 26.	magyar-ukrán	Kisvárd

Forrás: saját szerkesztés (*A vajdasági községek megfigyelői tagok a szervezetben.)

Magyarország részvételével alakult az első olyan EGTC az EU külső határai mentén elhelyezkedő határregiókban, amelynek egy nem EU-tagállam, Ukrajna is a tagja. 2015-ben jött létre a Tisza ETT, alapítói Szabolcs-Szatmár-Bereg megye Önkormányzata, Kárpátalja Megyei Tanácsa és Kisvárd Város Önkormányzata.¹⁹ Ezt követően 2016. január 27-én jött létre a „European Campus” EGTC²⁰ németországi, franciaországi és svájci

¹⁹ Tisza Korlátolt Felelősségű Európai Területi Társulás. https://egtc.kormany.hu/download/0/fb/21000/Tisza_Egyezmeny_v%C3%A9gleges.pdf (Letöltés dátuma: 2021. 05. 29.)

²⁰ EUCOR - the European Campus. <https://www.eucor-uni.org/en/> (Letöltés dátuma: 2021. 05. 29.)

egyetemek részvételével. Az athéni székhelyű Anfizionia EGTC-t²¹ 2008. december 1-jén Görögország, Ciprus, Olaszország és Franciaország alapította. 2016-ban palesztinai és albániai települések csatlakozásával bővült a csoportosulás, amelynek célja az interkulturális párbeszéd elősegítése, és a szabadság, a demokrácia, a biztonság és az igazságosság védelme.

IV. Következtetések

Az EGTC létrehozásának eredményeképpen paradigmaváltás következett be a határon átnyúló együttműködések rendszerében. Az EGTC a határon átnyúló együttműködés intézményesítésével olyan jogintézményt teremtett, amely saját költségvetéssel és saját személyzettel rendelkezik, vagyont szerezhet, jogi eljárások részese lehet, pályázatot adhat be bármilyen uniós támogatással megvalósuló fejlesztésre, és jellemzője a jogbiztonság, valamint a legitimáció a cselekvéshez.

A határ menti térségekben létrejövő együttműködések hosszú távú fejlesztési koncepciók kidolgozásával és gyakorlati megvalósításával teszik lehetővé a határok elválasztó jellegének mérséklését. A határon átívelő intézményesült struktúra (EGTC) hozzájárul a gazdasági-társadalmi kapcsolatok új alapokra kerüléséhez, a társadalmi párbeszéd és a polgárközeli tevékenységek megerősítéséhez.

Az EGTC-k a belső határok mentén hozzájárulnak a „határok nélküli Unió” létrejöttéhez. A külső határtérségekben a szubnacionális diplomácia révén a jószomszédi kapcsolatok új alapokra kerülhetnek. Az intézményesült együttműködési keret lehetőséget nyújt a külső határtérségek gazdasági-társadalmi integrációjának elősegítésére, a határ régiók versenyképességének a növelésére.

A csoportosulások elősegítik korábban természetes egységet képező régiók, vonzáskörzetek újraéledését, lehetővé teszik a határ menti területek, települések közötti kapcsolatok szorosabbá tételét.

Magyarország határait és határ menti térségeit ma már szinte teljesen lefedik az a csoportosulások. A határon átnyúló együttműködési formák a szubnacionális szintű integrálódás során felértékelődnek a fejlesztéspolitikában, az Európai Unió kohéziós politikájában, valamint a magyar szomszédságpolitika alakításában.

²¹ E.G.T.C AMPHICTYONY. <https://epicamif.eu/partner/e-g-t-c-amphictyony/> (Letöltés dátuma: 2021. 06. 05.)

SURI NOÉMI*

Gondolatok az ideiglenes számlazárolást elrendelő európai végzésről, a követelésbehajtás legújabb alternatív eszközéről

I. Az európai biztosítási intézkedés mellett szóló érvek

Az Európai Unióban 2017. január 18-tól alkalmazandó az Európai Parlament és a Tanács 655/2014/EU rendelete (2014. május 15.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a tagállamközi követelésbehajtás megkönnyítése érdekében az ideiglenes számlazárolást elrendelő európai végzés eljárásának létrehozásáról¹ (a továbbiakban: „számlazárolási rendelet”). A rendelet egy olyan uniós eljárást létrehozását célozta meg, amely lehetővé teszi a hitelező számára, hogy ideiglenes számlazárolást elrendelő európai végzéshez (a továbbiakban: „európai számlazárolási végzés” vagy „végzés”) jusson, amely megakadályozza, hogy az adós által vagy az adós nevében valamely tagállamban vezetett bankszámlán tartott pénzeszközöknek a végzésben megállapított összeghatárig történő átutalása vagy felvétele veszélyeztesse a hitelező követelésének későbbi érvényesítését.

A számlazárolási rendelet (5) Preambulum bekezdésében arra mutat rá, hogy valamennyi tagállamban léteznek biztosítási intézkedések, azonban ezen intézkedések elrendelésének feltételei és végrehajtásuk hatékonysága között jelentős eltérések mutathatók ki. További problémát jelenthet a hitelező számára, ha több, különböző tagállamban vezetett számla zárolására törekszik. Ezért merült fel az igény egy olyan uniós eljárás létrehozására, amely lehetővé teszi a bankszámlákon tartott pénzeszközök hatékony és gyors zárolását tagállamközi ügyekben.

A tanulmány a *sui generis* jogintézmény kritikai szempontú vizsgálatát végzi el. A rendelet szabályainak elemzése mentén górcső alá veszi az ideiglenes számlazárolást elrendelő európai végzés útján történő igényérvényesítés hatékonyságának eszközeit a határon átnyúló követelésbehajtás terén. A hatékonyság fokmérőjeként a vizsgálat tárgyát nemcsak a követelések kikényszeríthetőségének gyorsaságának (határidők által biztosított gyorsított eljárás lehetősége) és az eljárások költségvonzatának (költségkedvezmények) elemzésére alapozom (minél gyorsabb és költséghatékonyabb követelésbehajtás elsődleges szempontja), hanem a kutatási

* adjunktus, PPKE Jog- és Államtudományi Kar, Polgári Eljárásjogi Tanszék

¹ Az Európai Unió Hivatalos Lapja L 189/59, 2014. 6. 27.

feladatban az eljárásjogi garanciák jelenlegi védelmi szintjének (párhuzamos eljárások indíthatóságának kiküszöbölése, jogorvoslatok biztosítása) feltárására is törekszem.

II. Az igényérvényesítés hatékonyságának eszközei

A számlázárolási rendelet alapján a bíróság a „meglepetéshatás” elérése céljából nem hallgathatja meg az adóst,² az ideiglenes számlázárolást elrendelő európai végzés kibocsátására a hitelező egyoldalú kérelmére, nemperes eljárás keretében kerül sor. E szabály értékelése során *Hideg Milán István* arra mutat rá, hogy „[...] így nem érvényesülhetnek maradéktalanul a tisztességes tárgyaláshoz való jog követelményei, sérül a kontradiktórius eljárás elve”³. Álláspontom szerint e tézis vitatható. A tagállami biztosítási intézkedések meghozatalára elsődlegesen nemperes eljárások keretében kerülhet sor, amelyeknek sajátossága, hogy főszabály szerint nem kontradiktórius eljárások. Ettől függetlenül ezen eljárásokban nem állapítható meg jogsértés, hiszen főszabály szerint nem is írható elő követelményként a tisztességes tárgyaláshoz való jog biztosítása. A biztosítási intézkedések célja a követelés későbbi időpontban történő kielégítését lehetővé tévő feltételeknek a megteremtése és biztosítása. Ezen intézkedések hatékonyságát aknázná alá az alperes eljárás keretében történő értesítése vagy meghallgatása.

Az európai számlázárolási végzés egy alternatív biztosítási eszköz a hitelezők számára a tagállami biztosítási intézkedések mellett. A számlázárolási rendelet tárgyi hatálya a tagállamközi polgári és kereskedelmi ügyekben érvényesített pénzkövetelésekre terjed ki, értékhatára tekintet nélkül. A számlázárolási rendelet – hasonlóan valamennyi uniós nemperes eljárás keretében biztosított igényérvényesítési eszközhöz⁴ – formanyomtatványon nyugvó írásbeli eljárást szabályoz, melyben mind a kérelem, mind a végzés tartalma taxatíve meghatározott. Az eljárás nyelvére az alapügyben joghatósággal rendelkező bíróság által elfogadott nyelv (nyelvek) az irányadó(k).

A hitelező két esetben jogosult az eljárás megindítására: a) azt megelőzően, hogy az ügy érdemében eljárást kezdeményez valamely tagállamban az adóssal szemben, vagy ezen eljárás bármely szakaszában a határozat meghozataláig, illetve a perbeli egyezség jóváhagyásáig vagy megkötéséig; vagy b) azt követően, hogy valamely tagállamban olyan bírósági határozathoz vagy közokirathoz, illetve olyan perbeli egyezsége jutott, amelynek értelmében az adós köteles megfizetni a hitelező követelését. Eltérően a polgári ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés keretében elfogadott többi jogforrástól, a számlázárolási rendelet által szabályozott eljárásban a kérelem tárgyában eljáró bíróság hatásköre nem csak a kérelem formai szempontú vizsgálatára korlátozódik, hanem a 9. cikk a tagállami eljárásjog keretei között megteremti a bizonyításfelvétel lefolytatásának lehetőségét.⁵

² Lásd számlázárolási rendelet 11. cikkét.

³ HIDEG MILÁN ISTVÁN: *Adósvédelem az ideiglenes számlázárolást elrendelő európai végzés eljárásában*. Gazdaság és Jog, 2020/2. 17. p.

⁴ Lásd Az Európai Parlament és a Tanács 1896/2006/EK rendelete (2006. december 12.) az európai fizetési meghagyásos eljárás létrehozásáról. Az Európai Unió Hivatalos Lapja 2006.12.30 L 399/1. szám, illetve az Európai Parlament és a Tanács 805/2004/EK rendelete a nem vitatott követelések végrehajtásáról. Az Európai Unió Hivatalos Lapja 2004. 04. 30. L143/15.

⁵ Továbbá a rendelet 9. cikkének (2) bekezdése kifejezetten teret enged a hitelező, illetve a hitelező tanúinak szóban történő meghallgatásának videokonferencia vagy más kommunikációs technológia segítségével is.

A végzés kibocsátására rendelt határidő attól függően alakul, hogy a hitelező az alapügyben bírósági határozathoz vagy egyéb közokirathoz jutott-e vagy sem: Ha a hitelező még nem jutott bírósági határozathoz vagy közokirathoz, illetve perbeli egyezsége, akkor a bíróságnak a kérelem hitelező általi előterjesztését követő tizedik munkanap végéig, ha bírósági határozathoz vagy közokirathoz, illetve perbeli egyezsége jutott, akkor a kérelem előterjesztését követő ötödik munkanap végéig határozatot kell hoznia.

Az európai számlázárolási végzés kibocsátásához és végrehajtásához kapcsolódó díjak és költségek megállapítását a rendelet a tagállami jog hatálya alá rendelte. Annak érdekében, hogy valódi alternatívája lehessen a tagállami biztosítási intézkedéseknek, a rendelet 42. cikke rögzíti, hogy a számlázárolási végzés beszerzésére vonatkozó eljárás illetéke nem lehet magasabb, mint az egyenértékű tagállami végzés beszerzésének az illetéke. E szabály a jogorvoslati eljárásokra nézve is irányadónak tekintendő. Magyarországon az eljárás illetéke, illetve díja attól függően alakul, hogy a számlázárolási végzést közjegyző vagy bíróság bocsátja ki. A fizetési meghagyásos eljárásról szóló 2009. évi L. törvény 55. § (1) bekezdése szerint *a biztosítási intézkedés elrendelése iránti kérelem előterjesztéséért a Magyar Országos Közjegyzői Kamara részére díjat kell fizetni*, amelynek mértéke a díjalap 1%-a, de legalább 5000 Ft, legfeljebb 30 000 Ft. Az illetékekről szóló 1990. évi XCIII. törvény (a továbbiakban: „Illetéktv.”) 42. § (1) bekezdés d) pontja alapján a bíróság által elrendelt végrehajtási eljárásban az illeték mértéke 1% (de legalább 5000 Ft, legfeljebb 350 000 Ft), ha pedig a végrehajtás foganatosítása a törvényszéki végrehajtó feladatkörébe tartozik, úgy 3% (de legalább 8000 Ft, legfeljebb 15 000 Ft).⁶ A számlázárolási végzés kibocsátására irányuló eljárásban nem kötelező a jogi képviselőt, ugyanakkor a 41. cikk alapján az egyes jogorvoslati eljárásokban a tagállami jogszabályok ügyvédkényszert írhatnak elő.

A számlázárolási végzés elismerése és végrehajtása automatikusan történik valamennyi tagállamban, a végrehajthatóvá nyilvánítási eljárás megkövetelése nélkül. A rendelet annak ellenére, hogy a végrehajtásra a végrehajtás helye szerinti állam jogát rendeli alkalmazni, mind a végrehajtó hatóság, mind a bankok, sőt még a hitelező számára is kötelezettségeket határoz meg. A végrehajtás eredményességét különösen biztosító szabály a „késedelem nélküli eljárás” követelménye [23. cikk (2) bekezdés].

III. Az eljárásjogi védelmi mechanizmusok

Schweighardt Zsanett álláspontja szerint „a rendelet a fegyveregyenlőség elve alapján egyensúlyba hozza a hitelezőnek a végzés beszerzéséhez fűződő érdekét és az adósnak a visszaélések elkerüléséhez fűződő érdekét.”⁷ A számlázárolási rendelet önálló fejezetben (4. fejezet), részletgazdag szabályozással törekszik biztosítani a hitelezővédelem eljárásjogi garanciáinak érvényesülését. Megítélésem szerint az egyes jogorvoslatok három cso-

⁶ A European Justice oldalán valamennyi tagállamra nézve hozzáférhetők a számlázárolási végzés kibocsátására irányadó eljárási díjak és illetékek. https://e-justice.europa.eu/content_european_account_preservation_order-379-de-hu.do?member=1 [letöltés ideje: 2021. 05. 24.]

⁷ SCHWEIGHARDT ZSANETT: *Tagállamközi követelésbehajtás - ideiglenes számlázárolást elrendelő európai végzés*. Európai Jog, 2018/3. 4. p.

portba oszthatók: i.) a számlázárolási végzéssel szemben az adós rendelkezésére álló jogorvoslatok (34. cikk); ii.) a számlázárolási végzés végrehajtásával szemben az adós rendelkezésére álló jogorvoslatok (35.cikk); iii.) az adós és a hitelező rendelkezésére álló egyéb jogorvoslatok (36.cikk). A számlázárolási végzéssel szemben az adós rendelkezésére álló jogorvoslati eljárások a számlázárolási végzés visszavonására vagy módosítására irányulnak. Ezen jogorvoslati eljárásokban a hatóságnak azt kell vizsgálnia, hogy a számlázárolási végzés kibocsátása a forma, a tartalom, a határidő, a nyelv (fordítás), a kézbesítési rendelet által előírt szabályoknak megfelelően történt-e. Ahogyan arra *Hideg Milán* rámutat, ezen jogorvoslati eljárásokban az adósnak a kérelem előterjesztése körében nincs indokolási kötelezettsége.⁸

A számlázárolási végzés végrehajtásával szembeni jogorvoslatok a végrehajtás korlátozására vagy megszüntetésére irányulhatnak. A végrehajtás korlátozásának van helye, ha a végrehajtás olyan pénzeszközzel irányul, mely a végrehajtás helye szerinti tagállam joga alapján a lefoglalás alól mentesített összeg. A végrehajtás megszüntetését alapozhatja meg, ha a zárt bankszámla nem tartozik a rendelet hatálya alá, vagy a végrehajtását megtagadták a végrehajtás helye szerinti tagállamban, továbbá a bírósági határozat végrehajthatóságát az eredeti eljárás helye szerinti tagállamban felfüggesztették, illetve a közrendi klauzula (*ordre public*) esete.

A jogorvoslatok harmadik csoportjába tartozó eljárásokat mind az adós, mind a hitelező önállóan, illetve közösen is jogosult kezdeményezni. A számlázárolási végzés módosításának vagy visszavonásának van helye, ha a végzés kibocsátásának alapjául szolgáló körülmények megváltoztak, vagy ha a felek megegyeztek a követelés rendezéséről.

Az adósvédelem további eszközének tekinthető a hitelező felelősségére előírt szigorú szabályok. A hitelező teljes kártérítésre kötelezhető, ha neki felróható okból a végzés kibocsátásával az adósnak kárt okozott (13. cikk).

Ahogyan arra *Mészáros Pál Emil* is rámutat, a rendeletnek nem az a célja, hogy az adós teljesítését ellehetetlenítse. Ezért a szabályozás a fenti jogorvoslatokon túl módot ad arra, hogy az adós megfelelő alternatív biztosíték nyújtása esetén kérhesse a zárt pénzeszközök felszabadítását. A megfelelő alternatív biztosíték fogalmának értelmezésére a végzést kibocsátó bíróság tagállamának jog lesz az irányadó.⁹

Továbbá kiemelhető még az iratok fordításának kötelezettsége. Amennyiben az adós részére kézbesítendő iratokat nem az adós lakóhelye, illetve székhelye szerinti tagállam hivatalos nyelvén, vagy az adós által értett más nyelven állították ki, az iratok kézbesítése során fordítást vagy átiratot kell csatolni.

IV. A K.H.K. kontra B.A.C. és E.E.K. ügy jelentősége

A rendelet alkalmazása óta eltelt közel négy év alatt az Európai Unió Bíróságához két ügyben fordultak előzetes döntéshozatali eljárás keretében az uniós jogforrás és a tagállami jog egymáshoz való viszonyának értelmezése miatt. Az alfejezet tárgya a C-555/18.

⁸ HIDEG 2020, 21. p.

⁹ MÉSZÁROS PÁL EMIL: *Ideiglenes intézkedések az európai polgári eljárásjogban és a „nem tagállami” ideiglenes számlázárolást elrendelő végzés*. Európai Jog, 2018/3. 13. p.

sz. K.H.K. kontra B.A.C. és E.E.K. ügyben hozott EuB ítélet, s az előzetes döntéshozatali eljárás keretében felmerült kérdések vizsgálata.

Az alapeljárás felperese a Sofiyski rayonon sad (szófiai kerületi bíróság, Bulgária) III. polgári jogi részlegének 155. tanácsa előtt a GPK¹⁰ 410. cikke alapján fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelmet nyújtott be az adósokkal szemben, akik egyetemlegesen voltak kötelesek a 2017. október 20-i adásvételi előszerződés és annak módosítása alapján fennálló előlegnek megfelelő és ahhoz kapcsolódóan 2018. március 2-től a követelt összeg végleges megfizetéséig érvényes törvényes kamatokkal növelt összegnek a részére történő megfizetésére.¹¹ 2018. április 5-én a kérdést előterjesztő bíróság a GPK 410. cikke alapján fizetési meghagyást kibocsátó végzést hozott, melyet 2018. április 18-án küldtek el az adósok szófiai (Bulgária) címére. Az értesítéseket visszaküldték a feladónak, mivel a kötelezetteket nem találták a megadott címeken. Ezzel párhuzamosan az alapeljárás felperese a rendelet 8. cikkére hivatkozással a bíróságnál az ideiglenes számlázárolást elrendelő európai végzés kibocsátására irányuló kérelmet terjesztett elő. Kérelmében előadta, hogy az adósok elhagyták Bulgáriát, Svédországban tartózkodnak, így az adósok által Svédországban tartott bankszámlákkal összefüggésben ideiglenes számlázárolást elrendelő európai végzést bocsásson ki a részére.

A bolgár bíróság által kibocsátott fizetési meghagyás az ideiglenes számlázárolást elrendelő európai végzés kibocsátására irányuló kérelem előterjesztésének időpontjában nem emelkedett jogerőre, vagyis a származási államban nem volt végrehajtható. A Sofiyski rayonon sad (szófiai kerületi bíróság) az előtte folyamatban levő eljárást felfüggesztette, és az Európai Unió Bíróságához fordult előzetes döntéshozatal céljából.

Az eldöntendő jogkérdés annak tisztázására irányult, hogy a pénzkövetelésre vonatkozó és még nem jogerős fizetési meghagyás a [655/2014 rendelet] 4. cikkének 10. pontja szerinti közokiratnak minősül-e? Vagyis egy még nem jogerős tagállami fizetési meghagyás alapján lehetséges-e ideiglenes számlázárolást elrendelő európai végzés kibocsátása?

A 655/2014 rendelet 4. cikkének 8–10. pontja határozza meg azt, hogy mely „bírósági határozat”, „perbeli egyezség” és „közokirat” alapozhatja meg ideiglenes számlázárolást elrendelő európai végzés kibocsátását. E rendelkezések nem érintik a végrehajthatóság kérdését. A rendelet (14) Preambulum bekezdése szerint „A számlázárolási végzés kibocsátási feltételeinek megfelelő egyensúlyt kell teremteniük a hitelezőnek a végzés beszerzéséhez fűződő érdeke és az adós azon érdeke között, hogy ne kerüljön sor visszaélésre a végzéssel kapcsolatban.” Az ügyben eljáró főtanácsnok az indítványának¹² 68. és 69. pontjában arra mutatott rá, hogy a hitelező által szerzett, az eredeti eljárás helye szerinti tagállamban nem végrehajtható okirat bírósági határozatként vagy közokiratként történő elfogadása sértené a hitelező és az adós közötti érdekegyensúlyt.

A bíróság a jogkérdés eldöntése során a rendelet (20) preambulumban bekezdésére alapozta állásfoglalását, amely előírja, hogy az adós bankszámláira vonatkozó információk iránti kérelmet többek között végrehajtható okirat birtokában lehet benyújtani. Az ilyen

¹⁰ A bolgár polgári perrendtartás.

¹¹ Az ítélet 19. pontja.

¹² M. Szpunar főtanácsnok indítványa, az ismertetés napja: 2019. július 29. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:62018CC0555&qid=1620802552094&from=HU> [letöltés ideje: 2021. 05. 12.]

kérelem kivételesen alapulhat nem végrehajtható okiraton, kizárólag akkor, ha bizonyos szigorúbb feltételek teljesülnek.

Az EuB határozatában arra mutatott rá, hogy a polgári és kereskedelmi ügyekben a határokon átnyúló követelésbehajtás megkönnyítése érdekében ideiglenes számlazárolást elrendelő európai végzés létrehozásáról szóló európai parlamenti és tanácsi rendeletre irányuló javaslat [COM(2011) 445 végleges] megkülönböztette egyrészt azt az esetet, amikor a hitelező már a végrehajtás helye szerinti tagállamban végrehajtható bírósági határozattal, perbeli egyezséggel vagy közokirattal rendelkezik, másrészt pedig azt az esetet, amikor a hitelező még nem indított az ügy érdemében bírósági eljárást, vagy ha az adóssal szemben az eredeti eljárás helye szerinti tagállamban végrehajtható okiratot szerzett, azonban azt a végrehajtás helye szerinti tagállamban még nem nyilvánították végrehajthatóvá.

Vagyis a 655/2014 rendelet előkészítő munkálatainak elemzéséből arra a következtetésre lehet jutni, hogy a számlazárolási végzés alapja kizárólag olyan bírósági határozat, „perbeli egyezés” vagy „közokirat” lehet, amely az eredeti eljárás helye szerinti tagállamban végrehajtható.

A fentebb ismertetett jogesetnek a polgári és igazságügyi együttműködés keretében elfogadott jogforrások körében két szempontból van relevanciája. Egyrészt a Bíróság jogértelmező hatáskörében eljárva tisztázta, hogy az ideiglenes számlazárolást elrendelő európai végzés kibocsátásának feltétele jogerős és legalább a származási államban végrehajtható határozat, perbeli egyezés vagy közokirat, amennyiben a jogosult a követelés érvényesítése érdekében a származási államban eljárást indított.

Másodszorban közvetetten az is deklarálásra került, hogy mind polgári peres, mind nemperes eljárásban hozott határozat egyaránt megalapozhatja az ideiglenes számlazárolást elrendelő európai végzés eljárásának alkalmazhatóságát.

V. Összegzés

Az európai polgári eljárásjog hatálya alá sorolható ún. első generációs, mára már klaszszikusnak tekinthető rendeletek és irányelvek mindegyike olyan lejárt követelések esetén biztosított akár peres, nemperes vagy alternatív úton igényérvényesítési mechanizmust, ahol a szerződéses kötelezettség önkéntes teljesítése elmaradt. Mára az európai jogalkotó már nemcsak a tényleges teljesítés elmaradása vagy késlekedése miatt bekövetkezett joghátrányt kívánja utólag uniós szinten szankcionálni, illetve a teljesítést közhatalmi eszközökkel utóbb kikényszeríteni, hanem már a fenyegető fizetéseképtelenség szakaszában *sui generis* biztosítási intézkedések megteremtésével, illetve a megelőző szerkezetátalakítási eljárások előtérbe helyezésével igyekszik biztosítani a jogügyletek jövőbeni szerződés szerinti vagy átütemezett tényleges teljesülését/teljesítését. Az ideiglenes számlazárolást elrendelő európai végzés fentebb bemutatott jellemzőinek köszönhetően véleményem szerint egy újabb hatékony igényérvényesítési eszköz áll a hitelező (jogosult) kezében a határon átnyúló követelésbehajtás terén.

SZAKÁCS ILDIKÓ RÉKA*

Politikusok két kampány között – különös tekintettel a női szerepekre

Az 1998-as választásokat követően új elemmel egészült ki a politikusok megjelenése a médiában. Egyre többször találkozhattunk velük hétköznapi környezetben, nyaralás, főzés, szerelés közben. Míg korábban csak elvétve akadtak „szórakoztatónak”¹ tűnő tartalmak róluk a médiában, addig az első Orbán-kormány megalakulását követően, különösen a 2002-es kampányhoz közeledve ez egyre gyakoribbá vált.

Az alternatív megjelenések tömegessé válása alapvetően két tényezőre vezethető vissza. Befejeződött a rendszerváltás a médiában (1): sok kompromisszum árán 1995. december 21-én elfogadták a médiatörvényt,² amelynek köszönhetően 1997 őszén elindulhattak az országos lefedettségű kereskedelmi műsorszolgáltatók.³ A duálissá váló, klasszikus elektronikus médiarendszerben megnőtt a szórakoztató tartalmak iránti igény.⁴ Ezt fokozta, hogy egyre meghatározóbbá váltak a nyomtatott bulvármédia-termékek a piacon, amelyek fokozatosan háttérbe szorították a minőségi lapokat.⁵ A két médiumtípus ráadásul kölcsönösen kiszolgálták egymást: az ezredfordulóra a televíziós tartalmak háttérma-

* mesteroktató, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi és Regionális Tanulmányok Intézete

¹ Ilyen „speciális” eset volt például az Antall József miniszterelnökkel, a betegágyán Feledy Péter által készített ún. pizsamás interjú vagy az 1994-es választási kampány idején balesetet szenvedett Horn Gyula „abroncskioszorójának” előtérbe helyezése. Ezt felhasználva hajtották végre a rendszerváltást követő első karaktergyilkosságot a médiában (ezen belül elsősorban a „pufajkás” megnevezést használták, és Horn Gyula pártállami múltját elemezték, a glória „csak” képi kiegészítésként szolgált). A két eset érdekessége még, hogy egyik sem volt tervezett, tudatos bulvármegjelenés a politikusok részéről. Előbbi: L. FELEDY Péter – MTV (1990. 10. 28.): *A pizsamás interjú*. Letölthető: http://www.antalljosef.hu/hu/a_pizsamas_interju (Letöltés ideje: 2021. 06. 1.); utóbbi L. TÓTH-SZENESI Attila (2008. 05. 05.): *1994: Horn Gyula balesetének legendája*. Letölthető: https://index.hu/belfold/tegnapiuj-sag/2008/05/05/1995_horn_gyula_balesetenek_legendaja/ (Letöltés ideje: 2021. 06. 01.)

² 1996. évi I. törvény a rádiózásról és televíziózásról.

³ Az adott időszaknak megfelelő elnevezés: ma már médiaszolgáltatók.

⁴ Ez az igény már korábban is létezett, tekintettel arra, hogy a rendszerváltást megelőzően a klasszikus bulvár – a Kádár-korszakban – hiányzott a médiakinálatból, mely elhalasztott médiafogyasztáshoz vezetett, fokozva a bulvár iránti keresletet. L. KUMIN Ferenc (2005): *Gondolatok média és politikai kommunikáció kölcsönhatásáról*. Politikatudományi Szemle. Vol. 14. no. 1. 115-116. pp.

⁵ GULYÁS ÁGNES: *Bulvárlapok a rendszerváltás utáni Magyarországon*. In: Médiakutató. 2000. ősz. Letölthető: https://www.mediakutato.hu/cikk/2000_01_osz/02_bulvarlapok_a_rendszervaltas_utani_magyarorszagon (Letöltés ideje: 2021. 06. 01.)

gyarazói a nyomtatott bulvár napi- és hetilapok lettek. A másik tényező a politikai kommunikáció (2) tudatossá válása volt. Bár már a Horn-kormány idején is láthattuk a csíráit a politikai döntések hivatalos megmagyarázásának,⁶ a politikai kommunikáció rendszerré⁷ fejlesztése az első Orbán-kabinet időszakában történik meg.

E két tényezőnek köszönhetően elindul a politika mediatizációja és a média politizációja.⁸ A politika mediatizációja lett az a folyamat, amely alapvetően megváltoztatja a politikusok szerepét és feladatát. Ezen belül kiemelt szerepe lett a perszonalizációnak és a mediatizációnak. A perszonalizáció (1) miatt a politikusnak „személyessé” kellett válnia, hétköznapi emberré, aki egy közülünk. Ahhoz, hogy valódi perszonalizációról beszélhessünk nem elég a folyamatos, lehetőleg pozitív médiajelenlét. Szükség van a szimbolizációra is, amellyel a közszereplő képviseli saját politikai táborát értékeit, mivel enélkül csak reprezentál. A mediatizáció (2) eredménye, hogy már nem a folyamatokat, az összefüggéseket látjuk, mivel azok apró hírekké darabolódnak. Ráadásul míg a tárgyszerűség háttérbe szorul, a szórakoztatás előtérbe kerül. Felértékelődik a botránypolitizálás jelentősége, mint a legegyszerűbb eszköze annak, hogy az egymással szemben álló politikai oldalak a másik szereplőit ördöggként ábrázolják.⁹ A politika mediatizációjának köszönhetően három fontos változás következett be. Új típusú politikusra (1) lett szükség, aki képes alkalmazkodni az új médiaviszonyokhoz. Megváltozott az intézményi háttér (2) is: már nem a klasszikus politikai szervezeti rend érvényesül, „(...) a vezetők számára a közvélemény-kutatók, fókuszcsoporthoz szakértői ezerszer fontosabbá válnak, mint a hagyományos, képviselői alapú politika szisztémája.”¹⁰ Végül, ezekkel párhuzamosan, illetve ezek hatására, megváltozott a politikum karaktere (3): „Az élménypolitizálás, a tabloidizáció minél hatékonyabb kiszolgálására alkalmas vezér, valamint az általa minden pillanatban látványosan megjelenített, fekete-fehér igazságokra leegyszerűsödő mondanivaló válik a legfontosabb politikai üzenet.”¹¹

Több, mint két évtized telt el azóta, hogy először találkozhattunk a politikusokkal ebben az új típusú szerepkörben. Ezen belül a nők igen hosszú utat jártak be: vagy lehet, hogy nincs is változás a kiindulópontokhoz képest? A továbbiakban erre a kérdésre keressük a választ.

⁶ 1994–1998 között indultak el a hivatalos sajtótájékoztatók és ekkorra datálható – 1995 novemberére – a kormányzóvivői pozíció létrejötte is.

⁷ Megjelennek a médiastratégák, akik azt próbálták előre jelezni, milyen hatása lehet egy politikai döntésnek. Modellezésük során elsősorban a várható médiahatásokat vizsgálták (jövő). A második újdonságot a már „tartós” kormányzóvivői pozíció jelentette. Borókai Gábor feladata volt a meghozott kormányzati döntések kommunikálása (jelen), és a különböző tárcák kommunikációs feladatainak az összehangolása. A harmadik elemet a médiastratégák jelentették, akik a már meghozott kormányzati döntések médiavisszhangját elemezték (múlt). KÉRI László: *Média, politika, pártok*. Politikatudományi Szemle. Vol. 14. no. 1. 84–85. pp.

⁸ Utóbbi folyamatot jelen tanulmányban nem részletezzük: nagyon leegyszerűsítve a folyamat azt jelenti, hogyan hat a politika, mint alrendszer a média, mint alrendszer működésére, felépítésére és tartalmaira. Részleteket L.: Ibid. 90–95. pp.

⁹ Ibid 2005, 88–89. pp.

¹⁰ KÉRI 2005, 89. p.

¹¹ KÉRI 2005, 89–90. pp.

I. Előzmények

A politika az első három választáson még a hagyományos médiumokat használta üzenetei továbbítására, a bulvármédiának és ezen belül a sajtónak még elhanyagolt szerep jutott. Nem véletlen, mivel ebben az időszakban még a minőségi sajtó és a közszolgálati média játszották a főszerepet. Ráadásul a Kádár-rendszerre jellemző sajtófinanszírozási rendszer átalakulásával csökkent is az olvasók száma. Emellett hiányzott a II. világháború előtt sikeres, nagy hagyományokkal bíró bulvár a kínálatból: ennek is köszönhető, hogy az 1989 februárjában elinduló Mai Nap hamar népszerűvé vált.¹²

Az 1990. évi országgyűlési választások idején a sajtó és a politika még partnerként viselkedett. A politikusok kampányoltak, még valódi programot ismertetve, a sajtó tájékoztatót és véleményt alkotott. Ekkor még mindkét fél ismerkedett a demokrácia játékszabályaival és próbálta azokat elmagyarázni a választópolgároknak. Az Antall-kormány megalakulását követően ez a partneri viszony megváltozott. Az újságírók nagyobb része, többek között az első¹³ médiaháború eseményeinek köszönhetően, immár riválist, olykor ellenséget látott a koalíció politikusaiban és magában Antall Józsefben is. Az 1994-es választásokra így felfokozott médiahangulatban került sor.¹⁴

Az 1994-es választást követően a törvényalkotásra helyeződött a hangsúly. A média-törvény¹⁵ elfogadása a szakma és néhány párt várakozásaival ellentétben megvalósította a médiumok politikai felügyeletét. Ez természetesen legerőteljesebben a közszolgálati műsorszolgáltatókat érintette, de hatással volt a kereskedelmi műsorszolgáltatókra is, melyek így tájékoztatási kötelezettségüknek eleve az infotainment körében tettek eleget.¹⁶

Az 1998-as választásokat követően újra megváltozott a politika és a sajtó viszonya, a megalakuló Orbán – kormány ugyanis újraértelmezte a sajtó feladatát. Míg 1998-ig első-sorban a sajtó határozta meg a politikai napirendet, addig az új koalíció átvette ezt a szerepet: folyamatosan tematizálta a médiát.¹⁷ Az új kommunikáció és az új elképzelés a média feladatáról ahhoz vezetett, hogy, lehetőségeihez képest¹⁸, a kormánykoalíció uralni tudta a magyar médiarendszert: a közszolgálati műsorszolgáltatókat és a nyomtatott média azon szerkesztősegeit, melyek támogatni kívánták a kormány politikáját.¹⁹

¹² GULYÁS ÁGNES: *Bulvárlapok a rendszerváltás utáni Magyarországon*. In: Médiakutató. 2000. ősz.

¹³ Egyes álláspontok szerint (L. ZSOLT Péter) csak egy médiaháború volt Magyarországon, mivel ez az eseménysorozat a médiatörvény hiányára vezethető vissza. Mások szerint (L. GÁLIK Mihály, SZEKFÜ András) nagyon is indokolt a sorszámozás; különös tekintettel az 1998–2002 közötti időszak történései miatt.

¹⁴ Részleteket L. MONORI Áron (2005): *Médiaháborúk*. In: BAJOMI-LÁZÁR Péter (szerk.): *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 263–272. pp.

¹⁵ 1996. évi I. törvény a rádiózásról és televíziózásról

¹⁶ URBÁN ÁGNES (2005): *Rádió és televízió*. In: Bajomi-Lázár Péter (szerk.): *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 96–110. pp.

¹⁷ KÉRI 2005, 98. p.

¹⁸ Ebben a ciklusban az akkori koalíció nem rendelkezett a mandátumok 2/3-val, így a szabályozás és a rendszer teljes átalakítása nem történt meg. Ugyanakkor a médiaegyensúly-teremtő programnak megfelelően és abból a meggyőződésből kiindulva, melyet Elek István, Orbán Viktor akkori médiapolitikai tanácsadója megfogalmazott: „A jobboldali sajtó történelmileg kialakult hátrányos helyzetére tekintettel átméletileg megengedhető, sőt, szükséges más jobboldali lapok anyagi támogatásában megnyilvánuló előnyös megkülönböztetése is.” GÁLIK MIHÁLY: *A média-politika két évtizede*. Letölthető: http://www.politikaievkonyv.hu/online/mp20/1-17_galik.html (Letöltés ideje: 2021. 06. 08.)

¹⁹ MONORI 2005, 278–284. pp.

II. Megjelenik az új politikus-típus

Az Orbán – kormány és leginkább *Orbán Viktor* volt az első politikus a rendszerváltást követően, aki nemcsak a hagyományos tájékoztatás színtereire igyekezett hatást gyakorolni, hanem az egyre erősödő bulvárt is eszközként használta fel. Az ezredfordulóra, a korábban már említett együttműködés a kereskedelmi műsorszolgáltatók és a megerősödött bulvárlapok²⁰ között teljessé vált. Így érdemes volt a politikusoknak ezen a területen is megjelenniük. A médiafogyasztási szokások átalakulásának köszönhetően addigra létrejött az a fogyasztói csoport, az „alvajáróké”,²¹ akik csalódva a rendszerváltásban, elfordultak a politikától és a szórakoztató tartalmakat falták, falják. Bulváréhségük kielégíthetlensége miatt újabb és újabb tartalmakat gyártott nekik a média,²² amelyben egyre inkább megpróbált a politika is tartalomként megjeleni. Mivel elsősorban ez a csoport alkotja választáspolitikológiai szempontból a bizonytalanok táborát, mind a mai napig fontos a pártok számára, hogy ha alternatív módon is, de igyekezzenek őket becsatornázni legalább a választásokra.

Kezdetben az akkori kormányfő a „hagyományos” politikai kommunikáció eszközeivel élt,²³ melyet az új technológiák alkalmazása is követett. A 2002-es kampánytól kezdődően teljesedett ki a politikusok perszonalizációja és változott át a politikus is emberré, illetve termékké, olykor celebbé. A különbség abból adódik, milyen szerepeket vállalnak az egyes politikusok. Míg *Antall József* és *Horn Gyula* esetében nem találkozhatunk a termékké válás szándékos jeleivel, addig *Orbán Viktortól*²⁴ kezdődően valamennyi (jelentősebb tisztséget viselő) politikus igyekszik a bulvárbán is megjeleni. Ezen belül különösen érdekes a nők megjelenése: a politikusnők elsősorban feleségek és anyák, illetve nők, akiknek a ruhatára és a családban betöltött szerepe a legérdekesebb. Nem a hivatásuk, a munkájuk egyes elemei a meghatározóak, hanem azok a tevékenységek, melyek az anyasághoz és a feleségi mivolthoz köthetők. Nagyon ritka, mikor ezen túllépve láthatjuk őket valamilyen egyéb szituációban.

A megjelenések során, haladva az időben, a klasszikus szórakoztatás kerül előtérbe. Megjelenik a celebség. Ennek azonban veszélyei is vannak. Ne feledjük, a perszonalizáció valójában nemcsak jelenlétet takar azáltal, hogy hétköznapi helyzetben mutatja meg egy politikus életét, hanem szimbolizációt, adott párthoz, illetve politikai oldalhoz köthető értékek megjelenítését is. Amikor egy politikus táncra perdül egy bulvár-talkshow-ban vagy Sztárpárshow-ban vall életéről²⁵, nem számol azzal, hogy a celebbé válás hatással lehet a hitelességére, különösen akkor, ha az újfajta megjelenés ellentétben áll az addig róla alkotott képpel.

²⁰ E tanulmány keretein belül elsősorban a két legjelentősebb bulvár hetilapos megjelenések láthatók.

²¹ KUMIN 2005, 116–117. pp.

²² Ibid. 118. p.

²³ MERKOVITY Norbert (2012): Bevezetés a hagyományos és az új politikai kommunikáció elméletébe. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány. 34–37. pp.

²⁴ L. Story magazin 2010. 12. 16-i száma: címlap letölthető: <https://www.famousfix.com/topic/story-magazine-hungary-8-april-2010> (Letöltés ideje: 2021. 06. 08.)

²⁵ L. Rogán Antal és akkori felesége szereplését a TV2 Sztárpárshow című műsorában: TÓTH Richi (2016. 10. 12.): Rogán Antal, aki parasztyerekként helikopterezett a Fidesz első sorába. Letölthető – Fotó: TV2: <https://24.hu/belfold/2016/10/12/rogan-antal-aki-parasztyerekkent-helikopterezett-a-fidesz-elso-soraba/> (Letöltés ideje: 2021. 06. 10.)

Ha a tág értelemben vett kampányidőszakot, a permanens kampányt²⁶ is vizsgáljuk, a 2014-es választásokkor már láthatunk némi változást: a megjelenések még esemény-központúbbak lettek. Minden esetben fontossá, állandóvá vált elem a családon belüli tevékenység bemutatása. A politikusok semmit nem csinálnak egyedül, mindent csak a gyerekekkel és a szerelmükkel/házastársukkal együtt végeznek.²⁷ A nők továbbra is kellékként vannak jelen: a politikusnők ráadásul eltűnnek ebben az időszakban, minden férfi-központúvá válik.

A 2014-es választások hivatalos ötvennapos kampányidőszakában megmaradt az immár „hagyományosnak” nevezhető elem, de megjelent egy újdonság is.²⁸ A politikusok továbbra is családjuk körében láthatók. Hatott a mintakövetés, azaz az Orbán Viktor által létrehozott képiség és témafeldolgozás a többi politikus esetében is érvényesült.²⁹

Az újdonság a nők hatékonyabbnak vélt elérése volt. Ez részben érthető is, mivel e két hetilap célcsoportja a 18-59 közötti városi nők köre, de a korábbi kampányidőszakban inkább általános megközelítés érvényesült. Azok az elemek váltak hangsúlyossá, melyek a politikusok szerint a nőknek fontosak: a horoszkóptól kezdve az örökké tartó szerelmen át a hétköznapi életet meghatározó praktikákig mindenről beszámoltak.

III. Új rendszer – új megjelenések?

A 2014-es választásokat követően újabb változások történtek: tovább fokozódott a médiarendszer koncentrációja.³⁰ A 2015-ös év meglehetősen mozgalmasra sikerült a média-

²⁶ „(...) a politikai kampányok nem érnek véget a választásokkal. A permanens kampány fogalma azt jelenti, hogy a politikai harc a kampányidőszakon túl is zajlik.” Merkovity 2012, 18. p.

²⁷ Erre lásd példaként a hot! magazinban megjelent tablót 2013. 12. 27-ről. Címlap letölthető: <https://www.famousfix.com/topic/hot-magazine-hungary-27-december-2013> (Letöltés ideje: 2021. 06. 10.)

²⁸ Ebben az esetben is a március 22-április 3. közötti időszakra koncentráltak a megjelenések.

²⁹ Erre lásd példaként Orbán Viktort családjá körében. hvg.hu (Konkrét szerző nélkül: 2014. 03. 29.): Orbán Viktor friss fotókat közölt a családjáról. Letölthető: https://hvg.hu/itthon/20140329_Orban_csalad (Letöltés ideje: 2021. 06. 10.)

³⁰ Ennek előzményei még a 2010-2014-es koalíciós időszakra vezethetők vissza. A Fidesz - Jelenleg teljes néven Fidesz Magyar Polgári Szövetség - kétharmados győzelme 2010-ben alapjaiban változtatta meg a hazai média rendszerét. Először jogszabályi szinten történt változás: megalkották a 2010. évi CIV. törvényt a sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól valamint, a 2010. évi CLXXXV. törvényt a médiaszolgáltatásokról és tömegkommunikációról. Ezekkel a törvényekkel a koalíció 2014-2015-re teljesen átalakította a köz-médiát: központosított rendszer jött létre: összevonták az addig önálló közszolgálati médiaszolgáltatókat, azok önálló hírszerkesztősegeit megszüntették. A közszolgálaton túli médiarendszer szorosabb felügyelete is létrejött a 2010-ben létrehozott Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanácsának segítségével. A Médiatanács jelentős befolyási képessége a szakhatósági állásfoglalás révén valósul meg: ilyen –témánk szempontjából fontos – állásfoglalás történt 2011-ben, amikor a Médiatanács megtagadta az Axel Springer és a Rinigier médiavállalkozások fúzióját. A fúzióra „csak” 2014-ben kerülhetett sor, miután a *Vienna Capital Partners már megvette a Népszabadságot (is)*. L. MTI (2014. 05. 30.): A médiatanács hozzájárult az Axel Springer-Rinigier fúzióhoz. Letölthető a MédiaPiac oldaláról: <https://mediapiac.com/marketing/A-mediatanacs-hozzajarult-az-Axel-Springer-Rinigier-fuziohoz/111325/>, illetve a hatósági állásfoglalás: A Médiatanács 477/2014. (V. 29.) számú döntése. (2014. 05. 29.): Letölthető az NMHH oldaláról: https://nmhh.hu/cikk/163400/A_Mediatanacs_4772014_V_29_szamu_dontese (Utolsó elérések ideje: 2021. 06. 16.)

piacon. A 2010-től fejlődő médiarendszer 2015-re „stabilá” vált. Létrejött egy nagy médiabirodalom *Simicska Lajos* üzletember irányításával, amelyben³¹ kormánykritikus tartalmak egyáltalán nem jelentek meg.³² Változást az hozott, hogy 2015 elején *Orbán Viktor* egy zártkörű találkozáson bejelentette, ezentúl a közszolgálati médiaszolgáltatókra kíván támaszkodni.³³ 2015. február 3-án *Lázár János* bejelentette, hogy módosítják a reklámadó-törvényt, amely már nemcsak az RTL Klubot, hanem a kisebb cégeket is érinteni fogja.³⁴ 2015. február 5-én *Simicska Lajos* a Népszavának adott nyilatkozatában azt mondta: „Totálissá válhat a médiaháború, ha a kormány valóban bevezeti az RTL-lel való békülés jegyében az ötszázalékos reklámadót (...)”³⁵ Másnap a *Simicska Lajos* tulajdonában lévő médiumok szerkesztőségének fontos pozíciót betöltő tagjai a Magyar Nemzet online felületén közleményt adtak ki.³⁶ Az események hatására³⁷ robbant ki az ún. Orbán-Simicska-háború, amely nyilvánvalóvá tette, hogy a Fidesznek a politikai kommunikációjához új médiumokra van szüksége. Első „körben” 2015-2016-tól kezdődően a Fideszhez köthető személyek sorra vásároltak fel médiumokat és több újat is létrehoztak, majd 2018. november 28-án *Liszkay Gábor* megalapította a Közép Európai Sajtó és Média Alapítványt.³⁸ Összesen közel 500 médiatermék lett az alapítvány része, melyek a csatlakozás előtti évben több mint nettó 55 milliárd forint árbevétellel rendelkeztek.³⁹

A bulvármédiában is jelentős változások zajlottak. 2017 októberében a Gazdasági Versenyhivatal engedélyezte, hogy *Andy Vajna* megvegye a Lapcom Zrt. részvényeinek 100 százalékát. A vásárlás azért vált jelentőssé, mert így az ország második legnagyobb napilapja, a Bors is a portfólióba került. A magyar lappiacon összesen három klasszikus bulvárnapi lap található: a Blikk, a Bors, illetve a Ripost. A Bors megszerzése azért volt annyira fontos a Fidesznek, mert a Blikkhez képest kritikusabb hangnemben számolt be

³¹ Többek között: Magyar Nemzet, Heti Válasz, Metropol című napi- és hetilapok, a Class FM és a Lánchíd Rádió.

³² SIXX (2018. 04. 10.): A Simicska-média tündöklése és bukása. Letölthető: https://index.hu/kultur/media/2018/04/10/simicska_lajos_media_hirtv_magyar_nemzet_fidesz_heti_valasz/ (Letöltés ideje: 2021. 06. 16.)

³³ KÓSA András (2015. 01. 15.): A: Orbán elengedte a kormánypárti sajtó kezét. Letölthető: <http://vs.hu/kozelet/osszes/orban-elengedte-a-kormanyparti-sajto-kezet-0115> (Letöltés ideje: 2021. 06. 16.)

³⁴ NÉMET Tamás – SZABÓ Zoltán (2015. 02. 03.): Reklámadó: legyűrte a kormányt az RTL. Letölthető: http://index.hu/gazdasag/2015/02/03/lazar_rtl_reklamado/ (Letöltés ideje: 2021. 06. 20.)

³⁵ Népszava online (Konkrét szerző nélkül: 2015. 02. 05.): Simicska: akkor totális háború lesz. Letölthető: https://nepszava.hu/1047595_simicska-akkor-totalis-haboru-lesz (Letöltés ideje: 2021. 06. 20.)

³⁶ Közlemény. (2015. 02. 06.): Letölthető: <https://magyarnemzet.hu/archivum/belfold-archivum/kozlemeny-3-4045688/> (Letöltés ideje: 2021. 06. 16.)

³⁷ 2015. február 6-án kiderült az is, hogy a közszolgálati médiaszolgáltató egyes csatornáit, az M1-et hírcsatornává alakítják át.

³⁸ Helyesírása sajátos, maga az alapítvány sem következetes. „A Közép-Európai Sajtó és Média Alapítvány („Alapítvány”) ez év őszén többek között azzal a céllal kezdte meg működését, hogy a magyar írott sajtó-kultúra fennmaradását segítse. Meggyőződésünk szerint ez egyszerre szolgálja az olvasók érdekeit és a polgári értékrend képviselését.” Közlemények. 2018. 11. 28. Letölthető: <https://cepmf.hu/#sectionGoals> (Letöltés ideje: 2021. 06. 20.)

³⁹ URBÁN Ágnes (szerk.): Központosított médiarendszer. Lány cenzúra 2018. Mérték Füzetek, 17. szám, Mérték Médiaelemző Műhely. Letölthető: <https://mertek.eu/wp-content/uploads/2020/01/MertekFuzetek17.pdf> (Letöltés ideje: 2021. 06. 20.), 46. p.

a kormánynak kellemetlen ügyekről.⁴⁰ Ahogy arra a Mérték Médiaelemző Műhely elemzése⁴¹ rámutatnak a politikai ügyekről való tájékozódásban a bulvármédiának igen jelentős szerepe van.

IV. Új sztárok születnek

A rendszerben történő változások és az a tény, hogy a bulvár még mindig jelentős befolyásoló erővel bír a választópolgárokra, részben hatást gyakorolt a politikusok és ezen belül a nők megjelenésére. A 2018-as választásoknál a hagyományos politikai hirdetések domináltak. A korábbiakhoz képest viszonylag kevés cikkben jelentek meg a politikusok. Ugyanakkor hosszú idő után, pozícióiból is adódóan, új „sztárok” születtek. Egyikük *Novák Katalin*⁴², aki először családja körében tűnt fel, a hagyományos háziasszonyt „reklámozva” és képviselve az anya-feleség konzervatív szerepet. Esetében szintén megjelenik a nagyobb ünnepekhez való kapcsolódás. Nemcsak a jelenlét, hanem a szimbolizáció is tökéletes, tekintettel arra, hogy pozícióiban mindig is a családokért volt és ma is felelős, előbb államtitkárként, jelenleg tárcanélküli miniszterként. A másik új „sztár” *Varga Judit* lett.⁴³ Az igazságügy-miniszter a printmédiában *Novák Katalin*hoz hasonlóan szintén a konzervatív oldal hosszú évek alatt kialakított toposzainak próbál megfelelni.⁴⁴

Nem véletlen, hogy a kormányoldalhoz tartozó politikusokkal újabbban egyre gyakrabban a Hot! magazin hasábjain találkozhatunk hétköznapi emberként. Míg korábban a Story és a Best magazinok voltak e területen az egyeduralgok, a KESMA-ba nem⁴⁵ betagozódó Centrál Mediacsoport tulajdonába tartozó tabloidok mellett egyre jelentősebbé válik a Hot! magazin is, mint a KESMA egyik bulvár hetilapja.

V. Mi változott?

A korábbiakhoz képest egy másik változás is megfigyelhető. Míg 2014-ig a nők szinte kizárólag a hagyományos szerepkörökben jelentek meg a bulvárban, függetlenül attól, melyik politikai oldalon álltak, azóta több alkalommal is, olykor-olykor, kilépnek az

⁴⁰ SAJÓ DÁVID (2017. 10. 02.): A Fidesz szépen felfalta a bulvárt. Letölthető: https://index.hu/kultur/media/2017/10/02/fidesz_lapcom_bulvar_mediapiac_bors_blikk_ripost/ (Letöltés ideje: 2021. 06. 22.)

⁴¹ A politikai tájékozódás forrásai Magyarországon. Trendek, 2015-18. Mérték Médiaelemző Műhely - Medián Közvélemény és Piackutató Intézet. 2018. november. Letölthető: https://mertek.eu/wpcontent/uploads/2018/11/A_politikai_tajekozodas_forrasai_Magyarorszagon_2018.pdf (Letöltés ideje: 2021. 06. 20.)

⁴² L. <https://novakatalin.hu/2018/01/03/az-otthoni-feladatokon-is-osztozunk-hot-magazin-interju/> (Letöltés ideje: 2021. 06. 22.) Eredetileg megjelent: Hot magazin 2017. december 15-i számában.

⁴³ L. Varga Judit családja körében: <https://www.facebook.com/hotmagazin/posts/10159279132497975> Eredetileg megjelent: Hot! magazin 2020. 12. 18-i számában.

⁴⁴ Ezen az sem változtat, hogy a nagy tabloidok óta a miniszter válófélben van. Azóta gyermekei társaságában és főzés közben látható, amikor a család fontosságát hangsúlyozza.

⁴⁵ A 2021. 06. 30-i állapot szerint.

anya-feleség-szépen felöltözött nő háromszögéből. Megmutatják azt is, a férfiakhoz hasonlóan, hogy másra is képesek a háztartás vezetésén túl. A printmédiában e szempontból egyelőre csak Novák Katalin⁴⁶ tűndököl. A másik sztárunk ezt az irányt egyelőre a 2018. június 12-én létrehozott facebook oldalán gyakorolja.⁴⁷

Bár a bulvármédiában még mindig a hagyományos megjelenések érvényesülnek, a korábbiakhoz képest mégis megfigyelhető némi változás. Bár a nők továbbra is elsősorban anyák és feleségek, új szerepkörökben is találkozhatunk velük. Ugyanakkor ezek a pozícióik is illeszkednek a pártjuk által fontosnak tartott értékekhez. Továbbra sem lépünk ki a komfortzónából: nincsenek meglepő újítások a bulvármegjelenésekben. Nincs is erre szükség, tekintettel arra, hogy ezeknek a médiumoknak a fő fogyasztói, ahogy korábban, jövőre is elsősorban a már megszokott témakörökre lesznek kíváncsiak.

⁴⁶ L. <https://www.facebook.com/hotmagazin/posts/10158664089717975> (Letöltés ideje: 2021. 06. 25.) Eredetileg megjelent: Hot! magazin 2020. 06. 02-i számában.

⁴⁷ L. Varga Judit hivatalos facebook – oldala (2021. 04. 28.): <https://www.facebook.com/VargaJuditMinisterofJustice/photos/a.2028879340464345/4347847861900803> (Letöltés ideje: 2021. 06. 25.)

SZAKÁLY ZSUZSA*

Az igazságügyi szakértő a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában

Amikor azon gondolkodtam, milyen témájú tanulmánnyal készüljek ebbe a kötetbe, hamar kiderült, hogy az igazságügyi szakértőket fogom választani, hiszen az Igazságügyi Szolgálatok Jogakadémiáján 2015 óta ezzel az igazságügyi hivatásrenddel foglalkozunk Professzor Úrral. A közös munka során sokat tanultam Tőled.

Kedves Professzor Úr, köszönöm, és Isten éltesse!

I. Bevezetés

Az igazságügyi szakértők jelentős szerepet töltenek be a bírósági és a hatósági eljárásokban. Amikor különleges szakértelemre¹ van szükség, nem lehet eltekinteni alkalmazásuktól,² hiszen „A tudomány fejlődésének köszönhetően a szakértői tevékenység mind a polgári, mind a büntető ügyekben egyre hangsúlyosabb szerepet tölt be, szakvéleményük számos esetben döntő jelentőséggel kihat az ügyek érdemi végkimenetelére is, ily módon közreműködve az igazságszolgáltatás megfelelő működésében.”³

Mivel az igazságügyi szakértők speciális szerepe eltér az eljárás többi résztvevőjétől, érdemes megvizsgálni, hogy milyen alkotmányjogi garanciák kapcsolódnak tevékenységükhöz. A következőkben az Alkotmánybíróság igazságügyi szakértőkre vonatkozó gyakorlatából vizsgálom meg néhány ügyet, amelyek segíthetnek rávilágítani az igazságügyi szakértők alkotmányos helyzetére a bírósági eljárásokban.

A vizsgálat fókuszában egy olyan ügy áll, amelyben a közigazgatási hatósági eljárás közigazgatási perrel folytatódott, és itt merült fel az igazságügyi szakértő igénybe vételének szabályaira vonatkozó rendelkezések alaptörvény-ellenessége. Emellett más, az igazságügyi szakértők jogi helyzetéhez kapcsolódó ügyeket is vizsgálom az Alkotmánybíróság gyakorlatából, mindvégig az igazságügyi szakértőkre vonatkozó kérdéseket tartva szem előtt.

* adjunktus, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi és Regionális Tanulmányok Intézete

¹ Részletesebben lásd: NOGEL MÓNIKA: *Az igazságügyi szakértői vélemények hitelt érdemlősége a büntetőeljárásban*. Doktori (PhD) értekezés. 2018. 52–57. pp.

² IDZIGNÉ NOVÁK MARIANNA CSILLA: *A szakértő státuszváltozása a hazai büntetőeljárásban – Különös tekintettel a kizárásra vonatkozó szabályokra*. Doktori (PhD) értekezés. 2018. 59–62. pp.

³ 634/B/2007 alkotmánybírósági határozat.

Bár az igazságügyi szakértő nem minden bírósági eljárás résztvevője, ha szükséges részvétele, szerepe kiemelkedő lesz a ténykérdés tekintetében. Fontos, hogy megfelelő garanciákkal legyen körülbástyázva szerepük.

II. A bírói kezdeményezés

A következőkben egy olyan alkotmánybírósági döntést fogok elemezni, amelyben az igazságügyi szakértő perbeli szerepe volt a központi kérdés, és bírói kezdeményezésre indult az eljárás az Alkotmánybíróság előtt.

Bírói kezdeményezés esetében az Alkotmánybíróságról szóló az 2011. évi CLI. törvény (továbbiakban: Abtv.) 25. §-a szerint egy folyamatban levő bírósági ügy esetében a bíró valamely alkalmazandó jogszabály alaptörvény-ellenességét észleli vagy azt az Alkotmánybíróság már megállapította, a bíró az eljárást felfüggeszti és az Alkotmánybírósághoz fordul. A bírói kezdeményezés a bírói függetlenség része az Alkotmánybíróság gyakorlata szerint.⁴

Az Alaptörvény hatályba lépése előtt is létezett ez az eljárás, azonban az Alaptörvény változtatott szerepén, hiszen az Alaptörvény 28. cikke szerint „*A bíróságok a jogalkalmazás során a jogszabályok szövegét elsősorban azok céljával és az Alaptörvénnyel összhangban értelmezik.*”

Vagyis a rendes bírónak figyelemmel kell lenniük az alkotmányos követelmények érvényesítésére is, így „*a bírói kezdeményezés végső soron a bírói alkotmányos lelkiismeret eljárásjogi jogintézményének is tekinthető.*”⁵ Amennyiben ez elmaradna, a felek igénybe vehetik az eljárás lezárulta után a valódi alkotmányjogi panasz eszközt,⁶ nemcsak a bíró teheti meg, hogy az Alkotmánybírósághoz fordul egy konkrét ügyben.

Viszont míg az alkotmányjogi panasz kezdeményezője csak Alaptörvénybe foglalt jog sérelme esetén kezdeményezhet alkotmánybírósági eljárást, a bírónak ennél szélesebb a jogkörük, az Alaptörvény nem alapjogi természetű rendelkezéseinek sérelme esetében is kezdeményezhetik a testület eljárását.⁷ Emellett abból a szempontból is tágabbak a lehetőségeik, hogy nemzetközi szerződésbe ütközés észlelése esetén is kezdeményezhetnek eljárást.⁸

Az Alkotmánybíróságnál indított bírói kezdeményezések statisztikáit megnézve jelen ügyben a leggyakrabban hivatkozott alaptörvényi szakaszok sérelmét állítja az indítványozó bíró. 2012 és 2016 között több, mint 100 esetben hivatkozott bírói kezdeményezés a jogállamiság elvének sérelmére, a legtöbbet használt alkotmányos szakasszá emelve az

⁴ BODNÁR ESZTER – SZALBOT BALÁZS: *A konkrét utólagos normakontroll és az alkotmányjogi panasz eljárások összefüggései*. MTA Law Working Papers, 2018/2. 4–5. pp.

⁵ KOVÁTS BEÁTA – SÜLYÖK TAMÁS: *A bírói kezdeményezés mint az egyedi normakontroll eszköze az Alkotmánybíróság gyakorlatában*. Alkotmánybírósági Szemle, 2016/2. 75. p.

⁶ BODNÁR – SZALBOT 2018, 5. p.

⁷ VARGA ZS. ANDRÁS: *Az egyedi normakontroll iránti bírói kezdeményezések eljárási feltételei*. Eljárásjogi Szemle 2016/1, 7. p.

⁸ 2011. évi CLI. törvény az Alkotmánybíróságról 32. § (2).

elvet. A tisztességes eljáráshoz való jog és az egyenlő bánásmód követelménye is a leg-sűrűbben használt szakaszok között szerepel, bár jóval alacsonyabb előfordulással, mint a jogállamiság elve.⁹ A közigazgatási bírák általi kezdeményezés az egyik leggyakoribbnak számít a statisztikák szerint.¹⁰

A bírói kezdeményezés esetében nincsen befogadási szakasz, viszont meghatározott feltételeknek kell megfelelnie az elbíráláshoz, ezeket az Alkotmánybíróság a 3058/2015. (III. 31.) AB végzésben foglalta össze.

III. Igazságügyi szakértő a közigazgatási perben

Az 5/2020. (I. 29.) alkotmánybírósági határozat esetében a Fővárosi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság bírása normakontrollra irányuló bírói kezdeményezést nyújtott be az Alkotmánybírósághoz a közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvény (továbbiakban: Kp.) egyik rendelkezésének alaptörvény-ellenessége miatt. A bíróság úgy vélte, hogy a Kp. 80.§ (1) bekezdésének azon fordulata, amely szerint „A perben ugyanazon szakkérdés tárgyában szakértőként elsősorban a megelőző eljárásban kirendelt igazságügyi szakértő alkalmazandó.”,¹¹ szűkíti a bíróság és a peres fél mozgásterét.

Így sérti az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdését (normavilágosság elve), a XXVIII. cikk (1) és (7) bekezdéseit (tisztességes eljáráshoz való jog elve, jogorvoslati jog elve), a XV. cikk (1)-(2) bekezdéseit (diszkrimináció tilalma), valamint a függetlenség és a pártatlanság garanciáit. Az közigazgatási eljárásban kirendelt szakértő kirendelésének kötelezettségét tartották sérelmesnek.

Az ügyben egy közigazgatási per került felfüggesztésre. A közigazgatási per¹² új szabályozási alapokra került a közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvény hatályba lépésével. Az ügy szempontjából meghatározó, hogy a közigazgatási jogorvoslati eljárásrendben komoly változás történt, amikor a hatósági rendszeren belüli fellebbezés csökkentésével a bíróság előtt zajló közigazgatási per nyert nagyobb teret.¹³

A korábbi eljárásokban a hatósági szakaszban eljárt kirendelt igazságügyi szakértő nem számított igazságügyi szakértőnek az ügyben, hanem tanúként hallgatták meg. Az új szabályok szerint viszont először a hatósági eljárásban kirendelt szakértő véleményét kell figyelembe venni, és ha kiderül, hogy szakvéleménye nem megfelelő, akkor kerülhet sor másik szakértő kirendelésére.

Ez valóban újdonság az eljárásban, hiszen a hatósági eljárásban kirendelt szakértő - amíg szakvéleménye nem aggályos - már készített szakvéleményt, ismeri az ügyet, ezért

⁹ VADÁSZ VANDA – GÁRDOS-OROSZ FRUzsINA: *Alkotmányértelmezés a rendes bíróságok és az Alkotmánybíróság gyakorlatában a bírói kezdeményezések tükrében*. In: Gárdos-Orosz Fruzsina (szerk.) *Normativitás és empiria A rendes bíróságok és az Alkotmánybíróság kapcsolata az alapjog-érvényesítésben*. 2012–2016. Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet. Budapest, 2020. 90. p.

¹⁰ VADÁSZ – GÁRDOS-OROSZ 2020, 92–94. pp.

¹¹ 2017. évi I. törvény a közigazgatási perrendtartásról 80. § (1).

¹² A közigazgatási perről részletesebben lásd: F. ROZSNYAI KRISztINA: *A hatékony jogvédelem biztosítása a közigazgatási bíráskodásban*. Acta Humana, 2013/1. 119–123. pp.

¹³ Lásd pl.: HAJAS BARNABÁS: *Általános közigazgatási rendtartás – Ket. kontra Ákr.* Új Magyar Közigazgatás, 2016/4. 23–24. pp.

idő- és költségkímélő a hatósági eljárásban készült szakvélemény elsősorban való felhasználása. Korábban a bírósági szakaszban gyakorlatilag újrakezdték a szakértői vizsgálati folyamatot. Azonban más szempontokat is szükséges elemezni a kérdés alapos vizsgálatához. A hatósági eljárásban kirendelt szakértő szükségképpen való elfogultsága, amely miatt a korábbi szabályozás nem engedte a perben a szakértő kirendelését, szintén korlátozta a bíróság mozgásterét.

A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (továbbiakban: Pp.) szabályai szerint az eljárásban lehet magánszakértő, kirendelt szakértő és más eljárásban már alkalmazott szakértő. Ezekből eltérő kategória a Kp. szerinti megelőző eljárásban kirendelt szakértő. A Kp. szabályai szerint „A megelőző eljárásban kirendelt igazságügyi szakértő szakvéleménye a bíróság által kirendelt szakértő szakvéleményének minősül. A perben ugyanazon szakkérdés tárgyában szakértőként elsősorban a megelőző eljárásban kirendelt igazságügyi szakértő alkalmazandó.”¹⁴ Magánszakértőt vagy más eljárásban kirendelt szakértőt nem lehet igénybe venni.¹⁵

A hatósági eljárásban alkalmazott igazságügyi szakértő ilyen módon való bevonása az ügybe nem jelenti azt, hogy az igazságügyi szakértő a közigazgatási perben ’érinthe-tetlenné’ válna. Sőt, a Pp. kirendelt szakértőre vonatkozó szabályait kell alkalmazni rá, vagyis az általános polgári per szabályai szerint lehet fellépni a szakértővel szemben. Ez lehetséges személye vagy szakvéleménye vonatkozásában. Személyével szemben felmerülő probléma esetében a Pp. 310 §-a,¹⁶ a szakvéleménnyel szemben felmerülő panasz esetében a Pp. 316 §-a¹⁷ szerinti szabályokat kell alkalmazni.

IV. A kezdeményezésben megjelölt alapelvek

Az eljárást kezdeményező bíró négy alapelv sérelmére is hivatkozott. Az Alkotmánybíróság végül azt vizsgálta az ügyben központi kérdésként, hogy „(...) méltányosnak, fair-nek, tisztességesnek és a bírói jogvédelem oldaláról hatékonynak minősíthető-e a szabá-lyozás szintjén a közigazgatási peres eljárás, amelyben a közigazgatási bíró „elsősorban a megelőző eljárásban kirendelt” igazságügyi szakértő szakvéleményében foglaltak alap-ján dönt a felperesi kereset megalapozottságáról.”¹⁸

Az Alkotmánybíróság nem minden, a kezdeményező bíró által megjelölt érvet vizsgá-lta a hiányzó indokolás miatt. Úgy vélem, valóban azzal a két elvvel érdemes foglal-kozni részletesebben a kérdés kapcsán, amelyeket az Alkotmánybíróság is beemelt az elemzésébe, ennek okán a jogállamiság elvét és a tisztességes eljáráshoz való jogot vo-nom görcső alá. Más, igazságügyi szakértőkre vonatkozó, az adott alapelvekhez kapcsolódó alkotmánybírósági határozatokat is bevontam a vizsgálatba annak érdekében, hogy minél átfogóbb képet kapjunk az igazságügyi szakértők alkotmányos helyzetéről.

¹⁴ 2017. évi I. törvény a közigazgatási perrendtartásról 80. § (1).

¹⁵ 2017. évi I. törvény a közigazgatási perrendtartásról 80. § (3).

¹⁶ 2016. évi CXXX. törvény a polgári perrendtartásról 310. §.

¹⁷ 2016. évi CXXX. törvény a polgári perrendtartásról 316. §.

¹⁸ 5/2020 (I. 29.) alkotmánybírósági határozat.

1. Jogállamiság – normavilágosság

Az indítványozó a normavilágosság elvének sérelmére is hivatkozott. A normavilágosság elve a jogbiztonság elvének része, amely a jogállamiság alapelvének eleme. A jogállamiság elve¹⁹ a kezdetek óta kiemelkedő szereppel bír a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában.²⁰ Ahogy azt a testület még 1992-ben kimondta, „egyszerre ténymegállapítás és program”.²¹

A normavilágosság elvének érvényesülését mindig a konkrét esetben kell vizsgálni,²² hiszen lehet, hogy van alkotmányos értelmezése az adott rendelkezésnek, és „Alkotmánysértésnek csak az minősül, ha a sérelmezett jogszabály tartalma olyan mértékben homályos, vagy rendelkezései olyannyira ellentmondásosak, hogy a tisztázatlanság feloldására a jogszabály értelmezése már nem elegendő, s a jogalkotási fogyatékoság az Alkotmány 2. § (1) bekezdésében deklarált jogállamiság szerves részét alkotó jogbiztonság sérelmét idézi elő.”²³

Az Alkotmánybíróság, mint az a szerv, amely az alkotmányszöveget *erga omnes* hatállyal értelmezi, irányt mutathat a jogalkalmazók számára, ha több értelmezési lehetőség közül lehet választani. Azonban a megsemmisítés mellett is dönthet, ha nem lehet megfelelően feloldani az ellentmondásosságot.

Az adott ügyben ez a kérdés került az alkotmánybírói vizsgálat fókuszába a tisztességes eljáráshoz való jog mellett. Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy az indítvány nem megalapozott a jogállamiság kérdésével összefüggésben. Úgy vélem, hogy a normavilágosság elvének sérelme nem áll fenn ebben az esetben, mivel a jogszabály szövege alapján egyértelmű, hogy a közigazgatási hatósági eljárásban kirendelt igazságügyi szakértőt kell elsősorban kirendelni a közigazgatási per során, ez nem értelmezhetetlen rendelkezés.

2. A tisztességes eljáráshoz való jog

A tisztességes eljáráshoz való jog az egyik legmeghatározóbb alapvető jog, amelynek a bírói eljárás egész folyamata alatt érvényesülnie kell. Mind az Emberi Jogok Európai Bírósága, mind a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában kiemelkedő szerepe van ennek a komplex jogosultságnak.²⁴ A tisztességes eljáráshoz való jogot és sokrétű elemeit az Alkotmánybíróság sokszor vizsgálta már részleteiben.²⁵ Jelen ügyben előkerülhet a

¹⁹ A jogállamiságról részletesebben lásd: TÓTH J. ZOLTÁN: *A jogállamiság tartalma*. Jogtudományi Közlöny, 2019/5. 197–212. pp.

²⁰ SÓLYOM LÁSZLÓ: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 686–692. pp. 11/1992. (III. 5) alkotmánybírói határozat.

²² A normavilágosság az Alkotmánybíróság gyakorlatában: FICSOR KRISZTINA: *A normák határozott megfogalmazásának problémája a büntetőjogban – A normavilágosság fogalma az Alkotmánybíróság döntéseiben és a bírói gyakorlatban*. Pro Futuro, 2018/3. 44–46. pp.

²³ 1263/B/1993 alkotmánybírói határozat.

²⁴ SZALAI ANIKÓ: *Az Emberi Jogok Európai Bírósága ítélezésének megjelenése a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában*. Kül-Világ, 2010/4. 16–17. pp.

²⁵ Például. KÁDÁR ANDRÁS KRISTÓF: *A tisztességes eljáráshoz és a védelemhez való jog húsz éve Magyarországon*. Fundamentum 2009/4. 69–87. pp. RAVASZ LÁSZLÓ: *Bírói függetlenség és a tisztességes eljáráshoz való jog*. Debreceni Jogi Műhely, 2015/3–4. 58–85. pp.

fegyverek egyenlőségének kérdése is. Míg tipikusan ez a büntetőeljáráshoz kötődő elv,²⁶ a polgári²⁷ és a közigazgatási perben is fontos szerepe van.²⁸

A jogalkalmazásra való hatása kiemelkedő, hiszen ahogy az alkotmányjogi panasz egyre jelentősebbé vált a testület gyakorlásában az új Abtv. szabályainak a hatására, úgy került egyre inkább központi szerephez a tisztességes eljáráshoz való jog is a döntések meghozatalakor. Ehhez elég csak megnézni a 2012 után meghozott döntésekben megállapított alkotmányos követelményeket, amelyekből a legtöbb a tisztességes eljáráshoz való jogra vonatkozik.²⁹ A közigazgatási hatósági eljárásban³⁰ és a közigazgatási perben³¹ is érvényesülnie kell ennek az elvnek.

Ennek a rendszernek része az igazságügyi szakértő is. Az Alkotmánybíróság kimondta, hogy „Az igazságügyi szakértői tevékenység pártatlanságának törvényi garantálása – egyebek mellett a bírákéhoz hasonló kizárási szabályok révén – az Alkotmány 57. § (1) bekezdésében foglalt tisztességes eljáráshoz való jog részét képezi.”³²

Egy másik ügyben, amely szintén az igazságügyi szakértő perbeli szerepéhez kapcsolódott, az okozott az indítványozó szerint alaptörvény-ellenességet, hogy az eljáró bíró nem rendelt ki igazságügyi szakértőt az azt indítványozó fél kérelme ellenére.³³ Ebben az ügyben alaptörvény-ellenességet eredményezett ez a döntés, ugyanis nem indokolták meg a szakértő kirendelésének mellőzését, valamint azt sem, hogy hivatalból miért nem rendelték ki szakértőt. Bár ez egy speciális ügyben született döntés volt – gyermek jogellenes elvitele –; releváns, hogy az igazságügyi szakértő kirendelésének elmaradása is oka volt annak, hogy a bírói döntést a tisztességes eljáráshoz való jogot sértőnek és alaptörvény-ellenesnek minősítette az Alkotmánybíróság.

Az Alkotmánybíróság azt is megállapította, hogy nem alkotmányossági kérdés önmagában a bírói döntés szakvéleményre alapítása.³⁴ Az Alkotmánybíróság a tisztességes eljáráshoz való jog sérelmét sem találta megalapozottnak ebben az ügyben, mivel úgy vélte, elegendő garancia övezi a közigazgatási perben is. Azonban fontos figyelembe venni azt a szempontot is, hogy a közigazgatási hatósági eljárásban az ügyfél helyzete teljesen más, mint hatóságé,³⁵ a hatóság ezért előnnyel indul a közigazgatási per során, így a fegyverek egyenlőségének elve értelmében nem biztos, hogy nem okoz sérelmet az a szabály, hogy

²⁶ Lásd: GÁCSI ANETT ERZSÉBET: *Quo vadis fegyverek egyenlőségének elve?* In: Lege duce, comite familia: ünnepi tanulmányok Tóthné Fábián Eszter tiszteletére, jogász pályafutásának 60. évfordulójára. Jurisperitus. Szeged, 2017. 127–140. pp.

²⁷ VÁRADI ÁGNES: *A »fegyverek egyenlősége« és a polgári per. A gyengébb fél védelmének eljárásjogi eszközeiről alkotmányjogi, uniós és nemzetközi jogi nézőpontból.* Iustum Aequum Salutare, 2019/1. 74. p.

²⁸ F. ROZSNYAI KRISZTINA: *A közigazgatási per jog néhány alapvető aspektusa.* Acta Humana, 2019/1. 114–115. pp.

²⁹ SZAKÁLY ZSUZSA: *Alkotmányos követelmények a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában 2012 után.* Iustum Aequum Salutare, 2020/4. 170–172. pp.

³⁰ PATYI ANDRÁS – VARGA ZS. ANDRÁS: *A közigazgatási eljárás jog alapjai és alapelvei.* Dialóg Campus Kiadó. Budapest, 2019. 190–197. pp.

³¹ F. ROZSNYAI KRISZTINA: *A közigazgatási per jog néhány alapvető aspektusa* Acta Humana 2019/1. 111–117. pp.

³² 634/B/2007 alkotmánybírósági határozat.

³³ 3375/2018 (XII. 5.) alkotmánybírósági határozat.

³⁴ 3457/2020. (XII. 14.) alkotmánybírósági végzés.

³⁵ KAZSAMÉR KATALIN ENIKŐ: *A közigazgatási jogorvoslati rendszer és a jogvédelem hatékonyságát elősegítő tényezők a változások mentén.* MTA Law Working Papers. 2019/1. 7. p.

elsősorban a hatósági eljárásban kirendelt szakértői véleményt kell figyelembe venni, különösen, ha a szakvélemény aggályossága miatt indult a jogorvoslati eljárás.

Az igazságügyi szakértő bevonása akkor sértené a tisztességes eljáráshoz való jogot véleményem szerint ebben az ügyben, ha nem lenne lehetőség az ellene való fellépésre. Mivel azonban ugyanazok a lehetőségek állnak nyitva a közigazgatási per érintettjei számára, mint a polgári per résztvevőinek, ez nem tekinthető a tisztességes eljáráshoz való jog sérelmének. Az, hogy a hatósági eljárásban eljáró szakértő véleménye a kiindulópont alapesetben, önmagában nem jár olyan mértékű hátránnyal, hogy az már sértené a tisztességes eljáráshoz való jogot.

V. Összegzés

Az igazságügyi szakértő fontos résztvevője a bírósági eljárásoknak, amennyiben tisztázandó szakkérdés merül fel. Azonban mind a felek, mind a bíró, mind a szakértő szempontjából vannak korlátok a jogok gyakorlása során. Például a felek kötelesek eltérni az igazságügyi szakértői vizsgálatot büntetőügyekben.³⁶ Az igazságügyi szakértőnek pedig nincs alkotmányos joga arra, hogy egy konkrét peres eljárásban őt rendeljék ki szakértőként.³⁷ A vizsgált ügyben kezdeményező bíró szerint korlátozza a bíróság mozgásterét, hogy elsősorban a közigazgatási eljárásban eljáró szakértőt kell kirendelni.

Míg „A büntető- és a polgári eljárások vonatkozásában tehát az igazságügyi szakértő a bíróság hiányzó, különleges szakértelmét hivatott pótolni az érdemi döntéshez szükséges tények észlelése, illetve megítélése terén”,³⁸ a tisztességes eljáráshoz való jogból nem következik, hogy minden esetben csak új szakértői vélemény elkészítésével lehet megőrizni az eljárás tisztességességét.³⁹

Ha maga a szakvélemény aggályos, akkor is először a korábbi szakértő szakvéleménye kerül elő. Problematikus lehet, ha a korábbi szakvéleményt támadja az ügyfél. Az indítványozó bíró szerint elnehezíti a jogorvoslatot, ha ugyanaz a szakértő jár el, mivel valószínűleg nem fogja megváltoztatni korábban meghozott véleményét az ügyben. Azonban nincs rá garancia, hogy az új szakértő más döntést fog hozni.

Úgy vélem, akkor lenne megfelelő ez a szabály, ha a hatósági eljárásban elkészített szakvéleményt támadja a jogorvoslat, akkor új szakértő igénybevitelével indulna a közigazgatási per, ha viszont más okból indul a jogorvoslat, akkor megfelelő a Kp. és a Pp. mostani szabályainak alkalmazása.

³⁶ 1234/B/1995 alkotmánybírósági határozat

³⁷ 102/B/2003 alkotmánybírósági határozat

³⁸ 634/B/2007 alkotmánybírósági határozat

³⁹ 5/2020 (I. 29.) alkotmánybírósági határozat

SZALAI PÉTER*

Tűnődés az osztott perszerkezetről szerzett tapasztalatokról

Tanulmányommal Szabó Imre Professor Urat köszöntöm 70. születésnapja alkalmából, és kívánok Neki további jó munkát és jó egészséget!

I. A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (a továbbiakban: új Pp. vagy Pp.) egyik rendszerszintű változtatása a régi Pp.-hez képest az osztott perszerkezet bevezetése. Osztott perszerkezet esetében a polgári per folyamatát ún. percezúra osztja ketté. Az első (perfelvételi) szakaszban megtörténik a kereset- és perindítás, továbbá lezajlik a per formai kereteit és tartalmi vonatkozásait egyaránt rögzíteni hivatott perfelvétel, a második (érdemi) szakaszban pedig a bíróság a felek közreműködésével a perfelvétel lezárásával véglegesített kereseti kérelmet bírálja el azon bizonyítékok alapján, amelyek felhasználását a felek a perfelvétel során indítványozták.

Az osztott perszerkezet bevezetésének célja kifejezetten a perek gyorsabb lefolytatásának lehetővé tétele volt, hiszen a perfelvétel lezárásakor rögzített kereseti- és ellenkérelem utóbb – főszabály szerint – nem módosítható, továbbá a perfelvétel lezárását követően további bizonyítás – szintén főszabály szerint – nem indítványozható. Mindez elvileg azt eredményezi, hogy ezen, az eljárás elhúzódását okozó tényezők kiiktatásával a per lefolytatása rövidebb idő alatt is lehetségessé válik.¹ Már az új Pp. törvényjavaslata is ilyen eljárási rend kialakítására törekedett.²

Az új Pp. jelenlegi normaszövege elsősorban az alábbiak szerint ragadja meg az osztott perszerkezet lényegét:

- *Pp. 183. § (1) A perfelvétel körében a felek keresetlevélben és perfelvételi iratban feltüntetett illetve perfelvételi tárgyaláson előadott tényre és jogra vonatkozó állítással, tagadással, be- vagy elismeréssel, ezekből következő kérelemmel, a tények*

* egyetemi docens, SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék

¹ Magyarország Kormánya a polgári perjogi kodifikációról szóló 1267/2013. (V. 17.) Korm. határozattal elrendelte az új polgári perrendtartás megalkotására irányuló munkálatok megkezdését, majd 2015. január 14-én elfogadta „Az új polgári perrendtartás Konceptióját” (a továbbiakban: Konceptió), amely kodifikációs célként határozta meg többek között a perhatékonyság rendszerszintű megvalósítását, (...) az osztott perszerkezet bevezetését, a perkoncentrációt biztosító eljárási szabályok megteremtését (...).

² 229. oldal. 2. pont.

megállapításához szükséges bizonyítási indítvánnyal, a bizonyítékok és a bizonyítási indítványok értékelésére vonatkozó nyilatkozattal, valamint bizonyítási eszköz rendelkezésre bocsátásával (a továbbiakban együtt: perfelvételi nyilatkozat) - a bíróság közrehatása mellett - meghatározzák a jogvita kereteit.

- Pp. 194. § (1) *Ha a felek a perfelvételi nyilatkozataikat megtették, és a perfelvételi tárgyalás elhalasztásának nincs helye, a bíróság a perfelvételt végzéssel lezárja; a bíróság e végzéséhez kötve van. (2) A perfelvétel lezárása előtt a bíróság a feleket erre figyelmezteti és lehetőséget biztosít további nyilatkozataik megtételére.*
- Pp. 214. § (1) *Az érdemi tárgyalási szakban a bíróság a jogvitának a perfelvétel során meghatározott keretei között bizonyítást folytat le és eldönti a pert.*

Az új Pp. hatályba lépése óta eltelt három és fél év, sőt az első jelentősebb módosítások is hatályba léptek 2021. január 1-jén³; ezek a jelen tanulmány fókuszában lévő kérdéseket is érintették. Úgy vélem, hogy az elmúlt években szerzett tapasztalatok alapján érdemes azon eltűnődni, hogy az osztott perszerkezet mekkora változást hozott ténylegesen az eljárások lefolytatásában.

Tanulmányom mögött nem húzódik meg sem széleskörű empirikus kutatás, sem a joggyakorlat tudományos alaposságú elemzése. Gondolataimat peres képviseletet gyakran vállaló ügyvédként a saját gyakorlati tapasztalataim mellett a célzott kérdéseimre választ adó kollégák válaszaira alapozom.

II. A polgári per osztott szerkezete a kapcsolódó tételesjogi rendelkezések alapján

1. A Pp. 3. §-a szerint *A bíróságnak és a feleknek törekedniük kell arra, hogy az ítélet meghozatalához szükséges valamennyi tény és bizonyíték olyan időpontban álljon rendelkezésre, hogy a jogvita lehetőleg egy tárgyaláson elbírálható legyen.* A Pp. elején, a perkoncentráció alapelvi szintű meghatározásánál tehát még utalás sem történik az osztott perszerkezetre, sőt, a 3. § inkább bizonytalanságot ébreszt: a „lehetőleg” egy tárgyalás alatt egy érdemi tárgyalást kell érteni, vagy arra kell törekedni, hogy – a Pp. 196. § első fordulatának megfelelően – a perfelvétel lezárását követően a bíróság nyomban, új határnap kitűzése nélkül térjen át az érdemi tárgyalásra? Határozott válasz nem adható, érdemes inkább az alapelv lényegi üzenetére figyelve általánosságban törekedni – peres félként a peranyag hatékony szolgáltatására, a bíróság szerepkörében pedig a megfelelő közrehatásra (l. alább).

Érdemes itt egy gondolat erejéig kitérni arra, hogy az osztott perszerkezet nem azonosítható a per perfelvételi és érdemi tárgyalásra történő elkülönítésével, hiszen a perfelvétel tárgyaláson történő lefolytatása és lezárása eleve nem kötelező. A Pp. a perfelvételi utak között szabályozza a perfelvételnek a perfelvételi tárgyalás nélkül történő lezárását is.⁴ Ez abban az esetben lehetséges, ha a bíróság úgy ítéli meg, hogy a felek a keresetlevélben és az írásbeli ellenkérelemben megtett nyilatkozataikkal a jogvita kereteit meghatározták, és nem kérték a perfelvételi tárgyalás tartását. Ez a saját gyakorlatomban nem

³ Aa 2020. évi CXIX. törvény a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény módosításáról.

⁴ Pp. 197–198. §§.

fordult még elő, és a megkérdezett kollégák elmondása szerint is rendkívül ritka. Egyszerű jogi megítélésű ügyekben fordul elő, különösen – mint pl. egy fizetési meghagyásos eljárásból perré alakult ügyben vagy egy sajtóperben – amikor már a megelőző eljárás iratai és a felek ottani nyilatkozatai kellőképpen tisztázzák az ügy kereteit, de ilyen lehet az az – egyébként önmagában is rendkívül ritka – eset, amikor az alperes ellenkérelmében teljes mértékben elismeri a felperesi követelést. Hátránya a perfelvételi tárgyalás mellőzésének, hogy a felek ekkor elesnek a Pp. 195. §-a szerinti egyezség megkötésétől és az ehhez kapcsolódó mérsékelt illetékfizetési lehetőségtől.⁵

2. A Pp. 6. §-a szerint *a bíróság a perkoncentráció érvényesülése érdekében az e törvényben meghatározott módon és eszközökkel hozzájárul ahhoz, hogy a felek eljárási kötelezettségeiket teljesíthessék*. Noha az új Pp. egy másik kifejezett törekvése a professzionális pervitel biztosítása, sőt, a törvényszéki perre modellezett (fő)szabályozással kötelezővé is teszi a jogi képviselést, a bíróság perbeli szerepe továbbra is jelentős a permenetének meghatározásában. A per szakszerűsége, tisztességes lefolytatása, de ugyanúgy a hatékonysága is múlik azon, hogy az eljáró bíró kezében milyen pervezetési eszközök vannak, és hogyan alkalmazza azokat.

A bíró általános pervezetési lehetőségeit a Pp. az alaki pervezetés fogalmában koncentrálja, amely szerint *e törvény keretei között az elnök határozza meg a tárgyaláson és tárgyaláson kívül teljesítendő perbeli cselekményeket, azok sorrendjét, idejét, és gondoskodik a rend fenntartásáról*.⁶ Ezen rendelkezés alapján tehát a bíróság központi szerepet játszik annak meghatározásában, hogy a felek (és persze maga a bíróság is) mikor, mely jogokat gyakorolnak, kötelezettségeket teljesítenek a törvény adta kereteken belül.

Ehhez kapcsolódik két fontos jogintézmény, amelyek egyfelől általános keretet szabnak a bíróság közrehatási tevékenységének, másfelől a laikus fél számára biztosítanak bizonyos korlátozott segítséget, annak érdekében, hogy a fél az eljárásjogban való járatlansága miatt ne szenvedjen hátrányt, illetve ugyanezen okból ne okozza az eljárás elhúzódását.

A Pp. 110. § (1) bekezdése szerint *a bíróság - törvény eltérő rendelkezése hiányában - a) a beadvány bírósághoz történő érkezésétől, b) a beadvány benyújtására nyitva álló határidő lejártától, vagy c) az intézkedésre okot adó egyéb körülmény bekövetkezésétől számított legkésőbb harminc napon belül megteszi a szükséges intézkedéseket*.

Ami a jogérvényesítéshez nyújtott bíróság általi segítségnyújtást illeti, a Pp. 111. §-a szerint *a bíróság köteles a jogi képviselő nélkül eljáró felet perbeli eljárási jogairól és kötelezettségeiről (...) a szükséges tájékoztatással ellátni*.⁷

További fontos cselekvési lehetőség a bíróság számára az anyagi pervezetés összefoglaló jogintézménye, amely az osztott perszerkezethez hasonlóan az új Pp. egyik jelentős novuma. Az elsősorban a Pp. 237. §-ban szabályozott jogintézménynek⁸ az alaki per-

⁵ L. az illetékekről szóló 1990. évi XCIII. törvény 58. § (1) bekezdés a) pontját.

⁶ Pp. 233. § (1) bekezdés.

⁷ L. még ehhez a Pp. 246. § (4) bekezdését.

⁸ Pp. 237. § (1) Ha a fél perfelvételi nyilatkozata vagy a keresetlevélben feltüntetett nyilatkozata hiányos, nem kellően részletezett vagy ellentmondó, a bíróság közrehat abban, hogy a fél a perfelvételi nyilatkozatát teljeskörűen előadja, illetve annak hibáit kijavítsa.

vezetéstől való elhatárolása nem minden esetben egyértelmű, de általánosságban az mondható el róla, hogy míg az alaki pervezetés az eljárási cselekmények formális (alaki) sorrendjének és időzítésének meghatározására vonatkozik, addig az anyagi pervezetés a felek perbeli joggyakorlásának érdemi-tartalmi vonatkozásait érinti; a Pp. 237. § (4) bekezdése szerint a bíróság a Pp. 237. § (1)-(3) bekezdésben meghatározott esetekben az ügy körülményeitől függően a félhez intézett kérdéssel, nyilatkozattételre felhívással, illetve tájékoztatással járul hozzá ahhoz, hogy a felek eljárási kötelezettségeiket teljesíthessék.

Érdemes külön kitérni az anyagi pervezetésnek a Pp. 237. § (2) bekezdésében szabályozott esetkörére⁹, amely a perben releváns tények bizonyításával függ össze. Ennek a rendelkezésnek a tartalmi megfelelője a régi Pp-ben¹⁰ a 3. § (3) bekezdésében volt megtalálható¹¹, amelynek alkalmazása azonban az anyagi pervezetés hatályos szabályaival ellentétben egyfelől kötelező volt a bíróság számára, másfelől az „előzetesen” fordulat arra utalt (és jellemzően a gyakorlatban is ekként működött), hogy a bíróság ezt a kitanítást az első tárgyaláson, de mindenképpen a bizonyítás foganatosítását megelőzően adta meg a felek számára.

Ehhez képest az új Pp. szerint az anyagi pervezetés alkalmazása opcionális, a bíróság eseti belátására van bízva (pl. sürgősségű kitanítani felet arról, hogy az általa bizonyítandó tény közokirattal bizonyítható, ha a fél az okiratot már csatolta a peranyaghoz), „előzetesnek” pedig nem tekinthető, hiszen a 237. § már a XIV. Fejezetben, azaz a perfelvételi és az érdemi tárgyalási szakban alkalmazandó közös rendelkezések között került szabályozásra.

Következésképpen a bíróság akár az érdemi tárgyalás során is élhet ezzel az eszközzel. Arra, hogy ez a lehetőség miért ellentmondásos, alább még kitérek.

Fontos kapcsolódó pervezetési lehetőség még a Pp. 317. § (1) bekezdésének szabálya¹², amely a szakértői bizonyítás kapcsán konkretizálja, kiegészíti a 237. § (2) bekezdés szabályait. Furcsa módon a normaszöveg szimplán Pervezetés alcímmel határozza meg ezt a §-t; álláspontom szerint itt tartalmilag anyagi pervezetésről van szó, amiből arra is következtetnek, hogy a bíróság a szakértői bizonyítás szükségességére az érdemi tárgyalás során, tehát akár előzmény, erre irányuló korábbi indítvány nélkül is figyelmeztethet. Ekkor a bizonyítási indítvány előterjesztése esetén utóbizonyításra kerül sor¹³, amely mint – az új Pp-ben szintén új, összefoglaló elnevezés alá rendezett – esetkör eleve az osztott per-szerkezet áttörését jelenti. Ebben a vonatkozásában még szintén foglalkozni fogok vele.

A fentiekből látható, hogy a bíróság kezében továbbra is megvannak azok az eszközök, amelyekkel képes a per menetének meghatározására, ezen belül arra, hogy a felek a perfelvétel során mely eljárási cselekményeket és milyen tartalommal végezzenek el. Ezek az eszközök közvetlenül befolyásolják azt is, hogy a perfelvétel mikor és milyen „tartalommal” zárható le, azaz a peres felek milyen tartalommal véglegesítették perfelvételi nyilatkozataikat.

(2) Ha a perfelvételi nyilatkozat nem terjed ki valamely lényeges tény vonatkozásában a bizonyításra vagy a felek között vita van abban, hogy valamely tény bizonyítása mely felet terheli, a bíróság az (1) bekezdésben foglaltakon túl tájékoztatja a feleket a bizonyíték rendelkezésre bocsátása, illetve a bizonyítás indítványozása elmulasztásának, valamint a bizonyítás esetleges sikertelenségének következményéről is. (...)

⁹ L. az előző lábjegyzetben.

¹⁰ Az 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról.

¹¹ „A bíróság köteles a jogvita eldöntése érdekében a bizonyításra szoruló tényekről, a bizonyítási teherről, illetve a bizonyítás sikertelenségének következményeiről a feleket előzetesen tájékoztatni.”

¹² Pp. 317. § (1) A bíróság felhívja a fél figyelmét, ha a szakértő alkalmazása szükséges (...).

¹³ L. a Pp. 220. § (1) bekezdés d) pontját és az (5) bekezdés a) pontját.

3. A Pp. számos jogintézmény vonatkozásában egyfajta időbeli-logikai korlátként határozza meg a percezúrát. Ennek lényege, hogy az érintett jogintézmények kizárólag vagy főszabály szerint a perfelvétel lezárását megelőzően alkalmazhatók, megakadályozva ezzel azt a – korábbi évtizedek gyakorlatában tapasztalható – jelenséget, hogy a feleknek több tárgyalást követően jusson eszébe keresetet változtatni vagy a nyolcadik után egy kilencedik tanú meghallgatását is indítványozni, és ezzel akarva-akaratlanul a per befejezését hátráltatni.

A teljesség igénye nélkül ilyen jog, jogintézmény:

- A keresethez csatlakozás (Pp. 40. §);
- A beavatkozás (Pp. 41-46. §§);
- A peres fél személyében bekövetkező változás egyes esetei [a pertárgy igénylése (49. §), az elődmegnevezés (Pp. 50. §), a téves perlés (Pp. 51. §), a felperesi perbelépés a pertárs jogán (52. §), a további alperes perbevonása (53. §)];
- A Pp. 86. (1) bekezdése szerinti speciális perköltség-viselési szabály;
- Az elkülönítés és az egyesítés (117. §);
- A vizontkereset előterjesztése [Pp. 205. § (5) bekezdés];
- A beszámítás előterjesztése, amelynek határideje még korábbi is, mint a perfelvétel lezárása (Pp. 209. §);
- A tényállítások megváltoztatása [Pp. 214. § (3) bekezdés];
- A keresetváltoztatás [Pp. 215. § (1) bekezdés];
- Az ellenkérelem-változtatás [Pp. 216. § (1) bekezdés];
- A bizonyítási indítványok megtétele (a Pp. 220. § tükrében);
- Hivatkozás a bizonyítási eszköz jogsértő voltára [Pp. 269. § (3) bekezdés].

Jelentősége van a tárgyalás perfelvételi vagy érdemi voltának abban is, hogy elvárt-e a felek részvétele a tárgyaláson: a perfelvételi tárgyaláson – jelentőségére tekintettel – kötelező a felek részvétele; a perfelvételi tárgyalás elmulasztásának következménye akár az eljárás megszüntetése is lehet.¹⁴ Az érdemi tárgyalás egyoldalú elmulasztása önmagában nem jár semmilyen jogkövetkezmennyel, és az eljárás szünetelésére is csak abban az esetben kerülhet sor, ha az érdemi tárgyalást valamennyi fél elmulasztotta.¹⁵

A fentiek egy jelentős része ugyan ritkábban merül fel a gyakorlatban, de a felsorolásból azért látható, hogy jelentős számú olyan jogintézmény létezik, amelynek alkalmazása kizárólag vagy elsősorban a perfelvételi szakban lehetséges; utóbbi esetben az adott jogintézmény a perfelvétel lezárását követően csak valamilyen megszorítással, vagy további feltétellel alkalmazható.

¹⁴ Pp. 240. § (1) bekezdés g) pont.

¹⁵ Pp. 121. § (1) bekezdés b) pont.

III. Hogyan zárják le a perfelvételt a bíróságok?

A Pp. három ún. perfelvételi utat szabályoz a 187. §-ban, amelyek közül a bíróság választ, mégpedig hogy

- a) a perfelvételi tárgyalás kitűzése előtt további írásbeli perfelvételt rendel el¹⁶,
- b) a keresetlevél és az érdemi ellenkérelem beérkezését követően kitűzi a perfelvételi tárgyalást¹⁷, vagy
- c) a perfelvételi tárgyalás mellőzésével jár el.¹⁸

A gyakorlati tapasztalatok szerint „klasszikus”, leggyakrabban alkalmazott út a b) pont szerinti eljárás, igaz, a 2020. és 2021. évek tavaszi időszakában, a pandémia okozta veszélyhelyzetben gyakorta alkalmazott perfelvételi út volt a további írásbeli perfelvétel alkalmazása [az a) pont szerint] is. Az a) és b) pontok esetében a bíróság a Pp. 194. § alapján a perfelvételi tárgyaláson zárja le a perfelvételt (a két út valójában csak abban különbözik egymástól, hogy milyen terjedelmű írásbeli előkészítés előzte meg a perfelvételi tárgyalást), míg a c) pont esetében a bíróság a Pp. 198. §-a alapján perfelvételi tárgyalás nélkül, értelemszerűen tárgyaláson kívül zárja le a perfelvételt. Ezen utóbbi út ritkán alkalmazott voltáról már a korábbiakban szóltam.

A perfelvételt lezáró végzés ún. pervezető végzés, ellene fellebbezésnek nincs helye. Emiatt is különösen érdekes, hogy hogyan határozza meg a bíróság a pernek a perfelvétel során rögzített kereteit? A Pp. ugyanis erre nézve nem ad semmilyen instrukciót.

A gyakorlatban három módszer tapasztalható. A bíróságok jellemzően – mivel tipikusan a perfelvételi tárgyaláson zárják le a perfelvételt – a végzés indokolásában külön nem foglalják össze a per kereteit, hanem a perfelvételi tárgyaláson megtartott íratismertetésre, vagyis valójában annak a tárgyalási jegyzőkönyvnek a tartalmára utalnak vissza, amely jegyzőkönyv utóbb magát a perfelvételt lezáró végzést is tartalmazza. Ennél sokkal ritkábban fordul elő az, hogy a bíróság a perfelvételt lezáró végzésben külön összefoglalja a per kereteit, vagyis elsősorban kereseti és az ellenkérelmet, illetőleg az ezekhez kapcsolódó esetleges további kérelmeket (pl. ideiglenes intézkedés iránti kérelmet és beszámítást) és kapcsolódó kérdéseket (pl. alaki védekezés alapján hozott döntést a bíróság hatáskörének és illetékességének megállapításáról). Előfordul még az az eset is – a perfelvételi tárgyalás mellőzésével lezárt perfelvétel esetén ez a kézenfekvő –, hogy a bíróság a keresetlevél és a perfelvételi iratok tartalmára, és nem (vagy nem kizárólag) a tárgyaláson elhangzottakra utalva határozza meg a per kereteit.

¹⁶ Pp. 189. § (1) bekezdés a) pont

¹⁷ Pp. 189. § (1) bekezdés b) pont

¹⁸ Pp. 197. §

IV. Milyen jogintézmények relativizálják az osztott perszerkezetet?

A Pp. osztott perszerkezete nem abszolút jellegű, egyes perfelvételi kérdések kivételesen felmerülhetnek az érdemi tárgyalási szakban, illetve az érdemi tárgyalási szak tulajdonképpen tárgya, a bizonyítás is szerepet kaphat – előzetes bizonyítás¹⁹ formájában – a perfelvétel lezárását megelőzően. Mivel az osztott perszerkezettől remélt fokozott perhatékonyaságot sokkal inkább az előbbiektől lehet „félteni”, tekintsük át, hogy mely jogintézményekről van szó.

A Pp. kivételesen a perfelvétel lezárását követően is lehetővé teszi a II. 3. pontban felsoroltak közül

- Az önkéntes beavatkozást a tárgyalás berekesztéséig az ún. önálló beavatkozó esetében, ha a beavatkozó a fél pernyertességéhez fűződő jogi érdekéről önhibáján kívül a perfelvételt lezáró végzés meghozatalát követően szerez tudomást, a tudomásszerzést követő harminc napon belül;²⁰
- A felperesi perbelépést a pertárs jogán annak a számára, aki a per megindítására a Pp. 36. § alapján maga is jogosult lett volna, a tárgyalás berekesztéséig²¹ és a további alperes perbevonását ugyanezen az alapon, szintén a tárgyalás berekesztéséig;²²
- A tényállítások megváltoztatását (a tárgyalás berekesztéséig), ha a fél olyan tényre hivatkozik, amely önhibáján kívül, a perfelvételt lezáró végzés meghozatala után jutott tudomására, illetve következett be, vagy tudomására jutó, illetve bekövetkező tényre tekintettel válik a per eldöntése szempontjából jelentőssé;²³
- A keresetváltoztatást (illetve ezzel együtt a viszontkereset és beszámítás megváltoztatását) a tárgyalás berekesztéséig, ha a keresetváltoztatás – a bármelyik fél által előterjesztett – új tényállítással áll közvetlen okozati összefüggésben, vagy azt a bíróságnak a perfelvételt lezáró végzés meghozatalát követő anyagi pervezetése indokolja, és a megváltoztatott kereset ugyanabból a jogviszonyból ered, továbbá a bíróság hatásköre és illetékessége a megváltoztatott keresetre is fennáll;²⁴
- Az ellenkérelem-változtatást a tárgyalás berekesztéséig, ha az ellenkérelem-változtatás – a bármelyik fél által előterjesztett – új tényállítással áll közvetlen okozati összefüggésben, vagy azt a bíróságnak a perfelvételt lezáró végzés meghozatalát követő anyagi pervezetése indokolja;²⁵ és
- A bizonyítási indítványok megtételét utóbizonyítás keretében, legfeljebb a tárgyalás berekesztéséig, ha az
 - a) a keresete, ellenkérelme alapjául hivatkozott tény bizonyítására vagy ellenbizonyításra szolgál, feltéve, hogy az utóbb keletkezett vagy arról önhibáján kívül utóbb szerzett tudomást,

¹⁹ Pp. XXIV. Fejezet.

²⁰ Pp. 41. § (3) bekezdés.

²¹ Pp. 52. § (2) bekezdés b) pont.

²² Pp. 53. § b) pont.

²³ Pp. 214. § (3) bekezdés.

²⁴ Pp. 215. § (1) bekezdés.

²⁵ Pp. 216. § (1) bekezdés.

- b) valamely bizonyítási eszköz bizonyító erejének, bizonyítás eredményének cáfolatára szolgál, feltéve, hogy az ellenbizonyítás lehetőségének módja, eszköze csak a lefolytatott bizonyításból vált számára felismerhetővé,
- c) a keresete, illetve ellenkérelme megváltoztatásának alapjául hivatkozott tény bizonyítására vagy ellenbizonyításra szolgál, feltéve, hogy a kereset-, illetve ellenkérelem-változtatást a bíróság engedélyezi,
- d) a bíróságnak a perfelvételt lezáró végzés meghozatalát követő anyagi pervezetése folytán vált szükségessé, vagy
- e) az új tényállítás alátámasztására vagy cáfolatára szolgál.

A kivételek megengedése jellemzően két okra vezethető vissza: a külső körülmények időközbeni megváltozására (mint pl. a fél hivatkozása olyan új tényre, amely a perfelvételt lezáró végzés meghozatala után következett be) és a per belső fejleményeire történő reflexióra (mint pl. az ellenkérelem megváltoztatásának lehetősége, ha a felperes új tényt állított). A kivételek között különösen ez utóbbi belső összefüggések látszanak jól, mint pl. az ellenkérelem megváltoztatása a keresetváltoztatás alapján vagy az utóbizonyítás a bíróság anyagi pervezetése következményeként.

Mindkét esetkor a per rugalmasságát, és méltányos, végső soron tisztességes voltát hivatott biztosítani azzal, hogy nem kezeli mereven az osztott perszerkezet szabályaiból értelemszerűen következő statikusságot olyan helyzetekben, amelyekben a perfelvétel lezárásával rögzített tényállításokhoz és jognyilatkozatokhoz való ragaszkodás megalapozatlan, esetleg formálisan jogszerű, de „igazságtalan” ítéletekhez vezetne.

A kivételek engedése természetesen járhat azzal, hogy a per befejezése csak később válik lehetségessé, azonban a jogalkotó nyilvánvalóan – és helyesen – nem kizárólag a perhatékonyaság szempontjait kívánja érvényesíteni a per szabályai által.

Külön érdemes kiemelni az anyagi pervezetés jelentőségét, amely egyfajta „jolly joker” a bíró kezében. Ahogy arra már korábban utaltam, a Pp. 237. §-a alkalmazható az érdemi tárgyalás során is. Amennyiben tehát az eljáró bíró három érdemi tárgyalást követően jut arra a következtetésre, hogy a kereseti tényállás nem kellően részletezett, közölheti ezt a felekkel anyagi pervezetés keretében, aminek következtében lehetőség nyílik kereset- és ellenkérelem-változtatásra, illetőleg mindegyikkel összefüggésben utólagos bizonyításra is. Ha ez egy évvel a perfelvétel lezárását követően történik meg, a felek joggal vélhetik úgy, hogy az osztott perszerkezet az ő esetükben nem járt fokozott perhatékonyasággal.

Az eljáró bírót éppen ezért minden hasonló helyzet komoly mérlegelés elé állíthatja, már csak azért is, mert elkezdtek feltűnni a bírósági gyakorlatban azok a másodfokú döntések, amelyek amiatt helyezik hatályon kívül az elsőfokú ítéletet, hogy a bíró elmulasztotta az anyagi pervezetés alkalmazását, ezzel mintegy megfosztva a fellebbező felet a bizonyítás lehetőségétől.²⁶

²⁶ L. pl. a Civilisztikai Kollégiumvezetők 2019. november 28-29-ei Országos Tanácskozásán elfogadott 21. számú állásfoglalást; <https://www.kuria-birosag.hu/en/node/15368>.

V. Összegzés

Ügyvédi körökben egy ideje hallani a mondást, hogy a perfelvételi tárgyalás az új érdemi tárgyalás. Kétségtelen, hogy az a tény, hogy a perfelvétel során „ki kell teríteni a kártyákat”, a régi Pp. alapján megszokott első tárgyalásnál nagyobb jelentőséget kölcsönöz a perfelvételi tárgyalásnak. Az osztott perszerkezet a korábbiaknál jóval kisebb teret hagy az ügyvédi pertaktikának, hiszen az ügyvéd nem számolhat azzal, hogy pl. egy bizonytalan tanú meghallgatását csak szükség esetén, az eljárás későbbi fejleményeinek függvényében indítványozza. A kereset és az ellenkérelem meghatározása, a perfelvételi tárgyalásra való felkészülés a korábbiakban megszokotthoz képest sokkal inkább az eljárás elejére fókuszálja az ügyvéd munkáját.

Aki a perfelvételi és az érdemi szakasz pusztá elnevezéseiből esetleg arra következtet, hogy az előbbi általában csak valamiféle rövid formáság, és a per folyamatának jelentősebb részét az érdemi tárgyalás teszi ki, valószínűleg téved. Mondják, hogy önmagában a perfelvétel lezárásával fontos kérdések dőlnek el perekben, hiszen, ha pl. az ellenfél eddig nem hivatkozott valamely okirati bizonyítékra – noha mi ettől tartottunk – akkor a követelésünk kedvező elbírálása kapcsán már jóval derülátóbbak lehetünk. Mondják azt is, hogy miután világossá vált a perfelvétel lezárásakor, hogy melyik félnek milyen bizonyítási eszközök állnak a rendelkezésére, az érdemi tárgyalás lefolytatása már-már formális, eredménye szinte borítékolható. Ez akár az egyezségkötés esélyeit is megnövelheti. Az osztott perszerkezet ezen hatásai valójában kedvezőek a perhatékonyság szempontjából.

Természetesen előfordulnak a perfelvételi tárgyalás elhúzódásával járó extrém esetek is, mint pl., ha az alperes alaki védekezéssel a bíróság hatáskörét kifogásolja a per tárgyának eltérő jogi megítélése alapján. Az ilyen esetekben azonban jellemzően nem az osztott perszerkezet idézi elő azt, hogy a per mintegy „beragad” a perfelvételi szakba, mert a per alaki előkérdéseit ettől függetlenül tisztázni kell az érdemi tárgyalás megkezdése (sőt, a „szokványosabb” perfelvételi kérdések, mint pl. a kereset és az ellenkérelem véglegesítése) előtt, ahogy ez már a régi Pp. tárgyalási rendszerében is így volt.

A IV. pontban írott kivételek miatt az osztott perszerkezet nem érvényesül mereven a gyakorlatban. Elvileg minden perben lehet számolni a kivételes helyzetek felmerülésével, amik miatt meg kell engedni a határok átjárhatóságát. A kérdés, hogy jó-e ez így? Megítélésem szerint igen. Az eljárások gyors lefolytatása fontos szempont, de az eljárási szabályoknak az ezen szempontnak történő alárendelése a szakszerűség és az alaposág rovására mehet. A fent hivatkozott kivételek megengedése indokolt. Egyedül az alapvetően nem az osztott perszerkezet érvényesülése alóli kivételt biztosítani hivatott anyagi pervezetés az, aminek kapcsán felmerülhetnek aggályok. Mint ahogy már utaltam rá, ez a jogintézmény rendkívül, talán indokolatlanul is tág kereteket biztosít a bíróság számára ahhoz, hogy a pervezetés korlátait felülírja. Alkalmazása lehetséges esetei annyira szubjektíven és esetről esetre eltérően (akár ellentétesen is) értelmezhetők, hogy változatlan normaszöveg esetén megítélésem szerint hosszú ideig fog tartani az egységes joggyakorlat kialakulása. Könnyítene a helyzeten, ha pl. kizárólag a jogi képviselővel nem rendelkező fél vonatkozásában volna alkalmazható a Pp. 237. § (1) bekezdése. (Hiszen a Pp. egyébként oly sok jogintézmény kapcsán várja el a szabatos, részletes nyilatkozattételt a jogi képviselőtől.) Törvényszéki pernél ennél fogva ki is lehetne zárni az alkalmazását. Az sem lenne álláspontom szerint elvetendő megoldás, hogy a Pp. 237. (2) bekezdése szerinti tájékoztatás

általános jelleggel legyen kötelező a bíróság részéről a perfelvétel lezárása előtt, ahogy az a régi Pp. hatálya alatt is működött. Talán nem áll messze a valóságtól annak feltételezése, hogy a bíróságok ehhez korábban már eleve „hozzászoktak”, ahogy az a gyakorlatban ma is érzékelhető. Ezzel megelőzhető lenne a bizonyítással kapcsolatos bizonytalanság felmerülése az érdemi tárgyalási szakban, amivel jelenleg az utóbizonyítást generáló anyagi pervezetés alkalmazása jár.

Ami az osztott tárgyalási rendszer tényleges-időbeli megosztottságát illeti, a gyakorlati tapasztalat az, hogy a bíróságok jellemzően új határnapot tűznek az érdemi tárgyalásra, vagyis az osztott perszerkezet időbeli megosztottsággal is jár. Ennek oka egyszerű: a bíróságok igyekeznek kezelhető időkereteket teremteni a tárgyalásokhoz, és míg egy perfelvételi tárgyalás időigénye viszonylag jól prognosztizálható a keresetlevél és a perfelvételi iratok alapján, addig az érdemi tárgyalás időbeli kereteinek felmérése ekkor még nehéz. Ráadásul mivel a perfelvételi tárgyaláson még van lehetőség bizonyítási indítvány előterjesztésére is, ezen bizonyítás fogantatása további előkészítést igényel: pl. a perfelvételi tárgyaláson indítványozott tanúbizonyításhoz meg kell idézni a tanút. Egy, a keresetlevélben bejelentett tanú megidézése egy perfelvétel lezárását követően nyomban megtartandó érdemi tárgyalásra ugyanakkor kockázatos, mert a perfelvétel során még változhatnak a (bizonyítandó) tényállítások, sőt, az sem kizárt, hogy az alperes a perfelvétel lezárása előtt beismerjen valamely – egyébként a tanúbizonyítás által bizonyítandó – tény, ami miatt a tanú meghallgatása esetleg feleslegessé is válik.

Összefoglalva megállapítható, hogy az új Pp. hatálya lépése óta határozottan érezhető a perekben az osztott perszerkezet hatása. A jogintézmény gondolatformáló erővel bír, hiszen mind a jogi képviselők, mind a bírák a korábbtól eltérő módon fognak hozzá a per lefolytatásához – nemcsak technikai értelemben, hanem a pertaktika, gondolkodásmód szintjén is. Természetesen tapasztalhatók megengedőbb és szigorúbb bírói attitűdök egy-egy elkészített bizonyítási indítvány esetén, de a per kereteinek rögzítettsége egyértelműen érezhető az érdemi tárgyalások során, ez pedig valóban a perek gyorsabb befejezését eredményezi.

SZIVÓS KRISTÓF*

A felek eljárástámogatási kötelezettsége a jogösszehasonlítás szemszögéből

Szerzőként abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy a Jubilánssal már több alkalommal is megvitathattam gondolataimat a Pp.-ről és a perjogi alapelvekről. Bár a legtöbb esetben nem értettünk egyet, a diskurzusok mindig lehetőséget adtak arra, hogy továbbgondoljam az általam megfogalmazottakat. Reményeim szerint Professzor Úr örömmel és érdeklődéssel olvassa majd a jelen sorokat és hogy a témával kapcsolatos további felvetéseimet a következő jeles születésnapjára készült kötetben ismételten megoszthatom vele.

I. Jogösszehasonlítási irányvonalak a Pp. alapelvi fejezetében

A Pp. alapelvi fejezete koncepcionálisan más alapokra helyezkedik, mint az előző perrendtartás ugyanezen része. Az alapelvek kodifikációja során a jogalkotó kiemelte, hogy számos jogösszehasonlító aspektust vett figyelembe, valamint több tételes rendelkezés kapcsán megjelölte azon külföldi perrendtartásokat, amelyeket az adott alapelv megfogalmazása során irányadónak tekintett: „[a] Javaslát alapelveinek meghatározása a külföldi polgári perrendtartási törvények alapelveire is figyelemmel történt. Az utóbbi évtizedekben újrakodifikált európai külföldi perrendtartási törvények jelentős része tartalmaz külön alapelvi fejezetet. E külföldi modellek, pl. a szlovén polgári perrendtartás [...], a litván polgári perrendtartás [...], a horvát polgári perrendtartás [...] terjedelmes, önálló szerkezeti egységben megjelenített tíz-tizenhét részletező alapelvet tartalmaznak.”¹ A miniszteri indokolás ehelyütt ugyanakkor kiemelte azt is, hogy az osztrák és német perrendtartásokat tekinti általánosságban *mintaadónak*, amelyek nem tartalmaznak külön alapelvi fejezetet. A jogalkotó végül azt a kodifikációs módszert követte, amely a svájci polgári perrendtartást is jellemzi, azaz, hogy csak „a törvénykönyv egészére vonatkozó alapelvek jelennek meg a lehető legtömörebb megfogalmazásban.”²

A tanulmány a – Jubiláns által több alkalommal is elemzett³ – perhatékonyságot biztosítani kívánó új alapelvek (perkoncentráció, a felek eljárástámogatási kötelezettsége és

* tudományos segédmunkatárs, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Civilisztikai Tudományok Intézete

¹ T/11900. sz. törvényjavaslat a polgári perrendtartásról. Általános indokolás.

² Uo.

³ SZABÓ IMRE: *A polgári peres eljárás hatékonysága*. Acta Jur. et Pol. Szeged, Tomus LXIX. (2007) Fasc. 1–48. 631–654. pp.; SZABÓ IMRE: *A hatékonyság: megvalósítható cél vagy eljárási elv?* In: Harsági Viktória – Wopera Zsuzsa (szerk.): *Az igazságszolgáltatás kihívásai a XXI. században*. Tanulmánykötet Gáspárdy

a bíróság közrehatási tevékenysége) közül az eljárástámogatási kötelezettség vonatkozásában arra a kérdésre keresi a választ, hogy megalapozottak és helytállóak voltak-e a jogalkotó jogösszehasonlító megállapításai.

II. Megoldások az eljárástámogatási(?) kötelezettség megoldására a német nyelvterületeken

A jogalkotói kommentár kiemelte, hogy „a mintaadónak tekintendő tradicionális külföldi perjogi kódexben is megjelenik a feleket terhelő eljárástámogatási kötelezettség, másképpen a per előbbre vitele kötelezettségének nevesítése”,⁴ így a német és az osztrák perrendtartásokban. A német terminológia (*Prozessförderungspflicht*) inkább eljárás-előbbreviteli kötelezettségként értelmezhető, a magyar fordítást nem tartom szerencsésnek abból a szempontból, hogy a perben nem az eljárásnak van támogatója, hanem legfeljebb a félnek lehet.

1. A német megoldásról röviden

A tanulmányban részletesen csak az osztrák perrendtartás (öZPO) megoldását elemzem, mivel a magyar perjogtudományban Czoboly korábban már megtette a német szabályozás és annak előzményének bemutatását.⁵ Az 1877-es liberális permodell helyébe – az öZPO hatására – a XX. század közepére a szociális modell lépett, ugyanakkor az 1960-as és 70-es évekre újra felerősödtek a dZPO-val szembeni kritikus hangok, amelyek hatására az 1976-os *Vereinfachungsnovelle*⁶ megerősítette az 1933-ban bevezetett eljárás-előbbreviteli kötelezettséget.⁷ Ezen belül is megkülönböztethető az általános (282. §)⁸ és a különös eljárás-előbbreviteli kötelezettség, amely utóbbi alatt a bíróság által tűzött határidőkből folyó kötelezettség értendő [dZPO 296. § (1) bek.], amely preklúziót von maga után.⁹ A 296. § egyébként több különböző kizárási szabályt különböztet meg.¹⁰

László professzor emlékére. HVG-Orac. Budapest, 2007. 363–379. pp.; SZABÓ IMRE: *Perhatékonyság és a percselekmények időszertűségének elve*. In: Varga István (szerk.): *Codificatio processualis civilis. Studia in Honorem Németh János II. ELTE Eötvös*. Budapest, 2013. 365–376. pp.; SZABÓ IMRE: *A megújult polgári perrendtartás hatékonysági rendelkezései*. In: Görög Márta – Hegedűs Andrea (szerk.): *Lege duce, comite familia. Ünnepi tanulmányok Tóthné Fábián Eszter tiszteletére, jogász pályafutásának 60. évfordulójára*. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged, 2017. 470–478. pp.

⁴ WOPERA ZSUZSA: *A törvény hatálya és az alapelvek*. In: Uő (szerk.): *Kommentár a polgári perrendtartáshoz*. Wolters Kluwer. Budapest, 2019. 44. p.

⁵ CZOBOLY GERGELY: *A késedelmes eljárási cselekmények szankcionálása. Preklúziós rendelkezések a német polgári perrendtartás 1976. évi novellájában*. In: Ádám Antal (szerk.): *PhD-tanulmányok 10*. Pécs, 2011. 51–67. pp.

⁶ Gesetz zur Vereinfachung und Beschleunigung gerichtlicher Verfahren (Vereinfachungsnovelle). BGBl 1976/141. vom 09. 12. 1976.

⁷ CZOBOLY 2011, 52. p. 9. vj.

⁸ A szabályt a magyar perjog „gondos és eljárást elősegítő pervitel” néven vette át 1995-ben [1952. évi III. törvény 141. § (2) bek.]. KENGYEL MIKLÓS: *A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben*. Osiris. Budapest, 2003. 140. p. 91. l.j.

⁹ CZOBOLY 2011, 53. p.

¹⁰ Uo. 54–61. pp.

2. Az osztrák polgári perrendtartás megoldása

Az eljárás előbbrevitelének és a polgári eljárás gördülékeny lebonyolításának követelménye hosszú múlttal rendelkezik Ausztriában, hiszen már Franz Klein is kiemelte, hogy a per társadalmi (szociális) funkcióját csak akkor tudja betölteni, ha a „jelen helyzetben nyújt segítséget” (*Gegenwartshilfe*).¹¹

Az öZPO 178. §-a a törvény egy olyan rendelkezése volt, amelyet több, mint egy évszázad során, vagyis a kódex 1898-as hatálybalépése óta nem módosítottak, így a 2002. évi novella¹² volt az, amely ezt először megtette.¹³ E novella vezette be ugyanis a *Prozessförderungspflicht* szabályát oly módon, hogy a feleknek előadásaikat kellő időben és teljes körűen kell megtenniük annak érdekében, hogy az eljárást a lehető leggyorsabban le lehessen folytatni.¹⁴ A módosítás célja az volt, hogy a bírósági eljárások gyorsan és hatékonyabban folyanak le.¹⁵

Kiemelendő továbbá a magyar Pp. miniszteri indoklásának azon bekezdése, amely szerint a „Javaslat az eljárás-támogatási kötelezettséggel együtt, azzal összefüggésben nevesíti a felek peranyag-szolgáltatási kötelezettségét, hasonlóan az osztrák polgári perrendtartás 178. § (1) bekezdésével.”¹⁶ Csakhogy az öZPO említett bekezdése nem a peranyag-szolgáltatási elv szabálya – a törvény a tárgyalási elvet nem is szabályozza –, hanem két féli kötelezettséget foglal magában: a *Wahrheitspflicht* (igazmondási kötelezettség),¹⁷ amelynek kimondása a történeti folytonosság (*historische Continuität*) jegyében történt¹⁸ és a *Vollständigkeitspflicht* (teljeskörű előadás kötelezettsége) szabályait.¹⁹ Tagadhatatlan, hogy e szabályt összefüggésbe lehet hozni a tárgyalási elvvel, hiszen végső soron levezethetők abból (ti. főszabály szerint a fél bocsátja rendelkezésre a peranyagot, és ha rendelkezésre bocsátja, akkor az legyen teljeskörű és feleljen meg a valóságnak), de együtt szabályozni azokat nem lehet, mivel a peranyag-szolgáltatási elvnek és az eljárás-támogatási kötelezettségnek merőben eltérő a koncepciója (az állítás és a bizonyítás érdek, az igazmondás pedig kötelezettség).

¹¹ KLEIN, FRANZ: *Vorlesungen über die Praxis des Civilprocesses*. Manz. Wien, 1900. 10. p.; FIDLER, PHILIPP: *Schadenersatz und Prozessführung. Grundlagen und System einer Haftung von Prozessparteien*. Manz. Wien, 2014. 180–181. pp.

¹² ZVN 2002. BGBl I 2002/76.

¹³ STIMEZ, IRMGARD MARIA: *Die Prozessförderungspflicht und Präklusionsbestimmungen im österreichischen und deutschen Zivilverfahrensrecht – ein Rechtsvergleich*. Univ. Diss. Salzburg, 2008. 65. p.

¹⁴ „§ 178. (2) Jede Partei hat ihre Vorträge so zeitgerecht und vollständig zu erstatten, dass das Verfahren möglichst rasch durchgeführt werden kann (Prozessförderungspflicht).” A rendelkezés részletes elemzésére a terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőség, ahhoz l. STIMEZ 2008, 65–77. pp.; MILJEVIC-PETRIKIC, ALEKSANDRA: *Die Kooperation zwischen den Parteien und dem Gericht nach der Zivilverfahrensnovelle 2002*. Univ. Diss. Wien, 2005. 48–100. pp.; STOCH, FELIX GRAF VON: *Prozessförderung durch das Mittel der Präklusion im österreichischen und deutschen Recht (de lege lata – de lege ferenda)*. Univ. Diss. Wien, 1996. 22–28. pp.

¹⁵ SALFICKY, HERBERT: *Die Prozessförderungspflicht und Präklusion*. Österreichisches Recht der Wirtschaft 2002/10. 578. p.

¹⁶ T/1900. sz. törvényjavaslat a polgári perrendtartásról. Részletes indoklás a 4. §-hoz (kiemelés tőlem: Sz. K.).

¹⁷ Az igazmondási kötelezettség egyértelműen osztrák hatásra került be a magyar perjogi szabályozásba 1911-ben. KENGyel MIKLÓS: *A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben*. Osiris. Budapest, 2003. 164. p.

¹⁸ KLEIN, FRANZ: *Die schuldhaftige Partei-handlung: Eine Untersuchung aus dem Civilprocessrechte*. Toeplitz & Deuticke. Wien, 1885. 118. p.

¹⁹ BRENN, CHRISTOPH: § 178 ZPO. In: Konecny, Andreas (szerk.): *Kommentar zu den Zivilprozessgesetzen*³ Bd. 2. Tb. 3., Manz. Wien, 2015. 476. p.; SCHUMACHER, HUBERTUS: *Rechtsanwalt und Wahrheitspflicht im Zivilprozess*. Österreichisches Anwaltsblatt 2009/10. 429–430. pp.

Álláspontom szerint a jogalkotó alapkonceptiója nem helytálló a tekintetben, hogy az eljárástámogatási kötelezettségből vezeti le a peranyagszolgáltatási elvet; ha a kettő között van összefüggés, akkor az legfeljebb fordított irányú lehet. A tárgyalási elvet mindenképpen indokolt lett volna a Pp.-ben külön §-ban megjeleníteni, hiszen ugyanolyan alappillére a polgári pernek, mint a rendelkezési elv.²⁰ Az igazmondási kötelezettség és az eljárás előbbrevitelének kötelezettsége abban különbözik egymástól, hogy míg előbbi egy tartalmi követelményt, addig az utóbbi egy időbeli követelményt jelöl a fél előadásaival szemben. Ez annak ellenére igaz, hogy az öZPO a (2) bekezdésben a megfelelő időben és teljeskörűen (*zeitgerecht und vollständig*) fordulatot használja, de az alkalmazott szankciók tekintetében az időbeliség jut érvényre (ld. alább). A magyar jogalkotói kommentár is az időbeliségnek juttat döntő szerepet az eljárástámogatási kötelezettség vonatkozásában: „a fél az eljárástámogatási kötelezettségét megsértve *elmulaszt megtenni vagy késedelmesen teljesít* egy eljárási cselekményt.”²¹

Bár a *Prozessförderungspflicht* megsértése tekintetében az öZPO a 178. §-ban nem biztosít a bíróság számára szankciót,²² a kódex más részeiben több jogkövetkezmény is található, így részben perköltségviseléssel összefüggő szankciók, amikor is a törvény a költségspecializáció elvét rendeli alkalmazni (öZPO 44., 48. és 142. §§), valamint a vétkekes féli késedelem miatt a fél által előadottak visszautasítása (öZPO 179. § 2. mondat),²³ amely lényegében egy preklúziós rendelkezés.

A 179. §-nak egyébként kettős tartalma van, hiszen egyrészt kimondja a szóbeli tárgyalás egységének elvét (*Grundsatz der Einheit der mündlichen Verhandlung*) és ennek egy kivételét, amely preklúzióval jár.²⁴ Itt lényegében a Plósz-féle Pp. által (222. § 1. bek.) és az 1952. évi Pp. [141. § (6) bek.] által is ismert azon szabállyal állunk szemben, amely lehetővé teszi a késleltetve előadottak kirekesztését a peranyagból. Az osztrák Pp.-ben az ezt lehetővé tevő szabály már a törvény elfogadásától, azaz 1895-től részét képezi a kódexnek, eddig kétszer módosították,²⁵ legutóbb éppen 2002-ben, és ettől kezdve a preklúziós jogkövetkezmény a *Prozessförderungspflicht* megsértésének általános szankciójává vált.²⁶ Kiemelendő, hogy szerepe van a fél szubjektumának, hiszen a félnek vétkecsnek (*schuldhaft*) kell lennie a későbbi előterjesztés kapcsán.

Ehhez képest a magyar eljárástámogatási kötelezettséghez objektív szankciók társulnak, a két legfontosabb a perfelvétel során alkalmazandó pénzbírság [Pp. 183. § (5) bek.] és a perfelvétel lezárása, mint objektív jellegű preklúzió. A mintaadó kódexek ugyanakkor főszabály szerint szubjektív alapon ítélik meg a nem megfelelő időben történő előadást. A szubjektivitás egyébként nemcsak a féli vétkesség megkövetelésében ölt testet, hanem a bírói mérlegelés során is, amelyet a Pp. a perfelvétel során alkalmazandó jogkövetkezmények vonatkozásában a legtöbb esetben mellőz.

²⁰ VARGA ISTVÁN: *A törvény hatálya és az alapelvek*. In: Uő (szerk.): *A polgári perrendtartás és a kapcsolódó jogszabályok kommentárja*. HVG-Orac. Budapest, 2018, 28–29. pp.

²¹ WOPERA 2019, 44. p. (kiemelés tőlem: Sz. K.). L. még CZOBOLY 2011, 52. p.

²² STIMEZ 2008, 65. p.

²³ KODEK, GEORG – MAYR, PETER: *Zivilprozessrecht*. facultas. Wien, 2018. 249. p.; BRENN 2015, 483. p.

²⁴ MCGUIRE, MARY-ROSE: *Prozessförderungspflicht und Präklusion. Über das Verhältnis von § 178 Abs 2 zu § 179 ZPO nach der ZVN 2002*. ecoloex 2010, 1153–1154. pp.

²⁵ BGBl I 1997/40; BGBl I 2002/76.

²⁶ ANNERL, ANDREW: *§ 179 ZPO*. In: Konecny, Andreas (szerk.): *Kommentar zu den Zivilprozessgesetzen*³ Bd. 2. Tb. 3. Manz. Wien, 2015. 493. p.

III. Összegző gondolatok

1. Aggályok a jogalkotó jogösszehasonlítása vonatkozásában

A tanulmányban azt a kérdést igyekeztem körüljárni, hogy megfelelőek voltak-e a jogalkotó jogösszehasonlító megállapításai a felek eljárástámogatási kötelezettsége vonatkozásában. A tanulmány írása során három gondolat fogalmazódott meg bennem, amelyek egymással összefüggenek, így indokolt az együttes tárgyalásuk. Ezek az alábbiak: a) recipiált szöveg, elfelejtett szellemiség (azaz a teleologikus jogértelmezés hiánya); ebből következően b) a felületes jogösszehasonlítás és c) csak a megfelelő kódexek figyelembevételének szükségessége.

A jogösszehasonlításnál, sőt eredendően a jogszabályok értékelése vonatkozásában elsődlegesen az adott törvény célját, *szellemiségét* kell alapul vennünk (teleologikus értelmezés), amely lehet akár objektív, akár szubjektív.²⁷ Ehhez ugyanakkor a vonatkozó szakirodalom és joggyakorlat (valamint az Alaptörvény hetedik módosítását követően a preambulum és a miniszteri indokolás) elemzése szükséges. Emiatt úgy gondolom, hogy a jogalkotó jogösszehasonlítása rendkívül felületes volt, hiszen, ha megtörtént volna a szellemiség megfelelő vizsgálata, akkor álláspontom szerint *az eljárástámogatási kötelezettség nem lenne része a mai perjogi szabályozásnak* (a szankciórendszer miatt, l. alább). Tekintettel arra, hogy a minisztériumi kodifikációs anyagok nem nyilvánosak, nem derül ki, hogy a jogalkotó a külföldi perrendek figyelembevételkor milyen szakirodalmat és joggyakorlatot vett figyelembe a szabályok megalkotásakor, így a fentebb leírtak alapján nem zárható ki, hogy az alapelvi fejezet néhány vonatkozásában – pont a szellemiség átvételének hiánya miatt – nem történt más, mint „puszta receptio, idegen jognak gépies lemásolása.”²⁸

A tanulmány terjedelmi kereteit szétfeszítené annak fejtegetése, hogy miért alakult úgy a magyar perjog történetében, hogy mindig a német és osztrák perrendek szolgáltatták – a szocializmus időszakát leszámítva – a hazai perjogi reformtörekvések alapját. A jogalkotónak ehelyütt úgy gondolom, hogy egészséges mértéktartást kellett volna gyakorolnia, hiszen felmerül a kérdés: miért vegyünk alapul olyan külföldi perrendeket (l. pl. litván, horvát, szlovén), amelyek nem illeszkednek a magyar perjogi fejlődés rendszerébe? Tagadhatatlan, hogy a jogösszehasonlítás előretörése „trend”, ugyanakkor ez nem lehet cél nélküli.

2. Az eshetőségi elv és az eljárástámogatási kötelezettség viszonya röviden

A Jubiláns témavezetése mellett kezdtem el az eshetőségi elvvel (eventualitással) foglalkozni, így lezárásként e vonatkozásban is szeretnék pár gondolatot megosztani, hiszen

²⁷ A kettő közötti különbségről l. JAKAB ANDRÁS: *A bírói jogértelmezés az Alaptörvény tükrében*. Jogesetek Magyarázata 2011/4. 86–90. pp.

²⁸ Kiss Albert felszólalása a Magyar Társadalomtudományi Egylet 1914. május 1-jei szaktanácskozásán (*Tanácskozás a polgári törvénykönyv tervezetéről*, 379. p.). http://mtdportal.extra.hu/MTSZ/1914/1914_05.pdf (utolsó megtekintés ideje: 2021. június 30.)

pont itt tűnhet ki leginkább a teleologikus jogértelmezés nélküli jogszabálysöveg-recepció. A hatályos Pp. az eshetőségi elvre épül; a törvény az osztott tárgyalási rendszerben ugyanazokkal az eszközökkel operál, mint korábban a közönséges német jog (*ius commune*) perjoga, amikor az eshetőségi elv uralkodott a német nyelvterületen.²⁹ A területi korlátok miatt csak utalok arra, hogy a német szakirodalomban vitatott az eljárás-előbbreviteli kötelezettség és az eventualitás egymáshoz való viszonya. *Gottwald* például élesen elhatárolja a kettőt,³⁰ *Weth* ugyanakkor hosszasan értekezik a kérdésről, amelyet félig-meddig nyitva is hagy, mivel vitatott a kettő kapcsolatának megítélése.³¹ A *Zöller*-féle kommentárban az alperesi védekezés kapcsán (dZPO 277. §) pedig ugyancsak az jelenik meg, hogy a törvény a 282. §-ban kimondott *Prozessförderungspflicht* szabályát konkretizálja abban az értelemben, hogy a félnek írásban nem kell valamennyi, a kezdettől rendelkezésre álló, *lehetségesen* (*möglicherweise*) a döntés alapjául szolgáló peranyagot előadnia (l. eshetőségi elv), hanem gondos (*sorgfältig*) eljárást vár el az alperestől,³² vagyis elválasztja a kettőt egymástól. Az osztrák perjogi szakirodalomban nem találtam a kérdést feszegető munkát.

Úgy gondolom nem véletlen, hogy a svájci perrendtartás – amely a magyarhoz hasonlóan erősen épít az eshetőségi elvre³³ – nem mondja ki a *Prozessförderungspflicht* szabályát, mivel a kettő álláspontom szerint eltérő kötelezettséget támaszt a féllel szemben, és erre a szankciórendszer a legfőbb bizonyíték.³⁴ Láthattuk, hogy a német és osztrák perrendek szubjektív alapú, a bírói mérlegelést és a fél vétkességét is figyelembe vevő preklúziót alkalmaznak. Ezzel szemben a magyar perrendtartás perfelvételt lezáró végzése (preklúzió), valamint például a Pp. 183. § (5) bekezdése és 203. §-a objektív alapon szankcionálja a nem megfelelő időben való előterjesztést.

Az eljárástámogatási kötelezettség tekintetében szükséges rámutatni a magyar és az osztrák-német perjogi kódexek merőben eltérő szellemiségére, tekintettel arra, hogy míg előbbi az *eshetőségi elv* alapján osztja ketté a tárgyalási szakaszt, addig az öZPO és a dZPO a szóbeli tárgyalás egységességét vallja. A kettő ugyanakkor teljesen más felfogásra épül. A szóbeli tárgyalás egységességére épülő perrend ugyanis *negatív pervezetést* alkalmaz az eshetőségi elv helyett a perelhúzás megakadályozása érdekében,³⁵ amely elnevezésében is utal arra, hogy nem pozitívan követeli meg a koncentrált előadást, mint az eshetőségi elv, hanem a késleltetést kívánja elkerülni.³⁶

²⁹ Erről l. részletesen SZIVÓS KRISTÓF: *Az eshetőségi elv alkalmazásának dogmatikai alapjai a polgári peres eljárásban* (kézirat, megjelenés alatt).

³⁰ GOTTWALD, PETER: *Neue höchststrichterliche Rechtsprechung zum Zivilprozeßrecht*. Juristenzeitung 1983/15. 527. p.

³¹ WETH, STEPHAN: *Die Zurückweisung verspäteten Vorbringens im Zivilprozeß*. Carl Heymann. Köln/Berlin/Bonn/München, 1988. 132–136. pp.

³² GREGER, REINHARD: § 277. In: Zöller, Richard et al.: *Zivilprozessordnung*. Otto Schmidt. Köln, 2014. 901. p.

³³ L. részletesen SUTTER-SOMM, THOMAS: *Schweizerisches Zivilprozessrecht*. Schulthess. Zürich/Basel/Genf, 2017. 97–101. pp.

³⁴ *Weth* is kiemelte, hogy az eshetőségi elv a hatályos német perjoggal szemben akkor is preklúzióval szankcionál, ha a későbbi előadás nem eredményezi az eljárás késleltetését. WETH 1988, 135. p.

³⁵ HAENDEL VILMOS: *A perbeli cselekmények koncentrációja a koncentrációja a magyar perjogi fejlődés szolgálatában*. Ifj. Ludvig és Janovits Könyvnyomdája. Miskolc, 1932. 17. p.

³⁶ Uo. 18. p.

TAKÁCS ALBERT*

Alkotmány és antropológia

Az anekdotikus jogtanár fényesre koptatott mondása szerint az utcai járókelők a jogász számára jogalanyok. Ha lehántjuk a jogi gondolkodás misztikumát, akkor ez valójában azt jelenti, hogy az említett jogtudós szerint az emberek nem emberek, hanem jogtárgyak. Szabó Imre – akinek első tanítványai közé volt szerencsém tartozni – sohasem vélekedett így. Számára az ember nem a jogi szabályozás tárgya, hanem mindig a célja volt. Tőle – a tételes jog hatályát messze meghaladó érvennyel – azt lehetett megtanulni, hogy a leg-ridegebb aprócska szabályból is kisajtolható a humánus néhány cseppje. Ez a – remélhetőleg elfogadható – magyarázata annak, hogy miért a fenti című írással köszöntöm Szabó Imre egyetemi tanárt.

1. Ember és jog

1927-ben a Heidelbergi Egyetem katedrájának elfoglalásakor *Gustav Radbruch* előadásának témájául annak a kérdésnek a megválaszolását választotta, hogy *mi az ember a jogban*. Amellett érvelt, hogy egy korszak jogi gondolkodásának stílusát semmi sem határozza meg döntőbben, mint az emberről vallott felfogása.¹ *Radbruch* szerint ugyanis a jognak van *emberképe*, amely azt az ideális embert mutatja meg, akiről feltételezhető, hogy a jogokat gyakorolni, a kötelességeket pedig teljesíteni tudja és akarja. A jogban van helye az ember értelmezésének és önértelmezésének, a jognak tehát van antropológiai alapja és tartalma. Fokozottan érvényes ez a meglátás az alkotmány esetében, amely nem csak bizonyos típusú jogi élethelyzeteket érint, hanem elvileg mindegyiket, amelynek egyáltalán jogi relevanciája lehet. Azok az emberi jellemzők és tulajdonságok tehát, amelyeket *Michael Landmann anthropinonoknak* nevez², a jog tételezési, illetve értelmezési elveiként szerepelhetnek.

Az *anthropinon* *Landmann* által megkonstruált fogalma – túl eleganciájának élvezetén – azért is fontos, mert nem ad teret az antropológia elnevezés alatt közzétett, de az

* egyetemi tanár, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Közjogi Intézet; NKE Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Alkotmányjogi és Összehasonlító Közjogi Tanszék

¹ RADBRUCH, GUSTAV: *Der Mensch im Recht* (1927). In: Radbruch, Gustav: *Der Mensch im Recht. Ausgewählte Vorträge und Aufsätze über Grundfragen des Rechts*. (2., unveränderte Auflage). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1957. 9. p.

² LANDMANN, MICHAEL: *Fundamental-Anthropologie* (2. Auflage). Bonn: Bouvier Verlag 1984. 87. p., 343. p.

alkotmányelmélet számára e minőségükben használhatatlan történeti, etnográfiai, kulturális, nyelvészeti tényleírásoknak és összehasonlításoknak. Az alkotmányos gondolkodás az emberképre tud támaszkodni, de nem tudja magába szívni az ember esetleges alkotásait és még esetlegesebb sorsát. Az alkotmány és az antropológia kapcsolatában azok a kérdések és válaszok a fontosak, amelyek azt járják körül, hogy az alkotmány *mit akar* kezdeni az emberrel és az ember *mit tud* kezdeni az alkotmánnyal. A legáltalánosabb – azaz az alkotmányhoz leginkább illő – választ ezekre a kérdésekre az alkotmányos emberkép alapján adhatjuk meg.

Jellemző és messzeható példája az *alkotmány-konform* antropológiai szemléletnek Sólyom Lászlónak az Alkotmánybíróság halálbüntetés alkotmányellenességéről szóló határozatához fűzött párhuzamos véleménye,³ amelyben az újabb magyar alkotmányjogi gondolkodásban először megfogalmazta az emberkép tisztázásának szükségességét az alapvető alkotmányossági döntések meghozatalakor, valamint azt a nyitott lehetőséget, hogy egy alkotmánybíróság szabadon döntheti el, hogy milyen ember-felfogásból indul ki. Az most más kérdés, hogy az emberkép értelmezéssel történő megállapításának szabadsága nem korlátlan – tehát általában szabadnak semmiképpen sem mondható –, mert csak addig terjedhet, amíg a normatív jogi szövegbe rejtett emberképpel összhangba hozható, de az kétségtelen, hogy explicit emberkép hiányában az antropológiai értelmezés jelentősen megnöveli a jogi érvelés igazoló erejét.

2. Az alkotmányos antropológia és határai

Az antropológia mára sok tekintetben az emberrel – közvetlenül és közvetve – foglalkozó tudományok *szupertudományává* vált. Arra tesz ugyanis kísérletet, hogy az emberi azonosság valamennyi elemét és összefüggését megnevezze.⁴ Azt a lehetséges tudományrendszertani kritikát most hagyjuk figyelmen kívül, hogy az antropológia igen gyakran az etnográfia és az őstörténet sajátos nyelvezettel és fogalomkészlettel művelt változata. A társadalomra, illetve az államra alapozott antropológiai vizsgálódások pedig akár az antropológia fogalmával való visszaélésnek is tekinthetők,⁵ jóllehet ettől tudásanyaguk még értékes és szükséges lehet, csak nem az antropológia megismerési érdekének megfelelő funkció szerint. Az antropológia emberkép, nem pedig társadalomkép vagy államkép. Amikor *Hérakleitosz* azt mondja, hogy minden ember része a dolgok arányos elrendezésének (*λογος*),⁶ ezzel szemben kétséges, hogy sorolhatjuk-e az antropológiához *Paul Henley* értekezését az amazóniai határvidék jogi hagyományairól és változásairól.⁷ A jog és – különösen – az alkotmány számára használható antropológia csupán része a jogi

³ 23/1990.(X.31) AB határozat, Sólyom László párhuzamos véleménye. L. még: SÓLYOM LÁSZLÓ: Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon. Osiris Kiadó. Budapest, 2001. 442–445.pp. Sólyom László alkotmányos emberképéhez ld. részletesebben: TAKÁCS ALBERT: Egy alkotmányos forradalmár. Fundamentum 1999/3. szám 34–35. pp.

⁴ RICOEUR, PAUL: *Philosophical Anthropology*. Writings and Lectures Volume 3. Polity Press. Cambridge, 2016. 211–253. pp.

⁵ LEACH, EDMUND: *Szociálintropológia*. Osiris Kiadó. Budapest, 1996. 11. sköv. pp.

⁶ KIRK, G.S – RAVEN, J. E., – SCHOFIELD, M.: *A preszókratikus filozófusok*. Atlantisz. Budapest, 280. p.

⁷ HENLEY, PAUL: *The Panare. Tradition and Change on the Amazonian Frontier*. Yale University Press. New Haven – London, 1982.

gondolkodásnak, az antropológia nem helyettesítheti a jog sajátos elméleteit. Az antropológia emberképnek az *egyes emberre* rávetíthetőnek kell lennie, mégis szükséges rendelkeznie olyan kontúrokkal, amelyek alapján *minden más* ember alkotmányos rendelkezése meghatározhatóvá válik. Ha az egyes ember nem látható meg a túlságosan nagy közösségben vagy az a közösség, amelynek része, túlságosan kicsi és esetleges, az alkotmány számára irányadó emberkép antropológiai követelményei nem teljesülnek.

Az alkotmány emberképe nem éri, nem érheti el az antropológia emberképének teljességét, de még csak az egyes – ma „regionálisnak” nevezhető – antropológiai irányzatokét sem. A normatív szemléletet az ember totális antropológiai valóságából csak azok az elemek – *anthropinonok* – érintik meg, amelyek érvényességi előfeltételt, illetve érvényességi igényt jelenthetnek az emberi sajátosságok hovatovább végtelen halmazából.

A különböző – régi és modern – jogokban és jogi kultúrákban felfedezhető határozott és aprólékos emberkép, de vannak kevésbé részletgazdag vagy homályosabb portrék is. Sőt, azt is észre kell vennünk: ha a jogalkotó tulajdonságok nélküli emberre szabja az alkotmányt, tehát nem követ semmilyen antropológiai mintát, azzal is ideáltípust rajzol meg, vagyis emberképet visz a jogba. Van persze olyan jogalkotó is, akinek szeme előtt – mint ideális jogalany – meghatározott erkölcsi minőségekkel rendelkező és életmódot folytató ember képe lebeg. Akárcsak a hétköznapi beszélő, a törvényhozó ugyanúgy – és ez *Radbruch* meglátásának a lényege – mindig gondol valamit az emberről, akihez szól. A szemlélet már *David Hume* filozófiájában is megjelenik, aki úgy vélte, hogy az etika és a politikai filozófia fő kérdéseinek megválaszolása elképzelhetetlen az emberre vonatkozó előfeltevések felvetése és tisztázása nélkül.⁸ Természetesen kiszámíthatóbb az élet, ha az alkotmány emberképe reális, de normatív funkciója *akkor is* van az emberről vallott felfogásának, ha az illuzórikus, irreális vagy szándékosan torz. Az alkotmányos emberkép ugyanis *ideológia* – olykor utópia is – és ugyanazzal a funkcióval rendelkezik, mint bármely más tartalmú ideológia, amelyre a jog eszméje támaszkodik. Az ideológiai jellegből az következik, hogy az alkotmányos emberképpel szemben nem feltétlenül és nem is elsősorban követelmény, hogy tudományosan igaz és igazolható (verifikálható, illetve falszifikálható) legyen, hanem alapvetően és döntően *magyarázó és meggyőző erővel* kell rendelkeznie.

Egyik esszéjében éppen ezt láttatta meg *Hume*, amikor arra jutott, hogy „az embert kedvezőbb színekben ábrázolók felfogása az erény szempontjából előnyösebb, mint azoké, akik ennek az ellenkezőjét vallják.”⁹ Aki a jog emberképére tekint, annak számolnia kell azzal, hogy ez a kép *hízalgóbb*, mint a valóság. De hát ez az alkotmány értékrendje és realitása esetén sincs másként.

A törvényhozó azonban, aki megállapítja az alkotmányt – hogy továbbvigyem *Radbruch* tézisét – nem egyszerű hétköznapi beszélő, mert nem pusztán elgondolja az embert, akihez szabályozó kijelentéseit intézi, hanem el is várja, hogy az ember annak a képnek megfelelően viselkedjen, amelyet feltételez róla. Minél határozottabb és részletesebb az alkotmány – és a köréje épülő jog emberképe, annál inkább nem csak feltételezi az ideális embert, hanem formálja is azt. Az emberképből azok az ösztönzők is kihámozhatók, amelyek hatására az emberek képesek megváltoztatni viselkedésüket.

⁸ HUME, DAVID: *Értekezés az emberi természetről*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1976. 17–20. pp.

⁹ HUME, DAVID: *Az emberi természet magasztos avagy hitvány voltáról*. In: David Hume összes esszéi I. Atlantisz. Budapest, 1992. 86. pp.

Radbruch tisztában volt azzal, hogy a jog szabályozási területek egysége. Az egyes jogterületeknek: a jogágaknak nem azonos mértékben szükséges és hasznos az emberkép. Számára nyilvánvaló volt, hogy az olyan viszonylag átfogó jogág, mint a büntetőjog, amely súlyos társadalomellenes magatartásokat szankcionál, kell, hogy rendelkezzen vízióval arról az emberről, aki rendkívüli helyzetekben bűnelkövetővé válik, vagy akkor is ellenáll a kísértésnek. Hasonlóképpen: a polgári jog is viszonylag átfogó jogág, amelyben a tudatosan cselekvő ember megfontolt ígéreteivel alakítja jogosultságainak és kötelességeinek rendszerét, vagy éppen nem tudja használni jogviszonyokat alakító szabadságát. A legátfogóbb jogág azonban az alkotmányjog és annak centruma: az *alkotmány*, amely az egyén és a közösség legalapvetőbb létfeltételeiről hozott elsődleges és mindenre kiható döntés. Az alkotmány: jogi alaprend. A jog szükségképpen korlátozott megismerési érdekének megfelelően az emberképnek az alkotmánnyal összefüggésben van leginkább helye. A jog rendszerében az alkotmánynak kell az emberre mint *egészre* reflektálni. Az alkotmány emberképének számolnia kell azzal, hogy az ember minden történeti változásában van valami *maradandó*, ugyanakkor az ember folyamatosan értelmez, *alakítja* önmagát (*causa sui*).

Az antropológia kifejezés – jóllehet vannak az ókori görög filozófiában előzményei – rendszerezett fogalomként a 16. században jelent meg az európai gondolkodásban. Az emberre vonatkozó tudományos érdeklődés területként *Otto Casmann* protestáns humanista teológus használta először így az antropológia fogalmát, melyet pszichológiai értelemben az emberi lélekről szóló tanként (*animae humanae doctrina*) határozott meg, de az emberrel kapcsolatos fiziológiai és etikai tudást is hozzá tartozónak vélte.¹⁰ *Casmann* különlegessége abban rejlik, hogy antropológiáját rendszeresen, de még nem az emberrel foglalkozó önálló tudományként tárgyalta, hanem az emberre vonatkozó olyan tanítások összegezéséeként, amelynek fő feladata a tulajdonképpeni igazságokat kimondó teológia szolgálata. Hogy nagy ugrást tegyek és rövidre zárjam a következtetéseket: *Casmann* antropológiájának jelentősége napjaink számára nem tartalmában rejlik, hanem módszerében és arra figyelmeztet, hogy az antropológia nem válthatja le vagy utasíthatja maga mögé az alkotmányelméletet.

Ezt szem előtt tartva, a továbbiakban három olyan antropológiai emberképet szeretnék megmutatni, amelyek a mai alkotmány-felfogás számára is orientációs pontot és értelmezési keretet jelenthetnek.

3. Ember és rend

Az emberi gondolkodásban a politikai kérdések antropológiai megközelítése – miként minden más jelentős filozófiai forma kialakítása is – *Platón*mal kezdődik. *Platón* felfogása szerint a közösségben ugyanolyan rendnek kell uralkodnia, mint a kozmoszban, ami azért örök, mert benne minden a helyén van. A város (πολις) rendjét az adja, hogy benne minden polgárának megvan a maga mestersége (τεχνη) és mindenki azt az egy tevékenységet végzi a közösség érdekében, amire természeténél fogva a legalkalmasabb. A saját mesterség gyakorlása a legfőbb közösségi erény (αρετη) mert az az igazságosság alapja, hogy minden rész jól végezze a maga dolgát. Ha ez megtörténik, akkor az ember „önmagán uralkodik,

¹⁰ NYÍRI TAMÁS: *Antropológiai vázlatok*. Szent István Társulat. Budapest, 1972. 7. p.

rendet teremt, barátja lesz önmagának,”¹¹ ily módon az igazságosság a mértékletességet, a bölcsességet és a bátorságot is a polgári erény rangjára emeli.¹²

Minthogy a városban az emberek különböző mesterségeknek szentelik magukat, az igazságosság kritériumai is más-más jelleget öltenek velük kapcsolatban. Az igazságosság keresése és a boldogsághoz vezető út egyáltalán nem biztos, hogy ugyanabba az irányba halad.

Az erény akár lehetne az ember folyamatosan változó helyzetekben tanúsított szerté-ágázó erkölcsi kiválóságának megszilárdult formája is, *Platón* számára azonban az erénynek egyetlen fókusza van, ami a polgár közösségben és a közösségért gyakorolt mesterségére irányul. Ez kötelesség-tanának alapja. A mesterség gyakorlása a közösség rendjének alapja, sőt, maga a közösség rendje, melynek fenntartása minden polgár elsőrendű kötelessége. Kötelességének teljesítése helyezi el az embert a város rendjében, s ha abba már beilleszkedett, akkor formálhat igényt a helyzetéből folyó jogok élvezetére. A város rendje arra is kiterjed, hogy a polgár helyzetéhez kapcsolódó jogait mindenki más tiszteletben tartsa, de akit ez megillet, annak saját jogai előfeltételeit kell tiszteletben tartania. *Roger Scruton* felfogására támaszkodva nem tűnik történelmietlennek, ha *Platón* kötelesség-tanát és emberképét úgy fogalom össze, hogy aki a jogokat tiszteli, annak a jogok előfeltételeit is tisztelnie kell.¹³ Bizonyos alkotmányelméletekben – ha nem is szokás az eredetre hivatkozni – ma is jelen van az ember közösségi rendbe ágyazott és a kötelességei elsőbbségét valló felfogása.

Az nem mindig világos, hogy a kötelességet *Platón* a tekintély vagy a hatalom oldaláról szemléli. A városról vallott felfogását felidézve úgy tűnhet, hogy inkább a tekintély elismeréséhez köti a kötelességek teljesítésének szükségességét. Utal arra, hogy a jó város csak olyan emberekből jöhet létre, akik már átestek bizonyos fegyelmezésen és akik már elsajátították a műveltség alapjait.¹⁴ Az emberek polgárrá formálásában a tekintély nevelő erejének (*παιδεία*) nagyobb szerepe van, mint a hatalomnak.¹⁵

Minthogy *Platón* szerint a polgárlétnek és az azt megjelenítő erénynek: az igazságosságnak csak a város rendjének keretei és feltételei között van értelme, a polgári kapcsolatoknak is a város falain belülre kell korlátozódnia. Igazságos ember csak egy másik igazságos emberrel szemben lehet igazságos. Aki nem a város polgára, arra nem lehet az igazságosság elvét alkalmazni, következésképpen vele szemben lehetetlen igazságosnak lenni. A város polgára barátságos polgártársával, de *nem az az idegennel*.¹⁶ *Platón* különbséget tesz *barát* és *idegen* között és ez az alapja *Carl Schmitt* teóriájának, amely politikai filozófiája tengelyébe állítja a barát és az *ellenség* megkülönböztetését.¹⁷ Figyelemre méltó hasonlóság, hogy a szembeállítás *Platón* és *Schmitt* esetében sem személyes érzelmeken vagy tapasztalaton nyugszik, hanem mindkettejükénél objektív szükségszerűség.

¹¹ PLATÓN: *Az állam*. 443 d.

¹² PLATÓN: 433 a-b, 434 a.

¹³ SCRUTON, ROGER: *Mi a konzervativizmus?* Válogatott esszék. Osiris Kiadó. Budapest, 1995. 18–19. pp.

¹⁴ PLATÓN: *Az állam*. 376 d–378 e.

¹⁵ JAEGER, WERNER: *Paideia. Die Formung des griechischen Menschen*. Walter de Gruyter. Berlin – New York, 1973. 826–835. pp.

¹⁶ PLATÓN: *Az állam*. 375 c.

¹⁷ SCHMITT, CARL: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor. Budapest, 2002. 18–20. pp.

4. Ember és szabadság

Immanuel Kant emberképét a méltóság (*Würde*) fogalmából levezetett jogok rajzolják meg, amelyek ugyanúgy előfeltétel nélküliek, mint az alapjukként szolgáló emberi méltóság. Az ember erkölcsisége és az ember jogainak elismerése egybeesik. A mindennek felett álló emberi értelem ítéleteinek analitikus és szintetikus jellegűekre osztásának megfelelően radikális különbség van a lét (*Sein*) és a legyen (*Sollen*) világa között. Az ember – a tapasztalattól függetlenül – olyan jogokkal rendelkezik, amelyeket *a priori* tudomásul kell venni. Az embernek létezik ugyanis egy szabadsága, amely elé soha nem lehet korlátot állítani, ez pedig a *jóakarát* (*ein guter Wille*) szabadsága.¹⁸ Az erény – akár a klasszikus görög filozófia értelmében – semmi biztonságot nem ad az embernek, mert rossz-akarattal rosszra is használható.

Ami az ember számára önmaga megőrzésének garanciája, ha megadjuk neki az erkölcsi szubjektum abszolút és érinthetetlen méltóságát. Ha elfogadjuk, hogy a jóakaratra való *képesség* minden emberben megvan, ami nem foglalja magában, hogy a hajlam is meglenne rá, akkor minden embert erkölcsi szubjektumnak és méltósággal rendelkező lénynak kell tekinteni. A méltóság az ember egyetemes tulajdonsága: embernek lenni maga a méltóság.¹⁹ Az ember méltóságának az a tartalma, hogy az embert senki, még önmaga sem kezelheti tárgyként vagy eszközként és a tiszteletet akkor is megérdemli, ha tettei méltatlanná tennék rá. Az ember méltósága nem abból következik, hogy megérdemli, hanem abból a *kötelességből*, hogy minden embert egyenlő méltóságúnak kell tekinteni. Akitől a méltóságot megtagadnánk, annak ember mivoltát vonnánk kétségbe, ez pedig erkölcsileg elfogadhatatlan lenne. Minden ember szükségképpen tagja a morális közösségnek, amely, nevezzük bár államnak, csak akkor írhat elő törvényeket számára, ha elismeri tagságát a közösségben. A *köztársaság* így módon *Kant* számára a társadalom egészét átfogó morális közösség politikai kerete, azaz a társadalmi tagság kölcsönös és mindenkire kiterjedő elismerésének gyakorlata. Az elismerés kötelessége kormányzókra és kormányzottakra egyaránt vonatkozik, innen nézve *Kant* köztársaság eszméjének másik oldala a *jogállam*.

Kant politikai emberképe valójában kétrétegű. Úgy véli, hogy az ember *több*, mint cselekedeteinek, jól vagy rosszul alakuló sorsának empirikus halmaza. Ezt az emberképet *jogállami emberképnek* nevezhetjük és a morális törvényhozásnak,²⁰ vagyis az alkotmánynak van dolga vele. A beteg ember egészségi állapota tény, drámai vagy elviselhető annak megfelelően, hogy betegsége mennyire súlyos. Azt mégsem mondhatjuk, hogy elcsúszása idején az ember azonos betegségével, mert nem lehet pusztán gyógykezelése tárgyának tekinteni. Az ember élete addigi tényeihez képest elismerendő többlete a méltóság, amely az el nem vehető lehetőség arra, hogy az ember ezeket a tényeket meghaladja. Az alkotmánynak úgy kell felfognia az embert, hogy célként mindig lehetősége legyen erre a meghaladásra. Nem úgy, mint *Nietzsche* gondolta, hogy az embernek magamagát hősiesség erőfeszítéssel, nemegyszer harcban felül kell múlnia (*überwunden*

¹⁸ KANT, IMMANUEL: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája.* Gondolat, Budapest, 1991. 20. p.

¹⁹ KANT, 1991, 582. p.

²⁰ KANT: 1991, 312. p.

muss),²¹ hanem oly módon, hogy a kölcsönös elismerés parancsa ezt a lehetőséget megadja számára, akkor is, ha gyenge hozzá vagy éppen nincs kedve élni vele. Az emberi méltóságot – és ez *Kant* időtálló és megkerülhetetlen hozzájárulása az alkotmányos emberképhez – nem lehet eljátszani, mert az emberi minőségből és *nem az emberi élet minőségéből* következik.

Kant emberképének második rétege a *jogtan* területén válik láthatóvá. Az embernek csak egyetlen veleszületett joga van: a *szabadság*.²² Minden más joga jogi köteleességek (*officia juris*) keretei között érvényesül, amelyek megszabják, hogy az egyik ember *önkénye* hogyan egyeztethető össze a másikéval. Ez már nem elismerés, hanem *szétosztás* kérdése. Ebben a tekintetben a törvényhozót nem köti egyetemes érvényű emberkép, hanem a jogok és köteleességek kapcsolatát és arányát aszerint állapíthatja meg, ahogy a szembenálló önkények aktuális állapota azt megkívánja. Más emberkép áll a jogtan világában a szülői jog, az öröklés, az ajándékozás vagy a polgári egyesülés hátterében, jóllehet a jogtan emberképének változatai nem állhatnak ellentétben a jogállami emberkép meghatározó vonásával: a méltósággal.

Kant erkölcsi közösségben elismert tagságra alapozott emberképe nagyhatású elmélet, mindemellett nem sokat mond ennek az *a priori* elgondolt komunitásnak a működéséről és fennmaradásáról. A politikai közösség létrejöttéről szóló szerződéses elméletek – mint *Hobbes* vagy *Locke* esetében – meghatároznak valamilyen mechanizmust, amelyek a politikai élet folyamatosságát biztosítják. *Hobbes* ilyennek gondolta az abszolút hatalomnak való feltétlen engedelmességet, *Locke* ilyen szerepet szánt a kormányzásra való felhatalmazást tartalmazó második szerződésnek (*pactum subjectionis*). A *Kant* politikai filozófiájának hézagait kitölteni igyekvő 20. századi gondolkodók általában arra tettek kísérletet, hogy meghatározzák azokat a formákat, amelyek *folyamatosan* biztosítják az emberek morális közösségbeli tagságát. E filozófusok – mint *John Rawls*²³ vagy *Jürgen Habermas*²⁴ – a *közéleti diskurzusokban* aktívan résztvevő ember képét tartották szem előtt, aki a többiekkel folytatott racionális párbeszédben erősíti meg a saját és ismeri el mások társadalmi tagságát. Az, hogy mennyire lehetséges politikai közösséget alapozni olyan elvekre, amelyekben mindenki egyetért vagy mennyire tartható a kommunikatív etikát a társadalmi integráció reális tényezőjének tekinteni, az persze kérdéses.

5. Ember és intézmény

Az amerikai alkotmány elfogadásának és elfogadtatásának körülményei szükségessé tették, hogy a philadelphiai alkotmányozóknak világos elképzelésük legyen az emberről, akinek az alkotmány szól és akire az alkotmány intézményeit rábízták. Az alkotmány kidolgozá-

²¹ NIETZSCHE, FRIEDRICH: *Így szólott Zarathustra*. Osiris Kiadó. Budapest, 2000. 140–143. pp.

²² KANT, 1991, 333. p.

²³ RAWLS, JOHN: *Az igazságosság elmélete*. Osiris Kiadó. Budapest, 1997. 172. sköv pp.

²⁴ HABERMAS, JÜRGEN: *A kommunikatív etika*. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest, 2001. 169. s köv. pp.

sára összegyűlt küldöttek közül a meghatározó személyeknek volt is határozott emberképe,²⁵ jóllehet az emberről vallott nézeteik inkább egyfajta negatív antropológiának tekinthetők. Az alkotmány ugyanis semmilyen doktrínát nem képvisel az emberrel kapcsolatban.

Az ember olyan, amilyen. Azt is hiba feltételezni, hogy természettől fogva mindenki korrupt és azt is, hogy mindenki derék ember. A hatalom intézményeit azonban át kell járnia annak a felvilágosult optimizmusnak, hogy a becsület és a tisztesség alapja lehet a bizalomnak.²⁶ Ez a bizalom kapcsolja össze az emberszeretet és a hazafiság motívumát. Talán rossz fényt vet az emberi természetre, de amennyire csak lehet, alkotmányos intézményekkel kell útját állni annak, hogy aki hatalomhoz jut, visszaéljen a ráruházott hatalommal és a megadott bizalommal. Valószínűleg senki sem teljesen romlott, de biztosan senki sem tökéletes, ezért olyan intézményekre van szükség, amelyek képesek az emberi jellem kisebb-nagyobb hiányosságaiból következő károk megelőzésére, ha pedig ez nem lehetséges, a kívánatos állapot helyreállítására. Az emberi természetből az sem zárható ki, hogy az ember önmagának okozzon kárt, az alkotmányos intézmények ilyen esetekben arra is szolgálnak, hogy az ésszerűség, a méltányosság és az igazságosság visszaszerezze tekintélyét.

A hatalommal való visszaélés legfőbb ellenszere a hatalom szétosztásának intézményes rendje. Az alkotmány kidolgozói tisztán látták, hogy intézmények létrehozása önmagában nem elegendő. Szükséges, hogy a szétosztott hatalom intézményei ne csak alkotmányos eszközökkel rendelkezzenek, hanem személyes indítékokkal is jogköreik gyakorlására. *James Madison* úgy vélte, hogy a hatalom intézményes megosztása az *emberi becsvágak (ambitions)* szembeállítását is jelenti: a szétosztott hatalom intézményei között becsvággal becsvágnak kell szembeszegülnie, amelyet „éber és férfias szellem” (*vigilant and manly spirit*) ösztökél.²⁷ Ez a szellem lehet alkalmas arra, hogy az elkerülhetetlen hibákat a kellemetlenségek megtapasztalása után korrigálja.²⁸

Az ember helyes felfogásához igazított intézmények az alkotmány érvényesülésének hatékonyságát döntően meg tudják növelni. Így lehet az ember *egyszerre* az alkotmány ura és oltalmazottja. Az alkotmány antropológiai szemléletét ennek a célnak kell vezérelnie.

²⁵ WOOD, GORDON S.: *The Creation of the American Republic* (2nd edition). The University of North Carolina Press. Chapel Hill and London, 1998. 319. s. köv. pp.

²⁶ A föderalista 76. szám. In: HAMILTON, ALEXANDER – MADISON, JAMES – JAY, JOHN: *A föderalista. Értekezések az amerikai alkotmányról*. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1998. 544. p.

²⁷ A föderalista 51. és 57. szám. HAMILTON – MADISON – JAY 1998, 381. és 418. pp.

²⁸ A föderalista 85. szám. HAMILTON – MADISON – JAY 1998, 629. p.

TÓKEY BALÁZS*

Váratlan (?) fordulat a kollektív defamációs ügyek kúriai gyakorlatában

Köszöntés

Tisztelt Professzor Úr, kedves Imre!

Az ünnepi kötetbe írt tanulmányomhoz azért az alábbi témát választottam, mert ugyan alapvetően anyagi jogi problémákat vet fel, de több vonatkozásban is érint olyan kérdéseket, amelyeket a Pp. szabályoz. Így bátorkodtam olyan területre is merészkedni, amely igazán közel áll hozzád. Ezzel a rövid írással szeretnék Neked még sok egészségben és fogásokban gazdag évet kívánni.

I. Bevezetés

A kollektív defamáció (azaz gyűlöletbeszéd) polgári jogi tényállása a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban Ptk.) hatálybalépésével került be a hazai jogrendbe. A szabályozással kapcsolatban a kezdetektől fogva jelentős kritikákat fogalmaztak meg a jogirodalomban,¹ amelyek elsősorban arra hívták fel a figyelmet, hogy a normát szűkítően és következetesen kell értelmezni, mert ellenkező esetben a szólás- és vélemény szabadság aránytalan korlátozásával kell szembenéznünk.²

Az eddigi bírói gyakorlat lényegében megfelelt ennek az elvárásnak, ugyanis 2021 előtt a Kúria határozatai közül csak olyanok váltak megismerhetővé,³ amelyek elutasították a Ptk. 2:54. § (5) bekezdésére alapított kereseteket.⁴ Idén azonban megszületett a Kúriának az első olyan döntése,⁵ amely a Ptk. kollektív defamációs tényállására alapítottan

* habil. egyetemi docens, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék; SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Civilisztikai Tudományok Intézete

¹ Lásd pl. VÉKÁS LAJOS: *Bírálat és jobbító észrevételek az új Ptk. Törvényjavaslatához (a zárószavazás előtt)*. Magyar Jog. 2013/1. 5. p.

² GÁRDOS-OROSZ FRUZSINA: *Az új polgári jogi gyűlöletbeszéd-szabályozásról. Fundamentum.* 2013/4. 34. p.

³ Lásd a Bírószági Határozatok Gyűjteményében (BHGY) anonimizált formában közzétett határozatokat.

⁴ Lásd a Kúria alábbi számok alatt megjelent határozatait: Pfv.IV.20.840/2015/7.; Pfv.IV.20.168/2016/5.; Pfv.IV.20.636/2016/4.; Pfv.IV.20.906/2017/6.; Pfv.IV.21.163/2018/4. (forrás: www.birosag.hu).

⁵ Lásd a Kúria Pfv.IV.20.199/2020/7. szám alatt közzétett határozatát (forrás: www.birosag.hu).

marasztalta az alperest. Mivel e határozat jelentős fordulatként értékelhető, ezért tanulmányunkban megvizsgáljuk, hogy mi áll annak hátterében, és hogy milyen következményei lehetnek ennek az ítéletnek.

II. A tényállásról, a pertörténetről és a Kúria határozatának indokolásáról

1. A tényállás, a kereseti kérelem és az ellenkérelem

A Kúria ítéletében a tényállás összefoglalásaként az alábbiakat rögzítette. 2018. november 8-án a „Magyar ember nem lop, csak kalandozik” címen egy cikk jelent meg,⁶ amelynek szerzője azt sérelmezte, hogy megszűnt egy rendőrségi nyomozás egy uniós pénzeket érintő korrupciós ügyben. Elmarasztalóan értékelte a cikk írója az uniós hivatalok fenti ügyben való eljárását és a magyar állami szervek tevékenységét. Ezt követően arról szól a cikk, hogy „Árpád fejedelem sem állította hadbíróság elé az Európát végigfosztogató vitézeit, hanem kitüntette őket. A rablást, gyűjtogatást és erőszakot – "kalandozást" – pedig nem jogi határozatok állították le, hanem az augsburgi csata. Ott az történt, hogy a bűdös magyar migránsok ugyan váltig állították, hogy ők bűncselekmény hiányában, sőt mellőzésével dúlják éppen a falvakat és kolostorokat. Ám az európai lovagok telibe szarták az ő játékszabályaikat és illiberális világképüket, és seggtől szájjig beléjük állították a pallost. Ezután a magyar banditák bátran hazaszaladtak, és elűjságolták, hogy kurva nagy verés jár most már a kalandozásért. Ebből aztán értettek, kisvártatva felvették a kereszténységet, és ma már milyen büszkék rá.”

Ezek után felperesként két személy fordult bírósághoz arra hivatkozva, hogy a cikkben a magyar nemzet közösségét sértő „bűdös magyar migránsok” és „magyar banditák” kifejezések használatával megsértették a Ptk. 2:42. § (1) bekezdésében és 2:54. § (5) bekezdésében védett, a magyar nemzet közösségéhez tartozáshoz fűződő személyiségi jogukat. A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (a továbbiakban: Pp.) 507. § (1) bekezdése alapján nyilatkozattal igazolták, hogy a magyar nemzet közösségéhez tartoznak. A keresetükben a jogsértő kifejezések cikkből való eltávolítását, elégtétel adását és személynként 200.000,- Ft sérelemdíj, valamint a törvényes kamat megfizetését kérték.

Az alperesi ellenkérelem szerint az volt a cikk célja, hogy az ironikus módon felhívja a figyelmet a megbélyegző közbeszéd helytelenségére, ezért helyezte egy sajátos kontextusba a magyar kormány által használt kormányzati kommunikáció eszköztárát. Ugyanis a kormányzati kommunikáció arra épül, hogy a kormányzat azonosul a magyarsággal. Éppen ezért a szerző is a magyarságnak tudta be a kormányzat tevékenységét.

⁶ A Kúria ítéletéről szóló híradásokból kiderült, hogy Tóta W. Árpádnak a HVG-ben megjelent írásáról van szó. https://hvg.hu/360/20210326_Ertelem_kontra_serelem_a_Kuria_donteserol_Tota_W_Arpád_es_NehezPosony_Kata Az eredeti cikket lásd: https://hvg.hu/itthon/20181108_Bunuldozes_hianyaban (a vitatott kifejezéseket a Kúria ítélete után törölték az írásból).

A cikk célja egyáltalán nem a magyar nemzet megsértése volt, hanem a megbélyegző kormányzati kommunikáció sértő jellegének ironikus szemléltetése. Hiszen a vitatott közlések természetesen nem a honfoglaláskori magyarságra, hanem valójában a jelenkori hazai közállapotokra vonatkoznak.

2. Az elsőfokú bíróság ítélete

Az elsőfokú bíróság ítéletében megállapította, hogy az alperes megsértette a felperesek emberi méltóságát a cikkében a magyar nemzet méltóságát sértő „bűdös magyar migránsok” és „magyar banditák” kijelentések közlésével, és ezért a cikkből a sértő kifejezések eltávolítására, valamint elnézést kérő közlemény megjelentetésére és a felperesek részére összesen 400 000 forint sérelemdíj egyetemleges megfizetésére kötelezte az alperest, azaz a kereseti kérelemnek teljes mértékben helyt adott.

Az elsőfokú bíróság ítéletének indokolásában a véleménynyilvánítási szabadság kiemelt jelentőségének hangsúlyozása mellett kifejtette, hogy az nem korlátozhatatlan alapjog, nem sértheti mások emberi méltóságát akkor sem, ha a véleménynyilvánítás nem kifejezetten egy meghatározott személy, hanem a magyar nemzet, a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösségek méltóságát sérti. A bíróság a perbeli kifejezések jelentése, a szövegkörnyezet, az ironikus stílus stb. értékelése eredményeként arra a következtetésre jutott, hogy a cikk írója a „bűdös magyar migráns” kifejezést szitokszóként használta. Ez a két pejoratív jelző kifejezetten sértő szóösszetételt eredményez, amely bármely érintett közösség méltóságát sérti. Hasonlóan, ha valaki egy népet nevez „banditának”, az nem valamilyen tett, magatartás minősítését célozza, hanem olyan általánosító megbélyegzés, amely bármelyik közösség méltóságát sérti. Az elsőfokú bíróság szerint a cikk mondanivalója e sértő kifejezések mellőzésével is közölhető lett volna.

A szerző a kormányzattal szemben megfogalmazott kritikáját a magyar nemzet közösségének egészére vetíti annak ellenére, hogy a magyar nemzettel szemben állítása szerint nem kívánt kritikát vagy sértést megfogalmazni. Ezért az elsőfokú bíróság szerint nem indokolható az olyan személyi körre vonatkozó sértő kifejezések használata, amellyel szemben a szerzőnek nincs kritikus megjegyzése. Ugyan a cikk címe és lényegi mondanivalója lehet a közéleti közbeszéd kritikája is, de ez a szándék egy átlagolvasó számára nem ismerhető fel.

3. A másodfokú bíróság ítélete

A másodfokú bíróság az alperes fellebbezése alapján megváltoztatta az elsőfokú bíróság ítéletét és a felperes keresetét elutasította. A 96/2008. (VII.3.) AB határozatra hivatkozva a másodfokú bíróság abból indult ki, hogy kollektív defamáció alapján a jogérvényesítés az egyén számára azokban az esetekben lehetséges, ha a közösség méltósága ellen felismerhetően és címzetten irányuló gyűlölködő támadás olyan jelentőségű és hatású, hogy a közösségi identitás lényegessége révén "átsugárzik" az egyén személyiségére. Emellett vitatta, hogy egy átlagolvasó számára ne lett volna felismerhető a cikkből a politikai közbeszéd állapotáról szóló kritika.

Ezért a másodfokú bíróság arra a következtetésre jutott, hogy a cikk olyan véleményt tartalmaz, amely azt kritizálja, hogy a hatalom bizonyos eseményt hogyan kommunikál az országon belülre és kifelé, és arra milyen külső válaszok érkezhetnek. Erre tekintettel a Ptk. 2:54. § (5) bekezdése alapján jogsértés nem állapítható meg, mivel a szerző sérelmezett közléseit nem a magyarok közössége ellen címzi, és közösség elleni támadás hiányában nem valósulhat meg a közösség méltóságának sérelmén keresztül a felperesek emberi méltóságának sérelme.

4. A felülvizsgálati kérelem és ellenkérelem

A felperesek a felülvizsgálati kérelmükben arra hivatkoztak, hogy a per tárgyát képező cikk becsmérlő, gyűlölködő jelleggel került megírásra, egyértelműen sérti a magyar nemzethez tartozó személyeket. A „bűdös magyar migráns” és a „magyar bandita” szófordulat a közbeszéd általánosan elfogadott jelentéstartalmai alapján sértik a közerkölcsöt.

A felperesek szerint a másodfokú bíróság a német jogból átvett, magyar jogszabályi környezettől idegen átsugárzás teóriájának önkényes alkalmazásával tévesen vizsgálta, hogy a közösséget ért kollektív jogsértés mennyiben hat ki az egyénre. Ezzel szemben az irányadó jogszabály szerint az egyén szerepe a közösséget ért jogsérelem miatti igényérvényesítés vonatkozásában az, hogy a saját nevében, saját személyiségi jogának megsértésére alapítva érvényesítheti a megállapított jogsértések miatti szankciót.

Az alperes felülvizsgálati ellenkérelmében amellet érvelt, hogy kollektív defamáció esetén nem elegendő a jogsértés megállapításához önmagában az, hogy a közlésben a „magyar nemzet” szókapcsolat, vagy a magyarsággal kapcsolatos – akár negatív jelentéstartalmú – megállapítások szerepelnek. A sérelmezett cikk nem kifejezetten a magyarságot helyezi a kritika célpontjába, hanem Magyarország politikai vezetését. A sérelmezett közlésben használt kifejezés az összefüggések alapján nem öncélúan gyalázkodó, azoknak a szövegben tartalmi és stílusbeli szerepe van.

5. A Kúria határozata és annak indokolása

A Kúria a felülvizsgálati kérelmet az alábbiak szerint megalapozottnak találta. A Kúria szerint a másodfokú bíróság ítéletében olyan alkotmánybírói határozatokat hívott fel, amelyek az Alaptörvény módosítása utáni megerősítésük hiányában nem iránymutatóak, így tévesen hivatkozott a meghaladottá vált 96/2008. (VII.3.) AB határozatban kifejtett ún. átsugárzás teóriájára.

Ezzel ellentétben a Kúria ítéletének indokolása során erősen támaszkodott a kollektív defamáció legfrissebb alkotmánybírói gyakorlatára [6/2021. (II.19.) AB határozat és 7/2021. (II.19.) AB határozat].⁷ Ezek alapján kiemelte, hogy a véleményszabadság már nem nyújt védelmet a közösségekkel kapcsolatos olyan öncélú, a közügyek vitatásának körén kívül eső közléseknek, amelyek célja a pusztá gyűlölködés, a közösséghez tartozó szemé-

⁷ Ezeket a döntéseket a terjedelmi korlátok miatt nem elemezzük, nem értékeljük.

lyek emberi mivoltában való megalázása. A közösség méltóságának megsértése nem azonos a közösség megsértésével, s még kevésbé a közösség egyes tagjai érzéseinek megsértésével. A közösség valamely tagja szubjektív érzékenységének a megsértése nem feltétlenül jelenti az illető emberi méltóságának, illetve a közösség méltóságának a megsértését.

Szintén a fenti alkotmánybíróági döntésekre hivatkozva rögzítette, hogy a vélemény kifejezésének a választott formája, stílusa nem lehet következtelenül vagy túlzóan bántó, de a bírálat, irónia, bizonyos fokú provokáció, adott esetben enyhén sértő vagy bántó közlések is a véleménynyilvánítás szabadságának védelme alatt maradnak. Ezért az adott közlés üzenetét, célját, illetve sértő vagy bántó voltának mértékét a vitatott közlés tartalma és formája mellett az adott médiumon belüli kontextusára, valamint a társadalmi környezetre tekintettel lehet kellő alapossággal megítélni. A vélemény kifejezésének a választott formája, stílusa megítélése során a jogsértés megállapítására nem ad alapot önmagában az, hogy a vélemény az adott közösség szempontjából semleges, nem bántó kifejezésekkel is kifejezhető lett volna. Ugyanakkor feltétlenül súlyosan sértőnek, illetve kifejezőmódjában indokolatlanul bántónak minősíthető a közlés, ha a közösség tagjai emberi méltóságának korlátozhatatlan magját sérti.

Ennek megfelelően a Kúria megítélése szerint a jogsértés megállapításához azt szükséges előtérbe helyezni, hogy a cikkben kifogásolt kifejezések a véleménynyilvánítás szabadságának védelme alá tartoznak-e. Így a jogsértés megítélése szempontjából jelentősége van a közlés céljának, hogy annak kifejtésére közéleti vita keretében került sor, továbbá, hogy a véleménynyilvánítót megilleti a stílusválasztás szabadsága. A sérelmezett közlés tartalmának és formájának megítéléséhez szükséges a cikk mondanivalójának és az adott közlés szövegösszefüggésben való vizsgálata.

A Kúria nem osztotta a másodfokú bíróságnak azt az álláspontját, hogy a cikkben a „bűdös magyar migráns” és a „magyar banditák” kifejezések csupán a kalandozások elszenvedőinek szempontjából alkalmazott szófordulatok, amelyek a jelenkor eseményének a múlttal való párhuzamba állításával kifejezett véleménybe ágyazva kerültek megfogalmazására. Ezzel szemben a Kúria az elsőfokú bírósággal egyetértve arra a következtetésre jutott, hogy a magyar nemzethez tartozókra a „bűdös” és a mai közbeszédben pejoratív tartalmú „migráns” jelzők, illetve a „magyar banditák” kifejezés használata a magyar nemzet közösségének méltóságát sérti.

A Kúria szerint a „magyar migráns” kifejezés - a közbeszédben a „migráns” szó pejoratív jelentése miatt - sértő ugyan, a szerzőnek azonban éppen ez volt a célja a kormány migrációval kapcsolatos kommunikációjának szemléltetéséhez, amely így a véleménynyilvánítás szabadságának védelme alatt áll. Ezzel szemben a kifogásolt közlés súlyosan sértő jellegét a „bűdös” jelző használata okozza. A „bűdös” jelző emberre való használata, ha nem kifejezetten a fizikai jelenség leírására alkalmazzák, tudatosan bántó, megalázó, amely jelentésénél fogva (taszító, kerülendő, undorító) alkalmas az emberi méltóság megsértésére, az ember emberi mivoltában való megalázására. Valamely nép, felekezet, etnikai vagy vallási közösség tekintetében pedig a „bandita” jelző használata olyan általánosító megbélyegzés, amely ugyancsak súlyosan sértő. A szerző az írásműben a trágár szavak és a magyarságot gyalázó kifejezések használatával mintegy írói eszközként a felháborodását kívánta szemléltetni, de az irónia műfaji sajátossága sem adhat korlátlan felmentést mások emberi méltósága, vagy a közösségek méltósága megsértésének felelőssége alól.

A kúriai ítélet indokolása a fenti megállapításokat még azzal kívánta alátámasztani, hogy a szerző a kormánnyal szemben a sértő tartalmú bírálatát a magyar nemzetközösség egészére vonatkozóan fogalmazta meg, így a jogsértő kifejezéseket az adott nemzethez tartozó olyan személyi körre is alkalmazta, amellyel szemben maga sem kívánt kritikát megfogalmazni. Ezáltal a közlés gondolati tartalma és formája nem áll egymással összhangban. A vélemény kifejezésének ez a formája és módja indokolatlanul gyalázkodó, a közlés üzenetéhez szükségtelenül kapcsolódó, ezért öncélú. Ez a kifejezési mód érdemben semmivel sem járul hozzá a közügy megvitatásához.

III. A Kúria határozatának elemzése

1. A túlterjeszkedési tilalomról

A Kúria határozatának elemzése keretében először egy eljárásjogi kérdésre térnék ki. Ez pedig az, hogy a kereseti kérelmükben a felperesek személyenként 200.000,- Ft sérelemdíj, valamint a törvényes kamat megfizetését kérték, ugyanakkor az elsőfokú bíróság az alperest összesen 400.000,- Ft sérelemdíj felperesek részére történő egyetemleges megfizetésére kötelezte. Az elsőfokú bíróság arra hivatkozva tért el ítéletében a kereseti kérelemtől, mert a Pp. 507. § (4) bekezdése alapján a sérelemdíjat összegben kell megítélni, amely a felpereseket egyetemlegesen illet meg. Ezzel kapcsolatban felmerül, hogy a bíróság ítéletében megsértette-e a Pp. 2. § (2) bekezdésében a rendelkezési elv részeként rögzített kérelemhez kötöttség elvét. A kérelemhez kötöttség elve ugyanis magában foglalja a túlterjeszkedés tilalmát is, amely szerint a bíróság döntése nem terjeszkedhet túl a kereseti kérelmen.⁸ Ez jelenik meg a Pp. 342. § (1) bekezdésében is, mely szerint az „érdemi döntés nem terjedhet túl a kereseti kérelmen, az ellenkérelmen és a beszámítási kérelmen. Ez a szabály a főkövetelés járulékaire is irányadó.” A ma is irányadó bírói gyakorlat szerint a bíróság pl. nem ítélt meg a keresetben megjelölnél magasabb kártérítést, és a kamatfizetés kezdő időpontját sem határozhatja meg a keresetben megjelölnél korábbi időpontban (BH1991.287.).⁹

A Pp. 507. § (4) bekezdésének az a szabálya, hogy a sérelemdíj kollektív defamáció esetén a felpereseket egyetemlegesen illeti meg, az egyetemleges jogosultság jogszabályban nevesített esete. Az egyetemleges jogosultság azonban egy kivételes eset, hiszen maga a Ptk. sem tartalmaz olyan normát, amely ilyet írna elő.¹⁰ A Pp. egyébként azért alkalmazza ezt a sajátos megoldást (a tipikus osztott, illetve együttes jogosultsággal szemben), mert a jogalkotó így akarta elkerülni a tömeges perindítás veszélyét.¹¹ Tehát ez hasonló célokat szolgál, mint a Ptk. 2:54. § (5) bekezdésében található harminc napos jogvesztő határidő.

⁸ WOPERA ZSUZSANNA (szerk.): *Kommentár a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvényhez*. Elérve a CompLex DVD Jogtáron keresztül, lásd a 2. §-hoz fűzött magyarázatot.

⁹ WOPERA, lásd a 342. §-hoz fűzött magyarázatot.

¹⁰ VÉKÁS LAJOS: *Szerződési jog – Általános rész*. ELTE Eötvös. Budapest, 2021. [115] széljegyszám.

¹¹ WOPERA, lásd a 507. §-hoz fűzött magyarázatot.

Mivel a fentiek alapján a felperesek javára történő egyetemleges marasztalás ritkán fordul elő az ítéletekben, ezért annak nincs bírói gyakorlata, hogy az alacsonyabb összegekben történő fejenkénti marasztalás helyett egy magasabb összegben történő egyetemleges marasztalás a túlterjeszkedés tilalmába ütközik-e. Álláspontunk szerint igen, mert ugyan az alperes által összesen fizetendő összeg változatlansága esetén is az egyes felperesek az eredetileg megjelölt összegnél magasabb összeget követelhetnek az alperestől, és ha az alperes az egyiküknek teljesít, az lehet, hogy meg is tarthatja a teljes összeget, ha a másik felperes nem lép fele vele szemben a neki járó rész kiadása végett.

A túlterjeszkedés tilalmával kapcsolatban megjegyezzük, hogy erre tekintettel érthetetlen a kúriai határozat indokolásának az a része, hogy „a véleménynyilvánítás szabadsága – így a szükséges és arányos mértékű beavatkozás – éppen abban nyilvánul meg, hogy az elsőfokú bíróság nem a cikk eltávolítására kötelezte az alperest, nem az abban kifejtett véleményt „tiltotta meg”. Ugyanis az elsőfokú bíróságnak az erre vonatkozó kereseti kérelem hiányára tekintettel a fent hivatkozott kérelemhez kötöttség elvére és túlterjeszkedés tilalmára tekintettel nem is lett volna lehetősége (a felperesek nem kérték a cikk eltávolítását). Ennek megfelelően az elsőfokú bíróság lényegében a teljes keresetnek helyt adott, tehát abból a Kúria álláspontjával ellentétben egyáltalán nem következettünk a bírói beavatkozás szükséges és arányos mértékére.

2. Az „átsugárzásról”

A Kúria ítéletének indokolásában először azzal a kérdéssel foglalkozott közelebbről, hogy a másodfokú bíróság által korábbi alkotmánybírói határozatokra alapozottan alkalmazott ún. átsugárzás teóriája mennyiben irányadó a jelen ügyben. A Kúria a másodfokú bírósággal szemben arra a következtetésre jutott, hogy azok az alkotmánybírói határozatok, amelyekben megjelenik az átsugárzás elmélete, már nem alkalmazandóak, mert azokat az Alaptörvény negyedik módosítása után nem erősítették meg. Emellett azóta változott a jogszabályi környezet is a kollektív defamáció vonatkozásában [hatályba lépett a Ptk. 54. § (5) bekezdése és az Alaptörvény IX. cikk (5) bekezdése].

Álláspontunk szerint a Kúria jogértelmezése erősen vitatható. Ugyanis az átsugárzás tételét a kollektív defamáció tételes jogi szabályozásával a jogalkotó törvényi szintre emelte a Pp. 507. § (2) bekezdésében, mely szerint a „bíróság a személyiség lényeges vonásának minősülő, a közösséghez tartozással összefüggő személyiségjegyek vonatkozásában azt vizsgálja, hogy a közösséget bántó jogsérelem alkalmas lehet-e arra, hogy általában véve a közösséghez tartozó személy személyiségi jogának a sérelmét is okozza.” A Pp.-hez fűzött miniszteri indokolás e rendelkezéssel kapcsolatban azt rögzíti, hogy e „pertípusnál az igényérvényesítés alapja a közösségen keresztül a közösség egyes tagjaira átsugárzó jogsérelem, így a közösség minden egyes tagja számára alapvetően biztosított a perindítás lehetősége. [...] A törvény a bizonyítás körében továbbra is iránymutatást tartalmaz az identitás azonosítása és az átsugárzó jogsérelem objektív vizsgálati szempontjai vonatkozásában.” Azaz a miniszteri indokolás kifejezetten hivatkozik a jogsérelem átsugárzásra, mint a jogérvényesítés alapjára, ezért az továbbra is irányadó. Ráadásul a Kúria

által hivatkozott legújabb alkotmánybíróági határozatok sem említik azt, hogy az átsugárzás elmélete ne lenne már irányadó. Ezért a másodfokú bírósághoz hasonlóan a Kúriának is vizsgálnia kellett volna ezt a szempontot.

A Kúria védelmében megjegyezzük, hogy részben érthető az, miért nem vette figyelembe a döntése meghozatalakor a Pp. 507. § (2) bekezdését. Ugyanis ennek a rendelkezésnek nem a Pp.-ben lenne a helye, hiszen az nem eljárásjogi, hanem anyagi jogi szabály, mert a Ptk. 2:54. § (5) bekezdésében a jogsértés feltételeként meghatározott tényállási elem fennállásának vizsgálatához adja meg a releváns szempontokat.

3. A súlyosan sértő vagy indokolatlanul bántó jogsérelemről

A Kúria a fent kifejtettek miatt a döntése során elsősorban azt vizsgálta, hogy a cikk szerzőjének megállapításai indokolatlanul bántóak-e. Ennek keretében a Kúria hivatkozott a már fent is említett legújabb alkotmánybíróági gyakorlatra.

A Kúria azonban számunkra meglepő következtetésre jutott. Nem világos, hogy miért nem vette figyelembe a közlés célja és a kontextus kapcsán azt a körülményt, hogy a cikk írója maga is az érintett közösség tagja. Hiszen ez a körülmény jellemzően önmagában megalapozatlanná teszi azt az értelmezést, hogy a vitatott közlés célja az az adott közösség megsértése lenne.

Álláspontunk szerint a fenti körülményekből éppen az következik, hogy itt valójában egy gyakran alkalmazott irodalmi vagy publicisztikai eszközről van szó, amely egyáltalán nem indokolatlan vagy öncélú, hanem szükséges a szerző által elérni kívánt hatáshoz. A magyar irodalomban számos költő fogalmazott meg a magyarság tagjaként bírálatot olyan formában, hogy általában a magyarokról beszélt (lásd pl. Berzsenyi vagy Ady költészetét). Nyilvánvalóan ők sem általában a magyarokat akarták becsmérelni, hanem a művészi szabadsággal élve valamilyen társadalmi problémára akarták felhívni a figyelmet. Sőt, gyakran erősíti a művészi hatást az a megoldás, ha a kritikát nem azzal kapcsolatban fogalmazza meg, akire irányul, hanem egy meghatározott szempont alapján hozzá kapcsolódó személlyel vagy közösséggel szemben. A Kúria döntéséből viszont akár arra is következtethetünk, hogy pl. Ady is a magyarság verseiben a véleményének kifejezéséhez indokolatlan és öncélú eszközöket választott, mert a gondolati forma és tartalom nem állt egymással összhangban. Ráadásul jelen esetben azért is indokolt volt a közlés keretében a kormányzat azonosítása a magyarsággal, mert a szerző többek között azért is kritizálta a kormányt, mert az a kommunikációja során gyakran azonosítja magát a magyarsággal – ahogyan erre a körülményre az alperes is felhívta a figyelmet az ellenkérelmében.

A fenti megfontolásokat figyelmen kívül hagyva azonban a Kúria azt állapította meg, hogy a „bűdös” jelző használata és a bandita minősítés súlyosan sértő. Nem világos azonban, hogy melyek lennének azok a kifejezések, amelyek még nem érik el a jogellenesség szintjét. Hiszen pl. Berzsenyi is úgy fogalmazott, hogy „Mi a magyar most? - Rút sybarita váz”, vagy Ady szerint a magyar nép „Cigány-népek langy szívű sihederje”. A „bandita” vagy „bűdös migráns” kifejezések durvábbak lennének, mint ezek a költői képek? Álláspontunk szerint a Kúria nagyon alacsonyan húzta meg ebben az ítéletében azt a szintet, amíg egy közlés enyhén sértő vagy bántó volta miatt még nem lesz jogellenes.

4. A sérelemdíj mértéke

Ahogy arra fent is utaltunk, az elsőfokú bíróság a felperesek sérelemdíj iránti igényét teljes mértékben – sőt még azon is túlterjeszkedve – megítélte. A Kúria az ítéletének indokolásában azonban egyáltalán nem vizsgálta azt a kérdést, hogy a megítélt sérelemdíj mértéke megfelel-e a bíróság által megállapított jogsértés körülményeinek. Ugyanis a Pp. 507. § (4) bekezdése alapján a sérelemdíjat a jogsértés körülményeire – különösen a jogsértés súlyára, ismétlődő jellegére, a felróhatóság mértékére, a jogsértés közösségre gyakorolt hatására – tekintettel kell meghatározni. Álláspontunk szerint a nevesített körülmények inkább amellett szólnak, hogy ha egyáltalán megállapítja a bíróság a jogsértést, akkor a sérelemdíj mértéket mérsékelni kellett volna. Hiszen nem volt ismétlődő jellegű a magatartás, az a közösségre, mármint a magyarságra érdemi hatást nem gyakorolt, a felróhatóság mértéke és a jogsértés súlya sem jelentős, mert a cikk nem a magyarság, hanem a magyar kormány ellen irányult. Az a tény azonban, hogy a Kúria helyben hagyta a felperesi kérelemben szereplő összeget teljes – sőt azon még túl is terjeszkedő – mértékben elfogadó elsőfokú bírósági ítéletet, azt az érzetet kelti, hogy a körülmények alapján indokolt volt jelentős mértékű sérelemdíj megállapítása.

IV. Konklúzió

Az általunk elemzett ítéletével a Kúria gyakorlata jelentős fordulatot vett a kollektív defamációs ügyekben. Ennek oka vélhetően az, hogy meg akart felelni a legújabb – fent hivatkozott – alkotmánybírósági gyakorlatnak. Álláspontunk szerint a Kúria határozata sajnálatosan illeszkedik ahhoz a „trendhez”, amely alapján az Országgyűlés elnöke majd nem tízmillió forintos bírsággal sújtotta azt a parlamenti képviselőt, aki ficsúroknak nevezte a házelnököt és kormánypárti képviselőket.

A Kúria ugyanis a fent bemutatottak szerint olyan esetben szankcionált egy fontos közügyben kifejtett véleményt, ahol a választott stílus és kifejezések nem voltak öncélúak vagy indokolatlanok. Ráadásul a Pp. több rendelkezését – a túlterjeszkedés tilalma, az átsugárzás követelménye és a sérelemdíj meghatározása során irányadó körülmények vizsgálata –, valamint lényeges tényállási elemeket – a véleményét kifejtő személy is az érintett közösség tagja, a kritika nem az érintett közösségre is irányult stb. – figyelmen kívül hagyott, vagy azt tévesen értékelte a döntése meghozatala során, és így egy erősen vitatható határozatot hozott. Csak remélni tudjuk, hogy a Kúria majd visszatér a korábbi gyakorlatához, mert ellenkező esetben a kollektív defamáció tényállása nem az érintett közösségeket fogja védeni, hanem a véleménynyilvánítás szabadságának indokolatlan korlátját jelenti majd.

UDVARY SÁNDOR*

A mesterséges intelligencia, mint potenciális adatvédelmi jogsértő

Prof. Dr. Szabó Imre a szegedi jogi kar számára fogalom több mint négy évtizeden átívelő oktatói, kutatói, vezetői pályájával, de ebbe a hosszú karrierbe – szerencsére – mi, a Károli Református Egyetem is belefértünk. Személyes szerencsémnek érezhetem, hogy több mint két évtizedet töltöttem Tanár úrral, s mellette nőhettem bele az egyetemi szférába. De ez a hosszú szegedi kötődés sem feledtette el vele soha a vidéket, ahonnan jött, s ez egy személyes élményem során derült ki számomra is. Egy miskolci doktori eljárásról hozott éppen haza, amikor elmentünk szülőfaluja mellett, s néhány szót mesélt erről az időről: látszott rajta, hogy gyökereit megbecsüli, s ez erőt ad neki. Magam is borsodi gyökerű lévén, olyan megerősítés volt ez számomra, ami remélem végig elkísér majd. Tanár úr, köszönöm a hosszú szakmai és baráti beszélgetéseket, erőt adtak!

A mesterséges intelligencia¹ működésének lényege, hogy a külvilágból adatokat gyűjtve a programozásának megfelelő módon reakciót mutat azokra. A reakciók megnyilvánulhatnak a virtuális világban, vagy a külvilágban, attól függően, hogy milyen egysegeket vezérel az adott MI. Bár a virtuális világban megnyilvánuló reakciók is jelentős jogkövetkezményekkel járhatnak,² figyelmünket most a külvilágban megnyilvánuló reakciókra irányítjuk.

Az MI által vezérelt egység az azt irányító mesterséges akarattól parancsot kap. A parancs alapja az az adatfeldolgozás, amelynek során az MI észleli a külvilági ingereket, amelyek alapján – előre programozott vagy öntanulással elsajátított – autonóm döntést

* egyetemi docens, tanszékvezető, KRE Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Eljárásjogi Tanszék

¹ A mesterséges intelligenciának (...) olyan mesterségesen létrehozott gépi rendszeren futó program keretei között érvényesülő, nem emberi tudat által megnyilvánuló intelligenciát nevezzük, amelynek célja, hogy olyan rendszereket működtessen, amelyek önálló, emberi közrehatástól független döntésre képesek, és ezáltal képesek kiváltani az egyes munkafolyamatok emberi elemeit.” A fogalom a fentebbi munkánk alapján tovább általánosítható, de egyebekben azt elfogadjuk. Ld.: KLEIN TAMÁS: *Robotjog*. In. Klein Tamás – Tóth András (szerk.): *Technológia jog – Robotjog – Cyberjog*. Wolters Kluwer. Budapest, 2018. 184. p.

² Elegendő egy elektronikus értékpapír vételére vonatkozó tőzsdei megbízásra gondolni. További nem elhanyagolható kérdésként merül fel az MI által felhasznált személyhez köthető adatok tárolási problémája, amely szinte kivétel nélkül felhőszolgáltatás útján valósul meg. Ld. erről részletesen: KLEIN TAMÁS: *A felhőszolgáltatások egyes jogi kérdései – különös tekintettel az Európai Unió szabályozására*. In. Klein Tamás (szerk.): *Tanulmányok a technológia- és cyberjog néhány aktuális kérdéséről*. továbbá KLEIN TAMÁS: *A felhőszolgáltatások egyes adatvédelmi jogi szabályai*. In. Klein Tamás – Tóth András (szerk.): *Technológia jog – Robotjog – Cyberjog*. Wolters Kluwer. Budapest, 2018. 68–84. pp.

hoz, amelyet parancsként formál meg az általa irányított egység számára. Az egység a parancsot végrehajtja,³ amelynek eredményeképpen a külvilágban objektív változás következik be. Ez lehet egy beteg felemelése, vagy egy komplett közlekedési rendszer működtetésének részcsелеkményei, bármi, amire az MI és az általa vezérelt egységek használhatók. A lényege a folyamatnak az MI adatgyűjtése, annak alapján autonóm döntése és az ebből formált parancs kiadása után a (roboti) cselekvés. Ennek a cselekvésnek a polgári jogi értékeléséről fentebb alapozó megjegyzéseket tettünk. A kérdés immár, hogy a polgári jogi megfontolásokat befolyásolja-e az adatvédelmi jog?

1. Az automatizált döntéshozatal kapcsolódása a polgári joghoz

A GDPR⁴ 22. cikke az egyedi ügyekben való automatizált döntéshozatalról rendelkezik, beleértve a profilalkotást is. A cikk (1) bekezdése szerint: „Az érintett jogosult arra, hogy ne terjedjen ki rá az olyan, kizárólag automatizált adatkezelésen – ideértve a profilalkotást is – alapuló döntés hatálya, amely rá nézve joghatással járna vagy őt hasonlóképpen jelentős mértékben érintené.”⁵ A GDPR tárgyi hatálya a személyes adatok automatizált, vagy egy nyilvántartási rendszer részét képező nem automatizált kezelésére vonatkozik, erre nézve ír elő adatvédelmi szabályokat.

A kérdés immár, hogy a fentebbi eszmefuttatásunk keretében hogyan kell értenünk a GDPR idézett szabályát. Korlátozza a magánjogi értékelésünket? Lehetetleníti az egyébként polgári jogilag értékelhető viszonyokat? Vagy éppen egyáltalán nem vonatkozik azokra? A válaszhoz álláspontom szerint el kell választani a két területet. A GDPR tárgyi hatálya – korlátozott. A GDPR és a nemzeti adatvédelmi rezsím nem a jogforrási piramis csúcsa, nem alkotmánya, még csak nem is magánjogi kódexe a jogrendszerünknek – ennek egyértelmű kijelentése kizárólag azért szükséges, mert egy információs társadalomban könnyű abba a csapdába esni, hogy minden eseményt egyben információs tranzakcióként (is) kezelünk, ami viszont magával hozná azt, hogy az adatvédelmi rendelkezéseket onnipotenssé tesszük. Ez a nézet messziről elkerülendő már csak az adatvédelmi szabályok, a GDPR tárgyi hatályának korlátozottsága miatt is.⁶

Ugyanakkor azt pl. nehéz tagadni, hogy az adatvédelmi szabályoknak sok esetben van polgári jogi kihatása, amelyek közül legszembetűnőbb talán a Ptk. 2:43. § e) pontjában

³ Elképzelhető, hogy maga az egység is rendelkezik korlátozott, vagy teljes autonómiával (vagyis maga szinguláris MI), amely esetben a döntést viszont az egység szintjén születik meg. Ez az érvelésünket nem befolyásolja.

⁴ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet), a továbbiakban az angol elnevezés alapján: GDPR.

⁵ A további bekezdések kivételt tartalmaznak a tilalom alól, valamint a kivételes engedélyezéshez kötnek többlet-garanciákat.

⁶ Az adatok kezelése legtöbbször járulékos tevékenységként jelenik meg. Nem azért teszünk valamit, például nem azért fejlesztünk önvezető járművet, hogy személyes adatokat kezeljünk ennek révén, hanem azért kezelünk személyes adatokat, hogy a projekt sikeres legyen. Következésképpen egy ilyen kontextusban a hangsúly a rendszertani összeillesztésen, és nem az adatkezelésre vonatkozó szabályok elsődlegességén van. Az észrevételért köszönet illeti Dr. Szabó Endrét.

nevesített személyiségi jog: a személyes adatok védelméhez való jog. Csakhogy! helytelen volna azt gondolni álláspontom szerint, hogy a személyes adatok védelméhez való jog személyiségi jogi nevesítése a magánjog területének elfoglalását jelentené. Valójában ez – a szellemi tulajdonhoz hasonló módon – egy utaló szabály arra nézve, hogy a személyes adatok védelméhez való jog megsértésének polgári jogi szankcióinak alkalmazásához milyen a speciális rendelkezésekben meghatározott jogszabálysértést kell igazolni. Másképpen megfogalmazva: a személyes adatok védelméhez való jog megsértése esetén a speciális szabályokban érvényesülő szankciók alkalmazásra kerülnek; ha pedig ezekhez a jogsértésekhez polgári jogi szankciót kívánunk fűzni, akkor a jogsértés fogalmi tartalmát azokból a különös szabályokból kell deriválnunk (és nem a polgári ügyben eljáró bírónak kell az amerikai *privacy* módjára a személyiség fogalmából kibontania).⁷ A magánjogi szankciók tehát eshetőlegesen érvényesülnek az adatvédelem közjogban előírt szabályai mellett, a vélt jogsérelmet szenvedett választása és igénye, keresete alapján, ahol is a jogsértés tartalmi oldalát az adatvédelmi szabályok alapján kell vizsgálni, a szankció alkalmazhatóságáról és milyenségéről pedig a polgári jog rendelkezik. Ezzel együtt az érintetti adatvédelmi jogérvényesítés előtt is megnyílt a bírói út: az adatvédelmi jogosultságok, pl. hozzáférés, helyesbítés stb. joga a bíróság előtt közvetlenül érvényesíthető.

II. Az MI által vezérelt cselekmények nem egyedi automatizált döntések

E bevezetés alapján az a nézetünk, hogy a GDPR automatizált döntéshozatalra vonatkozó rendelkezései nem értelmezhetők az általunk fentebb elemzett polgári jogi keretekben. Egyrészt azért, mert a GDPR tárgyi hatálya nem terjed ki a magánjogra az előbb említett szűk, személyiségi jogi kereten túlra. Bizonytal nem érinti a kötelek létrejöttének, teljesítésének szabályait, az ott igénybe vehető eszközök milyenségét és e cselekmények beszámítását. De még ha *ad absurdum* el is fogadnánk azt a pozíciót, amely szerint a GDPR, illetve a magyar adatvédelmi jog alapján kellene megítélnünk azt az esetkört, amikor egy autonóm non-humán, mesterséges intelligencia automatizált döntése a világban megjelenő, jogilag jelentős kihatással bír – mint ahogy nem fogadjuk el azt –, a GDPR fentebb idézett 22. cikkének értelmezése akkor is akadályozná, hogy polgári jogi jelentőséget tulajdonítsunk a szabálynak.

A GDPR 22. cikk (1) bekezdése – kivételekkel – azt a jogot garantálja az érintett számára, hogy „ne terjedjen ki rá az olyan, kizárólag automatizált adatkezelésen – ideértve a profilalkotást is – alapuló döntés hatálya, amely rá nézve joghatással járna vagy őt hasonlóképpen jelentős mértékben érintené”. A kérdés, hogy „döntés”⁸ alatt értjük-e

⁷ Az adatokat azért kell védeni, mert ezzel az adatokkal leírható személyiséget, az adatait részben védelemben a jogrendszer. A személyiséget, amit civilizált helyeken önmagáért való, immanens értéknek ismer el a társadalmi közgondolkodás. Ennyiben az amerikai *privacy* felfogás és az európai adatvédelmi rendszer nem is áll olyan távol egymástól. A nagy különbség a jog érvényesülésének mikéntjében van. Az amerikai *privacy* gondolatban ugyanis egy passzív, nemtevéssel is érvényesülő személyiségi jog lappang. Ez egy abszolút szerkezetű jog; a *privacy* alanya a jogosult, akinek nincs aktív teendője a jogérvényesülés érdekében; vele szemben mindenki más tartózkodásra kötelezett. Az európai adatvédelmet azonban 1983 óta eluralta az információs önrendelkezési jogra épülő, aktív, cselekvő jogosulti magatartást feltételező interpretáció. A GDPR egyébként éppen visszavetett ennek a dominanciájából az adatfeldolgozó felelősségének megerősítésével.

⁸ Entscheidung, decision, décision a nyelvi variációk alapján.

azt az esetet, amikor az autonóm mesterséges intelligencia a befogadott adatok alapján reagál a külvilágra és gépi akaratot formál, majd perifériái⁹ útján cselekszik. A GDPR (71) preambulumbekszámlása némi magyarázattal szolgál a jogszabályszoveg előrevetítésén túl, példaként említve a tiltott esetekre az „online hitelkérelem automatikus elutasítása vagy emberi beavatkozás nélkül folytatott online munkaerő-toborzás” eseteit. A példaként említett két esetből inkább az tűnik ki, mintha valamilyen írásban is megnyilvánuló határozatszerű eredménye lenne az automatizált döntésnek – személyre szabott, más ügyétől jól elkülöníthető mérlegelésről van szó – amely ellen egyébként még a megengedett kivételek esetén is biztosítani kell bizonyos jogorvoslati eszközöket [v.ö.: GDPR 22. cikk (3) bekezdés]. Az a tág értelmezés azonban nem érhető ebbe a fogalomba – véleményem szerint –, amely szerint a külvilágban megjelenő cselekményben (pl. az önvezető autó jobbra vagy balra kanyarodik) objektívalódó döntés is a fogalom értelmezési körébe lenne vonható.

III. Polgári jogi aggályok arra az esetre, ha a gépi tevékenységet az automatizált döntés alá értjük

Ha előző érvelésemet nem fogadjuk el, s a gépi intelligencia által hozott, a külvilágban cselekményként objektívalódó döntéseket a GDPR 22. cikke alá tartozó döntésnek tekintjük, kötelmi jogi szempontból ez jelentős következményekkel járhat. A GDPR és a magyar adatvédelmi jog alapján elsősorban az adatvédelmi jogi szankciók alkalmazására kerül sor. Ugyanakkor ez érintheti az alapul fekvő kötelmet, annak létrejöttét, érvényességét is, a Ptk. 6:95. §-án keresztül. Amennyiben ugyanis jogszabályba ütközőnek találjuk ezt az eseményt, akkor az annak alapjául fekvő szerződés semmisségét gondosan kell vizsgálni.

Példával érzékeltetve: az önvezető autó az A és B pont közötti útján számtalan autonóm, automatizált¹⁰ döntést hoz, amelynek során nem csak utasa személyes adatait kezeli,¹¹ de kamerái révén pl. az úton átkelő gyalogosokét is. Az autonóm jármű azért áll meg, mert egy arcképével is azonosítható¹² személy úton való átkelése (a programjából

⁹ Periféria alatt értjük e körben mindazokat a gépi egységeket, amelyek a vezérlő parancsának engedelmeskedve a külvilágban objektívalódó cselekményeket tudnak végezni.

¹⁰ Bár a döntés automatizált, de nem egyedi, személyre szabott, ami a GDPR 22. cikkének alkalmazása feltétele volna. Az automatizált „tömeges” döntés során az emberek sem különböznek a többi tereptárgytól, a program azokat az egyéb tereptárgyak felismeréséhez hasonlóan intelligens módon kezeli, de az ember, mint személy jellege az adatkezelés szempontjából lényegtelen. Az AI válasza nem az azonosított személytől függ, hanem a megtanult minták alapján állapítja meg, hogy emberről, közlekedési tábláról, szél által felkapott nejlonzacskóról van-e szó, és ehhez igazítja a döntéseit. Ez az érvelés a fentebbi érvelést erősíti, amely szerint a GDPR 22. cikke azért nem alkalmazható, mert a megszülető döntés tömeges, nem egyediesített, így nem esik a cikk hatálya alá.

¹¹ Aki a GDPR 22. cikk (2) bekezdés c) pontja alapján informált hozzájárulásával aláveti magát az ilyen döntéseknek.

¹² „Az adatkezelés a meghatározott – tehát azonosított vagy azonosítható – élő természetes személy adatainak kezelését, velük kapcsolatos műveletek végzését jelenti. Ha az autonóm jármű kamerája és egyéb szenzorai egy, az úton átkelő gyalogos képét észlelik és akár rögzítik, azzal a gyalogos még nem válik azonosított személlyé. Az arckép – és egyéb biometrikus adat – alapján történő személyazonosításnak szükséges előfeltétele, hogy rendelkezésre álljon egy referencia adatbázis, ami további adatok segítségével valóban lehetővé teszi az észlelt gyalogos megismerését. Az ilyen esetek túlnyomó részében gyalogos nem azonosított

fakadó döntése miatt) arra készteti. Ez a személy adatkezelés alanyává¹³ lett beleegyezése nélkül, ami a GDPR fenti szabálya alapján tilos, jogsértő, ami az autonóm jármű üzemeltetésére vonatkozó szerződést – az indokolhatatlanul túlzó, széles értelmezés miatt – jogellenessé, semmissé tehetné. Ha ilyen szélesre vonnánk a jogértelmezési mezőt, egy, a fentebb érintett banális eset is alapvető kötelmi problémát tudna okozni a korábban elemzett, eleve nem egyszerű jogértelmezési kérdésben. Már csak ezért sem tudom támogatni a GDPR 22. cikkének erre a szituációra való alkalmazását.

Persze ezt a jogkérdést az adatkezelés jogalapja felől is meg lehet közelíteni. A személyes adatok kezelésére vonatkozó szabályok megsértése egy szűkebb értelmezés szerint csak akkor vetné fel a szerződés érvényességének kérdését, ha eleve jogellenes célra irányulna, vagy az adatok kezelésére kizárólag jogellenes úton kerülhetne sor. A járulékos adatok¹⁴ kezelése (hang- és képfelvétel, más adat rögzítése) jogszerűnek tekinthető adott esetben több jogalapon is. Az egyik lehet a jogos érdek [GDPR 6. cikk (1) bekezdés f) pont], de felmerülhet a kutatási célú adatkezelésre vonatkozó kivétel a 89. cikk¹⁵ szerint – ami viszont nem oldja meg a kutatást követő éles üzemből felmerülő jogi aggályokat. Mindez azonban csak akkor merül fel, ha a GDPR 22. cikkét egyáltalán alkalmazhatónak tartjuk, de annak hátrányos hatásai elhárítása érdekében, annak szabályai körében próbáljuk orvosolni pl. a kötelmi jogi aggályokat. Ez az érvelés középen áll: a tömeges automatizált döntéseken keresztül is a GDPR 22. cikke alá vonja a mesterséges intelligencia vezérelte cselekmények alapjául szolgáló adatkezelést, de annak jogszerűtlenségét elháríthatónak tartja a GDPR által szabályozott kivételes szabály alapján, elhárítva ezzel azt az általunk felvetett aggályt, hogy az adatkezelés jogszerűtlensége egyben az alapul fekvő kötelelem érvényességét megdönthetné.

IV. Konklúzió

Tanulmányunkban egy konkrét jogszabály elemzésével vizsgáltuk, hogy a mesterséges intelligencia, mint *per definitionem* adatgyűjtő, adatkezelő egység döntései, amelyekből a vezérelt egységeken keresztül a külvilágban objektíválódó cselekmények lesznek, adatvédelmi szempontból automatizált döntésnek minősülnek-e. Elsődleges álláspontunk szerint általában nem vonhatók ezek a döntések a GDPR 22. cikke hatálya alá, ugyanakkor

személy, és a szenzorok általi észlelés nem minősül a GDPR hatálya alá eső adatkezelésnek.” Amennyiben azonosítható a személy, akkor a potenciális jogsértés már fennáll. Ld. még a 13. l.j.-et.

¹³ Egyes nézetek szerint nem alanya, csak tárgya ez a személy az adatviszonynak. A magam részéről azért kezelem adatalanyként, mert az azonosítási potenciál az állam, vagy más szereplők részéről igenis fennáll. Az államnak pl. jelentős adatbázisa van a polgárok arcképéről a személyi igazolványokhoz kapcsolódó nyilvántartás alapján. Abban a pillanatban, hogy ezt a referencia adatbázist pl. bünygyi adatbázissal kötjük össze, az azonosíthatóság valósággá válik. A problémával már 2012-ben foglalkozott DOROTHY J. GLANCY: *Privacy in Autonomous Vehicles*, 52 Santa Clara L. Review 1171, 1206–1216. pp. Különösen figyelemre méltó a tömeges felderítéssel, megfigyeléssel kapcsolatos észrevétel.

¹⁴ A hipotetikus példában az úton átkelő gyalogos arcképe, ott való tartózkodása stb.

¹⁵ A mesterséges intelligencia fejlesztése minősülhet tudományos kutatásnak, s a GDPR 89. cikke szerint a hozzáférés, a helyesbítés, az adatkezelés korlátozásához és a tiltakozáshoz való jog is korlátozható a kutatás érdekében. Ugyanakkor a teszt-fázis lezárultát követően ezek a kivételek már nem alkalmazhatók, így az üzemszerű működés során ez már nem érvényesülhet jogellenességet kizáró kivételként.

hipotetikusán vizsgáltuk az ellenkező esetet is, annak potenciális hátrányos kötelmi jogi következményeivel – az adatkezelési jogsértés megléte esetén az alapul fekvő szerződés semmisségének lehetőségével – együtt. Annak minden negatív következményével egy ilyen széles értelmezés is elképzelhető. Márpedig annak érdekében, hogy az innovatív eszközök elterjedhessenek, jogbiztonságra van szükség, jogbiztonságra egy ilyen alapvető kérdés tekintetében is. Ha az elsődleges álláspontunkban fentebb kifejtett érvelés – t.i. hogy a mesterséges intelligencia által működése során hozott, a külvilágban cselekményként objektíválódó döntései nem esnek a GDPR szerinti automatizált döntéshozatal fogalma alá – nem szolgálhatna alapul a kérdésnek a joggyakorlat szintjén való eldöntésére, az annak jele, hogy a jogalkotónak kell rendeznie ezt a kérdést azoknak a szerződéseknek a védelmében, amelyek felvethetik a roboti közreműködő által végzett cselekmények kérdését.

VARGA IMRE*

Kollektív igényérvényesítési eljárások Hollandiában

I. Bevezetés

Hollandiában az egyik legrégebbi kollektív igényérvényesítési mechanizmus működik a kontinentális Európában, amely példaként, vizsgálódási pontként szolgálhat azon országok számára, ahol e jogintézmény később került bevezetésre. A tanulmányban két olyan eljárás kerül bemutatásra, amelyek hatékonyan szolgálják a jogkereső állampolgárok érdekeit.

II. Tömeges károk rendezéséről szóló kollektív igényérvényesítési eljárás

2020. január elsejével lépett hatályba a *WAMCA*¹, amely lehetőséget biztosít a tömeges károkozások esetében kártérítés kérésére, a holland tartózkodási hellyel rendelkezők számára *opt-out* modellel, míg a külföldön tartózkodók számára *opt-in* modellel. A kollektív kártérítési per megindításának feltétele, hogy a sérelmet szenvedettek többsége Hollandiában lakjon, az alperes székhelye vagy a károkozás helye Hollandia legyen.

Az eljárást négy szakra tagolhatjuk.² Elsőként egy befogadhatósági tesztől beszélhetünk, amelynek számos vizsgálódási pontja van. A felperesnek az eljárás kezdetekor be kell mutatnia, hogy a kollektív igényérvényesítés miért hatékonyabb és eredményesebb, mint az egyéni kereset benyújtása, valamint igazolnia kell, hogy kellő anyagi fedezettel rendelkezik a perköltség viseléséhez. A felperesnek továbbá igazolnia kell, hogy az alapító okiratában célként szerepel az érdekérvényesítés, nonprofit jelleggel működik és rendelkezik felügyelő bizottsággal. Szükséges a joghatóság fennállása, vagyis, hogy a szükséges kapcsolat a holland jogrendszerrel fennáll. Szükséges továbbá egy reprezentatív

* tanársegéd, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Civilisztikai Tudományok Intézete

¹ *Wet afwikkeling massaschade in collectieve actie.*

² I. TZANKOVA – XANDRA E. KRAMER: *From Injunction and Settlement to Action: Collective Redress and Funding in the Netherlands*. In: Alan Uzelac & Stefaan Voet, *Class Actions in Europe: Holy Grail or a Wrong Trail?* Springer, 2020. 7. p.

felperes kiválasztása is. Amennyiben több szervezet is jelentkezik reprezentatív felperesnek³, úgy a bíróság fogja kiválasztani a legalkalmasabbat.

A második szakaszban az osztály kerül definiálásra. Azon személyek számára, akik rendelkeznek holland tartózkodási hellyel az osztályhoz tartozás *opt-out* jellegű. Abban az esetben, ha holland tartózkodási hellyel nem rendelkező személy is érintett a tömeges károkozásban, úgy számára lehetőség van csatlakozni az osztályhoz (*opt-in*). A bíróság bármely peres fél kérésére az egész csoportot *opt-inné*, vagy *opt-outtá* nyilváníthatja.

Az osztály meghatározását követően a harmadik szakaszban közzé kell tenni a keresetet az újonnan bevezetett csoportos kereseteket tartalmazó nyilvántartásban.⁴ Ezt követően a bíróság elrendeli az ügy tárgyalását vagy mediációt a felek között.

Végezetül az utolsó szakaszban a bíróság vagy kollektív egyezséget hagy jóvá a felek megállapodása eredményeként, vagy ítélettel határoz. Abban az esetben, ha a felperes keresete alapos, a kártérítés kifizetése egy előre meghatározott ütemterv szerint történik.⁵ Az „osztály” tagjainak lehetőségük van a kilépésre, amelyet kollektív perekre vonatkozó regisztrációtól vagy a kollektív egyezségi megállapodás megkötésétől számított egy hónapon belül tehetnek meg.⁶ Azon személyek számára, akik határidőben nem léptek ki az osztályból, a bíróság döntése kötelező érvényű lesz.

Megjegyzendő azonban, hogy jelenleg Hollandiában a kollektív egyezségi eljárással (*WCAM*) párhuzamosan három igényérvényesítési rezsím közül választhatnak a jogkeresők, ami egyfajta bizonytalanságot eredményezhet a jövőben. További aggodalomra adhat okot a *WAMCA* esetében, hogy az elfogadhatósági kritériumok a reprezentatív felperes vonatkozásában megkövetelnek jelentős tőkebefektetést, amelynek árát az esetleges pervesztesség esetén ő fizeti és nem az osztály vagy az alperes.

III. Csoportos egyezségi eljárás

A holland csoportos egyezségi eljárás az amerikai *class settlement* mintájára került kodifikálásra.⁷ A szabályozás bevezetésének indoka nem volt más, mint kellő politikai és médianyomással kieszközölni az alperesek egyezségkötési hajlandóságát a kollektív igényérvényesítés terén.⁸ A kollektív egyezségi eljárások számukban elmaradnak a kollektív perekétől, viszont jelentőségükben messze túlmutatnak a bevezetési célkitűzéseken.

³ A holland és a magyar kollektív igényérvényesítésre vonatkozó eltérő szabályozás egyik legszembevetőbb megnyilvánulása a reprezentatív felperes fogalma. A Pp. a reprezentatív felperest a felperesek egyikeként azonosítja, aki vonatkozásában az adott jogsértés tipikus. A reprezentatív felperes hazánkban nem az érdeksérelmet szenvedett félén kívül álló személy, hanem egyike a csoport tagjának.

⁴ *Centraal register voor collectieve vorderingen*.

⁵ TZANKOVA and KRAMER 8. p.

⁶ <https://www.natlawreview.com/article/new-dutch-act-collective-damages-class-actions-effective-1-january-2020> letöltés ideje: 2020. december 29.

⁷ I. TZANKOVA – H. VAN LITH: *Class Actions and Class Settlements Going Global: the Netherlands*. In: D. Fairgrieve – E. Lein: *Extraterritoriality and Collective Redress*. Oxford University Press. Oxford, 2012. 73. p.

⁸ I. TZANKOVA – H. VAN LITH. 70. p.

Kilenc kollektív egyezség született a jogintézmény bevezetése óta, a *DES*⁹, *DES II*, *Dexia*¹⁰, *Vie d'Or*¹¹, *Vedior*¹², *Shell*¹³, *Converium*, *DSB Bank*, és az *Ageas* ügyekben.¹⁴

A *WCAM*¹⁵-ra vonatkozóan nincs önálló jogszabály, a holland Ptk. és az eljárásjogi törvény egyes szakaszaiban található a szabályozása. A jogintézmény bevezetését a DES ügy generálta, amelyben terhes nők által szedett hormonkészítmények miatti egészségkárosodás volt az egyezségi eljárás tárgya, az egyezség létrejöttét követően hat héten belül 18.000 anya és gyermeke regisztrált, és több mint, 35 millió euró került kifizetésre.¹⁶ A DES ügy termékfelelősségi ügy volt, ugyanis 1947 és 1976 között számos nő szedte a *dietystilboestrol* (DES) gyógyászati készítményt, azért, hogy elkerülje a koraszülést és a vetélést. Kiderült, hogy a gyógyszer összefüggésbe hozható a méhnyakrákkal és más betegségekkel, 1986-ban hat olyan nőnek a lánya, aki szedte a gyógyszert eljárást kezdeményezett tizenhárom gyártóval szemben. A felperesek nem tudták igazolni, hogy melyik gyártó készítménye okozta az egyedi sérelmet, a holland bíróság viszont egy vitatott döntést hozott. Megállapította ugyanis, hogy az alternatív ok-okozatossági teória alkalmazható, vagyis ahol több tevékenység minden egyes kezdeményezőjének tevékenysége elegendő lett volna a károkozásra, de bizonytalan marad, hogy a tevékenységet kifejtők közül melyik a tényleges károkozó, egyetemlegesen marasztalhatók és az alperesek marasztalásban is részesültek.¹⁷

A *WCAM* szabályai 2005-ben léptek hatályba, a holland Ptk. 7:907-910 szakaszai, valamint az eljárásjogi törvény 1013-1018 szakaszai vonatkoztak rá. Kollektív egyezségi eljárás akkor indítható, ha személyek egy nagyobb csoportja szenved kárt egy vagy több jogi vagy természetes személy károkozó magatartása következtében. A sérelmet szenvedett felek számát a törvény nem határozza meg, azonban elégnek kell lennie ahhoz, hogy a csoportos egyezkedés szükségessége igazolható legyen.¹⁸

Az egyezségi eljárás négy egymástól elkülöníthető részre oszlik: először a felek megkísérlik a bíróságon kívüli egyeztetést az egyezség megkötésének céljával, ezt követően közös kérelemmel fordulnak a bírósághoz, ha az egyezség megfelel a jogszabályoknak, akkor a bíróság jóváhagyja azt. A jóváhagyott egyezséget követően az érintetteknek lehetőségük van kilépni (*opt-out*) a csoportból. Végezetül pedig a károsultak kifizetése történik meg.

⁹ Amsterdam Court of Appeal 1 June 2006, NJ 2006, 461.

¹⁰ Amsterdam Court of Appeal 25 January, JOR 2007, 71.

¹¹ Amsterdam Court of Appeal 29 April 2009, JOR 2009, 196

¹² Amsterdam Court of Appeal 15 July 2009, JOR 2009, 325.

¹³ Amsterdam Court of Appeal 29 May 2009, JOR 2009, 197.

¹⁴ <https://iclg.com/practice-areas/class-and-group-actions-laws-and-regulations/2-international-class-action-settlements-in-the-netherlands> letöltés ideje: 2020. december 28.

¹⁵ *Wet Collectieve Afwikkeling Massaschade*.

¹⁶ HARSÁGI VIKTÓRIA: *A holland kollektív igényérvényesítés rendszere*. Magyar Jog, 2016/2017. 483. p.

¹⁷ HARSÁGI VIKTÓRIA: *Európai válaszok a kollektív igényérvényesítés szükségességének kérdésére*. Pázmány Press. Budapest, 2018. 70. p.

¹⁸ VAN RHEE, C. H. – TZANKOVA, I. N.: *Collective Redress in the Netherlands*. In: Harsági, Viktória – van Rhee, Cornelius Hendric (eds.): *Multi-party Redress Mechanisms in Europe: Squeaking Mice?* Intersentia. Cambridge-Antwerp-Portland. 2014. 217. p.

A WCAM hatálya alá tartozó egyezségnek meg kell határoznia, hogy mely személyek csoportjára vonatkozik, lehetőség van a károk természete és mértéke alapján a károsultak kategorizálására. Ha a bíróság kötelező erejűként ismeri el az egyezséget, az kihat mindazokra, akik az egyezség alapján kártérítésre jogosultak. Az egyezségnek tartalmaznia kell a következőket: a károkozó esemény leírása, a kedvezményezett csoport körül határolása (*damage sheding*), a csoport taglétszámának legpontosabb meghatározása, a kártérítés mértéke, a jogosultsági feltételek, kártérítés megfizetésének módja és teljesítése, azon személy megjelölése, akinél a csoportból való kilépési nyilatkozatot meg lehet tenni.¹⁹

A bíróság a felek által előterjesztett egyezséget megvizsgálja és megtagadhatja a jóváhagyását abban az esetben, ha a kötelező tartalmi elemekkel nem rendelkezik, továbbá a kártérítés mértéke nem megfelelő, nem kellően biztosított, hogy az egyezségben vállaltak maradéktalanul teljesülnek a károkozó fél részéről, az egyezséggel védendő felek érdekeit más módon hatékonyabban lehet érvényesíteni, a személyek csoportja túl kicsi a kollektív egyezség megkötéséhez, a kártérítés kifizetése olyan jogi személy által kerülne kifizetésre, aki nem részese az egyezségnek.²⁰

A bíróság az egyezséget nem köteles elutasítani abban az esetben, ha valamelyik feltétel nem teljesül. A felek hozzájárulásával a döntéshozatalt megelőzően módosíthatja annak tartalmát, vagy felszólítja a feleket, hogy a jogszabályi előírásoknak megfelelően módosítsák azt. Ez utóbbi esetben a bíróság a határozatában feltünteti a módosításokat.

A határozat meghozatalát követően az összes résztvevő félnek kézbesítésre kerül, jogerőssé válását követően pedig valamennyi ismert csoporttag részére kézbesítik, vagy kihirdetik. A kihirdetést követően a bíróság egy három hónapnál nem rövidebb időintervallumot állapít meg a csoporttagok részére, akiknek lehetőségük van az egyezségből kilépni, az erre a célra kijelölt személyhez intézett értesítéssel. Azon csoporttagokat, akik nem élnek az opt-out lehetőséggel köti a jóváhagyott egyezség.

Az eljárás különlegessége miatt egyetlen bíróság, az Amszterdami Fellebbviteli Bíróság tárgyalja az ügyet, amelynek eljárása során, az eljárás egésze alatt kötelező a jogi képviselő. A kérelem beérkezésével az elévülési határidő valamennyi károsulttal szemben félbeszakad. Az alperesnek lehetősége van arra, hogy az ellene folyamatban lévő egyedileg indított kártérítési perek felfüggesztését kérje az egyezkedési eljárás befejezéséig.

A kollektív perekkel szemben itt megjelenik a „reprezentatív mérce”, vagyis az egyezkedési eljárásban részt vevő egyesületnek, vagy alapítványnak kellő mértékben tudnia kell képviselni a sérelmet szenvedett felet.²¹ Az eljárás megindításáról az érdekelt személyeket értesítik, ami a jóváhagyott egyezséghez hasonlóan történhet postai úton, vagy valamely újságban való közzététellel.

Az ügyet mindig bírói tanács „tárgyalja”. A bíróság a 2013-as módosítást követően aktívabb szerepet tölt be az eljárásban. Eredetileg a bíróság akkor kapcsolódott be, amikor az egyezség megkötésre került a felek között, annak ellenőrzése végett, hogy minden sérelmet szenvedett félre kiterjed-e az egyezség. A jogalkotó álláspontja szerint azonban az

¹⁹ BW 7:907. § (2) bekezdés.

²⁰ BW 7:907. § (3) bekezdés.

²¹ I. TZANKOVA – H. VAN LITH. 71. p.

eljárást megelőző intézkedéseknél is tevékenyebb bírói szerepre van szükség, ezért a bíróság megidézheti a peres feleket az egyezségkötés végett. A bíróság hivatalból rendelheti el szakértő tanú meghallgatását. A holland ügyvédi kamara tagjai nem képviselhetnek sikerdíjas megbízással az eljárásban.²²

A *WCAM* jelentősége szempontjából ki kell emelni három ügyet, a *Shell*, *Converium* és az *Ageas* ügyeket. Mindhárom ügy közös jellemzője, hogy nemzetközi elemet tartalmazott, ugyanis az ügyekben a bíróság a Brüsszel I. rendelet tág értelmezésére alapította a joghatóságát, tekintettel arra, hogy az érdekeltek nagy száma nem rendelkezett hollandiai tartózkodási hellyel.²³

A *Shell* a részvényeseinek okozott kárt azzal, hogy a céggel kapcsolatos információk félrevezetőek voltak, amely közel félmillió károsultat érintett (ide nem értve az Egyesült Államok lakosait) világviszonylatban, a kártérítés összege több mint 350 millió euróra rúgott. A *Shell* ügy jelentősége, hogy az ügyben eljáró bíróság több mint 110.000 levelet küldött a részvényeseknek a világ 105 országába 22 nyelven, és a hirdetményeket világszerte 44 újságban tette közzé. A bíróság a joghatóságát a Brüsszel I. rendelet 2. § és 6. § (1) bekezdésére alapította. A *Converium* ügyben a részvényesek alig 2%-a volt holland tartózkodási hellyel rendelkező, ennek ellenére a bíróság megállapította a joghatóságát, a kártérítés teljesítési helye alapján is.²⁴

IV. Összegzés

Jól látható, hogy a tanulmányban bemutatott holland igényérvényesítési eljárások nem pusztán a törvénykönyvekben léteznek, hanem a gyakorlatban is alkalmazásra kerülnek. Külön kiemelendő, hogy a *WCAM* eljárása során az egyezségkötés kerül előtérbe, amelynek során az alperes érdeke is, hogy megegyezésre jusson, elkerülve így a tényleges anyagi veszteségen túlmutató esetleges presztízs veszteséget. Megfontolandó lenne a jogalkotó számára egy hasonló intézmény hazai bevezetése, amelynek következtében a kollektív eljárások gyakorlata Magyarországon is kialakulna.

Kedves Professor Úr!

Születésnapod alkalmával szeretettel köszöntelek és köszönöm azt, hogy hallgatóként, majd később a kollégádként megtapasztalhattam az emberséged, a segítőkészséged, a munkához való végtelen szakmai alázatod és profizmusod. Számos tisztséged és megannyi elfoglaltságod mellett is bármikor fordulhattam hozzád az eljárásjogban és azon túl is felmerülő kérdéseknél, példakép, mentor és (remélem nem túlzó ezt leírni) barát vagy a számomra. Isten éltesen!

²² A *Converium* ügyben a bíróság az amerikai ügyvédek számára megítélte a sikerdíjat, amely a 20%-ot is elérte. Bővebben: im. HARSÁGI 483. p.

²³ VAN RHEE, C.H. – TZANKOVA I. N. 219. p.

²⁴ VAN RHEE, C.H. – TZANKOVA I. N. 219. p.

VÉKÁS LAJOS*

Újabb mozaikok az elővásárlási jog gyakorlásával létrejövő szerződés kérdéseihöz

Szabó Imrét, a Pólay Elemér és Kemenes Béla nevével fémjelzett jeles szegedi civilista iskola mai doyenjét köszönti ez az írás hetvenedik születésnapján, további termékeny éveket kívánva az Ünnepeletnek.

I. A vagyoni forgalomban gyakran előfordul, hogy elővásárlási jog korlátozza a tulajdonos rendelkezési jogát, közelebbről és pontosabban: szerződési alanyválasztó szabadságát. Az elővásárlásra jogosult oldaláról nézve ezt a szituációt, a jogosult *alakító jogáról*,¹ Szász-Schwarz Gusztáv kifejezésével: *hatalmasságáról*² van szó. A hatalmassági helyzet akkor jön létre, ha a tulajdonos a dologat (vagy más vagyontárgyát, például: üzletrészt) el kívánja adni. A Ptk. 6:221. § (1) bekezdése szerint: Ha a tulajdonos az elővásárlási joggal terhelt dologat (más vagyontárgyat) „harmadik személytől származó ajánlat elfogadásával el akarja adni, az elővásárlási jog jogosultja az ajánlatban rögzített feltételek mellett a harmadik személyt megelőzve jogosult a dolog megvételére”.³ Az elővásárlási jog alapulhat *jogszabályon*, vagy *szerződésen*. A Ptk. alapján az *üzletrész* kívülálló részére történő eladása esetén elővásárlási jog illeti meg – sorrendben – a kft. tagjait, a társaságot, vagy a társaság által kijelölt személyt [Ptk. 3:167. § (2) bek.]; *közös tulajdon* esetén a tulajdonostársakat harmadik személy vevőkkel szemben [Ptk. 5:81. § (1) bek.]. A földforgalmi törvényben (2013. évi CXXII. törvény a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról, 18-22. §-ok) megjelölt személyeket, az ott meghatározott sorrendben szintén elővásárlási jog illeti meg a föld eladása esetén.

* professor emeritus, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék

¹ Szladits Károly a jogi helyzetek körében tárgyalja az alakító jogokat. SZLADITS KÁROLY: *Magyar Magánjog. Első kötet: Általános rész, Személyek*. Grill. Budapest. 1941, 233. p.; lásd továbbá VILÁGHY MIKLÓS – EÖRSI GYULA: *Magyar polgári jog*. Tankönyvkiadó. Budapest, 1965. I. k. 181. p.; LÁBADY TAMÁS: *A magánjog általános tana*. Szent István Társulat. Budapest, 2018. 192. p.

² SZÁSZ-SCHWARZ GUSZTÁV: *Parerga*. Athenaeum: Budapest. 1912. 404. p.

³ Az intézmény átfogó bemutatásához lásd KISFALUDI ANDRÁS *kommentárját*. In: Vékás Lajos – Gárdos Péter (szerk.): *Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvhöz* (a továbbiakban: Kluwer Nagykommentár). 2. kötet. Wolters Kluwer. Budapest, 2020. 1896–1906. pp.; TÓKEY Balázs: *Az adásvétel különös neme*. In: Fuglinszky Ádám – Tókey Balázs: *Szerződési jog. Különös rész*. ELTE Eötvös. Budapest, 2018. 72–90. pp.

Feltűnő, hogy e hagyományos, régi keletű intézménnyel kapcsolatban minduntalan alkalmazási problémák merülnek fel a joggyakorlatban,⁴ és a jogirodalom is ismételten szükségét érzi a megszólalásnak.⁵

II. Az újabban felmerült kérdések közül itt megtárgyalandó első probléma a *társasház alapító okiratában* biztosított elővásárlási joghoz kapcsolódik. A társasházakról szóló 2003. évi CXXXIII. törvény 5. § (3) bekezdése szerint a társasház alapító okirata elővásárlási jogot biztosíthat a tulajdonostársak javára a külön tulajdonban álló lakásra és a külön tulajdonban álló nem lakás céljára szolgáló helyiségre. Ezt az elővásárlási jogot nem a társasházi törvény, hanem a társtulajdonosoknak az alapító okiratban megjelenő szerződéses akaratnyilvánítása létesíti. Ezért ez az elővásárlási jog – mint minden szerződéssel keletkeztetett elővásárlási jog – *kötelmi hatályú*, és csak ingatlan-nyilvántartásba történő bejegyzéssel válik dologi hatályúvá.⁶ Ez azt jelenti, hogy ingatlan-nyilvántartási bejegyzés hiányában az ilyen elővásárlási jog jóhiszemű vevővel szemben nem érvényesül, vele szemben az elővásárlásra jogosult sikerrel nem léphet fel, hanem csak szerződésszegési igénye lehet a tulajdonostárssal szemben.

A Kúria által felülvizsgálati eljárásban elbírált Pfv. VI.20.072/2019/12. számú ügyben a *vevő jóhiszeműségének* kérdésében kellett az eljáró bíróságoknak állást foglalniuk. Egyértelműen megállapítható volt, hogy a vevő nem tudott a tulajdonostársak elővásárlási jogáról. Így azt a kérdést kellett eldönteni, hogy vajon a vevőnek tudnia kellett volna-e e jog fennálltáról. Az elsőfokon eljáró Fővárosi Törvényszék nemlegesen válaszolta meg ezt a kérdést, megállapítva, hogy az elővásárlási jog az ingatlan-nyilvántartásban nem volt bejegyezve, ráadásul az eladó jogszavatossági kötelezettséget vállalt az eladott ingatlan teher- és permentességéről, vagyis a vevő jóhiszeműsége fennállt. Ezzel szemben a másodfokon eljáró Fővárosi Ítéltábla a vevő jóhiszeműségét nem állapította meg, mert álláspontja szerint a vevőnek a társasház alapító okiratát is meg kellett volna néznie, amelyből az elővásárlási jog fennállta kiderül. Az Ítéltábla álláspontja szerint társasházi ingatlan megvásárlásánál a vevőktől elvárható, hogy ezt a tájékozódást megtegyék, és ennek hiányában nem tekinthetők jóhiszemű szerzőnek. A Kúria nem értett egyet a jogerős ítélettel; ellenkezőleg: az elsőfokon eljáró bíróság véleményét osztva a vevő jóhiszeműségét, következőképpen az adásvételi szerződés hatályosságát állapította meg. (A Kúria ítélete ellen az Abtv. 27. §-a alapján benyújtott alkotmányjogi panaszt az Alkotmánybíróság nem találta befogadhatónak, azt visszautasította.⁷)

⁴ A még az 1959-es Ptk.-hoz, alapvetően a közös tulajdoni szabályok szerinti elővásárlási joghoz kapcsolódó 9. számú PK állásfoglalás rendelkezései közül a Kúria 1/2014. Polgári jogegységi határozata a Ptk. alkalmazása körében is megfelelően irányadónak tekinti a III., IV. és VII. pontokat. Hasonlóképpen, ez a jogegységi határozat a Ptk. alapján elbírálandó ügyekben is irányadónak tekinti az elővásárlási joggal kapcsolatos egyes jogértelmezési kérdésekről szóló 2/2009. (VI. 24.) PK véleményt 2., 6., 8. és 9. pontját. A Kúria Pfv. 21.412/2013/10. sz. ítéletének (BH2014. 338.) elemzését lásd SZABÓ CSILLA: *Az elővásárlási jog érvényesítése céljából megtett nyilatkozat joghatásai*. Polgári Jog 2017/12. sz.

⁵ Lásd a 3. lj.-ben idézett műveket, továbbá TÓKEY Balázs tanulmányát: *Az elővásárlási jog a Ptk.-ban*. Polgári Jog 2016/6. sz.

⁶ Lásd Tókey is: TÓKEY 2018, 114. margószám.

⁷ 3474/2020. (XII. 22.) AB végzés.

Álláspontunk szerint a Fővárosi Ítéltábla ítéleti álláspontja a helyes. Társasházi ingatlan vételénél (és pedig nemcsak az elővásárlási jog tisztázása miatt) igenis elvárható, hogy a vevő az alapító okiratot megismerje. Véleményünk szerint pusztán az ingatlan-nyilvántartásban való tájékozódás a jóhiszeműség megállapíthatóságához nem elégséges. Az ingatlan-nyilvántartásból csak az tűnik ki, hogy van-e dologi hatályú elővásárlási joga a tulajdonostársaknak, egy esetleges kötelmi hatályú elővásárlási jog létéről a kívülálló vevő csak az alapító okiratból bizonyosodhat meg.

III. A bírói gyakorlat újabb fejleményei közül kiemelhető az a kúriai ítélet is, amely – nem egészen értetően, a 2/2009. (VI. 24.) PK vélemény 2. pontjára hivatkozva – kimondja: a tulajdonos az elővásárlásra jogosult jogát még nem sérti meg azzal, hogy a jogosult nyilatkozatától függő hatállyal *szerződést köt, és azt közli* az elővásárlásra jogosulttal. Az ilyen szerződés közlése a tulajdonos által tett, ajánlati kötöttséget eredményező eladási ajánlatnak minősül.⁸ Ez a kúriai álláspont kétségtelenül vitatható, mert tágan értelmezi a Ptk. 6:222. § (1) bekezdését, amikor a tulajdonos által harmadik személlyel megkötött adásvételi szerződés közlését fogja fel ajánlatként.⁹ Ez az álláspont nézetünk szerint mégis elfogadható, mert időben gazdaságos megoldásnak nyit utat. Hozzáteesszük: jogdogmatikailag úgy értelmezhető a Kúria döntésében megjelenő kitérítő értelmezés, hogy a tulajdonos és a kívülálló harmadik személy a megkötött szerződésük hatályának beálltát az elővásárlásra jogosult nemleges válasznyilatkozatától, mint felfüggesztő feltételtől teszik függővé [Ptk. 6:116. § (1) bek.].

IV. A közelmúltban a Kúria *jogegységi határozat* meghozatalát látta szükségesnek az elővásárlásra jogosult nyilatkozatával kapcsolatban.¹⁰ A Kúria ítélkező tanácsa a Bszi. 32. § (1) bek. b) pontja alapján kezdeményezte a jogegységi eljárást, mert az előtte folyamatban lévő, Kfv.37.221/2020. számú, ingatlan-nyilvántartási ügyben indult közigazgatási perben el kívánt térni a Kúria Kfv.37.422/2015/5. számú és a Kfv.37.009/2018/8. számú, a Bírósági Határozatok Gyűjteményében közzétett ítéletektől.

A Kfv.37.422/2015/5. számú perben hozott, a Kúria által felülvizsgálati eljárás keretében hatályában fenntartott ítélet tényállása szerint az ingatlan-nyilvántartás adataiból megállapítható volt, hogy jogszabályon alapuló elővásárlási jog áll fenn az eladott ingatlanon. Mivel pedig az elővásárlásra jogosulttal a vételi ajánlatot teljes terjedelmében nem közölték, és ugyanígy a szerződés módosításáról (a vételár felemeléséről) sem tájékoztatták, és így neki nem volt lehetősége a nyilatkozattételre, a tulajdonjog bejegyzése iránti kérelmet elutasító döntés jogszerű volt. Megjegyezzük: ezt az esetet a bíróságok még az 1959-es Ptk. (373. §) alapján bírálták el; a Ptk. már kifejezetten a vonatkozó norma részévé teszi, hogy a tulajdonos a vételi „*ajánlatot teljes terjedelemben*” köteles közölni az elővásárlásra joga-

⁸ Kúria Pfv. VI. 21.896/2017., BH2018. 309. Lásd KOLLÁR MÁRTA – WELLMANN GYÖRGY: *Az elővásárlási joggal kapcsolatos jogalkalmazási kérdések a bírói gyakorlatban*. Gazdaság és Jog 2009/7-8. 3. p., 7–8. pp.

⁹ Kritikus Tőkey is. TŐKEY 2018, 134. margószám.

¹⁰ 1/2021. KPJE jogegységi határozat „az elővásárlási jog jogosultja nyilatkozatának megfelelőségéről és a vevő tulajdonjogának ingatlan-nyilvántartásba történő bejegyzéséről”, Magyar Közlöny 2021/61. sz.

sulttal [Ptk. 6:222. § (1) bek.]. Utaltak az ügyben eljáró bíróságok és az ingatlan-nyilvántartást vezető hatóság arra is, hogy az elővásárlási jog gyakorlásával kapcsolatos vitakérdés eldöntésére nem ez a hatóság, hanem kizárólag a polgári bíróság jogosult.

A Kfv.37.009/2018/8. számú perben egy sajátos esetet, a Ptk. 5:20. §-a szerinti tulajdonos törvény szerinti elővásárlási jogával kapcsolatos kérdéseket kellett eldönteni.¹¹ A Kúria elsőként azt állapította meg, hogy felperes álláspontjával ellentétben ez a rendelkezés nem azt jelenti, hogy kizárólag az adásvételi szerződés megkötésekor az ingatlan-nyilvántartásban már bejegyzett tulajdonosokat illeti meg az elővásárlási jog. A Ptk. hivatkozott rendelkezése szerinti tulajdonosi jogállás (következésképpen az elővásárlási jogosultság) fennállását a *tulajdonjog bejegyzés iránti kérelem beérkezésekor* kell vizsgálni az Inyvtv. 44. § (1) bekezdése és a Ptk. 5:169. §-a értelmében. Ez azt jelenti, hogy elővásárlási joggal rendelkeznek mindazok a személyek, akik a tulajdonjog bejegyzése iránti kérelem beérkezésekor az ingatlan-nyilvántartásban tulajdonosként szerepelnek. Ezzel az állásponttal áll összhangban az Inyvtv. vhr. 75. § (1) bekezdése is, amely egyértelműen meghatározza, kit lehet elővásárlási jogosultként figyelembe venni. Mindebből következően helytállóan járt el az ingatlanügyi hatóság, amikor a tulajdonjog bejegyzés iránti kérelem elintézése során észlelte, hogy időközben az ingatlanon két olyan tulajdonos is tulajdonjogot szerzett az adásvételi szerződés megkötését követően, akiknek az elővásárlási joga gyakorlására való felhívására nem került sor, és ezért a hiánypótlási felhívás kiadására jogszerűen került sor. Magával az elővásárlási jog gyakorlásával kapcsolatban ugyanakkor a kúriai ítélet azt szögezte le, hogy a Ptk. 6:222. § (1) bekezdése értelmében az elővásárlásra jogosultnak a vele közölt ajánlatot *feltételek nélkül kell elfogadnia*; az olyan nyilatkozat, amelyben az elővásárlásra jogosult az ajánlat elfogadását feltételekhez köti, kikötéseket tesz, nem tekinthető az elővásárlási jog gyakorlására vonatkozó nyilatkozatnak, azt úgy kell tekinteni, mintha az elővásárlásra jogosult az elővásárlási jogával nem kívánt volna élni.¹²

Az 1/2021. KPJE jogegységi határozatot eredményező jogegységi eljárást indító nyozó bíróság előtt folyamatban lévő ügy tényállása szerint az elővásárlásra jogosult a vele teljes terjedelemben közölt vételi ajánlatra úgy nyilatkozott, hogy élni kíván az elővásárlási jogával, de nem olyan módon, ahogyan azt a nyilatkozattételre való felhívás tartalmazza. Ezt követően a perben nem álló eladó (az eredeti tulajdonos) és a kívülálló harmadik személy, a vevő (a perbeli felperes) az ingatlan adásvételi szerződést megkötötték, és a vevő – a vételi ajánlat közlését igazoló tértivevény csatolása mellett – kérte tulajdonjoga bejegyzését az ingatlan-nyilvántartásba. Állította, hogy az érdekelt elfogadó nyilatkozata nem hatályos, mert egyrészt elkészt, másrészt nem teljes körű. Az elsőfokú ingatlanügyi hatóság a felperes tulajdonjogát bejegyezte. Az elővásárlásra jogosult fellebbezése nyomán eljáró hatóság (a perbeli alperes) azonban határozatával az elsőfokú határozatot megváltoztatta, és a vevő tulajdonjog-bejegyzés iránti kérelmét visszautasította. A felperes keresete alapján a közigazgatási bíróság az alperesi hatóság határozatát megváltoztatta, és elren-

¹¹ A Ptk. 5:20. §-a szerint: Ha a föld és a rajta álló épület tulajdonjoga elválnak, a földtulajdonost az épületre, az épület tulajdonosát a földre elővásárlási jog illeti meg.

¹² Megjegyezzük: az ítélet e tétel indokolásánál hivatkozik az elővásárlási joggal kapcsolatos egyes jogértelmezési kérdésekről szóló 2/2009. (VI. 24.) PK vélemény 7. pontjára is, amelyet pedig a Kúria 1/2014. Polgári jogegységi határozata a Ptk.-ba beépültnek tekintett.

delte a felperes tulajdonjogának adásvétel jogcímén történő bejegyzését az ingatlan-nyilvántartásba. A jogerős ítélet ellen az alperes nyújtott be felülvizsgálati kérelmet, és ebben a stádiumában került sor a jogegységi határozat meghozatalára.

Az indítványozó bíróság a fent röviden bemutatott két ítélet között ellentmondást konstataált. Kifejtette, hogy a Kúria Kfv.37.422/2015/5. számú ítélete értelmében csak akkor kerülhet sor a társasház-tulajdonostársakon kívüli vevő tulajdonjogának ingatlan-nyilvántartási bejegyzésére, ha az elővásárlásra jogosultnak a vele közölt ajánlatra adott válasznyilatkozata azt tartalmazza, hogy nem kíván élni elővásárlási jogával, illetve akkor, ha válasznyilatkozata elmarad. Az elővásárlási jog jogosultjának egyéb tartalmú nyilatkozatát az ingatlanügyi hatóság nem vizsgálhatja, ilyen nyilatkozattétel esetén a vevő tulajdonjoga nem jegyezhető be. Ezzel szemben a Kúria Kfv.37.009/2018/8. számú ítélete azt mondta ki, hogy az alperesi ingatlanügyi hatóságnak az elfogadó nyilatkozatról azt kellett volna megállapítania, hogy a jogosult nem tett joghatályos elfogadó nyilatkozatot, mivel a feltételeket tűző válasznyilatkozatot úgy kell tekinteni, hogy az elővásárlási jogosult nem nyilatkozott. Mivel pedig az elővásárlási jog gyakorlására vonatkozó felhívás közlése tértívevénnel igazolt volt, ezért nem volt akadálya a vevő tulajdonjoga bejegyzésének. Az indítványozó ítélkező tanács a fentiekől el kívánt térni, kimondva, hogy az ingatlanügyi hatóságnak nincs hatásköre annak elbírálására, hogy az elővásárlásra jogosult a jogát jogszerűen gyakorolta-e. Az elővásárlásra jogosultnak pedig a bíróságtól kell kérnie annak megállapítását, hogy a sérelmére kötött adásvételi szerződés vele szemben hatálytalan.

Az indítvány alapján a jogegységi tanácsnak azt a kérdést kellett eldöntenie, hogy az ingatlanügyi hatóságnak be kell-e jegyeznie az ingatlan-nyilvántartásba a vevő tulajdonjogát abban az esetben, ha vita alakul ki az elővásárlásra jogosult elfogadó nyilatkozatának tartalma és joghatályossága tekintetében. Az 1/2021. KPJE jogegységi határozat azt mondja ki, hogy abban az esetben, ha az elővásárlási jog jogosultjának nyilatkozata bármely – akár alak, akár tartalmi – okból nyilvánvalóan nem felel meg az anyagi jogi feltételeknek, akkor a vevő tulajdonjogát be kell jegyezni az ingatlan-nyilvántartásba.

A jogegységi határozat a tulajdonos rendelkezési jogát és egyben a vevő megszerzését erősíti, mert az elővásárlásra jogosulttól a kívülálló harmadik személy vételi ajánlatával minden szempontból egyező elfogadó nyilatkozatot vár el. Ezzel az állásponttal mindenképpen egyet kell érteni, mivel a szembenálló felek: az elővásárlásra jogosult és a kívülálló személy (a vevő) érdekeinek méltányos mérlegelése ezt a véleményt támasztja alá. A Ptk. ide vonatkozó általános szerződési szabályainak értelmezésével is ugyanerre az eredményre juthatunk. Amint Kisfaludi András fent idézett Ptk.-kommentárja kifejti, az elővásárlási jog gyakorlása elfogadó nyilatkozatnak minősül, és hatályát az erre vonatkozó törvényi szabályok szerint kell megítélni.¹³ A Ptk. 6:66. §-a szerint az ajánlatot csak a vele való egyezést kifejező jognyilatkozattal lehet elfogadni, a Ptk. 6:67. § (1) bekezdése szerint pedig az ajánlattól lényeges kérdésben eltérő tartalmú elfogadást új ajánlatnak kell tekinteni. Ezeket a szabályokat az elővásárlási jogot gyakorló jognyilatkozatra alkalmazva a jogegységi határozatban foglalt következtetésre jutunk, vagyis arra, hogy ennek a jognyilatkozatnak egyeznie kell a kívülálló harmadik személytől kapott ajánlattal. A Ptk. 6:221. §-a ugyanis az elővásárlásra jogosultat csak arra jogosítja, hogy „az ajánlatban rögzített feltételek mellett” megvegye a dolgot, új ajánlat tételére azonban nem

¹³ Lásd KISFALUDI 2020, 1899. p.

ad lehetőséget, mert a tulajdonos és a kívülálló harmadik személy közötti szerződéskötési folyamatot nem kívánja egy ilyen kitérővel terhelni és időben elhúzni. Ezt a végkövetkeztetést még azzal egészíthetjük ki, hogy a jogegységi határozat szerint a törvény az elővásárlásra jogosultat az ajánlattól lényeges kérdésnek nem minősülő, azt nem érintő kiegészítő vagy eltérő feltétel tűzésére vagy nem lényeges kérdésben eltérő tartalmú jognyilatkozatra sem jogosítja fel. Ez a helyes álláspont úgy is felfogható, hogy az elővásárlásra jogosult nyilatkozatánál a Ptk. 6:67. § (2) bekezdésének a) pontja érvényesül, vagyis a törvény szerint a kapott ajánlat az elfogadás lehetőségét kifejezetten az ajánlatban szereplő feltételekre korlátozza, ugyancsak a tulajdonos rendelkezési jogának indokolatlan korlátozását elkerülendő.

Az itt kiemelt lényegi megállapításon kívül a jogegységi tanács kimondta azt is, hogy a Kfv.37.422/2015/5. számú ítéletnek az az elvi tartalma, hogy csak akkor jegyezhető be a vevő tulajdonjoga az ingatlan-nyilvántartásba, ha az elővásárlásra jogosult nyilatkozata azt tartalmazza, hogy nem kíván élni az elővásárlási jogával, vagy nem tesz nyilatkozatot. A Kfv.37.009/2018/8. számú ítéletben foglalt jogi érvelés lényege pedig az, hogy az elővásárlási jogosultnak a vételi ajánlat elfogadásának nem minősülő – bármilyen más – nyilatkozata azért nem akadályozza a vevő tulajdonjogának bejegyzését, mert azt úgy kell tekinteni, mintha az elővásárlásra jogosult az elővásárlás jogával nem kívánt volna élni. A jogegységi határozat szerint ezek az ítéletek a jövőben kötelező erejüként nem hivatkozhatók.

V. Összefoglaló zárógondolatként megfogalmazhatjuk, hogy az elővásárlási jog gyakorlásának néhány részletproblémája tekintetében a felsőbb bírósági judikatúra alkotó módon alkalmazta a Ptk. szabályait, azokat a jogértelmezés keretei között maradó mozaikok megrajzolásával világította meg, és a felmerült kérdéseket meggyőzően válaszolta meg.

VISONTAI-SZABÓ KATALIN*

A gyermek kapcsolattartáshoz való jogának érvényesülése világjárvány idején

I. Bevezetés

A szülők párkapcsolatának megszűnése esetén hazánkban nem jellemző a közös szülői felügyelet fenntartása, helyette sokkal gyakoribb, hogy a továbbiakban az egyik szülő (jellemzően az anya) gyakorolja a szülői felügyeleti jogokat, ezért kiemelkedő jelentősége van a különélő szülő kapcsolattartási joga biztosításának, hiszen csak ezáltal tartható fenn a szülő és a gyermek közötti szoros kapcsolat, amely számára a biztonságot, az állandóságot és az egészséges személyiségfejlődést biztosítja. A kapcsolattartás a gyermek joga, a különélő szülő joga és kötelessége. Zavartalan megvalósulását a gondozó szülőnek kell biztosítania. Amennyiben ezen kötelezettségének nem tesz eleget, sőt a kapcsolattartást kifejezetten akadályozza, a különélő szülő a bírósághoz fordulhat jogai érvényesítése érdekében.

A 2020 tavaszán Magyarországra is „betört” COVID-19 világjárvány korábban nem tapasztalt nehézségek elé állította a családokat és a bíróságokat, akik éppen ezzel egyidőben kezdtek ismerkedni a hatáskörváltozás következtében eléjük került kapcsolattartás végrehajtása iránt indult eljárásokkal.

II. Hatáskörváltozás a szülő-gyermek kapcsolattartás végrehajtásában

A szülők kapcsolatának megszűnése esetén a szülői felügyelet és a kapcsolattartás rendezése válik szükségessé. Amennyiben a gyermeket nevelő szülő a gyermekkel való zavartalan kapcsolattartást nem biztosítja, a kapcsolattartásra jogosult szülő a gyámhatósághoz vagy a bírósághoz fordulhat.

Az Országgyűlés 2019. december 17. napján fogadta el a 2019. évi CXXVII. törvényt, melynek nyomán¹ a kapcsolattartásra vonatkozó határozatok végrehajtására irányuló eljárások a gyámhatóság hatásköréből 2020. március 1. napjával a járásbíróság hatáskörébe kerültek át. A jogalkotói szándék az eljárások hatékonyságának és eredményességének

* adjunktus, SZTE Állam-és Jogtudományi Kar, Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék

¹ 247. §.

fokozására irányult.² A részletszabályok az egyes nemperes eljárásokról szóló 2017. évi CXVIII. törvényben kerültek megfogalmazásra.³

A jogalkotó meghatározása szerint a hatáskörváltoztatásra azért volt szükség, hogy a kapcsolattartás tárgyában hozott határozatok végrehajtása során hatékonyabban és fokozott eljárási garanciák mellett szülessen döntés.⁴ Ezt a célt szolgálják az új anyagi és eljárási szabályok, valamint mögöttesen az is, hogy a bírósági eljárásnak valamiképpen nagyobb súlya van, mint egy hatósági eljárásnak, okkal várhatjuk tehát, hogy a szülőkre nagyobb nyomást tud gyakorolni a bíróság, ennek megfelelően nagyobb valószínűséggel tesznek eleget a határozatban foglaltaknak. Nem elhanyagolható szempont továbbá, hogy a bíróság joggyakorlata sokkal egységesebb, a jogértelmezése megbízhatóbb⁵, így az eljárás a szülők számára is kiszámíthatóbb, megnyugtatóbb, összességében fokozottabb jogbiztonságot jelent.

Az új eljárási szabályok szerint a kapcsolattartás végrehajtására irányuló eljárásnak két fő szakaszát különböztethetjük meg. Az első szakaszban a bíróság a bizonyítékok mérlegelését követően határozattal elrendeli a végrehajtást vagy a kérelmet elutasítja. Az eljárás második szakaszára akkor kerül sor, ha a kötelezett nem tesz eleget a végzésben foglaltaknak. A bíróság által elrendelhető jogkövetkezmények valamivel szélesebb körűek, mint a gyámhivatal korábbi eszköztára. A legfontosabb különbség azonban nem elsősorban az eljáró szervben, hanem az eljárás során vizsgálándó körülmények és figyelembe veendő szempontok tekintetében ragadható meg. A 2020. február 28. napjáig benyújtott kérelmek esetében a gyámhatóság a 149/1997 (IX.10.) Kormányrendelet⁶ 33.§-a alapján járt el: a gyermek fejlődését veszélyezteti, ha a kapcsolattartásra jogosult vagy kötelezett a kapcsolattartásra vonatkozó határozatban foglaltaknak önhibájából ismételtelen nem, vagy nem megfelelő módon tesz eleget és ezáltal nem biztosítja a zavartalan kapcsolattartást. A 2017. évi CXVIII. törvény szerint a bíróságnak nem az önhibát, hanem a felróhatóságot kell vizsgálni a kapcsolattartást akadályozó szülő oldalán, mely az adott helyzetben általában elvárható magatartás mércéjén alapul.⁷

A klasszikus polgári jogi szabályok körében az általában elvárható magatartás értékelése során egy tipikus ember tipikus élethelyzetéből indulunk ki. Jogosan merül fel a kérdés, hogy a polgári jogi értelemben vett felróhatóság vajon különbözik-e és ha igen mennyiben a családjogi felróhatóságtól. Egyetértek *Harmat* és *Völcsy* megállapításával, miszerint a két fogalom alapvetően különbözik egymástól és ennek oka a gyermek legfőbb érdeke. Amikor azt vizsgáljuk, hogy mi szolgálja a gyermek érdekét, nem indulhatunk ki

² T/8016 számú törvényjavaslat az egyes törvényeknek az egyfokú járási hivatalok megteremtésével összefüggő módosításáról 198. p.

³ 7/A alcím.

⁴ 2019. évi CXXVII. törvény 247.§-hoz fűzött előterjesztői indokolás.

⁵ HÁMORI ANTAL: *A kapcsolattartásra vonatkozó határozat végrehajtásában bekövetkezett hatáskör változásról, valamint a folyamatos kapcsolattartás pótlásának nehézségeiről – egy jogeset kapcsán.* Családi Jog. XVIII. évfolyam 4. szám. 2020. december. 27. p.

⁶ A gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról szóló 149/1997 (IX.10.) Kormányrendelet (Gyer.).

⁷ MÁRTON ANDREA: *A gyermekkel való kapcsolattartásra vonatkozó határozat végrehajtása iránti új bírósági eljárás első gyakorlati tapasztalatai.* https://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/marton_andrea_kapcsolattartas_vh%5bjogi_forum%5d.pdf Letöltés ideje: 2020. november 8.

egy tipikus jogalany tipikus helyzetéből, helyette a konkrét gyermek, konkrét életkörülményeit kell vizsgálnunk és ehhez képest kell a szülők magatartását is értékelni.⁸

A kapcsolattartás akadályozásának büntetőjogi vonatkozása is van, így a büntetőjogban már korábban kidolgozásra kerültek az önhiba megállapításának szabályai, mint ahogy a gyámhatóság is erre alapozta határozatait. Egyes megközelítések a felróhatóság megállapítása során is alkalmazhatók. Büntetőjogi szempontból az önhiba hiányát jelenti, ha az akadályozó magatartást egy kötelezetten kívül álló okból – például egy világjárvány miatt elrendelt veszélyhelyzeti korlátozás miatt – kell kifejezni. Önhiba hiányában a cselekmény nem lehet tényállásszerű, ezért annak vizsgálata kiemelkedő jelentőséggel bír az ügy elbírálása során.⁹

III. Változás a végrehajtásban a járványügyi szabályok miatt

Szalma Ivett és Rékai Krisztina kutatása szerint a családok többféleképpen reagáltak a COVID-19 világjárvány által generált új helyzetre, amely egyáltalán nem meglepő. Egyrészt a családok igényei és körülményei nagyon különbözőek lehetnek, másrészt pedig – főleg a járvány első hullámában – az emberek nagyon eltérően viszonyultak magához a vírushoz és a veszélyhelyzeti intézkedésekhez is. Egyes szülőknél minden maradt a régi-ben, voltak, akik teljesen bezárkóztak és elzárkóztak a kapcsolattartástól is, illetve sokan módosítottak a korábban kialakult gyakorlaton. Ez utóbbinak elsősorban a bezárt iskolák és az otthoni munkavégzés volt a legfőbb oka. Összességében megállapították, hogy a személyes szülő-gyermek találkozások száma minden esetben jelentősen csökkent, míg a digitális kapcsolattartások száma megnövekedett.¹⁰ Azon családok esetében, ahol a szülők a gyermek érdekében meg tudtak egyezni az új találkozási rendről, nem alakult ki konfliktus. Azon pároknál azonban, akik eltérő nézeteket vallottak a kialakult helyzettel kapcsolatban, vagy egyikük számára csak jó ürügyként szolgáltak a korlátozások, általában nem jött létre új megállapodás, így valamelyik fél kénytelen volt a bírósághoz fordulni vagy máshonnan segítséget kérni.

A járásbírók 2020. március 1-én felkészülten várták a kapcsolattartás végrehajtása iránti beadványokat. A jogszabályi környezet adott volt, szakmai felkészítésük megtörtént, kellő számú szakember állt rendelkezésre. Arra azonban nem voltak felkészülve – hiszen ekkor még senki sem sejtette –, hogy a világjárvány miatt hamarosan egészen új feltételekhez és körülményekhez kell alkalmazkodniuk. A kormány gyorsan reagált, a május 4-én kiadott kormányrendelet¹¹ rögzítette a veszélyhelyzet ideje alatt a kapcsolattartásra alkalmazandó eltérő intézkedéseket. A rendelet 1. §-ban lényeges kérdést rendez:

⁸ HARMAT ERIKA – VÖLCSEY BALÁZS: *Új nemperes eljárás a bíróságok hatáskörében: a kapcsolattartásra vonatkozó határozat végrehajtása iránti eljárás*. Családi Jog. XVIII. évfolyam 1. szám. 2020. március. 27. p.

⁹ CSAPUCHA BERNADETT: *Büntetőjogi beavatkozás a kiskorúval való kapcsolattartás akadályozása esetén*. Iustum, Aequum Salutare, XVI. 2020. 2. 138. p.

¹⁰ SZALMA IVETT – RÉKAI KRISZTINA: *Personal and online contact during the Covid 19 pandemic among non-resident parents and their children in Hungary*. International Journal of Sociology. 50:6, 497–501. pp. <https://doi.org/10.1080/00207659.2020.1786635> Letöltés ideje: 2021. 06. 11.

¹¹ 176/2020 (V.4.) Kormányrendelet a kapcsolattartásra és a távoltartásra a veszélyhelyzet ideje alatt alkalmazandó eltérő intézkedésekről.

a kapcsolattartás végrehajtására irányuló polgári nemperes eljárás során kapcsolattartásra vonatkozó határozat alatt a szülők között mediációs eljárás eredményeképpen létrejött megállapodást is érteni kell, illetve amelyet a szülők teljes bizonyító erejű magánokiratba vagy közokiratba foglaltak. A végrehajtható határozat fogalmának kiterjesztésére azért volt szükség, mert a veszélyhelyzet alatt szűkült a szülők lehetősége arra, hogy a bíróságtól vagy a gyámhatóságtól kérjék a kapcsolattartás rendezését, vagy az új körülményekhez igazítva az újra szabályozását, többen fordultak tehát mediátorhoz, ügyvédhez vagy közjegyzőhöz, ahol hatóságok bevonása nélkül kötöttek egymással megállapodást.

Tekintettel arra, hogy a bíróságoknak 2020 tavaszán még semmiféle tapasztalata vagy kialakult gyakorlata nem volt a kapcsolattartás végrehajtásában, különösen a szülő felróható magatartása mibenlétének megállapításában, a veszélyhelyzetből eredő bizonytalanságok komoly nehézségeket okoztak az eljáró bírának és a jogszabályok eltérő értelmezéséhez vezettek. 2021. február 24-én született meg a 3067/2021 (II.24.) számú Alkotmánybírósági határozat, mely a továbbiakban segítségére lehet a bíróságoknak és a szülőknek a helyes irány megtalálásában, bár őszintén reméljük, hogy a veszélyhelyzeti intézkedések és szigorítások ismételt bevezetésére többé nem lesz szükség.

Az AB határozat egy alkotmányjogi panasz nyomán született és megállapította, hogy a Szekszárdi Törvényszék,¹² valamint a Paksi Járásbíróság¹³ végzései alaptörvényellenesek, ezért ezen határozatokat meg is semmisítette. Az alapeljárást egy édesapa kezdeményezte, aki 2020. márciusában a frissen „kitört” koronavírus járvány miatt nem tudott óvodáskorú gyermekével találkozni, a gyermek édesanyja ugyanis a helyzetre hivatkozva nem engedte a kapcsolattartást megvalósulni. Az apa a Paksi Járásbírósághoz fordult a kapcsolattartás végrehajtása érdekében, a bíróság azonban a kérelmét elutasította. Megállapította, hogy az anya a kötelezettségét megszegte, azonban úgy ítélte meg, hogy ez neki nem felróható, hiszen döntése a gyermek érdekét szolgálja, azaz alappal tagadta meg a kapcsolattartást, figyelembe véve a gyermek mindenek felett álló egészségügyi érdekeit. A fellebbezés alapján eljáró Szekszárdi Törvényszék az elsőfokú döntést helyben hagyta.¹⁴ A bírósági határozatok megszületésének idején már hatályban volt a 71/2020. (III.27.) Kormányrendelet, mely kifejezetten megerősítette, hogy a szülői jogok és kötelezettségek gyakorlását a kijárási korlátozás nem érinti,¹⁵ így az eljáró bíróságok jogértelmezése meglehetősen contra legem volt. Megjegyzendő azonban, hogy a világjárvány első magyarországi hullámának kezdetén sem a bíróság, sem a szülők nem rendelkeztek ismeretekkel a betegséggel és annak várható következményeivel kapcsolatban, így érthető az utólag esetleg túlzónak tűnő óvatosság. Az Alkotmánybíróság határozata közel egy évvel később született, mint ahogy az eljárás alapjául szolgáló esemény lezajlott, azóta már sok mindent másképp látunk, lényegesen több tapasztalat áll rendelkezésünkre. Nem meglepő tehát az Alkotmánybíróság megállapítása, mely szerint a „bíróság nem tett eleget az alapjogi pozíciók arányosság elvén alapuló, kíméletes kiegyenlítésére és méltá-

¹² 12.Pkf.20.301/2020/3.

¹³ 7.Pk.50.023/2020.

¹⁴ 3067/2021 (II.24). AB határozat 3-4. bekezdés.

¹⁵ 71/2020. (III.27.) KR 4.§ (1) bekezdés 1) pont.

nyos egyensúlyba kerülésére vonatkozó követelményének, mert pusztán az általános járványveszély, mint távoli, absztrakt egészségügyi kockázat alapján döntött a kapcsolattartási jog korlátozása mellett. A bírói döntések ezért e jog kiüresítéséhez vezethetnek.”¹⁶

Szorosan kapcsolódik a kapcsolattartás végrehajtásához az 57/2020 (III.23.) kormányrendelet is, melynek 6.§ (2) bekezdése akként rendelkezett, hogy a gyermek átadására és elhelyezésére vonatkozó bírósági határozat, bíróság által jóváhagyott egyezség – ide nem értve a gyermek átadása kapcsolattartásra vonatkozó határozat – végrehajtása esetén eljárási cselekmény, intézkedés nem foganatosítható, ha azt olyan helyen kellene foganatosítani, amely járványügyi intézkedés hatálya alatt áll. Az elmaradt eljárási cselekményt, intézkedést a veszélyhelyzet megszűnését követően lehet lefolytatni azzal, hogy a vonatkozó határidő a veszélyhelyzet megszűnését követő 15. napon újrakezdődik. A gyermek átadására és elhelyezésére vonatkozó határozat végrehajtása akkor jöhet szóba egy kapcsolattartási ügyben, ha a különélő szülő valamilyen oknál fogva a kapcsolattartás végén a gyermeket nem adja vissza a gondozó szülőnek. Ilyesmi máskor is előfordulhat, jellemzően bosszú vagy önbíráskodás áll ilyenkor a háttérben, azonban a járványügyi veszélyhelyzet újabb okokat szolgáltatott ezen cselekmény megvalósításához, többfeladatokat adva a bíróságoknak, gyámhatóságoknak és a végrehajtóknak. A különélő szülő, akinek meghatározott időpontban a gyermeket vissza kellett volna vinni, hivatkozhatott arra, hogy sem ő, sem a gyermek nem hagyhatja el az otthonát, mert járványügyi intézkedés hatálya alatt áll. Amennyiben a szülő önként nem tett eleget a felhívásnak, a kormányrendelet értelmében rendőrség és végrehajtó igénybevitelével foganatosított végrehajtásnak nem lehet helye, amíg az intézkedés fennáll. Ez alapvetően érthető is, hiszen semmi sem lehet fontosabb, mint a gyermek egészségének megóvása. Az azonban már kevésbé igazolható, hogy miért szükséges a végrehajtási cselekmény foganatosításával megvárni a veszélyhelyzet megszűnését, ami beláthatatlan ideig tarthat, miért nem elegendő a járványügyi intézkedés hatályának megszűnését megvárni?

A március 23-án kiadott kormányrendeletet egészíti ki a 176/2020 (V.4.) kormányrendelet, melynek 1.§-a szerint a gyermek átadása kapcsolattartásra vonatkozó határozat végrehajtása esetén a végrehajtó eljárási cselekményt, intézkedést a fent idézettől eltérően a járványügyi intézkedés megszűnését követően folytathatja azzal, hogy a vonatkozó határidő a járványügyi intézkedés megszűnését követő napon kezdődik újra. Felismerte tehát a jogalkotó, hogy a kapcsolattartás végrehajtása nem tűrhet halasztást és a karantén megszűnését követően, önkéntes teljesítés hiányában azonnal folytatni kell a végrehajtást, hiszen az szolgálja a gyermek érdekét, hogy ne szakadjon el hosszú időre a különélő szülőtől. Éppen ezért nem világos, hogy a gyermek átadására irányuló végrehajtás miért várhat a veszélyhelyzet végéig, hiszen az a személy, akinél a gyermek aktuálisan tartózkodik vélhetőleg jogszerűtlenül tartja őt magánál. A Nemzetközi Szociális Szolgálat (International Social Service) által kiadott útmutató szerint ilyen esetben a szülőknek megértést kell tanúsítani és ha a helyzet úgy kívánja – például valóban karanténba került a gyermek a különélő szülő háztartásában – a gondozó szülő hozzájárulhat ahhoz, hogy erre az időre ott is maradjon.¹⁷

¹⁶ 3067/2021 (II.24). AB határozat 41. bekezdés.

¹⁷ SZEIBERT ORSOLYA: *A gyermek a COVID 19 járvány idején – gyermekjogi, gyermekvédelmi és családjogi ajánlások*. Családi Jog, XVIII. évfolyam 3. szám. 2020. szeptember. 41–42. pp.

Ahány család, annyiféle élethelyzet, így felmerülhet például az is, hogy a gyermek bizonyos időközönként az egyik szülő háztartásából a másikba költözik (váltott gondoskodás) és ezáltal fokozott fertőzésveszélynek van kitéve. A kérdés Romániában egészen a bíróságig jutott. Az anya arra hivatkozva kívánta felfüggeszteni a korábbi megállapodásukat, hogy az apa új élettársa légi utaskísérőként dolgozik, így az apánál eltöltött hét alatt a gyermek fokozott fertőzésveszélynek van kitéve. Kérte a bíróságot, hogy arra az időre, ameddig a veszélyhelyzet fennáll, a gyermek lakóhelye kizárólag az anyánál legyen. A Bukaresti Bíróság elutasította a keresetét, hiszen nem tudta bizonyítani, hogy a gyermeket konkrét, közvetlen veszély fenyegeti.¹⁸

További nehézségeket okoz, ha valamelyik szülő külföldön él és ebből kifolyólag eleve ritkán találkozik a gyermekével. Az ő esetükben további akadályok is felmerülhetnek az utazási korlátozások, tilalmak, valamint a lezárt határok miatt. Az Emberi Erőforrások Minisztériuma által kiadott iránymutatás¹⁹ szerint az ilyen kapcsolattartásokat célszerű a járványhelyzet fennállása idején szüneteltetni, hiszen a találkozásnak objektív akadálya van. Kérdés, hogy a veszélyhelyzet elmúltával miként lehet majd pótolni az elmaradt kapcsolattartást, főleg abban az esetben, ha a gyermek a hosszúra nyúlt találkozásmentes időszak alatt teljesen elidegenedett a különélő szülőtől.

A koronavírus járvány sem akadályozza meg a szülőket abban, hogy a gyermeket a másik szülő hozzájárulása nélkül külföldre vigyék, vagy ott visszatartsák, amellyel az 1980. évi hágai egyezmény,²⁰ valamint a Brüsszel IIa rendelet²¹ által szabályozott jogellenes gyermekelvitelt valósítják meg. Ebben az esetben az eljáró hatóságok arra töreksznek, hogy a gyermek a lehető leghamarabb visszakerülhessen a szokásos tartózkodási helye szerinti országba. Várható volt, hogy a szülők a járványhelyzetre fognak hivatkozni, hiszen a hágai egyezmény 13. cikke szerint a jogellenesen elvitt gyermek visszavitelének elrendelése nem kötelező, amennyiben a visszavitel a gyermeket testi vagy lelki károsodásnak tenné ki, vagy bármi más módon elviselhetetlen helyzetet teremtené számára. Ezen kitétel általában családon belüli erőszakot takar, de jelen esetben arra is hivatkozhat a szülő, hogy a szokásos tartózkodási helyük szerinti államban a koronavírus járvány miatt a gyermeket károsodás fenyegeti. Álláspontom szerint egy világjárvány esetében ennek nem sok jogalapja lehet, pláne, hogy az egyes országokban a járványügyi adatok nem sokban különböznek egymástól, a gyermek itt is és ott is hasonló veszélynek van kitéve.

¹⁸ ROMITAN, CIPRIAN RAUL: *Exercise the Right to visit the child by the non-resident parent in case of declaring a state of emergency in the context of the Covid-19 pandemic*. Scientia Moralis Conference Proceedings, November 22–23, 2020 012rc, Research Association for Interdisciplinary Studies. 82. p. (Letöltés ideje: 2021. 06. 17.)

¹⁹ https://www.tamogatoweb.hu/letoltes2020/2020_06_15_szakmai-iranymutatas-kapcsolattartas.pdf (Letöltés ideje: 2020. november 21.)

²⁰ A Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia keretében megalkotott 1980. október 25-én kelt a gyermek jogellenes külföldre vitelének polgári jogi vonatkozásairól szóló egyezmény, melyet Magyarországon az 1986. évi 14. törvényerejű rendelettel hirdettek ki. A végrehajtásra vonatkozó részletszabályokat a 7/1988 (VIII.1.) IM rendelet tartalmazza.

²¹ A Tanács 2201/2003 EK rendelete a házassági ügyekben és a szülői felelősségre vonatkozó eljárásokban a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, illetve a 1347/2000 EK rendelet hatályon kívül helyezéséről. A rendelet 2004. augusztus 1-én lépett hatályba. Dánia kivételével az EU 26 tag-államában hatályos.

A Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia gyorsan reagált és megfogalmazta javaslatait.²² Elsősorban az (online) mediáció fontosságát hangsúlyozták, hiszen jelen körülmények között minden eddiginél fontosabb lenne, hogy a szülők békés úton rendezzék a fennálló konfliktusait. Utaltak továbbá arra, hogy az eljáró hatóságoknak továbbra is, minden helyzetet egyedileg kell megítélni. Ennek során rendkívül körütekintőnek kell lenni annak meghatározása körében, hogy mi szolgálja inkább a gyermek érdekét: a visszavitel elrendelése vagy megtagadása.²³ Az Európa Tanács is készített egy ajánlást, melyben felhívta a figyelmet arra, hogy minden eljárást, amelyben gyermek is érintett a lehető leggyorsabban le kell folytatni és lehetőséget kell biztosítani a gyermek számára az eljárásban való részvételre. Ami a kapcsolattartást illeti, az állam feladata annak zavartalan biztosítását elősegíteni, azaz azt korlátozni nem lehet, kivéve, ha azt a gyermek vagy a különélő szülő egészségi állapota vagy a kapcsolattartás helyszíne – ahol a gyermek fokozott fertőzésveszélynek van kitéve – indokolja. Ilyen kivételes esetben az államnak segítséget kell nyújtani a szülőknek, hogy olyan új megállapodást tudjanak kötni, amely a gyermek érdekét szolgálja.²⁴

IV. Összegzés

A COVID-19 világjárvány első hullámának kezdete óta közel másfél év telt el. Azóta átéltünk három hullámot és számos ismerettel, tapasztalattal gazdagodtunk, új megoldási és megküzdési módokkal kellett megismerkednünk. A korábban ismeretlen helyzet nem csak a családoknak, de az ügyekben eljáró hatóságoknak is komoly kihívást jelentett, ám úgy tűnik, hogy ezzel is sikeresen megbirkóztunk, hiszen a megoldás rendkívül egyszerű: a gyermeket is érintő – családon belüli vagy hatósági – döntések meghozatala során minden esetben a gyermek érdekeire kell tekintettel lenni, az ő legjobb érdekét kell szem előtt tartani. Nem vitás, hogy a gyermek érdeke az, hogy a kapcsolata mindkét szülővel kiegyensúlyozott és szoros legyen. A különélő szülővel való kapcsolattartást a világjárvány sem akadályozhatja, kétségtelen azonban, hogy a korábban megszokott módon sok esetben kivitelezhetetlen. Amennyiben változtatni szükséges a kapcsolattartás módján, rendszerességén vagy időtartamán a pandémia miatt, számos körülményt kell figyelembe venni: a gyermek életkorát, érettségét, a szülők lakóhelye közötti távolságot, a szülők munkáját, kapcsolatuk minőségét, a szülőkkel egy háztartásban élő idősebb családtagok egészségi állapotát, az utazás eszközét, a testvérek számát, a szülők pandémiához köthető korlátozásokhoz való hozzáállását stb. Ezen tényezők alapos mérlegelésével lehet csak meghozni azt a döntést, amely legjobban szolgálja a gyermek érdekét. Ehhez elengedhetetlen lenne, hogy a szülők jóhiszeműen és tisztességesen egymással együttműködve,

²² HCCH – Special Toolkit for the child abduction conventions in times of COVID 19. <https://assets.hcch.net/docs/2aee3e82-8524-4450-8c9a-97b250b00749.pdf> (Letöltés ideje: 2021. 06. 29.)

²³ SZEIBERT ORSOLYA: *A gyermek a COVID 19 járvány idején – gyermekjogi, gyermekvédelmi és családjogi ajánlások*. Családi Jog, XVIII. évfolyam 3. szám. 2020. szeptember. 40–41. pp.

²⁴ Council of Europe, Summary report: COVID-19 pandemic responses – Lessons learnt from management and adaptation to ensure that children are treated as rights holders during the pandemic <https://rm.coe.int/final-summary-report-covid-19-pandemic-responses/16809f8032> 14. p. (Letöltés ideje: 2021. 06. 21.)

kompromisszumkészzen meg tudjanak állapotodni a kapcsolattartás – átmeneti – új szabályairól. Amennyiben ez a közöttük kialakult érzelmi feszültség miatt nem lehetséges, álláspontom szerint, számukra alternatív megoldási lehetőségeket lenne érdemes felkínálni, mert a bírósági végzéssel kikényszerített végrehajtás sok esetben egyáltalán nem szolgálja a gyermek érdekét. Szükséges lenne a szülőket informálni az igénybe vehető módszerekről: mediáció, családterápia, jogi és pszichológiai tanácsadás, mielőtt a bíróságra sietnének a végrehajtás iránti kérelmükkel.

WOPERA ZSUZSA*

A dogmatika vagy a gyakorlat elsőbbsége?

I. Bevezetés

Az elmúlt húsz évben nem emlékszem olyan Pp.-s tudományos közéleti eseményre, legyen az szakmai konferencia, tudományos diákköri rendezvény, doktori fokozatszerzési eljárás, kodifikációs munkacsoport, amelynek az ünnepelt, Szabó Imre professzor úr ne lett volna aktív résztvevője. Szakmai tapasztalatai, józan meglátásai és persze összetevszthetetlen humora gyakran vitte előre az éppen aktuális perjogi problémákon való elmélkedést, legyen szó perhatékonyságról, szakértői bizonyításról, kisértékű vagy kiemelt jelentőségű perekről vagy éppen e két évtized meghatározó jelentőségű feladatáról, az új polgári perrendtartás előkészítésében meghozott döntésekről. Imre egyszerre gyakorló jogász, ügyvéd, választottbíró, de ugyanakkor tudósember is, így magától értetődőnek tartottam, hogy ünnepi kötetében azt a dilemmát érzékeltessem a *polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény* (a továbbiakban: Pp.) első átfogó módosítását megvalósító *2020. évi CXIX. törvény* (a továbbiakban: Pp. Novella) kapcsán, ami nem ritkán az elmélet és a gyakorlat között feszül. Vajon mi a kívánatos, ha az elméleti vagy, ha a gyakorlati szempontok határozzák meg a perjogi szabályozást, teremthető-e egyensúly a dogmatika és a hatékony jogalkalmazás szempontjai között?

Megoszlanak az álláspontok arról, hogy egy olyan kódex esetében, amely 64 év után váltotta fel a korábbi perrendtartási törvényt, nem túl korai-e a novelláris szintű módosítás, nem kellett volna több időt hagyni a bíróságok, más jogalkalmazó szervek és a jogkeresők számára a Pp. által bevezetett újításokban¹ való gyakorlat megszerzéséhez, illetve arra, hogy az új szabályozás előnyei megmutatkozhassanak.² Ez a folyamat nem 2-3 évben mérhető. Joggal vetődik fel ez a kérdés, ugyanis azoknak a problémáknak a jelentős része, amelyek 2018-2019-ben még felmerültek a Pp. alkalmazásával kapcsolatban, mára,

* miniszteri biztos, egyetemi tanár, tanszékvezető, ME Állam- és Jogtudományi Kar

¹ Hasonló kérdéseket boncolgatott MAGYARY Géza 1918-ban megjelent tanulmányában a polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikk hatálybalépését követő harmadik évben. Lásd: MAGYARY GÉZA: *Tudományos perjog*. In: Magyary Géza összegyűjtött dolgozatai. Magyar Tudományos Akadémia Kiadása. Budapest, 1942. 42–46. pp.

² Az új szabályozás elfogadásával vagy elutasításával kapcsolatos bírói attitűdök kapcsán VIRÁG Csaba rámutat arra, hogy a negatív bírói viszonyulás leronthatja vagy egyenesen contra legem alkalmazásra és értelmezésre vezetheti a bírót. VIRÁG CSABA: *Az új polgári perrendtartás alkalmazásának kihívásai, Bírói attitűdök a perrend egyes új jogintézményeivel kapcsolatban*. In: Bírósági Szemle, 2020. I. évfolyam, I. szám. 19. p.

a megfelelő jogértelmezéssel és az új jogintézmények alkalmazásában való jártasság megszerzésével, megnyugtatóan rendeződtek.

A Pp. Novella a Pp. koncepcióját is érintette és jelentős részben ott módosította a törvényt, ahol továbbra is fennállt egy új jogintézménnyel vagy szabályozással kapcsolatos jogalkalmazási probléma, vagy máig szétartó a joggyakorlat, továbbá nem alakult ki egységes jogértelmezés, vagy amelyek a gyakorlati tapasztalatok alapján a felek számára felesleges adminisztrációs teherként jelentkeztek. Azt mondhatjuk, hogy a Pp. Novella a gyakorlati tapasztalatok alapján a jogalkalmazói igények figyelembevételével egyszerűsíti és rugalmasabbá teszi a szabályozást. Megjegyezzük, hogy ezekre a kisebb, olykor jelentősebb terjedelmű módosításokra szinte valamennyi olyan európai országban is sor került, ahol a jogalkotó a korábbi eljárási szabályoktól jelentősen eltérő újításokat vezetett be a perjogi szabályozásba.³

A Pp. Novella által bevezetett módosítások döntő többségét az Igazságügyi Minisztériumban 2019 őszétől működő, a Pp. hatályosulását elemző kodifikációs bizottság készítette elő, amelyben az egyes hivatásrendek delegált képviselői vettek részt: bírák, ügyvédek, ügyészek, kamarai jogtanácsosok, közjegyzők, végrehajtók. A bizottság tematikusan haladva megvizsgálta a Pp. hatályosulásának tapasztalatait a keresetlevél előterjesztésétől kezdve, meghatározva azokat a beavatkozási pontokat, ahol a bizottság indokoltan tartotta a módosítást. Jellemző volt, hogy a különböző hivatásrendek képviselői ugyanazokat a problémákat azonosították. A bizottság 2020 júniusában fejezte be a munkáját, ezt követően kezdődött meg a törvényjavaslat kidolgozása. A Pp. Novella előkészítéséhez municióul szolgáltak a Kúria elnöke által felállított konzultációs testületek (KKT) és a Civilisztikai Kollégiumvezetők Országos Tanácskozásának (CKOT) állásfoglalásai is, de az figyelemmel volt számos olyan javaslatra is, amelyet ügyvédek, jogtanácsosok, szakmai szervezetek közvetlenül juttattak el a törvényt előkészítő minisztériumhoz. A Pp. Novella módosításai jelentős mértékben támaszkodtak „A keresetlevél visszautasításának vizsgálata tárgykörében felállított joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleményére” (a továbbiakban: Vélemény), amelyet a Kúria joggyakorlat-elemző csoportja tett közzé 2020 márciusában⁴ egyéves vizsgálódást követően.

A tanulmányban – a terjedelmi korlátokra tekintettel – a Novellának a Pp. általános részét érintő azon módosításait tárgyaljuk, ahol a jogalkotó a gyakorlati szempontokat helyezte a dogmatika elé.

³ Így pl. Finnországban, Szlovéniában, Romániában. Az 1999-ben elfogadott Szlovén Pp.-t több alkalommal is módosították. 2017-ben alapvető reformra került sor. Lásd ezzel kapcsolatban: DUNJA JANDL, KATJA BALAZIC: *Modernisation of the Slovenian Civil Procedure Act* ceelegalmatters.com/slovenia/7435-modernization-of-the-slovenian-civil-procedure-act A skandináv országok Pp. módosításaival kapcsolatban lásd: LAURA ERVO: *Tárgyalás-előkészítő eljárások skandináv modelljei polgári ügyekben*. In: Jogtudományi Közlöny 2009. 64. évf. 2. szám.

⁴ A keresetlevél visszautasításának vizsgálata tárgykörében felállított joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleménye. 2019.EI.II.J.GY.P.2. szám kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/a_keresetlevel_visszautasitasanak_vizsgalata_osszefoglalo_velemen.pdf

1. A keresetindítással kapcsolatos módosítások fő irányai

A keresetindítással kapcsolatos változtatások elsődleges mozgatórugója a perindítás megkönnyítése volt, amelyet a keresetlevél visszautasítások 2018-ban tapasztalható nagy száma indokolt.

1. 1. A jogi képviselővel eljáró fél által előterjesztett keresetlevél kötelező tartalmi elemeinek változásai

Számos CKOT és KKT állásfoglalás foglalkozott a keresetlevél tartalmi elemeinek megfelelőségével, a keresetlevél perfelvételre való alkalmasságának értelmezésével és ezzel összefüggésben a keresetlevél visszautasításának vagy hiánypótlásra történő felhívásának kérdéseivel. A Vélemény közel 1700, a keresetlevél visszautasításával végződő ügy vizsgálatát követően számos, a Pp. Novella által bevezetett módosításokhoz alapot adó megállapítást, javaslatot tett.

A keresetlevél érdemi részében a kereseti kérelem megfogalmazásával kapcsolatos követelmény változik, mert a Vélemény alátámasztotta, hogy kifejezetten gyakorinak tekinthető a keresetlevél érdemi részét érintő hibákra, hiányosságokra alapított visszautasítás,⁵ ezek közül is a leggyakoribb a kereseti kérelem értelmezésére visszavezethető visszautasítás.⁶

Erre tekintettel a Pp. Novella a Pp. 170. § (2) bekezdésének a) pontját úgy módosítja, hogy „a keresetlevél érdemi részében a bíróság döntésére irányuló határozott kereseti kérelmet kell feltüntetni”.

Ehelyütt utalnunk kell ugyanakkor arra, hogy a Pp.-ben a kereseti kérelem szóhasználatának megváltoztatásával a jogalkotó szándéka arra irányult, hogy a petitummal kapcsolatos évtizedes bírói gyakorlatot tételes joggá transzformálja, és úgy fogalmazza meg a kereseti kérelem előadására vonatkozó szabályt, hogy abból kitűnjön, hogy a törvény azt várja el a felperestől, hogy kérelme, az annak való helytadás esetén leképpezze a bíróság ítéletének rendelkező részét.⁷

A kereseti kérelemmel kapcsolatban gyakori volt az olyan jogértelmezés,⁸ ami indokolttá tette, hogy a jogalkotó egyértelművé tegye, hogy a Pp. nem vár el többet a petitum tekintetében, mint a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (a továbbiakban: 1952-es Pp.)

⁵ Erre a megállapításra jutott a Vélemény 33. pontja is. Vélemény 11. p.

⁶ Lásd ezzel kapcsolatban a 3408/2020. (XI. 13.) AB végzést.

⁷ A 47. számú KKT állásfoglalás indokolásában is megerősítette, hogy „A kereseti kérelem határozottságával összefüggésben megfogalmazott feltételek nem azonosíthatók azonban azzal a követelménnyel, hogy a bíróság a kereseti kérelem egyszerű átemelésével, vagy annak tükörszerű átfordításával hozhassa meg a döntését. A jogvédelmi igény azonosíthatósága, valamint a kereseti kérelem alapján meghozható döntés azonosítása azt jelenti, hogy a bíróság számára egyértelmű a megszövegezendő rendelkező rész tartalma.”

⁸ A Vélemény 40. pontja szerint: Összességében megállapítható, hogy a bíróságok a Pp.-nek a kereseti kérelem (petitum) előadásával kapcsolatos követelményét szigorúan értelmezik; azzal szemben gyakran ugyanazt a követelményt támasztják, mint az ítélet rendelkező részével. Ez utóbbit szemléletesen tükrözik az olyan visszautasító végzések, amelyekben a bíróságok szükségtelenül, szinte teljeskörűen hivatkozzák az ítélet rendelkező részével szembeni követelményeket megfogalmazó bírói gyakorlatot. (Vélemény 12. o.) kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/a_keresetlevél_visszautasitasanak_vizsgalata_osszefoglalo_velemen.pdf

A Pp. 170. § (2) bek. e) pontjában foglalt *bizonyítási indítványok előadására* vonatkozó rendelkezés is egyszerűsödik, mert a bizonyítási indítványban a Pp. 275. § (1) bekezdésének módosítása miatt már csak a bizonyítani kívánt tény és a bizonyítási eszközök kell megjelölni.

A *keresetlevél záró részében* elvárt tartalmi elemek egyszerűsítése a jogkeresők igényérvényesítésének könnyítését célozva kiiktatja a joggyakorlat által feleslegesnek tekintett tartalmi elemeket.

1. 2. A jogi képviselővel eljáró fél keresetlevele hiányosságának jogkövetkezményei

A Pp. fenntartotta az 1952-es Pp. 124. § (2) bekezdésének 2000. január 1-jén hatályba lépett rendelkezését, és hiánypótlási felhívás kiadása nélkül kötelezővé tette annak a keresetlevélnek a visszautasítását, amely nem tartalmazza a kötelező tartalmi elemeket és alaki kellékeket [Pp. módosítás előtti 176. § (1) bek. j) pontja]. A Vélemény megállapította, hogy a keresetlevél visszautasítások döntő hányada erre a pontra vezethető vissza, és több helyen utal arra, hogy a keresetlevéllel szemben a Pp. által támasztott fokozott elvárások mellett megfontolandó lehet a hiánypótlás szélesebb körben történő lehetővé tétele.

A jogi képviselővel eljáró fél keresetlevelének tartalmi hiányossága esetén különösen az tette megfontolandóvá a hiánypótlás lehetőségének újbóli megteremtését, hogy a bíróságok a keresetlevél perfelvételre való alkalmasságának megítélésénél *gyakran már a jogvita érdemi kérdéseit illetően foglaltak állást*,⁹ és sokszor ez vezet visszautasításhoz.

A Pp. jogalkotói szándéka szerint a keresetlevél tartalmi követelményeinek teljesítése annyiban *formális*, hogy, ha azokat a fél teljesíti – függetlenül azok tartalmi helyességétől vagy következetességétől –, akkor a keresetlevél visszautasításának helye nincs, a keresetlevelet perfelvételre alkalmasnak kell tekinteni. A Vélemény több helyen is megállapította, hogy a keresetlevél tartalmi értékelésénél a bíróság gyakran túlterjeszkedik a vizsgálható és vizsgálható szempontokon, olyan követelményeket támaszt a felperessel szemben, amelyek nem következnek a Pp. 170. §-ának rendelkezéseiből. Az emiatti visszautasítások visszatérő érve, hogy a bíróság a felperes tényállításait „kevésnek”, „nem relevánsnak”, vagy a jogi érvelés tekintetében „nem elég meggyőzőnek” tartja.¹⁰

Mindezekre tekintettel egészítette ki a Pp. Novella a Pp. 176. §-át azzal a rendelkezéssel, mely szerint a „keresetlevél perfelvételre való alkalmassága szempontjából nem vizsgálható a keresetlevél érdemi részében előadott azon kérelem, állítás, illetve érvelés, amelynek értékelése az ügy érdemére tartozik, valamint az sem, hogy a felperes által megjelölt bizonyítékok, bizonyítási indítványok alkalmasak-e, illetve elegendőek-e a keresetlevélben foglaltak alátámasztására.” [Pp. 176. § (6) bekezdés]

⁹ Lásd erről bővebben: WOPERA Zsuzsa: *A felek és a bíróság közötti szereposztás a keresetindítás során*. In: Miskolci Jogi Szemle XV. évfolyam, Különszám 2020. 357–362. pp. www.mjsz.uni-miskolc.hu/files/10844/42_woperazsuzsa_t%C3%B6rdelt.pdf

¹⁰ Vélemény 42. pont, de hasonló véleményt fogalmaz meg a 64. pont is. (Vélemény 12. p. és 16. p.) kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/a_keresetlevel_visszautasitanak_vizsgalata_osszefoglalo_velemen.pdf

1. 3. A jogi képviselő nélkül eljáró fél perindításával kapcsolatos változások

A jogi képviselő nélkül eljáró fél keresetindítási lehetőségeit tovább szélesíti a Pp. Novella azzal, hogy a jogi képviselő nélkül eljáró felek számára sem teszi kötelezővé a Pp. 246. § (1) és Pp. 257. § (1) bekezdéseiben meghatározott nyomtatványok használatát. Hangsúlyozandó, hogy a jogi képviselő nélkül eljáró felek számára továbbra is rendelkezésre állnak a *polgári perben és a közigazgatási bírósági eljárásban alkalmazható nyomtatványokról szóló 17/2020 (XII. 23.) IM rendelettel* módosított nyomtatványok, amelyek tartalmát és a nyomtatványokhoz tartozó tájékoztatásokat a jogalkotó hozzáigazította a Pp. Novella rendelkezéseihez.

A Pp. Novella a jogi képviselő nélkül eljáró fél esetében tovább *egyszerűsíti a keresetlevél, viszontkereset-levél, beszámítást tartalmazó irat, illetve az írásbeli ellenkérelem kötelező tartalmi elemeit*. Az egységes jogértelmezés érdekében egyértelművé teszi, hogy a félnek az érvényesíteni kívánt jogot, illetve az anyagi jogi kifogást az annak alapjául szolgáló *tények előadásával* kell megjelölni. Alapul véve a BDT2019. 4085. II. részében korábban már idézett állásfoglalást, a Pp. Novella akként módosítja a Pp. 247. §-át, mely szerint a keresetlevél záró részében a per tárgyának az értékét, illetve a bíróság hatáskörét és illetékességét – ha az ügyben külföldi elem van, a bíróság joghatóságát – megalapozó adatokat akkor kell feltüntetni, ha azok a keresetlevél érdemi részében feltüntetett adatok alapján nem állapíthatók meg.

A Pp. Novella a Pp. 246. §-ában foglalt nyomtatványok használatának fakultatívva tételéhez igazítja a hiánypótlásra vonatkozó szabályokat, továbbá előírja a bíróság számára, hogy a beadvány valamennyi hiányát sorolja fel, a hiánypótlásra való felhívás szövegét pedig a fél jogban járatlanságához igazodó módon fogalmazza meg, amely elősegíti, hogy a laikus fél teljesíteni tudja a hiánypótlásra történő felhívásban foglaltakat. A jogalkalmazói visszajelzések alapján gyakran fordult elő, hogy a jogi képviselő nélkül eljáró fél számára kiadott hiánypótlásra történő felhívás bonyolultsága miatt a fél meg sem próbálkozott a keresetlevél újbóli beadásával. A Vélemény is megfogalmazta, hogy „számos ügyben volt tapasztalható, hogy a hiánypótlási felhívás általánosságban, nem az adott ügyre egyediesített hiányok pótlásáról szólt (például: „terjesszen elő a Pp. 170. §-nak megfelelő tartalmú keresetlevelet”).¹¹

A jogi képviselő nélkül eljáró fél továbbra is előadhatja a szóban nyilatkozatát, amelyet a bíróság jegyzőkönyvben vagy az erre rendszeresített nyomtatványon rögzít.¹²

2. A perfelvételi szakot érintő főbb változások

A perfelvételi szak a perfelvételre alkalmas keresetlevél alperes számára történő kézbesítésével, a kereset közlésével kezdődik [Pp. 179. § (1) bekezdés].¹³ Ezzel egyidejűleg hívja

¹¹ Vélemény, 111. pont, 24. p. kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/a_keresetlevel_visszautasitanak_vizsgalata_osszefoglalo_velemenypdf

¹² Lásd erre vonatkozóan a BÜSZ 7. § (1) és (2) bekezdését, melyet az egyes büntetőjogi és igazságügyi tárgyú igazságügyi miniszteri rendeletek módosításáról szóló 20/2020. (XII. 30.) IM rendelet igazított a Novellával módosított Pp. szabályokhoz.

¹³ Lásd erről bővebben: ZSITVA ÁGNES: *Perfelvételi szak*. In: Kommentár a polgári perrendtartáshoz. (szerk.: Wopera Zsuzsa) Wolters Kluwer Budapest, 2019. 479–480. pp.

fel a bíróság az alperest a már perfelvételi iratnak minősülő írásbeli ellenkérelem 45 napon belül történő előterjesztésére. Ha az alperes ellenköveteléssel is élni kíván, viszontkeresetét illetve a beszámítását az ellenkérelem előterjesztésére nyitva álló határidőn belül kell írásban előterjesztenie.

A Pp. Novella lehetővé teszi, hogy az alperes az írásbeli ellenkérelem előterjesztésére nyitva álló határidő lejártát követően is előterjeszthessen *viszontkeresetet* a perfelvételt lezáró végzés meghozataláig, ha valószínűsíti, hogy az előterjesztés alapjául szolgáló ok önhibáján kívül az írásbeli ellenkérelem előterjesztésére nyitva álló határidő lejártát követően jutott a tudomására vagy következett be. Ilyen ok lehet pl. a felperes keresetváltoztatása. A Pp. Novella lehetőséget ad arra is, hogy a viszontkeresetet az alperes a perfelvételi tárgyaláson szóban is előterjeszthesse. A *beszámítás* előadásának szabályai hasonlóan változtak 2021. január 1-jétől.

A Pp. Novella a Pp. 182. § (2) bekezdésének módosításával azt is lehetővé teszi, hogy a fél a bírósági meghagyás elleni ellentmondás előterjesztésével viszontkeresetet is előterjesszen.

Az *írásbeli ellenkérelem* (Pp. 199. §) tartalma, a keresetlevél tartalmához hasonlóan egyszerűsödik: az érdemi védekezés körében kötetlenebbül lehet előadni a keresetlevélben előadottakat vitató és cáfoló nyilatkozatokat és az alperes nem köteles jogi érvelést előterjeszteni. Könnyíti az alperes helyzetét, hogy keresethalmazat esetén az érdemi védekezésnek ugyan valamennyi,almazatban érvényesített keresetre ki kell terjednie, de a védekezés azonos tartalmi elemeit elegendő egyszer előadni.

A Pp. Novella változtat a *kereset-és ellenkérelem-változtatás* Pp. szerinti koncepcióján. Ez ugyan nagyobb hatással van az érdemi tárgyalási szakra, de már jelentőséggel bír a perfelvételi szakban is. A Pp. Novella a Pp. 7. § (1) bek. 4. és 12. pontjának módosításával egyértelművé teszi, hogy 2021. január 1-jétől keresetváltoztatásnak csak a jogállítás és a kérelem megváltoztatása tekintendő, azaz a *tényállítás és a jogi érvelés megváltoztatása nem minősül* kereset-illetve ellenkérelem-változtatásnak.

A Pp. – a korábbi szabályozási hiányt pótolva – egyértelműen definiálta a kereset-illetve ellenkérelem-változtatás fogalmát. A keresetváltoztatás a kereset mindhárom elemében, a jogállításban, tényállításban és a kereseti kérelemben történő változást egyaránt keresetváltoztatásnak tekintette, azaz a keresetváltoztatás fogalma a keresetlevél érdemi részéhez igazodott. Ennek a dogmatikailag tiszta rendszernek az alkalmazása a gyakorlatban azonban azzal a következménnyel járt, hogy különösen a jogi képviselő nélkül eljáró felek előadásaiban felmerülő, a jogvita eldöntése szempontjából nem releváns, de korábban elő nem adott tények keresetváltoztatásként történő kezelése olyan adminisztrációs teherként jelentkezett az eljárás során, amely már a felek közti valódi jogvita eldöntését hátráltatta. A családjogi perekben ez különösen nagy problémát jelentett a feleknek a per folyamán is folyamatosan változó életviszonyaira tekintettel. A helyzet kezelése érdekében a joggyakorlat elkezdte kategorizálni a tényeket releváns, elsődleges, a keresetet közvetlenül megalapozó vagy nem releváns, másodlagos, bizonyító tényekként és csak a releváns, elsődleges tények megváltoztatását tekintette kereset-változtatásnak.¹⁴

¹⁴ Lásd pl.: CKOT 2019. április 15. 11. számú állásfoglalás: A keresetváltoztatásra irányadó szabályok értelmezhetőek-e oly módon, hogy csak a releváns, elsődleges tények megváltoztatása vagy ilyen tények előadása minősül keresetváltoztatásnak? Ettől eltérő értelmezés esetén a fél előadásában folyamatosan felmerülő, sok

Ezek a magyarázatok további jogértelmezési problémákhoz vezettek, mert a felek vagy a bíróság eltérően ítélt meg egy tényállításnak a jogvita eldöntése szempontjából a relevanciáját.¹⁵ A jogértelmezési viták lezárása elkerülhetetlenné tette, hogy a Pp. Novella a kereset- és ellenkérelem-változtatás fogalmából a tényállítások és a jogi érvelés megváltoztatását kiiktassa.

Ha a perfelvételi szakban a felek a korábbiakban előadottaktól eltérő, vagy további tényre vagy jogi érvelésre kívánnak hivatkozni, nem kell kereset-vagy ellenkérelem-változtatást tartalmazó nyilatkozatot előterjeszteniük, és a bíróságnak sem kell erről alakoszerű döntést hozni. Ha pedig keresetet, viszontkeresetet vagy ellenkérelmet kívánnak változtatni, azt a Pp. 202. § módosítása miatt már megtehetik *előkészítő iratban, bírósági felhívás nélkül* is. Ez a módosítás jelentős hatással van a perfelvételi szakra és *oldja azt a kötött nyilatkozási rendet*,¹⁶ amely miatt több kritika érte a Pp. perfelvételi szakra vonatkozó szabályozását.¹⁷

A gyakorlatban a legtöbb problémát a kereset- és ellenkérelem-változtatás előterjesztése¹⁸ jelentette, amelyet – ha a bíróság nem rendel el további írásbeli perfelvételt, azaz nem hívta fel a felperest válasziratra, az alperest viszontválaszra – a felek, erre irányuló bírói felhívás hiányában, csak a perfelvételi tárgyaláson tudtak előadni, ez pedig jellemzően a perfelvételi tárgyalás elhalasztását eredményezte.

A Pp. Novella a Pp. 202. §-ának kiegészítésével lehetővé teszi, hogy a fél *előkészítő iratban bírósági felhívás nélkül is előterjeszthessen kereset-, viszontkereset-, illetve ellenkérelem-változtatást*, valamint ezekkel összefüggésben álló perfelvételi nyilatkozatokat, így például a keresetváltóztatással összefüggő tényelőadásokat és bizonyítási indítványokat is tehet.

Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy miután a tényállítás megváltoztatása már nem minősül keresetváltóztatásnak, új tényállítások önállóan, bírói felhívás nélkül előkészítő iratban nem tehetők, mert ez alkalmat adhatna a per indokolatlan elhúzására.

A perfelvételi szak rugalmasabbá tételét célozza az a módosítás, ami lehetővé teszi a Pp. 203. § (4) bekezdésének módosításával, hogy a fél *több, különböző fajtájú perfelvételi iratot egy beadványban* terjeszthessen elő, amellyel elkerülhető ezen iratok azonos tartalmi elemeinek megismétlése. Lehetővé válik ezzel pl. az írásbeli ellenkérelem és a beszámítás egy perfelvételi iratban való előterjesztése. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy elegendő, ha a beadvány csak az egyik perfelvételi irat tartalmi előírásainak megfelel, hanem valamennyi, egy beadványban előterjesztett perfelvételi irat előírásainak meg kell, hogy feleljen.

esetben nem releváns, de korábban elő nem adott tény szükségessé tenné a keresetváltóztatás iránti kérelem megkövetelését és elbírálását. (185. § 215. §) Csak a releváns, elsődleges tények megváltoztatása vagy ilyen tények előadása minősül keresetváltóztatásnak, a nem releváns tények előadása nem keresetváltóztatás.

¹⁵ V.ö: ZSITVA 2019, 491–492. pp.

¹⁶ Lásd: WALLACHER LAJOS: *A perfelvételi szak*. In: Polgári eljárásjog I. (szerk: Nagy Adrienn – Wopera Zsuzsa) Wolters Kluwer. Budapest, 2017. 269. p.

¹⁷ V.ö.: VÖLCSEY BALÁZS: *A perfelvételi szak jogértelmezési kérdései*. In: Magyar Jog 2020. 6. szám 332–339. pp.

¹⁸ Lásd erre vonatkozóan: CKOT 2019. április 15. 6. számú állásfoglalást: A perfelvételi szakban a fél keresetváltóztatást csak a törvényben nevesített [Pp. 7. § (1) bekezdés 16. pont, 203. § (1) bekezdés] perfelvételi iratban terjesztheti-e elő? A keresetváltóztatás nem perfelvételi irat, a perfelvételi szakban a fél akár bírói felhívás nélkül írásban benyújthatja, vagy szóban perfelvételi tárgyaláson terjeszthet elő.

3. Új tényállítás és a keresetváltoztatás az érdemi tárgyalási szakban

Az érdemi tárgyalási szakot érintő szabályozás hátteréhez érdemes kitérni arra, hogy az osztott perszerkezet bevezetése okszerűen magával hozta, hogy a perfelvételi szakban tett perfelvételi nyilatkozatok [Pp. 183. § (1) bekezdés] a perfelvétel lezárásával rögzülnek, azokra nézve az érdemi tárgyalási szakban beáll a preklúzió és csak a Pp.-ben rögzített kivételes keretek között [Pp. 214. § (2) bekezdés] van lehetőség a perfelvételi nyilatkozatok megváltoztatására vagy új perfelvételi nyilatkozat megtételére. Kiemelendő, hogy a jogértelmezési vitákat lezárva a Pp. Novella a Pp. 183. § (1) bekezdésének kiegészítésével egyértelművé teszi, hogy a sikeres perindítást követően a perfelvételi szakban a keresetlevélben előadott nyilatkozatok már perfelvételi nyilatkozatnak tekintendők, mert azok nyilvánvalóan meghatározzák a jogvita kereteit. Tehát a keresetlevélben vagy valamely perfelvételi iratban, továbbá a perfelvételi tárgyaláson előadott tényállítás perfelvételi nyilatkozatnak minősül, ami rögzül a perfelvétel lezárásával.

A Pp. 214. § (3)-(5) bekezdésének kiegészítése azért vált szükségessé, mert, ha bármelyik fél az érdemi tárgyalási szakban kíván olyan tényre hivatkozni, amelyet önhibáján kívül nem tudott előadni a perfelvételi szakban, de ami releváns a jogvita eldöntése szempontjából, azt, ha nem jár kereset- vagy ellenkérelem változtatással, a Pp. 214. §-ába bevezetett új szabályok nélkül nem tehetné meg a Pp. 214. § (2) bekezdésében foglalt korlát miatt, hiszen az perfelvételi nyilatkozat megváltoztatásának tekintendő.

A Pp. Novella ezért meghatározza a perfelvétel lezárásával rögzült tényállításokhoz képest új tények előadásának feltételeit, és azt, hogy azokat a bíróság mikor veheti figyelembe.

A Pp. 214. §-ának (3) bekezdése meghatározza, hogy a perfelvételt lezáró végzés meghozataláig előadott tényállításhoz képest eltérő vagy további tény állításának kivételesen akkor van helye az elsőfokú ítélet meghozatalát megelőző tárgyalás berekesztéséig, ha a fél olyan tényre hivatkozik, amely önhibáján kívül, a perfelvételt lezáró végzés meghozatala után jutott tudomására, illetve következett be, vagy tudomására jutó, illetve bekövetkező tényre tekintettel válik a per eldöntése szempontjából jelentőssé. A Pp. Novella az e feltételeknek megfelelő tényekre bevezeti az *új tényállítás fogalmát*. Az önálló szabályozás megalkotását az indokolja, hogy az új tényállítás nem minden esetben eredményez kereset vagy ellenkérelem-változtatást.

Az új tényállítást a fél a tény bekövetkezésétől vagy az arról való tudomásszerzéstől számított tizenöt napon belül terjesztheti elő, valószínűsítve a tudomásszerzés időpontját és az önhiba hiányát. Ha a fél által előterjesztett tényállítás a feltételeknek megfelel, azt a bíróság figyelembe veszi, ellenkező esetben figyelmen kívül hagyja. Kiemelendő, hogy ezt a döntését a bíróság legkésőbb az ítéletében köteles megindokolni. Az indokolási kötelezettség ítéletben történő előírása biztosítja, hogy a fél számára legkésőbb az ítéletből kiderül, hogy a bíróság az általa előterjesztett új tényállítást milyen okból hagyta figyelmen kívül, amelyet a fellebbezésében – a Pp. 365. § (3) bekezdése alapján – vitathat.

Kiemelendő, hogy a Pp. Novella nem érinti azt a szabályozási koncepciót, mely szerint az érdemi tárgyalási szakban kizárólag az új tényállítás lehet az alapja a kereset- vagy ellenkérelem megváltoztatásának, a bíróságnak a perfelvételt lezáró végzés meghozatalát követő anyagi pervezetési tevékenységén kívül. Fontos arra rámutatni, hogy *bármelyik fél új tényállítása* alapul szolgálhat az ellenérdekű fél keresetének vagy ellenkérelmének megváltoztatására is.

A Pp. Novella kiegészíti az *utólagos bizonyítás* esetköreit [Pp. 220. § (1) bek. e) pont] gondolva arra a helyzetre, amikor az új tényállítás nem eredményez kereset- vagy ellenkérelem-változtatást, de szükségessé válik az új tényállítással összefüggésben további bizonyítási indítvány előterjesztése vagy további bizonyíték rendelkezésre bocsátása.

II. Összegzés

Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a Pp. Novellával bevezetett változtatások találkoztak a jogkeresők és a jogalkalmazók várakozásaival és elősegítik a felek bíróság előtti igényérvényesítését. Ha azonban e módosításokat nem a jogalkalmazás, hanem a jogtudomány oldaláról értékeljük, akkor látnunk kell, hogy a jogalkotó, ha nem is sokat, de feladott eredeti tudományos álláspontjából, abból a dogmatikai következetességből, koherenciából és elvi tételekből, amit az új kódex a hatálybalépésekor megjelenített. Elegendő, ha a keresetlevél érdemi részében előadottakra, a keresetváltoztatás fogalmának és a kereset érdemi részének egymástól való elválására vagy az ellenkövetelések előterjesztésére, továbbá a perfelvételi szak egyes módosításaira gondolunk. Úgy tűnik, a jogalkalmazás és a jogtudomány szempontjai néha nem esnek egybe.

Hasonló dilemmáról értekezett Magyary Géza több mint száz évvel ezelőtt az 1911. évi I. törvénycikk hatálybalépését követő harmadik évben megjelent „Tudományos perjog” c. művében. Magyary szerint „Új eljárási jogunk igen helyesen ahhoz az irányhoz szegődött, hogy a bírót minden eszközzel fel kell ruházni, hogy az igazságot a polgári perben is minél teljesebben kiderítse, legalább amennyire ezt a magánjog természete megengedi. Ő ne legyen báb a felek kezében, hanem, ha a felek pert akarnak, ő legyen annak lelke, vezető szelleme. E célra annyi hatalommal és annyi szabadsággal ruházza őt fel az új jog, amennyit sem korábbi jogunk nem adott neki, sem más új törvények fel nem ruházzák. És, ha mégis arról panaszkodnak, hogy új perrendünk leköti, szigorúan körvonalazott eljárási szabályok közé nyűgözi a bírót, erre igazán nincs más válaszuk, mint az, hogy az új jog még mindig nem talált kellő megértésre.”¹⁹ A Pp. Novella e megértést helyezte a tudomány szempontjai elé.

¹⁹ MAGYARY GÉZA: *Tudományos perjog*. In: Magyary Géza összegyűjtött dolgozatai. Magyar Tudományos Akadémia Kiadása. Budapest, 1942. 43. p.

CZIFRA JÁNOS*

Professzor a barátom

Egy kis emlék Kalocsáról, Szegedről

Amikor megismertem, nem volt sem professzor, sem a barátom....

Senki ne örüljön, ennek a kapcsolatnak még nincs vége, mert csaknem negyven éves, de lehet ez még több is.

Kalocsán, a forradalmi ezred kötelékében kerültünk egymáshoz közelebb. Muszáj volt, mert mindkettőnket oda soroztak be, még az egyetem előtt. Előfelvételi, katonaság. Na persze, nem egyenlő eséllyel indultunk. Ő egy mokány, jókötésű gyerek volt, értelmesen is nézett a Plájer őrnagy szemébe, és így persze rögtön ő lett a rajparancsnok.

Emlékszel még, Imre? Figyelj: IV. század, 3 szakasz, 1 raj. Jaj, de szép volt rajtad a zubbonyon egy krumplivirág, rajtunk meg az izzadtságtól olvadozott a papírmadzagos gatyá. Ha Ida néni – édesanyád – látta volna, mármint a zubbonyod... Mindegy, mindig büszke volt rád...

Ott voltam én is ama szép városban, akire az eskütételnél – anyám szerint – az apám sem ismert rá, mert vézna és csúnya katona voltam. (De irigylem most azt a véznaságot!!!) Aztán jöttek a kiképzések. Emlékszel még Ladahomokra, Tatárszentgyörgyre, Rezire? Emlékszel még a nehéz lovasságunkra: Plájer Őrnagyra?! Vagy

Juhász századosra, a Bélámra, a Szundy örgy. pol. tisztre, Dinnyés őrnagyra, a Kellner és a Drexler őrmesterre? Még két tisztiiskolás is volt a körletünkben, Csehi, stb., a nevük már kiment a fejemből. (Nem tudom, rajtam és a sírfeliratokon kívül még egy ember a világon megőrökíti-e ezen személyek nevét?)

No, meg ott volt a mi könnyűlovasságunk, azaz mi magunk: csak szerénységből említem rögtön mi magunkat, pro primo, aztán pro secundo a Gara és Farkas Géza – hallom, már meghalt szegény! –, Villányi honvéd, meg talán a Turek a VIII. ker-es vagány, Gulyás, a lázadó, Horváth, a gatyamadzagos, Zsé honvéd, akít majdnem megöltem egy eldobott bicskával. Vagy Géczi, Györgyi... Furcsa, olyan ez, mintha az amcsik a vietnami

* ügyvéd, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Ügyvédi Kamara

társaikat sorolnák fel. Mert ki tudja, kivel mi lett. Lehet, nem mindenki a rajban, de biztos, a szakaszban, a században volt. Persze, irigykedtem a nagy nevekre: Malonyay, Hegedűs, Szikinger, mind őspesti, belvárosi diákok, de a Spisák, a trombitás – ő legalább szabolcsi – a Liszák, az irnok, Kristóf Peti, a KISZ titkár, Radványi vagy ... s már sokra nem emlékszem...

Volt még Halmos Peti is, ő még megismert, és még a szegedi évfolyamtársak közül is van néhány. Sajnos, a többi név elenyészik. Ne kárhoztass, öregszel te is...

Azért nem volt könnyű az a 11 hónap, lehetne erről mesélni, könyvet is írni, de én Szabó Imrét azért nem eme időszak miatt, hanem más, egy jelentősebb sebesülésem miatt sem felejttem.

Mert egyszer aztán összeakadt a – no nem a bajsunk, hanem – a lábunk. Imre ugye a dél borsodi, én meg a régió északi fajtát képviseltem ama kalocsai pusztaságon. Egyszer – de csak egyszer – fociztunk, egymás ellen. Torinós kiskapus játék volt. Nem is értem a helyzetet, mi sohasem álltunk ki egymás ellen, de valaki így sorsolt. Hiába, ez az átkos szocializmus már így utólag nem is volt emberbarát. Összeakadtunk, mindkettőnk bokájának annyi lett. Arra emlékszem, hogy bicegve felálltam, Imre meg sántítva kicsúszott az oldalvonalra, és azt mondtuk egymásnak..., azt, amit ilyenkor illik – vicsorogva, öklöt rázva. Ott röhögtek azok az alföldi puhányok, dunántúli sejhajok és a lipótvárosiak. Köp-tem egyet, ő meg rám nézett és szinte egyszerre mondtuk, – bocs, én voltam a hülye. Pedig előtte mindkettőnk zsebében forgott a bicska.

Ezt követően soha egymás ellen nem fordultunk, sem háborúban, sem békében, sem szóban, sem tettben, de még a pingpongban sem. Mert én azóta is csak a bokámra gondolok.

Igaz, egyszer, a pecában megvert, de nem véletlenül. Még jó, mert akkor ő volt a MOHOSZ vezetője. Nem vagyok hülye: szándékosan nem vittem botot. Illetve ez még így sem igaz, csak a botot vittem el, de zsinór és horog nélkül.

Ez aztán így természetes: mert a professzor úr a barátom.

GÉCZI JÓZSEF ALAJOS*

Szabó Imrét köszöntöm...

Czifra Jánoshoz csatlakozva

Czifra János borsodi jogász (volt ügyész, most ügyvéd) helyzeti előnyével versenyezni reménytelen. Neki rajparancsnoka volt Szabó Imre örvezető, professzor, nekem „csupán” szakasztársam a negyedik században. Ők Borsodból jöttek a kalocsai laktanyába és a szegedi jogi karra, én csak innen a Homokhátról. Ők mindketten a civiliztika, a „joggyakorlás” mesterei. Engem már akkor is kórosan lekötött a megreformálhatatlan rendszer és egyes zugainak a reformja.

Évfolyamunkon a volt katonák adták meg a jogász élet alaphangját. Olyannyira, hogy az egyik, a „seregélet”-ből kimaradt évfolyamtársunk a kártyázás, a kocsmázás, az éjszakai tanulások idején felszedett katonatörténeteket magáévá tette, és ezt a hölgyek körében, mint álobsitos hasznosította...

Szabó Imrére egy zászlóalj testnevelési órán figyeltem föl. Bemutatott egy csodálatos tornagyakorlatot (mert ebben is a legjobb volt, nem csupán a horgászatban, vagy épp a polgári jogban). A nyújtón bámulatos testmozgások után forgott körbe-körbe, röppent, váltakozó fogásokkal. Végül egy könnyed szárnyalás után, egyenes derékkal talpra érkezett és szerényen biccentve megállt. Azután helyére ballagott, közénk a sorba... Később is sokszor mutatott kiemelkedő teljesítményeket, de mindig övéi között maradt.

Isten éltesse sokáig Imre barátunkat!

Géczi József ügyis, mint régi barát, ügyis, mint politológus, és ügyis, mint a rendszerváltás idején politikába sodródott volt reformkörös, öt ciklusban parlamenti képviselő, a Politológiai Tanszék c. egyetemi docense

* c. egyetemi docens, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Politológiai Tanszék

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ*

Szabó Imre köszöntése

Szabó Imréről még szegedi másodéves egyetemi hallgatói koromban hallottam. A felsőbb évfolyamos hallgatók mondták, hogy Szilberek Jenő professzor mellett van egy fiatal tanársegéd, aki „köpi-vágja” a Pp.-t, ugyanakkor hallgatóbarát, emberséges, de aki nagyon tud. Imrével aztán csak a rendszerváltozás tájkán találkoztam, ekkor ismerhettem meg jobban személyesen. Imre mindig valahova sietett, de bármikor találkoztunk - a Karon, az utcán - sietve ugyan, de mindig volt ideje arra, hogy szót váltsunk aktuális témáról. Ahogy múlt az idő, rájöttem, rájöttünk, hogy felszavakból is szót értünk. Imrére a pragmatizmus, a kompromisszumok keresése volt a jellemző. Ezért is hamar egyetértésre tudtunk jutni valamennyi kérdésben. Köszönettel tartozom Imrének, hogy kezdeményezéseimet mindenkor támogatta.

Egyetemi közéleti teendőit mindig példásan, flottul látta el. A Tanszéken Besenyei Lajos utódjaként - a kiváló hölgy kolleginákkal körbevéve - igyekezett mindenki szakmai előmenetelét támogatni oly módon, hogy mindenki biztonságban érezhesse magát a Tanszéken. Dékánként kiváló szervezőként remekül helyt állt, gyorsabban gondolkodott, mint ahogy beszélt. Gondolatai két-három ütemmel már előrébb jártak. De ügyvédi rutinja is előjött, így a vállalkozók, akik szerettek volna felújításokkal némi pénzhez jutni, hamar rájöthettek, hogy Imrével a tárgyalások során nem lehet úgy beszélni, mint egy laikus, nem a földön járó vezetővel. Imre jó dékán volt, nem véletlen, hogy egymás után három ciklusban tölthette be ezt a hivatali/pozíciót. Mint kancellár is aktív szerepet játszott az Egyetem vezetésében, az ügyeket gyorsan oldotta meg, példáját ma is követni lehet.

Belgiumban nagykövetségként fogadhattam Imrét, amikor a jogi kar professzorai egy általunk szervezett konferenciára érkeztek ki. Soha nem felejttem el, amikor a belga pincérnél Imre a kora nyári melegben a vendéglő teraszán VBK-t (vörösboros kóla) rendelt a pincértől. A pincér döbbsen arca és Imre barátságos tekintete találkozott, majd Imre megmutatta, hogy miként kell elkészíteni a VBK-t.

Igazságügyi miniszterként aztán Imre az egyik legnagyobb támaszom lett. Igazán hálás lehetek neki azért, hogy öt éven keresztül mellettem állt, munkámat támogatta. Egyrészt elvállalta a Szegeden felállított Igazságügyi Minisztérium Igazságügyi Szolgálatok Jogakadémiájának vezetését, és így felelőse lett többek között a szakértők, végrehajtók továbbképzésének, vizsgáztatásának. Tudtam, hogy amit Imre elvállal, azt meg is fogja csinálni. Miniszteri biztosként nagyszerűen helyt állt, megtapasztalhattam, hogy munkatársai Budapesten és Szegeden egyaránt elismerték munkáját. Másrészt a polgári

* egyetemi tanár, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi és Regionális Tanulmányok Intézete

perrendtartás megalkotásánál elvállalta a Szerkesztői Bizottság elnöki feladatait, és moderálta azokat a vitákat, amelyek nagy tudású egyetemi tanárok, bírók, ügyvédek, közjegyzők és ügyészek között zajlottak. Számos alkalommal nehéz szakmai viták között kellett kompromisszumot találni, és Imre volt az egyedüli, akinek olyan presztízse és tudása volt, hogy véleményét mindenki el tudta fogadni. Bízást mondhatom, hogy a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény magán viseli Imre kézjegyét is.

A történet azonban folytatódik. Ma, mint a Magyar Jogász Egylet elnöke ismét Imrével dolgozhatom együtt. Az Egylet Tudományos Bizottsága elnökeként segíti munkámat és újra megtapasztalhatom, hogy Imre bölcsessége aranyat ér. Személyisége kohéziót teremt, munkásságát mindenki elismeri. Imrét szeretik és megbecsülik a kollegák. Így vagyok ezzel én is.

Isten éltesse sokáig, barátom!

TABULA GRATULATORIA

1. **Auer Ádám** NKE Civilisztikai Tanszék egyetemi docens; Alkotmánybíróság tanácsadó
2. **Barzó Tímea** ME ÁJK Civilisztikai Tudományok Intézete Polgári Jogi Tanszék, egyetemi tanár
3. **Császár Mátyás** SZTE-ÁJTK Nemzetközi Magánjogi Tanszék, adjunktus
4. **Csatlós Erzsébet** SZTE-ÁJTK Közjogi Intézet, adjunktus
5. **Csécsy György** DE-ÁJK Polgári Jogi Tanszék, tanszékvezető egyetemi tanár
6. **Csehi Zoltán** PPKE-ÁJK Polgári Jogi Tanszék, tanszékvezető egyetemi tanár
7. **Cserba Lajos** a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Ügyvédi Kamara elnöke, ügyvéd
8. **Fejes Zsuzsanna** SZTE-ÁJTK NRTI, egyetemi docens
9. **Gellén Klára** SZTE-ÁJTK Üzleti Jogi Intézet, intézetvezető egyetemi tanár
10. **Gyenge Balázs** SZTE-ÁJTK Üzleti Jogi Intézet, tanársegéd
11. **Gyimesi Tamás Ferenc** Igazságügyi Minisztérium, Igazságügyi és Magánjogi Jogalkotásért Felelős Helyettes Államtitkár
12. **Harangozó Attila** SZTE-ÁJTK Bűnügyi Tudományok Intézete, mesteroktató; Kúria
13. **Harka Ödön** SZTE-ÁJTK Nemzetközi Magánjogi Tanszék, tudományos segédmunkatárs
14. **Hegedűs Andrea** SZTE-ÁJTK Civilisztikai Tudományok Intézete, egyetemi docens
15. **Hegyes Péter István** SZTE-ÁJTK Üzleti Jogi Intézet, adjunktus
16. **Heka László** SZTE-ÁJTK Összehasonlító Jogi Intézet, egyetemi docens
17. **Herczeg Ágnes Anna** SZTE-ÁJTK Üzleti Jogi Intézet, tanársegéd
18. **Herédi Erika** SZE-ÁJK Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék, egyetemi docens
19. **Homoki-Nagy Mária** SZTE-ÁJTK Magyar Jogtörténeti Tanszék, egyetemi tanár
20. **Juhász Krisztina** SZTE-ÁJTK Politológiai Tanszék, adjunktus
21. **Kamplér Béla** SZTE-ÁJTK Üzleti Jogi Intézet, egyetemi docens
22. **Kemenes István** Szegedi Ítéltábla, kollégiumvezető
23. **Kovács Péter** SZTE-ÁJTK Statisztikai és Demográfiai Tanszék, tanszékvezető egyetemi docens
24. **Labancz Andrea** SZTE-ÁJTK Üzleti Jogi Intézet, tanársegéd
25. **Lichtenstein András** SZTE-ÁJTK Bűnügyi Tudományok Intézete, tanársegéd
26. **Lichtenstein József** SZTE-ÁJTK Közjogi Intézet, egyetemi docens
27. **Máthé Gábor** NKE Közigazgatástudományi Kar, professor emeritus
28. **Menyhárd Attila** ELTE-ÁJK Polgári Jogi Tanszék, tanszékvezető egyetemi tanár
29. **Molnár Erzsébet** SZTE-ÁJTK Bűnügyi Tudományok Intézete, adjunktus
30. **Osztovits András** KRE-ÁJK Európai Jogi és Nemzetközi Magánjogi Tanszék, tanszékvezető egyetemi tanár; Kúria
31. **Paczolay Péter** SZTE-ÁJTK Politológiai Tanszék, professor emeritus

-
32. **Pákozdi Zita** SZTE-ÁJTK Civilisztikai Tudományok Intézete, adjunktus
 33. **Parti Tamás** MOKK, a Magyar Országos Közjegyzői Kamara elnökhelyettese, a Budapesti Közjegyzői Kamara elnöke
 34. **Pétervári Máté** SZTE-ÁJTK Magyar Jogtörténeti Tanszék, egyetemi adjunktus
 35. **Pongó Tamás** SZTE-ÁJTK Közjogi Intézet, adjunktus
 36. **Sulyok Márton** SZTE-ÁJTK Közjogi Intézet, adjunktus
 37. **Szalai Anikó** SZTE-ÁJTK NRTI, intézetvezető; Nemzetközi Jogi és Európa-jogi Tanszék, egyetemi docens
 38. **Szécsényi-Nagy Kristóf** MOKK, a Magyar Országos Közjegyzői Kamara jogi ügyvezetője
 39. **Szondi Ildikó** SZTE-ÁJTK Statisztikai és Demográfiai Tanszék, egyetemi docens
 40. **Szőcs Tibor** MOKK, a Magyar Országos Közjegyzői Kamara Közjegyzői Intézetének vezetője
 41. **Telegdy Gergely** SZTE-ÁJTK Civilisztikai Tudományok Intézete, mestertanár
 42. **Tóth Ádám** MOKK, a Magyar Országos Közjegyzői Kamara elnöke
 43. **Tóth Judit** SZTE-ÁJTK Közjogi Intézet, egyetemi docens
 44. **Tóthné Fábíán Eszter** SZTE-ÁJTK Civilisztikai Tudományok Intézete, c. egyetemi tanár
 45. **Török Gábor** NKE Civilisztikai Tanszék, professor emeritus
 46. **Varga Norbert** SZTE-ÁJTK Magyar Jogtörténeti Tanszék, egyetemi docens
 47. **Víg Zoltán** SZTE-ÁJTK Nemzetközi Magánjogi Tanszék, adjunktus
 48. **Vízkeleti Edit** SZTE-ÁJTK Civilisztikai Tudományok Intézete, tanársegéd